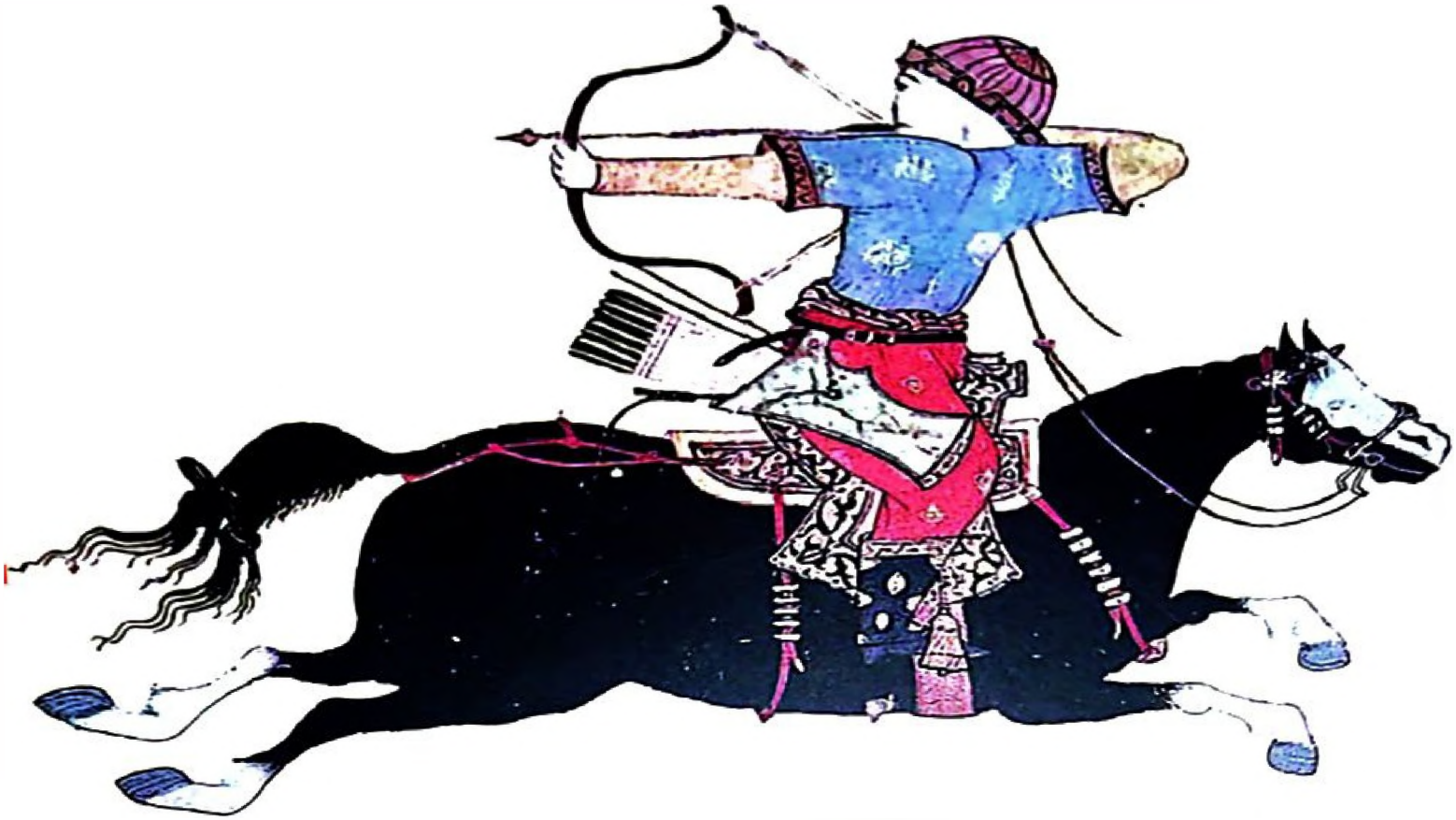

Akıncılar, Hükümdarlar ve Tacirler

İMPARATORLUKLARIN YÜKSELİŞİNDE ATIN ROLÜ

DAVID CHAFFETZ

Çeviren: Gülcay Güney

SAY

AKINCILAR, HÜKÜMDARLAR VE TACİRLER

David Chaffetz

David Chaffetz, Ortadoğu ve İç Asya tarihine tutkuyla bağlı bağımsız bir akademisyendir. 1981 yılında yayımlanan *A Journey Through Afghanistan* [Afganistan'da Bir Yolculuk] adlı kitabı birçok kez yeniden basılmıştır. *Three Asian Divas* [Üç Asyalı Diva], seçkin kadın eğlence sanatçılarının geleneksel Asya kültürünün aktarılmasındaki önemli rolünü ele almaktadır.

Harvard Üniversitesi mezunu olan Chaffetz, Columbia Üniversitesi'nin saygın bir dergisi olan *Columbia Journal of International Affairs*'in editörlüğünü yapmış ve ünlü Orta Asya uzmanı Edward Allworth'un öğrencisi olmuştur. Son kırk yıl içinde Türkiye, İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Çin, Kırgızistan, Moğolistan ve Rusya dâhil olmak üzere Asya'nın birçok bölgesine kapsamlı seyahatler gerçekleştirmiştir. Farsça, Türkçe ve Rusçayla birlikte 10'dan fazla dili okuyup araştırma yapabilecek düzeyde bilen yazar, Lizbon ve Paris'te yaşıyor.

Gülcay Güney

1976 yılında Trabzon'da doğdu. İTÜ Çevre Mühendisliği Bölümü'nden 1999 yılında mezun oldu. Hobi olarak yaptığı çevirmenlik sevdasının baskın gelmesi üzerine tekrar üniversite sınavına girerek 2003 yılında İstanbul Üniversitesi'nde (İÜ) Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne başladı, İÜ'deki ikinci yılından itibaren İngilizce Mütercim Tercümanlık Bölümü'yle birlikte devam ettirdiği çift anadal eğitimini 2007 yılında tamamladı. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi'nde Çeviribilim alanında yüksek lisans programına başladı, 2008 yılında tez yazma aşamasına geldiğinde radikal bir kararla okulu bırakıp evlendikten sonra Fırtına Vadisi'ne göç etti. Sekiz yıldır eşi ve iki çocuğuyla, Fırtına Deresi kıyısındaki Sisi adlı ekolojik pansiyonu işletirken çevirmenliğe de devam ediyor.

DAVID CHAFFETZ

AKINCILAR, HÜKÜMDARLAR VE TACİRLER

İmparatorlukların Yükselişinde Atın Rolü

İngilizceden Çeviren:
Gülcay Güney

say

Say Yayınları
Tarih

Akıncılar, Hükümdarlar ve Tacirler / David Chaffetz
Özgün adı: *Raiders, Rulers, and Traders: The Horse and the Rise of Empires*

© 2024, David Chaffetz

Türkçe yayın hakları Akçalı Ajans aracılığıyla © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-1204-1
Sertifika no: 44233

İngilizceden çeviren: Gülcay Güney
Editör: Hülya Hatipoğlu

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık
Topkapı-İstanbul
Tel.: (0212) 674 93 54
Matbaa sertifika no: 45501

1. baskı: Say Yayınları, 2025

Say Yayınları
Ankara Caddesi Pamir Han No: 22/2
34110 Sirkeci-Fatih/İstanbul • Telefon: (0212) 528 88 49
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.x.com/sayyayinlari
www.instagram.com/sayyayinlari

Satış: Say Yayınları Ticaret Ltd. Şti.
Yakuplu Mahallesi III. Matbaacılar Sitesi 194 Sokak No: 1/1
Kat: 3 No: 288 Beylikdüzü/İstanbul • Telefon: (0212) 528 17 54
İnternet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İçindekiler

Önsöz 9

1 Sütün Evcilleştirilmesi 21
Etkileşimlerin başlangıcı, MÖ 40.000-MÖ 2000

2 Kahramanlara Yaraşır Atlar 51
At çobanlarının yerleşik yaşama geçişi, MÖ 2000-MÖ 500

3 İmparatorluğun İtici Güçleri 85
İran ve Hindistan, MÖ 500-MS 400

4 Muhteşem Atları Umutsuzca Aramak 115
Çin, MÖ 200-MS 400

5 İpek Yolu mu, At Yolu mu? 153
Çin ve Hindistan, MÖ 100-MS 500

6 At Çılgınlığı 179
Çin, Türkler ve dünya, MS 500-MS 1100

7 Üstünlük Avı 213
Avrasya, MS 900-MS 1200

8 Toynaklarımızın Gittiği Yere Kadar 249
Cengiz Han'ın İmparatorluğu, 1206-1368

9 Kasırgalara Hükmetmek 287
Timur ve onun soyundan gelenler, 1370-1747

10 İmparatorluklar Geri Dönüyor 327
Çin ve Rusya, 1584-1800

11 Büyük Oyun 357
İngiliz sömürgesi olarak Hindistan ve Rusya, 1739-1881

12 Marş, Tırıs, Dörtnal, Hücum 385
Beygir gücünün son hamleleri 1890-1919

Sonsöz 407
Bir kraliyet buzkaşı oyunu, 1950-1973

Teşekkür 415
Ek: Para Üzerine Bir Not 417
Zaman Çizelgesi 421
Sözlükler 425
Notlar 453
Seçilmiş Kaynakça 529
Görsellerin Alındığı Kaynaklar 535
Dizin 537

Marguerite Tabor Yates'e ithafen,

Hazır kılıç ve mızraklarımız;
Hızlı atlıları yanımıza alınız
Ya eski hayatı sevmeyen;
sevdiğinizin hayatındaki payınız?

ölüm sorgusuz hepimizi katleder.
gecenin rahvan yolculuğundan kaçış yok.
âşıkların vuslatına uzanan bir yol yok.
senin payın bir hayaletin düşünde, en çok

— Mütenebbî (915-965)

Önsöz

Moskova'dan Ulan Batur'a giden Trans-Sibirya Ekspresi'nde sıkış tepiş bir kompartımanda geçen bir haftadan sonra, defalarca el değiştirmiş bir Toyota Land Cruiser'la engebeli ve yolsuz arazide saatlerce süren uzun bir yolculuk bizi ilk Moğol kampına getirdi. Rehberlerimiz burada her birimiz için kalın enseli tüylü birer Moğol midillisi ayarladı. Tüm o çalkantılı yolculuk yüzünden o kadar yorgundum ki eyerin üzerinde durmakta zorlanıyordum. Rehberlerimizle birlikte alelacele yola çıkarken, midillinin yelesine sokulup uyuyabileceğimi fark ettim; zira sırtında 68 kiloluk ağırlığımla o kadar istikrarlı bir şekilde ilerliyordu ki... Hedeflenen kamp yerine kadar önümüzde uzun bir yolumuz olduğu için rehberlerimiz bizi sık sık hazırlanmaya teşvik ediyordu. Onlar kaba saba deri kamçılarını hafifçe sallayarak bineklerini ileri doğru sürseler de benim midillim, sırtındaki aczimi hissettiğinden olsa gerek, yavaş adımlarla ilerlemeye devam ettiği için sabırsız ama güler yüzlü rehberlerimiz aralıklarla durup onlara yetişmemi beklemek zorunda kalıyordu. Grubun en yavaşı bendim.

Bozkırda bir tür Airbnb olan ve dairesel, beyaz keçe çadır şeklindeki birkaç yurttan oluşan kampa vardığımızda gölgeler uçsuz bucaksız çorak arazide uzayıp gidiyordu. Yurtların girişinde, devrilen bir yem çuvalı gibi eyerden düşercesine indim; rehberimiz bana "daha önce ata bindiğimi" söylediğimi

hatırlatıyordu. "Eskiden, evet," dedim bitkinlikle, "ama senin gibi her gün değil." Adduktor kaslarım fena halde yanıyordu. Ata binmeyeli yıllar olmuştu.

Yurtlara varışımızı kutlamak için ev sahipleri bize bol miktarda ayrak, yani mayalanmış kısrak sütü ikram etti; daha doğrusu neredeyse zorla içirdi. Bu Ruslar ve Orta Asya Türklerinin kımız olarak da tanımladığı, bozkırın vazgeçilmez içeceğiydi. Tolstoy'un romanlarının toy, genç kahramanlarının bozkır maceralarına atıldıklarında keşfettikleri içki... Damakta ilk etapta taze bir çimen kokusu kalsa da, ağızda hoş olmayan bir kısrak teri tadı da bırakıyordu. Küçük kutu biralarda olduğu gibi, alkol oranı düşüktü, Moğol ev sahiplerimizin coşkun ruh haline yaklaşabilmek için bu içecekten bol bol içmemiz gerekiyordu; içtik de... Alacakaranlık çökerken eski Moğol prenslerinin destansı ritüellerini neredeyse yaşamış gibiydik. İkinci el bir plastik kola şişesinden ikram edilen ve sık sık tazelenen ayraklarımızı elimizden geldiğince nezaketle kabul ettik. Sunulan sütlü likörün tamamını tüketemediğimiz gibi, başımızın üzerindeki Samanyolu'nu da tam anlamıyla içselleştirebildik desem yalan olur. Gecenin karanlığında tek başına bir yıldız gibi ışıldayan beyaz yurdumuz da bozkırın uçsuz bucaksız ve tekdüze genişliğinde ufacık bir lekeydi aslında. Herhangi bir kalıntıdan yoksun ve neredeyse hiç yerleşim bulunmayan bu manzarada tarihin yazılabilecek olması, kaderin bir cilvesi gibi görünüyordu bana. Ama işte bu bozkır, tam da insanların ve atların kaderlerinin birbirine karıştığı yerdi.

İnsanlık tarihini at kadar derinden etkilemiş başka bir hayvan daha yoktur herhalde. Bu etkileşim süreci ta tarih öncesinde, insanın yemek için avladığı küçük ve ürkek bir hayvanla başlar. Avcılar atı önceleri et, daha sonraları ise inek sütünden daha besleyici olan kısrak sütü tedarik edebilmek

için evcilleştirmişti. Bu gelişme her iki tür için de bir dönüm noktası olmuş ve atı insanların kokusundan dörtnala kaçan bir hayvan olmaktan çıkarıp çiftlik hayvanlarının en değerlisine dönüştürmüştü. Atın otlama ihtiyacı için çok uzaklara gitmesi, at çobanlarının Avrasya bozkırlarına kadar yayılmasına neden olmuştu. Daha sonra çobanlar uzaktaki sürülerine ayak uydurabilmek için atı bir binek hayvanı olarak kullanmayı öğrendi; işte tarihin akışını değiştiren şey tam da buydu.

Atın binek hayvanı olarak kullanımı onu vakti gelince petrolün 20. yüzyıldaki yeri ve ehemmiyeti kadar önemli bir stratejik varlık haline getirirken, bu süreçte at yetiştiriciliği de atı bugün bildiğimiz hızlı ve güçlü canlıya dönüştürdü. Atlar ve binicileri bozkıra akın ederek ilk bozkır imparatorluklarını kurdular: Hunlar, Kuşanlar ve Göktürkler bunlardan sadece birkaçıdır. Bugün büyük ölçüde unutulmuş olsalar bile, bu imparatorluklar bir zamanlar gezegenimizin engin arazilerine hükmetti. Bozkır temelli imparatorluklar Çin, Hindistan ve İran gibi tarımsal uygarlık merkezlerindeki insan nüfusunun çok küçük bir kısmını barındırsa da, dünyadaki atların yarısına hükmediyorlardı. Bu da at yetiştiren halklara tarihte çok büyük bir rol vermişti. Eski çağların tarım uygarlıklarını ilk kez birbirleriyle temasa geçiren itici güç işte buydu. Böylelikle sanat, dini inançlar, spor ve moda, bozkır atlılarının heybelerinde eski dünyanın bir ucundan diğerine yayıldı. Atın kendisi hem bir araç hem de bir sembol haline geldi: Tanrılar onlara bindi, krallar onlarla gömüldü, prensesler polo maçlarında onların üzerindeydi, şairler ise yerel okul çocuklarının hâlâ okuduğu dizelerde onları övdü...

Tuna'dan Sarı Nehir'e kadar uzanan geniş bir coğrafyanın tarihini kavrayabilmenin yolu atın anlaşılmasından geçer. Büyük at sürüleri bugünkü Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Macaristan'ın serin,

kuru ve çimenli bozkırlarında serpilmiştir. Bu ülkelerin isimleri, bozkır atlarının gücünden doğan ulusları çağrıştırmaktadır.* Bozkır akıncılarının yarattığı tehdit, yerleşik ve tarıma dayalı medeniyetleri de kendi atlarını yetiştirmeye, onlar için ticaret yapmaya ve savaşmaya ayrıca kendi at kültürü versiyonlarını benimsemeye zorladı. Atlar, bozkır halkları için olduğu kadar yerleşik halkların ekonomileri, diplomasileri ve askeri stratejileri için de tayin edici bir önem kazandı. Geniş otlak alanlarıyla bozkır, çok sayıda at yetiştirme konusunda her zaman için büyük üstünlüklere sahipti. Nüfusunu çoğaltma konusunda daha az başarılı olan ve daha az otlak sahibi yerleşik halklar, kendi sürülerini korumak için olağanüstü çabalar harcamak zorunda kalmıştı. Bozkır at yetiştiricilerini seyis ve paralı asker olarak kiraladılar; kimi zamansa sınırlarında bozkır ulusları kurdular. Böylelikle bozkır insanları bir yandan yerleşik halklarla giderek daha fazla iç içe geçerken, diğer yandan da bozkır temelli bir imparatorluğun bütün dünyayı ele geçirmesi için zemin hazırlanmış oldu.

İşte Cengiz Han ve Moğollar başarılarını buna borçluydu. Uzak bozkır atlılarını ustalıkla bir araya getiren Cengiz Han, atın gücünü daha önce kimsenin başaramadığı kadar sistematik bir şekilde kullanmıştır. Bu nedenle 1206'dan 1368'e kadar uzanan Moğol İmparatorluğu hâkimiyeti, yerleşik halklara karşı kazandığı kesin zaferle at yetiştiriciliğinin doruk noktasını temsil eder.

Geleneksel tarih kitapları, Moğol döneminden sonra savaş alanında barut kullanımının artmasının bir sonucu olarak atların stratejik bir değer olmaktan çıktığını yazar. Oysa atlar, Avrasya'nın son üç büyük kara imparatorluğuna güç sağlamaya

* Örneğin Ukrayna "sınır" anlamına gelir; yani bozkırla olan sınır. Atlıları Kazaklardı. Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler ve Macarlar, bu metinde at yetiştiren güçlü uluslar olarak yer alacaklardır.

devam etmiştir. 16. yüzyılda Babürlüler olarak bildiğimiz bir Moğol savaş grubu, Hindistan'ın o güne kadar gördüğü en büyük süvari gücünü toplayarak Asya'nın alt kıtasını 1000 yıl sonra ilk kez birleştirmişti. 18. yüzyılın sonunda Mançu Çin'i, Moğolların hâlâ güçlü olan atlı gücüyle ittifak kurarak Çin'in bozkır sınırlarını önceki tüm hanedanlıklardan daha da çok genişletti ve bugünkü Çin Halk Cumhuriyeti'nin sınırlarını belirledi. 19. yüzyılın sonunda bir Moğol vasal devleti olarak ortaya çıkan Rusya, Avrasya'nın büyük bölümünü fethetmek için Ukrayna Kazaklarının at gücünü kullandı. Rusya ve Çin bu dönemde bozkır atı yetiştiricilerinin başat rolüne son verecek olsalar da, atlar 20. yüzyılın şafağında tayin edici siyasi güç kaynağı olmayı sürdürecekti.

Akıncılar, Hükümdarlar ve Tacirler anlatısının büyük bir kısmı, en batıdaki çimenli düzlüklerin yerini Karpatlar, Bohemya ve Alpler'deki sık ormanlara ve engebeli dağlara bıraktığı Avrasya bozkırlarında geçer. Batı Avrupa'nın atlarla deneyimi çok daha farklı bir gelişim çizgisinde ilerlemiştir. Bozkırın at yetiştirici halkları, birkaç kez denemelerine rağmen Sovyet Bloku ile NATO arasındaki eski Demir Perde sınırının batısında kalan dünyanın bu bölümünü fethetmeyi hiçbir zaman başaramadı. Attila ve Hunlar, Avarlardan Bayan Han, Bulgar Asparuh Han ve Magyarlardan Arpad Gyula, fetih için bir üs olarak ot bakımından zengin Orta Tuna'dan yararlandı, ancak daha batıya yaptıkları seferler her defasında bozguna uğratılmıştı. Bu seferler Doğu Avrupa'da yine de izlerini bıraktı. Böylelikle bozkır fatihleri yani Bulgarlar, Sırplar, Hırvatlar ve Macarlar isimlerini Doğu Avrupa tarihine kalıcı olarak yazdırdı.* Polonya soyluları, ülkenin her yerinde hazineleri ve

* Bulgarlar, kendi halklarının güney Slavca dilini benimseyen, Türkçe konuşan atlılardı ve bu halk da Bulgar adını almıştır. "Sırp" ve "Hırvat" ifadeleri, aslında Saka etnik adlarıydı. Özellikle Macarlar, adlarını ve

kurbanlık atlarla dolu mezarları bulunan eski bozkır istilacılarının soyundan geldiklerini iddia eder.

Batı Avrupa, bozkır halklarının topladığı at sayısını beslemek için otlak kalitesi bakımından yetersiz nitelikteydi. Bozkırda herkes ata biner ve tüm erkekler savaşırdı. Kadınlar da sık sık savaşa giderdi. Bu nedenle de 50 bin ya da 100 bin kişilik bozkır ordularıyla bütün ulusu silah altında temsil ettiklerine sık rastlanıyordu. Ortaçağ Batı Avrupa'sında 10 bin süvariden oluşan bir ordu, eşine az rastlanır heybetli bir manzara anlamına geliyordu. Batı Avrupa'da süvari olmak, altın mahmuzlar takan bir *süvari*, bir *şövalye*, bir *atlı* olmak demekti; en iyi ihtimalle nüfusun yüzde bir ikisi için durum buydu. Batı Avrupa'daki şanlı savaşların çoğu sadece piyadelerle ve çamurlu meydanlarda yapılarak kazanıldı. Tarihin akışını belirleyen süvari savaşlarının sayısı parmakla sayılacak kadar azdı. Fransız bir generalin 1854'te Kırım Savaşı sırasında Hafif Süvari Tugayı'nın hücumu hakkındaki yorumu durumu çok iyi anlatır: *"C'est magnifique, mais ce n'est pas la guerre"* yani "Muhteşem bir şey, ama buna savaş demeye bin şahit gerek."

Batı Avrupa'da at öncelikle soyluların ulaşımında kullanılmıştı; yuların icadıyla birlikte ise tarlaların sürülmesinde rol aldı. Cervantes'in Don Kişot ve cılız atı Rosinante'yle bize mizahi yollu hatırlatmasında olduğu gibi, genellikle sabana koşulan at ve savaş atı aynı attı. Çelişkili görünmekle birlikte Sanayi Devrimi, Batı Avrupa'daki at nüfusunda geç de olsa büyük bir patlamaya sebep olmuş, atlar kanal mavnalarını çekmek, bira fıçılarını taşımak ve ulaşım taşıtlarının nakliyesi için yoğun talep görmeye başlamıştır. Sırf Londra'da, 1870'lerde bu atlardan 280 bin adet vardı. Genel anlamda, İngiltere ve Galler'deki at nüfusu 19. yüzyılda aniden üç katına

bozkır dillerini Avrupa'nın ortasında korumuşlardır.

çıkarak 3 milyona kadar ulaştı. Bununla birlikte Batı Avrupa tarihinin büyük bölümünde atın rolü önemsenmeyecek kadar küçüktü. Taşımacılık ve ulaşım açısından uygun nehirler ve denizler, toplu taşımacılığı ve ticareti mümkün kılmıştır. Avrupa'nın büyük imparatorlukları olan Atina, Roma, Venedik, İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere, ticaretin deniz ve nehirler yoluyla kontrol edilmesi sayesinde gelişip ortaya çıkmış imparatorluklardı.

Benzer şekilde at da Yeni Dünya tarihinde küçük ama heyecan verici bir rol oynar. İlk milletler, Asya'dan Amerika'ya sadece tek bir evcilleştirilmiş tür olan köpekle gelmişlerdir. İspanyollar 16. yüzyılda Kuzey Amerika kıtasında sahneye çıktıklarında, Meksika'nın bozkır benzeri çayırlarına ve Amerika Birleşik Devletleri'nin güneybatısındaki çiftliklerin ve mülklerin geniş açık alanlarına hızla yerleşerek atlar ve diğer çiftlik hayvanlarıyla birlikte gelişimlerini sürdürdüler. Güneybatının Yerli sakinleri ata binmenin cazibesini çabucak fark etti ve gerçekten de sadece birkaç nesil içinde cesur birer binici olup çıktılar. Apaçi, Lakota ve Komançi gibi Yerli topluluklar Eski Dünya atlı halklarının aksine hayvan çobanlığı yapmadı; onlar atları bufalo avlamak ve (hem Yerli hem de Avrupalı) çiftçi topluluklara baskın düzenlemek için kullanıyorlardı. Sömürgeci yerleşimciler bufalo sürülerini yok edince de yaşam tarzları ansızın sona erdi. Kovboylar ve sığırtmaçlar ise çiftlik sahiplerinin yaşam tarzını sürdürdü. At, ekolojik açıdan Avrasya bozkırının ikizi olan Büyük Amerikan Düzlüklerinde gelişimini sürdürdüyse de, hiçbir zaman Eski Dünya'da olduğu gibi tarihsel bağlamda belirleyici bir rol oynamadı. Yeni Dünya'da at, Avrasya'da 4000 yıl boyunca süregiden at-insan birlikteliğine kıyasla sahneye çok geç çıkmış ve varlığını sadece 200 yıl boyunca sürdürmüştür.

Bugün tuhaf görünebilir ancak atın temel rolü geçen binlerce yıl boyunca çok iyi anlaşılmıştır. Çin Han Hanedanı generali Ma Yuan, MÖ 1. yüzyılda "Atlar askeri gücün temeli, devletin en büyük kaynaklarıdır," demiştir. Dahası imparatora, "Atın gücünün sarsılmasına izin verilirse, devlet çöküşe sürüklenir," diyerek tarihi bir uyarıda bulunmuştur. 17. yüzyıl Babürlü generali Firuz Cang, "Kralların, kahramanların, büyük savaşçıların ve şöhretli adamların ihtiyaç duyduğu başlıca şey, imparatorluğun ihtişamının ve görkeminin, krallıkların ve bölgelerin fethinin bağlı olduğu şey attır. O olmadan hiçbir hükümdarlık kurulamaz, hiçbir ülke zapt edilemez ve hiçbir kudretli hükümdar saltanat süremez" diye yazmıştır.

Ne var ki atlar imparatorluk kurucularının silahları olmaktan çok daha fazlasıydı; insan hayatının daha temel, günlük yönlerini dönüştüren itici güçtü. At sırtında yaşamak destansı avlar, at yarışları ve coşkulu seyircileri heyecan içinde yerine çivileyen atlı sporlar demekti. Bugün İpek Yolu olarak adlandırdığımız şeye At Yolu demek bu bağlamda daha doğru bir tanım olacaktır; çünkü Avrupa ve Asya'nın dört bir yanından alıcı ve satıcıları bir araya getirerek tarihin ilk büyük ölçekli uluslararası ticaret yollarını oluşturan şey ipek değil, attı. Atlar ve binicileri, güzellikleriyle hem şiirde hem de görsel sanatlarda yankılanıyordu. At yetiştiriciliğine odaklanan kendine özgü yaşam tarzı görünüşe göre Avrasya'nın dört bir yanına şaşırtıcı ölçüde homojen bir şekilde dağılmıştı. At kültürü Tang-Çin'inin görkemli pişmiş toprak rengi atlarında, Moskova-Kremlin hazinesindeki nefis gümüşi at takımlarında ve Hint-Babürlü ressamlarının mücevher gibi ışıldayan atlı portrelerinde gördüğümüz gibi, bozkır çevresindeki tüm yerleşik medeniyetler tarafından beğenilmiş ve taklit edilmiştir.

Ne zaman ki arabalar ve uçaklar tarafından yerlerinden edildiler, o zaman atlar stratejik bir varlık olmaktan çıktı. Bu,

4000 yıl boyunca gelişen at yetiştirme kültürünün de sonunu getirmiştir. İnsan uygarlığının merkezinde yer alan atın tayin edici önemini kaybetmesi o kadar ani ve kapsayıcı şekilde olmuştur ki hayvanın uygarlığı şekillendirmedeki rolünün unutulmasını da beraberinde getirmiştir. *Akıncılar, Hükümdarlar ve Tacirler,* atın bu olağanüstü yolculuğunu anlatırken, modern dünyanın nasıl oluştuğuna dair yeni bir bakış açısı da sunuyor.

Gerçekten de atın yüzyıllar boyunca taşıdığı değer ve üstlendiği rol göz önüne alındığında, uzmanlaşmış literatür haricinde tarih kitaplarımızın atların nereden geldiği, nasıl evcilleştirildiği, biniciliğin nasıl ortaya çıktığı ve daha da önemlisi bunların neden önemli olduğu hakkında çok az şey söylemesi şaşırtıcıdır. At, antik dönem devlet oluşumu, yerleşik ve bozkır medeniyetleri arasındaki ilişkiler ve at yetiştiren halkların siyasi dinamikleri hakkındaki araştırmalarımızın merkezinde hak ettiği yeri mutlaka almalıdır.

Bu kitap antropoloji, arkeoloji, genetik ve karşılaştırmalı dilbilim gibi alanlardaki çalışmalara ek olarak, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra meydana gelen araştırma patlamasından da faydalanmaktadır. Çöküşün ardından Ruslar, Ukraynalılar, Kazaklar, Moğollar ve hatta Çinliler aniden ideolojik prangalarından kurtularak bozkır tarihini yeniden keşfetmeye başladı. Aynı zamanda, daha kesin sonuçlar sağlayan karbon tarihlemesi de dâhil olmak üzere teknolojide büyük ilerlemeler kaydedildi. Paleogenomik analiz –iskeletlerden DNA çıkarılması– evcilleştirme ve seçici yetiştirmenin Kazakistan ve Sibirya'da Bronz ve Demir Çağları arasında, yaklaşık 5000 ila 3000 yıl önce atın genetik çeşitliliğini nasıl etkilemeye başladığını göstermektedir. Kazakistan'daki at ve insan iskeletleri üzerinde yapılan ve hem binicide hem de binekte bulunan eski kemik ve bağ yaralanmalarını gösteren son in-

celemelerden bildiğimiz kadarıyla, insanlar MÖ 1000 yılları civarında at sırtında savaşmayı öğrendi. Sibirya ve Çin'de yapılan kazılar, aynı atlı grubun başlangıçta ne kadar geniş bir alana yayıldığını ve Doğu ile Batı'yı nasıl birbirine bağladığını göstermektedir. Tıpkı inatçı bir atın kar örtüsünün altında yatan otları toynaklarıyla ortaya çıkarması gibi, atın tarihteki rolü de belirsizlik yaratan bir örtünün hemen altında bulunabilir ve bugün bu rolü ortaya çıkarmak için bizim de ayaklarımızla toprağı kazımamız yeterlidir.

Tarihsel öneme sahip bu kadar çok şeyin bu dümdüz, hiçbir özelliği olmayan, çoğunlukla boş bozkır ortamında gerçekleşmiş olması pek akla yatkın görünmese bile tam da bu şekilde gerçekleşmiştir. Burada kamp kuran her gezginin aklına aynı düşünce defalarca gelmiş olmalı. Trans-Sibirya Demiryolu'nda mühendis olarak görev yapan Kaptan Bouillane de Lacoste,1911 yılında yazdığı *Au pays sacré des anciens Turcs et des Mongols* [Eski Türklerin ve Moğolların Kutsal Ülkesinde] adlı kitabında şöyle söyler: "Geceyi dondurucu soğukta ısınmak için nafile çabalayarak efil efil esen yurtta geçirdim. Uykusuz düşüncelerim, atların insanların onları gökyüzündeki yıldızlara benzetecek kadar çok sayıda olduğu geçmiş yüzyılların bozkırlarında dolaşıyordu."

Bouillane de Lacoste'un Orta Asya misyonundan yüzyıllar önce, Cengiz Han fethettiği uçsuz bucaksız topraklarda savaşçıları için 1 milyondan fazla at toplamıştı. Tarih araştırmacılarının birer uydurması olmayan bu rakamlar tarihsel kayıtlar tarafından da doğrulanmıştır. Ama şimdi, Fransız demiryolu mühendisininki kadar esintili olan çadırımdan dışarı bakarken, yıldızlı gecenin görüntüsü gerçekten de böyle bir süvarinin nasıl göründüğünü hayal etmenin tek yolu gibi görünüyor bana.

Sabahın erken saatlerinde uyandığımda, yurdun havalandırma deliklerinden içeri güneş sızıyordu; ev sahiplerimizin

hazırladığı kahvaltıda yine bolca ayrak vardı. Anlaşılan bu Moğol çobanları arasında az çok çakırkeyif olunmayan bir güne nadiren rastlanıyordu. İnsanların atlarla ilişkisinin hikâyesi kısrak sütüyle başlar. O olmasaydı at kültürü de olmazdı –binicilik, yarış, avcılık; şaşalı at ırklarının yetiştirilmesi; atlı sporlar ya da sanatlar da olmazdı. Atın varlığıyla kazanılan fetihler olmazdı; Cengiz Han, Babürlü ya da Tang İmparatorlukları olmazdı... Atın evcilleştirilmesi, sahibi olduğumuz diğer hayvan sürülerimizin başka üyelerine hiç benzemeyen bu canlıyla uzun bir yolculuğa çıkardı bizi. Yine de tüm bunlar hiç yaşanmamış olabilirdi. Atları evcilleştirmeden önce, insanlar kısrak sütünü sevinceye kadar onları neredeyse yok edene kadar avladık.

I

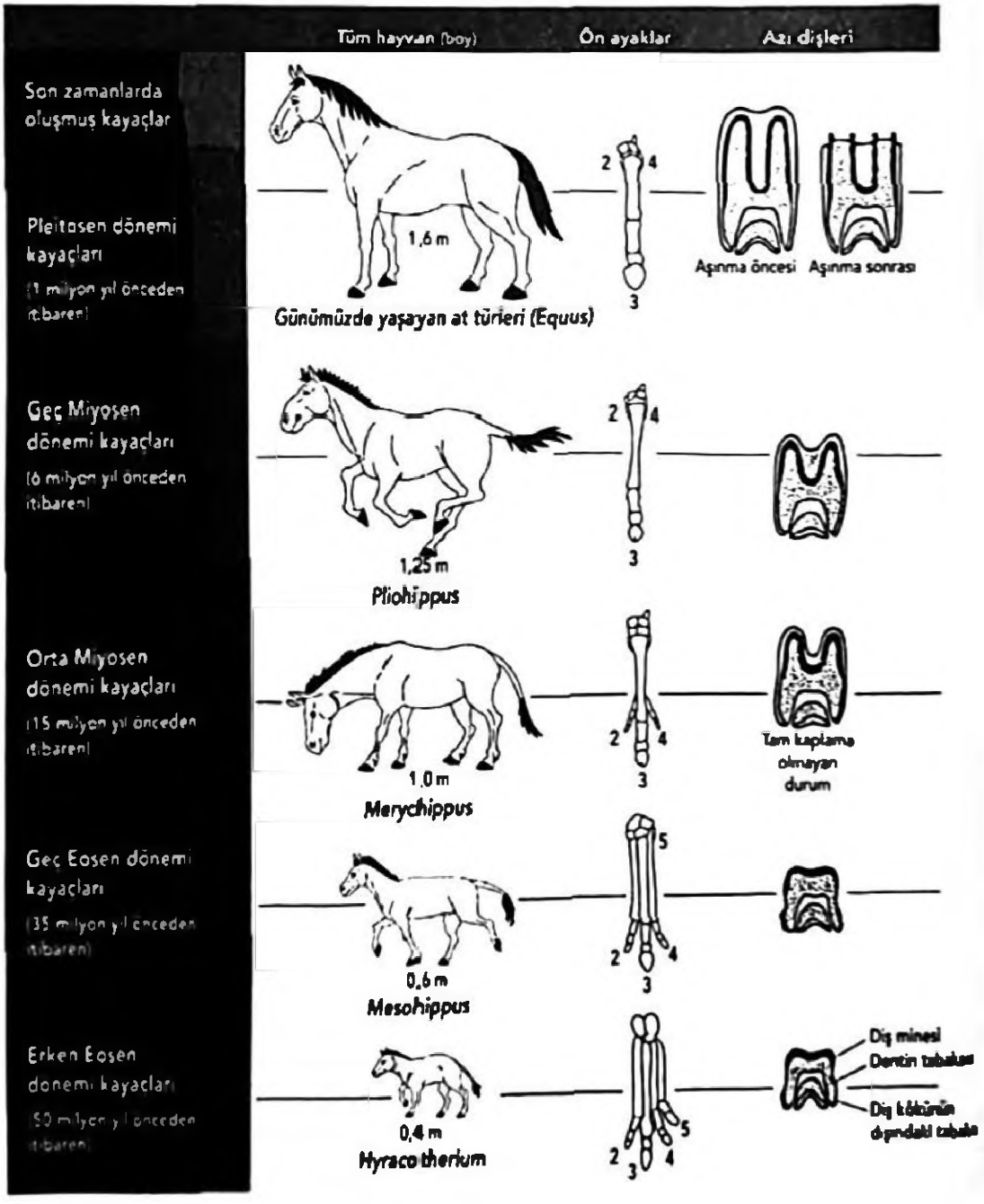
Sütün Evcilleştirilmesi

Etkileşimlerin başlangıcı
MÖ 40.000-MÖ 2000

Equus cinsi, insanlık tarihine adeta bir patlama etkisiyle girmeden önce, tarih sahnesinden sessiz sedasız neredeyse kayboldu. Bu hayvanın orijinal yaşam alanı, 1928 yılında Idaho'daki bir çiftlikte keşfedilen 3,5 milyon yıllık fosile bakılırsa Kuzey Amerika'ydı, ki atın varlığına dair bilinen en eski kanıt da hâlâ budur. Ancak Hernando Cortez'in süvarileri 1519'da Meksika'nın Veracruz kentine ayak bastığında Kuzey Amerikalılar 12.000 yıldır at görmemişti. Paleontologlar, Asya ve Alaska arasındaki kara köprüsü üzerinden yeni gelen insanların, milyonlarca yıldır Kuzey Amerika'da dolaşan atları katlettiğini varsayıyor. İklim değişikliğinin, Kuzey Amerika'nın ot bakımından zengin orijinal ortamını daha az at dostu ormanlık alanlara dönüştürmüş olması da olasılıklar dâhilindedir. At için bu olasılık, sadece mağara sanatı kalıntıları ve fosillerden tanıdığımız yünlü mamut ve kılıç dişli kaplan gibi, yolun sonu olurdu. Ne var ki Idaho fosilinin yaşadığı dönemde *Equus*, Asya-Alaska kara köprüsü üzerinden ters yönde seyahat etmeye başlamıştı. Eski Dünya'nın yeni

otlaklarına yayılan *Equus*, daha sonra bugün hayatta olan üç türe ayrıldı: at, zebra ve merkep ya da eşek. Modern at Avrasya'nın daha soğuk bölgelerinde kalırken, zebra ve eşek daha güneyde, Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası'nın daha sıcak ve kuru iklimlerinde evrimleşti.

İlk Avrasya insanları, Amerikan Yerlisi kuzenlerine benzer şekilde geyik ve antilop gibi diğer hızlı koşan dört ayaklı hay-

Atın Evrimi

vanlarla birlikte etleri için at avlamıştır. En bilineni Fransa'daki Lascaux Mağaraları olan ve 17.000 yıl öncesine tarihlenen resimlerde ve petrogliflerde, at avı kanıtlarına bol miktarda rastlanmıştır. Aslında atlar eski mağara duvarlarında en yaygın rastladığımız hayvan tasvirleridir ve bu da erken dönem insanlarının atların güzelliklerine ve hızlarına hayranlık duyduğunu göstermektedir. Sempatik tıpta, istenen bir özelliği elde etmek için o özelliği sergileyen bitki veya hayvanı yersiniz. Gergedan boynuzu, bazı kültürlerde bu hayvanın hayali gücünü arayan insanlar için popüler bir besindir. Eski insanlar at etine değer vermiş olabilir, çünkü atlar çok hızlı koşabiliyordu ve avcılar belki bir gün onlara yetişebilmenin hayalini kuruyordu.

Tarih öncesi avcıların at etine düşkünlüğü, beslenme açısından da sağlam bir temele oturuyordu. At etinin son Buzul Çağı'nın soğuk ve sert iklim şartlarında yüksek protein, sağlık ve büyüme için gerekli yağ asitleri açısından zengin bir kaynak olduğu kanıtlanmıştır. Diğer et türleriyle karşılaştırıldığında daha az doymamış yağ içerir. İnsanlar at etini daha kolay sindirebilir. Kısmen bu nedenle, günümüz Moğolları yeni yürümeye başlayan çocukları anne sütünden keserken at etini tercih etmektedir. Avrupa ve Amerikan mutfağında at etinin nadir görülmesinin temel sebebi, yeni Evangelistleşmiş Almanların eski pagan ritüellerinin bir parçası olarak hâlâ at eti tükettikleri bir dönemde Katolik Kilisesi'nin 8. yüzyılda at etini yasaklamış olmasıdır. Bu lezzetli ve besleyici gıdanın Batı diyetlerinden kaybolması başka nasıl açıklanabilir?

İster at etinin büyülü özellikleri ister yüksek besleyiciliği nedeniyle olsun, tarih öncesi Avrupalılar bu etten çokça tüketmiştir. Araştırmacılar, Lascaux'dan çok da uzak olmayan Solutré bölgesinde, 1866 yılında 10 bin katledilmiş atın iskele-

tini tespit ettiler. Bu iskeletler günümüz atlarından daha küçük ve ince yapılı *Equus caballus gallicus* alt türüne aitti. Bu iskeletlerin de tanıklık ettiği gibi, Güney Fransa *gallicus* atlarıyla dolup taşıyordu. Buzul Çağı boyunca Solutré, kışları soğuk ve kurak geçen modern Moğolistan'ınkine benzer bir iklime sahipti.

Yeni Dünya'da olduğu gibi, insan avcılığı ve daha yağışlı, atlar için daha az elverişli bir iklimin koşullarına geçiş 12.000 yıl önce Buzul Çağı'nın sonunda *Equus caballus gallicus*'un neslinin tükenmesiyle sonuçlandı. Batı Avrupa, atların vahşi bir halde ve kalabalık sürüler halinde yaşayamayacağı bir bölgeye dönüştü. Güney İberya ve belki de Anadolu, azalan *Equus* nüfusu için küçük sığınma alanları sağladı, ancak paleo-genetikçiler modern atın ne İberya'da ne de Anadolu'da ortaya çıktığını düşünüyor. Görünüşe göre modern atların ataları, permafrost hattı kuzeye doğru ilerledikçe daha kuru ve daha soğuk Avrasya bozkırlarına çekildi. Engin otlaklara sahip bu geniş coğrafya, at için daha güvenli bir yaşam alanı sağlıyordu. Başlangıçta çok az insan vardı ve bu sayede sürüler yeni, doğal sığınaklarında çoğalma şansı bulmuştu.

İnsanlar el değmemiş bozkıra ilk girdiklerinde, günümüz Ukrayna'sındaki Dinyeper ve Özbekistan'daki Ceyhun Nehri (tarihte Oxus olarak bilinir), şimdiki adıyla Amu Derya gibi nehirlerin nehir yataklarının dış çeperlerine yerleşmişlerdir. Vahşi at sürüleri susuzluklarını gidermek için bu nehirlerin kıyılarına indiğinde, pusuda bekleyen insanlar saldırıya geçiyordu.

Günümüz araştırmacıları, kısrakları insanların kurduğu pusulara çekmek için "yem" niyetine kullanılan tayların evcilleştirilmiş atların öncüsü olabileceğini düşünüyor. Daha sonra ise insanlar, avlanmanın zorluklarından ve öngörülemezliğinden kaçınarak düzenli bir et tedariki sağlamak için yakalanan yabani atları ağıl içinde bir araya getirme fikrini

benimsedi. 1980 yılından itibaren Kazakistan'daki bozkırlarda kazı yapan arkeologlar, MÖ 3700'lerden kalma, ağıllara ve avcılıktan ayırt edilebilecek sistematik kasaplığa dair somut kanıtlar sunan hayvan kalıntıları bulmuştur. Bu yıpranmış kalıntıların yorumlanması için önemli bir alan vardır ve uzmanlar hangi alanların avcılığı, hangilerinin ağılları yansıttığını hâlâ hararetle tartışmaktadır. Her halükârda, yaklaşık MÖ 3000'lerden itibaren atlar ve insanlar birlikte yaşamayı öğrenmeye başlamıştı: Atlar doğal korku ve kaçma içgüdülerinin üstesinden gelmiş, insanlar da yeni at gütme yöntemleri geliştirmiştir.

Atlar için vahşi yaşamdan evcil yaşama geçiş başlangıçta daha ziyade yüzeyseldi ve kolayca geri döndürülebilir nitelikteydi.* Bu geçişin ilk günlerinde esasen kesim için kullanılan ağıllarda uzun süre kapalı tutulamazlardı. Bozkırda serbestçe dolaşmalarına izin verilmeliydi; burada hâlâ vahşi olan hayvanlarla kaynaşacaklar ve belki de yaklaşan insanlardan kaçmak için doğal eğilimlerini yine takip edeceklerdi. Ancak insanlar zaman içinde tayları evlerinin yakınına bağlamayı öğrendi, böylece kısraklar onları emzirmek için sadakatle geri dönecekti. Bu arada insanlar arasında büyüyen yavrular, özellikle de vahşi yetişkinlerin yokluğunda, çobanlarını ait oldukları grubun bir parçası olarak görmeye başladı. Taylar yırtıcılardan korkmayı kısraklardan öğreniyordu; yabani kısraklar taylarına insanlardan da kaçmayı öğretiyordu, ancak insanlar arasında büyüyen kısraklar taylarına onlara güvenmeyi öğretiyordu. Bu nedenle de bozkırda bir yerlerde gizlenen aygırlar vahşi kalsalar bile, kısraklar ve taylar insan

* *The Washington Post*'un Ekim 2022'deki haberine göre, Utah'ta bir binicilik atı, bir grup vahşi mustang (yarı evcil / yeniden yabanileşmiş at) ile birlikte kaybolmuş ve sekiz yıl sonra vahşi doğadan geri dönmüştür. Bu olay, María Luisa Paúl'un 10 Ekim 2022 tarihli "A Horse Ran Away with Wild Mustangs" başlıklı haberinde yer almıştır.

yerleşimlerinin tanıdık bir parçası haline gelebilmişti. Zaman zaman, vahşi bir aygır esaret altında yetiştirilen bir kısrağı sürüsüne katılmaya teşvik ediyor ve böylelikle bir kısrak kolayca vahşi doğaya geri dönüyordu.

Zaman geçtikçe insanların yönettiği sürülerin popülasyonundaki olgun doğurgan kısrakların sayısı kritik bir sayıya ulaşınca, aygırlar da insanlara karşı duydukları içsel korkuyu yenerek tutsakların arasına katılıyordu. O zaman bile yabani atlar sayıca çoktu, bu yüzden insan yerleşimlerinin dışından gelen aygırlar bazen evcilleştirilmiş kısraklarla çiftleşerek sürüye yeni genetik özellikler kazandırıyordu. Yabani aygırlarla ilgili bozkır efsaneleri, aygırların henüz insan toplumunu kabullenmediği, evcilleştirmenin bu erken evresinin yankılarıdır. Pek çok hikâyede yarı at, yarı ejderha yaratıklar sudan çıkar; belki de bunlar antik çağlardaki avcıların pusuda beklediği nehirleri simgeler. Büyülü aygırların gökten indiği de söylenirdi, ki bu da ilk insanların, atların hızının kuşlarınkine eşdeğer olduğuna dair inançlarını yansıtıyordu. Tüm bu efsaneler, atın ve özellikle de aygırın insanlara ne kadar az evcil göründüğünü vurgular. Son yabani atların avlanarak yok edildiği modern zamanlara kadar, evcilleştirilmiş nüfusla yabani nüfus arasındaki gidiş gelişler hiç azalmadı. Tamamı bu bozkır atlarının torunları olan bugünkü modern atların 77'den fazla maternal DNA soy hattına sahip olduğu görülmektedir; bu da yabani kısrakların evcilleştirilmiş sürülere katılımı konusunda oldukça uzun ve değişken bir süreç yaşandığını göstermektedir.

2008 yılında, 5000 yıl önce başlatılan süreci tersine çevirmek adına, doğa koruma uzmanları 325 Przewalski atını Moğolistan'daki doğal yaşam alanlarına yeniden yerleştirmiştir. Modern atın vahşi ya da yabani kuzeni olan Przewalski'nin nesli 20. yüzyılın başlarında tükenmiş, yalnızca hayvanat

bahçelerinde birkaç temsilcisi kalmıştı. Doğaya daha önce salınmış kısraklar, esaret altında doğmuş olan yeni nesil Przewalski taylarına bozkır yaşamıyla baş etmenin yollarını öğretti. Yeniden yabanileştirilen sürü 2000 başa ulaştığında, taylar insanlarla sosyalleşme isteklerini hızla kaybetmeye başlamıştı. Bu "muhafazakâr" kampanya, *Equus*'un evcilleştirilmesinin eşi benzeri olmayan yapay karakterini göstermeye yarıyor. Atın evcilleştirilmesi, evcilleştirilen diğer hayvanlarla kıyaslandığında devede kulaktır. Çok yenidir; köpek attan yaklaşık 20.000 yıl önce, koyun ise 7000 yıl önce evcilleştirilmiştir.

Evcilleştirme sürecinin bir sonraki adımında, MÖ 3000'lerin sonlarına doğru, insanlar etleri için atları kesmenin yanı sıra, sütleri için de kısraklardan yararlanmaya başlamıştı. Bu, insanların ata bağımlılığının ve bağlılığının büyük ölçüde arttığına işaret ediyordu. İnekler, koyunlar ve dişi keçilerle binlerce yıllık deneyimleri, evcilleştirilmiş dişi bir dört ayaklı hayvanı nasıl sağacaklarını çoktan öğretmişti. Annesini emen bir tayı ondan uzaklaştırıyor, burnuna taktıkları bir yularla anneyi sabit tutuyor ve zaten akışa geçmiş sütünü memelerinin altında tutulan deri bir torbaya sağıyorlardı. Kısrak sadece tayı varken sütünün sağılmasına izin verirdi. Bugün Moğolistan'da tayları kıskanç gözlerle annelerinin sağılmasını izlerken görebilirsiniz. Üç ila dört aylık tayları sütten kestikten sonra bile, tekrar yavrulamadan önce kısraklar bir yıl boyunca süt vermeye devam eder. Kısrak sütü bugün Moğollar, Kazaklar ve Kırgızlar için olduğu gibi, çobanların beslenmesinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Günümüzün bu at çobanları hem fermente edilmiş kısrak sütünü hem de tatlı ve Hindistan cevizi benzeri bir aroması olan çiğ kısrak sütünü tüketir. Bu süt ürünleri sadece çobanların diyetini tamamlamakla kalmaz, çiftçi halklar için ekmek ya da pirinç neyse bu

ürünler de aynı şekilde temel gıda işlevi görür. Bununla birlikte at çobanları kısrak sütünü hem açlık hem de susuzluklarını gidermek için içer. Bir kısrağın sütü üç insana yetebilir ve inek sütünden ya da anne sütünden daha yüksek protein içeriğine ve daha fazla vitamine sahiptir. At etiyle aynı oranda besleyici faydaların çoğunu sunar. Çok yağlı olmadığı için peynir kadar kolay saklanamaz. Bu nedenle bozkırdaki at çobanları sütü soğutmadan muhafaza edebilmek için mayalayarak ayrak ya da kımız haline getirir ve bunu da yurtdışından gelen meraklı misafirleriyle sıklıkla paylaşır. Fermentasyonun bir diğer avantajı da fermentasyonla sütün laktozunun parçalanması, dolayısıyla da günümüz Moğollarının yüzde 95'inde görülen laktoz intoleransı sorunu yaşayanlar için sindirimi kolaylaştırmasıdır. Kısrak sütüne bu düşkünlük, insanların atlara bağımlılığını daha da derinleştirmiştir; üstelik henüz karşılıklı olarak birbirimize bağlanma sürecimiz daha yeni başlamıştır.

At çobanlığı, çobanın hayatının mevsimlere ve atın yaşam döngüsüne göre belirlendiği günümüz sığır çiftçiliğine benziyordu. Kısraklar ilkbaharda yavruluyor, ardından çobanlar kısrakların sağılabilmesi için tayları sütten kesiyordu. Kış yaklaştıkça, tıpkı günümüzdeki dana ve kuzular gibi iki ya da üç yaşındaki taylar et ihtiyacını karşılamak için kesilirdi. Kısır kısraklar ya da az süt verenler de kesime giderdi. Birkaç erkek tay, sürünün aygırları olmak üzere, vahşi doğadakiyle aynı cinsiyet oranında, 6 ila 10 kısrağa bir aygır düşecek şekilde olgunluğa erişene kadar yetiştirilirdi. Eski çobanlar, bunun dışında atları ıslah etmeye ya da sürü verimliliğini artırmaya girişmezdi; sadece az süt veren kısrakları ayıklayarak süt verimliliğini artırırdı. Daha verimli süt kısrakları ne tesadüftür ki daha çok oksitosin üretmiştir. Bu "sevgi hormonu" atların

insanlarla duygusal bağlar geliştirmesine neden olan temel faktördü; bu da iki tür arasında, diğer evcilleştirilmiş hayvanlarla yaşadığımız bağlara kıyasla çok daha zengin bir ilişkinin başlangıcı demekti. (En eski evcil hayvanımız olan köpekler bu açıdan atlarla karşılaştırılabilir. Bu bağ da, onlarla avı paylaşmamızdan kaynaklanmış olabilir.)

İnsan ve at etkileşiminin karmaşıklığı, her insan gibi her atın da kendine özgü bir kişiliğe sahip olduğu gerçeğini yansıtır. Atların sevme ya da sevmeme duyguları son derece güçlüdür; birbirine kin besleyen iki atla yan yana ata binmeyi deneyen binicilerin bildiği üzere, atların diğer bazı atlarda ve bazı insanlarda hoşlandıkları ve hoşlanmadıkları şeyler vardır. Atlar, diğer sürü hayvanlarından farklı bir şekilde sosyal hayvanlardır. Tıpkı bizim gibi birbirleriyle işbirliği yapar, rekabet eder ve oynarlar. Nispeten uzun, 20 ya da 30 yıl yaşarlar ve yaşam evreleri bir dereceye kadar bizimkiyle benzerlik gösterir. Diğer atlarla kalıcı bağlar kurarlar ve insanlarla da bu tür bağlar geliştirebilirler. Atların bu sosyal yönü günümüzde yakından incelenmektedir; çünkü birçok şehirli at sahibi atlarını at barınaklarında yalnız bıraktığında, onlara nadiren bindikleri için zaman içinde atlarının sadece sahiplerinden değil diğer atlardan da uzaklaştığını gözlemler. Sosyal becerilerini kaybedip binmesi oldukça zor, hatta tehlikeli hale bile gelebilmektedirler. Benzer kaygılar koyun ya da keçilerin sosyal becerileri konusunda nadiren dile getirilir. Başka bir deyişle, atlar ve insanlar arasındaki ilişki tarih öncesi yüzyıllarda geliştikçe, bu bağ her iki türün de refahı için gerekli hale gelmiştir.

Uzun bir süre boyunca başlıca rolü gıda sağlamak olsa da, atın başka rolleri de yerine getirmesine yol açan ve nihayetinde onu dünya tarihinde stratejik bir varlığa dönüştüren birçok ayırt edici özelliği vardır.

Öncelikle at, sürü hayvanları hiyerarşisinde özel bir yer edinmiştir. Elbette her sürü hayvanının insanların yararlanabileceği özellikleri vardı. Koyunlar dayanıklıdır, verimsiz topraklarda otlamakta ustadır ve bu nedenle de az bakım gerektirir. Ayrıca, karşılaştırıldıklarında et/kemik oranı atlarınkinden çok daha yüksektir; bu da onları verimli bir protein kaynağı haline getirir. Buna ek olarak insanlar koyun postu giyebilir ve koyun yününü keçe haline getirerek çadır ve şapka yapabilir. Keçiler ise koyunlardan da az bakım gerektirir. Mükemmel bir yön duygusuna sahiptir ve zaman zaman koyun sürülerine liderlik ettikleri gözlemlenir; koyunlar da otlaklara giden en iyi rotayı göstermeleri için *kaprin* kuzenlerini takip eder ve onlara güvenir. İnekler süt, buzağılar et sağlar ve öküzler ağır arabaları çeker. Eski zamanlarda inekler modern ineklerin dönüştüğü yüksek verimli "süt makineleri" gibi değildi. Uzun zaman önce bozkırda otlayan dayanıklı sığırlar bir kısraktan çok daha az, modern bir süt ineğinin ise yaklaşık onda biri süt verirdi. Ancak iğdiş edilmiş erkekler olan öküzler her zaman yük hayvanı olarak tercih edilmiştir. İlk atlar çekiş gücü için kullanılamayacak kadar küçüktü. Dolayısıyla ilk sürülerde at ve sığırın rolleri bugüne kıyasla tersine dönmüştü: süt ürünleri kaynağı olarak at, hareketlilik için sığır...

Gene de çobanlar atları sürülerinin doğal liderleri olarak görmeye başladı. Bu liderlik davranışı bir bakıma atın sindirim sisteminden kaynaklanır. Geviş getirmezler, yani tek mideli hayvanlardır. Midelerine uymayan yiyecekleri inekler gibi kusup yeniden sindiremezler. Bu da onları geviş getiren hayvanlardan daha seçici yapar; dolayısıyla herhangi bir bozkır parçasını en önce atlar otlar, en iyi otları seçer, koyun ve keçiler de onları takip eder. Atlar ot aramak için daha hızlı hareket edecek ve kendisinden daha küçük geviş getiren hay-

vanları da peşlerinden sürükleyecektir. Eğer sürü bozkırda ilerleyen bir orduya benzetilirse, atlar öncü birlik gibidir.

Atlar, diğer sürü hayvanları ve onların vahşi kuzenleri olan antilop ve geyiklerin aksine aynı zamanda birer savaşçıdır. Bu hayvanlar korunmak için sayısal çokluğuna güvenirken, atlar kendilerini yırtıcı hayvanların, kurtların, dağ aslanlarının hatta çitaların saldırılarına karşı bireysel olarak şiddetle savunur. Bu durum özellikle aygırlar ve tayları olan kısraklar için geçerlidir. Yırtıcı bir avcı için atın çiftesi oldukça güçlüdür ve ısırıkları tehlikelidir. Atın bir diğer ayırt edici özelliği de, coğrafi farkındalığı daha az olan koyunların aksine, kaybolmadan kamptan uzakta otlayabilmesidir. Koyunlardan daha uzun oldukları için bozkırın yüksek otları arasından görüş sağlayabilirler. Bu da onları sadece sürüyü korumak için değil, avlanmak için insanlara yoldaş olarak da kullanışlı kılar. Atlar, otuz santim kar tabakasıyla kaplı otlaklarda otlama yeteneğine sahiptir; bunu kar kabuğunu kırmak

Kırgızistan'da karda otlayan bir at.

için sert toynaklarını kullanarak altta yatan otlara ulaşarak yapar. Moğolistan'daki çobanlar atın, aksi takdirde aç kalacak diğer hayvanlara otları görünür kılma konusundaki eşsiz yeteneğinden faydalanmak için kışın hâlâ atları koyunlarıyla birlikte otlatmakta ve bu uygulamada her altı koyuna bir at düşmektedir. Atların karla başa çıkma yeteneği, çobanlara daha önce hayvancılık için elverişsiz olan bölgeleri açmaktadır. At gerçekten de sürülerin lideri olmak üzere tasarlanmıştır. Daha sıradan bir açıdan bakacak olursak, at gübresi kurudur ve yakıldığında çok fazla duman çıkarır; ancak geviş getiren hayvanların daha uzun süre yanan, daha az dumanlı gübresine oranla tutuşturmaya daha elverişlidir.

Tüm bu benzersiz özellikler bir arada düşünüldüğünde, at çobanın gözetimindeki hayvan topluluğuna olağanüstü katkılar sağlar. Böylece at, koyun, keçi ve sığıra atıfta bulunan, modern zamanlarda da hâlâ devam eden "dört başlı" sürü geleneği başlamıştır. Çinghay ve Tibet dağlarındaki yak öküzleri ya da Gobi Çölü'ndeki develer gibi diğer evcilleştirilmiş hayvanlar, tercih ettikleri ortam çok farklı olduğu için dört başlılardan ayrı otlar. Dört başlı kombinasyonun verimli ve sürdürülebilir olduğu bilimsel anlamda kanıtlanmış bir gerçektir. Tek türle yapılan modern sürü denemeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kazakistan'ın komünist hükümeti, Sovyetler Birliği'nin bir parçasıyken koyunun atlardan daha verimli ve daha kolay yönetilebilir olduğunu düşünerek atları tamamen ortadan kaldırma girişiminde bulunmuştur. Bunun üzerine, pek çok koyun, onları koruyacak atlar olmayınca yırtıcı hayvanlara yem olarak telef olmuştur. Öte yandan kapitalizmin Moğolistan'a geri döndüğü 1990'larda, atların yerine yoğun keçi yetiştiriciliğinin getirilmesi –keçiler kaşmir yünleri için büyük öneme sahipti– birçok otlağın çölleşmesi-

ne yol açtı. At ve üç geviş getiren arkadaşı, bozkıra kolektif olarak en iyi adapte olan canlılar topluluğudur.

At sadece sürülere liderlik etmekle kalmadı, aynı zamanda at çobanlarını giderek daha farklı, ayrıcalıklı bir yaşam tarzına doğru sürükledi. Atlar tek tırnaklı ayakları ve kavrayıcı ön dişleriyle ekili alanlara sürüdeki diğer hayvanlardan daha çok zarar verir. İlk çobanlar hayvanlarını ekin ekili tarlaların yanındaki otlaklarda otlatırdı. Arkeolojik buluntular bu çobanların ya tarım yaptıklarını ya da çiftçi topluluklarla bir arada yaşadıklarını göstermektedir. Kutsal Kitap'taki hikâyeler bize çobanların ve çiftçilerin genellikle, koyun ve keçilerin tarlaları sap ve anızlardan temizlemesine ve dışkılarının bir sonraki yılın ekimi için toprağı beslemesine izin verme konusunda anlaştıklarını hatırlatmaktadır. Ancak evcilleştirilmiş at sürüleri büyüdükçe, atlar ve ekinler arasında arazi için rekabet ortaya çıkmaktaydı. Çobanlar atları beslemeye yeterli ot bulmak ve komşu çiftçilerle çatışmaktan kaçınmak için, hayvanlarını bozkırın derinliklerine, tarım için hiç elverişli olmayan arazilere sürmeye başladı. Bu da çobanların pastoral yaşam tarzlarına bağımlılığını artırdığı ve çobanı çiftçiden uzaklaştırdığı için tarihsel alametlerle dolu bir süreç haline geldi. Moğollar sebze yememekle övünür ancak tamamen et ve süt ürünlerinden oluşan bir diyetin arzu edilir ya da hatta uygulanabilir olup olmadığı da pek net değildir. Tarihin büyük bir bölümünde çobanlık çiftçilikten giderek farklılaşsa bile, tarım ürünleri çobanların diyetinin sınırlı da olsa bir parçasını oluşturmuştur. Ancak uzmanlaşmış çobanlığın ortaya çıkışı ve çobanlık ile çiftçilik yapan topluluklar arasındaki yakınlığın azalması, gelecekte yanlış anlaşılma ve çatışma potansiyelini de artırmıştır.

Bu arada atlar çobanlarını tarımsal yerleşimlerden daha da uzağa çektikçe, dört ayaklı hayvanlar iki ayaklı hayvanlara kendi hareketli ritimlerini dayattı. Bu hareketlilik, iki tür ara-

sında, ağıldan ya da süt sağmaktan çok daha önemli bir başka etkileşimle sonuçlandı: binicilik.

At Sırtında

Çobanların ata ilk ne zaman binmeye başladığını bilmiyoruz; tek bildiğimiz, atlara binmeden onları gütmenin son derece zor olduğu. Atlar dörtnala koşmazken bile insanlardan daha hızlı gider. Tayları kampta bağlamak sadece emziren kısrakları yakınlarda tutar. Taylar, kısraklar ve aygırlar çok uzaklarda dolaşabilir. Düzinelerce koyun, keçi ve sığırın bulunduğu kampı taşıma zamanı geldiğinde, atları toplamak için bir yol bulunması gerekiyordu. Dolaşan sürüyü toparlamak için ilk binicilere ihtiyaç vardı.

Bu ilk biniciler muhtemelen çocuktu. Kaçınılmaz yuvarlanmalar ve düşmeler konusunda endişelenmeyen küçük Moğol çocukları hâlâ dört ayaklı birçok hayvanın çıplak sırtına tırmanıyor ve onlara biniyor: koyunlar, keçiler, buzağılar ve taylar... Çocuklar daha 7 yaşındayken bile ailelerinin sürülerini gütmelerine yardımcı olur. Bir atın sırtındaki çocuk, 200 küçükbaş hayvanı idare edebilirken; yaya bir yetişkin 50'den fazlasını idare etmekte zorlanacaktır. Bir buçuk metreye kadar uzayan otların bulunduğu bozkırda çobanlık yapan bir genç, at sırtındayken ufku ancak görebiliyordu. Her ne kadar binekleri günümüz atlarından çok daha küçük ve *cidago*'ları (omuzların üst kısmı) en fazla 12 el ya da 4 ayak yüksekliğinde olsa da, yine de sürü gütmek için mevcut en iyi görüş noktasını sağlıyorlardı. Ancak bu ilk atların ne bacakları ne de sırtları bir yetişkini bütün bir gün boyunca taşıyabilecek güçteydi; genç biniciler, Moğol çobanların bugün hâlâ yaptığı gibi, hayvanların omurga yaralanmalarını azaltmak için sık sık at değiştiriyordu. Çobanlar ot ve su peşinde

sürülerini bozkırın daha da içlerine götürebildiği için binicilik, çobanlık ve sürü hareketliliğini önemli ölçüde geliştirmiş olmalı.

Atlar, üzerlerine binilmesini öyle büyük bir nezaketle *hemen* kabul etmedi. Bu insan müdahalesi daima bir kısrağın sağılmasından daha da büyük bir saldırganlık biçimi olarak algılanmış olsa gerek. Ne de olsa kısrağın sağılmaya ihtiyacı vardır ve daha önce bahsettiğimiz üzere, bu sağma eylemi kısrağı ve insanları duygusal olarak birbirine bağlar. Uzun otların arasında özgürce otlayan ve insanlarla nadiren karşılaşan tay, üzerine binildiğinde atalarından kalma bir güdüyle bir yırtıcı hayvan, bir aslan ya da leopar, onu yemek için sırtına atlamış gibi panikle tepki verirdi. Bu tepkiyi kovboylar bir yabani ata bindiklerinde görürüz: Yabani at sıçrar, sırtını kamburlaştırır, tepinir ve binicisini üstünden atmak için elinden gelen her şeyi yapar. Sonunda hayvan insandan önce yorgun düşüp tükenirse, isteksizce pasif bir duruma geçer ve mücadele etmeyi bırakır. Hayvan, sırtındaki binicinin ağırlığının kaçınılmazlığını kabul ederek huzursuz bir ateşkese zorunlu olarak razı gelir. Bu mücadele bugün bile haralarda ve meralarda yaşanırken, MÖ 3000 ila 2500 yıllarında henüz yeni yeni evcilleştirilmiş atlarda bunun daha da şiddetli olduğunu tahayyül etmek mümkün.

Atların binicileri sırtlarında kabul etme sürecine "sevgi hormonu" dediğimiz oksitosin yardımcı olmuş olabilir. Biniciliğin gelişimi, MÖ 3000 ila 2500 yılları arasında atların yoğun bir şekilde sağılmasıyla aynı döneme denk gelmiştir. İnsanlar temel besin olarak kısrak sütüne daha bağımlı hale geldikçe daha çok sayıda at yetiştirdi, daha büyük sürüler yönetti, sürüleri taze ot ve suya götürmek için binicilere daha fazla güvenir hale geldi. Bu evrim, görünüşe göre Karadeniz ve Hazar'ın hemen kuzeyinde başladı.

At biniciliğinin başlangıcı, her ne kadar önemli bir gelişme olduğu sonradan kanıtlanmış olsa da, tarih kayıtlarına geçmiş bir olgu değildir. Sümerler ve Akadlar gibi bozkırın güneyindeki zaten okuryazar olan toplumlar bu yeni olguya pek dikkat etmedi. Ne de olsa 3. binyılın Ortadoğu halkları, Afrika'ya özgü, atın kuzeni olan eşeklere binmeye aşinaydı; bu yüzden değişik bir ata binme eyleminde çarpıcı bir şey yoktu. Ortadoğu'daki en eski hayvan biniciliği tasvirlerinde, küçük heykelciklerde ve kayalar üzerindeki çizimlerde, öznenin at mı yoksa eşek mi olduğunu söylemek güçtür. Dönemin farklı yazı dillerinde "at" için, *"equid"*in aksine, ayrı bir kelime mevcut değildi. Bunun bir önemi de yoktu; hayvan henüz daha sonraki yüzyılların uzun, güçlü, tehditkâr savaş atı değildi; çobanlar da korkulan savaşçılara dönüşmemişti henüz... Bozkırın sınırlarında yaşayan kentli halklar için ata binmek ne sosyal ne de siyasi açıdan önemliydi. Tarihsel bir kayıt olmadığı için ata binmenin ilk ortaya çıkışının ne zaman olduğu konusundaki tartışmalar modern akademisyenler arasında günümüzde hâlâ devam etmektedir.

Aslında biniciliğin gelişiminin neredeyse her aşaması tartışma konusudur. MÖ 3. binyıla ait at dişi fosil kalıntılarına bakarak, ata gem takıldığına dair işaretlerin su götürmez olup olmadığını bilmiyoruz. Daha eski dönemlerde de gem ve dizgin kalıntıları eksiktir, ancak bu eksiklik de çok belirleyici bir şey değildir. Kişi atı yönlendirmek için dizlerini çalıştırarak ve atın yelesini tutamak olarak kavrayarak eyersiz ata binebilir. İlk biniciler, arkeolojik kayıtlarda günümüze kadar ulaşmamış olan yular kullanmış olabilir, ancak Amerikan ova Yerlileriyle kıyaslandığında, bu bile ata binmek için oldukça etkili bir yol olmalı.

Biniciliğin ortaya çıkışına dair en iyi kanıt kemiklerle ilgilidir: Günümüze ulaşan iskelet kalıntıları, hayvanlarda ve

binicilerde zaman içinde artan travmalar olduğunu göstermektedir. Binek hayvanlarında artrit ya da bel omurlarında kaynaşma görülür. Bu patolojik bulguları MÖ 2000 civarına tarihlenen kalıntılarda görmeye başlıyoruz. Binicilere gelince, eyerde kısa bir süre geçirdikten sonra bile herkesin hissettiği gibi uyluklar ve dizlere çok iş düşer. Bu döneme ait binici kalıntıları, uyluk kemiklerinin, destekleyici kasların sürekli çekmesiyle uzadığını göstermektedir. Bu eski yaralar, ata binen bir halkın kalıntılarıyla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.

MÖ 2000'lerden itibaren ata binildiğine dair dolaylı kanıtlara bakılırsa, at çobanlığı bozkırda çok daha geniş bir alana yayılmıştır; bu da çobanları Ortadoğu, Avrupa, Hindistan ve Çin'e götürecek 1000 yıllık bir sürecin başladığına işaret eder. Her iki türü de ileriye götüren, insanın değil atın gezgin ruhuydu. Binicilik insanın sadece ata ayak uydurmasını sağladı. Çünkü at, taze otlaklara diğer evcilleştirilmiş hayvanlardan daha çok ihtiyaç duyar. Koyunların aksine, çoğu atın her gün su içmesi gerekir ve tuzlu suya karşı ancak insanlar kadar toleransları vardır. Atlar uzaktaki su kaynaklarına ulaşmak için çok uzun mesafe kateder, çünkü hayvanlar arasında nadir görülse de atlar tıpkı insanlar gibi serinlemek için terler. Otun besin değeri diğer bitkilere kıyasla oldukça düşük olduğu için atlar tüm günlerini yemek yiyerek geçirmek zorundadır. Geceleri bile otlar, arada sadece birkaç saat uyurlar. Otun besin değeri normalden düşük olduğu için gündüz saatleri hayvanların kendilerini beslemesine yeterli değildir. Açlıktan ölebilirler, dolayısıyla yeterli mera bulmak hayati önem taşır. Geleneksel çobanların yerel ot ve su koşulları hakkındaki detaylı bilgileri modern tarım uzmanları ve hidrologlar için çok etkileyicidir, ama neticede çobanların iyi bir mera bulması ölüm kalım meselesidir. Dahası atlar çobanların deyimiyle "temiz hayvanlar"dır; otlakta gübre var-

ken otlamazlar; bir sürü bir merada otladıktan sonra, yenecek ot ya da içilecek su olsa bile atıkların kokusu grubu başka bir yere sürükler.

Başka bir deyişle, at yetiştirmek "geniş ve uçsuz bucaksız ufuklar" demektir ve bir çoban kampının sahip olduğu at sayısı arttıkça, çobanlar da daha uzak mesafelere yayılmak zorunda kalır. Yerel koşullara bağlı olarak, 5 ya da 6 kişilik bir aile çadırının yaşamını sürdürebilmesi için 10 ila 20 at, birkaç sığır, 200 koyun ve keçi beslemesi gerekir. Dolayısıyla 5 ya da 6 çadırdan oluşan kampların 1000'den fazla hayvana yetecek otlağa ihtiyacı vardır. 5 ya da 6 çadırdan ve 1000 hayvandan oluşan bir çoban kampı en az 60 kilometrekarelik çayırlı bozkır arazisi gerektirir ya da Gobi ya da Taklamakan gibi çöl alanlarında bu ihtiyaç 180 ila 360 kilometrekareye kadar çıkar. Bu da Philadelphia ya da Glasgow gibi bir şehrin yüzölçümüne eşdeğerdir ama sadece birkaç düzinelik nüfus anlamına gelir. Tarihçiler Cengiz Han döneminde Moğolistan nüfusunun 1 milyon civarında olduğunu ve bu insanların yaklaşık 1,5 milyon kilometrekarelik bir alana yayıldığını tahmin eder ki bu Teksas'ın iki buçuk katı ya da Büyük Britanya'nın altı katı büyüklüğünde bir alan demektir. Moğolistan'ın hayvan nüfusunun, 1 milyonu at olmak üzere 15 ila 20 milyon baş arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Bu geniş alanda bile sürüler yağışlı bahar mevsiminin sonunda mevcut otları tüketmiş olurdu, bu nedenle çobanlar sürülerini yaz için daha yüksek veya daha kuzeydeki otlaklara sürerdi. Bu yıllık göç, bozkırdaki geleneksel yaşama damgasını vurmuştur ve günümüzde de Moğolistan'ın bazı bölgelerinde çobanlar yaz ile kış kampları arasında göç etmeye devam etmektedir. Katedilen mesafeler çevreye göre değişirdi. Çayırlı Moğolistan'ın iç kesimlerinde göç menzili yaklaşık 14 kilometreydi, daha kurak güney Kazakistan'da 19. yüzyı-

lın ortalarına kadar çobanlar yaklaşık 1450 kilometreye varan yollar kat edebilirdi.

Bu göç yolculuklarında çobanlar ev eşyalarının tamamıyla birlikte, yürüyemeyecek kadar küçük çocuklarını ya da yaşlı ebeveynlerini de yanlarında taşımak zorundaydı. Bu da onları, ilk kez MÖ 4. binyılda Verimli Hilal'de ortaya çıkan bir teknoloji olan, öküzler tarafından çekilen dört tekerlekli arabayı benimsemeye yöneltti. Arabalar bozkır çobanlarının giderek daha da büyük hayvan sürüleriyle uygun otlaklara doğru kilometrelerce hareket etmelerini sağladı, ancak disk şeklindeki katı tekerlekleriyle atlara çok ağır gelen arabaları çekmek için öküzlere ihtiyaç vardı. Daha sonra bu arabalar yerlerini develere bıraktı.

Ancak taze ot bulmak için yapılan mevsimlik göçler bile büyüyen sürüleri barındıramazdı. Hayvan sayısı başa çıkılamayacak kadar arttığında sürüler kardeşler ya da ebeveynler ve çocuklar arasında bölüştürülür, yeni otlaklar bulmak için yeni bir kamp kurulurdu. Bu şekilde çoban nüfusu Karadeniz ve Hazar'ın kuzeyindeki asıl anavatanlarından gittikçe daha da uzağa yayıldı.

Orta Asya bozkırlarının iklim şartları batı bozkırlarına göre daha serttir. At yetiştiricileri doğuya doğru ilerlerken Kızılkum Çölü'nü, Tien Shan ya da "Cennet Dağları"nı ve Altaylar'daki "Altın Dağlar"ı aşmak zorunda kalmışlardır. Bu dağların doğu yakasında yer alan Moğol bozkırlarında iyi otlaklar vardı, ancak burada kış mevsimi daha sert geçiyor ve yılın birçok ayı boyunca kar yağıyordu. Atın evcilleştirilmesinden önce, doğu bozkırlarına yerleşen insanların nüfusu kalabalık değildi. Ama çöl ortamında bile idare edebilen atlar, Altay Dağları ile Moğolistan'ın kar ve buzuyla başa çıkabilecek donanıma sahipti. Atların sert iklimlere uyum sağlaması ve yetiştiricilerine sağladığı hareket kabiliyeti, bu muazzam coğrafi genişlemeyi mümkün kılmıştır.

Otlaklar için yapılan bu göçlerin izlerini, at çobanlığı yapan bu halkların en eski sözlü edebiyatında dahi sürmek mümkündür. Hem antik İran halkının hem de modern Zerdüştçülerin kutsal kitabı olan ve MÖ 1. binyıla tarihlenen Avesta, 1000 öncesinde vuku bulan bozkır genişlemesinden bahseder. Dünyanın ilk hükümdarlarından Cemşid efsanesinde, 300 yıllık müreffeh bir saltanattan sonra topraklarında halkı ve sürüleri için yer kalmadığını fark ettiğini anlatır. Bunun üzerine Cemşid, ülkeyi üçte bir oranında büyütür ve genişleyen klanını 600 yıl daha yönetmeye devam eder. Sürüler bir kez daha büyüyünce Cemşid toprağını öncekine göre üçte iki oranında genişleterek insanların ihtiyacını karşılamıştır. 900 yıl sonra bu toprak enflasyonu eylemini son bir kez daha gerçekleştirir.

Avesta'nın kadim hikâyesi, at yetiştiriciliğinin Avrasya'nın geniş topraklarına yayılış sürecine ilişkin tarihsel süreci yansıtmaktadır. At yetiştiricileri, Cemşid'in efsanevi dönemlerinden çok da uzun olmayan bir süre içinde, Macaristan ovaları ve İran'ın yüksek platoları gibi, Avrasya'nın ana otlaklarına bitişik bozkır benzeri topraklar da dâhil olmak üzere bütün bozkırı işgal etti. İlginçtir, bazen bozkır çobanlarının anavatanı olarak düşündüğümüz Moğolistan'ın daha soğuk ve daha az misafirperver otlaklarına en son MÖ 1300 civarında yerleşilmiştir. Bu zengin ve eşsiz çevre, sonraki 4000 yıl boyunca at yetiştiricilerinin ülkesi olacaktı.

Çayır Denizi

Bozkır 8 milyon kilometrekarelik bir alana yayılır; bu alan, dünyanın toplam karasal yüzölçümünün yedide birine tekabül eder. Tıpkı okyanusların bütün kıyıların kaderini belirlemesi gibi, bozkırların da büyüklük itibarıyla kendisine komşu topraklar üzerinde hatırı sayılır bir etkiye sahip olma-

sı kaçınılmazdı. Burası, denizel Avrasya'nın aksine karasal Avrasya'dır: Hazar, Aral ve Lop Nor gibi iç denizlerin, Balkaş ve Issık gibi devasa tatlı su göllerinin ve kapalı havzalı yani okyanusla asla buluşamayan nehirlerin ülkesidir.

İç enlemlerinde bozkır iklimi ılımandır ve kır çiçeklerini coşturan yoğun bir bahar yaşanır. Ilıman bozkırda yazın büyük bir bölümünde bol miktarda ot bulunur ve bu otlar yerden o kadar yükselir ki atı olmayan bir insan, nereye gittiğini göremez bile. Çayırlarla kaplı bozkır, mevsime göre değişen iğneli tüy otları, çayır otu, pelin otu ve diğer karışık otlardan oluşur. Bu tüylü ve dayanıklı bitkiler, atlar için tercih edilen yemlerdendir. At yetiştiricileri bu çeşitliliğin, ahırdaki atların yem torbalarındakinden daha sağlıklı bir beslenme sağladığına inanırlar. En iyi bozkır toprağı, atların kemik gücüne katkıda bulunan ve hızlanma sırasında kanın oksijenlenmesine yardımcı olan selenyum, kalsiyum ve demir gibi mineraller açısından zengin olan verimli kara topraktır.

Çimenli bozkır, ormanları besleyecek kadar yağış almaz ancak yağış, buraları tam anlamıyla çöle dönüştürecek kadar da az değildir. Aldığı az miktardaki yağışın büyük kısmı yaz aylarında düşer. Kışlar soğuk ve kuru geçer; öyle ki dünyanın en düşük sıcaklıkları bozkırda görülür. Ulan Batur'da (Moğolca: Kızıl Bahadır) ocak ayının ortalama sıcaklığı -27 santigrat derecedir ve termometrelerin -40'ı gösterdiği günler de pek nadir değildir. Yüksek hava basıncı yüzünden gökyüzü masmavidir ve kış mevsiminde yağmur yağmaz.

Çimenli bozkırın bitişiğinde, yılda 5 santimden daha az yağış düşen çöl-bozkır bölgeleri bulunur. Bunlar arasında Moğolistan'daki Gobi, Batı Çin'deki Taklamakan, Orta Asya'daki Karakum ve Kızılkum çölleri, Afganistan'daki Deşt-i Margo ve Registan ile İran'daki Kebir ve Lut çölleri gibi dünyanın en büyük ve en kasvetli toprakları yer almaktadır. Düşük yağış miktarına ve aşırı soğuk kışlara rağmen çöl bozkırında ılgın

ağacı, pelin otu, her yerde bulunan saksaul çalısı, tüy otu ve boyu 1,80 metreye varan salkım otu bulunur ve bunlar birçok dört ayaklı hayvana besin sağlar: Yaban eşeği, ceylanlar ve *sayga* antilopları bunlardan sadece birkaçıdır. İlkbaharda eriyen kar, İran'ın Sistan ve Afganistan'ın Helmand vilayetlerinde olduğu gibi, çöl arazilerinde mevsimsel göller oluşturur. Bu çöllerin hiçbiri ottan ve hatta hayvancılıktan hepten yoksun değildir. Kısa süreli mevsimlik otlar bir miktar otlatmaya izin verir ve yakın çevreleri daima dağlıktır; bu da sürülerin kavurucu yaz sıcaklarından kaçmasına olanak sağlar. Yüzyıllar boyunca, yabancı gezginler çobanların bu koşullarda nasıl hayatta kaldığını merak etmiştir. Ancak kuş uçmaz kervan geçmez, yaşanmaz çorak arazi görüntüleri aslında yanıltıcıdır. Avrasya Bozkırı, her biri kendi ekosistemine sahip, birçok insan yerleşiminin yanı sıra Asya'daki en çeşitli flora ve faunadan bazılarını destekleyen farklı bölgelerin bir mozaiğini içerir.

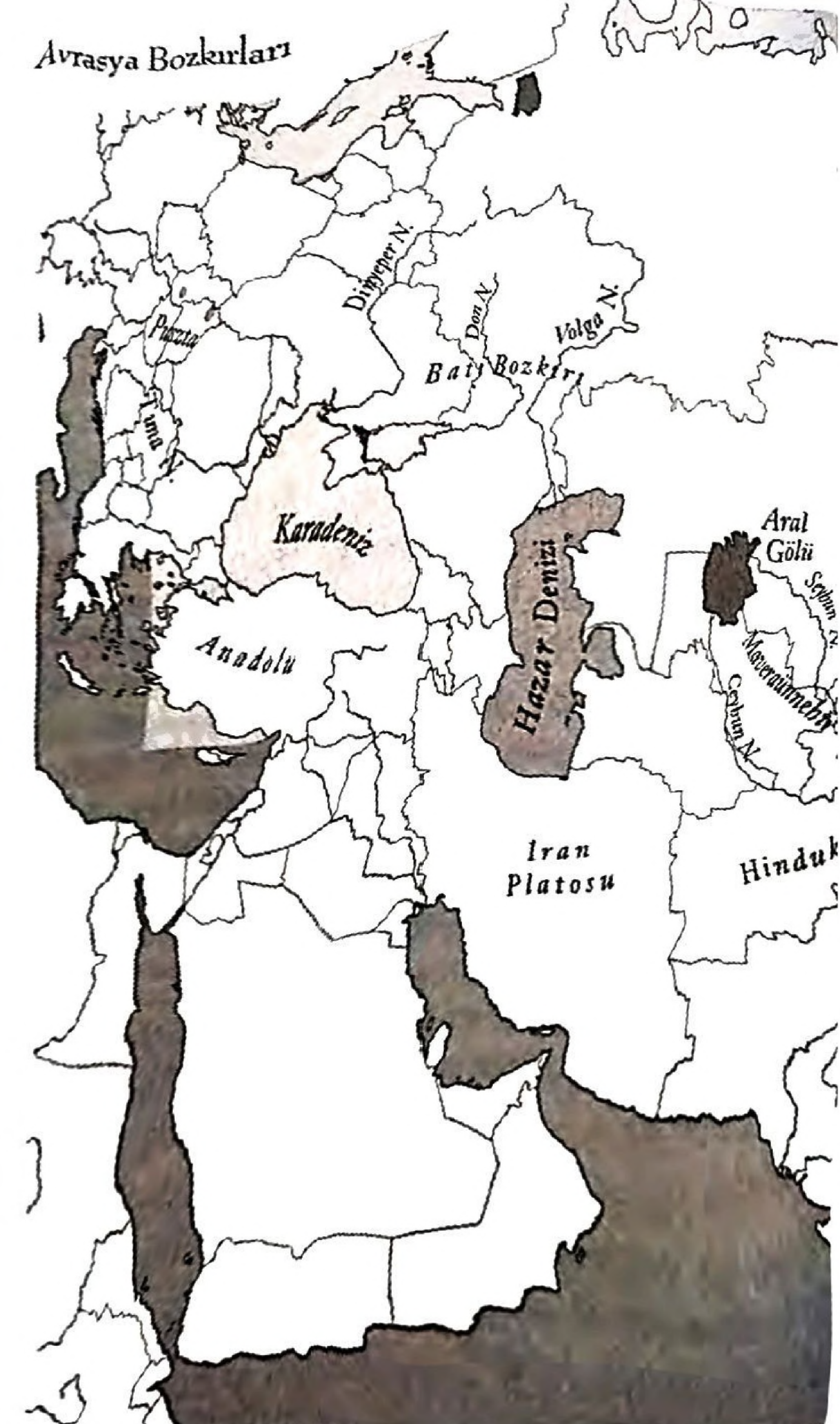
Bozkır Asya'nın ortasında bir tür çayır denizidir ve tıpkı Avrupa ile Afrika arasındaki su havzası olan Akdeniz'e benzer; Akdeniz'in Adriyatik, Karadeniz ve Kızıldeniz'e bağlanması gibi, Asya'nın ortasındaki ot denizleri de diğer daha küçük ot denizlerine bağlıdır. Modern zamanlarda sulama ve yoğun tarım aç şehir sakinlerini beslemek amacıyla yaygınlaştığı için bugün artık bu komşu toprakların hepsi bozkır değildir. Bu durum Pencap'ın eski otlaklarını, Cezire'yi (Arapçada Dicle ve Fırat nehirlerinin başları olarak bilinir), Anadolu'da artık pamuk yetiştirilen Toros Dağları'nın batı yamaçlarını ve Macaristan'ın Puszta Bölgesi'ni dönüştürmüştür. Bununla birlikte buralarda hâlâ at yetiştiriciliği yapılmaktadır. İran Platosu ve Arap Yarımadası'nın kurak bozkırları da dâhil olmak üzere bozkırın büyük bir kısmı neredeyse eski zamanlardaki gibi kalmıştır, ki bu da Hindistan ve Çin'e ka-

yasla Ortadoğu ve İran'ın birbirinden farklı tarihlerini açıklamaya yardımcı olmaktadır.

Bozkırı geniş bir iç denize benzetecek olursak Semerkant, Turfan, Herat ve Merv gibi vahalar da onun birer adasıdır aslında. Bu vahalar çoban kültürünün erken gelişiminde önemli bir rol oynamıştır çünkü et ve sütün ekmekle takas edildiği pazarları bu kadim kentler sağlamıştır. Bu vahalardan bazıları, 2100 metre daha yüksekteki dağların eteklerinde bulunan ve eriyen karlardan su ihtiyaçlarını karşılayan küçük bahçelerdir. Diğerlerinin yeşil ayak izleriyse, sulama kanallarının dantel gibi işlenmiş ağıyla her yöne doğru kilometrelerce uzanır.

Çobanların uçsuz bucaksız ot denizlerine doğru giderek açılması, bu coğrafyanın mantığına da uygundu. Atlar öncelikle yeterince yağmur almayan ya da ekin yetiştirmeye uygun hale getirmek için sulamadan faydalanılmayan topraklarda otladı. Çobanlar kısmen yerel çiftçiler tarafından hararetle savunulduğu, kısmen de toprak zaten hayvanlar açısından fazlasıyla ıslak olduğu için yoğun bir şekilde ekilen topraklardan kaçındı. Yunan coğrafyacı Strabon, MS 1. yüzyılda Kırım'daki bir çiftçinin ektiği her tahıla karşı 30 tahıl verim aldığını, Babil'de ise ekilen her tahıl için 300 tahıl hasat edildiğini" aktarır. Dolayısıyla Kırım bozkırında ekin yetiştirilebilse bile, arazinin kuraklık veya kavrukluk olasılığı çiftçileri böylesine marjinal bir araziden caydırmış ve tam tersine orada sürülerin otlatılmasını teşvik etmiştir.

Bozkır ve dolayısıyla atlıların ülkesi Avrupa'nın iç kesimlerine kadar uzanır. Hazar'a dökülen Volga ve Karadeniz'e dökülen Don Dinyeper ve Tuna nehirleriyle kesişir, bu nehirlerin hepsinin eski at yetiştiricileri tarafından adlandırıldığı su götürmez bir gerçektir. Bugünkü Kiev'den geçen Dinyeper kuzeye, orman sınırına kadar bozkıra eşlik eder. Roman-

Avrasya Bozkırları
Dinyeper N.
Don N.
Volga N.
Batı Bozkırı
Tuna N.
Karadeniz
Anadolu
Hazar Denizi
Aral Gölü
Seyhun N.
Maveraünnehir
Seyhun N.
İran Platosu
Hindu

Altay Dağları
Doğu Bozkırı
Tanrı Dağları
Gobi Çölü
Lop Nur
Tibet
Platosu
Sarı N.
Ganj Ovası

ya'dan geçerek geniş düzlükler boyunca akan Tuna Nehri, iki büyük dağ zinciri olan Karpatlar ve Balkanlar arasındaki dar bir vadiden geçip Avrupa'daki bozkırın en batı kısmına, Macar ovasına giriş yapar. Bu coğrafi koşulların bir sonucu olarak Macaristan, Romanya, Ukrayna ve Rusya tarihsel ölçekte büyük at çobanı nüfuslarına ev sahipliği yapmıştır. At çobanları bu ülkelerin yanı sıra komşu Polonya ve Litvanya'nın tarihinde de önemli bir rol oynamıştır.

Bozkır, gezegendeki diğer büyük doğal bölgeler gibi, döngüsel olarak daha yağışlı veya daha kuru iklim dönemlerinden geçmiştir. Paleoiklim bilimciler, bu tür değişikliklerin teoride at nüfusu üzerinde büyük bir etkisi olduğunu ve bunun da bozkırdan uzağa yapılan bazı büyük göçlere veya bozkır sakinlerinin yerleşik toprakları istila etmesine neden olabileceğini söyler. Kesin olan bir şey varsa o da, bozkırın ani donlar ve kuraklıkların da görüldüğü kısa süreli değişken hava koşullarının at nüfusu üzerinde tahribata yol açtığıdır. Bozkır, hayatta kalmak için sık sık göç etmek zorunda kalan hayvan çobanlarının uyum sağlamasını gerektiren çetin bir ortamdır.

Issız bozkır dalgalanan tahıl tarlalarına, meyve bahçelerine ya da üzüm bağlarına bağlı yerleşik halklar için boş ve korkutucu bir ortamdı. Oysa at çobanları için aşina simgelerle dolu bir anavatandı. Kazak destanı Kozı Körpeş ile Bayan Sulu, atalarının otlağını terk etmek zorunda kalan kahramanın göllerine, nehirlerine ve tepelerine veda etmek için nasıl eğildiğini anlatır. At yetiştiricileri nereye baksalar bir işaret görüyor, genellikle atlarının kemik kalıntılarını tanıyordu.

Ölümden Sonra Yaşam

Moğolistan'ın dört bir yanı, diz boyu yüksekliğinde işaretler oluşturmak için yığınlar halinde istiflenmiş tuğla büyüklüğün-

de taşlardan oluşan dağınık yapılarla doludur. Bozkırda yaptığım yolculuk sırasında Moğollar bu taş yığınlarından saygıyla *ovoo* diye bahsediyordu. Çobanlar *ovoo*'ların üzerine güneş ışığında parıldayan ve uzaktan görülebilen, hava şartlarından ağarmış at kafataslarını yerleştirmişti. Rehberlerimiz, her bir kafatasının dört ayaklı sadık bir arkadaşın anısını onurlandırdığını, kafatasının boş göz çukuru ve burun deliklerinin mezarın tepesinden sanki hâlâ yaşayan bir at gibi geniş gökyüzünün, parfümlü otların ve esen rüzgârların tadını çıkarabildiğini anlattı. Bu uygulama çok eski bir geleneği temsil eder.

Bozkır her yönde binlerce kilometre boyunca insan ve at kalıntıları içeren mezarlıklarla kaplıdır. Bunların birçoğu basit hendeklerden ibarettir. Günümüzün *ovoo*'ları gibi, genellikle sadece atın kafatasını görürsünüz. Akhilleus'un, arkadaşı Patroklos'un cenazesinde atları (ve insanları) kurban etmesi gibi, ölen kişinin cenaze şöleni için atlar kurban edilmiş de olabilir. Gerçekten de, MÖ 5. yüzyılda yaşayan Yunan tarihçisi Herodotos'tan, at kurban etmenin Yunanların ve Persler in ritüel yaşamında önemli bir yer tuttuğunu biliyoruz. Yunan Hades'i yani yeraltı dünyası, "taylarıyla ünlü" bir otlak, κλυτοπολος olarak tasavvur edilirdi. Erken dönem Hindistan'ında at kurban etmek, İranlıların Avesta'sıyla aşağı yukarı çağdaş olan dini ilahiler derlemesi Rig Veda'da öngörülen tüm törenlerin en prestijlisiydi. Erken dönem at çobanlarının cenaze törenlerinde, kurban edilen atların etiyle ziyafet çekerlerdi; dolayısıyla da gömülmek üzere geriye sadece atların kafatasları kalırdı. Bu, at etine yönelik eski bir tercihin ve aynı zamanda insanların atlara duyduğu saygının bir kanıtıdır.

Bu eski ilahilerde at, Hint-İran uzmanı Phillipe Swennen'in de açıkladığı üzere, "sadece ulaşım amacıyla kullanıldığı için değil, fırtınalı mizacı sayesinde gece ile gündüz, evcilleştirilmiş ile vahşi arasındaki engelleri aniden aşabildiği için" iki

dünya arasında iletişim kuran bir araç, mükemmel bir sınır belirleyici canlı olarak görülmektedir.

Daha sonraki dönemlere ait mezarlardaki ayrıntılı tasvirlerde, yükseltilmiş tonozlar ve birden fazla cenaze odası bulunmaktadır. Bunların içinde, insan ölülerine öbür dünyadaki yolculuklarında eşlik etmeye hazır görünen mumyalanmış atlar bulunmuştur. Kimi soğuk bozkır bölgelerinde donmuş toprak, bu gömülü atları hayranlık verici ölçüde koruyabilmiştir. Her halükârda at, insan bedeni ya da bedenlerinden sonra mezardaki en önemli unsur olma özelliğini korumuştur. Mezarlarda diğer hayvan türlerinin kemiklerine de rastlanır, ancak bunlar ölen kişinin zenginliklerini temsil eder ya da öbür dünyada tüketilmek üzere bir yiyecek deposu sağlar. Koyun, keçi ve sığır kemikleri mezarda sembolik olarak önemli konumlarda yer almazken, atlar insan kalıntılarının yakınında ya da insan gömüsünün üzerindeki bir odada bulunur; böylelikle konumsal olarak anlam ve önem kazanır. Bir Moğol destanının kahramanı, atına "Kemiklerimiz birlikte yatacak," diye söz verir.

Eski çobanlar, hem at hem de insan ölülerini rahatsız edilemeyecekleri uzak yerlere gömmeye özen gösterirdi. Herodotos kendi zamanındaki bozkır çobanlarının, atalarının mezarlıklarını büyük bir gizlilik içinde ve bilinen yollardan uzakta tuttuğunu doğrulamıştır. Kazılan toprağı çiğnemek için atlar kullanılmış ve mezarların üzerine, sanki bozkır ölüyü yutmuş gibi çimensi yosunlar serilmiştir. Binlerce yıl sonra Cengiz Han da Moğolistan'da en sevdiği sarı atıyla birlikte gizli bir yere bu şekilde gömülmüştür. Söylencelere bakılırsa, yeri ifşa etmelerini önlemek amacıyla yas tutanların hepsi öldürülmüştür. Birçok gezgin bu yeri aramış ancak hiçbiri bulamamıştır.

Gizli mezarlar görünüşe göre büyük bozkır şeflerinin bir ayrıcalığıdır. Değerli nesnelerin bulunmadığı sıradan mezar-

lar çardaklar ve *ovoo*'larla işaretlenmiştir. İnsan ve at kalıntılarını bir arada barındıran her iki tür mezar da çobanlara bozkırın uçsuz bucaksızlığında evlerinde oldukları hissini veriyordu. Bu yerler, çok uzak olmaları nedeniyle, onlara at olmadan bozkırın boş kalacağını hatırlatıyordu. İnsanlar artık bozkırda atlarıyla birlikte gömülmese bile bu uygulama 19. yüzyıl boyunca devam etti ve *ovoo*'lar insanlarla atlar arasındaki içkin ilişkiyi ve atın ruhuyla bozkırın uçsuz bucaksızlığı arasındaki derin bağı hatırlatan bir unsur olarak varlığını sürdürüyor.

Mezar soyguncuları tarafından gözden kaçırılan en iyi saklanmış mezarlar bize evcilleştirilmiş atın erken dönemlere ait gelişimine ilişkin bulgular, onların DNA'sına ilişkin veriler, bu canlının tarihteki boyutu, rengi vb. özellikleri hakkında pek çok ipucu sağlar. At çobanlarının kim olduklarını, nereden geldiklerini, ne yediklerini ve daha sonra biniciliği nasıl geliştirdiklerini bu mezarlar sayesinde öğrendik. 1989'da Sovyetler Birliği'nin sona ermesinden bu yana hızla gelişen arkeoloji çalışmaları, atın bozkırın kadim halklarıyla yakın ilişkisini doğrular niteliktedir. At çobanlarının yaşam biçimi, Buzul Çağı avcılarının hayvanın güzelliğine ve hızına takıntılı hale gelmesiyle başlamış, avcıların kısrak sütünü temel besinleri olarak benimsemesiyle yoğunlaşmış ve at onları otlaklara, daha özel bir pastoral varoluşa götürdüğündeyse benzersiz bir yaşam biçimine dönüşmüştür. At ilk çobanlar arasında bu kadar güçlü bir toplumsal, çevresel ve duygusal rol oynamasına rağmen, yazılı tarih bu gerçeği uzun süre göz ardı etmiştir. Büyük erken uygarlıkların dikkatini aniden çeken şey ise atların çektiği savaş arabası olmuştur.

2

Kahramanlara Yaraşır Atlar

At çobanlarının yerleşik yaşama geçişi
MÖ 2000-MÖ 500

MÖ 1760 civarında, Suriye'nin kuzeydoğusundaki Mari kralı Zimri Lim'e veziri "Efendimiz ata binmemeli," demişti. "Efendimiz bir arabaya ya da hatta bir katıra dahi binsin ve kraliyet mevkiini böylelikle onurlandırsın." O dönemde ata binmek bir kral için kabul gören bir uygulama değildi. Katıra binme tavsiyesi bize her ne kadar tuhaf gelse de, at-eşek melezi bu kısır canlılar en azından görkemli ve güvenli bir binek hayvanı olarak görülüyordu. Uzun süredir evcilleştirilmiş eşekleri kullanan eski Ortadoğu'nun, ata binmenin bahtsız bir geleceği olacağından şüphelenmek için hiçbir gerekçesi yoktu. Muhtemelen ata binmeyi, daha sonraki halkların ren geyiği veya yaklara binmeyi egzotik, etnik bir ulaşım şekli olarak görmesi gibi görüyorlardı.

MÖ 2000 yıllarında bugünkü Irak'ta Fırat Nehri üzerindeki Mari ya da Ur'da veya günümüz Afganistan'ında yer alan Ceyhun Nehri üzerindeki Baktriya'da (namıdiğer Toharistan) yaşayanların zaman zaman at binenleri gördüklerine ilişkin kayıtlar mevcuttur. Sürülerini bu iki büyük nehre komşu boz-

kırlarda otlatan at yetiştiricileri peynir, hayvan derisi, boynuz, at kılı ve koyun yünü gibi bu coğrafyaya özgü mallarını ekmek ve bitkisel yağ gibi yerel ürünlerle takas etmek amacıyla kent pazarlarına doğru at sürerdi. Ne var ki bu durum, olağan dışı olayları kaydetmekle görevli rahip kâtiplerin, bu at çobanlarının ziyaretlerine dair özel bir yorum yapmasına yol açmamıştır. Ata binmek özellikle dikkate değer görülmüyordu ama o zamanlar, vezire göre hiç de asil bir davranış da sayılmıyordu.

Zimri-Lim için önerilen eşek arabası, bu dönemin büyük tören alaylarının ikonografisinde sıkça yer almaktadır. Bilinen bir örnek, MÖ 2500 yılına tarihlenen Ur kraliyet sancağıdır; ahşap, lapis lazuli ve deniz kabuklarından oluşan bu eserde, bir eşek takımı tarafından çekilen silahlı savaşçılarla dolu dört tekerlekli beş adet araba yer almaktadır. Düşmanlarını katlederken tasvir edilmişlerdir ama gerçek bir savaşta yavaş hareket eden bu tür arabalar, daha sonra atlar tarafından çekilen savaş arabalarının temsil ettiği korkunç tehdidin yanına bile yanaşamıyordu. Çölün dayanıklı yerlileri olan eşekler hiçbir zaman çok uzun boylu ya da çok hızlı olmadı. Atları bu kadar mücadeleci yapan "savaş ya da kaç" tepkisi eşeklerde yoktu çünkü... Bu sınırlayıcı niteliklerin çoğunu genetik olarak katırlar da miras almıştır. Binek hayvanı olarak zebra, yaban eşeği ya da bunların melezleri gibi diğer Afrika-Arap atları da kullanılsa da pek başarılı olamadılar. Savaşın geleceği, atlar ve atların çektiği savaş arabalarıydı.

Savaş Arabası

Büyük tekerlekli bir savaş arabasından hükmeden Mithra'ya tapanız. Güçlü Mithra, altın ve gümüş toynaklı ölümsüz, hızlı, dört beyaz at tarafından çekilen güzel, hafif, altın bir ara-

bayla ortaya çıkar. Hepsi de kirişlerde birer bağ ve kancayla tutturulmuş birer çeki demiriyle aynı boyunduruk altına koşulmuştur.

Avesta'nın Mithra'ya, sürülerin ve otlakların tanrısına ilahisi böyle gider. Kutsal kitabın Cemşid öyküsünde olduğu gibi, bu dizeler de bir başka önemli tarihi ânı, savaş arabasının ortaya çıkışını anlatır. Tanrının aracının tarif edilişindeki hassasiyet, yeni savaş arabası teknolojisinin insan hayal gücü üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. İnsanlar, bu yeni hareketlilik biçimini tanrılar için en uygun araç olarak görmüştür.

Savaş arabaları gerçekten de kendilerinden önce Ortadoğu, (Ceyhun ile Seyhun ya da namıdiğer Amu Derya ile Siri Derya nehirleri arasında kalan tarihi bölge) Maveraünnehir ve batı bozkırlarında yaygın olan kağnıdan çok daha hızlıydı. Hakikaten de, Ceyhun Nehri yakınlarında, bozkır sınırında MÖ 2200 yılına tarihlenen, dört sağlam tekerleği olan böyle ağır bir araba örneği bulunmuştur. Muhtemelen çobanların çadırlarını, halılarını, pişirme kaplarını, süt kesiğini ve içme suyunu taşımaya yarıyordu bunlar. Arabalara aşinalıkları göz önüne alındığında, bozkır insanlarının tekerleği yeniden icat etmesine gerek yoktu.

Bununla birlikte, 2. binyıl boyunca bu konuya eğildiler. Tek bir ahşap parçasından (başlangıçta sosis dilimi şeklinde *kesilmiş ağaç gövdeleri olan*) *oyulmuş ağır tekerleklerden*, parmaklıklı içi boş tekerleği icat ettiler. Tekerlek başına sekiz ya da on adet olan parmaklıkların her iki ucuna, bronz bir jant ve bağlantı parçaları eklediler. Lastikler deridendi. Tekerlek sayısının dörtten ikiye indirilmesiyle büyük bir hız kazanımı elde edildi ancak bu, savaş arabasını at arabasından çok daha dengesiz hale getirdi ve güvenli sürüşü çok güçleştirdi. Ustalar yolcuların ve atların ağırlığını orta direk boyunca nasıl

dağıtacaklarını öğrendikten sonra iki tekerlekliler manevra kabiliyeti de kazanmış oldu.

İyileştirmeler tekerleklerle bitmiyordu. Metal ahşaptan daha iyi bir ağırlık dengesi sağladığı için araba daha çok bronz bağlantı parçasıyla hafifletilerek güçlendirildi. Bronz bloklar dingilin daha serbest dönmesini sağladı. Ağırlığı daha da azaltmak için şaside hasır kullanılmaya başlandı. Arkeologlar çoğunlukla huş ağacından yapılmış son derece hafif bir arabayı bulmuştur.

Bozkır halklarını geleneksel at arabasını geliştirmeye ve öncekinden yirmi kat daha hafif, daha hızlı bir savaş arabasına dönüştürmeye iten etmenin ne olduğunu bugün hâlâ bilmiyoruz. İlk etapta, kırsal bölgelerde hâlâ sevilen eğlenceli bir spor olan araba yarışları bu buluşa yol açan öncül neden olarak görülebilir. Belki de ustalar bozkırda yeterince sert ağaç bulamadıkları için daha hafif araçlar üretmişlerdir.

Öncüllerine kıyasla daha hafif olan arabanın en büyük avantajı, atların böyle bir arabaya koşulabilmesiydi ve bu sayede hantal öküzlerle ulaşılması hayal bile edilemeyecek hızlar sağlanabiliyordu. Atlar, bu hafif arabalara kıyasla daha ağır arabaları hiçbir türlü çekemezdi, bu yüzden bir koşum takımı ilk kez atların boynuna geçirildi. Binicilikte olduğu gibi bir atı koşum takımına sokmak bir nevi saldırganlık eylemi olurdu. Alışılmadık ağırlık, boğazın etrafındaki kısıtlamalar, gürleyen tekerleklerin gürültüsü atın paniğe kapılmasına sebep olabilirdi pekâlâ. İnsanlar iki ya da daha fazla sayıda atı yan yana koştuklarında, atların yoldaşlık eğilimlerinin olası travmaları azalttığını ve sürücünün koşum ekibini daha kolay kontrol etmesini sağladığını öğrendi.

Bozkır halkları bu yeni aracı avlanmak için derhal benimsedi çünkü bir arabacı arabanın yönünü sabit tutarken yanındaki okçunun dik durmasına ve avına ok atmasına ola-

nak sağlıyordu. O dönemde bozkırda çok sayıda av hayvanı bulunduğu için savaş arabası çobanların cephaneliğine son derece güzel bir katkı sunmuş olsa gerek. Avda sürüş ve okçuluk becerilerini pekiştiren bozkır halkları, kısa süre sonra arabalarını savaş için de kullanmaya başladı; bunları ilk olarak bozkırda, özellikle de bronz madenciliğinin alabildiğine gelişmiş olduğu Ural ve Altay Dağları yakınlarında kendi aralarındaki rekabetlerde kullanıyorlardı.

Daha donanımlı bir uygulamanın daha az donanımlı olanı takip etmesi ve bozkır halklarının savaş arabasının icadından önce savaşa atlarıyla gitmesi beklenebilirdi. Gene de MÖ 1. binyıla kadar at sırtında savaşmamışlardır. Savaş arabalarının atlı savaştan neredeyse bin yıl önce ortaya çıktığı konusunda ısrar etmek, ilk bakışta arabayı atın önüne koymak gibi görünüyor. Bu sezgi dışı olaylar dizisiyle uzlaşabilmek için iki noktayı aklımızda tutmalıyız: Atlı savaş basit çobanlıktan daha donanımlı olmayı gerektirir ve ilk atlar savaşa sürülecek kadar büyük değildi. Savaş arabası sürmek nihayetinde bu eksikliklerin her ikisini de gideriyordu.

İlk olarak, donanım meselesi: At arabalarını sürme deneyimi sadece arabalar ve tekerleklere değil, aynı zamanda at takımlarına da yenilikler getirdi. MÖ 1800'lerden sonraki dönemlere ait arkeolojik bulgu ve kayıtlarda, bir zamanlar deri dizginleri ve dizginleri tutan parçalar, yanak parçaları ve tokalar da dâhil olmak üzere giderek daha karmaşıklaşan at takımlarına rastlıyoruz. Belli ki tüm bunlar özellikle atları sürmek için geliştirilmiştir. Eyersiz biniciler burun ipleri ya da organik malzemelerden yapılan ve geride arkeolojik anlamda çok az iz bırakan diğer basit takımları kullanırken, savaş arabası sürücüleri atları yönlendirmek ya da yavaşlatmak için daha hassas araçlara ihtiyaç duymuştur. Muhtemelen, bu eşyalar daha yaygın hale geldikçe çobanlar at binme alışkanlıklarını da geliştirmek için araba takımlarını yavaş yavaş be-

nimsemişti. Bu da at üstünde savaşabilmek için gerekli olan binicilik türünü mümkün kılmıştır.

Komançiler ve Apaçiler gibi eyersiz at süren vahşi savaşçıların tarihte örnekleri vardır. Ne var ki ateşli silahlarla donatılmış bu akıncılar, göğüs göğüse çarpışmalara güvenle girip çıkmak için özenle hazırlanmış takımlara güvenen eski ve modern zamanlardaki süvarilerden çok farklı savaş taktikleri uyguluyordu. Amerika Yerlileri ayrıca ilk bozkır halklarının sahip olamayacağı atlara da biniyordu.

İkinci olarak; MÖ 2. binyılın atları, sırtlarında ağır silahlı bir biniciyi taşıyacak kadar büyük değildi ama bu atlardan oluşan bir at grubu, savaş arabalarını çekmekte zorlanmayacak ölçü ve nitelikteydi. Herodotos'un bin beş yüz yıl sonra yazdıklarının bir bölümünde bu konudan bahsedilir. Yunan tarihçi, bugünkü Bulgaristan'da at çobanlığı yapan Sigynnae halkının, "sırtında adam taşıyacak kadar güçlü olmayan ama savaş arabalarına koşulduklarında bilinen en hızlı atlar arasında yer alan" küçük, uzun tüylü midilliler yetiştirmesine şaşırdığını ifade etmiştir. Antik savaş arabası tekerleklerine ilişkin ölçümlere ve koşum takımlarının rekonstrüksiyonlarına bakılırsa, bilim insanları antik savaş arabası atlarının 110-120 santimden daha yüksek olmadığından emindir. Sigynnae'ler, rakiplerinin çoğunun atlı savaş için bu araçları çoktan terk ettiği bir çağda savaş arabası sürmeye ve küçük atlar yetiştirmeye devam etmiştir. Sigynnae'ler nedense savaş arabası çağının hafif atlarının yerini alacak güçlü sırtlı küheylanlar yetiştirememişti. Herodotos, Sigynnae halkının bu kadim özelliğini tarihe not düşmekten kendini alamamıştır. Binicilik becerilerinin ve onları taşıyacak atların eksikliği, bozkır insanlarının tarihe "atlı savaşçılar" olarak değil, "savaş arabacıları" olarak geçmesine sebep olmuştur.

Savaş Arabacıları

Kraliyetin atlara karşı tutumu, Zimri Lim dönemini takip eden bin yıl içinde değişmiştir. MÖ 9 ve 8. yüzyıllardan bir Çin hükümdarı olan Zhou Kralı Xuan, vasallarından birine şöyle demiştir:

> Sana bir araba veriyorum: Küpeşte üzerinde süslü bir kapağı olan bronz aksamlı bir savaş arabası; yumuşak deriden, kızıla boyanmış bir ön küpeşte ve atlar için göğüslükler; kaplan derisinden, kırmızımsı kahverengi astarlı bir gölgelik; boyunduruk çubuğu bağları ve boyalı deriden dingil bağlantıları; boyunduruk çubuğu için bronz çıngıraklar; deriyle bağlanmış ve yaldızlanmış bir ana mil arka uç bağlantısı ve fren bağlantıları; yaldızlı bir yay presi ve balık derisinden bir sadak; dörtlü bir at grubuna uygun koşum takımı; yaldızlı dizginler ve kolan kayışları; iki çanlı kırmızı bir sancak. Bu armağanları size kurbanda ve sahadaki hizmetlerde kullanılmak üzere veriyorum.

Başka bir yerde şöyle okuyoruz: "Kral ona [başka bir vasalına] kralı desteklemesi için dört atlı bir takım, bir yay ve parlak kırmızı oklar, barbar bölgelerine boyun eğdirmesi için de bir balta verdi." Savaşçılar savaş arabalarının üstünde sahneye çıkmıştı.

Kabaca MÖ 3000 ila 1200 yılları arasını içine alan ve adını sağlam bakır-kalay alaşımının karakteristik kullanımından alan Bronz Çağı, ikinci yarısında atlı arabanın dünyayı ele geçirmesine tanıklık etmiştir. Homeros'un *İlyada*'sından Kutsal Kitap'a, Hindistan'ın Mahabharata'sına ve Çin'in *Şarkılar Kitabı*'na kadar erken dönem edebiyatı, savaş arabası süren savaşçıları anlatır.* Her yerde bulunmaları nedeniyle, aka-

* İrlanda efsaneleri, Cuchulainn ve Fergus gibi savaş arabası süren

demisyenler bu savaşçıların kökenlerinin neresi olduğunu saptamakta zorlanmıştır. Savaş arabası kullanımı Ortadoğu'nun'nun yerleşik halkları arasında mı, yoksa bozkırlarda mı başlamıştır? Fetih yoluyla mı, yoksa daha kademeli bir süreçle mi yayılmıştır? Son yıllarda yapılan keşiflerle bu soruların bazıları yanıtlanmıştır.

Rusya'nın Ural Dağları'nın hemen doğusunda yer alan arkeolojik bir alan olan Sintaşta, yeni ortaya çıkan savaş arabacılığı uygulamasına dair kapsayıcı kanıtlar sunmaktadır. Rus arkeologlar bu alanı 1978'de keşfetmiş, ama önemini ancak 1992'den sonra, doğru karbon analizleri 2. binyılın başlarına tarihlenen, dünyanın bilinen en eski savaş arabalarının keşfini doğruladığında anlamaya başlamışlardır. Görkemli bir şekilde inşa edilmiş ve döşenmiş yirmi mezar çukurunda kurban edilmiş atlar ve savaş arabaları bulunmuş, bu da ilk savaş arabası sürücülerinin eserlerine ve ideolojilerine dair net bir bakış açısı sağlamıştır.

Savaş arabalarına koşulan atlar, aynı dönemde başka yerlerde bulunan tipik at kalıntılarından daha ince bacaklı ve tek tip boyda aygırlardır. Bu da atların hâlihazırda özel görevler için seçildiğini göstermektedir. Savaş arabası atları muhtemelen çoban atlarından daha güçlüydü ve daha verimli nefes alan atlardı; yani ciğerleri bu bağlamda daha güçlüydü. Çok daha sonra geliştirilen bir hız olan tırıs ritminde gitmedikleri için muhtemelen yolda dörtnala koşarak ilerlerken korkunç bir gürültü çıkarıyorlardı. Bronz (*phalera* adı verilen) yanak diskleri, koşum takımlarındaki at pirinçleri ve çanlarla süslenmişti. Etkileyici bir manzara olmalı; tüm bu çınlayan, şıngırdayan takımlar at için bir tür gösteri terbiyesi sağlıyordu. Savaş arabaları çevredeki çamura ha-

kahramanları da kutlar; bkz. W. B. Yeats'in "Who will go drive with Fergus now?" adlı şiiri.

yaletimsi izler bırakan, dar, tek yolcu taşıyan araçlardır ve yarışlarda kullanılırlardı.

Özenle düzenlenmiş mezarlarda çok sayıda iyi atın ve yarış arabasının bir arada gömülmüş olması, atların ve savaş arabalarının Sintaşta halkının yaşamında oynadığı kültürel rolün önemine işaret etmektedir. Hinduizmin temel kutsal metinlerinden biri olan Rig Veda'nın ilahileri ışığında, onların kültürünü gözümüzde daha iyi canlandırabiliriz. Tıpkı Avesta gibi Vedik ilahileri de tarihlendirmek güçtür, ancak bunlar muhtemelen 2. binyılın sözlü geleneklerini yansıtmaktadır. Hem Avesta'nın hem de Rig Veda'nın dili birbirleriyle yakından ilişkilidir ve aralarında Vedik Yama diye bilinen Cemşid ile Vedik Mitra adıyla da anılan Mithra'nın da bulunduğu aynı tanrılara atıfta bulunurlar. Avesta gibi Rig Vedalar'da da, savaş arabası süren tanrılara yakılmış ağıtlar bulunur. At kurban etme törenlerine ilişkin talimatlar, Sintaşta cenaze törenlerindekilerle benzerlik gösterir.

Arkeolojik bulgular Sintaşta kültüründe büyük şeflerin cenazelerinin atlı araba yarışları eşliğinde kutlandığına işaret etmektedir. Kutlamayı yapanlar kazanan at takımını kurban eder, at etini keser, pişirir ve cenaze törenine katılan yüzlerce, kimi zaman da binlerce konuğa paylaştırırdı. Rig Veda metinlerinde katılımcıların nasıl da hevesli oldukları aşikârdır: "Yarış atının piştiğini görenler, 'Güzel kokuyor!' diyenler ve yarış atının etinin dağıtılmasını bekleyenler; onların neşesi bizi cesaretlendirsin." Sintaşta'da kurban edilen hayvanların başları ve ön ayakları, ziyafetten arta kalan her şey, arabaları ve koşum takımlarıyla birlikte şefin mezarına yerleştirilirdi.

Rig Veda'da atla birlikte bir de keçinin kurban edilmesi isteniyordu; gerçekten de Sintaşta'da atın yanına gömülmüş bir keçi buluntusuna rastlanmıştır. Kutsal kitapta insan kurbanlarından nadiren bahsedilir, ancak bir ilahide başı kesi-

len tanrısal bir figüre sonradan bir at başı bahşedildiği de anlatılır.* Sintaşta'da başsız bir insan iskeleti omuzlarında bir at kafatasıyla yatmaktadır. Bu paralellikler bizi, Sintaşta mezarlarını savaş arabası kullanan halkların en eski somut kanıtları olarak görmeye; bu halkların da daha sonra Vedik tanrıları ve Rig Veda dilini Hindistan'a getirdiği ve bunların sırasıyla Brahmanizm ve Sanskrite dönüştüğü görüşüne yöneltmektedir.

Çünkü at arabası süren insanlar sadece bozkırda kalmadı. Sintaşta at kurbanlarından 200 yıl sonra atılım yaparak, tarih sahnesindeki bu yeni yaşam biçimlerini çevredeki yerleşik halklara tanıttılar. Bozkır savaş arabacılarının bir kolu yavaş yavaş Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya göç etti. Arkeologlar onların göç yolu boyunca savaş arabalarının ve atların yanı sıra, ilk olarak MÖ 1800'lerde Ural Dağları'nda ve MÖ 1200'lerde Yunanistan'da ortaya çıkan at başlı asaların kalıntılarını da buldu. Homeros'un Miken Kralı Agamemnon'un, Truva surları altındaki savaş konseylerinde böyle bir asa kullanmış olması olasılık dâhilindedir. At başlı asalar bize bu insanların sadece at yetiştirdiğinin değil, atı ayrıca bir güç sembolü olarak kullandığının da kanıtını sunar. Avrupa'ya giren at çobanları okuma yazma bilmeyen toplumlarla karşılaştıkları için arkeolojik kalıntılar dışında elimizde sadece Homeros'un *İlyada*'sı gibi yüzyıllar sonrasına ait efsanevi anlatılar var.

Öte yandan, savaş arabacılarının Ortadoğu'ya gelişi, tarihteki ilk atlara ilişkin önceki sessizliğin aksine, onları karşılayan kentli ve okuryazar toplumlar tarafından son derece net bir şekilde belgelenmiştir. Savaş arabacıları istilacı bir topluluk olarak gelmemiştir; aksine bir avuç bozkır savaş arabası sürücüsünün eski Ortadoğu devletlerinin yüksek, duvarlarla

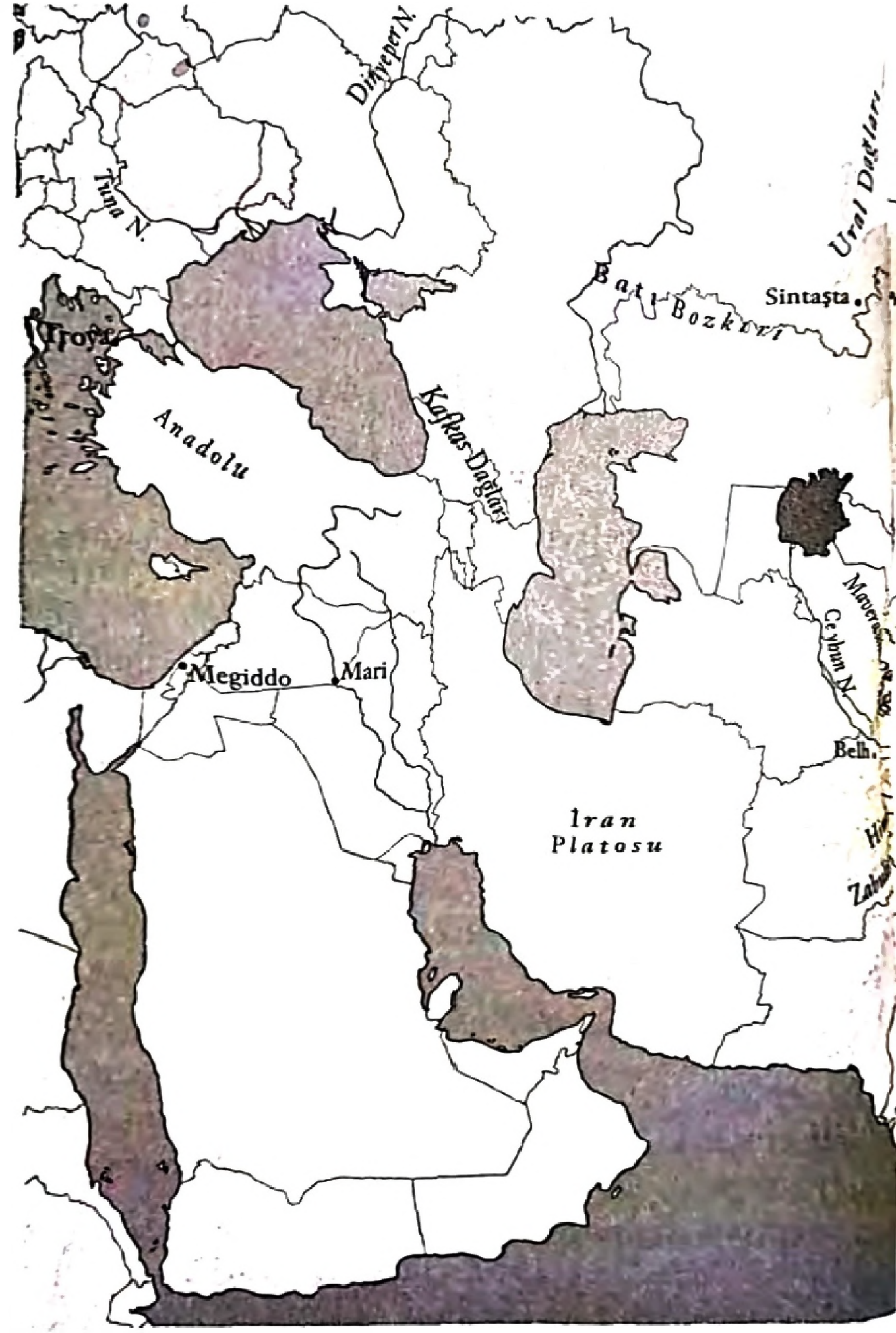
* Tıpkı daha iyi bilinen bir örnek olan, fil başı verilen Ganeşa gibi.

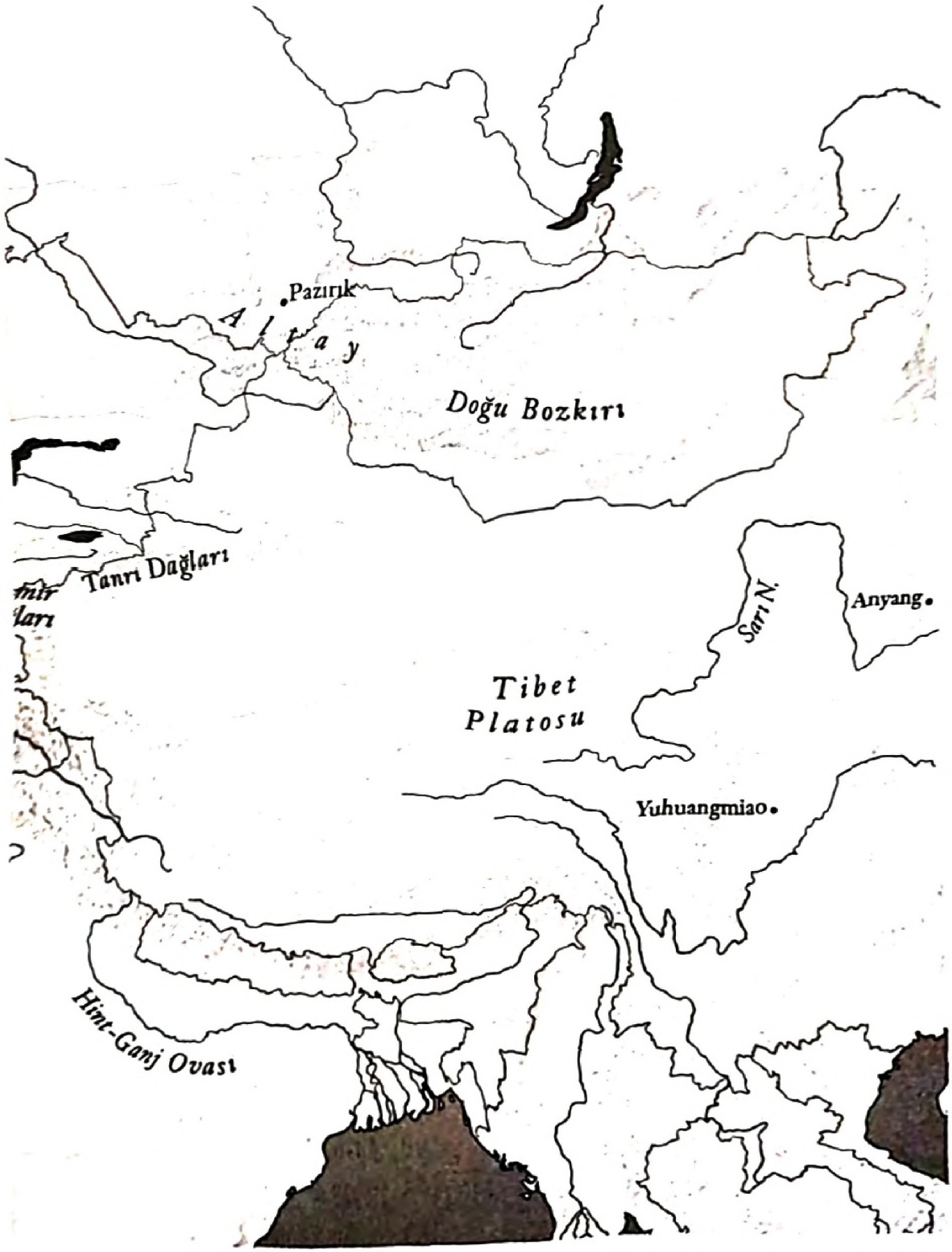
çevrili kalelerini tehdit etmesi zaten pek mümkün değildi. Yerleşik devletlerin yöneticileri yarışlar, güç gösterileri (şu şıngırdayan koşum takımlarını hatırlayın) ve nihayetinde savaş arabacılığının savaştaki potansiyel değerini çabucak fark etti.

Yerleşik devletlerin yöneticileri bu yeni teknolojiyi hızla kullanışlı kılmak için bozkır halklarını seyis, sürücü, eğitmen ve paralı asker olarak işe almaya başladı, çünkü atlar ve savaş arabaları hakkında gerekli bilgi donanımına sadece bozkır halkları sahipti. Binicilik bilgisi edinme amacıyla bozkırlardan adam devşirmeye yönelik bu model, sonraki 3000 yıl boyunca Ortadoğu'da ve daha sonra Hindistan ve Çin'de uygulanmaya devam etti. Bu dönemden itibaren bozkırın atları, çobanlarıyla birlikte çevredeki yerleşik topraklarda yaşamın bir demirbaşı haline gelmiştir.

MÖ 14. yüzyılda, günümüz Türkiye'sinin büyük bölümünü işgal eden ve şehirde yaşayan bir halk olan Hititler, Kikkuli adında birini savaş arabası eğitmenliği amacıyla kiralamıştı. Onun savaş arabası atlarını besleme, temizleme ve eğitme konusundaki talimatları, 1906 yılında Alman arkeologlar tarafından Türkiye'de yapılan kazı çalışmalarında bulunan çivi yazılı tabletlerde belgelenmiştir. Kikkuli adlı bu şahıs muhtemelen hem Avesta hem de Rig Veda dilleriyle yakından ilişkili bir dili konuşuyordu. Atları *assa* (Sanskrit *aśva* ile karşılaştırınız) ve kendisini de *assussani* olarak adlandırır, bu da Sanskrit dilinde "at öğretmeni" anlamına gelen *aśva-sana* ifadesini akla getirir. Daha sonra Asurlular süvari mareşallerini tanımlamak için bu ünvanı kullanacaktır. Kikkuli, yarış veya savaşta kullanılan atların ısınma hareketleri ya da performans sonrası soğuma hareketlerine ve bu atların özel beslenme biçimlerine ilişkin tavsiyelerde bulunmuştur. Kikkuli'nin el kitabı, savaş arabası teknolojisinin yayılmasında

Atların ve Yetiştiricilerinin Yayılması

Pazırık
Altay
Doğu Bozkırı
Tanrı Dağları
Sarı N.
Anyang
Tibet
Platosu
Yuhuangmiao
Hint-Ganj Ovası

bozkırdan gelen uzmanların oynadığı role işaret eden eşsiz bir eser olsa da, Ortadoğu'nun arkeolojik kayıtlarında sıkça rastlanan yabancı isimler bu tür bir istihdam biçiminin gerçekten de yaygın bir olgu olduğunu göstermektedir.

Bozkır at çobanları bu dönemde yerleşik halklarla yakın temasta oldukları için hangi açılardan onlardan farklı oldukları ve bu farklılıkları nasıl ifade etmiş olabilecekleri, araştırmaya değer bir konudur. Yerleşik halkların her birinin kendine özgü kültürleri olsa da Kral Zimri Lim ve veziri arasındaki alışverişin gösterdiği gibi, ortak paydaları başlangıçta atlara değer vermemiş olmalarıdır. Bozkırın dışında at egzotik bir hayvan olarak görülüyor, bu da at çobanlarını marjinal kılıyordu. Bu dönemde, yerleşik çiftçi halkların at çobanları için çeşitli olumsuz yakıştırmaları vardı. Yunanlar onlara otlak anlamına gelen νομος kelimesinden hareketle "göçebe" diyordu. Çinliler onlara "yabancılar" anlamına gelen 胡, "Hu" ya da 土着, "tuzhe", "yerinde durma"nın aksine 行国, "xing guo", "hareketli ulus" diyordu. Pers dilinde, "evleri sırtlarında" anlamına gelen *hané be-dûş* olarak bilinirler. Günümüzde bu insanlara yaygın olarak "göçebe" denmekte, antropologlar ise daha kesin olan "göçebe çobanlar" terimini kullanmaktadır. İki kelime onlar açısından aynı anlama geldiği için bu Yunanlara gereksiz gelmiş olabilir. "Göçebe" kelimesi, yerleşik halkların çoğu zaman hakir gördüğü üzere, bozkır çobanlarının amaçsız gezginler olduğunu düşünmemize neden olabilir. Ben onları "at yetiştiricileri" olarak adlandırmayı tercih ettim, çünkü onları at yetiştirmeyen, –diğer gezgin halklar da dâhil olmak kaydıyla– bildiğimiz diğer bütün halklardan en iyi şekilde bu kavram ayırmaktadır.

Atların ve savaş arabalarının yeni otlaklara yayılması, Avrasya'nın batı ve doğu bozkırlarını tarihte ilk kez birbirine bağlamış, erken dönem Çin halklarının Ceyhun uygar-

lığıyla ve Verimli Hilal'de yaşayan toplumlarla bile temasa geçmesini sağlamıştır. Zengin savaş arabası mezarları, bozkır boyunca Sintaşta'nın Urallar'ından antik Çin medeniyetinin kalbine değin uzanan bir yol izler. Çin için "Sintaşta vakti", Henan eyaletindeki Anyang'da MÖ 1200'lerden kalma olduğu keşfedilen Shang Hanedanı'nına ait bir mezar sayesinde belirlenmiştir. 1980'lerde başlayan kapsamlı arkeolojik araştırmalar, Çinliler tarafından ilk tarihi hanedan olarak kabul edilen Shang'ın at kültürünü gün ışığına çıkarmıştır. Bütün Shang prestij mezarlarında savaş arabaları bulunduğu için bu buluntular savaş arabasının hızla seçkin Shang yöneticilerinin önemli bir sembolü haline geldiğini göstermektedir. Shang savaş arabalarının Batı Asya'da bulunanlarla yapısal açıdan neredeyse aynı olması dikkat çekicidir; bu da atın ve

Moğolistan'da MÖ 14 ve 15. yüzyıllara tarihlenen ve Çinlilerin taşıt için kullandıkları simgeyi andıran bozkır at arabası petroglifleri.

savaş arabasının Çin'e yavaş yavaş yayılan fenomenler olmadığı, büyük olasılıkla bir patlama şeklinde geldiği görüşünün altını çizmektedir. Çin'de atların evcilleştirilmesine ilişkin kapsamlı kanıtlar ancak bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bir araba ya da at arabası için kullanılan, Çince araba veya taşıtı temsil eden *che* karakteri, 車, bozkır savaşçılarının iki tekerlekli savaş arabasına ve buna ilişkin bozkırda bulunan en eski petroglif çizimlerine akıllara durgunluk verici ölçüde benzemektedir. Bazı Batılı akademisyenler bizzat Shang Hanedanı'nın bozkırdan geldiğini iddia edecek kadar ileri gider. Kanıtları azdır ama daha sonraki Çin tarihi bozkır kökenli hanedanlarla doludur.

Anyang'daki Shang mezarlarından biri, savaş arabacılarının gelişiyle ilgili samimi bir hikâye anlatır. Kraliçe Leydi Hao'nun 1984'te kazılan mezarı, ritüellerde kullanılan bronz kaplar, yeşim taşları ve fildişleri gibi Çin hazinelerinin yanı sıra bozkır insanlarına özgü at dizginleri ve silahlar da içeriyordu. Bu kraliyet izdivacı, Shang krallarıyla savaş arabası kullanan bozkır seçkinleri arasındaki ittifakın bir parçası olarak saraya girmiş olabilir. Anyang bölgesi, bozkırla Sarı Nehir Vadisi arasında belirgin bir ekolojik sınır üzerinde yer alır, ancak daha sonraki Çinli tarihçiler için önemli olan bozkırın barbarlarıyla medeni Çinliler arasındaki ayrım bu erken dönemde mevcut olmayabilir. Belki de bu tür evlilik bağları sayesinde Çinliler savaş arabasını doğallaştırmış ve bozkırda doğan sürücülerini asimile ederek, kültürlerinin ve toplumlarının onları genel anlamda özümsemesini sağlamıştır.

Bu asimilasyon hem Çin'de hem de başka coğrafyalarda büyük bir hızla gerçekleşti çünkü savaş arabası sürücüleri prestijli, savaşçı bir seçkin sınıfı temsil ediyordu. Pek çok geleneğin "kahramanlıklar çağı" olarak hatırladığı dönemin

önde gelen figürleri haline geldiler. Savaş arabası süren savaşçılar aristokratlar gibi yaşardı. Savaşta olduğu kadar avda da savaş arabası kullanır ve Kikkuli gibi antrenörlerin titiz gözetiminde sürekli eğitim alırlardı. Rakip şampiyonlarla düello ederlerdi. Sıradan bir piyadenin, bir savaş arabası savaşçısıyla mücadele etmesi galip gelse bile uygun görülmezdi. Akilleus ve Hektor'un Troya surları önünde düello ederken uyguladıkları ahlak anlayışı buydu. Hektor'un "atların terbiyecisi" ve "atlar bakımından zengin" Troya prensi olduğu unutulmamalı.

Sintaşta'nın savaş arabacılarının geleneklerini benimseyen seçkinler, atı her yerde cenaze töreninin vazgeçilmez bir unsuru olarak görmüştür. Troya Savaşı ve Mahabharata'nın savaşçı kahramanlarınca uygulanan bu kült, Shang Hanedanı aristokratları tarafından da paylaşılmıştır; gömütlerinde çok sayıda at ve savaş arabası kalıntısı bulunmuştur; en önemli mezarlarda sayıları 50'ye varan atın yanı sıra kervan ve savaş arabaları için bronz ve altın süslemeler de yer almaktadır. Gerçekten de Bronz Çağı atların, kahramanların, savaş arabalarının ve keşfedilmeyi bekleyen bunca şeyi muhafaza eden muhteşem cenaze törenlerinin çağıdır.

Zamanla yerleşik devletler savaş arabalarının kullanımını artırarak onları aristokratik savaş platformu olmaktan çıkarıp modern modern tankların eşdeğerine dönüştürdüler. MÖ 1457'deki Megiddo Savaşı'nda Mısırlılar ve Kenanlılar 1000'er savaş arabası kullanmıştır ki bu, o güne kadar kayıtlara geçen en büyük savaş olmuştur. Savaşın ardından Karnak'taki bir zafer dikilitaşında anlatıldığına göre, Mısırlıların ganimetleri arasında 900 savaş arabası ve 2000 kısrak vardı. Kısrakların savaş arabalarını çekmek için kullanılıp kullanılmadığını, kullanıldıysa da savaşta nasıl hayatta kaldıklarını bilmiyoruz. Çin'de savaşçı Zhou Hanedanı, toplu savaşlarda

büyük ölçüde savaş arabalarına güvenerek Shang Hanedanı'nın yerine geçmiştir. Zhoular en güçlü dönemlerinde 4000 ila 5000 savaş arabası toplamıştı ki muhtemelen dünyanın herhangi bir yerinde savaş arabalarının daha yoğun kullanıldığı başka bir dönem daha yoktu. MÖ 1. binyılın başlarına gelindiğinde, savaş arabalarının kalabalığı Batı Asya savaş meydanlarından kaybolmaya başlamıştır.

Savaş arabasının bir silah olarak kullanımdan kalkması bizi şaşırtmamalı. Kayıtlar, generallerin araçlarını yavaşlatabilecek ya da devirebilecek taşları temizleterek çatışmalardan önce araziyi hazırladıklarını anlatır. Komutanlar uzun çayırlardan, erozyondan ya da çukurlardan kaçınmak için savaş alanını dikkatle seçmek zorundaydı. Avlarda bile –hatta belki de özellikle öngörülemeyen kovalamacaların yaşandığı avlarda– savaş arabasının dengesizliği açık bir tehlike oluşturuyordu. En eski Çin tarihi kayıtları, MÖ 13. yüzyılda Kral Shang Wuding ve Prens Yang'ın günümüze kıyasla daha geniş bir yaşam alanına sahip bir gergedanı avlamak için yola çıktıklarını anlatır. Bu anlatıda, sıcak takip sırasında araba devrilir. Kral küçük sıyrıklarla kazayı atlatır ama şanssız Prens Yang alandan taşınmak zorunda kalır. Savaş arabalarının sınırları vardı, bu yüzden alternatifinin bulunması gerekiyordu.

MÖ 5 ya da 4. yüzyıla gelindiğinde, Ortadoğu'da süvariler belirleyici hareketli silah olarak savaş arabalarının yerini almış, ancak savaş arabaları uzun bir süre daha varlığını sürdürmüştür. O döneme ait bir savaş arabası modeli tam da bunu yansıtmaktadır. Sadece 20 santim uzunluğundaki bu model araba, Avesta ilahisinde Mithra'ya atfedilen, som altından dövülmüş, minyatür ama güçlü görünümlü koç burunlu dört at tarafından çekilen, altın telden dizginleri ve gerçekten dönen tekerlekleri olan yüksek tekerlekli altın arabaya çok

benzemektedir. Belki de bir Pers prensi, bu lüks oyuncakla oynarken, bir savaş arabasının tepesinden ordularını denetleyeceği güne hazırlanmıştı. Yine de orduları yaylar, mızraklar, kısa kılıçlar ve topuzlarla silahlanmış süvari birliklerinden oluşmuş olmalı. Savaş arabasıyla yapılan savaşlardan süvari savaşına geçiş, arka planda binicilik, silahlanma ve atın kendisinde yaşanan büyük gelişmelerle birlikte gerçekleşmiştir.

Savaş Atı

Kafkasya'nın modern Oset halkının anlatılarında yer alan eski bir bozkır efsanesi, kahramanın atına nasıl sahip çıktığını dile getirir. Bu anlatıya göre şefin sürüsünde, annesinin umuzlarının sadece yarısına gelen genç bir tay vardır ama kimse onu zapt edemez. Herhangi biri yaklaştığında kişner, tekmeler ve öfkeyle ısırır. Yılmayan genç bir delikanlı, tayı gafil avlayıp kuyruğundan yakalar, dizginsiz bir şekilde sırtına atlar, topuklarını hayvanın yanlarına vurur ve kısa süren ama şiddetli bir mücadeleden sonra kontrolü sağlayınca, şefe cesaretini göstermek üzere muzaffer bir edayla atı sürer. Atın ve binicinin dörtnala geldiğini gören yaşlı adam, hayıflanarak bu gencin klanın lideri olarak kendisinin yerini almaya yazgılı olduğunu fark eder. Büyük İskender ve atı Bucephalus gibi kahramanlar için atlarla ilgili efsaneler, bozkır at yetiştiricilerinin günlük kahramanlıklarıyla başlamıştır. Güçlü, vahşi bir at yetiştirmek cesaret gerektiriyordu: At ne kadar vahşiyse, binici de o kadar kahraman oluyordu. MÖ 1200 civarında atlar gerçekten de daha hızlı, daha vahşi ve daha güçlü hale geldi –efsanelere konu oldular– ve binicileri de, genç delikanlılar gibi giderek daha cesur oldu.

Güçlü atlar yetiştirmek ve onlara binebilmek, sürü gütmeye yardımcı olmak için midillilere tırmanmaktan tamamen

farklı bir uğraştı. Bu yeni uygulamanın, tıpkı savaş arabacılığında olduğu gibi av sevgisinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Avcılık bozkır insanları için önemli bir besin, itibar ve prestij kaynağıydı. Sıradan at yetiştiricilerinin bir savaş arabası yapmaya ve bulundurmaya gücü yetmediği için bu sporu sadece en zengin ve en güçlü şefleri yapabiliyordu. Bozkırdaki her ailenin atı olduğu için at sırtında avlanmak daha olası bir ihtimaldi, ancak hayvanı dikkatli bir şekilde yönetmeyi gerektiriyordu. İlk binicilerin, atın boynuna yakın oturması ve yelesini çekiştirerek hayvanı yönlendirmesi gerekiyordu. Bu durum istinai atlılar dışında hiç kimse için hızlı dönüşlere ya da sıçramalara izin vermiyordu. Dahası, avcılar sadece ciritlerle silahlandığında, avlarını öldürmek için yalnızca bir ya da iki fırsatları oluyordu. Aniden ortaya çıkan bir aslan ya da leopar, şanssız bir cirit atışının ardından hem atı hem de biniciyi hızla öldürebilirdi. Savaş arabacıları tarafından kullanılan mevcut uzun yaylarla at sırtında atış yapmak, atın boynu engel teşkil ettiği için zahmetliydi. Bunlar, arabacı şefinin avdan av hayvanlarıyla dolu dönüşünü özlemle izleyen sıradan at yetiştiricisinin karşılaştığı zorluklardı.

At yetiştiricilerinin bu zorlukların üstesinden gelmesi MÖ 1800 ile MÖ 1200 yılları arasında gerçekleşmiştir. Atlar, takımlar ve silahlardaki gelişmeler yetiştiricilerin avlanmasını sağlamış, ancak aynı zamanda MÖ 1. binyılda savaş arabasının gelişinden bile daha önemli bir tarihi olay olan süvari devrimini de beraberinde getirmiştir. Bu dönem atlarda, atların insanlarla etkileşimlerinde ve binicilik biçimlerinde büyük değişikliklere sahne olmuştur.

Savaş arabacılığı muhtemelen giderek daha güçlü hayvanların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Herhangi bir atın yapabileceği iddiasız çobanlık görevinin aksine, savaş araba-

sı atları özenle seçilmiş ve avda, yarışlarda veya savaşta sahiplerine başarı sağlamaları için onlara zamanla daha fazla üreme fırsatı verilmiş olsa gerek. Sintaşta savaş arabası atlarının bacak kemikleri daha önceki atlardan daha uzun ve daha güçlüydü. Boyları belki de 110-120 santim, (günümüz atlarının boyutlarına yaklaşacak şekilde, omuzlarında ortalama 150 santimden 170 santime kadar) uzamıştır. Bu anlamda, savaş arabası sürmek, kapsamlı at biniciliğinin temel ön koşuluydu.

Bu fiziksel değişimler yavaş yavaş gerçekleşmiştir, çünkü o dönemde at yetiştiriciliğinde çok az insan müdahalesi vardı. Bozkır halkları, bugünkü Batılı yetiştiricilerin aksine, aygırları ve kısrakları bir padoka koyup, aygırı kısrağa binmeye zorlamıyordu. Moğolistan ve Kırgızistan'daki geleneksel yetiştiricilerin hâlâ yaptığı gibi, aygır ve kısrakların bozkırda serbestçe otlarken çiftleşmelerine izin veriyorlardı. Bu açıdan bakıldığında, insanlar diğer türlerin üreme sürecine çok az müdahale etmiştir. Ancak başka bir açıdan, at sürüleri üzerinde muazzam bir etkileri vardı. Her 10 erkek taydan 8'i kısırlaştırılıyordu, bu uygulama hâlâ devam etmektedir. Sürüdeki aygır sayısı bu şekilde sınırlandırılmasaydı, yetiştiriciler sürülerini bir arada tutamazdı. Genç aygırlar kendi sürülerini kurmaya çalışır ve kendi aralarında kavga ederdi, bu da birçok atın ve insanın yaralanmasına neden olurdu. İğdiş temek, ahırlarda ya da padoklarda at yetiştirmeyen halklar için kaçınılmaz bir uygulamadır.

Günümüz Moğolistan'ındaki tay yetiştirme uygulamaları, eski yetiştiricilerin atın evrimini nasıl etkilediğine dair ipuçları sunuyor. İki ve üç yaşındaki taylara bakıp, gelecek vaat edip etmediklerine bu aşamada karar veriyorlardı. Kaslar, hız, uzun süre susuz kalabilme yeteneği ve iyi huy... Bunlar, yetiştirilmeye değer bir atın emareleriydi. Tayın vasat bir ata

dönüşeceğini düşünüyorlarsa, onu kısırlaştırıyorlardı. Böylelikle, yetiştirici erkek genlerinde katı ve seçici bir yetiştirme yöntemini uyguluyordu. Bu eski uygulamaların bir sonucu olarak, MÖ 1800 ve 1200 yılları arasında atlar gelişerek daha büyük, daha güçlü ve daha hızlı hale gelmiştir.

Bu seçici yetiştirmeye rağmen, antik dönemin atları genetik olarak çeşitliliklerini koruyabilmiştir. Herodotos, geniş bir alana dağılmış gruplar arasında hediye olarak at alıp verme geleneğini bozkır halklarına atfeder. At kalıntıları üzerinde 18 farklı ırkın tespit edilebildiği gömü alanları bulunması, bize bu tespiti doğrulayan verileri sağlıyor. Her topluluğun, İskoçya'daki Highland klanları ve onların tartanları gibi kendi işaretleri vardı. Bu döneme ait at gömüleri üzerinde yapılan DNA analizleri de dış üreme tercihini doğrulamaktadır. Tespit edilen DNA'lar, çok düşük bir akrabalık derecesini yansıtmaktadır ve bu da, birkaç temel aygıra dayalı yoğun seçilimin bilinmediğini göstermektedir. Genetik çeşitlilik, yaralanmaları ve hastalıklara yatkınlığı önlemek için önemliydi ve bu da bozkır atlarını, bugün en sevdiğimiz evcil hayvanların çoğundaki gibi aşırı üremeden muzdarip günümüz safkanlarından çok daha sağlam kılıyordu. Eski zamanlardan kalma aşırı üremeyi engelleyici tercih, atların doğadaki üreme alışkanlıklarına da uygundur. Bozkırda başıboş bırakılan atlar da yakın akraba bireylerle çiftleşmeyecektir.

Atların bir kaç yüzyıl boyunca avcılık ve savaş için yetiştirilmesinin ardından, bozkırda farklı bir hayvan türü ortaya çıkmıştı: Savaş atı. Uzun bacaklı ve uzun nefesli bu güçlü kaslı küheylan, zırhlı bir yetişkini uzun mesafeler boyunca dörtnala koşarak taşıyabiliyordu. Ne var ki atlar insanla etkileşiminden itibaren sadece kas ve dayanıklılık kazanmadı. Savaş arabası soyundan yetiştirilen atlar daha savaşçı içgüdüler de geliştirdi ve avlanan atalarının ürkekliğinden de bir nebze ol-

sun kurtuldu. Avlanma ve savaşma içgüdülerinin yanı sıra, binicilerine karşı daha derin bir sempati geliştirdiler. Binici-ler de atların duygusal durumlarını nasıl anlayacaklarını ve kısmen savaş arabası sürücülüğünden miras kalan, giderek daha karmaşık ve detaylı donanımları aracılığıyla daha iyi iletişim kurmayı öğrendi.

Binicilikle başlayan bu türler arası iletişim, at-insan ilişkisini bugün dahi benzersiz kılar. İnsanlar öküzlere ve eşeklere de biner ama ne hız ne mesafe için, ne de yarış, av ya da savaş için. At, binicisiyle psikolojik bir bağ kurar; başka hiçbir dört ayaklı hayvan engellerin üzerinden atlamaz, alevlerin ve patlamaların içinden geçmez ya da yaralansa bile yoluna devam etmez. Bu bağları sayesinde atlar bir yükü çekme, gürültü ve su gibi engellere karşı korkularının üstesinden gelir. İnsanlar, başka bir at ve binicisine karşı tekli mücadelenin yanında, atın "savaş ya da kaç" içgüdülerini de toplu süvari hücumlarında bir silah haline getirmiştir. Atın evcilleştirilmesinden ziyade avcılık ve savaş için kullanımının artması, yüksek performanslı bir binici ile binek hayvanı arasında ortaya çıkan neredeyse mistik ilişkiyi açıklamaktadır. Bugün at terbiyesi olarak adlandırdığımız binicilik sanatı, bu uygulamalarla birlikte yavaş yavaş ortaya çıkmıştır.

Binicileri, atlarıyla daha yakın bir bağ kurdukça onlara isim vermeye başladı. Bir at yetiştiricisinin bozkırda otlayan her bir atına isim vermesi hem imkânsız hem de gereksiz olurdu. Oysa binicilikle birlikte insan, en sevdiği binek atına yani yarışı kazanan ya da onu savaştan sağ salim eve getiren ata bir isim verirdi. Daha MÖ 2000'lerin başında savaş arabası atlarının isimleri Ortadoğu"daki okur-yazar toplumlar tarafından kaydedilmiştir. Bu isimlerden bazıları kuşkusuz tanımlayıcı nitelikteydi, insan isimleri de öyle değil miydi zaten? Bir ata "Benekli Gri" denebilirdi, tıpkı binicisinin "Tık-

naz" ya da "Keltoş" olması gibi. Bu tür isimlere Mezopotamya'daki kraliyet ahırlarının kâtipleri tarafından yazılmış çivi yazılı tabletlerde rastlanmaktadır. İnsanın atla giderek daha fazla özdeşleştiğinin bir başka göstergesi de, ödül atlarının kurban edilip yendiği ritüel at şölenlerine MÖ 2000'lerden itibaren giderek daha az rastlanmasıdır. Günümüz Kazakları ve Moğolları at eti yer, ancak binicilik için kullandıkları atları yemekten kaçınırlar. Kahramanın atı, Viktoria dönemi İngiliz bozkır kâşifi Thomas Atkinson'ın yazdığı gibi, "sevgi dolu bir aile bireyi gibi" olmuştur.

Atlar ve insanlar arasındaki sosyal bağ MÖ 1200'lerden itibaren giderek derinleşmiştir. Bu dönemde atların tamamının özenle gömülmesi, atların artık kurbanlık olarak kesilmediğini, bunun yerine kendi başlarına onurlu bireyler olarak gömüldüğünü göstermektedir. Batı Sibirya'da MÖ 4. yüzyıldan 2. yüzyıla kadar uzanan bir döneme ait iyi korunmuş bir mezarlık olan Pazırık'ta, binicileri kadar atlar adına da anıt gibi görünen at gömütleri bulunmaktadır. Bu atlar, biniciyle binilen arasında ömür boyu süren ilişkiyi yansıtacak şekilde insanlarla birlikte gömülmüştür. Böyle bir atın yalnızca bir binicisi olurdu ve o binicinin ölümü üzerine atı da yanında gömülerek, öbür dünyada da ona hizmet ederdi.*

Bu durumda, öbür dünya şaşırtıcı derecede canlı görünüyor, çünkü Sibirya toprağının kalıcı don tabakası, bilinen en eski dokuma havlı halılar, Çin'den gelen ipek ve İran'dan gelen nakışlar dahil, atların ve binicilerinin giydiği canlı renklerin eşsiz görüntüsünü koruyor. Binicilikte kullanılan örneğin *şabrak*lar (orta boy eyer örtüleri) ve günümüzün Türk, Moğol

* Gerçekten de, İskitlerin soyundan gelen Osetlerin halk efsanelerinde, ölüler cehennemde kendi atlarını sürer. Bkz. John Colarusso ve Tamirlan Salbiev, der., *Tales of the Narts*.

ve Tibet at örtülerini hatırlatan zengin, geometrik şekillere sahip koltuk minderleri gibi tekstil ürünlerinin çoğu modern görünümlüydü. Yine de en çarpıcı şey, her atın özenle hazırlanmış bir haşe yani uzun ve saçaklı olan eyer örtüsüyle birlikte gömülmesidir; bu örtüler arasında bazı durumlarda ortaçağ turnuvalarında atların giydiğine benzeyen bir başlık da bulunmaktadır. Bugün bozkırda hâlâ yaygın olan bir teknikle haşeler keçeden yapılır, ancak bunlar en beklenmedik suretlerde yapılır ve parlak renklere boyanır. Atlardan biri antilop boynuzlu bir maske takar. Bir diğeri ise leopar şeklinde bir maske takar; kedinin ön pençeleri göz çukurlarının, arka pençeleri ise burun deliklerinin etrafında kıvrılır. Araştırmacılar bu atın o zamanlar Avrasya bozkırlarına özgü bir leoparla mücadelesiyle ünlendiğini tahmin eder. Büyük kediler atın atalarının yırtıcısı olduğu ve normalde böyle bir hayvanın kokusu bile bir atın kaçmasına neden olacağı için bu durum özel bir cesarete işaret etmektedir. Bin yıl önce bozkırda yetiştirilen ürkek atlarla karşılaştırıldığında, bu hayvanlar daha yabani bir türdü.

Bu gömülerde bulunan zengin binicilik eserleri envanteri, Pazırık'ı bir gömü alanı olarak kullanan halkın bugünkü anlamıyla biniciliği icat ettiğinin delilidir. Binici pantolonunu ilk benimseyenler onlardı. Binicinin uylukları ve *koksiks*i (kuyruk sokumu) için yastıklı minderler geliştirerek oturaklarını iyileştirdiler. Bu ilk eyer biçimi hafifti ve binicinin atın sırtına kolayca atıp oturabileceği şekilde tasarlanmıştı. Daha dengeli olması için eyeri yerinde tutacak üç kolan kayışının yanı sıra, eyerden kuyruğa doğru yanlamasına takılan bir krupiyerle *ön tarafa da bir göğüs bandı eklenmiştir.* Mezarlardan çıkarılan ince işlemeli altın aplikelerin çoğu, bir zamanlar bu kayışlara dikilerek ata ve biniciye parlak bir cazibe kazandırmıştır. Bu biniciler ayrıca at binme ekipmanına *gem* aparatını da eklemiştir. Eskiden atın ağzına takılan bir kantarma ya da metal

çubuğun yerini alan, birbirine bağlı iki parçalı hafif gem, atın dili, dudakları ve yanaklarıyla temas halinde atın ağzına zarar vermeden binicinin ona ayrıntılı işaretleri göndermesine yarar. Ata binmek bu tür parçalar geliştirilinceye kadar bilhassa atlar için çok yorucu ve tehlikeliydi. Geliştirilmiş biniş takımları, giderek daha büyük ve daha güçlü atları kontrol etme ihtiyacını yansıtıyordu. Bronz takımlar yerine kullanımı giderek artan demirle birlikte bu dönemden Demir Çağı olarak da bahsedilir. Bronzun işlenmesi daha kolay olsa da demir bronzun iki ana bileşeni olan bakırdan yüz kat, kalaydan ise yirmi beş bin kat daha yaygın bir malzemedir. Demirin kullanılması at takımlarının sıradan at yetiştiricileri tarafından daha kolay kullanılabilir hale gelmesini sağlamıştır; öte yandan pahalı bronz, yöneticilere özgü bir ayrıcalıktır.

Pazırık atlıları atlıların silah sorununu çözen bir yeniliğe daha imza attı. Kompozit yayı icat etmeleriyle, 2.500 yıl boyunca sürecek atlı savaş da başlamış oldu.

Atıcılar

Antik kompozit yay genellikle "Aşk Tanrısı'nın yayı" olarak adlandırılır. Minik aşk tanrısının kendine seçtiği yayın öne doğru kıvrılan uç kısımları ipi çekildiğinde yayın atış gücünü artırır. Aslında ipi çekmek için o kadar güçlü deltoid kası gerekir ki, minik aşk tanrısının böyle bir yayı kullandığını hayal etmek aslında güçtür. Yayı germek, yani her iki uçta dışa doğru kıvrılan iki çentiğe kordonu takmak için daha da çok güç gerekir. Bir bozkır yaradılış efsanesinde, halkı yönetmek için babalarının yayını germe yarışına giren üç kardeş anlatılır. Yay geri tepince en büyük abi dişinden olur. Ortanca kardeşin ise kaval kemiği kırılır. (Okçuluk uzmanı ve askeri tarihçi İngiliz yazar Mike Loades, "En ufak bir hatada yay elden kurtulup o hatayı okçuya tokat gibi çarpar," der.) Efsanede bir

tek en küçük çocuk yayı büküp kordonu uçlarına germeyi ve yayı itinayla hazırlamayı başarır.

Yay germek ölümcül denebilecek kadar ciddi bir işti. Atlı okçuluk, atı ilk kitle imha silahı yapan son adımı temsil ediyordu. Tam boy yaylar, atlı avcılık ve savaş için çok hantaldı. Kompozit yay ise bu sorunu, çok daha kısa bir uzunluğa daha fazla direnç sığdırarak ve iskeletin esnekliğini artırmak için ahşaba ek olarak kemik ve sinir dokusu kullanarak çözdü. Bir bozkır zanaatkârının, neredeyse bir Stradivarius titizliğiyle, on altı parçayı bir araya getirerek böyle bir yayı tamamlaması üç yıl gibi uzun bir süre alabilirdi. Yay bir kez gerilince kolayca omuza asılabilir veya atın boynuna bağlanabilirdi. Daha sonraki birçok gözlemcinin de aktardığı üzere, bu silah bozkır savaşının demirbaşı haline gelmiş, göğüs göğüse savaş zorunluluğunu ortadan kaldırarak düşmanı uzaktan oklarla alt etmesini sağlamıştır. Atlı okçular her birinde yüz ok bulunan iki ya da üç sadak taşır, savaş başlar başlamaz üç veya dört yaylım ateşi açardı. Bozkır gömü yerlerinde bulunan insan kalıntılarındaki yaralanmaların yüzde doksanı ok kaynaklıdır.

Bu yeni savaş tarzı o kadar önemliydi ki, savaşan halklar da kendilerini buna uygun düşecek isimlerle tanımlar oldu. Sintaşta halkının kendilerine ne dediğini bilmiyoruz ama Pazırık halkının ne isim verdiğini biliyoruz. Kendi İrani* dillerinde, İngilizcedeki "shooter" (atıcı) kelimesiyle yakın akraba bir kelime olan *scudra*'ydılar. İlk binyılın yazılı tarihlerini bırakan tüm yerleşik halklar bu ismin bazı varyantlarını kullandı: Çinliler, Persler, İbraniler ve Yunanlar *Scudra*'yı sırasıyla Sei, Saka, Aşkenaz ve İskitler olarak kaydettiler. Bugün biz de Yunan geleneğini takip ederek onlara İskitler diyoruz. Yunanlar ayrıca onlara "atlı okçular" (ιπποτοζοτοι) ve süt yiyenler (γαλακτοφαγοι) der ki bu sonuncusu, Kazakistan ve Moğo-

* "İrani", İran'la ilişkili halkları ifade eder.

listan'da günümüzde de var olan mayalanmış kısrak sütü kültünü akla getirdiği için oldukça isabetlidir. Herhangi bir yere gitmek için yürümektense ata binmeyi tercih ederlerdi ve Yunan tarihçilerini rahatsız etse de kadınlar avlara, bazen de savaşlara katılırdı. Batıda Tuna'dan, doğuda bugün Çin'in Gansu eyaletine kadar uzanan atlı yaşam tarzı, tek başına olmasa da siyasal örgütlenmeyi de belirliyordu. Kuzeydoğu bozkırının, bugünkü Moğolistan'ın halkları –Hunlar, Türkler ve Moğollar– ata binmeyi ve ateş etmeyi İskitlerden öğrenmiştir.

Atlı okçuluk, avın ya da düşmanın peşinden dörtnala koşarken dengede kalmak için dizlerde büyük bir güç ve kişinin gövdesiyle omuzlarını, son hız yol alan bir savaş gemisindeki silah platformu gibi tamamen hareketsiz tutma becerisi gerektirdiği için hâlâ dünyanın en zorlu sporlarından biridir. Günümüzün Japon *Yabusame* atlıları bu becerilerini sergilerken izleyiciler bir mucizeye tanıklık ederler sanki, ama bu atlıların ilk zamanların atlı atıcılarının bilmediği üzengi avantajları da vardı. Atları dörtnala koşarak hızlandıkça binicinin sarsıntısı azalır. Bir atın hareket halindeki omurgasının üstünde otururken hedefi vurabilmek hem okçu hem de hayvan için aylar süren bir eğitim gerektirir. Atlar, ok atıldığında yayın çıkardığı gürültüden ürkmemeyi ve binici, dizginleri bırakıp sadağından bir ok almak için elleriyle omzunun arkasına doğru hamle yaptığında hız kesmemeyi öğrenmelidir. Bozkır okçularının nasıl bu kadar yetenekli hale geldiği, erken bozkır tarihi konusunda başlıca kaynaklarımızdan biri olan Antik Çin'deki *Annals of the Great Historian* [Büyük Tarihçi'nin Yıllıkları] tarafından açıklanmaktadır: "Küçük oğlanlar işe koyun sürmeyi, ok ve yayla kuş ve sıçan vurmayı öğrenerek başlar; biraz daha büyüdüklerinde ise yemek için avladıkları tilki ve tavşanları vururlar. Böylelikle tüm genç er-

kekler yay kullanabilir hale gelir ve savaş zamanında silahlı süvari olarak hareket edebilir."

Binicilik ve savaş arabasının ardından bozkır halklarının savaş biçimi olarak bir sonraki yeniliği "atlı okçuluk" olmuştur. Savaş arabasıyla savaşmak, Homeros'un kahramanlarında olduğu gibi birkaç aristokrat savaşçının ayrıcalığıyken, atlı okçuluk basit at yetiştiricileri arasında ortaya çıktı. İnce işçilik ve değerli malzemeleriyle gelişmiş metalürji, daha az teknolojisiyle ilkel denebilecek bir donanıma yenik düştü: üzengisiz bir eyer, altı üstü hafif bir gem ve dizgin.

İskitler tarafından geliştirilen binek atı, kitlesel savaşın en önemli aracı haline gelmiştir. Her biri tek tek üretilmesi gereken, dolayısıyla da ölçeklendirilemeyen tekerlekli savaş arabalarının aksine kısraklar her yıl yavruladığı ve yirmi yıllık yaşamları boyunca on altı yavruya kadar doğurduğu için, at yetiştiriciliğinde geometrik bir artış görülmüştür. Yüz kısraktan oluşan bir sürü, teorik olarak bu yirmi yıl içinde 824.925 kısraktan oluşan bir sürüye dönüşebilmektedir. At gücü, otlaklar var olduğu sürece matematiksel olarak tükenmez. Atların Demir Çağı hükümdarlarının daha önce bilinmeyen bir ölçekte harekete geçmesine imkân veren bu eşsiz kabiliyetinin, bozkır halklarının ve komşularının geleceği üzerinde derin etkileri olmuştur.

Bozkır süvariliğinin kitlesel bir fenomen haline gelmesini sağlayan bir diğer İskit katkısı da, bozkır halkının savaşa aygır yerine iğdiş atlarla gitmeyi tercih etmesidir. Bu durum, savaş arabalarını çeken aygırlara alışmış olan ve aygırları savaşçı davranışlarla özdeşleştiren yerleşik halkları şaşırtmıştır. Yunan coğrafyacı Strabon, iğdiş atların tercih edilmesindeki tuhaflığın özel bir açıklama gerektirdiğini düşünür. Bozkır atlarının ufak tefek ama son derece enerjik olduklarını belirtir; o kadar enerjiktirler ki, yetiştiricileri atları daha kolay yönet-

mek ve yürüyüşte daha sessiz olmalarını sağlamak için iğdiş etme yöntemini benimsemiştir. Atları kullanan diğer bazı halklar da bu nedenle kısraklara binmeyi tercih eder, ancak bozkır atı yetiştiricileri süt ve besicilik konusunda onlara ihtiyaç duyduğu için kısrakları savaşta kullanmamayı seçerdi. Aygırlardan gerçekten de kaçınılmıştır, çünkü hem barış zamanında otlakta hem de seferde kontrol edilmeleri için çok çaba gerekiyordu. Askeri operasyonlar sırasında kaçmasınlar diye mecburen ayaklarından bağlanıyorlardı, dolayısıyla da sürpriz bir saldırı ya da bozgun durumunda hızla at sırtına atlayıp kurtulmak mümkün olmuyordu. Savaş arabalarının olduğu günlerde bu tür sorunlar yaşanmıyordu. Böylece iğdiş edilmiş atlar Demir Çağı'ndan 19. yüzyıla kadar bozkır halklarının geleneksel binek hayvanı haline geldi. Bu sayede daha büyük bir kuvvet toplayabiliyor, daha az hastalanan ve yaralanan, alışma süreci daha kısa ve daha dayanıklı binekler yetiştirebiliyorlardı. Bozkır okçuları böylelikle, aygırlara binerek yapabileceklerinden çok daha yüksek sayıda atla savaş sahnesine çıkabildi.

Tüm bu yenilikleri bir araya getiren İskitler, bin yıllık savaş arabası egemenliğine son veren bir devrimi başlattı. Kutsal Kitap'ta Yecüc ile Mecüc sürüleri olarak anılan bir grup İskit, MÖ 700'lerde Ortadoğu'ya girerek Kafkas Dağları'ndan Mısır'a kadar uzanan bir "yıkım yolu" açmıştır. Bu atlı okçular savaşta karşılarına çıkan arabalı savaşçılara göre hem hız hem manevra kabiliyeti ve daha da önemlisi, temas şoku olmadan öldürme gibi birçok avantaja sahipti. Atlı okçular hiç zayiat vermeden zafer kazanabiliyordu, ki bu da kralların seçkin askerleri değil de daha çok özgür insanlar olan at yetiştiricileri için önemli bir hususu. İskit istilasından sonra kendilerini toparlayabilen yerleşik halklar, savaş arabaları ve süvarilerin görece faydaları konusunda benzer sonuçlara vardı.

Tıpkı MÖ 2. binyılda Ortadoğu'nun yerleşik devletlerinin bozkırda icat edilen savaş arabasını benimsemeleri gibi, bu kez de İskitler, ilk etapta tereddüt etseler de MÖ 1. binyılda yaylı süvari sistemini benimsedi. Ata binmek, savaş arabası sürme becerisinden fazlasını gerektiriyordu. Süvari, yerleşik devletlerin ordularına, tıpkı savaş arabası sürmek gibi, bozkırlı paralı askerler aracılığıyla girmiş, daha sonra doğuştan binici yerli halklar arasında yayılmıştır.

Çinliler savaş arabası devrimini Ortadoğu'ya kıyasla beş yüz yıllık bir gecikmeyle yaşamıştı. Süvariye geçişleri de geç olmuştur, ancak MÖ 325-299 yılları arasında hüküm süren Zhao Kralı Wuling'le ilgili ünlü ama şaibeli hikâyede gayet açık belgelenmiştir. Bu kral, ordusunun "*Hu* Kuşanıp At Sırtından Atış Yapmak" (Çince: 胡服骑射) adını verdiği yeni teknikleri benimsemesi gerektiğine karar verir; *Hu*, bozkır atlıları için kullanılan genel Çince terimdir. Wuling, askerlerinin Çin sarayının uzun cübbeleri ve kısa botinleri yerine, at sırtında hareket kolaylığı sağlamak için dar tunikler, kemerler, dirseğe kadar gelen yarım kol kıyafetler ve uzun çizmeler giymelerinde ısrarcı davranır. Üzengilerin olmadığı o günlerde binicilerin eyere zıplamaları ve ayrıca kıyafetlerinin ellerine dolanan geniş kol ağızlarına rağmen yayı çekebilmeleri gerekiyordu. Wuling'in Konfüçyüsçü muhafazakâr danışmanları yabancıların barbar yöntemlerinin benimsenmesinden kendilerine bir hayır gelmeyeceğini savunsalar da, Wuling ısrar ederek saray meclislerine bozkır kıyafetiyle girer, hatta kendisine karşıt görüşün en ateşli savunucusuna bile böyle bir kıyafet verir. Kralın görüşleri nihayetinde kabul edilir ve devlet bu doğrultuda bir süvari ordusu kurarak eğitilmelerini sağlar. Bu anekdot esasta bir edebiyat güzellemesi bile olsa, Çinlilerin, bozkır savaşçılarını savaş alanında taklit etme ihtiyacını fark ettikleri bir anı işaret etmektedir. Bu döneme ait sayısız

bronz kemer tokası kalıntısı, binici pantolonlarının da kullanılmaya başladığını göstermektedir.

İnsanı insan yapan kıyafetleridir ama Wuling'in reformlarının etkisi yüzeyselin çok ötesindedir. Süvari kavramının benimsenmesi savaşın doğasını kökünden değiştirir. O zamana kadar savaş alanına çoğunlukla savaş arabalarında aristokrat savaşçılar hükmediyordu. Hem aristokrasinin hem savaş arabalarının hem de kahramanlığın, bir Çin kralı için bile olsa sınırları vardı. Ama atlar ve atlı okçular çok büyük ölçekte yetiştirilebilir ve eğitilebilirdi. MÖ 475'ten 221'e kadar devam eden Savaşan Devletler Çağı'ndaki savaşlar, önceki çağların savaşlarını gölgede bırakmış ve Cengiz Han'ın devasa ordularının habercisi olmuştur. MÖ 770-256 yılları arasındaki antik Zhou Hanedanı'nın ordularında 4000 savaş arabası vardı; Wuling savaşa artık 10 bin süvari askerini sürebiliyordu.

Bu süvariler kuvvetle muhtemeldir ki paralı askerler, büyük olasılıkla da İskitlerdi. Pekin'in 350 kilometre güneyindeki Yuhuangmiao'da açılan Savaşan Devletler Çağı mezarlarında özgün Çin eşyaları bulunmasa da, bu bölgedeki arkeolojik kalıntılar bozkır tarzı sanat ve at donanımları açısından zengindir. Bu duruma bakılırsa, yerel yöneticiler, süvari kuvvetlerini, ölüm anında bile farklı ve Çinli olmayan kimliklerinin bilincinde olan ayrı bir homojen at yetiştiricilerinden oluşturmuştur. Yabancı savaşçılardan oluşan bir klanı askere almak, yerel halkı bozkır savaşında eğitmeye kıyasla daha hızlı bir alternatif olabilirdi. Çin'den Batı Asya'ya doğru süvariler akın etmekteydi.

Süvariler, bozkırdaki at yetiştiricileriyle yerleşik devletler arasındaki dinamiği değiştirdi. At yetiştiricileri savaş arabasını icat etmiş olsa da yerleşik devletler bundan fazlasını üretebiliyordu ve bozkır halkları yerleşik devletleri hiçbir zaman savaş arabalarıyla tehdit etmemişti, ama süvarilerin gelişiyle

birlikte güç dengesi değişti. Atlı kitlelerin çarpan etkisi, nispeten küçük bozkır uluslarının bile, güçlü yerleşik devletlere saldırabileceği ve onları yenebileceği anlamına geliyordu. Bu tehdit büyük, yerleşik imparatorlukların ortaya çıkmasını teşvik etti; bu imparatorluklar da kullanabildikleri atların sayısı ve kalitesine bağlı olarak büyüdü.

3

İmparatorluğun İtici Güçleri

İran ve Hindistan MÖ 500 – MS 400

İlk İmparatorluklar

İsrail peygamberleri, İskitlerin yağmalarında zamanın sonunun habercisi olan Yecüc ile Mecüc'ün sürülerini gördüler. Birkaç yıl sonrasında dünyanın sonu gelmemişti, ama yeni bir düşman yüzünden çoğu insan gelmiş olmasını dilemiş olabilir. Peygamber Yeremya bu konuda önceden şöyle bir uyarıda bulunmuştur:

> Yay ve pala kuşanmışlar, /Gaddar ve acımasızlar. / Atlara binmiş gelirken, /Kükreyen denizi andırıyor sesleri. /Savaşa hazır savaşçılar / Karşınıza dizilecekler, ey Babil kızı!

Yeremya, MÖ 689'da Babil'i "sürüye çöken bir kurt gibi" yağmalayan ve Kudüs'ü sindiren Asur Kralı Sanherib'in ordusunu anlatır. İskitlerin aksine Asurlular saldırılarından sonra ortadan kaybolmaz; fethetmek ve egemenlik sağlamak için çıkıp gelmiştir onlar. Sanherib'in halefleri, Asur egemenliğini Mısır'a kadar genişleterek Dicle ve Nil nehirleri arasında yaklaşık 1,4 kilometrekarelik bir alanı ele geçirir ve böylece dünyanın ilk büyük imparatorluğunu kurarlar.

Fetihleri süvarilerinin hızına ve hareket kabiliyetine dayanan Asur İmparatorluğu'nun itici gücü atlardır. İmparatorluğun sürekliliği, uzak eyaletlerini birbirine bağlamak için kullanılan ulak atının dayanıklılığına bağlıdır. Ancak Asurluların kontrolünde ne geniş otlaklar vardır ne de ata binme sanatında ustadırlar. Asur sınırlarındaki at yetiştiricileri, ellerindeki at gücüyle imparatorluğun yükselişine katkıda bulunur. Böylece at yetiştiricileriyle yerleşik halklar arasında yüzyıllar boyu devam eden bir ilişki modeli ortaya çıkar. Bu etkileşimler, daha sonra boyutları Asurluları çok aşan üç imparatorluğun doğmasıyla sonuçlanmıştır: Batı Asya'da Persler, Hindistan'da Mauryalar ve Çin'de Qin Hanedanı.

Bu imparatorlukların, at yetiştiricilerinin yerleşik yaşamın devam ettiği topraklara göç etmesinin ardından ortaya çıkması rastlantı olamaz. Yerleşik halkları birbirine düşüren çok sayıda savaş, at yetiştiricilerini savaş atı, paralı asker ve yardımcı asker tedarikçisi haline getirmiş ve at yetiştiricileri komşuları üzerinde güç mücadelesi veren hırslı uluslara yardım etmekten memnun olmuştur. Yerleşik devletler. İskit akınları yüzünden ordularını süvarilerle donatmaları gerektiğine kanaat getirmiş ve böylece sürekli genişleyen, toprak edinme hırsıyla hareket eden çok uluslu büyük devletler kurulmaya başlamıştır.

MÖ 7. yüzyılda, bugün Irak sınırları içinde kalan antik Ninova kentinin efendileri olan Asurlular, MÖ 9. yüzyıldan beri kuzey İran'da yerleşik bir halk ve bozkırdaki İskitlerle yakın akraba olan at yetiştiricisi Medlerden at satın alarak süvari topladı. Bu gelişme Asur için ikinci bir şanstı, çünkü yüzyıllar önce güçlerini Dicle ve Fırat vadilerinin ötesine doğru genişletmeye çalışmış ancak başarısız olmuşlardı ama Kikkuli'nin eğittiği savaş arabacıları Mittani'yi fethetmeyi

başarmıştı. O sıralar Asurluların süvarileri olmasa da artık Med atları, onların eşi benzeri görülmemiş yayılmalarını güçlendirecekti.

Asur hükümdarları, süvarilerinin Yeremya gibi çağdaş tanıklarda uyandırdığı dehşeti kullanmıştır. Bilinen ilk atlı kraliyet portrelerinde kendilerini gururla at sırtında tasvir ederler. Ninova'da bulunan kaymaktaşından bir kabartmada Kral Asurbanipal koşum takımları kusursuz görünen bir ata binerken resmedilir. Asurlular ata binme konusunda belki de Medler kadar iyi değildi, çünkü Asur süvarileri genellikle yan yana ata binerken tasvir edilir; süvarilerden biri her iki atı yönetirken diğeri yayını ve oklarını kullanır, savaş arabacısı ve okçusu tarafından uygulanan iş bölümü bu şekilde korunmuştur. Kimi kabartmalarda da Med başlıkları ve pantolonları kuşanmış seyisler, muhteşem atlarıyla Asur kralının huzuruna çıkar.

Medler, Asurluları biniciliğin inceliklerıyle tanıştırmıştır. Atların hassas ağızlarına kolaylıkla oturan eklemeli gemler, dizgini geme bağlayan ve dudakların yanı sıra yanaklara da kılavuzluk eden zarif bir şekilde yontulmuş yanak plakaları (*psalia*) ve dizginle göğüs kayışını birbirine bağlayan, atların mağrur başlarını aşağıda tutarak şaha kalkmalarını engelleyen bir kayış olan martingal parçaları karmaşık koşum takımlarıyla donatılmış atlara binmişlerdir. Martingalleri, atların başlarının hareketine göre dalgalanan ponpon benzeri tüylerle süslenmiştir. Göğüs kayışları ve krupiyeler, eyer örtülerini sabitler. Savaş sahneleri, aslan avları ve askeri geçit törenleri, Asur krallarının Med süvarilerini tüm atlı ihtişamlarıyla tasvir etmektedir.

Med atlılarına bu bağımlılık, Asur İmparatorluğu' nun da bir *Aşil topuğu* olduğunun kanıtıdır. Medler MÖ 612'de derebeylerine karşı ayaklanıp Ninova'yı yağmalayarak kendi imparatorluklarını kurar. Yardımcı İskit süvarilerinin isyanın-

dan muzdarip olan Medler de MÖ 550'de Pers Kralı Kyros'a yenik düşer.*

Persler, MÖ 2000'lerden bu yana at yetiştiriciliğinin yapıldığı İran'ın güneybatısındaki Fars'tan (orijinal adı Pars, Helenleştirilmiş adı Περσία) gelmişlerdir. Persler, batıda Zagros Dağları ile doğuda Ceyhun Nehri arasında at yetiştiren bir dizi halkı ezümseyerek kendilerini hızla İran'ın efendileri haline getirir. İskitlerin bu sınırların hem içinde hem de dışında otlakları bulunur. Antik dünya, kültürel olarak hem Medler hem de İskitlerle akraba olan Persleri kusursuz birer süvari olarak görür. 5. yüzyıl Yunan tarihçisi Herodotos, "Her Pers çocuğunun öğrendiği ilk şey ata binmektir," der. Kraliyet adına dikilen bir anıtta, "Tanrı bana iyi atların ülkesi Pers'i verdi" yazılıdır. Pers hükümdarları yalnızca "İyi Atlar" nehri Huvaspa'dan su içer. Amerika Yerlilerinde olduğu gibi eski Persler de Guştasp (Yarış Atı) ya da Siyavuş (Kara Aygır) gibi, biniciliğe atıfta bulunan özel isimler taşır. Kendi binicilik hünerlerinden emin olan Perslerin en büyük tutkusu, hem Asur'un hem de Medya'nın çöküşüne neden olan bozkır at yetiştiricilerinin süvarilerine ihtiyaç duymadan geniş ve yerleşik bir imparatorluğu yönetebilmektir. Zamanla bu ideolojik bir zorunluluk haline gelir.

Perslerin, iyiyle kötüyü karşı karşıya getiren bir dinle düalizmi icat ettikleri söylenir. Bu ikiliği yerleşik yaşamın hâkim olduğu alanla bozkır arasındaki ekolojik sınıra yansıtmışlardır. Kentsel, tarımsal Pers İmparatorluğu'nun Ceyhun Nehri'nin diğer tarafındaki göçebe halklara karşı savunulması gerekiyordu. Bu ikilik en eski efsanelerinde ortaya çıkar; buna göre tanrılar beyaz aygırlara biner ve İran topraklarını siyah savaş atlarına binen kötülük güçlerinden korurlar. Ülkenin

* Bundan sonraki bölümlerde, Persler yalnızca Kyros tarafından kurulan imparatorluğa atıfta bulunacaktır. Ülke ise İran olarak anılacaktır.

geleneksel lakaplarından birini kullanmak gerekirse, İran'ı "iyi korunan bir imparatorluk" olarak gören bu anlayış ve İran'ın ezeli düşmanları olarak bozkır akıncıları, daha sonraki ulusal destan *Şehname*'ye ve saray törenlerinde atlar aracılığıyla ifade edilen iyinin ve kötünün sembolizmine nüfuz etmiştir. Krallar Kralı beyaz bir ata biner. Efsaneye göre, beyaz atlar görkemli törenlerde kurban edilir. Bu güçlü sembolizmin yanı sıra, atlar Persler tarafından bürokratik bir titizlikle de benimsenmiştir.

Krallar Kıralı sıfatıyla başa geçen Kyros, at gücünün sürekliliğini sağlamak için kapsamlı hükümet önlemleri almıştır. Yerleşik bir imparatorluk, bozkır at yetiştiricilerinin sınırsız sürülerinden binek hayvanları temin etmeye bel bağlamak istemiyorsa, kendi atlarını profesyonel seyisler ve hasat yemlerle –tabii bu durumda büyük masraflarla– yetiştirmek ve beslemek zorundadır. Bu nedenle Kyros, bugünün Kürdistan, Azerbaycan ve Fars'ında muhafızlar, seyisler ve veterinerlerden oluşan tam teşekküllü bir kadronun gözetimi altında üç haranın kurulmasını emreder. Çalınmaları halinde izlerinin daha kolay sürülebilmesi için atları tek tip renkte –kahverengi, gri, kestane rengi ve kara– sürüler halinde otlatırlar. Seyisler ayrıca atları imparatorluk damgası olan *nişan*'la işaretler. Bu dönemde Krallar Kralı'nın hangi nişanı kullandığını bilmiyoruz ancak günümüze ulaşan kraliyet mühür taşlarında, astrolojik gezegen işaretlerini hatırlatan ve İran'da daha sonraki hanedanlar tarafından kullanılan nişanlara benzer koyu renkli geometrik tasarımlar bulunmaktadır. Atların göksel güçleri temsil ettiği düşüncesi, farklı coğrafya ve tarihlerde sıkça karşımıza çıkan bir motiftir.

Seçkin Pers süvarileri, günümüzün Şiraz kenti yakınlarındaki, Kyros ve haleflerinin başkenti Persepolis'in kabartmalarındaki tıknaz, koç burunlu ve güçlü görünen Medyalı *Nisa-*

yan atlarıyla ünlenmiştir. Yeleleri vahşi ve yabanıl görünmelerini sağlayan fırça benzeri bir şekilde kısa kesilmiştir. Atın daha da uzun görünmesini sağlamak için her bir perçem, yani yelelerinin normalde başlarından gözlerin üzerine doğru dökülen kısmı, bir tutam halinde düğümlenmiştir. Kuyruk da savaş için bir önlem olarak bağlanmıştır. Koşum takımında, Pazırık'a özgü yumuşak eyer yastığını yerinde tutmak için bir göğüs kayışı ve kolan kayışı bulunur. Kabartmada güçlü kaslı vücutları, arka plandaki duvarlara yaslanmış gibidir; 2500 yıl sonra bile zafer merdivenlerinden imparatorluk avlularına dörtnala çıkmaya hazır görünürler. Bu atlar modern standartlara göre orta boylu, aşağı yukarı 1,5 metre boylarında ama sağlam yapılı ve yaklaşık 450 kilo ağırlığındadır. Nisayan atları, bugünkü İran Kürtlerinin at yetiştirme bölgesi olan Kirmanşah yakınlarındaki antik Medya'nın otlaklarında otlar. Medler ve Persler bu atları reisler ve seçkin askerler için yetiştirmek zorundaydı. Hem atlının kendi zırhı hem de düşmanın ok atışlarına karşı atın korunması için takılmış göğüs plakalarından oluşan atın zırhıyla, binicinin ağırlığına toplamda yaklaşık 18 kilo eklenmesi anlamına gelen ekipmanla birlikte bu atlar iyice ağırlaşıyordu. Bu nedenle, Herodotos'a göre, Nisayan atlarının koşarken toynaklarıyla "yeri göğü inletmesi" hiç de şaşırtıcı değildir.

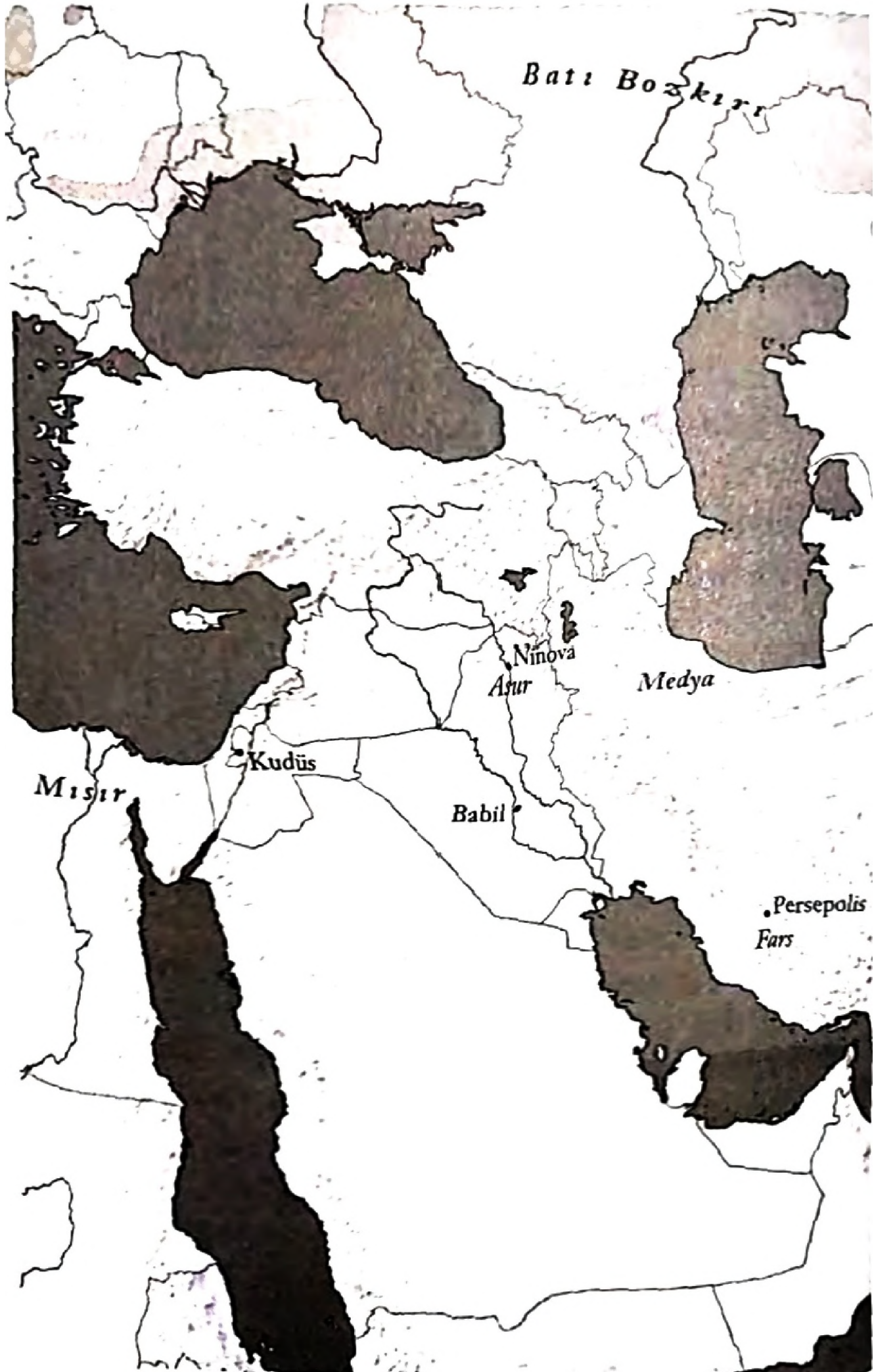
Nisayan atları ve diğer Pers ırkları, Kyros ve halefi Darius'un, fetih yoluyla, bugünkü Pakistan'daki İndus Nehri'nden Ege Denizi'ndeki Sardes'e kadar uzanan, dünyanın o zamana kadar tanıdığı en büyük imparatorluğu kurmalarını sağlamıştır. Bu imparatorluk daha önceki Med İmparatorluğu'nun iki katı, Asur İmparatorluğu'nun ise dört katı büyüklüğündedir. Persler, at gücünün değil deniz gücünün belirleyici rol oynadığı Yunanistan'ı fethetmekte başarısız olur. Yunan Yarımadası'nın kayalık arazisi süvari ordularının

buralara konuşlanmasını engellemiştir. Buna karşılık Suriye ve Mısır gibi topraklar Pers süvarilerine karşı çok az direnç gösterebilmiştir.

Atlar, Perslerin geniş topraklara yayılan imparatorluklarını yönetmelerinde de belirleyici rol oynamıştır. Uzak eyaletleri Persepolis ya da Susa gibi imparatorluk başkentlerine bağlamak için , Asurlularınkine benzer bir ulak yani posta atları sistemi kurmuşlardı. Birçok ABD postanesinin önündeki açıklamaların da yansıttığı gibi, bu ulakları imparatorluğun hudutlarına mesaj taşımaktan ne sulu kar ne de gece karanlığı alıkoyabiliyordu. "Post" kelimesi başlangıçta ulakların yorulan atlarını bağladığı ve dinlenmiş atlarının bağını çözdüğü tahta kazıkları ifade ediyordu. Atlı bir ulak saatte 29 kilometre hızla dörtnala gidebiliyordu, dolayısıyla 100 küsur ulak menzilinin her birinde at değiştirerek Krallar Kralı'nın emirlerini İran'ın güneybatısındaki Persepolis'ten Akdeniz'deki Sardes'e 9 günde taşıyabilirdi ki bu, yayan gidilecek olsa 90 gün sürecek bir yolculuk anlamına gelirdi. Bu komuta ve kontrol sisteminin Pers ve daha sonraki imparatorluklarda önemi büyüktür. On beş yüzyıl sonra, Moğollar da tüm zamanların en büyük kara imparatorluğunu yönetmek için benzer şekilde kapsamlı bir ulak atları sistemi kuracaktı.

Süvari ve imparatorluk, tavuk ve yumurta gibidir. Süvariler olmasaydı Persler fetih yapamaz ve kurdukları imparatorluğu sürdüremezdi. Onlar ve sonraki imparatorluklar, iktidarlarını uzak mesafelerde hissettirmek için atların hızına ve hareket kabiliyetine bağımlıydı. Bir imparatorluk olmadan, bozkırda böylesine büyük bir süvari gücünü muhafaza etmek imkânsız olurdu. Her birinde birkaç bin at bulunan, geniş bir alana yayılmış üç harayı yönetmek için bütün bir bürokrasinin seferber olması gerekiyordu. Atlar için süper bir besin olan yoncanın yetiştirilmesi ve kışın haralara taşınması

mparatorlukların Yükselişi: Pers ve Hindistan

Doğu Bozkırı
Tibet
Platosu
Pamir
Dağları
Belh
Hindukuş
Indus N.
Pencap
Lakhi
Ormanı
Indraprastha
Hastinapur
Sind

da bir başka imparatorluk sorunuydu. Perslerdeki gibi bir süvari gücünü idame ettirmek için gereken maliyet ve çaba, Batı Asya'nın küçük devletlerinin kapasitesinin çok ötesindeydi. Nitekim Perslerinkinden daha büyük bir donanmaya sahip olan Atina İmparatorluğu'nun süvari birliğinde sadece 650 at vardı.

Pers süvarileri, Batı Asya halkları üzerinde muazzam bir etki bırakmıştır. Kyros'un MÖ 539'da Babil'i fethettiği dönemden itibaren imparatorluğun her yerinde, geleneksel Pers kıyafetleri içinde, kısa bir kılıç ve kompozit bir yay ve ok sadağıyla silahlanmış yüzlerce pişmiş toprak atlı figürü buluntularına rastlanmıştır. Görünüşe göre, bunlar yerel halkın tanrılarına sunmuş olabileceği adak nesneleridir. Pers süvarisi onlara güçlü, prestijli ve ilahi bir sunu olmaya layık bir sembol olarak görünmüştür. Oyuncak atların kökeninde de bu olabilir; çocukları, çocuk odasının etrafında, hayali bir yarışta toynaklarını yere vura vura koşan atları hayal etmeye teşvik eden basit bir imge... Kilden yapılmış bu atlılar, antik dünyanın en geniş imparatorluğuna yaraşır bir mirastır.

Bozkır ve Ahır

Krallar Kralı Kyros, muazzam gücünün bir kutlama ve gösteri aracı olarak at yarışlarına bayılırdı. İran'da yeni yıl olarak kutlanan bahar ekinoksunda, Moskova'nın 1 Mayıs geçit törenine benzer şekilde tüm süvariler törene katılırdı. İlk sırada 200 attan oluşan, dizginleri altınla süslenmiş, brokarla kaplanmış özel atları arzı endam ederdi. Ardından her biri 10 bin İranlı askerden oluşan üç tümen geçerdi. Hazar Denizi kıyısındaki Gilan ve Gürgan'dan gelen askerler ve son olarak da bağımsız İskit destek kuvvetleri; Medler, Asurlular, Ermeniler gibi imparatorluğa tabi diğer ulusların süvarileri görünürdü.

Kyros, birkaç kilometre uzaktaki bir engelin çevresini dolaşan bir parkur tasarlamış ve her ulustan gelen binicilere, bu parkur boyunca dörtnala koşup geri dönmelerini emretmişti. Bu ilk bakışta bir sürü binicinin katıldığı bir at yarışını andırsa da, yüzlerce katılımcıyla binicilik yarışmalarının yapıldığı ve kırbacın binicinin kendi atı kadar rakipler üzerinde de şakladığı bu tür müsabakalar Asya'da alışılmadık bir durum değildi. Kyros, muhtemelen göğüs göğüse mücadeleyle sonuçlanacağını bildiği için milli takımların birbiriyle mücadele edeceği müsabakalar düzenlememiştir. Yarışta Persler birinci gelir.

Bu at yarışını bugün bize en güzel biçimde aktaran, çağdaş Atina'nın bir avuç denebilecek süvarilerinin komutanı olarak görev yapan Atinalı Ksenofon'un ifadeleridir. Kendisi Avrupa'nın ilk binicilik el kitabı olan *Peri Hippikes*'in [At Biniciliği Üzerine]yazarıdır; konusu bu olmasa son derece sıkıcı olabilecek kitap, Klasik Yunanca okuyan genç nesilleri dehşete düşürür. Ksenofon, Kyros'un Persler arasında birinci gelmesinin sebebinin, tebaasını oluşturan milletlerin krala kasıtlı olarak yenilmesinden ziyade kralın atçılığa gösterdiği özen olduğunu söyler.

Ksenefon'un dediğine göre, söz konusu ulusların her biri sırayla yarışır. İskit yarışının galibi şeflerden biri değil de, parkuru hızla bitiren ve diğer atlılar daha orta noktaya ulaşamadan bitiş çizgisini geçen basit askerlerden biridir. Çok etkilenen Kyros, genç adama kazanan atı karşılığında bir krallık teklif eder. Gururlu İskit at yetiştiricisi, Perslerin Krallar Kralı'nın teklifini geri çevirir. Kyros uğradığı hakarete kahkahalarla güler; yoksa sinirinden mi böyle gülmüştür? Kahramanını taparcasına seven Ksenofon, okurunu Kyros'un İskitlerden korkacak bir şeyi olmadığına inandırır. Aslına bakarsanız, yazılı tarihin bazı hikâyelerine göre, Kyros'un sonunu getirenler gene İskitler olacaktır.

İskitler ve atları, Pers ordularına destek kuvvetleri olarak dâhil edildiklerinde bile, her imparatorluk için bir tehdit oluşturmuştur, gerçi Medler ve onların gücüne bağımlı olan Asurlular döneminde teşkil ettikleri tehlike daha da büyüktü. Kyros'un at yarışı hikâyesi bu rekabeti örnekleyen bir menkıbe olarak okunabilir ve şu soruyu ortaya atar: Hangi mağrur ulus en iyi atlara sahipti? Yerleşik Persler mi, yoksa bozkırda yaşayan İskitler mi?

En iyi atların sahibi olmak yalnızca bir rekabet ve prestij meselesi değil, aynı zamanda bir ölüm kalım, zafer ve yenilgi meselesiydi. Uluslar ve biniciler savaş alanında üstün gelmek için seçkin atlar yetiştirmeye çalışırdı. Seçkin bir at, hızlı ya da güçlü bir hayvandan çok daha fazlası demekti. Bir kere atın çok derin bir duygusal zekâsı vardı. İster saldırı ister savunma ya da kaçış halinde olsun, atlar binicisinin amacını tahmin edebiliyordu. Atlar, bugün at terbiyesi yarışmalarında yapılan yarım çark hareketinin temelinde yatan, şaha kalkmayı ve icabında düşmanı toynaklarıyla ezmeyi öğrenmişti. Aleyhte seyreden bir çatışmada, at yaralı bile olsa binicisinin hayatını kurtarmaya çalışırdı. İyi bir at gerçekten de bir krallığa bedeldi.

Bu nedenle bu dönemin savaşçıları atlarını özenle seçerdi. *Şehname*, en büyük kahramanı Rüstem'in savaş atını seçişinin antik Osetya efsanesinde yankılandığını anlatır; gerçi orada asıl vurgulanan, doğru atın seçilmesidir: "Çelik gürzümü taşıyabilecek ve mücadeleden kaçmayacak" bir at. Afganistan'ın güneybatısında at yetiştirilen bir bölge olan Zabulistan'ın at sürüleri genç kahramanın önüne sürülür; göz alabildiğine uzanan ovalar hayvanlarla kaplıdır. Rüstem onları denemek için bir bir atların sırtına atlar. Her biri onun ağırlığı altında ezilir, atların beli bükülür, karınları aşağı sarkar, ta ki sırtına bindiğinde kısrağın biri güçlü bir kaplan gibi öne atılıncaya kadar. İki kulağı çelik hançerler gibidir yani dimdik;

boynu kalın, böğrü jilet gibi keskin. Kısrağın yanında ayrıca kara gözlü, dar alınlı, anasıyla aynı tempoda erkek bir tay koşar; üstelik insanlar anasını zapt ettiler diye ürkmemiştir, cesurdur... Gövdesinin hatları sert ve safran sarısı, dalgalı tüyleri gül kırmızısı. Güç bakımından bir fil, boyu posu bir deve gibi... Kimseyi sırtına almamış, ta ki Rüstem'e kadar. Ateşli tay, içgüdüsel olarak yeni efendisini kabul ederek Rüstem'in sadık savaş atı haline gelir; ateş kırmızısı donundan dolayı ona Rahş adını verirler. Rüstem cesaretini, gücünü ve kanını sınamak için dizginlerini ele aldığında, Rahş artık hem binicisini hem topuzu hem de postayı taşıyabilir. Uçarcasına koşarken hiç bir geyik ondan daha hızlı olamaz.. Yumuşak ağzı, hızlandığında tükürükler saçarak köpürür. Dizginleri hafiftir; zekidir, iyi hızlanır. Kısacası Rahş, üstün savaş atının timsalidir.

Thomas Atkinson savaşçıyla atı arasındaki ilişkiyi şu şekilde tanımlamıştır:

> [Binici] atını sever. ... Yolculuğa çıktığında, hayvan geceleri efendisinin topraktan yapılmış yatağının yanına bağlanır, sonra sanki sadık bir bekçi köpeği görevini üstlenir. Etrafta dolaşan ne varsa sahibine haber verir ve efendisi atın ses tonundan geçenin dost mu düşman mı olduğunu anlar.

Gerçekten de, efsanevi Rahş uyuyan Rüstem'i bir aslan, bir yılan ve en son olarak da bir ejderhanın gece saldırılarından korur. Rüstem böylece sonunda Rahş'ın, sahibinin güvenliğine ne kadar düşkün olduğunu anlar. Atkinson şu sonuca varır: "At çoğu zaman sahibinden de zekidir."

Hem Persler hem de İskitler, silahlanma yarışını kazanmak için Rahş gibi üstün ve güçlü atlar yetiştirmeye çalışırken çeşitli yöntemleri de iyice kusursuzlaştırır.

Persler, paranın satın alabileceği bütün avantajlara sahiptir. İmparatorluk hazinesi yaklaşık 100 bin hayvanın ye-

tiştirilmesine ve beslenmesine yetmekte ve haralar, Krallar Kralı'nın ihtiyaçları için yılda 10 bin binek hayvanı göndermektedir. Hayvanların hepsi ya da en azından birçoğu, tüm antik kaynakların dikkat çektiği, belli bir omuz yüksekliğine sahip aygırlardan oluşmaktadır. Persler, her biri birer heykeli andıran böylesi küheylanlar yetiştirmek için hem yavrulayan kısraklara hem de genç, büyümekte olan taylara büyük özen göstermiştir. Sıradan kısrakların her yıl yavrulamasına izin verilir ya da bu süreç teşvik edilirken, ödüllü damızlık kısraklar gebelikleri arasında daha uzun süre dinlendirilmiştir. Bu sayede daha büyük ve daha güçlü yavrular elde edilmiştir. Taylar ise eğitime başlanmadan önce iki ila üç yıl boyunca otlaklarda serbestçe otlatılmış, bu da daha büyük ve güçlü kemikler ve kaslar geliştirmelerine olanak sağlamıştır. Bu, yüksek eğitimli süvari birlikleri için uygun ve yüksek performanslı atlar üreten, maliyetli ve zaman alıcı bir yöntemdir.

Bu genç aygırlar heyecanlı ve potansiyel olarak tehlikeli hayvanlar oldukları için alaylarına katıldıklarında kapsamlı bir eğitim almaları gerekir. Günümüzde seçkin at terbiyesi etkinliklerinde görülen at sırtında atlama veya akrobasi yapma gibi egzersizleri geliştirenler de muhtemelen yine Perslerdir. Aygırlar, iğdiş edilenlere kıyasla kazalara ve hastalıklara karşı daha savunmasızdır; bu nedenle askerleri ve seyisleri tarafından sürekli kontrol edilmeleri gerekir. Persler, seferdeyken atlarının serbest otlamasına izin vermez; bunun yerine onları bağlayıp elden yonca yedirmişlerdir. Bu uygulama, atların yabancı oldukları ortamlarda tanımadıkları otları otlayıp hastalanmamalarını sağlamış; gelgelelim masraflı bir iaşe sistemi gerektirmiş, hele ki uzun bir sefer söz konusu olduğunda sürekli bu yönteme güvenerek hareket etmek imkânsız hale gelmiştir. Persler, yağmacı İskitleri sınırsız boz-

kırlarına geri püskürtmeye çalıştığında bu durum daha da önem kazanacaktır.

Tipik İskit savaş atları Krallar Kralı'nın şımartılmış nazlı atlarının tersine katı ve çevikti; hız, susuzluğa ve soğuğa karşı dayanıklılık gibi konularda özel olarak yetiştirilmişlerdi. Atların toplam sayısını belirleyen yegâne faktör, yağış ve otların büyüme hızıydı; Perslerinkilerle karşılaştırıldığında, sayıca ezici bir üstünlükleri vardı. Her yıl doğan tay sayısını sınırlamıyorlardı, çünkü atları onlara hem hareketlilik hem de yiyecek sağlıyordu. Taylarını alıştırmak için iki ila üç yıl beklemedikleri için atları Pers bineklerinin boyuna ve gücüne hiç erişememiştir. Bozkır halkları için boy ve güç, her zaman aç olacak ve dolayısıyla otun kıt olduğu sert bir kışa dayanamayacak bir at anlamına geliyordu. İskitler de çok fazla aygır beslemek istemedikleri için –bu atlar sürülerinde dengesiz durumlara neden olabilirdi– erkek taylarının çoğunu iğdiş etmişlerdir. Bu durum, atların ortalama boylarının da kısalmasına yol açar; bu atlara daha kolay binildiği için İskit binici adaylarının sıkı bir eğitime de ihtiyacı kalmaz.

İskitlerin de iyi eğitilmiş, seçkin atları vardı; ancak burada da İskitler tercihlerini nitelikten değil nicelikten yana yapmıştı. Atlar da insanlar gibi fiziksel olarak eşit doğmaz. Bazılarının kalpleri daha büyüktür ve bu sayede daha hızlı koşabilirler. Kimilerininse daha güçlü uzuvları ya da daha sert toynakları vardır. İşte bunlar, İskit atının Kyros'un yarışlarını kazanmasını sağlayan ve diğerlerinin geride kalmasına neden olan doğuştan gelen farklılıklardır. İskitler, tıpkı Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve Çin gibi kalabalık ülkelerde Olimpiyat eğitmenlerinin yaptığına benzer şekilde, at yeteneklerini muazzam bir havuzdan seçerek belirlemişlerdir. Şeflere ve şampiyonlara uygun böylesine üstün atlar bulma yeteneği bozkır efsanelerine konu olmuştur.

Gene böyle bir hikâyede, atlının biri bozkır güneşiyle ağarmakta olan bir at kafatası bulur. Onu almak için atından iner ve kafatasının şeklini inceledikten sonra üstün bir atın, gerçekten de büyük bir yarış atının izlerini tespit eder. Kafatasını eyerine bağlar ve sonra aylarca at sürerek karşılaştığı insanlara ölü atı tanıyıp tanımadıklarını ve soyundan hayatta kalan olup olmadığını sorar. Karşılaştığı çoğu insan onun delirdiği sonucuna varsa da, bir kişi kafatasını gerçekten de tanır ve at uzmanına, ölü atın doğurduğu tayı nerede bulabileceğini söyler. Gidip bu tayı bulur ve satın alır, onu özenle eğitir ve sonra o at sayesinde yarışlarda ödül üstüne ödül kazanır.

Bilimsel yetiştirme yöntemleri o dönem henüz ortaya çıkmadığı için, bu tür atların fiziksel gücü insana büyülü gibi gelmiş olabilir. Eski çağlarda yapılan yetiştiriciliğin ölçeği, aygırların ve kısrakların çiftleşme törenlerinin mikro düzeyde yönetilmesini engelliyordu. Hem Pers hem de İskit atları meralarda serbestçe dolaşırken, doğa atların arasında kendi akışında seyrediyordu. Bu dönemin binicileri atın rengine özel bir önem atfederek onları göksel sembolizmle ilişkilendirmiştir. Belli renkleri bir araya getirme uygulaması, bazı belirgin genetik olgulara da yol açmıştır. Eski biniciler leopar gibi benekli at severdi; Rahş'ın benekli derisi bunun bir varyantıydı. Bu rengi ortaya çıkaran gen, gece körlüğüne sebep olan genle yakından ilişkilidir; yani iki gen DNA'nın bir bölümünde birbirine yakın bulunur ve bu nedenle iki özelliğin ebeveynden yavruya eşit biçimde aktarılması olasılığını destekler. Atların geceleri çalınma olasılığını güçleştirdiği için yetiştiricilerin bu özelliği ortaya çıkarma çabasında olduğu yönünde spekülasyonlar vardır.

Üstün nitelikli bir at tespit edildikten sonra, gerek bozkır toplulukları gerekse seçkin Persler, atlarını ödül kazanacak düzeye getirmek amacıyla yetiştirip kondisyon kazandır-

maya yönelik gelişmiş yöntemlere sahipti. Bu atlara, iğdiş edilmiş sıradan atlara uyguladıklarından daha yumuşak bir bakım uyguluyorlardı. Seçkin atlar, özellikle de genç atın büyümesi ve gücünü geliştirmesi için hiçbir masraftan kaçınılmadığı kış aylarında daha iyi besleniyordu. Bozkır insanlarının ahırları olmadığı için seçkin atlar kışın sırtlarında ağır battaniyelerle gezer, hatta özellikle de soğuk kış gecelerinde kaçıp aile çadırında kalırdı. At yetiştiricileri bu tür atlara benzersiz isimler verme eğilimindeyken, sıradan atlar sadece renkleriyle ("doru", "alaca") tanınırdı. Sözlü destanlar bu atlar için zengin bir lakap dağarcığına sahiptir: "Terlemez", "Yere değmez" ve "Hızlı ceylan".

İskitlerin seçkin at yetiştirme yöntemleri Perslerinkinden farklıydı ve bu da onların özel yaşam biçimlerini yansıtıyordu. Kyros'un at yarışında gördüğü üzere, hem Perslerin hem de İskitlerin üstün atları vardı. Zaferi kimin kazanacağı, savaşa girerken yapılan seçimlere bağlıydı.

İskit – Pers Rekabeti

Çevik ve dayanıklı atlarının kendilerine sağladığı dokunulmazlığın tadını çıkaran İskitler, sık sık Pers İmparatorluğu topraklarına ve daha sonra da Hint Yarımadası'na akınlar düzenlemiştir. Daha önce bahsi geçtiği üzere, Krallar Kralı'nın en önemli görevlerinden biri, hükümdarlığı altındaki yerleşik halkları bu yağmalardan korumaktır. Güneydoğu Anadolu'daki bir mezarda bulunan nadir bir Pers-İskit savaş sahnesi resminde, bu çatışmaların canlı bir görüntüsü tasvir edilir. Sağda at üstünde Pers okçuları, solda gene at üstünde İskit okçuları dizilmiş, atlarının dikilmiş kulaklarının arasından oklarla birbirlerini karşılıklı yaylım ateşine tutmaktadırlar. Pers atları daha iri ve tıknazdır, binicileri bitişik nizam sıralanmıştır. İskitler ise daha ufak hayvanlar üzerinde, daha dağınık bir düzende dizilmiştir. Perslerin, gerçekte olduğun-

dan daha büyük tasvir edilen at sırtından inmiş şefi düşmanına ölümcül bir darbe indirmektedir. Bu resim, Perslerin İskit akıncılarına karşı kazandığı ya tarihte kayıtlı ya da özlemini duydukları bir zafere methiyedir. Pers süvarileri İskitleri bozkıra kadar kovalamak için fazlasıyla yeterli olsa da, bozkırın kendisine boyun eğdirmek için yeterli değildir.

Büyük Kyros, onları kendi egemenliğine tabi kılmak amacıyla savaşı İskit topraklarına taşıyarak, İskit akınlarına karşılık vermek zorunda hissetmiştir. Ordusunu bugünkü Türkmenistan'ı Özbekistan'dan ayıran Ceyhun Nehri boyunca yürütür. Amazon savaşçılarına benzetilen kraliçeleri Tomris yönetimindeki İskitler, ihtiyatlı bir şekilde bozkırın derinliklerine çekilir. Kyros Tomris'e barış ve imparatorluk hareminde bir yer teklif etse de, Tomris'in bu teklifi reddetmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Daha sonra Pers ordusu üslerinden tehlikeli bir şekilde uzaklaşır.

Burası, hayvanları susamış büyük bir ordu için hiç de dost canlısı bir ülke değildir. Ceyhun Nehri'nin ötesindeki bozkır, neredeyse hiçbir belirgin özelliği olmadan kilometrelerce uzanmaktadır. Düz araziyi sadece, iğneye benzer yapraklarıyla üç beş saksağan ağacı kesintiye uğratır. Keçiler belki bu ağaçların etli kabuklarıyla beslenebilir ama özellikle de 10 bin kişilik bir süvari birliğinin atları için etrafta çok az ot bulunur. Eşekler onlara su ve yem taşımaktadır, ama onların da erzağa ihtiyacı vardır. Daha sonraki ordular bu bozkırları eşeklerin yerine develeri kullanarak geçmiş, bu da onlara çok daha geniş bir harekât alanı sağlamıştır. Ama Kyros'un zamanındaki mağrur süvariler, mütevazı eşeğe ve onun susuz hayatta kalma konusundaki sınırlı kapasitesine bağlıdır.

Eşekler sayesinde Kyros ilk etapta muzaffer olur zira İskit atları, Perslerin devasa yük katarındaki eşeklerin anırtılarından ürküp kaçar. Ama bozkırda geçen sayısız günden sonra bitkin ve erzaksız kalan Persler, İskit atlı okçularına yenik dü-

şer. Kimi rivayetlere göre, Kyros'un kendisi de öldürülür ve Tomris kellesinin kendisine getirilmesini emreder. Önce kelleyi deriden bir mataraya daldırır ve "susuzluğunu gidermesi için" matarayı insan kanıyla doldurtur. Daha sonra kafatasını kaşlarının altındaki kemikten kestirip dışını deriyle, içini de altınla kaplatarak bir kadeh yaptırır. Bundan sonra Kraliçe sarayda ne zaman ziyafetler düzenlese, Kyros'un kafatası şarapla dolu olarak elden ele dolaşır ve yenilgisinin hikâyesi tekrar tekrar anlatılırdı.

Persler ise büyük ölçüde derslerini almış ve gelecekteki bozkırları fethetme girişimlerinden kaçınmışlardır. Kyros ve Tomris'in hikâyesi uydurma bile olsa, daha sonraki ihtiyatlı politikaların nedenini açıklar. Bu politikalardan biri de, doğu sınırını bozkır halklarına karşı güçlendirmek ve onların saldırılarını beklemektir. *Şehname*'de güçlü küheylanlara binen efsanevi şövalyelerin, istilacıları bozkıra kadar kovaladıkları anlatılır. Rakipler at gücü bakımından birbirlerine denktir, bu yüzden çatışma saltanattan saltanata devam eder. *Şehname*'nin kahramanlar ve atları hakkındaki hikâyeleri; İskitler, Hunlar, Türkler ve Moğollar gibi bozkır istilacılarıyla karşı karşıya gelmeye devam eden İranlılar için güncelliğini hiç kaybetmez. Kyros vakasından 2000 yıl sonra, bu kez bir İran şahı bozkır istilacılarından oluşan bir orduyu yenmiş ve bilinçsiz bir intikam eylemiyle hanlarının kafatasını bir içki kadehine dönüştürmüştür.*

Atla Filin Çarpışması

Şehname'deki bir başka hikâyede, İran'a giden bir Hint elçisi, Şah'ın bilgeliğiyle ünlü veziri Büzürcmihr'i'i sınamak için bir

* İranlılar açısından bu tarihsel miras bilinmiyordu çünkü Büyük Kyros'un tarihini ancak 19. yüzyılda, İngiltere'de genç bir İranlı öğrencinin Herodotos'u Farsçaya çevirmesiyle yeniden keşfettiler.

bulmaca getirir. Bulmaca, siyah ve beyaz karelerle boyanmış bir kumaş ile fildişi ve tik ağacından oyulmuş iki küçük figür takımından oluşmaktadır. Büzürcmihr'e, parçaları incelemesi ve bulmacanın önemini Şah'ın ve Hint elçilerinin huzurunda açıklaması için bir gün verilir. Uzun ve titiz bir gecenin ardından Vezir, Hint yapbozunun aslında savaş alanını taklit eden bir masa oyunu olduğunu kendinden emin bir şekilde açıklar. Figürler, her biri bir kral, bir vezir, filler, süvariler, savaş arabacıları ve piyadelerden oluşan karşıt orduları temsil etmektedir.

Bu oyun kuşkusuz satrançtır ve her bir taşın hareketi, savaş alanındaki karşılıklarını yansıtmaktadır. Günümüzün piyonları olan piyadeler ileriye doğru ilerler. Günümüzün kaleleri olan savaş arabacıları (Sanskrit *ratha*'dan, "savaş arabası", Farsça) her iki kanada yerleştirilir ve düz bir çizgide hızla dörtnala gider. Atlar ya da şövalyeler kanat manevralarıyla saldırır. Filler, Batı satrancının *filleri* (bir zamanlar aptallar – *fools*– denirdi, Farsça *fil*'den türeme), kral ve kraliçeye (artık şah ve vezir) yakın durur ve dört bir yana açılan kısa ve hızlı hamleler yapar. Vezir bir savaş arabası ya da fil kullanabildiği için her yöne hareket edebilir. Hint elçisinin bulmaca hediyesi, Hint hükümdarının ordusunun tüm bu savaş araçlarında ustalaştığı, bu yüzden İranlıların ona gereken saygıyı göstermesi gerektiği konusunda bir uyarıdır. Savaş arabası ve atlılar Hindistan'a bozkırdan ithal edilmiş olsa da, fil özellikle Hindistan'a özgü bir unsurdur ve Hintlilerin gözünde yabancı savaş araçları için çok değerli bir rakiptir. Savaş alanında filden başka hiçbir hayvan hiçbir zaman ne ata meydan okuyabilmiş ne de devlet gücünün sembolizmine ilham vermiştir. At gücünün İran'a karşı Hindistan'da yani iyi atların ülkesine karşı filin ülkesinde savaşı nasıl şekillendirdiğine dair fark ancak coğrafyayla açıklanabilir.

Hindistan Yarımadası, Avrasya bozkırından, ortalama 6 kilometre yükselen Himalaya Dağları, daha da batıdaki Pamir ve Hindukuş Dağlarıyla ayrılır. Bu dağ bariyeri, Hint Okyanusu'nun nemli havasını yarımadanın üst kısmında hapsederek hem atlar için elverişli İç Asya bozkırının kuraklığını hem de Hindistan'daki muson döngüsünü yaratır. Atlar muson yağmurlarının sebep olduğu ıslak ve sıcak iklimde gelişemez. Haziran ve eylül ayları arasındaki yoğun yağmurlar gür ve bol otlar getirse de atlar seçici yiyicilerdir ve Hindistan'ın zengin bitki örtüsü onlar için hem çok yabancı hem de pek iştah açıcı olmayan sürprizler barındırır. Aşırı yağmur aynı zamanda otları besleyici maddelerden arındırır ve otlayan atı hayati minerallerden, özellikle de selenyumdan mahrum bırakır. Muson yağmurları atların toynaklarını yumuşatarak onları taşlı yollarda kırılganlaştırır. Bir sonraki kurak mevsimde güneş o kadar güçlüdür ve buharlaşma o kadar fazladır ki tarlalar kavrulur ve atlar yiyecek bir şey bulamaz. Verimli Hindistan'ın büyük bir kısmı tarımla iç içedir; bu nedenle at yetiştiriciliği için koşulların elverişli olduğu yerlerde bile atın geniş otlak ihtiyacı çiftçilerin toprak işleme ihtiyacıyla ters düşer. Bu nedenle Hindistan'ın pek çok yerinde atlar sayıca azdır.

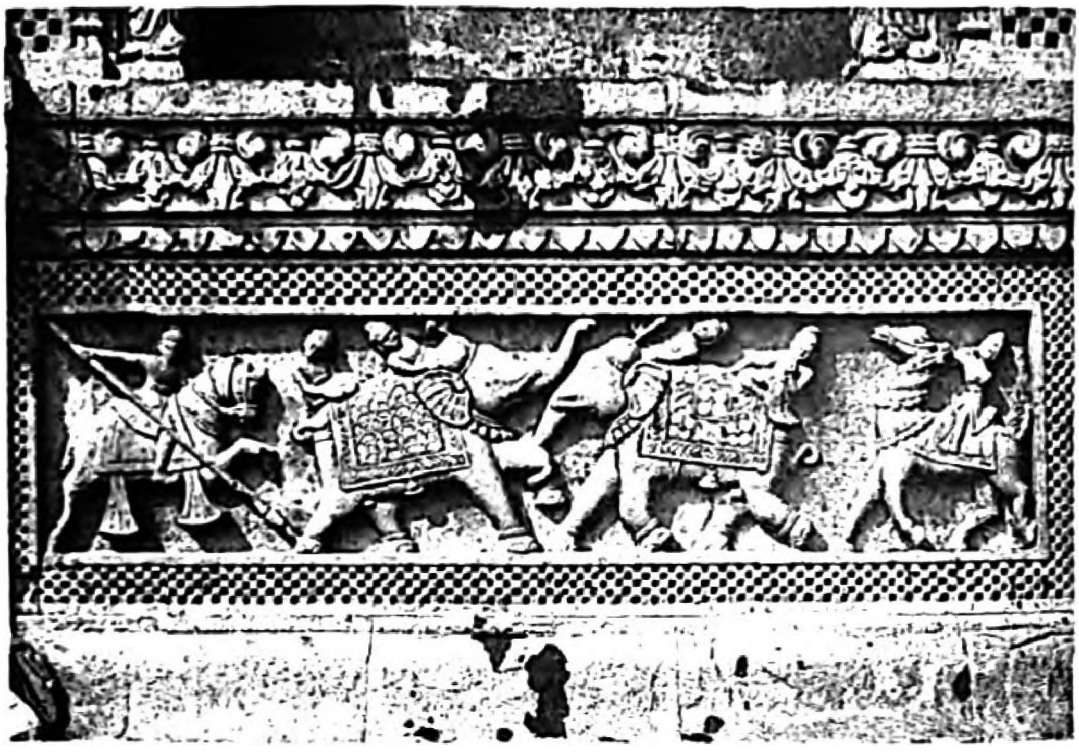
Sık ormanların olduğu bölgeler, atlar için en az elverişli yerlerdir. Yılda 75-150 santim arası yağmur düşmesine sebep olan muson ise nim, akasya, çam ve sarmaşıkların büyümesini teşvik eder. Bunlar yarımadanın kuzeydoğu çeyreğini kaplayan yemyeşil bir orman örtüsü oluşturur. Bugün Hindistan, Teksas'tan daha geniş bir alan olan yaklaşık 780.000 kilometrekarelik ormana ev sahipliği yapar. Tarımsal alanlar açılmadan önceki yerel ormanlar muhtemelen çok daha büyüktü. Hem Hint tarihindeki hem de efsanelerindeki pek çok olay ormanda geçer: Kralların ava çıktığı, prenslerin sürgünlerini

geçirdiği, Buda gibi münzevilerin ve kutsal adamların meditasyon için inzivaya çekildiği yer hep burasıdır. Hint klasik ve halk edebiyatı maymunlar, kaplanlar, aslanlar, yılanlar ve elbette filler de dâhil olmak üzere orman hayvanlarının her yerde bulunmasıyla dikkat çekicidir. Sanskrit destanı Mahabharata, iki rakip prenslik klanı arasındaki devasa çatışmaların yaşandığı eski Ganj Vadisi'ni "sık ormanlardan oluşan bir bölge" olarak anlatır. Klanlardan biri, daha sonra Delhi'ye dönüşecek olan başkenti Indraprastha'yı inşa etmek için ormanlık alanı temizler. Rakipleri, "Fil şehri" anlamına gelen Hastinapur adlı bir orman şehrinde saray kurar.

Günlük olarak kendi vücut ağırlığının %5'i yani yaklaşık 150 kilo yem tüketen fil, buralara son derece uygun bir orman sakinidir; oysa bir at için bu oran %1,5 yani sadece 9 kilo civarındadır. Bu kadar yiyecek de, yabani bir fil söz konusu olduğunda, günde 16 saat boyunca otladığı kendi doğal ormanında mevcuttur sadece. MÖ 1. binyılda, Hindistan'ın ilkel ormanlarında çok sayıda fil bulunduğu çağlarda, onların yıkıcı varlıklarından korkan insanlar yüzünden bölge yöneticisi olan racalar, insanları filleri yakalayıp hapsetmeleri için teşvik etmiştir. Filler, ehlileştirildikten sonra, atlarınkine benzer bir evcilleştirme sürecinde ulaşım ve savaşta yararlı olduklarını kanıtladı. Ama filin beslenme gereksinimleri,uygun otlaklarda kendi kendini besleyebilen atın aksine, sahipleri için o kadar külfetliydi ki yalnızca en güçlü racalar ya da mihraceler bu güçlü hayvanları besleyebiliyordu. Çok geçmeden fillere sahip olmak, Tayland monarşisi için bugün de olduğu gibi krallığı simgelemeye başladı. Fillerin savaşçı karakterinden etkilenen mihraceler, sikkelerine fil resimleri bastırmış ve en büyük fil ordularını kurmak için birbirleriyle yarışmıştır. Savaş arabalarına atları koşsalar da savaşa fillerin üzerinde giderlerdi.

Satranç oyununda olduğu gibi, hem fillerin hem de atların, araziye bağlı olarak yararlı askeri rolleri vardı. Fil, atların otlayamadığı ve büyük süvari kuvvetlerinin manevra yapamadığı ormanlarda savaş için tercih edilen araçtı. Atlar ise filin kendi kendine beslenemediği otlaklarda iş başındaydı. Çok daha sonraları, 13. yüzyıla ait bir savaş günlüğünde anlatıldığı üzere, bazı bozkır savaşçıları savaş fillerini ele geçirip otlamaları için serbest bırakmış ama fillerin hepsi açlıktan ölünce şaşırıp kalmıştır. MÖ 5. yüzyılın bozkır akıncıları sıcak, nemli ve sık orman kaplı Hindistan'ın iç kesimlerine girmekten kaçındıkları için Hindistan'ın fillerini pek kullanmamıştır. Doğru arazide süvarilerin fillere göre üstün stratejik ve taktik esnekliği defalarca kanıtlanmış olsa da, Hint hükümdarları fillerin korkunç savaş kabiliyeti ve görkemli görünümleri dolayısıyla süvarileri yalnızca fillerle yenebileceklerine her zaman inanmıştır. Filler tarafından yönetilen güçlü ordularının başındaki birçok Hint hükümdarı, İndus ve Ganj Vadilerinin ormanlardan büyük ölçüde arındırılmış açık düzlüklerinde atlı istilacılarla savaşı kabul etme gafletine düşmüştür. Büyük İskender'den ilk Babürlü İmparatoru Babür'e kadar Hindistan'ın atlı istilacıları, başarılarını filli rakiplerinin aşırı özgüvenine borçludur.

Fillerin atlara kıyasla en büyük dezavantajlarından biri ölçektir. Atlar büyük ölçekte yetiştirilebilse de filler esaret altında iyi üreyemediği için genellikle vahşi doğada yakalanıp hapsedilir. Bir kısrak her yıl yavrularken, bir fil ancak iki yılda bir yavrular. Perslerin süvari orduları ve İskitlerin orduları on binlerce attan oluşurken, Hint prenslerinin fil orduları sadece binlerle ifade edilmiştir. Hint filleri, kraliyet başkentlerini savunmada iyi ama krallığı uzak eyaletlere yaymak için o kadar kullanışlı değildi ve yem sıkıntısı yüzünden birçoğu aynı anda kullanılamıyordu. Sonuç olarak,

Atlarla filleri savaşırken tasvir eden bir kabartma, Maheshwar Tapınağı, 1666.

Perslerin Ege'den İndus'a kadar hüküm sürdüğü MÖ 5 ve 4. yüzyıllarda Hindistan, Hindistan'ın yoğun ormanlık merkezinde ve doğusunda yoğunlaşan bir dizi küçük krallıktan ibaretti. Hint mihraceleri Batılı komşularına sadece fillerle rakip olamazdı. Satranç oyununun hikâyesi, bunun yavaş yavaş farkına vardıklarını göstermektedir.

Alt kıta olarak da anılan Hint Yarımadası atlara karşı her yerinde misafirperver değildir. Hindistan, bazıları at yetiştiriciliği için son derece uygun çeşitli yerel iklim koşullarına sahiptir. Batıdaki Belucistan, Sind, Pencap ve Racastan, kuzeyde Afganistan'dan güneyde Umman Denizi kıyılarına kadar uzanan bozkır topraklarının doğal bir uzantısı şeklindedir. Muson yağmurlarına maruz kalmayacak kadar batıda yer alırlar. Başka doğal otlak adaları da vardır: Hindistan'ın tepelik güneyindeki Dekkan Platosu ve Himalayalar'ın etekleri. Daha da yüksek rakımlarda; Ladakh, Leh ve Nepal'de dayanıklı midilli ırkları gelişir.

Pencap'ın kuru ve çimenli ovalarında, İskit at yetiştiricileri için çok cazip otlaklar vardı. Bu topraklar, alt kıtanın güç ve nüfus merkezlerinden uzakta yabani ve seyrek nüfuslu bir sınır olarak kabul edildiği için, bu çobanlar ilk binyıl ortalarında bölgeye geldiklerinde kendilerine muhalefet eden pek olmadı. Batı Asya'da olduğu gibi Hindistan'a göçen bozkır halkları daha güneyde ve doğuda bulunan Hint devletlerinin ordularında paralı asker olarak istihdam edildi; yeni gelenlerin Hindistan'ın ilk süvari birliklerini oluşturmuş olması muhtemeldir. Yüzyıllar önce Bronz Çağı'nın savaş arabası kullanan bozkır halkları, Pencap'a göç ederek savaş arabası devrimini getirmişti. Bu kez de bozkırdan gelen Demir Çağı göçmenleri Hindistan'ın süvari devrimini ateşleyecekti.

MÖ 4. yüzyılda, Pers İmparatorluğu zirvedeyken, Hindistan'ın ilk imparatorluk hanedanı Nanda Ganj Vadisi'nde henüz yeni ortaya çıkmıştı. Önceki hükümdarların yaptığı gibi Nanda da imparatorluğun doğuda, ormanlık bölgelerindeki üslerine hâkim olmak için fillere güveniyordu. Ancak batı sınırlarını bozkırdan ya da İran'dan gelen atlı akınlara karşı koruyabilmek için yepyeni ve çok daha güçlü bir süvari birliğinin oluşturulması gerekiyordu. (Gerçekten de Nanda süvarilerinin şöhreti, Perslere karşı kazandığı zaferden sonra Makedonyalı Büyük İskender'i, MÖ 326'da Orta Hindistan'a yaptığı istilayı durdurmaya ikna etmiştir.) Nandalar 3000 savaş filine ek olarak 80 bin kişilik süvarileriyle Bihar, Bengal ve Madhya Pradeş'i fethetmeyi başardı.

İskit, Makedon ve Pers paralı askerleri tarafından desteklenen rakip bir hanedan olan Mauryalar, MÖ 322 yılında Nanda İmparatorluğu'nu devirmeyi başardı. Bu devrimin ayrıntıları, hanedanın kurucusu Çandra Gupta Maurya ve kurnaz veziri Çanakya hakkında pek çok efsanevi malzeme

içeren Sanskrit hikâye *Mudrarakşasa*'nın temelini oluşturur. Kesin olan bir şey varsa o da, iktidara geldikten sonra Çandra Gupta'nın, Nanda'nın süvarilikteki hünerlerini korumaya özen gösterdiğidir.

Kautilya adıyla da bilinen Çanakya, Çandra Gupta için geleneğe uygun olarak kapsamlı bir devlet yönetim rehberi derlemiştir. *Artaşastra* ya da *İlkeler Özeti* adlı bu eserde atlara ve süvarilere birkaç bölüm ayrılmıştır. Burada Çanakya, hükümdarına iyi atların nereden alınacağı ve nasıl yetiştirileceği konusunda tavsiyelerde bulunur. Kamboja (Pakistan'da bugünkü Hazara bölgesi), Sind ya da Pencap'ın kuzey ovaları olan Aratta'dan atlar tavsiye eder. İran ya da Afganistan'a atıfta bulunan Vanayu'dan ve bugün Afganistan'ın kuzeyindeki Mezar-ı Şerif olan Belh'ten gelen atları da beğenir. 1200 yıl sonra, süvari generali Firuz Cang da Babürlü efendilerine aynı kaynakları tavsiye etmiştir.

Hindistan'ın sert ortamında at yetiştirmek özel bir bakım gerektiriyordu. Birincisi, atların ahırda tutulmaları gerekiyordu. Çanakya, ahırda tutulan atların psikolojik ihtiyaçlarını hem ilginç hem de modern görünen görüşlerle ele almıştır: "Ahırlar geniş ve havadar alanlar içermeli; maymunlar, tavus kuşları, kızıl benekli geyikler, firavun fareleri, keklikler, papağanlar ve mina kuşları da barındırmalıdır." Böylelikle atların yalnız, anti-sosyal ve kumanda edilmesi zor hale gelmesine engel olunmuştur.

Taze bozkır otlarının yokluğunda atların beslenmesi de aynı oranda özen istiyordu. Hintli yetiştiriciler parlak tüylü ve deri altı yağ tabakası kalın atları tercih ediyordu, bu da özellikle zengin bir beslenme gerektiriyordu. Çanakya "atların sade tereyağı, un ve yağla beslenmesini" tavsiye ediyordu. Besi yemleri, yeşil buğday ve saman karıştırılarak hazırlanıyordu. İnek sütüyle karıştırılmış buğday ya da pirinç,

hatta sadeyağlı koyun eti de veriliyordu. Hintli binici ve yazar Yaşaswini Çandra, "Bir at, yeterince alışma süresi varsa farklı diyetlere hatta *biryani*'ye bile uyum sağlayabilir," diyor. Atları böyle bir diyetle beslemenin maliyeti, serbest dolaşan İskitler ya da yonca yetiştiren İranlılar için zorlayıcı görünse de fillerin beslenmesiyle karşılaştırıldığında onlara gene de neredeyse bedava gelmiş olmalı.

Ahırlar ve özel diyetlerin yanı sıra, Hindistan'ın muson iklimindeki atlar sürekli tıbbi bakıma ihtiyaç duyuyordu. Veterinerlik eğitimi almış bilim insanları, at hastalıklarının nasıl tedavi edileceğine ilişkin kapsamlı kılavuzlar derlemiştir. Maurya sonrası, MS 4. yüzyıla ait *Asvaşastra* ya da *"Atlar için Kurallar Özeti"*, Sanskrit yazılmış kafiyeli 12 bin dizede at hastalıklarını ve çarelerini tanımlıyordu. Bu el kitabı, aynı Firuz Cang tarafından Farsçaya yapılan bir çeviri de dâhil olmak üzere, sonraki binyıl boyunca okunan, yorumlanan ve genişletilen bir klasik haline gelmiştir.

Atların uygun şekilde tedarik edilmesi ve bakımına ek olarak, Maurya, kendilerinden önceki Persler gibi, bozkırın dışında bu kadar büyük bir süvari gücünü korumak için gereken lojistikte ustalaşmıştı. Atlar, filler ve yük öküzleri için yem, seyis ve özel hizmetlerden sorumlu uzmanlardan oluşan titiz bir bürokrasi ağı oluşturdular. Devlet, fillerin ve atların mülkiyeti üzerinde tekel kurmuştu. Filler için bu, kraliyetle geleneksel ilişkilerinin bir devamı niteliğindeydi. Atlar içinse, Hindistan ortamında hayvanların bakımının zorluğunu yansıtıyordu; böyle bir masrafı yalnızca güçlü bir imparatorluk karşılayabilirdi.

Pahalı at ve fillerden oluşan bu ahırların bakımı Maurya hükümdarlarının hanedanlık prestijine katkıda bulunuyordu. Bu iki hayvanın temsil ettiği güçle de övünürlerdi. Mihraceler filler arası görkemli ve kanlı savaşlar düzenliyordu ki

bu savaşlar, fillerin tribünlere sıçraması durumunda seyirciler için katılımcılardan daha tehlikeli oluyordu. Buna karşılık popüler at yarışlarının en büyük tehlikesi, zaten kötü bir şekilde bağımlı olan kumarbazların favori şampiyonlarına bahis oynayarak her şeylerini kaybetme riskiydi. Yarışların popülerliğinin bir göstergesi olarak Sanskrit dilinde afrodizyaklar için bir ifade vardır: "İnsanı yarış atına dönüştüren şey." Kamasutra ayrıca şu uyarıda bulunur: "Dörtnala koşan bir at, kendi hızının enerjisiyle körleşir; yoldaki hiçbir direğe, çukura ya da hendeğe aldırış etmez; tutkuyla körleşen iki âşık da böyledir."

Maurya süvarilerinin buyükluğü ve cesareti, MS ilk yuzyıllarda Hindistan hakkında yazan yabancıları etkilemiştir. MS 1. yüzyılda yaşamış Romalı hezarfen Yaşlı Plinius, Maurya suvarilerının büyüklüğünü 30 bın at olarak tahmın etmiştir. Buna karşılık gelen fil sayısı tahminleri 3000 ile 9000 ara-

Gupta yarış atı ve jokeyi, MS 4. ila 5. yüzyıl.

sında değişmektedir, ki bu da at gücünün fil gücüne kıyasla daha büyük ölçekte olmasıyla tutarlıdır.

Mauryalar tüm bu hayvanları sadece prestijlerini korumak için beslemez. At gücünü yalnızca kuzeybatı sınırından gelen istilacıları püskürtmek için değil, MÖ 303'te Pencap ve Afganistan'ı fethetmek için bile kullanan ilk Hint hanedanı onlardır. Bu fetihlerle ilgili hiçbir Maurya tarihi kaydı yoktur, çünkü kupkuru savaş yıllıkları yerine şiirli anlatımı tercih etmişlerdir. Hindistan'ın en büyük şairlerinden biri olan Kalidasa'nın MS 4. yüzyılda yazdığı bir destan, Maurya seferlerinin muhtemelen nasıl geliştiği hakkında bize bir fikir verir. Seferleri, Kalidasa'ya ilham vermiş bile olabilir. Şairin efsanevi kahramanı Raghu, İskit istilacılarını püskürtmek için tıpkı satrançta olduğu gibi piyadeler, savaş arabaları, filler ve süvarilerden oluşan ordusunu toplar. Onları önce İndus Nehri boyunca kovalar. Ardından takip Hayber Geçidi'ne ve Hindukuş Dağları'na kadar uzandığında piyadeler, savaş arabaları ve filler geride kalır. Raghu'nun süvari ordusu İskitleri kestane ağaçlarının ve karla kaplı dağların soğuk ormanlarına kadar takip eder. 1500 kilometre sonra, 800 yıl önce Kyros'un öldüğü yerin yakınında, Ceyhun Nehri kıyısında, Hint ve İskit süvarileri birbirine girer. Atların toynaklarının kaldırdığı toz, savaşçıların dostu düşmandan ayırt etmesini imkânsız kılar. Dört bir yanda yaydan çıkan okların vınlaması duyulur. Raghu'nun kuvvetleri, vücutları bir arı sürüsü tarafından sokulmuş gibi oklarla delik deşik edilmiş düşmanın sakallı kafalarıyla kaplar yerleri. İskitler boyun eğerek miğferlerini çıkarırken, savaşta at süren kadınların da utançla yüzleri kızarır. Muzaffer Hint süvarileri atlarını Ceyhun Nehri'nde dinlendirirken, İskit şefleri barış hediyesi olarak altın ve savaş atlarını teslim eder.

Hintlilerin kendi topraklarında İskitlere karşı gerçekten Kyros'tan daha başarılı olup olmadığı bilinemez, ancak gerçek hayattaki Mauryalar Afganistan'ı güvence altına alarak –ki muhtemelen Raghu'nun efsanevi seferinin amacı da budur– bozkır istilasına karşı bir siper oluşturmayı başarır. 2. yüzyıldaki Mauryalardan 16. yüzyıldaki Babürlülere ve hatta 19. yüzyıldaki İngiliz rajalarına kadar Hindistan'ın hükümdarları, Afganistan'ı kontrol ederek atlıları saldırı üslerinden mahrum bırakmaya ve Afganistan'ın otlaklarını kendi atlarını yetiştirmek için kullanmaya çalışmıştır. Hint imparatorlukları ya başarılı olup gelişmiş ya da başarısız olup yok olmuştur. Mauryaların çöküşünden sonra bozkır insanları alt kıtaya yaptıkları akınlarına devam etmiştir.

Atın hızı ve hareket kabiliyeti onu bozkır halkları için zorlu bir silaha dönüştürmüş, süvarilerin benimsenmesi Hindistan'da olduğu gibi İran'da da imparatorluğun ortaya çıkışıyla aynı zamana denk gelmiştir. Persler, İskitler ve Hintliler için at gücü fethetme ya da bağımsız kalma yeteneği demektir. Daha doğuda, at fakiri Çin'de, at gücü için rekabet kıta ölçeğinde yaşanmıştır.

4

Muhteşem Atları Umutsuzca Aramak

Çin, MÖ 200-MS 400

Çin ve Çin'in Zapt Edilmez Hudutları

Çin zodyakına göre At Yılı olan MÖ 770'te, bir grup muhalif saray mensubu 300 yıllık Zhou Hanedanı'nın hükümdarı Kral You'yu devirmeye karar verir. Bu amaçlarına yabancı kökenli at yetiştiricilerini ortak etmeye karar verirler. Güçlü bir göçebe-çoban halkı olan Dog Ronglardan, Zhou'nun başkenti Haojing'e (bugünkü Xi'an yakınlarında) saldırmalarını ve hükümdarı tahttan indirmelerini isterler. İlk ödeme olarak onlara büyük bir araba dolusu altın ve ipek gönderirler, ayrıca kraliyet sarayının hazinelerini yağmalama fikrini de paylaşırlar. Bu pazarlıktan memnun kalan Dog Rong Hanı, 15 bin süvariyi seferber eder. Kılıçlarını ve mızraklarını havada sallayan bu atlı ordusu, savunmasız ve masum şehre doğru bir dalga gibi ilerleyerek şehri kuşatır ve su kaynaklarını sabote eder. Şehir usulüne uygun olarak teslim olur ve Dog Ronglar şehri baştan sona yağmalar. Gelgelelim sıra bozkıra geri dönmeye geldiğinde kıllarını bile kıpırdatmazlar.

Komplocular Zhou başkentini istila etmek için Dog Rongları toplamanın kolay olmasına karşın, fethettikleri şehri terk etmelerini sağlamanın pek de kolay olmadığını fark ettiğinde iş işten geçmiştir. Bu tür bozkır akınları ve iç çekişmelerin bir araya gelmesi, Çin'i MÖ 475'ten 221'e kadar, Savaşan Devletler Dönemi'nin çalkantılı dönemine doğru yavaş yavaş sürüklemiştir.

Zhou, savaş arabası kullanan ve aristokrat klanlardan oluşan bir federasyonu, kaba kuvvetten ziyade ritüel ve gelenekleri kullanarak yönetmişti. Dog Rong'un saldırıları ve ölümcül atlı okçuluğu Zhou'nun prestijini yerle bir eder ve bu şekilde, savaş arabasının modasının artık geçtiği ilan edilmiş olur. Bağımsızlaşan klanlar Dog Rong'a karşı kendilerini savunmak için kendi at güçlerini geliştirir. Artık Zhou vasallarından biri olan Zhao'lu Wuling'in, sarayını "Hu gibi giyinmeye ve eyer üstünden ateş etmeye" ikna ettiği ve Çin'in zengin kuzey ovası üzerinde egemenlik sağlamak için birbirleriyle savaşan klanlar arası bir silahlanma yarışına kışkırttığı andır bu. Buna eşlik eden toplumsal bozulma, Konfüçyüs ve Zhuangzi gibi ahlak filozoflarının düşüncelerine ilham verir. İran ve Hindistan'da olduğu gibi Çin'de de, bozkır at yetiştiricilerinin gelişi, küçük devletlerin ilk büyük imparatorluklara dönüşme sürecini tetiklemiştir. Bu imparatorlukların daha sonra imparatorluk hırsları için yeterli at gücünü nasıl elde ettiği ve bu çabayı nasıl sürdürdüğü, bugüne kalan efsanelerin de ana malzemesini oluşturmuştur.

Bozkır ile "Savaşan Devletler" arasındaki binlerce kilometrelik sınır boyunca belki bir düzine, belki de daha fazla at yetiştiricisi göçebe topluluk vardı. Çinliler bu halkları Rong, Dong, Di, Wu-sun ve Yüe-çi gibi çeşitli isimlerle adlandırıyordu. Bu isimleri belirli, tanımlanabilir bir etnik kökene atfetmek genellikle güçtür. Adını köpek totemlerinden alan Kö-

pek Rong, Tibet kökenli olabilir. Diğer at yetiştiricileri, ilk binyıl boyunca otlaklarını Altay Dağları'ndan o zamanlar Çin'in batı sınırı olan Shaanxi eyaletine kadar genişletmiş olan İskitlerdi. Diğerleri ise bir başka eski Orta Asya halkı olan Tokharianlardan gelmiş olabilir.

Kuzeyde, bugünkü Moğolistan'da, kökeni bilinmeyen bir halk MÖ 3. yüzyıl boyunca dört farklı hayvanı iç içe gütme, görkemli bir metalürji zanaati, avcılık ve atlı okçuluk gibi pek çok İskit alışkanlığını benimsemişti. Bunlar kendilerini İskit etnik adıyla aynı anlama gelen "yay çekenler" olarak adlandırıyordu; Çinliler onlara "yaygaracı barbarlar" ya da Hsiung-nu diyordu. Hunların ataları olmaları muhtemel olduğu için, aşinalık adına bu ismi kullanacağım. Bu ilk Hunlar, arkalarında onları İskitlerden ayıran kalıntılar bırakmıştır. Mezarlarında taş levhalar kullanmış ve otlaklarına ren geyiği petroglifleri yerleştirmiştir, bu da Türklerin daha sonraki anıtlarının habercisidir. Ok uçları bile İskitlerinkinden farklıydı, üç yerine sadece iki bıçağa sahipti. Ancak diğer pek çok yönden Hunlar, savaştıkları ve işbirliği yaptıkları ve nihayetinde özümsedikleri İskitlere benziyordu. Etnik ve dil kökenleri ne olursa olsun, bu iki halkın at yetiştiriciliği faaliyetleri, onları Çin için hem değerli hem de tehlikeli komşular haline getiriyordu. Hunlar zamanla sınırdaki at yetiştiren halkların en büyüğü ve en güçlüsü haline gelecekti.

Hun at yetiştiricileri, kendi hesaplarına paralı asker ya da akıncı olarak hizmet görmenin yanı sıra, Savaşan Devletler'e savaş atı tedarik ederek hareketli bir ticaret faaliyeti de sürdürmüştü. Bu döneme ait bozkır mezarları, atlar karşılığında alınan gümüş ve altın süs eşyalarıyla doludur. At ticareti, Savaşan Devletler tarafından bozkırda kendi bölgelerine bitişik olarak inşa edilen duvarlarla çevrili surların içinde yapılıyordu. Bu duvarların bazı bölümleri çok daha sonraları Çin Sed-

İmparatorlukların Yükselişi: Çin

Doğu Bozkırı
Yumen Geçidi
Gansu
Tibet
Platosu
Chang'an
(Haojing)
Wei N.
Zhao
Krallığı
Sarı N.

di olarak bilinen yapıda birleştirilecekti ancak bu ilk duvarlar, sıkıştırılmış topraktan yapılmış basit, izole birer kaleydi. Yine de bunlar yerel Çin garnizonlarına bozkır halklarıyla ilişkilerinde koruma sağlıyordu. Bu ticaret noktalarına yakınlık, at tedariki söz konusu olduğunda batıdaki Savaşan Devletler'e avantaj sağlıyordu.

Savaşan Devletler'in en batısında yer alan Qin'in kendisi de bozkır kökenli olabilir. Wei Nehri kenarında yer alan Qin klanının beşiği, yüzyıllar boyunca at yetiştiricilerinin kolonilerine ev sahipliği yapmıştır. Sarı Nehir'in bir kolu olan Wei, kuzeydeki elverişli otlaklarla güneydeki daha sulak, daha çok tarıma elverişli topraklar arasında bir doğal sınır oluşturuyordu. 17. yüzyıl yazarı Feng Menglong, Qin devletinin "geleneklerinin sık sık savaştıkları Dog Rong gibi bozkır halklarının geleneklerine çok benzediğini" belirtmiştir. Qin Hanedanlığı'nın kurucusu kariyerine at tedarik ettiği Zhou sarayına hizmet ederek başladı. Sonunda Dog Rong'u artık harap olmuş başkentlerinden kovmasının ödülü olarak, Zhoular onu Qin'in bağımsız hükümdarı olarak tanıdı. Tüm Savaşan Devletler arasında Qin en savaşçı devlet –Çin'in Prusya'sı– olma ününü kazandı ve en büyük süvari ordusunu geliştirdi. MÖ 246 yılında Qin tahtına geçen prens, Qin'in rakiplerini geri dönüşü olmayacak şekilde ortadan kaldırmak için askeri güç biriktirmeye başladı ve yirmi beş yıl süren neredeyse aralıksız çatışmalarda diğer Savaşan Devletler'i yenip ilhak ederek, MÖ 221 yılında kendisini "İlk İmparator" ya da bilinen adıyla Shi Huangdi 始黃帝 ilan etti. Devasa ordusunun günümüze kalan "hayaletler"i, imparatorluğun eski başkenti modern Xi'an yakınlarındaki mezarına yılda 9 milyon turist çekmektedir.

İlk İmparatorun Atları

Bu heykel kalıntıları, atlarının yanında saygıyla duran Hun askerlerini tasvir etmektedir; sol elleriyle artık silinmiş diz-

ginleri tutarlar. Dizlerine kadar çizmeleri ve pantolonlarıyla uzun boylu süvari askerleri 1,80 boylarındadır. Birçoğu iğdiş edilmiş olan atları, Qin süvari yönetmeliklerinin öngördüğü boyda, yani yaklaşık 1,32 metre boylarındadır. Atların kulakları öne doğru uzanmış, verilecek emri beklemektedir sanki. Yeleleri, atlı okçuluğu kolaylaştırmak için kırpılmış; kuyrukları ise yakın dövüşte engel oluşturmayacak şekilde kısaltılmıştır. Burunları kalındır ve günümüz Moğol atlarınınkini andırır. Sırtlarına üç kolanla dikkatlice bağlanmış battaniyeler ve alçak, İskit tarzı yumuşak eyerler taşırlar.

Bu süvariler ve atlar, 1971 yılında çiftçiler tarafından Shaanxi eyaletinde keşfedilen, Çin'in İlk İmparatoru'nun devasa mezar alanının bir parçası olan pişmiş topraktan ordusunu (Terracotta) temsil eder. Atlar, orduyu temsil eden diğer figürler gibi –şimdiye kadar bu figürlerden 1300'ü ortaya çıkarılmıştır– kalıp yöntemiyle üretilmiş ve bu şekilde gerçek

İlk İmparator'un mezarındaki pişmiş topraktan atlar, MÖ 1. yüzyıl, Xi'an, Shaanxi.

boyutlarda reprodüksiyonları elde edilmiştir. Fırınlarda 1800 santigrat derecede pişirildikten sonra figürler kazınıp temizlenerek cilalanmış; bu işlem atların her birine farklı ifadeler ve gözlerde, burun deliklerinde ve kulaklarda farklılıklar kazandırmıştır. Atlar kırmızı, pembe ve aşı boyası gibi parlak pigmentlerle boyanmıştır; gözleri beyaz sklera ve siyah gözbebekleriyle canlı görünmektedir. Son olarak, renkleri korumak için lake cila uygulanmıştır. Ne yazık ki 2000 yıllık oksidasyon sonucu renkleri pişmiş toprak rengine geri dönmüştür.

Bu figürlerin gerçekçi görünüşleri ve ince ayrıntıları, araştırmacıların Pazırık mezarlarındaki at takımlarıyla yakın benzerlikleri ayırt etmelerini sağlamaktadır. Yumuşak eyer, hayvan yünüyle doldurulmuş gibi görünmektedir. Dizgin sistemi Pazırık'takiyle tıpatıp aynıdır ve kendine özgü "S" şeklinde bir yanak parçası vardır. Kare tutamları olan mazgallı yeleler, İskit metal eşyalarında görülen örgülü yeleleri hatırlatmaktadır. Shi Huangdi'nin süvarilerinin, bozkır atı yetiştiricilerinin hakkını eksiksiz verdiği apaçıktır.

Bugüne kadar 50 kilometrekarelik toplam alanının sadece %1'i kazılan bu anıt mezarda 116 süvari birliği, 670 at ve 516 savaş arabasıyla sürücüsü bulunmuştur. Figürlerin en ufak detaya kadar aslına uygunluğu bize MÖ 3. yüzyılda da bir Çin ordusunun nasıl görünmüş olabileceğine dair eksiksiz fikir vermekte ve Çin tarihinde hükümdarların toplu savaş arabalarından tamamen vazgeçmediğini, ancak süvarilere giderek daha fazla değer verdiğini göstermektedir.

Bu anıt mezarın ortaya koyduğu bir diğer gerçekse, ata ve onun ritüel bir nesne olarak kullanımına yönelik tutumda da bir değişikliğin ortaya çıkmış olmasıdır. Daha önceki gömütlerde insanların yanı sıra onlarca ya da yüzlerce kurban edilmiş at da bulunmuştur. Bu mezarda ise, Shang ve Zhou Hanedanlarının cenaze töreni uygulamalarına bir gönderme

olarak, şimdiye kadar sadece 4 kurban edilmiş at tespit edilmiştir. İlk İmparator'un gömüldüğü yer daha sonra unutulmuş olsa da, sonraki tarihçiler onun defni sırasındaki at kurbanlarını kaydetmiştir: Atların hepsi aynı kızıl kahve renginde dir, bronz bir savaş arabası ve koşum takımındaki küçük bronz ejderha figürleriyle birlikte diri diri gömülmüştür. Qin Hanedanlığı döneminden sonraki bulgularda atların topluca gömüldüğü durumlara artık rastlamıyoruz. Atlar devlet için imparatorun ölümünden sonra da varlığını sürdüren stratejik bir kaynak haline gelmiştir. Shi Huangdi, geleneksel at ve insan kurbanlarının yerine gerçek boyutlu heykeller kullanmıştır. Han ve Tang da dâhil olmak üzere sonraki hanedanlar da, ölülerini artık gerçek boyutlarda olmayan ama büyük canlılığa sahip heykellerle uğurlamıştır.

İlk İmparator, at gücünü ölümünde olduğu gibi hayattayken de metodik bir şekilde kullanmıştır. Qin devletinden miras aldığı bürokrasiyi genişleterek, her biri hayvan seçimi, protokol ve dikkatle izlenen seyisler için kendi kriterlerine sahip bir büyük ahır, bir saray ahırı ve bir de ortalama ahır kurar. Hem mezardaki heykellerden hem de at kalıntılarından anlaşılacağı üzere, savaş atları için minimum boyut 5 *chi* 8 *chun* olarak belirlenmiştir; bu da 135 santime karşılık gelmektedir. Bu da bugün, 152 veya 173 santim olan modern binek atı standartlarına göre küçük görünse de, ortalama bir bozkır yetiştiricisinin atına karşılık gelmektedir. Süvarileri güçlü tutmak ödünsüz bir disiplini gerektiriyordu. Yeterli sayıda at edinemeyen ya da onları iyi durumda tutamayan devlet görevlilerine ağır cezalar verilmekteydi. Bu sayede İlk İmparator, 10 bin kişilik bir süvari ordusunu harekete geçirebilecek bir potansiyeli elinde tutmayı başarabilmiştir.

İlk İmparator'un kapsamlı süvari idaresi, kısa ömürlü hanedanlığını ayakta tutmuştur. Han Hanedanı kısa bir aradan

sonra iktidarı ele geçirdiğinde, at gücünden sorumlu imparatorluk makamlarını koruyup bunları daha da genişletmiştir. Han'ın MÖ 202'den MS 220'ye kadar süren 400 yıllık hükümdarlığı sırasında, imparatorluk ahırının kethüdası ya da başatçı, devletin en büyük makamlarından birine sahipti. Onun altında çeşitli atların idaresinden sorumlu birimler vardı; iç sarayın ahırları, imparatorluk kısrakları, levazım atları, imparatorluk av arabalarına koşulan atlar, süvari binekleri, en iyi küheylanlar, safkanlar, başkent için eyaletlerden talep edilen atları görevlendirme birimi, sol ve sağ kanatlar (ordunun destek kuvvetleri) için hazır tutulan ahırlar, bir de ejder atları dairesi, daha sade bir ifadeyle at ağılları müdürlüğü ve sayısız meralar müdürlüğü gibi farklı bölümlerin müdürleri görev yapıyordu. Qin döneminde olduğu gibi seyisler ve ahırlar bozkır halklarından devşiriliyordu. İmparatorun yakın çevresindeki kethüda ile ayrıntılı hiyerarşi geleneği, sonraki Çin hanedanlarında ve aslında sonraki tüm Avrasya imparator-

Han Hanedanlığı'ndan kalma bronz at arabası, MS 1. yüzyıl, Henan.

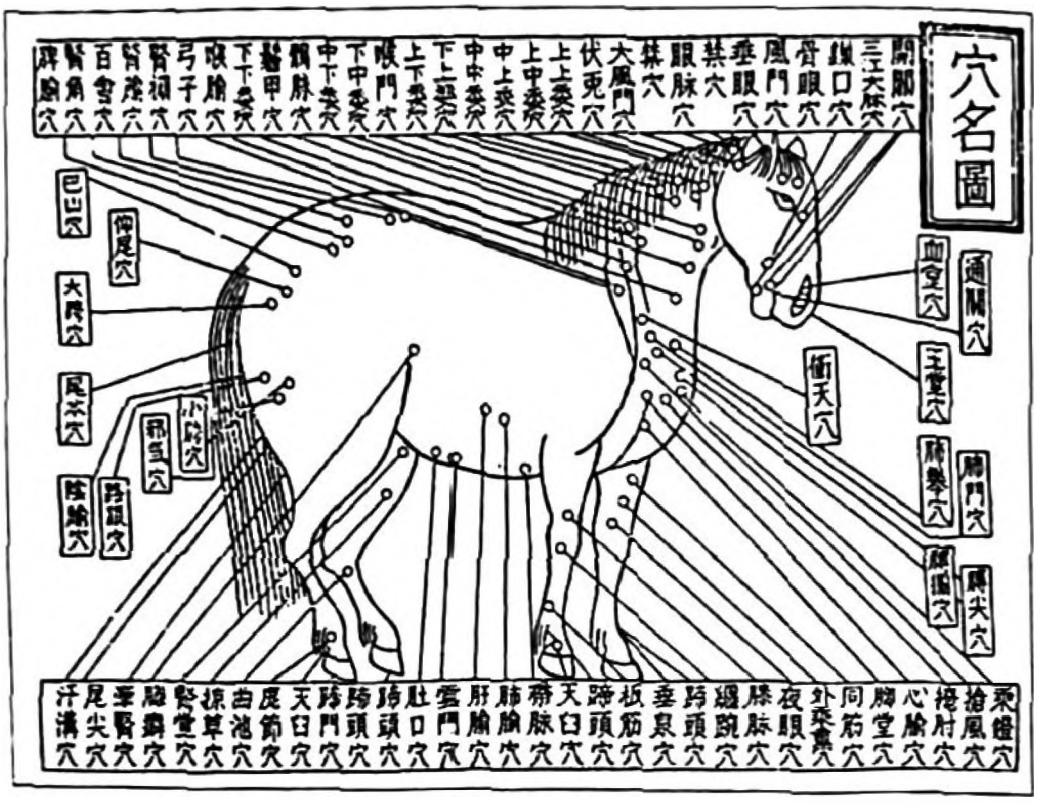
luklarında devam etmiştir. Bu durum, büyük devletler için at yetiştirmenin önemini vurgulamaktadır.

Ne var ki beş yıllık Qin-Han hükümdarlığı döneminde bu subayların sadece kâğıt üzerinde sorumlulukları vardı. İç savaş ve karışıklıklar nedeniyle mevcut süvari atlarının sayısı dramatik bir şekilde azalır. Büyük ahırlar terk edilir ve seyisler, sorumlulukları altındaki atlarla birlikte bozkırdaki evlerine döner. *Büyük Tarihçinin Yıllıkları*'nda rastladığımız verilere göre o kadar az at kalır ki, "Cennetin Oğlu bile arabası için aynı renkte dört at bulamadı. Generallerinin ve bakanlarının çoğu öküz arabalarına binmek zorunda kalmıştı," denir. At kurban etme törenleri, bundan böyle mecburen askıya alınır. Atlara bu kadar bağımlı olan Çin İmparatorluğu, kayıplarının yerini dolduracak kadar at yetiştiremezdi artık.

Çin'in Atlarla Sınavı

Çinliler, MÖ 1200 yıllarında, savaş arabaları çağında, atlarla ilk kez karşılaştıklarında, bu yabancı hayvanın onlar için sihirli ve gizemli bir edası vardır. Son derece titizlikle yürüttükleri cenaze merasimleri ve kehanet ritüelleri bu döneme kadar uzanır ve imparatorluk dönemi boyunca da uygulanmaya devam eder. Üstün atların sadece yabancı değil, aynı zamanda göksel (天馬, *tianma*) olduğu düşünülüyordu. Bu da onları yetiştirmenin, herkesin harcı olmayan bir beceri gerektirdiği anlamına geliyordu. Yine de Çinliler ne öğrenebileceklerini görmek için onları titizlikle incelemeye başladı.

İlk Çinli at bilimi uzmanı Bole'dir; tarihi bir figür olmaktan çok efsanevi bir figür olsa da, geleneksel olarak MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilir. Daha sonraki yazarlar üstün atın sırlarını çözmenin anahtarı olarak fizyonominin (想馬, *xiangma*)

Bole tarafından hazırlanan hippoloji şeması, MS 7. yüzyıl.

icadını Bole'ye atfetmişlerdir. Han Hanedanı yıllıklarında toplanan ve Bole'ye atfedilen birçok tavsiyede esrarengiz bir hava vardır:

> Siyahla işaretlenmiş sarı omuzlu kestane rengi atlar, sarıyla işaretlenmiş geyik tüyü gibi tüyleri olan atlar, benekli atlar ve siyah yeleli beyaz atların hepsi iyi atlardır. Alnından ağzına doğru uzanan beyaz bir çizgi varsa ve hizmetkârlar bu tür bir ata binerse, kendi ülkelerinin dışında ölürler. Bir efendi binerse, pazar yerinde idam edilir. Hem sağ hem de sol arka ayakları beyaz olan bir at, kadınları öldürür.

Başka bir yerde Bole'nin şu tavsiyede bulunduğu söylenir: "Karın altındaki kılların yönü, beldeki kılların tersi yönünde olmalıdır. Bu at bir günde 500 kilometre yol alabilir.

Aksi takdirde, at sadece 250 kilometre yol yapar."* Bu iddialar şaşırtıcıdır, ancak benzer ifadeler yüzyıllar boyunca Çin, Hindistan ve İran'daki geleneksel at bilimi el kitaplarında da tekrarlanmıştır. Modern araştırmacılar, sol ve sağ elini kullanmak ile atın omurgası boyunca uzanan kıvrımlar ya da kıl yönü değişiklikleri arasındaki korelasyonu araştırmıştır. Bazı atların, binicinin farkında olmaması halinde kazalara neden olabilecek ince sağ ya da sola yatkınlık tercihlerine sahip olduğundan şüphelenirler. Bole'nin tecrübeyle sabit gözlemleri, onu belirli kıvrımların potansiyel tehlikesine karşı uyarmış olabilir.

Bu tavsiyeler kuşkusuz, atın işlevselliği kadar görsel etkisinin de önemini yansıtıyordu. İmparatorun arabası her zaman, uğurlu renk ve işaretlere sahip aynı atlar tarafından çekilirdi. Belirli renklerin daha çok aranan soylarla ilişkilendirilmiş olması mümkündür.

Tüm bunlara rağmen Bole'nin yazıları ve genel olarak Çin at bilimi iyi at yetiştirme konusunda çok az pratik tavsiyede bulunmuş ve Çin, yüzyıllar boyunca iyi yetiştiricilik yapmakta zorlanmıştır. Bin yıldan daha uzun bir süre sonra, Cizvit hezarfen Matteo Ricci durumun değişmediğini kaydeder:

> Çinlilerin ordunun hizmetinde sayısız atı vardır, ancak bunlar o kadar yozlaşmış ve savaşçı ruhtan yoksundur ki, [bozkır] küheylanlarının kişnemesiyle bozguna uğrar ve bu yüzden savaşta pratik olarak işe yaramazlar.

Gerçekten de savaş atı için kullanılan Çince kelime, 戎馬 ya da *rong ma*, kelimenin tam anlamıyla "Batılı yabancıların

---

* 腹下欲平，有'八'字；腹下毛，欲前向。腹欲大而垂結，脈欲多'大道筋'欲　大而直。（'大道筋'，從腋下抵股者是。）腹下陰前，兩邊生逆毛入腹帶者，行 千里；一尺者，五百里。(Yu Xin). 1000 li yaklaşık 500 kilometreye denk gelmektedir.

atı" anlamına gelir; Dog Rong'u hatırlatır ve atların ithal edildiği kökenlerine işaret eder. Ancak atlar batıdan ithal edildikten sonra bile, yavruları, imparatorluk haralarından sorumlu olanları şaşırtacak ve hayal kırıklığına uğratacak şekilde babalarından daha küçük ve zayıf olmuştur.

İmparatorluk haralarındaki atların kalitesini artırmak amacıyla MS 30 civarında, huysuz General Ma Yuan (馬援) V. Han İmparatoru Guanwu'ya bronz bir at heykeli şeklinde şaşırtıcı bir hatıra hediye eder. Sarayın Bole gibi eski bilgelere atıfta bulunarak bilgece yazılmış, güzelce kaleme alınmış belgelere verdiği değer göz önüne alındığında bu cesur bir seçimdir. Ancak savaşların olgunlaştırdığı gazi, heykelinin binlerce kelimelik açıklamaya bedel olduğunu açıklarken hiçbir kelimeyi esirgemez. "Majesteleri," der, "buna benzeyen daha çok at edinmeliyiz." Saray mensupları bu generalin atlara düşkünlüğüne şaşırmamıştır elbette. Soyadı Ma, at anlamına geliyordu. Atası Ma Fu Jun, "atları evcilleştiren prens"ti (馬服君).

Ma Yuan'ın heykelinden geriye hiçbir iz kalmamış olsa bile, çağdaş bir mezar hediyesi, generalin ideal at olarak tasavvur ettiği şeye dair bize bir fikir verir. Bole'nin önerdiği gibi, her ikisi de küre olarak tasarlanmış güçlü, simetrik göğüs ve kalçalar sergiler. Sırtı ve karnı kıvrımsız, düz çizgilerle tasvir edilmiştir. Uzuvları uzun ve zariftir. Boynu yüksektir, kulakları diktir, burun delikleri büyüktür, ağzı üstte kare, altta yuvarlaktır ve çenesi belirgin bir şekilde yuvarlaktır. Gözleri yuvalarından dışarı fırlamıştır. Bir toynağı yerde ve başı bir tarafa doğru şaha kalkmış haldeyken, uçuyormuş izlenimi verir. Bu "Gansu'nun Uçan Atı", imparatorluk Çin'inde bir atta aranan ama kolayca elde edilemeyen her şeyi temsil etmektedir.

Çin'in at yetiştiriciliği konusundaki kötü siciline birçok faktör katkıda bulunmuştur. Bunlardan ilki, uygunsuz bes-

Gansu'nun Uçan Atı, MS 2. yüzyıl.

lenmedir. Modern Shaanxi, Shanxi, Henan ve Shandong eyaletleri de dâhil olmak üzere Han Hanedanlığı'nın merkezi toprakları, atların büyümek için ihtiyaç duyduğu sağlıklı, mineral bakımından zengin otları sağlamıyordu. Bu nedenle 163 santim yüksekliğindeki bir aygırın yavruları bile asla 132 santimetreden fazla büyüyemezdi. Uzun boylu atlar yetiştirmek için selenyum ve kalsiyum gerekir ki Çin'in yoğun yağışları bu mineralleri topraktan ve dolayısıyla otlardan adeta bir sülük gibi çeker. Süper besin yoncayı temin etmek de kolay değildir. MS 9. yüzyıldan bir bilgin-şair olan Liu Yuxi, kuzey sınırında savaş atlarını seçmekten sorumlu bir arkadaşından hediye bir tay alma hikâyesini anlatır. "Onu [sıradan] ot ve samanla besledim," diye itiraf eder. Daha sonra tayı, at konusunda bilgili bir arkadaşına kelepir bir fiyattan satar. Yeni sahibi hayvanın yoncayla beslenmesini, yıkanıp kurulanmasını

ve tertemiz bir ahıra sahip olmasını sağlar. Çok geçmeden Liu Yuxi'nin üzülerek bildirdiğine göre, tay büyür ve İmparatorluk Ejder Ahırları'nın 1000 altın teklif ettiği olağanüstü bir at olur.

İmparatorluk Çin atlarının kondisyonu da eksiktir. Han Hanedanı'ndan bir yüksek memur, MÖ 177'de "Hunların toprakları ve [ata binme] becerileri Çin'dekilerden farklıdır. Dağlara tırmanıp inmeyi, vadileri ve dağdaki zorlu aşıtları geçmeyi gerektirir. Çin'in atları Hunlarınkilerle kıyaslanamaz," demiştir. Atlar sürekli hareket halinde olacak şekilde evrimleşmiştir; seferde, ahırda yetiştirilen ve yemle beslenen bineklerden oluşan bir süvari birliği, hiçbir zaman bozkır süvarileriyle boy ölçüşecek dayanıklılık sergileyemez ve askerler de aynı ölçüde gözü pek olamazdı. Birinci sınıf süvari bineklerini korumanın tek yolu, onları savaşta ve avcılık ya da akıncılık gibi savaş faaliyetlerinde sürekli olarak kullanmaktır. Çelişkili bir şekilde, Çin süvarileri ancak sürekli çatışma sayesinde sayı üstünlüğünü koruyabilmiştir. Barış dönemleri, nihayetinde hep askeri felaketlerle sonuçlanmıştır çünkü hem atlar hem de askerler durağanlıkta tembelleşir ve moral çöküntüsü yaşardı.

Hunların atları Çinlilerin atlarına irade açısından da üstünlük sağlayarak, onların paniğe kapılıp kaçmasına neden olmuştur. Ahırda tutulan bir at metabolik, sindirim, dolaşım ve hatta psikolojik açılardan zayıflık gösterir. Serbest dolaşan atlar, ahırdaki atlara kıyasla daha saldırgandır ve daha az korkar. Liu Yuxi yine nerede yanlış yaptığını şöyle açıklar:

> [Atımı] Karanlık ve nemli bir ahırda tutuyordum. Sıçrayıp zıpladığında beni tekmeleyip ısıracağını düşündüğüm için onu kırbaçladım; oysa hayvan bulutlara ulaşmaya çalışıyordu. Normal hızda nefes alıp vermeyi bırakıp burnundan solumaya başlayınca, marazi ve hastalıklı olduğunu düşündüm

ve önüne sadece bazı şifalı otlar attım; oysa hayvan boğazını temizlemeye çalışıyordu.

Bu at bilgisi kıtlığı yerli Çinli binicilerin elini kolunu bağlıyordu ama vatandaşlar aynı zamanda, at yetiştirmede çok başarılı olurlarsa, imparatorluk ejder ahırının en iyi hayvanlara 1000 altın ödemek yerine bunlara kolay yoldan el koymasından korkuyordu. Bu durum öyle sık yaşanıyordu ki, artık gerçek bir risk oluşturuyordu. Hükümet halk tarafından at yetiştirilmesini resmî olarak teşvik ettiğinde bile, yetiştiricinin katlandığı maliyet ve çabayla karşılaştırıldığında, ödenen rakamlar genellikle hayal kırıklığı yaratıyordu. Savaşta kendi hayatınızı kurtaracak bir hayvan yetiştirmekle vergilerinizi dengeleyecek bir hayvan yetiştirmek arasında dünyalar kadar fark vardır.

Devasa Han İmparatorluğu, atlarını beslemekte bile zorlanıyordu. Yonca türü yem yetiştirmeye elverişli bölgeler –Gansu, Shaanxi ve Ningxia– imparatorun, köylü tarımı için ekilebilir araziye dönüştürmeyi umduğu yerlerdi ve gerçekten de çok geçmeden hükümet araziyi ekime açmak için halkın baskısına boyun eğdi. Buna ek olarak, tercih edilen yemlerin hayvan yetiştirme bölgelerine nakliyesi de apayrı lojistik güçlüklerin aşılmasını gerektiriyordu. Atları bu şekilde beslemek, onları açık arazilerde otlatmaya kıyasla pahalı bir seçenek olmaya devam etti. Diğer yerleşik imparatorluklarda olduğu gibi, süvarilerin bakımı devlet hazinesi üzerinde büyük bir yük yaratıyordu. Savaş döneminde bu yük elbette daha da ağırlaşacaktı. Tüm çabalarına rağmen, 36 harası olan Han, süvarilerini yeterli atlarla takviye etmeyi asla başaramadı.

Çinlilerin iyi at yetiştirme konusunda karşılaştığı güçlükler, geleneksel olarak Çin'in kendini küçümsemesinin bir parçası olarak atasözü haline geldi. İmparator her ne kadar

daha fazla ve daha kaliteli atlar talep etse de, sivil ve askeri sorumlulukları olanlar, iktidara karşı doğruyu söylemenin gerektirdiği tüm riskleri göze alarak hükümdarlarını nazikçe ikna etmek zorundaydı. Çinliler atların doğdukları bozkıra duyduğu vatan hasretinin oldukça farkındaydı. Tıpkı Liu Yuxi'nin bir ağıtında yansıtıldığı gibi, bir atın düşüşü ve ölümü bundan başka bir şey yüzünden değildir:

> Rüzgârda ve yağmurda mücadele etti. Yukarıya değil, hep aşağıya baktı. Atım, bu şekilde nasıl hayatta kalabildi? Sürekli arkasına bakarak kısa adımlarla yürüdü. Durdu ve dizginini çekiştirdi. Her gün daha az yedi ve içti. Enerji yoksunluğundan hastalandı. Soğuk ahırda canı sıkkındı. Bitkinlikten sırt tüyleri keçeleşti. [Kuzey yolunun] kokusunu aldığında sıçradı. O kokuya doğru dörtnala gitmeyi arzuladı. Gitmek istediğine dair sesler çıkardı. Umutsuzluğa kapıldığında, ancak öldüğünde evine geri dönebilirdi. O, Orta Asya'daki evi Yüe-çi'nin ünlü bir atıydı. Kaderi her gün otlamaktı. Batıya ulaştığı için mutlu olurdu. Çoğu zaman insanlar bu cinsin çayıra ihtiyacı olduğunu söyler. İnsanlar bu renk atların Orta Asya düzlüklerinde bulunmadığını söyler. Tüylerini incelerler ve babasının kim olabileceğini merak ederler. Han der ki: "İmparator Wu'nun türbesinde ejderhanın kaynağı olan bir pınar var." Kemiklerini ejderhanın kaynağına attım, dostum.

Çin, siyasi üstünlüğün kaynağı olarak ve neredeyse doğaüstü güzellikleri nedeniyle atlara hayranlık duysa da, tüm yerleşik imparatorluklar arasında at gücündeki eksiklikten en çok zarar gören ülke olmuştur. Bu nedenle, üstün atları tedarik etmek için bozkır halklarına tehlikeli bir bağımlılık geliştirmiş, binlerce kilometrelik bozkır sınırını kontrol etmek amacıyla mücadele ettiği akıncıların ta kendisine mahkûm olmuştur.

Hediye Atlar

Atlar, güzellikleri ve hareket kabiliyetleri nedeniyle bozkır halkları arasında her zaman tercih edilen bir hediye olmuştur. Başlangıçta, savaş arabası savaşçıları çağında olduğu gibi, karmaşık bir hediye verme ve alma protokolünde sunuldukları ölçüde alınıp satılmamışlardır. Bozkırın Çinlilere at hediye etme uygulaması bozkır ve yerleşik halklar arasındaki bu ilk temaslardan itibaren yüzyıllar boyunca devam etmiş, bu da aslında devletin düşmanlarından kaynak temin etmesini gizleyen bir ritüel haline gelmiştir.

Daha MÖ 3. yüzyılda, büyümekte olan Qin Hanedanlığı, bunu son derece organize ve verimli bir alışveriş haline getirmek için tıkır tıkır işleyen bürokrasisini kullanır. Qin yetkilileri, Büyük Duvar'ın* kapılarında yer alan gümrük kontrol noktalarına düzenli olarak bozkır atı sevkiyatı yapılmasını sağlar. Komşu yetiştiriciler Qin'in yüksek talebi nedeniyle bozkırdaki diğer yetiştirici topluluklarından at temin etmeye başlamıştır. Qin yetkilileri artık sadece aracılarla iş yaptıklarını fark edince komşu bölgeleri ilhak ederek, atları doğrudan daha uzaktaki ama daha verimli yetiştiricilerden almaya başlar.

Qin'in uygulamalarını yakından takip eden Han sarayı, ayrıntılı hediye ritüelleri kapsamında yapılan devletten devlete alışverişleri daha fazla teşvik etmeye devam eder. Örneğin bu şekilde, Tarım Havzası'ndaki şehirlerden biri olan Yarkand'ın kralı, Han sarayına hediye ettiği atlar karşılığında

---

* Bozkır sınırındaki surlar Savaşan Devletler Dönemi'nde zaten bir özellikti. Qin, bu engelleri daha da genişleterek inşa etti ve bunları birbirine bağladı; bu da daha sonra gelen birçok hanedan tarafından takip edilen bir örnek bıraktı. Bu hanedanlar arasında Han ve Ming de vardı; özellikle Ming, bugün gördüğümüz duvarı inşa etti.

bir savaş arabası, altın, parlak ipekler ve nakışlar alır. Çinliler sadece at değil, aynı zamanda sadakat de satın almıştır. Han sarayı ayrıca, at yetiştiricileri arasındaki kimi şefleri uygun bir şekilde sunulan iyi ailelere doğmuş gelinlerle evlendirerek imparatorluk ailesine bağlamaya çalışmıştır.

Çin'e yapılan bozkır seferleri sık sık şiddet ve kargaşaya neden oluyordu, bu da Çinlilerin, tedarikçileri üzerinde sıkı kontrol sağlamaya çalışmasının bir diğer nedeniydi. Bireysel at yetiştiricileri resmî ticaret heyetlerine katılmaya çalışmış, böylece heyetler hantallaşmış –ve Çin topraklarındaki varlıkları– bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Han imparatorları üst düzey resmî alışverişlere erişimi sınırlama konusunda özellikle titiz davrandılar. MÖ 35 civarında, bir diplomatik anlaşmazlıktan sonra Han İmparatoru Chengdu şikâyette bulunuyordu: "Keşmir yaptıklarından pişman, bize arzuhal ediyor, ama hediyeler sunan arzuhalciler arasında ne kraliyet ailesinin üyeleri ne de soylular var. Hepsi de hediye bahanesiyle gelip pazarlarda ticaret yapmak isteyen gezgin tüccarlar ve düşük statülü adamlar." Bu imparatorun elçiliklere bağlanan düşük statülü insanlar hakkındaki öfkesi, esasen hediye miktarının hediye kalitesinin yerini alabileceği endişesini yansıtmaktadır. Daha sonraki tarihlerde, Çin hükümetinin sayının 50'yle sınırlandırılması için defalarca yaptığı uyarılara rağmen, 2000 kişilik ticaret heyetlerinden bahsedilir.

Han devleti, bozkır sakinleriyle yapılan alışverişlerin rakiplerini zenginleştirdiğine ve hatta askeri amaçlarına ulaşmalarına olanak sağladığına ilişkin söylentilerden de rahatsızdır. Han aslında rakipleri tarafından tedarik edilen stratejik bir silaha, atlara bağımlıdır. At yetiştiricilerinin hevesle aradığı, Çin Seddi'nin içindeki at tedarikine daha serbest erişim, onlara Han süvarilerinin durumu hakkında kesin bir fikir verecek ve akınlarını planlamak için değerli bir askeri

istihbarat sağlayacaktı. Han'ın Çin Seddi'nin ötesini bozkır halklarına açma konusunda isteksiz olması bu nedenle şaşırtıcı değildir.

Çinliler bozkır halklarının at yetiştirme kabiliyetine değer verse de onları açgözlü; gümüş aynalar, vernik ve ipek kumaş gibi bir sürü Çin ürünü için her zaman istekli bulur. Çinliler, at yetiştiricilerini, değerli ve kolay taşınabilir nesnelerin gerçekte nasıl kullanılacağını anlamasalar bile, bu tür şeylerle lükse alıştırmanın onları yumuşak, zararsız komşular haline getireceğini umar.

Çünkü Çinliler, at yetiştiricilerinin hanlarının, Çin'den aldıkları her şeyi aldıkları anda dağıttıklarını fark etmedi. Onlar servet biriktirme peşinde değildi, zaten serveti saklayacak yerleri de yoktu. Altın ve ipeği, siyasi sadakatlerini satın almak için bozkırın ötesindeki komşularına dağıtıyorlardı. Bir han ne kadar çok hediye sağlayabilirse etkisi de o kadar genişliyordu. Hediyeler hanın savaşçılığını zayıflatmak bir yana, onu daha da güçlü kılıyordu. Nüfuzunu, at yetiştiricileri ve sürüleri arasında barış içinde bir arada yaşamayı sağlamak ve kaçırılan gelinler ya da sığır hırsızlığı gibi konulardaki anlaşmazlıkları çözmek için kullanıyordu. Askeri harekâta zorlanırsa, han hediye alan müttefiklerinden sahada destek isteyebilirdi. Hanların kendi kararlarını at yetiştiricisi dostlarına kabul ettirme kabiliyetleri sınırlı olduğu için sınırsız cömertlik şiddetten daha etkiliydi. Çin'den lüks mallar alabilen bir han, güçlü bir "sadık takipçi" ağını koruyabilir; bunu yapamayan biri ise çabucak terk edilir ya da yerine bir başkası geçerdi. Çin'e ait eşyalar bozkırın çok uzaklarında, at yetiştiricilerinin uzak grupları arasında kurulan ittifakların işaretleri olarak bulunmuştur. Bu nedenlerle hanlar, Çin'den bitmek tükenmek bilmeyen taleplerde bulunmuş ve açgözlülükleriyle ün kazanmışlardır.

At yetiştiricilerinin Çinlilere sürekli olarak daha fazla hayvan satmaya çalışmasının ardında bir diğer motivasyonlan daha vardı. Yetiştiricilik sürülerin genişlemesine yol açıyordu. At yetiştiricileri, nüfusu kendi nüfuslarından çok daha hızlı artan atlarını yiyerek de tüketemiyordu. Fazladan atların mutlaka satılması gerekiyordu ve Çinliler bunları satın almazsa, atlar savaş için kullanılabilirdi ve hatta kullanılmak zorundaydı. Savaş da Çinlilerin at talebini artırarak daha da fazla at yetiştirmek için elverişli koşulları yarattı. Bozkır sınırındaki akın ve ticaret dinamiği 2000 yıl boyunca kısasa kısas çatışmalarla devam ettiğinden, bu içgörü Han ve hatta daha sonraki bazı hanedanların hem zeki hem de gözlemci Çinli tarihçilerinin gözünden kaçmış gibi görünüyor.

Sunulan hediyeler yetersiz kaldığında ya da tedarik edilen at sayısı arza göre çok düşük olduğunda, at yetiştiricileri Çinlileri daha iyi bir anlaşma sunmaya teşvik etmek için baskınlar düzenledi. Çinliler at yetiştiricilerini kötü davranışlarından dolayı cezalandırmak için ambargo uyguladığında da düşmanlıklar ortaya çıktı. Bazen de at yetiştiricileri Çin'e ambargo uyguladı. Bu asi komşuları yönetmek durmak bilmeyen bir mücadeleydi ve saray bakanlarının müzakereleri sırasında atlar ve hediyeler, savaş ve barış konuları sürekli gündeme geliyordu. Çin'in bozkırdan gelen atlara bağımlılığı birbirini izleyen hanedanlarla birlikte artmaya devam etti. Ancak bozkırla serbest alışverişe izin verme konusundaki isteksizliklerinin beklenmedik ve onlar için tehlikeli bir sonucu oldu. Bu durum ilk bozkır imparatorluğunun, Hunların doğmasına yol açtı.

Hunlar Atları Tekellerine Alır

MÖ 3. yüzyılın sonunda, Çin sınırındaki güçlü bir Hun klanından gelen genç bir adam, binlerce kilometre uzaktaki İs-

kitlere rehine olarak gönderilir. Orada İskit-İran rekabetini gözlemleyerek devlet yönetimi ve savaşçılık hakkında birçok şey öğrenir. Daha sonra kendi halkının yanına kaçar ve orada giderek güçlenir. Etrafına savaşçılardan bir grup toplayarak, sadakatlerini test etmek için, tereddüt etmeleri halinde ölümle cezalandırılmak üzere, belirlediği herhangi bir hedefe ok atmalarını emreder. En sevdiği atına bir ok atar, ardından takipçilerinden ölümcül bir yaylım ateşi gelir. Genç lider ve çetesi daha sonra en sevdiği karısını ve son olarak da babasını vurarak öldürür. Genç adama verilen isimle Mao-tun (Mete Han), klanının şefi olarak başa geçer. Ancak hırsı bundan çok daha öteye uzanmaktadır ve Çinlilerin at tedarikini kontrol etme uygulaması ona bu hırsını gerçekleştirecek araçları da sağlar.

Bu sistem, ekonomistlerin şimdi monopson yani "tek bir alıcının gücü" olarak adlandırdıkları şeye karşılık geliyordu. Çin devleti, bozkır ile imparatorluk arasındaki ticaretin şartlarını belirlemek için en önde gelen at alıcısı konumunu kullanmış ve belirli bir at türü karşılığında tam olarak hangi kalitede ipek veya altın sağlanacağını belirlemiştir. At yetiştiricileri Çin pazarına serbest erişimin olmaması nedeniylehayal kırıklığına uğramışlardı; Çin'e gidip sayısız alıcıyla doğrudan anlaşma yapabilirlerse çok daha iyi fiyatlar için pazarlık edebileceklerini biliyorlardı. At yetiştiricisi klanlar Çin pazarını "açmaya" çalışmak için periyodik olarak savaşa girerl, ancak Han bu akınlarla başa çıkabilecek güçtedir ve çoğu zaman akıncıları birkaç hediye ve gelinle satın alır.

Ancak Mete Han için sıkı sıkıya sınırlandırılmış bu pazarların varlığı bir kısıtlama olduğu kadar bir fırsat da sunuyordu. Çinlilerin sadece birkaç sınır noktasından at edindiğini biliyordu, bu da bozkır atı tedarikini tekeline almasını kolaylaştırıyordu. Eğer böyle bir tekel oluşturabilir ve kendisini Çin'le bozkırdaki tek muhatap olarak kabul ettirebilir-

se, imparatorun kendisi gibi büyük bir güce sahip olabilir ve saygı görebilirdi. Bunun için tek gereken, hem Çin'e hem de diğer at yetiştiricilerine karşı askeri ve diplomatik başarıların ustaca bir bileşimiydi.

Böylece Mete Han kendisini (daha sonraki *kağan* terimine eşdeğer olan) en büyük lider yani *chanyu* ilan etti. Çinlilerle yüzleşmek için belki de İskitler arasındaki deneyimini ve eski Pers İmparatorluğu hakkında öğrendiklerini yansıtarak, sarayını kendi protokolü ve hiyerarşileriyle düzenledi. Yeni lider, cömertlik ve saldırganlığı bir arada kullanarak tüm bozkır halklarına boyun eğdirdi ve bugünkü Moğolistan'da birleşik bir at yetiştiricileri bloku yarattı. Büyüklüğü ve hegemonyası sayesinde, daha önceki hiçbir bozkır şefinin hayal edemeyeceği şekilde ödüllendirme ve cezalandırma gücüne erişti.

Toplam nüfusu sadece bir milyon olan ancak atlarının sayısı bir milyonu geçen Hunlar, 54 milyon nüfuslu Çin için açık bir tehdit oluşturuyordu. Çin, Hunların hızlı bir şekilde harekete geçme ve güçlerini yerel olarak yoğunlaştırma becerisiyle boy ölçüşemezdi. Mete Han'ın ordusu ve sivil idaresi, uzmanlaşmış bürokrasileri ve yavaş hareket eden karar alma mekanizmalarıyla yerleşik imparatorlukların aksine, bir ve aynıydı. Sol kanat, sağ kanat ve merkezdeki generaller kendi kanatlarına tahsis edilen çadır ve kampları yönetir, otlakları ve göç yollarını tahsis eder, av ve savaş baskınlarını organize ederdi. Ordu kanatlarının her biri tek tip renkte atlara sahipti: Sağda, batı kanadı için beyaz; solda, doğu kanadı için füme gri ve merkez için altın palomino renkler. Bu renkler toprak falına bakılarak belirlenmiş ve böyle bir ordu için dünya hâkimiyeti kehanetinde bulunulmuştu. At yetiştiricileri daha önce sadece Hanlara akınlar düzenlerken, Mete Han'ın 240 bin sü-

vari askerini bir araya getirme becerisi, onları Batı Çin'i istila edebilecek bir konuma getirdi. MÖ 2. yüzyılın şafağında, Çin imparatorluğuna meydan okuyan bozkır imparatorlukları döngüsü başlamıştı.

Çin Seddi'nin etkili bir tahkimattan çok bir gümrük bariyeri olduğunun kanıtlandığı sınır boyunca ciddi çatışmalar patlak verdi. Han, 20 bin ila 30 bin at edinerek binicilik bağlamında bir kez daha büyük gayretlere soyundu ancak özellikle de Hunlara karşı kazanılan Pirus zaferinden sonra, imparator yine "kendi sofrasının masraflarını azaltmak, eş renkte dört atın çektiği arabasından vazgeçmek ve eksikliği gidermek için özel rezervlerinden para ödemek" zorunda kaldı. Çinliler yine de Hun akınlarını püskürtmeyi başardı ama Çin Seddi'nin kuzey tarafına sefer düzenlemekten korkuyorlardı. Bir Han bakanının söylediği gibi;

> Evinden binlerce kilometre uzakta savaşmak zorunda kalan bir ordunun hiçbir kazancı olmaz. Hunlar hızlı savaş atlarının temposunda hareket eder, göğüslerindeki kalpleri hayvanlarınınkiyle bir atar. Bir yerden bir yere bir kuş sürüsü kadar hızlı giderler, bu yüzden onları köşeye sıkıştırmak ve kontrol altına almak son derece zordur. *Topraklarını ele geçirsek bile* bu, imparatorluğa büyük bir katkı sağlamayacaktır.

Gerçekten de bir ejderhanın sırtı gibi bugünkü İç Moğolistan'a doğru kıvrılan Sarı Nehir'in çevresinden ayrılır ayrılmaz ağaçsız, izsiz, taş ve çakıllarla kaplı, yürümeyi acı verici hale getiren ve toynakları bu kadar sert ve keskin araziye alışık olmayan atlar için tehlikeli olan Gobi çıkar karşınıza. İlkbaharda bol miktarda ot olmasına rağmen ağustos ayında yaz sıcağı toprağı deve derisi rengi alıncaya kadar kızartır. Sürüleriyle birlikte bir avuç atlıyı besleyebilecek birkaç suyo-

lu vardır ancak bu kaynak, büyük bir ordunun toplu halde susuzluğunu gidermesi için yeterli değildir.*

Bununla birlikte, Han Wudi ("Han'ın Savaşçı İmparatoru"), Hunlarla savaşta dengeyi sağlamayı başardı. Ancak bu zaferler son derece ağır maliyetli oldu. Kazandığı zaferler son derece masraflıydı. MÖ 124 yılında galip gelen askerlerin her biri 200 kantarın† üzerinde altın ödül kazanmış ve düşman esirleri bile evlerine hediyeler, yiyecek ve giyecekle gönderilmişti. Çinlilerin bu zaferlerdeki kayıpları, 140 bin at dâhil, Hunlarınkinden dört kat daha fazlaydı. Gerçi Han İmparatorluğu sayıca Hunların dokuz katıydı, bu yüzden bu yıpratma savaşı at yetiştiricileri için de maliyetli olmuştu. Hunlar usulüne uygun olarak barış talebinde bulunmuştu.

Han ve Hunlar arasında varılan anlaşma, Chanyu'nun imparatorluk statüsünü korumasına izin vermiş hatta bunu teşvik etmiştir. Bu kadar çok sayıda pahalı hediyenin transferi 54 milyonluk Han İmparatorluğu'nun sırtına ağır bir yük bindirir; bu durum göz önünde tutulduğunda bu hediyelerin Hun yönetimi altındaki milyonlarca insan üzerinde ne kadar büyük bir etki yaratmış olacağı tahmin edilebilir. Liderlere hediye akışı, düşük rütbeli sayısız şefin sadakatini kazanmalarını ve geniş bozkır üzerindeki kontrollerini sağlamlaştırmalarını sağlar.

Moğol bozkırlarında keşfedilen görkemli altın, fildişi ve yeşim taşı objelerin kaynağı budur. At, tek boynuzlu at ve Çinli sanatçıların yabanıl kuzeyde yaşadıklarını hayal ettik-

---

* Bugün küçük Çin çiftlikleri çölün ortasında, garip bir şekilde kurulmuş halde görülebilir; kabak tarlaları ince bir kum tozu tabakasıyla kaplanmıştır. Han Hanedanı döneminden bu yana, bu azimli çiftçiler çöle hayat vermeye çalışıyorlar. 2000 yıl sonra hâlâ zafer mi, yoksa yenilgi mi olduğu söylemek için erken.

† Muhtemelen sadece önemli bir ayrım olarak verilmiştir, çünkü bir catty (Çin ölçü birimi) bir ile iki pound arasında bir ağırlığa sahiptir.

leri fantastik yaratıkların tasvirleriyle süslenmiş dizgin ve eyer süsleri öne çıkmaktadır. Boynuzlu ve kanatlı toynaklı hayvan tasvirleri belki de Hunların ataları olan eski ren geyiği avcılarını hatırlatmaktadır. Bu gibi eserlerin çokluğu, Hun İmparatorluğu'nun büyük gücünü ve Han Hanedanlığı'ndan zenginlik elde etmekteki başarısını göstermektedir.

Bir barış antlaşmasına varıldıktan sonra bile, Chanyu zaman zaman "ağabeyi" Han imparatoruna karşı istilaya eşdeğer büyük akınlar düzenler. Bu akınlar ya takipçilerinin enerjisini dıştaki düşmana karşı yönlendirmek istediğinde ya da başarılı bir savaşla prestijini artırmaya ihtiyaç duyduğunda ortaya çıkar. Eğer Chanyu ve daha küçük liderler Çin'le barışçıl ilişkilerin uzun süre devam etmesine izin verirlerse, kaybedecek çok az şeyi olan ve biraz ganimet ya da itibar kazanma umudu taşıyan daha genç ya da fakir Hunlar, Chanyu'nun izni olmadan Çinlilere karşı akınlar düzenlemeye devam ederdi. Bu durum Çinlilerin ona güvenmemesine yol açıyordu. Belki de amaçlarına uygun olduğunda akınları sona erdirmeye çalışmıştı ama aynı zamanda iç hoşnutsuzluktan kaynaklanan tehlike, Çinlilerin karşılık vermesinden kaynaklanacak tehlikeden daha büyük olduğunda akınlara göz yumdu. Çinliler, Hunların samimiyetsizliği karşısında şaşırmıştı; bu, Çinlilere özgü bir değerdi ve doğruluğun yanı sıra güvenilirlik anlamına da geliyordu. Gene de Chanyu ve Hunların davranışları hiç de öngörülemez değildi.

Çin'le ilişkileri tekelinde tutmaya devam etmek, Hunların gücünün anahtarıydı. Han devleti at yetiştiren birden fazla devletten at temin edebilirse, Chanyu'nun konumu tehdit altına girecekti ve bu yüzden Hun konfederasyonu mümkün olduğunca çok sayıda potansiyel rakibi içine almak için batıya doğru genişledi. İsyanlar korkunç bir zulümle bastırılıyordu: Rakipler kaynar sularda canlı canlı haşlanıyor ya da vah-

şi aygırlara bağlanıp telef ediliyordu; bunu hep diğerlerine gözdağı vermek için yapıyorlardı. Hunların batısında doğal bir sınır yoktu; Orta ve İç Asya'nın at yetiştiren tüm halkları potansiyel at tedarikçisiydi. Buna göre Hunlar, imparatorluklarını 2900 kilometre batıya, modern Kazakistan'ın büyük bir kısmı da dâhil olmak üzere Aral Denizi'ne kadar genişletti. 9 milyon kilometrekarelik bir alanı kontrol ediyorlardı ve bu da imparatorluklarını daha önce tarihin en büyük imparatorluğu olan eski Perslerinkinden çok daha büyük kılıyordu. İskitlerin krallıklarından çok daha büyük olan Hun İmparatorluğu, Türkler ve Moğollar da dâhil olmak üzere daha sonraki bozkır halklarının özendiği bir model oluşturmuştur. Chanyu'nun etkili savaş makinesi altın, ipek ve kölelerle dolu çadırlarından, Han imparatoruna uykusuz geceler yaşattı.

Fergana'nın Kan Terleyen Atları

MÖ 111 yılına gelindiğinde, Han imparatorlarının en savaşçısı olan Wudi, tahtta geçirdiği kırk yılın otuzunu at yetiştiren Hunlarla savaşarak geçirir. Düşmanlarının atlarının üstün kalitesinden ve sayısından rahatsız olan Wudi, Han süvarilerini geliştirmek için çabalar. Sarayında sıklıkla kehanet amacıyla başvurulan Yi Jing'e –Değişimler Kitabı (İngilizcede geleneksel olarak *I Ching* olarak bilinir)– danıştı ve burada "kutsal atların kuzeybatıdan çıkacağı" yönünde cesaret verici bir kehanet buldu. Ardından Han elçilerinden, uzak bir krallık olan Fergana'da bol miktarda bulunan muhteşem, kan terleyen atların haberi gelir. İmparator, imparatorluk harası için bu "ejderha tayları"nı ne pahasına olursa olsun elde etmeye karar verir. Bunun üzerine bir saray şairi şöyle yazar:

Göksel Birlik'ten bir hediye,
Göksel At yeryüzüne iner,
Boynunda kırmızı inciler gibi ter,

Nefes nefese ağzında koyu sarı köpükler,
Özgür ve rahvan ilerler,
Tabiatı sonsuz ve garip,
Uçucu bulutlar üstünde hafif,
Göğe doğru dörtnala gözden kaybolur,
Kaslı gövdesiyle bir çırpıda,
Beş bin kilometreyi kateder.

Çin kaynakları bu sıradışı atların harika özelliklerinden övgüyle bahseder. Bir avantajı da "taşların üzerinden dörtnala geçebilmeleri"ydi. Eski zamanlarda atlar saman ya da deri malzemeyle nallanmadığı ve ovalarda yetiştirilen atlar uzun yolculuklarda toynaklarını aşındırdığı için, ayaklarını dinlendirecek molaya ihtiyaç duymadan daha uzağa gidebilen daha sağlam toynaklı dağ atları Çin süvarilerine kesin bir avantaj sağlayacaktı. Yürüyüşteki dayanıklılıkları nedeniyle Çinliler onlara "bir günde 500 kilometre yapan atlar" da diyordu. Hızları nedeniyle, "onlar tarafından çekilen bir arabaya binen yolcu, rüzgârdan hastalanmamak için başını bağlamalı"ydı. İhtişamlı, 2 metre boyunda, dizlerine kadar uzanan yeleleri ve yeri süpüren kuyrukları vardı. Daha büyük, daha kemikli bir ırka ait olabilirlerdi. Boyları sadece farklı beslenme ve eğitimi de yansıtıyor olabilir. Batının uzak ülkelerinde atlar bol miktarda yoncayla yetiştirilirdi. Binicileri ise Hunların aksine, kemikleri olgunlaşana kadar onları alıştırmazdı; bu yüzden daha büyük ölçülere ulaşmışlardı. Toynakları bir adamın yumruğu büyüklüğündeydi. Ama en dikkat çekici olanı, ön omuzlarının arkasındaki gözeneklerden sızan terlerinin kan kırmızısı renginde olmasıydı.* Atların şanının imparatorluk

* Bu konuda geniş bir literatür bulunmaktadır. Sinolog Victor Mair, iki ana teoriyi özetler: Ya atlar hızla dörtnala koşmaya başladığında, cildin hemen altındaki küçük kan damarları patlamıştı ya da bozkırda yaygın olan parazitik solucanlar, atın derisinde kanamalarla sonuçlanan

başkenti Chang'an'a (modern Xi'an) kadar ulaşmasına şaşmamalı.

Bu atlar İskit at yetiştiricileri tarafından bugünkü Özbekistan'da, Çin sınırına çok yakın fakat Han başkentinden 3450 kilometre uzakta bulunan Fergana Vadisi'nde yetiştiriliyordu. Han, cesur elçi kâşiflerin raporları sayesinde bu vadiyi iyi biliyordu. Bu bölgedeki at yetiştiricilerinden bazıları, Hunlar tarafından kovulmadan önce Han'ın dostane komşularıydı. Yine de Han'ın bu kadar uzaklardan at tedarik etmeyi düşünmesi lojistik açıdan bile pek çok güçlük içeriyordu. Dahası Han'ın uzak Fergana'ya bir heyet gönderme girişimi, topraklarından geçmek zorunda kalacakları halklarda şüphe uyandıracaktı. Özellikle de Hunların geçişlerine karşı çıkacağı kesindi. İmparatorun uzaktaki, muhtemelen efsanevi atlara göz dikmesi, riskten kaçınan saray mensuplarının bu girişimi onaylamamasına neden oluyordu.

İmparator muhafazakâr danışmanlarına karşı çıktı ve kan terleyen atları getirmek üzere uzak Fergana'ya bir imparatorluk heyeti gönderilmesini emretti. Heyet komşu eyaletlerde durduruldu, geciktirildi, oyalandı ve eli boş geri gönderildi. Ardından bozkır yaşamına ve geleneklerine daha aşina olan tüccarlar, kendi sermayelerini riske atarak yola çıkmayı teklif ettiler ve devletten akreditasyon mektupları aldılar. Ancak birbirini izleyen tüccar misyonları da başarısız oldu: Ya Fergana'ya kadar gidemediler ya da gitseler bile at taleplerı reddedildi. Sonunda maceraperestler, başarıya ulaşmaları halinde imparatorun cömertliğinden yararlanma umuduyla, herhangi bir resmî onay olmaksızın bozkırda blöf yaparak ilerlemeye çalıştılar. Özellikle diplomatik olmayan bir elçi

---

nodüllere yol açmıştı. Her iki durumda da atın kanla terlediği izlenimi oluşmuş olurdu. Bkz. Heather Pringle, "The Emperor and the Parasite", *The Last Word on Nothing*, 3 Mart 2011.

Fergana'ya ulaştı ama ev sahiplerine ağır hakaretlerde bulununca öldürüldü. Elçi aslında akredite edilmemiş olsa da, Wudi bunu Han Hanedanı'nın onuruna bir hakaret olarak gördü ve intikam yemini etti.

Bu doğrultuda, hükümdarlığının kırkıncı yılında Wudi, kan terleyen atları getirmek için imparatorun kayınbiraderi General Li Guangli'nin önderliğinde son bir sefer daha düzenledi. General, 100 bin asker ve 100 bin öküz, 30 bin at ve çok sayıda küçük yük hayvanından oluşan bir yük katarı topladı. Böyle bir ordunun büyüklüğü, yük hayvanlarının çoğunun yalnızca diğer yük hayvanları için yem taşıdığı anlamına geliyordu. Bu, Perslerin bozkırı fethetmek için yaptığı başarısız girişimleri ya da Guptaların İskitleri püskürtmek için düzenlediği seferleri gölgede bırakan, herhangi bir imparatorluk devletinin, belki de tüm zamanların en büyük girişimlerinden biriydi. Çinlilerin seferi bir fetih ya da savunma seferi bile değildi. Sadece Fergana'nın atlarını getirmek istiyorlardı.

Generalin ordusu Chang'an'dan Sarı Nehir'i geçerek Han İmparatorluğu'nun o zamanki batı sınırına dikilmiş, bugün bile etkileyici görünen 10 metre yüksekliğinde kerpiç bir kale olan Yumen ya da Yeşim Kapısı'nın etrafından yürüdü. Bu kapının ötesinde 1000 kilometreden uzun, değişken kum türlerinden oluşan Taklamakan Çölü uzanıyordu. Burada su yoktu, hele hele günde en fazla 25 kilometre yol alabilen binlerce yük hayvanı ve koyun için hiç yoktu. Bu çölde daha sonra seyahat edenler neredeyse sadece develeri yük hayvanı olarak kullanacaktı, çünkü develer bir hafta ya da daha uzun süre susuz hayatta kalabiliyordu. Yine de 20. yüzyılın başlarında bile develerle iyi bir şekilde donatılmış gezginler, Taklamakan'ı geçmeyi macera dolu hayatlarının en korkunç keşif gezisi olarak tanımlıyordu. Cesur General Li, 100 bin kişilik

ordusunu batıya doğru ilerletirken hayvanlarını ve değerli erzaklarını susuzluktan kaybetti.

13. yüzyılda da Moğol ordusunun danışmanı olan ve daha sonra bu güzergâhtan geçen Chenhai, zorlukları şu şekilde açıklamıştır:

> Orası bir ölüm tarlasıdır. Zamanın birinde bütün bir ordu orada yorgunluktan telef oldu; kimse kaçamadı. Gündüz vakti ve bulutsuz bir havada çölü geçmeye kalkan kişi yorgunluktan ölür, atı da öyle. Sadece akşam yola çıkıldığında ve bütün gece yol alındığında, ertesi gün öğlene kadar suya ve otlara ulaşmak mümkündür. Bol miktarda su ve ot bulacağımız kumlu çölün sonuna ulaşmak için en az 96 kilometre yol gitmek gerekir.

Taklamakan Çölü, günümüzde olduğu gibi o zamanlar da, etrafını çevreleyen dağların eteklerinde yer alan birkaç vahaya ev sahipliği yapıyordu. Bunlar toplu olarak bugünkü Kaşgar, Hotan, Yeni Hisar, Aksu, Yarkent ve Turfan adlarıyla "altı şehir" olarak anılmaktadır.* Bazıları, eriyen kar sularını meyve bahçelerine ve kavun tarlalarına yönlendiren yeraltı sulama sistemlerine sahiptir. Vahalar hâlâ meyve ve sebzeleriyle, özellikle de dünyanın en tatlıları olarak bilinen kavun ve kuru üzümleriyle ünlüdür. Bu vaha şehirleri, çölün uçsuz bucaksız zorlu topraklarından sonra Çin keşif ekibine ilaç gibi gelmiştir.

Vahalarda verilen aradan sonra General Li'nin seferinin bir sonraki aşaması, yüksek dağları aşmayı gerektiriyordu. Çinliler, yakınlardaki Moğolistan ve Mançurya'da 1800 ila 3000 metre yükselen Khingan, Sayan ve Jehol Dağlarının nispeten az engebeli coğrafi yapısına aşinaydı, ancak batıya

* Bazı yazarlar bu listeye Hami, Kuça veya diğer şehirleri de ekler, çünkü şehirlerin görece önemi döneme göre değişmiştir.

doğru ilerledikçe zirveleri 6000-7500 metreye kadar yükselen Tanrı Dağları (Tian Shan) ve Altay Dağları'yla (Altai) karşılaştılar. Wudi'nin keşif heyeti, doğu bozkırından batı bozkırına geçmek için yılda sadece üç ay açık olan 3000 metre yüksekliktekı bir geçide tırmanmak zorundaydı; kar, haziran ayına kadar yağıyor ve kervanlar için sadece birkaç aylık dar bir yaz aralığı bırakıyordu. Orta Asya'nın dağ zincirleri doğu-batı seyahatini engellemiyordu ama tıpkı ticaret rüzgârlarının yelkenli seferleri için deniz yolculuğunun kalkış mevsimlerini belirlemesi gibi kendi ritmini dayatıyordu.

Susuz kum ve dondurucu kardan sonra batıya bakan dağ yamaçları, 1500 metreden başlayan yüksek dağ bölgelerine özgü çayırları, muhteşem otlakları ve atlarla yük hayvanları için akan dereleriyle yolcuları hoş karşıladı. Bu dağlarda eriyen karlar Ceyhun, Jaxartes (bugün Siri Derya ya da Seyhun olarak biliniyor) ve İli gibi büyük nehirleri besliyordu. Uzun, gezilebilir nehirlerin kıtanın iç kısımlarını okyanuslara açtığı Avrupa ve Orta Çin'in aksine, İç Asya'nın nehirlerinin çok azı gezilebilir veya okyanusa erişim sağlar niteliktedir. Bu kapalı havzaya ait su yolları kıtanın kalbinin derinliklerine doğru akar. Bazıları Issık Göl ve Balkaş Gölü, Hazar Denizi ve Aral Denizi (20. yüzyılda neredeyse yok olmadan önce) gibi büyük, tatlı su göllerine ve tuzlu denizlere dökülür. Herat, Helmend ve Murgap gibi diğer nehirler ise bataklıklarda son bulur. Coğrafyada hiçbir yükseltinin olmaması, bu nehirlerin kıvrıldığı ve sık sık yön değiştirdiği anlamına gelir. Ceyhun, rotasını Aral Denizi'ne çevirmeden önce Hazar Denizi'ne akıyordu. Bozkırın bu kısmı son derece kuraktır, ancak daha batıda yer alan bugünkü Ukrayna'yı yılda iki kez geçit vermez hale getiren ilkbahar ve sonbahar erimeleri yaşanmaz. Burada bozkır, üzerinde seyahat etmek için daha güvenilir bir düzlem sağlar, Ren ve Tuna gibi büyük nehirlerin Avrupa'da

oynadığı rolü Asya'da yerine getirir. Han kervanının Fergana'ya ulaşmasını sağlayan da budur.

Fergana en iyi, 16. yüzyılda Hindistan'ın ilk Babürlü imparatoru olacak en ünlü yerlisi Babür'ün sözleriyle anlatılabilir:

> Fergana küçük bir eyalettir. Tahıl ve meyve bol miktarda bulunur. Batı tarafı hariç her yanı dağlarla çevrilidir ve bu yüzden bu yön dışında yabancı düşmanlar nüfuz edemez. Kavun ve üzümü mükemmeldir. Sonbaharda kavun mevsimi boyunca, kavun tarlalarında ürünü satmak değil de vermek yaygın bir gelenektir. Buranın yerel armutlarından daha iyi armut yoktur dünyada. Av ve spor kuşları vardır. Oradaki sülünler son derece şişmandır. Sadece bir sülünden yapılan yahniyi dört kişinin bile bitiremediği söylenir.

Atlar kuru ve ılıman iklimi, mineral bakımından zengin otları ve Seyhun Nehri'nin kolları olan Narın ve Kara nehirleri tarafından beslenen bol suyollarıyla Fergana Vadisi'nde gelişti. Yonca orada gelişti ve günümüzde bile orada gelişiyor. Çinliler gelmeden önce bile Persler, Makedonyalılar ve İskitler bu bölgenin kontrolü için savaşmıştı.

Devasa Çin ordusu İskitlerin kalesinin önünde belirdiğinde, kan terleyen atları talep etseler de bir kez daha reddedilirler. General Li bu ret cevabına hazırlıklı olduğu için kampı kuşatma altına alır. Mühendisler İskitlere su sağlayan bir nehrin yönünü değiştirir ve böylece birkaç hafta sonra teslim olmalarını sağlarlar. İskit ileri gelenleri bir teslimiyet işareti olarak şeflerini öldürüp başını, kan terleyen 30 at ve 3000 üstün atla birlikte şehri kuşatan Çinlilere teslim eder. General Li iki yıl aradan sonra zaferle Chang'an'a döndü. Saray şairi bu mucizevi olayı yine kutlama dizeleriyle kaleme aldı.

Cennet atları geliyor,
Uzaklardan batıdan,
Kum tepelerini aşıyor.
Barbarlar boyun eğiyor.
Cennet atları geliyor.
Akan pınarlarda doğmuş,
Sırtları kaplan gibi çizgili,
Hayalet gibi her yöne süzülürcesine.
Cennet atları geliyor,
Çayırsız düzlüklerden geçip
Binlerce kilometre boyunca,
Doğuya doğru gidiyoruz.
Cennet atları geliyor.
Kim daha usta onlardan, kıvrılan yokuşlarda?
Cennet atları geliyor.
Büyük an işte geldi,
Kim verecek onların kabul emrini?
Cennet atları geliyor.
Açın kapıları!
Kunlun Dağları'na vardım
Cennet atları geliyor,
İlahi ejderhanın akranları.
Cennetin kapısına ulaştım.
Yeşim Teras önümde.[*]

İmparator, imparatorluk ahırlarına yapılan bu eklemelerden çok memnun oldu ve kayınbiraderi Li'yi cömertçe ödüllendirdi. Yine de 100 bin askerden oluşan bir orduyu iki yıldan fazla bir süre böyle bir seferde tutmanın maliyeti Han hazinesine çok ağır geldi ve bunların hepsi sadece 30 adet kan terleyen at içindi. Çinliler İskitleri her yıl iki ilave kan terle-

* Şiirin son satırları, imparatorun "göksel atların onu tanrıların yurduna götüreceğine inandığını, burada ölümsüzlüğün tadını çıkaracağına" dair inancını anlatır.

yen at hediye etmeye zorlamayı başardı, ancak bu yeni soylar bile imparatorluk aygırını geliştirmeye ya da Han'a bozkırdaki düşmanlarına eşit bir at gücü sağlamaya yetmedi. Ünlü Fergana atlarının, kendilerine gösterilen özene rağmen kısa sürede öldüğü söylenir.

Daha sonra Wudi batı bölgesini bizzat gezerek en iyi tüylere ve renklere sahip atları seçti, ancak bu atlar da yeni ve elverişsiz ortamlarında telef oldu. Yavruları büyüdüklerinde babalarından daha küçük ve cılız oluyordu. Çin'in imparatorluk ahırlarını besleme işi, sonraki on altı yüzyıl boyunca birbirini izleyen hanedanları zorlamaya devam etti. Bu büyük seferin daha sonraki tarihçileri seferin maliyet ve faydalarını hesaplamış ve Wudi'nin saplantılı arayışında eleştirilecek çok şey bulmuştur. Bu olay, zamanla imparatorluk kibrinden çıkarılan bir kıssadan hisseye dönüştü.

Ancak Fergana seferi bozkır halklarına ve Çinlilere, süvarilerine istediği atları elde etmek için Wudi'nin hiçbir şeyden kaçınmayacağını gösterdi. Çin, üstün atlar için yapılan silahlanma yarışında ikinci planda kalmayacaktı. Wudi bazı danışmanlarının atlar konusunda kültürel bir kötümserlik beslediğini ve Çin'in at gücünde asla ustalaşamayacağına inandığını biliyordu. İmparator'un büyük seferi bu kötümserliğe meydan okumak ve yetkilileri Hun rakipleri kadar iyi, güçlü ve hızlı savaş atları yetiştirmeye teşvik etmek amacını taşıyordu. Bu konudaki çabaları sadece kısmen başarılı oldu. Onun mirasını aramamız gereken yer burası değildir.

Wudi'nin, Fergana'nın kan terleyen atları için yaptığı sefer bir anlamda masraflı bir çılgınlık olsa da, dolaylı olarak Han'ın ezeli düşmanları olan Hunların nihai yenilgisine yol açtı. Çinliler bu devasa girişimin ardından uzak batıda, Tarım Havzası'nda diplomatik bir heyet kurdu. Bu onlara, bozkır komşularının siyasetini izleyip etkileyebilecekleri ve

tek bir tehlikeli ortağa bağımlı olmak yerine çeşitli ticaret ortaklarından at temin edebilecekleri bir platform sağladı. Çin, Hunların gazabını göze alan uzak uluslarla ittifaklar kurarak atlar üzerindeki Hun tekelini zayıflattı. Çin ayrıca bu bozkır liderleri arasındaki gizli bölünmeleri teşvik etmek için Chanyu'nun sarayında rakip prensler yetiştirdi.

Hun gücü azaldı. Çinliler daha az ödüllendirici bir hediye alışverişi ilişkisi benimseyerek bu durumdan faydalandı. Servet ve himaye olanaklarından yoksun kalan 100 yıllık Hun İmparatorluğu yavaş yavaş dağıldı. Çinliler yeni egemenlerin yükselişini teşvik etti ve bunlardan biri, savaşta bir Hun Chanyu'sunu öldürmeyi başardı ve derisini bir ganimet olarak yanında taşıdı. Hun güçlerinden bir grup batıya kaçarak burada ticaret ve akıncılık yapmaya, paralı asker olarak hizmet sunmaya, İran ve Roma da dâhil olmak üzere batı Asya'nın yerleşik devletlerinden haraç almaya devam etti. Daha sonra Macaristan bozkırındaki yeni üslerinden, Aziz Geneviève'in onları şehrini yağmalamamaya ikna etmek için dualar ettiği Paris'e kadar akınlar düzenlediler. Çinliler bir "böl ve yönet" politikası uyguladı, böylece bir süre için sınırlarında hiçbir bozkır imparatorluğu ortaya çıkmadı. Geriye, bir sonraki Mao-tun tarafından uygulamaya konulacak olan, bir bozkır imparatorluğunun nasıl yönetileceğine dair yazılı olmayan bir oyun kitabı kaldı. Hunların yoldan çekilmesi ve Çinlilerin batı bozkırlarında hevesle at satın almasıyla, Çin pazarına yeni tüccarlar girdi.

5

İpek Yolu mu, At Yolu mu?

Çin ve Hindistan, MÖ 100-MS 500

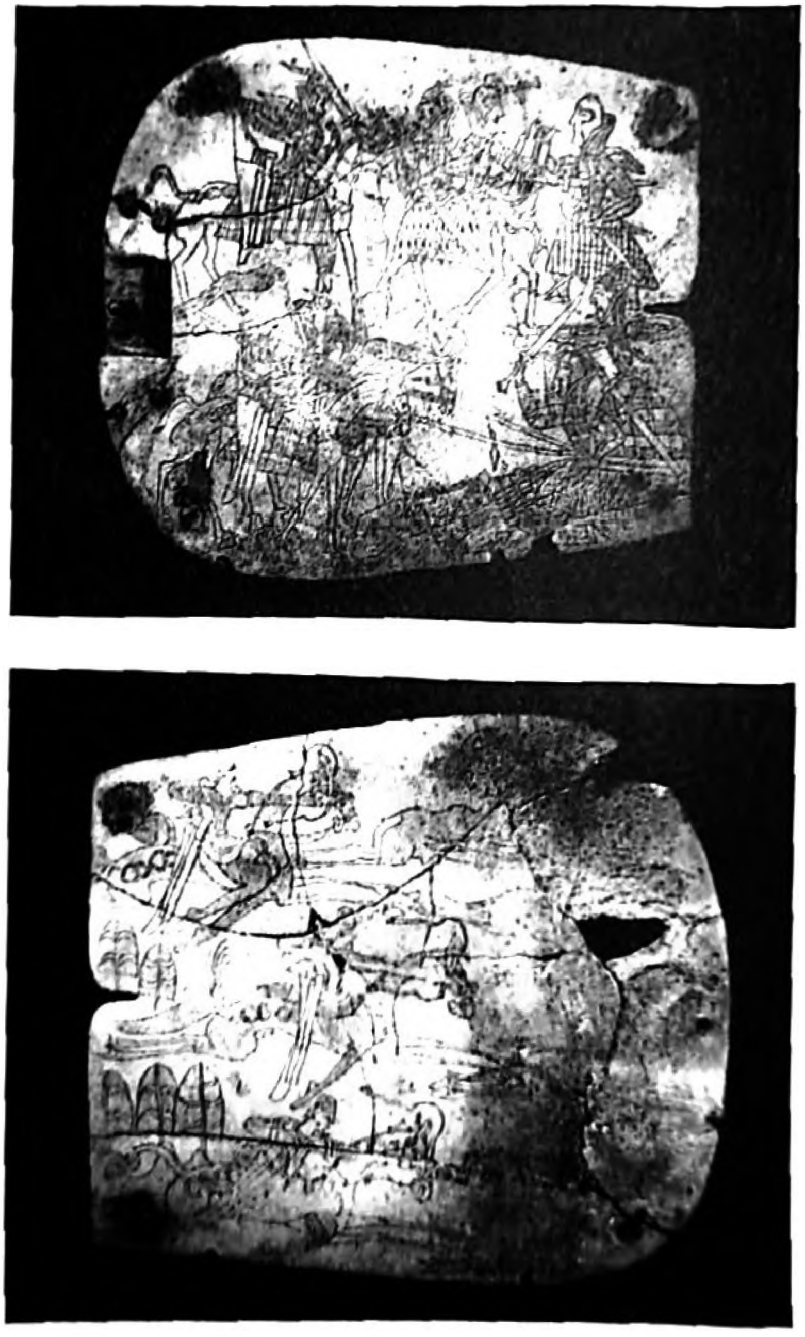
Atların Efendileri

General Li Guangli MÖ 102 yılında Orta Asya'ya girdiğinde, Çin'in eski dostları Yüe-çi adı verilen at yetiştiricisi halkla karşılaşmıştı. Kırk yıl önce, bugünkü Gansu eyaletinde, Hanların başkenti Chang'an'dan çok da uzak olmayan bir yerleri otlak olarak kullanıyorlardı. "Çin büyük nüfusuyla, Roma hazineleriyle, Yüe-çiler ise atlarıyla ünlüdür" derler. Hunlara rağmen, sağlayabildikleri iyi örnekleri takdir eden Hanlara doğrudan at tedarik etmeye cesaret etmişlerdi. Böyle bir hareket, at ticaretindeki Hun tekelinin altını oyma ve kontrol ağlarını çözme tehdidi oluşturuyordu. O zamanlar güçlerinin zirvesinde olan Hunlar, Yüe-çilere saldırdı ve onları eşi benzeri görülmemiş bir zulümle cezalandırdı. Hun *chanyu*'sunun, "ağabeyi" Han imparatoruna yazdığı bir mektuptan şunları öğreniyoruz:

> Cennetin sunduğu iyi talihle, subaylarımızın ve askerlerimizin kalitesi ve atlarımızın gücü sayesinde generalimiz Yüe-çileri yerle bir edip yok etti. Taş üstünde taş bırakmayarak bütün başları kesip öldürdü, düşmanı bastırıp mağlup etti.

Chanyu'nun generali, Yüe-çi kralının kafatasından, bozkır modasına uygun düşecek şekilde bir şarap kadehi yaptırdı.

Yüe-çiler otlaklarından kaçmak zorunda kaldılar. 150 bin kişi, sürüleriyle birlikte modern Kazakistan'daki İli Nehri'ne doğru 1450 kilometrelik bir yürüyüşe çıktı. Böyle bir göçün zorluğunu ve otlaklarını geçmek zorunda kaldıkları diğer at yetiştiricilerinin gösterdiği direnci tahmin edebilirsiniz. Yü-

Orlat Tabletlerinde tasvir edilen savaş halindeki Yüe-çi, MS 1. ila 4. yüzyıl, Özbekistan.

e-çiler İli Nehri'ne ulaştıklarında askeri anlamda bir başka gerileme daha yaşadılar ve bir kez daha Ceyhun Nehri'ni geçerek modern Afganistan'a doğru yaklaşık 1600 kilometrelik bir mesafe daha yürümek zorunda kaldılar. Bu göçler iki nesil boyunca iz bırakarak, onları zorluklara alışmış ve güneşin altındaki yerlerini almak için yanıp tutuşan güçlü bir savaş gücüne dönüştürdü.

Kuzey Afganistan'da şansları döndü. Hem İskit kuzenleriyle hem de 200 yıl önce Büyük İskender'in geride bıraktığı Yunan şehir devletleriyle savaştılar ve onları fethettiler. Çin seferi, kan ter içinde kalmış atların peşinde Pamirler'in karla kaplı gölgeliklerinin altında sancaklarını açarak geldiğinde Yüe-çiler, Belh'in at zengini otlaklarının tadını çıkarıyordu. Yüe-çiler Çinlilerle ilişkilerini yenileme fırsatını kaçırmadı ve Han'a at gönderme hakkı için resmî yazışmalara başladı. Yeni vatanlarında Han tarafından bu şekilde tanınmaları ve ardından gelen değerli hediye akışı, eski kaçakları hesaba katılması gereken bir güce dönüştürdü.

Çinliler, 3200 kilometrelik destansı yürüyüşlerinin ardından, gidiş yolculuğunda kaybedilen hayvanların yerine yenilerini koymak için at almaya hevesli olduklarını gösterdiler. Bunun da ötesinde, General Li yeni fethedilen Tarım Havzası'nı güvence altına almak için, geride düzenli olarak yeniden binek hayvanlarına ihtiyaç duyulan garnizon birlikleri bıraktı. Bu arada seçkin atlar, kan terleyen atların izinde Chang'an'a kadar geri gönderildi. Chang'an halkı ise bu atların teslim edilmesine sevinçle tepki gösterdi:

Göksel Atlar [Yüe-çi]'den öne çıkar
Sırtlarında kaplan çizgileri var, kemikleri ejderha kanadı gibi.

Hunların misilleme saldırılarına karşı Çin desteğinden emin olan Yüe-çiler, yeni müttefiklerine at tedarik etmeye

devam ederek zenginleşip güçlenmeyi sürdürdü. Bu ittifakın sonucunda hem Afgan halkı hem de atalarının işi olan uluslararası at ticareti ortaya çıktı.

Pamirler'in diğer yakasındaki Hint krallıkları da hevesle at satın almaya çalışıyordu; her yıl on binlerce at satın alıyorlardı ki bu sayı Han'ın elde ettiğinden çok daha fazlaydı. Dahası, kısa süreli bir anlaşmazlık sırasında bir Yüe-çi ordusunu katleden imparator Han'ın aksine, Hindistan'da hegemonik bir devlet yoktu ve bu da girişimci at yetiştiricileri için her türlü akın, ticaret ve yönetim fırsatının ucunu açık bırakıyordu.

İskitler uzun süre Pamir Dağları'nı aşarak Gilgit ve Baltistan'a, daha sonra da güneye yani Keşmir ve Pencap'a göç etmiştir. Orta Asya ile Hint alt kıtasını bugünkü Pakistan kontrolündeki Keşmir üzerinden birbirine bağlayan Karakurum Otoyolu boyunca keşfedilen MÖ 2. ve 1. yüzyıla ait petroglifler, karakteristik olarak kaftan ve çizme giymiş Orta Asyalıları 450 metre yüksekliğindeki bu geçitte at sürerken göstermektedir. Buradan küçük Hint-İskit krallıkları kurmuşlar, Raghu Destanı'nda da yansıtıldığı üzere, güneydeki Hintli komşularıyla sık sık çatışmaya girmişlerdir. Barış zamanlarında ise Hintlilere at satıyorlardı.

Çin'de olduğu gibi, Hint hükümdarlarının da kendilerini tehdit eden sınır kabilelerinden at almaktan başka çaresi yoktu. Kudretli Mauryalar MÖ 322'den 185'e kadar Afganistan'ı kontrol altında tutmuş ve İskitlerden at tedarikini tekellerine almıştı, ancak Mauryalar MÖ 1000'lerde, Kuşan hükümdarı olarak bilinen Yüe-çi klan liderlerinden biri Pamir Dağları'nı geçmeye karar verdiğinde çoktan gitmişti. Küçük Hint-İskit krallıkları Hindistan'a açılan bu stratejik kapıyı işgal ediyordu. Kuşan hükümdarı, Hint-İskitleri ve Orta Asya ile Afganistan'ın farklı halklarını tek bir yönetim altında birleştire-

bilirse, eski rakipleri Hunların Hanlarla ticareti tekellerine aldığı gibi, Hindistan'ın at ticaretine de hâkim olabileceğini fark etti.

Hükümdarların halefleri olarak bilinen Kuşan kralları, Hun oyun kitabını takip ederek Tarım Havzası ve Çin sınırından Pencap ve Keşmir'e kadar at yetiştiricilerini birleştirdi. Hint tarihinde at ticaretini büyük bir imparatorluğa dönüştüren pek çok gruptan ilkiydiler. Fergana, Belh ve Pencap'ın ünlü otlaklarını kontrol ederek Hindistan'la ticarete hâkim oldular; Çin'e at sağladılar, ayrıca İranlılarla savaşarak onları ve iyi atlarını pazardan uzak tuttular.

Kuşan ticaretinin çok uzaklara uzanan yapısı dikkat çekicidir. Hindukuş'taki karargâhlarından her yöne hükmedebiliyorlardı. Hâkimiyet alanları üç büyük medeniyetin (Çin, Hint ve İran) kesiştiği noktada yer alıyordu ve atlar için en büyük pazarlardan ikisi onlarındı. Kışlık başkentlerini bugünkü Pakistan'ın Peşaver ovalarında ve Afganistan'da Hindukuş'un karşı kıyısındaki Belh'te tutuyorlardı. Yazın ise Bamiyan Vadisi'nin serinliğine göç ediyorlardı ve burada daha sonra biri yaklaşık 55 metre, diğeri yaklaşık 38 metre yüksekliğinde iki devasa Buda figürünü oydular.*

Binicilikte üstün yeteneğe sahip Kuşanlar, Budizmin hevesli savunucuları olmuşlardır. Bu dini benimsemeleri tipik bozkır akıncısı tarzında gerçekleşmiştir. Atlılarından bazıları ünlü bir Hint şairini kaçırır. Kuzeye geri dönerken, esirleri atlarına bir şarkı söylemeye başlar. Şarkı Buda'nın, Prens Gautama'nın, atı Kanthaka'nın üzerinde sarayından nasıl kaçtığını ve ormana nasıl gittiğini anlatmaktadır. Orada prenslik hayatından vazgeçip Kanthaka'ya veda etmiştir. At, kırık bir kalpten ölür ama daha sonra insan formunda yeniden doğar ve Buda'nın öğrencisi olur. Şair şiirlerini bitirdiğinde Kuşan-

* 2001 yılında Taliban tarafından dinamitlenmiştir.

At Yolu

Altay
Doğu Bozkırı
Datong
Hami
Tanrı Dağları
Turfan
Yumen Geçidi
Gansu
Sarı N.
Luoyang
Kaşgar
Tarım Havzası
Taklamakan
Chang'an
Yarkent
Khotan
Tibet
Platosu
Karakurum Geçidi
Lakhi
Orman
Haridwar
Pushkar
Hajipur
Bihar
Bengal

lar atlarının bir aydınlanma yaşayarak Buda'ya dönüştüğünü görür. Bundan sonra şairi sonsuza dek Aśvagosha, "atlara fısıldayan adam" olarak adlandırırlar. Sanskrit şiirleri Tarım Havzası'ndaki Turfan kadar kuzeyde bulunmuş, Kuşan kervanlarında taşınmıştır.

Efsane doğruluk payı içersin ya da içermesin, Budizm Kuşanlar ve ticaret ortakları arasında hızla yayıldı. Budizm köklü kutsal metinleri ve nispeten basit ibadet pratikleriyle Brahmanlarınkine kıyasla daha taşınabilir bir din olduğu için, Kuşan ticaret yolları üzerinden Orta Asya ve Çin'e yayılmıştır. Daha sonraki bir Han başkenti olan Luoyang'daki Beyaz At Tapınağı, Budist vecizelerini Çin'e ilk kez getiren Kuşan atının anısına yapılmıştır.

Dünya dini üzerindeki tüm etkilerine rağmen, arkeologlar 20. yüzyılın başlarında, Büyük İskender'in doğudaki kolonilerinin torunlarıyla kültürel kaynaşmalarının mirası olan gri şist taşındaki zarif, Helenistik oymalarını kataloglamaya ve incelemeye başlayana kadar Kuşanlar hakkında çok az şey biliyorduk. Kuşan Buda tasvirleri, Hint *dhoti*'si ya da Yunan *khiton*'u gibi ince dökümlü kumaşlar giyerler, ama Kuşanlar kendilerini tasvir ederken şüphesiz at binmek için giyinmişlerdir. En büyük kralları Kanişka'nın başsız heykeli kaftanı, kemeri ve binici çizmeleriyle atının sırtına atlamak üzereymiş gibi karşımıza çıkar. Hanedanın diğer kralları sikkelerinde kendilerini gururla güçlü atlara binerken, dizginleri sol ellerinde tutarken ve sağ ellerini tehditkâr bir şekilde ok sadaklarına dayarken tasvir etmişlerdi; bir bozkır atlısındaki temel ekipman buydu... Sovyetler tarafından 1960'larda kazılan Özbekistan'ın Kalçayan kentindeki bir şölen savaşçıları freskinde, Kuşan savaşçıları bol pantolonları, geniş etekli çerkeskaları ve büyük çizmeleriyle modern Kazaklar gibi görünmektedir. Ya başarılı bir avı kutlarken ya da ata binmeden önce bir

şeyler içerken tasvir edilmişlerdir. Kuşanlar, Budist stupa ve manastır yapılarına rağmen, yıl boyunca İndus Vadisi'nden Hindukuş'a, oradan da Ceyhun'a göç ederken, bir yandan da Hint ve Çin pazarlarında satılmak üzere at kervanlarını ileri geri sürerken, alabildiğine hareketli yaşam tarzlarından asla ödün vermemişlerdir.

Asya at pazarının merkezinde yer alan Kuşanlar modern atın evrimine büyük katkıda bulunmuştur. Kuşanlar, kan terleyen atların zengin ve ılıman otlaklarında, atalarının Gansu'da bindiğinden daha uzun, daha güçlü ve dolayısıyla daha aç atlar yetiştirebiliyordu. Daha büyük atlara olan talep, savaşlarda at zırhının giderek daha fazla kullanılmasından kaynaklanıyordu. Krallar ve prensler, özenle koreografisi yapılmış gösterilerde dizlerini yukarı kaldırabilen ya da diz çökebilen bu hayvanlarla övünüyordu. Akıncılar ve maceraperestler, tehlikeden hızla uzaklaşabilen şık ve zayıf atları takdir ediyordu. Hacca giden Budist rahipler gibi diğer alıcılar ise binmesi rahat, dağ yolculuğu için sert toynaklı ve çöl iklimine uygun, az su tüketen atlar talep ediyordu. Bu özelliklerden bazıları şartlandırma yoluyla üretilebiliyordu: Dağlarda ya da çöllerde eğitilen bir at yeterince dirençli oluyordu. Ancak hız ve yürüyüş gibi diğer özellikler gizemli bir şekilde doğuştan gelse de, babalardan taylara tutarlı bir şekilde aktarılmıyordu. Bu durum Kuşan dönemi at yetiştiricilerini, ilk başlarda kafaları karışık bir şekilde, ilk farklı ırk yaratmaya yöneltti.

Renk, her şeyden önce, alıcılar için önemli bir kriterdi; Çinliler benekli grileri severdi; Hintliler ise uğursuz olduğu gerekçesiyle alaca atlardan kaçınırdı. Birkaç nesil at yetiştirerek ve soyları birbirinden ayrı tutarak, istenmeyen renklerin ortaya çıkmasına zaman içinde engel olmak mümkündü. Öngörülebilir renklere yönelik bu tercih, ırkların yaratılma-

sındaki ilk adımdı. Çok iyi yetiştirilen atlar, yüzlerdeki ve ön ayaklardaki beyaz lekeler dışında tek tip bir renge sahip olma eğilimindeydi. Buna karşılık, daha az yetiştirilen atlar, vahşi kuzenleri gibi siyah işaretler taşıyordu. Renk, bir tayın ün salmış atasına ya da anasına benzemesini sağlamak ve tayın ebeveynleriyle aynı arzu edilen özelliklere sahip olarak büyüyeceğini vaat etmek için bir tür markalama ve pazarlama aracı haline geldi. Bu dönem muhtemelen, "at güzelliği" olarak adlandırdığımız şeyin ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. Damızlık seçimi, evcil köpeklerde de görülen bir olgu olarak, pedomorfizmle, yani olgun hayvanda sevimli, çocuksu özelliklerin devam etmesiyle sonuçlanmıştır. Ahal Teke, Arap ve Safkan atlarının uzun kirpikleri, çanak şeklindeki yanakları ve uzun burunları, Moğol midillilerinin tıknaz ve küt yüzleriyle belirgin bir tezat oluşturan bu fiziksel tipin modern örnekleridir. Günümüzde araba üreticilerinde olduğu gibi, yetiştiriciler de alıcıların hiçbir yararlı amaca hizmet etmese bile arzu edilen özelliklerle ilişkilendirdiği belirli stiller yaratmışlardır. Gerçekten de Moğol midillisinin düz yüzü bu atı uzun burunlu, aristokrat kuzenlerinden daha verimli bir otlayıcı yapar.

Uygulamada karşımıza çıkan örneklere bakılırsa, Kuşanlar rahat binicilik için de atlar yetiştirmiştir. Tüm atların başaramayacağı bir hız olan rahvan yürüyüş, bu dönemdeki yetiştiricilerin tek bir rastgele mutasyondan nasıl kaçınacaklarını öğrendikleri çekici bir özelliktir. Avcılık, yarış ve savaş için cesaret de büyük ölçüde yetiştiriciliğe bağlıydı.

Arzu edilen özelliklere odaklanmanın artması, erken dönem seçici yetiştiricilerin kısrakları korumak için daha az sayıda aygır kullanmasına yol açmış, bu da daha önceki İskit ve Hun mezarlarında tespit edilen değişkenliğe kıyasla erkek Y kromozomu çeşitliliğinin azalmasına neden olmuştur. DNA çalışmaları, Kuşan döneminde atın modern özelliklerini ka-

zanmaya başladığını göstermektedir. Kuşanlar o dönemde Asya'nın büyük bir kısmında at yetiştirdikleri için modern at haploidlerinin izi onlara kadar sürülebilir. Ancak arzu edilen özelliklerden sorumlu belirli genlerin çok yakın zamanda keşfedilmesine kadar, ıslah bir bilim değil bir zanaat olmaya devam etti.* Öngörülebilirliğin olmaması, olağanüstü bir atın görünümüne ve performansına bir şans ya da mucize unsuru katmıştır.

Kuşanların at yetiştiriciliği işindeki başarısı, İranlıların kıskançlığını üzerine çekti. Birçok denemeden sonra, son hükümdarları Çin'den kaçışlarından 500 yıl sonra ortadan kaybolan sert binici Kuşanları nihayet yendiler. Yine de Kuşanlar sonraki yüzyıllarda tamamen unutulmadı. Arap tarihçi El-Mesudi, 11. yüzyılda yazdığı bir yazıda Kuşan kralların "atın ikinci en büyük ustaları" olarak nitelendirmiştir; Kuşanlardan 100 yıl sonra bozkırları yöneten Türklerin kağanları ise gelmiş geçmiş en büyük ustalardır. 12. yüzyıl Arap coğrafyacısı Yakut, Kuşanların ejderha cinsi, göksel atların ustaları olduğunu anlatır. At yetiştiriciliğindeki şöhretleri, ortadan kaybolmalarından yüzyıllar sonra bu Arap bilginlerde yankılanmıştır. Hint, Sanskrit dilindeki kaynaklar da kuzeybatının bu at yetiştiricilerinden *Asvakas* olarak bahseder ki bu da aynı şekilde "atın efendileri" anlamına gelir. "Afgan", bu etnik adlandırmanın en azından olası kökenlerinden biridir ve aynı şekilde Hindistan'da hem at tüccarları hem de fatihler olarak büyük bir rol oynayan günümüz Afganlarının, Kuşanların

* Hızı belirleyen MSTN adı verilen spesifik bir genin, kanı verimli bir şekilde oksijenle besleyen kalp ile bağlantılı olarak ortaya çıkması, yaklaşık 1000 yıl sonrasına kadar gerçekleşmemişti. Bu nedenle, belirli bir yavrunun babası kadar çok yarış kazanıp kazanamayacağı, günümüz yarış atlarındaki gibi kan hattına dayalı bir durum değil şans faktörüne bağlıydı.

soyundan geldiği genel olarak kabul edilmektedir. Onların mirası Asya'yı boydan boya geçen kervanlarda yüzyıllar boyunca devam etmiştir.

Kervanlar

Afganlar, Kuşan döneminden modern zamanlara değin, General Li'nin Kaşgar'a, oradan da Yeşim Kapısı'na ve Çin'e uzanan yaklaşık 3200 kilometrelik güzergâh boyunca, Asya'nın kalbinden uzak ama hevesli alıcılara at kervanları götürmüşlerdir. Güçlü imparatorların hükümdarlığı sırasında, bu yolcular ücretsiz yatak ve yemek sunan geniş kervansaraylarda ağırlanırdı. Çalkantılı dönemlerde kervanlar, isyanlar ve istilalardan kaynaklanan tehlikelerden kaçınmak için jeopolitiği gerçek zamanlı olarak yönlendirmek zorundaydı. 10. yüzyılda Tarım Havzası'nda bir iç savaş patlak verdiğinde, büyük bir at kervanı arazinin durumunu öğrenmek için gözcüler gönderdi ve planladıkları bir sonraki durağın isyancılar tarafından işgal edildiğini ve savaşın yollarının üzerindeki başka bir yönde devam ettiğini keşfetti. Bu yüzden geri dönüp hayvanlarıyla birlikte rüzgârlı Tibet Platosu'nda büyük bir yay çizerek, Çin'e yaptıkları yolculuklarına bir yıl daha eklediler. Ama bu gecikme onlar için mali bir yıkım anlamına gelmiyordu. Envanterleri bu kez yol boyunca otla besleniyor ve değer kaybetmiyordu; aksine ufukta görünen savaş yüzünden fiyatlar da artacak gibiydi. Kervanlar bir tür siyasi ve ekolojik sürdürülebilirliğe sahipti, bu yüzden yüzyıllar boyunca geliştiler.

Aynı anda hem çobanlık hem de tüccarlık yapan becerikli at tüccarları hayatlarını kazanmak için başka yollar aradı. Atlar ve diğer çiftlik hayvanlarının yanı sıra kervanlarında mal taşımak da kazançlı olabilirdi. Ancak at tüccarları profesyonel tüccarlar değildi. Aksine Çin ve Hindistan'a giden kervanla-

rına katılmaları için tüccarları kiralıyorlardı. Malları taşımak için kiralık develer temin ediyorlardı; yıpranmamaları için atları yük hayvanı olarak kullanmaktan kaçınıyorlardı. At tüccarları, kervanlarında seyahat etmenin korunma bedeli olarak tüccarlardan ayrıca ücret alıyordu.

Bir kervan, etkileyici büyüklüğü sayesinde tüccarlara bu korumayı sağlayabilirdi: 10 bin at, koyun, keçi ve deve taşıyan 5000 veya daha fazla sayıda insan... Joseph Kessel bir 20. yüzyıl gazetecisi olarak böyle bir kafileyi şöyle anlatır:

> Sürülerinin sayısı on binlerle ifade ediliyordu. Zengin, güçlü ve mağrur bir şekilde tam teçhizatlı olarak ilerliyorlardı. Sonu olmayan bir kervan vadinin bir ucundan su gibi akarcasına ilerleyerek yavaşça, görkemli bir şekilde bize doğru geliyordu. Sürüler yolun tamamını doldurarak öbür tarafta dağın eteklerine kadar taştı, diğer tarafta ise nehirden aşağı indi. Vahşi köpekler ve silahlı atlılar bu hayvan denizinin ilerleyişine rehberlik ediyordu.

O halde at tüccarlarının yeteneklerinden biri de böylesine büyük bir kafileyi organize ve koordine edebilmeleriydi. Kessel'in de ima ettiği gibi, sayıları tek başına düşmanca niyetleri caydırmaya yetmiyorsa, kervanın kendini korumak için başka araçları da vardı.

Bazen bir kervanla askeri bir sefer arasındaki farkı anlamak zordu, çünkü atlılar silahlarla donatılmıştı. Nöbetçiler, soyguncuların atlarını kaçırmaya çalışması ihtimaline karşı bütün gece eyer üzerinde kalırdı. Engebeli ormanlık bölgelerde, ağır silahlı yerli halk onları haraca bağlamaya, yağmalamaya ya da her ikisini birden yapmaya çalışıyordu. Kuşanlar döneminde bile Hindukuş Dağları'nda, geçitlerden geçen tüccarların hayatını zorlaştıran isyancılar vardı. Kervancılar yerel saldırılara daha büyük, daha iyi silahlanmış kervanlar

düzenleyerek karşılık veriyor, kendilerini isteksiz ev sahipleri için daha tehlikeli ve tehditkâr hale getiriyordu. Hindistan ve Çin'e giden kervanlar, yıllık seferlerinde askeri disiplin uygulamayı öğrenen at tüccarları için birer savaş okulu işlevi görüyordu. Bunun gelecek yüzyıllarda her iki hedef ülke için de vahim sonuçları olacaktı.

Afganlar bu tüccarlara seyahat edenler anlamına gelen *kuchi* ya da *powindah* diyordu. At sürüleri ve diğer çiftlik hayvanlarıyla atalarının otlakları arasında yıllık bir döngü içinde seyahat eden göçebe çobanların aksine, bu kervanlar Orta Asya'dan uzak Çin veya Hindistan'a, Gobi Çölü'nü veya Karakurum veya Hayber Geçitlerini aşarak çok daha uzaklara seyahat ederdi. Bu uzun yolculukların sonunda büyük at panayırları kurulurdu.

At Panayırları

Hem Çin hem de Hindistan bu büyük panayırlara ev sahipliği yaptı, ancak her iki ülkedeki siyasi durum, panayırları çok farklı biçimlerde şekillendirdi. Çin panayırları Çin Seddi'nin gölgesinde gerçekleşiyordu. At kervanlarının hantal boyutları ve fesat çıkarma potansiyelleri Çin'i çok endişelendirdi ve bu nedenle imparator Wudi, kuzey sınırının, gümrük bariyeri olarak hizmet etmesi ve at kervanlarının geliş-gidişlerinin sıkı bir şekilde kontrol edilmesini sağlamak amacıyla, yılan gibi kıvrılan bir ateş tuğlası yapı hattıyla güçlendirilmesini emretti. Açıkça düşmanlık olması durumuna karşı, Han askeri kaleler inşa etti ve bunları askerlerle garnizonlaştırdı. Eski ticaret merkezlerini birbirine bağlayarak, 14. yüzyıla tarihlenen mevcut duvardan bile daha uzun olan en geniş sınır duvarını inşa ettiler. Gansu'daki Yeşim Kapısı'ndan Kore sınırına kadar uzanıyordu bu duvar. Bu Çin Seddi'nin yanında, at tüccarları ve mallarını barındırmak için belirli geçiş noktalarında padoklar,

ahırlar ve hanlar ortaya çıktı. Bu sınır noktalarına basitçe at pazarları, 馬市, *ma shi* denirdi. Mandarinler atları kalite açısından denetliyor ve çeşitli bakanlıkların savaş ya da nakliye ihtiyaçlarına uyacak şekilde miktarı kısıtlıyordu. Resmî ticaretin zahmetli süreci ve her iki tarafın da hem fiyatlar hem de kalite konusunda sık sık anlaşmazlığa düşmesi nedeniyle –Çinliler atların hastalıklı olduğundan şikâyet ediyor, yetiştiriciler de teklif edilen fiyatlardan memnun kalmıyordu–, Han imparatoru bu zahmetli panayırların sayısını sınırlamaya çalıştı. Yetiştiriciler Han'dan ek panayırlar koparmak için sık sık onu şiddetle tehdit ediyor ya da düpedüz şiddete başvuruyordu.

Mandarinlerin aksine Çin'in sıradan halkı at panayırlarını memnuniyetle karşıladı. Yerleşmek ve kervancılarla küçük ticaret yapmak için iç bölgelerden sınıra akın ediyorlardı. Yarı bozkır ikliminde ektikleri yeşillikleri, onlara güneydeki daha verimli evlerini özlemle hatırlatan cılız kiraz ve erik ağaçlarıyla birlikte sattılar. Aynı zamanda kuzey Çin mutfağının karakteristik özelliği olan kuzu, hatta at eti kızartması konusunda damak tatları gelişti. Mandarinlerin düzeni sağlama çabalarına rağmen at yetiştiricileri, Orta Asyalı tüccarlar ve Budist rahipler ya da diğer dinlerin vaizleri Çinlilerle kaynaşıyor ve çay kâseleri ya da buharda pişen koyun sakatatı yemekleri için pazarlık ediyorlardı. Zamanla günümüzde 1,8 milyon nüfusa sahip olan Datong gibi tüm şehirler bu at panayırlarından doğmuştur.

Çin'de olduğu gibi Hindistan'ın da atlara olan talebi, at panayırlarının yüzyıllar boyunca büyük bir iş kolu olmasını sağlamıştır. Hindistan'ın, at tüccarlarıyla arasında katı bir sınır bulunmadığı için at tüccarları alt kıtanın dört bir yanındaki geniş açık alanlarda panayırlar kurdu. Çin'le karşılaştırıldığında, bu serbest dolaşan panayırlar, Hint sosyal ve ekonomik yaşamında daha derin değişiklikler yarattı.

Hint panayırlarının kuruluş tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Daha Kuşan döneminde, bir zamanlar Buda'nın vaaz verdiği Bihar'daki Hajipur'da önemli bir panayırdan bahsedilmektedir. Bu panayırların en büyüğü ve en ünlüsü, modern Hindistan'ın Uttarakhand eyaletinde Ganj Nehri'nin Himalayalar'dan çıktığı Haridwar'da yılda iki kez düzenlenirdi. Erken dönem modern ziyaretçiler, ilk at yetiştiricilerinin ticarete gelmesinden bu yana muhtemelen çok az değişmiş olan bir kurumu tarif etmektedir. Yarım milyon alıcı ve satıcı, 10 bin atın yanı sıra develer ve diğer çiftlik hayvanlarıyla birlikte 0,65 kilometrekareden daha az bir alanı paylaşıyordu. Afganlar Fergana ve Ceyhun'dan atlar getirerek, Benares'ten Bengal'e kadar alıcıların hareket, askeri kapasite ve gösteriş alanlarındaki kabaran iştahlarını tatmin ediyordu.

Bir at panayırını ziyaret etmek; gürültü, kalabalık, hayvanların itişip kakışması ve sürüklenmesi, satıcıların aç bakışları ve alıcıların sahte kayıtsızlığı, paralarını sayan gergin simsarların terleriyle karışan hayvan kokularıyla beş duyu organı üzerine aşırı yükleme anlamına geliyordu. At satın alırken tetikte olmak; hastalığı, suyla şişirilmiş kolanı ya da kuzu yağıyla kayganlaştırılmış tüyleri tespit etmek ve kötü huylu ya da çalıntı olma ihtimali olan hayvanlardan kaçınmak gerekirdi. Fiyatlar, hayvanın kalitesine bağlı olarak iki ya da on kat değişebilir. Seçkin atlar söz konusu olduğunda fiyatını sormak zorunda kalıyorsanız, zaten bedelini ödeyemezsiniz demekti.

Her büyük ticaret borsasında olduğu gibi, atların fiyatı da büyük ilgi konusudur. İlk binyılın ilk yarısında sıradan bir at 2 kilo gümüşe, yani bugünkü gümüş fiyatlarıyla yaklaşık 1300 ABD dolarına satılıyordu. Ancak o dönemde para, bugünkünden çok daha fazla satın alma gücüne sahipti. O dönemin tipik bir şehirli Hintli hanesinin yaşamak için yılda en az

1200 gram gümüşe ihtiyacı vardı. Dolayısıyla bir atın çoğu insanın bir yılda kazandığının neredeyse iki katına mal olduğu düşünülebilir. Olağanüstü bir at ortalama maaşın yirmi katına satılıyordu. Bu tür işlemler pazarı ziyaret eden kalabalığı heyecanlandırıyor, kapanış aşamasında tüm takımların fiyata dâhil olup olmadığı gibi koşullar üzerindeki tartışmaları dikkatle not ediyorlardı.

Hindistan'ın farklı orduları ve saraylarının temsilcileri olarak hareket eden kaba saba biniciler, hayvanları incelemek için etrafta dolaşıyordu. Her biri dört ya da beş attan oluşan bir takım satın alıyor ya da bir sonraki baharda teslim edilmek üzere benzer atlar için sipariş veriyordu. Kaba biniciler, takımdaki en iyi ve en kötü atları yeniden satarak iyi para kazanıyor ve kalan atları işverenlerinin süvarilerine hizmet için tutuyorlardı. Bazı son derece becerikli cevval biniciler, çalıntı malları satan dolandırıcılara satmak için atları gözcülerinden çalmayı başarıyordu. Ama suçüstü yakalanan hırsızların da derhal kelleleri uçurulup, caydırıcı olsun diye mızraklarla meydanlarda asılıyordu.

Üst düzey uzmanlar fillerinin üzerinde panayır boyunca gezinir, yüksek noktalardan malları inceler, satın aldıkları ya da sattıkları atları takip ederdi. Modern bir sanat fuarında olduğu gibi muhteşem, ipek bürümcüklü eyer battaniyelerine sahip İran atları gibi satılık en değerli ürünler gözlerden uzak tutulurdu ve bunları görmek için davetiye gerekirdi. Hükümdarlar her yıl Haridwar panayırını bizzat ziyaret eder, en iyi atlardan ilk onlar alır, bunları saray mensuplarına ve klan üyelerine hediye olarak dağıtırlardı. Hindistan'ın kraliyet hanedanları, daha sonraki Babürlü ve Rajput minyatürlerinde gördüğümüz, Orta Asya'dan getirilen görkemli bineklere bu şekilde sahip oldu. İster basit kaba biniciler isterse mihraceler olsun, Hintliler satın aldıkları atlar için nadiren pazarlık

yapardı. Her at için doğru değeri bilmeleri beklenirdi. Satışı mühürlemek için altın ve gümüş sikkeler üretilmeden önce işlemler birkaç dakikadan fazla sürmezdi.

Yine de iyi atlar bu pazarlarda ticaretin temelini oluşturmuyordu, çünkü yeterince at yoktu. Çoğu tüccar geçimini sıska atlar satın aldıktan sonra onları şişmanlatıp satarak sağlıyordu. Hindukuş'un yorucu geçitlerinde yorgun düşen aç atlarını, Haridwar'a pazara getirmeden önce boş zamanlarında, bahar mevsiminde yemyeşil Himalaya eteklerinde otlamalarına izin veriyorlardı.

Haridwar'ın başarısı, at alıcı ve satıcılarından daha fazlasını çekti. Zamanla farklı mezheplerden vaizler ve öğretmenler, daha sonra yakındaki kutsal Ganj Nehri'nde ritüel abdestler alacak üstatları toplamak için büyük kalabalıklardan yararlandı. Sonunda büyük bir dini festival olan Kumbh Mela, Haridwar ve çevresinde kök saldı.

At panayırları öylesine önem kazandı ki Hindistan'ın ruhani haritasını yeniden şekillendirdi. Rajasthan çöllerindeki Puşkar Gölü, çok sayıda hayvanı bir araya getirmek için uygun bir yerdi, ancak at tüccarları burada bir panayır kurduklarında, suları kutsal kabul edilmiş ve başka bir büyük dini bayrama yol açmıştır. Bugün Puşkar daha çok bir deve pazarı olarak bilinse de, uzun süre at delisi Rajput klan üyelerinin gözde pazarı olarak hizmet vermiş ve onları haydutlar, savaşçılar ve bütün Orta Hindistan'da kraliyet evlerinin kurucuları olarak ünlü yapan binek hayvanlarını satın almışlardır. Doğuda, Bihar'daki Hajipur, at tüccarlarını ağırlamaya devam etti. Böylece Haridwar ve Puşkar gibi Bihar da bir diğer önemli hac merkezi haline geldi. Büyük, uluslararası at panayırları, kuzeyden gelen at tüccarları sabırla müşteri beklerken, Hindistan'ın her yerinden gelerek pazarlarda karışan ve kutsal sularda yıkanan insanları buluşturdu.

Sosyal etkilerinin yanı sıra, at ticareti Hindistan'ın ekonomisini de (büyük ölçüde kendine yeterli ve tarımsal bir ekonomiden yoğun bir üretim, ticaret ve ihracat ekonomisine) dönüştürmüştür. At ticareti büyüdükçe, MS 1000 civarında Hindistan'ın metal parasını tüketti, çünkü Hindistan'da yeterli miktarda altın ve gümüş çıkarılmıyordu. Alt kıta değerli taşlar (safir, yakut ve elmas) bakımından oldukça zengindi, ancak bir taşın değerini doğru bir şekilde değerlendirmek için gereken uzmanlık nedeniyle bunların büyük ölçekli ticarette takas olarak kullanılması da zordu. At ithalatını finanse edebilecek bir ihraç malı arayan Hint devletleri, o zamanlar için büyük ölçekli olan tekstil üretimine yöneldi. Böylece at ticareti Hindistan'da 11 ve 12. yüzyıllarda başlayan erken ama derin bir sanayi devriminin katalizörü oldu.

At ticareti sadece Hint sanayisini canlandırmakla kalmadı, aynı zamanda Hintlileri Asya'da daha geniş ticaret ağları kurmaya itti. Hintliler ince muslin kumaşlarını at tüccarlarına satamazdı; kumaştan yapılan neredeyse şeffaf korseler buzlu bozkırda at binen kadınlar için pratik değildi. Bunun yerine üç yönlü bir ticaret ortaya çıktı: Pamuklular Kamboçya'daki Khmerlere, Cava ve Bali'deki racalara satılıyor, onlar da Hintlilerin at ithal etmek için ihtiyaç duyduğu gümüşle ödeme yapıyordu.

At panayırları Çin'de olduğu gibi Hindistan'da da yüzyıllar boyunca en önemli ekonomik ve sosyal kurumlar arasında yer almıştır. Bu coğrafyada, günümüze kadar ayakta kalan kasabalar ve ibadet yerleri şeklinde izlerini bıraktılar. İnsanların geçim kaynaklarını ve yaşam biçimlerini yeniden şekillendirdiler. Bu şaşırtıcı olmasa gerek, çünkü at ticareti dönemin en büyük işiydi. Ancak bugün unutulmuş ya da daha doğrusu yanlış etiketlenmiştir.

İpek Yolu

Pamir Dağları'ndan Chang'an'a kadar kervanlarla Cennetin Oğlu'nun (Çin Hükümdarı) kaderinde yazılı güzel atlar süren Afganlar, yolculuklarının sonunda ödüllerini alıyordu. Özellikle de Çinlilerden ipek kumaş almaktan büyük mutluluk duyuyorlardı. Birçok Asya dilinde (Rusçada da) *khalat* olarak adlandırılan resmî ipek elbiseler, diplomatik ve ticari alışverişlerin standart bir unsuru haline geldi.

Bozkır halklarının ince ipek giysilere düşkünlüğü için çeşitli açıklamalar mevcuttur. Birincisi, ipeğin ısıran böcekleri, özellikle de tahtakurularını uzaklaştırdığına inanıyorlardı. Hem günlerini hem de gecelerini hayvanlarla birlikte geçirenler için ipek iç çamaşırları ve yatak takımlarına sahip olmak çok arzu edilirdi. At yetiştiricileri ayrıca ipeğin savaş yaralarının enfekte olmasını önlediğini iddia ederek savaşçıların ipek giymesine neden oldular.

General Li Guangli'nin Fergana'ya vardığı anı başlangıç noktası alan bir anlatıda ipek, geleneksel olarak Asya ticaretinin merkezine yerleştirilmiştir. Li Guangli, Kuşanlarla ittifak kurmanın yanı sıra, İranlılar ve Yunanlarla diplomatik ilişkiler kurarak, tarihte ilk kez bir kuryenin Han başkenti Chang'an'dan Akdeniz kıyısındaki Antakya'ya 8000 kilometre yol katetmesini sağladı. Geleneksel anlatı Çinlilerin, başta ipek olmak üzere lüks mallarla yüklü kervanları bu uzak pazarlara gönderebilmek için İç Asya'dan Akdeniz dünyasına uzanan bir anayol arayışında olduklarını da öne sürer.

Yine de Çin'in batı halklarına satabileceği ipek miktarı, Han'ın başkent Chang'an'dan 3200 kilometre uzaktaki Tarım Havzası'nda çok sayıda asker bulundurmak için harcadığı devasa çabaları hiçbir zaman haklı çıkarmazdı. Gerçekten de ipek giysili kervan şefleri, İpek Yolu'nu takip ettiklerini

öğrendiklerinde şaşırırlardı. Her bahar Haridwar'a ve Çin Seddi'ne giderken Asya'yı boydan boya geçen, her seferinde binlerce, her yıl on binlerce attan oluşan kervanlarıyla, rotalarına İpek Yolu değil de At Yolu adını vermiş olmaları muhtemeldir. Atlar dönemin gerçek stratejik mallarıydı ve Çin'in Tarım Havzası'na doğru genişlemesinin başlıca motivasyonuydu.

Gördüğümüz gibi MÖ 1. yüzyılda Çin'in atlara ihtiyacı vardı. At zengini Hunlarla 130 yıl süren bir mücadeleye kilitlenen Çinliler, acilen daha uzaklardan, modern Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve İran'ın zengin mera topraklarında alternatif binek kaynakları aradı. General Li'nin Orta Asya'ya yaptığı sefer genellikle İpek Yolu'nun başlangıcı olarak gösterilse de, general ipek satmaya değil, at almaya gitmişti.

Kuşkusuz Orta Asya'dan geçen güzergâhlar ipek, porselen ve diğer pek çok ürünün tüccarlarının yanı sıra Batı Çin'den Doğu Hindistan'a kadar uzanan güzergâhı süsleyen muhteşem mağara tapınaklarını yaratan Budist misyonerler ve hacılar tarafından da geçilmiştir. Orta Asya, tüccarların mayalanmış kısrak sütü, bal, müzik aletleri, marangoz aletleri, yün halılar, yurt yapımında kullanılan malzemeler, ipek *khalat*'ları kaplamak amacıyla kullanılan postlar ve toynaklardan yapılan tutkal için pazarlık yaptığı büyük bir pazara dönüştü. Bu ürünlerin çoğu yerel tüketime yönelikti. Öte yandan, son derece hareketli atlar düzenli olarak uzun mesafeler boyunca sürülürdü. Herhangi bir kervanda, at satıcılarının heybelerinde yükte hafif pahada ağır pek çok eşya bulunurdu ve daha hacimli mallar, atları takip eden Baktriya develerinin hörgüçleri arasında seyahat ederdi. Çinliler batıdan hevesle kehribar ve tütsü satın alırken, imparatorlar genellikle bu tür lüks ithalatları hoş karşılamıyor, tüccarların daha fazla at ve daha az stratejik olmayan ürün getirmelerini emrediyordu.

Böylelikle lüks tüketim malları da bu hayati ticaretin sırtına binmiş oldu.

Atlar hem kendilerine ödenen yüksek fiyatlar hem de özellikle savaş zamanlarında satın alınan atların miktarı bakımından İpek Yolu üzerindeki ticaretin değer bakımından en büyük bileşenini oluşturuyordu. Araştırmacılar Çin'i 618'den 907'ye kadar yöneten Tang Hanedanı'nın devlet bütçesinin yüzde onunu ithal atlara harcadığını hesaplamıştır. Hint prensleri kuzeyden yılda yaklaşık 70 bin at ithal ediyordu ki bu sayı, çağdaş kaynaklarda 200 bin ila 300 bin askerden oluşan Hint süvarilerinin büyüklüğüyle tutarlıydı. Bu kaynaklar toplam bütçe rakamları vermese de, bu dönemde at başına ortalama fiyatı yaklaşık 2 kilo gümüş olarak kabul edersek, geçmişte gümüş paranın daha yüksek olan satın alma gücü de düşünüldüğünde, yıllık ithalat bugünün 4 ila 5 milyar dolarına eşdeğerdir. Başka hiçbir emtia bu pazarın büyüklüğüyle boy ölçüşemezdi.

At ticareti karasal İpek Yolu üzerindeki uzun mesafeli kervanlarla sınırlı değildi; aynı zamanda bir deniz ayağı da vardı. Bu durumda Çin gemileri ipekle değil, Çin'e özgü ve her yerde talep gören başka bir ürünle yola çıktı: porselen. Muson rüzgârları, Hangzhou ve Kanton'daki fırınların bu değerli ve özenle paketlenmiş ürünüyle yüklü Çin ve Güney Asya hurdalarını Hindistan, İran ve hatta Avrupa'daki hevesli alıcılara taşıyordu. Dönüş ticaretinin önemli bir bileşeni de atlardı, çünkü gözüpek tüccarlar değerli yüklerini Hint Okyanusu'nun dört bir yanına ve Kanton ya da Hangzhou'ya geri göndermeyi başarıyordu. Deniz yoluyla yapılan bu ticaret, İranlılara ve Araplara atlarını doğuya satma fırsatı veriyordu, zira diğer alternatif yollar Afganistan'ı kontrol edenler tarafından karadan engelleniyordu. Yine de deniz ticaretinde bile Afganlar aktifti. Çin metinleri "Yüe-çi"lerin (yani Kuşanla-

rın) Bengal'den Kamboçya'ya ve oradan da Çin'e at sevkiyatı yaptıklarını bildirmektedir.

Ortaçağ gezginlerinin İpek Yolu hakkında anlattıkları, lüks malların uzun mesafeli ticaretinin gelişmekte olduğu yanılsamamızı beslemektedir ancak bunun nedeni, bize yolculuklarının hikâyelerini bırakanların çoğunun tüccar değil diplomat olmasından kaynaklanır. Gerçekten de Konstantinopolis'ten Moğolistan'a ya da Chang'an'dan Hindistan'a, genellikle yerel yöneticiler için pahalı hediyelerle yüklü olarak gönderilmişlerdir. Kervanların bu tür yolculukları tamamlaması iki yıldan fazla sürerdi. Yanlarında, diplomatların akreditasyon mektuplarının sağladığı korumadan yararlanan tüccarları da getirirlerdi. Diplomatlar bir yandan da ticaret yapardı. Ancak anavatanlarından uzaktaki kraliyet alıcılarına kadar ancak resmi hediyeler taşınırdı. Beraberlerindeki tüccarlar işportacılık ve seyyar satıcılıkla, yani yerel olarak satın alıp bir sonraki pazarda satmakla uğraşırlardı. Diplomatik misyonlar bile neredeyse her zaman değerli atlar içerirdi. Bu resmî görevler dışında, çok az tüccar uzak mesafelere seyahat etmiştir. Madeni para kalıntılarının olmaması bu görüşü desteklemektedir; örneğin arkeologlar günümüz Afganistan'ı ya da Tacikistan gibi sınır ülkelerinin ötesinde İran sikkeleri bulamamıştır. Orta Asya'da Çin sikkeleri nadirdir. İşte burada ipek devreye girer.

16. yüzyılda İspanya'nın Yeni Dünya madenlerinden gümüş akınına uğrayana kadar Çinliler parasal gümüş sıkıntısı çekiyordu.* Bunun yerine önemli ticaret kalemlerine, 50'ye 25 santim boyutlarında ve standart bir ağırlıkta ipek toplarından (parçalarından) sabit değerler biçiliyordu. Günümüze ulaşan bazı kayıtlara göre, 9. yüzyıl sınır pazarlarında bir köle kız

* Bu, Marco Polo'yu o kadar şaşırtan kâğıt para deneylerinin nedenini açıklar.

altı top ipek ediyordu; bir at ise on sekiz... Atın köleden daha değerli olması manidardır, ancak bu arz ve talebe bağlı olmalı. Savaş dönemlerinde köleler bollaşır ve dolayısıyla ucuzlarken, atlar daha kıt ve dolayısıyla daha pahalı hale gelirdi. Bir örnekte, at tüccarları bir at için kırk top ipek almıştır. Çinliler at ve ipeğin karşılıklı hediye olarak değiş tokuş edildiği kurgusunu sürdürdü, ancak hediye oranı mandarinler tarafından belirlendi. Çinli askerlerin ve sınırdaki bozkır paralı askerlerinin ücretleri de, diğer mallara göre taşınması daha kolay olan ipek toplarıyla ödeniyordu. Para birimi olarak kullanılan ipek çok ince dokunmuş değildi, ancak her yasal para gibi, at yetiştiricilerinin sınır pazarlarında ihtiyaç duyduğu ürünleri satın almalarını sağlıyordu. Para olarak kullanılan ipeğin değerinin ipek giysilerin değerine oranının bire on olduğu tahmin edilmektedir.

Dolayısıyla Çin'den Roma'ya ipek taşıyan tüccarlar bu ekonomik sistemin merkezinde yer almıyordu. Dahası ipek ticareti söz konusu olduğunda, bu ticaretin yönü genellikle İpek Yolu'nun popüler tarihinde anlatılanın tam tersi olmuştur. Elbette ipek Çin'de keşfedilmiş ve ipek dokumacılığı orada icat edilmiştir. Ancak 6. yüzyıla gelindiğinde, ipek dokumacılığının sırrı Çin'in tekelinden çıkmıştır. Bundan sonra hem Roma hem de İran güzel ipekler üretti ve aslında ince işlenmiş bir zanaat ürünü olan İran brokar ipeği, İran'dan Çin'e giden lüks ticaretin önemli bir parçasıydı. Bozkırdan gelen elçiler 6. yüzyıl Romalılarına ipek satmayı teklif ettiklerinde, ev sahipleri onlara gelişmekte olan dut bahçelerini göstererek –dut yaprakları ipek böceklerinin tek besinidir– teklif edilen ürünü satın almalarına gerek olmadığını belirtmişlerdir.

Bu, çağrışımları her anlamda önemli olan "İpek Yolu" isminden kurtulmak anlamına gelmez. Bu bize 20. yüzyılın

başlarında Asya'yı boydan boya kateden antik kervanların tarihlerini yeniden canlandıran arkeologların keşiflerini hatırlatır. Uzun zaman önce unutulmuş manastırlarda ve meyhanelerde saklanmış ya da kuma gömülmüş ipek kumaş yığınlarını ilk ortaya çıkaranlar onlardır. O saatten sonra ipeğin artık para birimi olarak kullanıldığını ve hem yolun hem de para biriminin at ticaretine hizmet ettiğini görüyoruz.

At ticareti o kadar büyüdü ki, zengin Çin'in ekonomik kapasitesini bile zorladı. Yılda on binlerce at satın almaya yetecek kadar ticareti yapılabilir mal biriktirmek için, Hindistan krallıkları gibi Çin de devasa çabalar sarf etmek zorunda kaldı. Giderek artan at sayısını karşılamak için gereken ipek talebinin sürekli artması ise, ipek üreticilerini, piyasaya eskisinden daha ince ve kaba dokunmuş bir kumaş sunmaya yöneltti. Doğal olarak at tüccarları da buna, her at için bu daha ucuz kumaştan daha fazla talep ederek karşılık verdi. 9 ve 10. yüzyıllarda Çin, ipeği dokumak için yeterli sayıda narin kadın parmağı bulmakta zorlanıyordu.

At ticaretini canlandırmak için ipeğe bir alternatif bulma konusunda çaresiz kalan Çinliler, satıcılar için, ipeğin yıpranmasından daha çabuk tüketilme avantajına sahip olan ve arzı dut ağaçları ve ipek böceklerinden daha kolay artırılabilen çayı buldular. Çay çalıları kısa sürede Fujian ve Yunnan eyaletlerinin tepelerine yayıldı. Kışlarını soğuk çadırlarında geçiren at tüccarları, bu ısıtıcı ve uyarıcı içeceği memnuniyetle karşıladı. Çinliler çayı, kalite damgası vurulabilecek kekler şeklinde paketlemeyi öğrendi.* Çay kervanlarının, dayanıklı Himalaya midillileri satın almak için Yunnan'dan Tibet'e doğru yola çıkmaya devam ettiği 20. yüzyılın ortalarına kadar çay atlara para kazandırdı. Hindistan'da olduğu gibi, at

* Bugünün çayseverleri, geleneksel Çin çay dükkânlarında, benzer yuvarlak, siyah, damgalı ve frizbi şeklindeki *pu'er* disklerini görebilirler.

ticareti de çok uzun bir süre devam etti ve Çin'in siyasi haritasını ve pazarlarını kalıcı bir şekilde dönüştürdü.

Atların ve ipeğin, rakiplerinin bu ticaret yolunun adını koyma iddiasından daha fazla ortak noktası vardır. Kalitelerine bağlı olarak hem meta hem de lüks olabilirler. Her yıl Hayber Geçidi'nden geçen on binlerce at ve Çin parası ucuz ipek balyaları, atların ve ipeğin bir meta olarak kullanımına örnektir. Afganlar da tıpkı diğer tüccarların pahalı ipek brokarlarla uğraştığı gibi yüksek kaliteli atlarla uğraşıyordu. Yine de yerleşik devletlerin zengin sarayları, seçkin atlara estetik zevkleri için olduğu kadar pratik kullanımları için de değer veriyordu. Siyaseti ve ekonomiyi dönüştüren at, kültürü de dönüştürmeye başlayacak, sadece kaba kuvveti değil, yumuşak gücü de temsil edecekti.

6

At Çılgınlığı

Çin, Türkler ve dünya, MS 500-MS 1100

Tang Atlara Dans Etmeyi Öğretiyor

Afganistan ve Orta Asya'dan gelen seçkin atlar Çin'in imparatorluk ahırlarını dolduruyordu ama sadece savaşa hazırlık için değil. MS 713'ten 756'ya kadar hüküm süren Tang Hanedanı'nın VII. imparatoru Xuanzong, seçkin atları dans etmeleri için eğitmesiyle ünlüydü. Onlarla birlikte saatler geçirir, egzersizlerini izlerdi. Atlar da ona o kadar düşkündü ki, başka bir ata binip geçtiğinde ahırlarından ona kıskanç gözlerle bakarlardı. Bu atlı balede 100'den fazla at vardı. Sadece seyisler ve eğitmenler değil, özel olarak bestelenmiş düzenlemelerle müzisyenler de bu gösteriye katkıda bulunur, İmparatorun doğum günü gibi vesilelerle imparatorluk sarayının büyük kabul salonunda gerçekleşen gösterilere eşlik ederlerdi.* Atlar altın ve gümüş işlemeli eyer örtüleri, inci ve yeşim taşlarıyla süslü yeleleriyle göz kamaştırırdı; seyisler onlara ağızlarında tutmaları için şarap kadehleri verir, onlar

---

* Modern zamanların Xuanzong'un atlarına en yakın binicilik geleneği, Viyana'daki İspanyol Binicilik Okulu'dur. Buradaki Lipizzaner tayları, Schubert'in müziği eşliğinde *caracole* hareketini sergiler.

da bunları seyircilerin önünde yere koyardı. Bu görkemli at gösterisi izleyen herkesin hatıralarına kazınırdı; üstelik bu gösteri, salt bir gösteriden çok daha fazlasını yansıtıyordu.

At, başlangıçta bir sürü hayvanı ve askeri kaynak olarak zenginlik ve gücü güvence altına almak için yararlı bir araçken zamanla, gücün kendisinin güçlü bir sembolüne dönüşmüştür. Ruhani dünyayla bir bağlantı olarak eski rolünü korusa da, artık seküler sanatçılara ve şairlere ilham veriyordu. Bu evrim, Çin'in ve belki de dünyanın en at delisi hanedanı olan Tang döneminde doruğa ulaştı. Bozkırlı rakipleri ve zaman zaman müttefikleri olan (Gök, Mavi veya Kök Türkler olarak da bilinen) Gök Türklerle birlikte atı, atçılığı ve onunla ilişkili sembolizmi yeni bir düzeye ve kıta çapında bir ölçeğe taşıdılar. Savaşçılar, diplomatlar ve tüccarlar, bugün kaba kuvvet diye tabir ettiğimiz şeyi sağlamak adına atlara hâkim olmak için yarışırken, aristokratlar ve sanatçılar atı yumuşak güç olarak kullandılar ve uzun süreli kültürel normlar yarattılar. Bu arayışların her ikisi de Tang Hanedanı'nın ve Gök Türklerin yükseliş ve çöküşlerini noktalayarak, atların ve atlıların Asya'ya sonraki 1000 yıl boyunca hem siyasi hem de kültürel olarak hükmetmesinin yolunu hazırladı.

Tang'la karşılaştırıldığında, Asya'daki başka hiçbir imparatorluk hanedanı, ordunun en önde gelen kolu haline gelen süvariliğe bu kadar önem vermemiştir. Resmî hanedan tarihi, eski Han generali Ma Yuan'ın sözleriyle hâkim görüşü kaydetmiştir: "Atlar devletin silahlarıdır. Eğer Tanrı bu silahları elinden alırsa, devlet yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır." Zirveye ulaştıklarında, Tang o zamana kadar var olmuş en büyük süvari gücünü bir araya getirmişti. 700 bin at, imparatorluk haralarında ve ahırlarında otluyor ve geziniyordu; bu da ancak II. Dünya Savaşı'ndaki Amerikan donanma gemisi inşası veya Uzay Yarışı gibi çabalarla karşılaş-

tırılabilecek ölçekte bir askeri, lojistik ve bürokratik başarıyı temsil ediyordu. Bunu yapmak için Tang, daha önceki hiçbir Çin hanedanının hayal etmediği bir şekilde bozkır üzerinde hâkimiyet kurdu.

Başlangıçta Tanglar, komşuları olan Gök Türklerle, bozkır üzerindeki güçlerini hem rekabet halinde hem de huzursuz bir şekilde paylaşmışlardır. At yetiştiren bu halk, 5. yüzyıldan itibaren Çin'in başlıca at tedarikçileri olarak Hunların yerini aldı. Adlarını, altında sürü güttükleri ve teistik bir şekilde taptıkları büyük gökten almışlardır.* Batıda Aral Denizi'ne kadar uzanan, Hunlarınki kadar büyük bir bozkır imparatorluğunu yönetmişlerdir. Sayısız süvarileri, ilkin Tang imparatorunun, MS 618'de Çin imparatorluk sürekliliğini zaman zaman kesintiye uğratan çalkantılı dönemlerden birinde iktidara gelmesine yardımcı oldu. Tang klanının kendisi de anne tarafından Türklerin soyundan geliyordu. Türkler ilk başta, yeni imparatordan, askeri destek karşılığında kendi kağanlarına ya da yüce kağanlarına sadakat yemini etmesini istediler. İkinci Tang hükümdarı Taizong, 626'da Çin'i yeniden birleştirme işine devam etti ve yeni güçlerini, artık kendisini bozkırın kağanı olarak kabul etmek zorunda kalan Türklere karşı kullandı. Çin imparatoru ilk kez, –ama son kez değil– sınırsız bozkırın büyük bir bölümünü egemenliği altına aldı.

Taizong, kağan rolünden ve bunun gerektirdiği yaşam tarzından keyif alıyordu. Bu ona, kapalı saraydan kaçmak ve Türk müttefiklerini karşılamak amacıyla ata binmek için bir bahane de sağlıyordu. At sırtında avlanmaya karşı bir tutkusu vardı; bu durum mandarinler tarafından pek hoş karşılanma-

* Sonrasında bu insanlar yurtlarından çıkarıldı ve İran, Ukrayna, Romanya, Macaristan ve bugünkü Türkiye'ye göç ettiler. Bir dizi başka isimle tanındılar: Türkmenler, Kırgızlar, Kazaklar, Oğuzlar, Uygurlar, Kıpçaklar, Gagavuzlar, Özbekler veya basitçe Türkler.

sa da, kendisini ve atlılarını savaşa hazır durumda tutmanın bir yolu olarak gerekçelendirdiği bir eğlenceydi. "Dünyanın şu anda barış içinde olduğu doğru, ama savaşa hazırlık göz ardı edilemez," diyordu. Yine de sivil saray mensupları buna karşı çıktı. Avda boşa harcanan zaman hakkında imparatoru muhtıralarla kuşattılar, Türklerin yöntemlerini taklit ettiği için onu ihtiyatlı bir dille azarladılar ve avlanmanın, ekinleri atlılar tarafından ezilen çiftçiler için zararlı olduğunu savundular. Taizong itiraz etti: "Ben maiyetimle birlikte kendi arazilerimizde avlanıyorum, böylece çiftçilere zarar vermiyoruz. Sorun nedir?" Asıl sorun, at sırtında avlanmanın imparatoru devlet meseleleriyle ilgilenmekten alıkoymasıydı. Çünkü bakanları ve saray hadımları, İmparator'un avlarına katılarak boyunlarını riske atmaya hazır değildi. İmparator'un hasta olan baş karısı, ölüm döşeğindeyken, avlanmayı bırakması için ona yalvardı ve onu isteksizce de olsa bu dileğini kabul etmeye zorladı. Ancak Taizong'un imparatorluğunun at gücüne ilgisi hiçbir zaman azalmadı.

İlk olarak, eski müttefikleri Türklere ait olan, Çin Seddi'nin ötesindeki geniş otlakları fethederek sindirdi. Çin'de de at yetiştirilebilirdi ama bu pek ekonomik değildi ve her zaman olduğu gibi toprağa aç çiftçiler mevcut otlaklara sürekli olarak tecavüz ediyordu. Bu yeni, çevresel bozkır topraklarını fethetmek için Tang'ın devasa süvari gücü gerekliydi. Bu topraklar da süvari gücünü beslemek için gerekliydi. Ordunun savaş kayıplarını telafi etmek için, yılda toplam hayvan sayısının %15'ine, yani 90 bin ata ihtiyacı vardı. Bu nedenle İmparator kuzeybatı komutanlıklarında, bugünkü Shaanxi, Hebei ve Gansu eyaletlerinde 58 ayrı hara kurdu. Her bir harada 3000 dönümlük bir otlakta yaklaşık 3000 at barındırılıyordu. Bu haralar birlikte muhtemelen yılda 40 bin ila 50 bin binek atı sağlıyordu. Türklerle yapılan ticaret, 34 farklı klan tara-

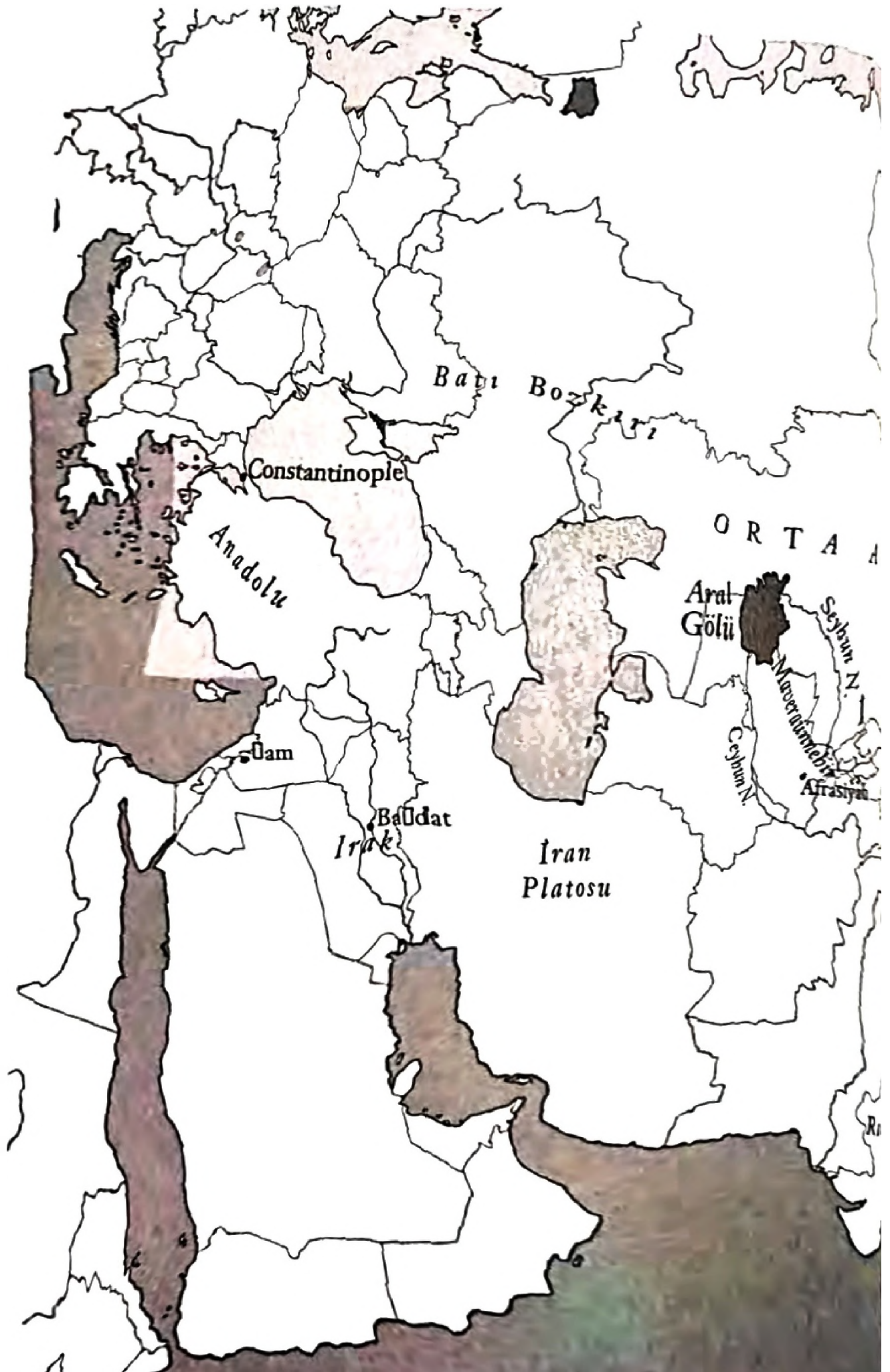
fından yetiştirilen ve her atın köken klanıyla ilişkili *tamga*yı yani damgayı taşıdığı, geri kalan ihtiyaçların karşılanmasına katkıda bulundu. Bozkır atları sınırda kayıt altına alınıyor ve hükümete devredilmelerine engel olanlara ağır cezalar veriliyordu.

Toprağa ek olarak, Tang'ın yetkin seyislere de ihtiyacı vardı. Çinliler atları yetiştirmek, terbiye etmek ve yeterli ölçekte eğitmek için onlara hiçbir zaman yeterince aşina olmadı. Çinli seyisler kullanan sonraki hanedanlıkların yıllıklarından, bu haraların hiçbir zaman uygun at kotalarını dolduramadığını biliyoruz. Tang bu nedenle büyük ölçüde Türk seyislere başvurmuştur. İmparatorluk ahırlarında 5000'den fazla personel çalışıyordu ve her bir harada 500 ila 700 arasında personel bulunuyordu. Bu dönemde 1 milyondan fazla Türk'ün seyis ya da süvari olarak Çin'e göç ettiği düşünülmektedir.

Çinliler, Hintliler gibi, tehditkâr aygırların ahırlarında maymun bulundurulmasını desteklemiştir. Bu, Hindistan'da olduğu gibi ata bir arkadaş vermenin bir yolu olarak görülmüyordu. Çinliler sakallı Orta Asyalıların maymunsu bir görünüme sahip olduğunu ve atların kıllı primatlarla çevrili bir ortamda kendilerini evlerinde hissedeceğini düşünüyorlardı. Seyisler sayısız Tang seramik heykelinde gür kaşları, bıyıkları ve sakallarıyla acımasız ölçüde komik bir şekilde tasvir edilmiştir. Göreceğimiz gibi son gülen seyisler olmuştur.

Seyisler, Tang at gücünün korunmasında önemli bir rol oynuyordu. Seyisler eyer üzerinde büyümüş ve en değerli atların emanet edilebileceği adamlardı. Bazıları aslen savaş esiri ve köleydi, ancak binicilik konusundaki bilgileri ve at sırtındaki çekicilikleri nedeniyle, Çinli büyükler onları alaylarında öncü olarak istihdam etti ve bazen hanelerinde önemli pozisyonlara terfi ettirdi. İmparatorluk haraları için at-

Çin Bozkır'a Doğru Genişliyor

S Y A
A
Doğu Bozkırı
Hebei
Sari N.
Gansu
Tibet
Platosu
Chang'an
Shaanxi

ları değerlendirmek ve potansiyellerine göre özel damgalarla işaretlemek de dâhil olmak üzere bir dizi titiz görevi yerine getirdiler. İki yaşında en umut verici taylar "uçan küheylan" anlamına gelen *fei*, 飛, damgasını alırdı. Seyisler atları terbiye ettikten sonra, hazır olma durumlarını belgelemek için, hayvanların vücutlarının farklı bölgelerine geleneksel Çin'e özgü mühürlerde kullanılanlara benzer ek işaretler ekliyordu. Tang haralarının kış için yem temin etmesi ve atları ahırlarda beslemesi, bozkır halklarının genç hayvanlarda yaşadığı korkunç kış kayıplarının önüne geçmiştir. Tanglar, geniş kaynaklarını Türk *ustalığıyla* birleştirerek eşi benzeri görülmemiş ölçekte üstün atlar yetiştirmiştir.

Seyislerin değerlendirme sürecinin ardından, haralar devletin çeşitli ihtiyaçlarına hizmet edecek atları gönderiyordu. Ejderha damgasıyla işaretlenmiş üstün atlar doğrudan imparatorluk ahırlarına gidiyordu. Bir sonraki en iyi atlar, binek olarak süvarilere katıldı. Orta kategorideki atlar ulak hizmetine girerken, sıradan atlar memurların binmesi için hazır hale getirildi. Chang'an'daki Tang imparatorluk sarayının içinde bulunan Ejderha Ahırı, ya Türk hanlarından hediye olarak ya da haraların *fei*'leri arasındaki en iyi mezunlardan temin edilen, imparatorluğun en değerli atlarını ağırlıyordu. Ejderha Ahırı'nda her biri kendine özgü bir isme sahip altı ağıl bulunuyordu: "Sağ Kanadın Uçan Atları", "Sol Kanadın Uçan Atları", "Sol On Bin" ya da "Sağ On Bin" gibi, Han zamanından beri daha da ayrıntılı hale gelen bir isimlendirmeydi bu. Bu iddialı isimlere rağmen saraydaki toplam hayvan sayısı hiçbir zaman 10 bini geçmemiştir, ancak bu yine de imparatorun emirleri için her zaman hazır olan üstün atların tek bir yerde toplanması bakımından etkileyici bir sayıdır.

Bu kadar çok oyuncunun yer aldığı böylesine geniş bir sistem, ayrıntılara ve disipline büyük bir özen gösterilmesi-

ni gerektiriyordu. Alt düzeydeki çiftçiler için yem satmak ya da komşu Türklerin hayvan hırsızlığına göz yummak çok caziptı. At hırsızlığına karşı koymak için, öldüğü bildirilen her at başına, çiftlik sahipleri leşi hükümet denetçilerine vermek zorundaydı. Cezalar ağırdı; İmparator Taizong hara sistemini çelik gibi bir elle kontrol ediyordu. Önceki bir rejim döneminde Fergana'dan ithal edilen ödüllü bir aygırın kaybolduğunu öğrendiğinde, onu bulmak için ülke çapında bir soruşturma emri vermiştir. Atın, gözleri bağlı halde bir tahıl öğütme değirmenini çalıştırırken bulunduğu söylenir. İmparator onu imparatorluk harasına getirtti ve burada beş tayın da atası oldu. Taizong'un en ince ayrıntıya kadar dikkat etmesi, önceki rejimlerin 100 bin ve daha az titiz haleflerinin 300 bin atına kıyasla 700 bin at bulundurmasını sağladı. Bu at gücü de Tang'ın bozkır halkları arasındaki üstünlüğünü ve Çin'de barışı sağlamıştır.

İmparator Taizong'un en sevdiği savaş atlarından biri, Zhaoling Mozolesi, MS 7. yüzyıl, Shaanxi.

Taizong, ölüm zamanı geldiğinde naaşının konması için görkemli bir mozole yaptırdı ve bu anıt mezarı, gerçek atların kabartma olarak yapılmış altı adet gerçek boyutlu portresiyle süsletti.* Bu tür bir kabartma Çin için alışılmadık bir şeydi ama İran'ın eski başkenti Persepolis'teki at oymalarını andırıyordu. (İranlı zanaatkârların anıt mezarın yapımına yardım etmiş olması muhtemeldir, zira Taizong'un hizmetindeki bazı İranlı prensler de buraya defnedilmişti.) İmparator'un vasiyetnamesinde şöyle yazıyordu: "Bu savaş atları beni her savaşta düşman hatlarına karşı taşıdığı ve beni tehlikeden kurtardığı için, gerçek görüntüleri taş üzerine resmedilerek mezarımın sağına ve soluna yerleştirilmelidir." Atlardan üçü, dört ayağı da yerden kesilmiş bir şekilde dörtnala uçarken tasvir edilmiştir. Dördü, savaşta aldıkları gerçek yaraları yansıtan oklarla delinmiş olarak gösterilmiştir. Her at farklı bir dona (doru, tüylü sarı, sarı ve beyaz, alaca, siyah ve kiremit kırmızısı) sahiptir ve her biri Tekin ve İşvar (her ikisi de "prens" anlamına geliyor) ve Şad ("hükümdar") gibi bazıları bozkır kökenli onurlu isimler taşımaktadır. Resimler o kadar gerçekçidir ki ziyaretçiler onların bir tür büyü sonucunda tekrar hayata dönebileceğini düşünüyordu.

Bu atların siperlikli yeleleri ve bağlanmış kuyrukları bozkır tımar tarzını hatırlatmaktadır. Bu arada, burada, eyerden sarkıtılan basit demir halkalar olan üzengilerle donatılmış atların ilk örnekleri görülmektedir. Taizong için atlar, imparatorların sağlam bir şekilde oturabileceği bir koltuktu; bu çağda biniciler at sırtında daha güvenli bir şekilde oturmak için yeni yollar denedi. Buna biniciliklerini geliştirmek de dâhildi.

---

* Türbe terk edilip yağmalandıktan sonra oymalar 1912'de taşındı. Dördü yerel bir müzeye kondu, ancak ikisi Pennsylvania Üniversitesi'nin Penn Müzesi'ne ulaştı ve burada çoğu ziyaretçiyi memnun ediyor; tek istisna ise onları geri isteyen Çinliler.

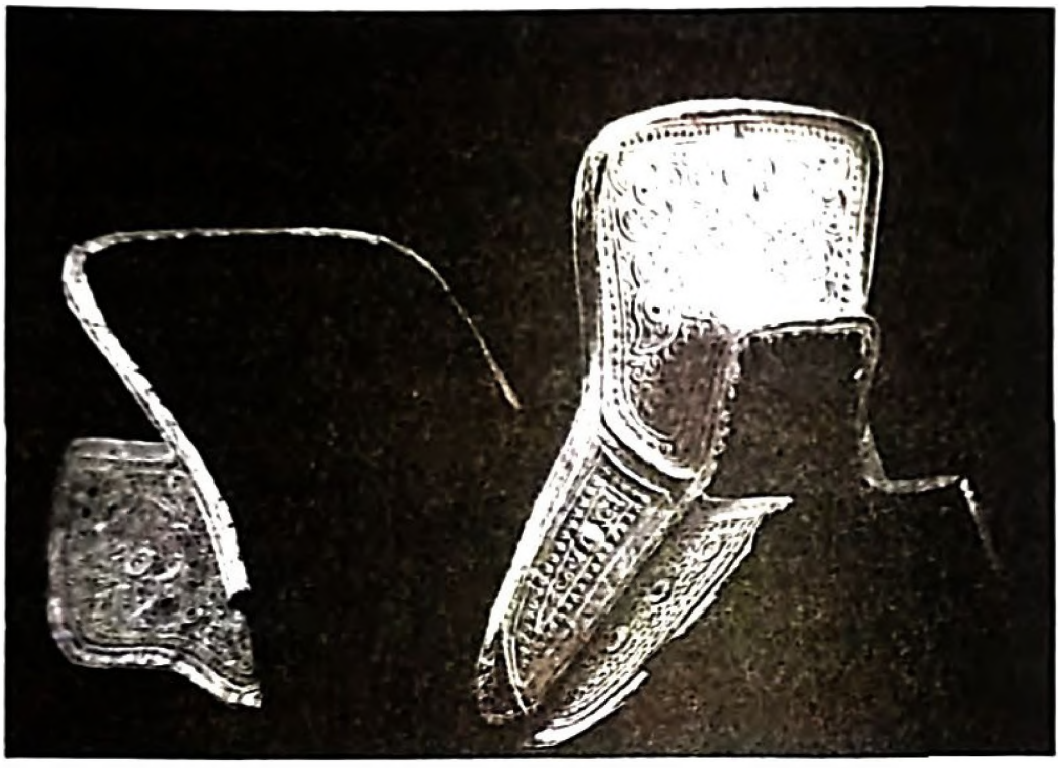
Atçılık Sanatı

Tang'ın dayattığı uzun barış sürecinden önceki Çinliler, Türkler, İskitler ve Hunlar arasındaki çatışma dönemi, at sırtında savaşma bağlamındaki mevcut tekniklerde büyük gelişmelerin yaşandığı bir dönem oldu. Açık fikirli at eğitmenleri ve süvari generalleri, ister doğudan ister batıdan, ister düşmanlardan ister müttefiklerden gelsin, binicilikteki yeniliklere büyük önem verdi. Serseri şövalyeler Tangların sarayıyla hanların çadırları arasında, İran şahlarının sarayıyla Konstantinopolis'teki Roma imparatorunun sarayı arasında gidip geliyor, biniciliklerini mükemmelleştiriyor, zarif donanımlarını sergiliyor ve binicilik yarışmalarına katılıyordu.

At sırtında uzun yolculukları kolaylaştırmak ve daha etkili bir savaş platformu sağlamak için atlılar eyer üzerinde fiziksel iyileştirmeler yaptılar. Eyer kaltağını Türklerin icat ettiği düşünülmektedir. Bu, binicinin ağırlığını dikeyden ziyade yanal olarak ve bir ya da iki at omurundan daha fazlası üzerinde dağıtmak için atın omurgasının her iki tarafına uzunlamasına yerleştirilen ahşap bir çerçeveden oluşuyordu. Eyer kaltağı binici için de daha fazla konfor ve denge sağlamış, binicinin oturağını yastıklarla dolduran İskit eyerinin yerini almıştır. Eyer yapımcıları artık sert eyerin ön tarafını bir kulp ve arka tarafını da bir kantarmayla imal ederek Türk-Moğol eyerine karakteristik kova şeklini vermiştir.*

Sert eyer, önde uyluklara ve arkada kuyruk sokumuna sağlam bir destek sağladığı için, binicilerin gövdelerini daha

* Bugün Kaşgar'daki pazara gidip, Tang dönemiyle benzer bir çıplak ahşap eyer iskeleti satın alabilirsiniz ve eyerciye deri ve pirinç süslemelerini zevkinize ve bütçenize göre uygulamasını isteyebilirsiniz. Daha dikkatli bir binici ise eyerciden, iskeleti atının sırtına özel olarak uyarlamasını rica edecektir.

Altın kaplama Türk usulü eyer, muhtemelen Khitan, MS 12 ila 13. yüzyıllar arası.

özgürce hareket ettirmesine olanak sağlıyordu. Bu durum süvarilerin yavaş yavaş, yakın mesafelerde düşmanlarını doğramak için tipik kavisli kılıçla donanmaya başlamasını sağladı ve bu kılıç antik çağın kısa, daha çok saplanarak kullanılan sivri kılıcının yerini aldı. Süvariler ayrıca eyerden geriye doğru itilmeden, tüm vücut ağırlıklarını arkalarına alabilecekleri, mızraklar lehine sınırlı kullanım alanına sahip ciritler atmayı da terk etti.

Daha sert olan ağaç eyer, belki de 5. yüzyıldan itibaren üzengi kullanımını kolaylaştırmıştır. Akademisyenler, atlıların bu ekipmanı ilk ne zaman benimsediğini ve bunların nerede icat edildiğini hâlâ tartışmaktadır. Ata binmek bugün dahi vazgeçilmez bir araçtır, ancak ilk atlılar basitçe atın yelesinden tutup sırtına atlardı. Her yerde bulunan kılıç, hantal mızrak, ağır topuz, yay ve ok sadağı taşımak bir yana, tam bir

zırh giymek bile ata binmeyi zorlaştırıyordu. İlk başlarda seyisler ağır silahlı savaşçıların eyere binmesine yardım ederdi. Tek üzengi daha sonra binişe yardımcı olmak için moda haline gelmiş olabilir ve zamanla biniciler iki üzengi kullanmanın uzun mesafelerde daha rahat seyahat etmelerini sağladığını fark etmiştir. Her icatta olduğu gibi bazı biniciler üzengilere karşı direndi. (Şanssız biniciler, bir ayağı üzengiye takılıp attan düşmenin çok tehlikeli olabileceğini bilir). Üzengilerin ortaya çıkışı ve artan popülaritesine dair kesin kanıtlar azdır, zira en eski ekipmanların demirden değil de zamanla bozulabilerek, kaybolan ahşaptan oyulmuş olması muhtemeldir. Dolayısıyla bu geçiş, İskitlerin ve Hunların 3. yüzyıldaki alaca karanlığından Türklerin 5. yüzyıldaki gelişine kadar uzun bir dönemde gerçekleşmiş olabilir.

Üzengi 8. yüzyılda bozkır istilacılarının batı bozkırlarına ve Macar ovalarına yaptığı akınlarla Avrupa'ya gelmiştir. Bu istilalar Konstantinopolis imparatorlarını ve Doğu Avrupa prensliklerini, paralı asker ve yardımcı olarak kullandıkları bozkır halklarına –İskitler, Avarlar ya da Türkler– aşina hale getirmiştir. Rusya, Ukrayna, Polonya, Macaristan, Slovakya, Romanya ve Bulgaristan'da at kurbanlarının ve binicilik takımlarının bulunduğu karakteristik bozkır mezarları ortaya çıkarılmıştır. Bozkır binicilik ve savaş tarzı, Çin'de olduğu gibi Doğu Avrupa'da da hüküm sürmüştür.

Ne var ki diğer açılardan baktığımızda, bu dönemin biniciliği modern biniciliğin öncüsü sayılmaz. Türkler genellikle atlarını nallamazdı, çünkü kendi doğal ortamlarında atların toynaklarının böyle bir korumaya ihtiyacı yoktu. Daha sonraları, savaşlarda atları düşman tarafından kullanılan çivili engellerden korumak için nal kullanılmaya başlandı. Mahmuzlar da, atlara manevra için ek işaretler sağlamak amacıyla kırbaç kullanan Asyalı biniciler arasında pek popüler değildi.

Bu dönemin savaş atlarına, bazen sertleştirilmiş deriden, daha da nadiren demir levhadan ama çoğunlukla basit bir yastıklı veya keçe eteklikten oluşan koruyucu zırhlar takılırdı. Keçe eteklik bile atların her zaman kolay hedef olduğu oklara karşı az da olsa savunma sağlıyordu. İmparator Taizong'un en sevdiği küheylanlarından bazıları, altı ya da yedişer ok yarası almıştı. Savaştan önce bu tür korumalar rulo haline getirilip eyerin önünde taşınabiliyordu. Bu aksesuarlar genellikle başlı başına bir sanat eseriydi: sırmalı ipekten eyer örtüleri; ince nakışlı ya da kakmalı metal üzengiler ve başlık zırhları (baş koruması); lapis lazuli ya da turkuazla süslenmiş eyer. İşte Tang, Türk ya da İran ağır süvarilerinin binek hayvanları böyle kusursuz donanımlıydı.

Bugün Özbekistan'da bulunan Semerkant antik kentindeki 7. yüzyıla ait Efrasiyab sarayının duvarlarında bu tür atlı savaşçıların tasvir edildiğini görebiliriz. Bu resimler, o zamanlar zirvede olan ve Çin, Hindistan ve İran'dan gelen elçileri karşılayan Türkleri resmeder. Paralı askerler, diplomatlar, rehineler* ve at tüccarlarının bozkırın bir ucundan diğerine seyahat etmeleri, misafirlerle ilgili standart bir karşılama protokolünün tadını çıkarmaları, ritüel bir hediye alışverişine katılmaları ve kaçınılmaz olarak atlı yapılan yarış, avcılık, polo ve okçuluk gibi oyunlarda yarışmaları gerçekten de yaygındı.

Efrasiyab resimlerindeki şölen atlıları, *The Romance of the Three Kingdoms'daki* (Üç Krallığın Romanı) Lu Bu, *The Knight in Panther Skin'deki* (Panter Postlu Şövalye) Tariel, aynı adlı Ermeni destanındaki Sassoonlu David, Anadolu Yunan destanındaki Digenes Akritas ve *Şehname'*deki Siyavuş gibi bu çağın edebi kahramanlarını hatırlatır. Bu şövalyelerin her

* O zamanlar, kraliyet aileleri sıklıkla diplomatik faaliyetlerinin bir parçası olarak rehine değiş tokuşu yapardı. En iyi durumda rehineler, onurlarına uygun bir misafirperverlik görürdü.

biri yarı büyülü güçlerle donatılmış ünlü bir savaş atına biner: Lu Bu'nun Kızıl Tavşan'ı, Davut'un Celili'si, Siyavoş'un Şabgir'i. Bu savaşçılar hikâyelerde macera ve kahramanlık peşinde saraydan saraya dolaşan yetenekli atlılar olarak da tanımlanır.

Kahramanlar edebi destanlarda olduğu gibi gerçek hayatta da polo oyunlarında biniciliklerini ve saray terbiyelerini sergiler. 4. yüzyıla ait *Aziz Kardagh'ın Hayatı*'nda, İran şahı yükselen genç bir atleti polo oyununa katılmaya davet eder. Fiziği ve iyi biniciliği Şah'ın ve saray mensuplarının övgüsünü kazanır. Qardagh bir *chukker* (devre veya çeyrek) kazandıktan sonra Şah onu hemen eyalet valisi olarak atar.* Benzer şekilde *Şehname*'nin sürgünde dolaşan Siyavuş'u, Türk kağanı Efrasiyab tarafından polodaki becerilerini göstermesi için davet edilir. Siyavuş nazikçe Türklere karşı değil, Türklerle aynı tarafta oynamak istediğini belirtir ancak Efrasiyab buna yanaşmaz: "Senin tokmağının yenilmez olduğunu duydum," diyerek onunla alay eder. Her iki kahraman da takımlarını seçer ve oyuna başlar. Efrasiyab havada süzülen bir top gönderir; Siyavuş topu anında yakalar ve daha da yükseğe fırlatır. İranlılar kendilerini oyuna iyice kaptırınca Siyavuş kendi tarafını yumuşatıp yavaşlatmak zorunda kalarak Farsça bağırır: "Bu bir oyun, burası savaş alanı değil. Bırakın Türkler topu alsın." Ev sahiplerini gerçekten yenmenin tehlikeli olacağını fark eder. Oyunu kaybettikten sonra sürgündeki İranlılar aylarca Türklerin misafirperverliğinin tadını çıkarır.

Polo oyunu, bu serseri şövalyeler çağında paylaşılan binicilik kültürünün en belirgin örneğidir. Kimse oyunun nerede ortaya çıktığını kesin olarak söyleyemez; bu oyunun kaynağı muhtemelen bugünkü *buzkaşi, kökpar* veya *kökbörü* gibi, boz-

* Sonrasında Qardagh, Hristiyanlığa geçer ve aynı Şah'ın elinde şehit olur; bu yüzden azizliği kabul edilmiştir.

kır insanları tarafından oynanan geleneksel atlı yarışmalardır. Poloyu askeri eğitimin yanı sıra bir kraliyet eğlencesi olarak ilk oynayanların İranlılar olduğu düşünülmektedir. Modern zamanlara kadar yarışmacılar özel olarak yetiştirilmiş polo midillilerine binmez, bunun yerine savaş için kullandıkları eşit güçteki hayvanlarla oynarlardı. Buna göre atlar da oyuncular kadar yabanıl, hatta daha da yabanıldı. Gezgin, atlı şövalyeler servet ve macera peşinde koşarken oyun Asya'ya yayıldı.

Polonun yaygınlığı, var olduğu bilinen oyun sahalarının sayısıyla kanıtlanmaktadır. Türk kağanlarından biri Kaşgar'da bir saha yaptırmış ve burada halka açık oyunlar düzenlemiştir. Konstantinopolis'te Roma imparatoru sarayının hemen altında, bugün Doğu Ekspresi'nin İstanbul Sirkeci tren istasyonuna girdiği yerde bir polo sahası kurmuştur. Bağdat Halifesi El Mehdi, şehrin Halba Kapısı'nın dışında, Türk köle askerlerinin oyunda başarılı olduğu ve ata binmeyen coşkulu halk tarafından hevesle takip edildiği bir oyun alanı sağladı. Bu efsanevi kraliyet polo sahalarından, her iki ucunda hâlâ ayakta duran mermer sütunlarıyla dünyanın en görkemli meydanlarından biri olan, İsfahan'daki Şah Meydanı'nı* bugün dahi ziyaret etmek mümkündür.

Tang doğal olarak, saray yerleşkesi içinde dünyanın en görkemli polo sahasını inşa etmiştir. Bir betimlemede duvarların satenle kaplandığı ve zeminin bir ayna gibi parlak ve pürüzsüz olması için yumurta ve kum karışımıyla sıvandığı anlatılır. Hem Taizong hem de Xuanzong bu oyunu teşvik eder. Tang Prensi Zhanghuai'nin mezarının duvarlarında hâlâ Tang polo oyuncularını görebiliriz; burada kıvrak ve çevik atların oyunları, atlar adeta havada süzülüyormuş gibi tasvir

* 1979 devriminden bu yana meydanın adı değişti. Şu anda Nakş-ı Cihan Meydanı olarak biliniyor.

edilmiştir. Yirmi kişiden oluşan oyuncular üniforma ve şapka giymekte, hilal şeklinde bıçakları olan lakros sopasına benzer sopalar taşımaktadır. Kaleler yüz adım aralıklıydı. Günümüzün seçkin atletleri gibi, bu atlılar da zengin sponsorlar için oynamak üzere işe alınıyordu. Efsanevi Siyavoş gibi gezgin İranlı oyuncuların bu oyunu Çin'e getirdiği düşünülmektedir.

Yakışıklı Türk seyislerin yardım ettiği saray kadınları da polo oynamayı öğrendi, ancak yetkililerden biri yaralanmaları azaltmak için kadınların at yerine eşeğe binmesini tavsiye eder. Gerçekten de bu spor, ölümlerin yanı sıra yaralanmalara da yol açmıştır. En sevdiği oyuncu 844'te bir maç sırasında kaza geçirip ölünce, İmparator Wuzong diğer oyuncuların başlarının kesilmesini emretmiştir ki bu da başka bir tehlikeye işaret eder. Daha sonra Jin Hanedanı'ndan* İmparator Taizong polo oyunundaki şiddeti siyasi düşmanlarını öldürtmek için bir kılıf olarak kullanmıştır. Hükümetin sivil üyelerinin tıpkı avcılığı eleştirdikleri gibi bu oyunu da eleştirmelerine şaşmamak gerekir.

Polo gibi bir oyunu oynamak, atın Fransızlardan esinlenerek *dresaj* dediğimiz dikkatli bir eğitimden geçmesini gerektirir. At yetiştiricileri, en umut verici tayları veya kısrakları, zekâ ve empati gösterenleri seçmelidir. Böyle bir at, binicisinin karşılaştığı tehlikelerden çekinmez ve binicisinin göz ardı edebileceği tehlikeleri önceden tahmin ederek binicisini gitmesi gereken yere, savaşa ya da tehlikeden uzağa götürür. Sürekli egzersizle son derece kondisyonlu hale getirilen at, kolayca yönünü değiştirebilir (koşarken yön değiştirmek için sol ön ayağından sağ ön ayağına geçebilir) ve dengesini kaybetmeden veya binicisini fırlatmadan bir anda yön

* Kafa karıştırıcı bir şekilde, Tang, Song ve Jin Hanedanlıklarında her biri farklı olan Taizong adında üç imparator vardı.

değiştirmek için kendini toplayabilir. Eğer bir *manej* ya da kapalı eğitim alanı mevcutsa, atlar daireler ya da 8 rakamı çizerek binme alıştırması yapar. Atlar ayrıca, grubun aynı anda aynı yöne dönebilmesi için her hayvanın aynı ön ayakla liderlik ettiği ve aynı toplama derecesini koruduğu bir düzende sürmeyi öğrenmelidir. Bu eğitim olmadan bir polo oyunu kazanılamaz. Savaşta, gerekli disipline sahip olmayan bir süvari ordusu düşman için olduğundan daha tehlikeli hale gelir.

Şövalyeler arasındaki tüm karmaşık alışverişe rağmen, farklı binicilik ekolleri her at yetiştirme ortamının kendine özgü karakterini yansıtır. Bozkır halkları –Türkler ve daha sonra Moğollar– atlarını yarı özgür bir şekilde yetiştirmiş, yaz kış açık bozkırda serbestçe otlamalarına izin vermiştir. Türkler tayları zorlamak yerine onları ikna ederek disipline sokmuştur. Moğollar ise iki yaşındaki tayları acımasızca ve etkili bir şekilde terbiye etmiş, ürkek tayları sürüden kementle ayırıp onları yorulana kadar eyersiz sürmüştür. Bundan sonra hem Türk hem de Moğol biniciler atlarını sesleri ve elleriyle, dizginler ya da Moğolların özgürce kullandığı kırbaçla kontrol ediyorlardı. Modern jokeyler gibi, dizleri kısa kancalı üzengilerin üzerinde, atların yanlarını bacaklarından koruyarak bineklerine herhangi bir yanal hareket vermemek için ata binerlerdi. Tek amaç hızlanmaktı. Atları ne tırıs gider ne de koşardı, bu yüzden günde 50 ila 80 kilometrelik sürüşler dörtnala, her seferinde iki saat sürerdi ve biniciler ipin ucundaki bir top gibi savrulmamak için oturaklarını eyerlerden kaldırırdı. Bozkır atları kondisyonlarını yarışlarda ve avcılıkta sürekli binilerek korurdu; bu, eyer üzerinde yaşayan, her erkeğin asker olduğu ve kötü bir kışı geçiremeyecek bir ata çok fazla yatırım yapmanın göze alınamayacağı bir halka uygun bir binicilik yaklaşımıydı.

İranlılar gibi yerleşik halklar atlarını kış boyunca yemle beslemiştir. Bunun sonucunda atları daha güçlü ve daha inatçı hale gelmiştir. Özellikle İran aygırları, bozkırın iğdiş edilmiş atlarına kıyasla çok daha uzun bir eğitim süresi ve binicinin daha fazla beceri göstermesini gerektiriyordu. İranlı biniciler bineklerine hâkim olmak için ekstra güç ve beceri kullanmak zorundaydı. Eyere alçaktan binerler ve atı yönlendirmek için bacakları da dâhil olmak üzere tüm vücutlarını kullanırlardı. Bu onlara, her taraftan üzerlerine gelen düşmanlarla çatışmaya girdiklerinde daha fazla esneklik sağlıyordu. Teknik gelişmişlikleri nedeniyle, İranlılar bozkır halklarının kaba ve hazırcı yaklaşımını küçümseme eğilimindeydi. Çinliler Türk binicilik tarzını, Hintliler ise İranlılarınkini benimsemiştir.

Bir başka binicilik ekolü de atların günlük yaşamda çok farklı bir rol oynadığı Arabistan'da ortaya çıkmıştır. Arabistan'da develer yaygındı. Bu hayvan Bedevilere toplu saldırıları ve göğüs göğüse çarpışmaları için bir savaş aracı olarak hizmet etmiştir. Buna karşılık at, nadir bulunan ve çok da aranan bir varlıktı. Bir Bedevi değerli atını açık bir savaşta riske atmazdı; bunun yerine sessizliği ve hızıyla ünlü bir kısrakla gece baskınlarına çıkardı. 10. yüzyıl Arap şairi ve maceraperest El-Mütenebbi'nin gizlice yaptığı akınlar hakkında yazdığı gibi, "Ben gece, at ve mızrakla tanınırım." Arap atları şımarık birer çocuk gibi muamele görür, sahibinin leziz yemekleriyle beslenir, genellikle sıcaklık ve güven sağladığı için binicinin çadırının içinde yatardı. Günümüzde Arap atlarıyla sahipleri arasındaki sosyal ilişkinin temelinde yatan özellik kaynağını buradan alır. Arap atı aynı zamanda güçlü bir koşu yeteneği de geliştirmiştir, çünkü sadece akınlarda ani hızlanmalar için kullanılmıştır. Bir at, saldırmak yerine kaçarken en doğal içgüdüleri ortaya çıkar ve bu da onları kısa mesafelerde

yenilmez kılar. Bu özellik yüzyıllar sonra Avrupalı yarış meraklılarının ilgisini çekmiştir. Ancak Arap kısrakları, bu çağda at delisi aristokratların sevgisi uğruna yarışan birkaç ırktan sadece biriydi.

11. yüzyılda Şam'da bir araya gelen açık fikirli at hayranları, farklı at ırklarının artılarını ve eksilerini tartışmaktan keyif alıyordu. Bazıları Türklerin iğdiş bozkır atlarını övüyordu. Kimileri ise İran'ın ahırlarda bakılan ve ileri derecede eğitimli aygırlarından yanaydı. Bazılarıysa şımartılmış Arap kısraklarını öve öve bitiremiyordu. Yine de Türkler, prenslik heveslisi ve at âşığı Mübarek Kasım Zengi tarafından kaydedilen aşağıdaki at hikâyesiyle bu tartışmaya noktayı koymuştur.

Bir Türk prensi günün birinde Bağdat halifesine hediye olarak Pamirler'in ötesinden bir at getirmiş. Saray mensupları bu atı çok çirkin bulmuş ama Prens bunun, annesi bir kaplıcada bağlı bırakılmış bir dağ atı olduğunu söylemiş. Kaplıcadan çıkan ateşli bir aygır kısrakla çiftleşmiş ve böylece gri bir donu, sırtında siyah bir şeridi ve ayak bileklerinde zebra benzeri renkleri olan bu yarı vahşi hayvan ortaya çıkmış. Bu at, duruşuyla eski efsanelerdeki ejderha atlarını andırıyormuş. Bu muhteşem kan bağına rağmen Halife, hediye atı neredeyse küçümsemeyle kabul etmiş.

Yılmayan Türk, atın gerçek değerini göstermek için bir yarış teklif etmiş. Halife de bu teklifi kabul etmiş. Türk, bahisçilerin "at izi it izine karışır" sözündeki hikmeti görmüş ve atının lehine olacak bir parkuru ustalıkla seçmiş. Dört ayaklı yarışmacılar bir gece önce Bağdat'tan 15 fersah yani 75 kilometre uzaklığa götürülmüştü. Bu uzun mesafe, bozkırda yetişen ata büyük bir avantaj sağlıyordu. Yarış gün ağarırken başlamış ve sabah namazından önce Türk'ün atı bitiş çizgisine ulaşmıştı. At daha sonra tekrar yola koyulmuş ve diğerle-

rini 15 fersah daha geride bırakmıştı. Buna karşılık Halife'nin Arap atları öğleden sonra erken saatlerde bitiş çizgisine ulaşırken İran atları, bir gözlemcinin alaycı anlatımına göre, yarışı satranç tahtasındaki at taşları gibi tamamlıyordu: Binicileri tarafından bizzat ileri itilmeleri gerekiyordu. Halife bozkır atından o kadar etkilenmişti ki Türk'e, Pamirler'e dönüp bu türden daha fazla hayvan edinmesini emretti.

Daha sonra Halife, Türk baş atçısının oğlu Hizam el-Hutteli'den Türk, Fars ve Arap atları hakkında bilinen her şeyi *Kitabü'l-fürusiyye ve'l baytara* ("Atlar ve Veterinerlik Bilimleri") adlı bir eserde derlemesini istemiş ve bu eserde Bağdat'ın binicilik bilgisinin çoğu, Arapça konuşulan coğrafyalardaki at meraklısı nesiller için korunmuştur. Bağdat sarayı binicilliğe büyük saygı duyuyordu. Gerçekten de, klasik Arapçada binicilik için kullanılan kelime olan *siyasat*, سياسة, ata binmek hem mecazi hem de gerçek anlamda devlet meselelerini içerdiği için "siyaset" anlamına geliyordu.*

Yine de Türklerin, Tangların, İranlıların ve Arapların binicilik sanatına getirdiği tüm mükemmelleşme ve ilerlemeye rağmen, atların tamamen bu dünyaya ait olmadığına dair kadim anlayış devam etti.

Görünmeyenlerin Dünyası

Gördüğümüz gibi, insanlar atlarla başka hiçbir hayvanla olmadığı kadar farklı bir ilişki içinde olagelmiştir. Köpek familyası, atlarda olduğu gibi karmaşık duygular uyandırma konusunda biraz fazla uysaldır; köpeklerle insanların birbir-

* *Siyasat* ("politika") ve *riyasat* ("devlet yönetimi") kelimelerinin her ikisi de atlarla ilgili kelimelerden türetilmiştir. İngilizcede "to govern" fiili, Yunanca κυβερναω, yani "yönlendirmek" veya "gemicilik yapmak" anlamından türetilmiştir. Avrupalılar için gemiyle seyahat, atlar yerine yönetme için kullanılan metafordur.

lerine olan aşinalığı bu anlamda köpeklere engel teşkil eder. Onlarla o kadar iç içeyizdir ki, aile fertlerinden biri gibidirler. Öte yandan at hem ailedendir hem de öteki. Atın sağı solu belli olmaz. Atın alana ihtiyacı vardır. İyi bir atı belirlemek, bir köpeği seçmekten çok daha zordur. Atın gücü, dayanıklılığı, sağlamlığı, zekâsı, itaati ve güzelliği, keşfetmemiz ve ortaya çıkarmamız gereken gizemlerdir. Binmek için bir at seçtikten sonra ona hâkim olmak, binici ile at arasında özel bir ilişkinin doğmasına neden olur. Hem bozkır hem de yerleşik halkların kültürel gelenekleri bu derin bağın delilidir. Bu, çok duygusal bir düzlemde başlayarak bizi maneviyat ve uzmanlık alanına götüren bir yolculuktur.

Yolculuk, insanlar atın hızını doğrudan binici olarak deneyimledikleri anda başlamıştır. Hızla giden bir at üzerinde dörtnala koşma hissi, atalarımızın uçmaya en yakın olduğu andır. İyi bir at saatte 40 kilometre hızla dörtnala koşar. Olağanüstü bir at saatte 80 kilometre hıza ulaşabilir. Türk ozanı Dadaloğlu bu hız kültünü şöyle dile getirmiştir:

At kulağın dikmiş de göz süzer
Gövel ördek gibi göllerde yüzer
Çırpındırır yele, ceyrândır tozar
Atın eşkini seldir, yeğite gerek[*]

Başından beri insanlar hızlı koşan atları kanatlı hayvanlarla, kuşlarla ama özellikle de kaplıcalarda ve göllerde uyuduğu düşünülen ejderhalarla ilişkilendirmişlerdir. Eski bozkır göçebeleri, Pazırık'taki İskit mezarlarında gömülü olanlar gibi, ölürken atlarına ejderha kostümleri giydirirdi. Ortaçağ Türkleri de atlarını bu şekilde giydirmeye devam etmişlerdir. Bu

* Emel Esin, "Türk Sanatında At", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde, çev. Nezihe Seyhan, İstanbul, 1995, s. 66.

eski çağlardan itibaren, ejderhanın dikenli sırtını hatırlatmak için atların yelelerini ipek tutamlarla düğümleme uygulaması ortaya çıkmıştır. Bir Moğol efsanesinde, üç gri cennet atına kement atan bir kahramandan bahsedilir. Kahraman, Tanrıları memnun etmek ve çocuksuz klan şefinin bir varisinin olması için, atların her birinin yelesine beş farklı renkte ipek eşarp bağlayıp onları doğaya salmıştır. Atların boyunlarındaki parlak kumaş parçaları, mistik şaman ayinlerindekine benzer şekilde, onları dörtnala koşan ejderhalara dönüştürmüştür. Diğer efsaneler bu uygulamayı bizzat Cengiz Han'a atfeder.

Bir başka bozkır efsanesi, bir göl kıyısında at otlatan bir halktan bahseder; kısraklarla çiftleşen su canavarları buradan çıkmıştır. Bu, bozkırlarda yabani aygırların evcil kısraklarla çiftleşmesine izin verilerek, atların dayanıklılığının artırılması için uygulanan yöntemleri hatırlatmaktadır. Aynı zamanda ilkel atların suyla dolu, kozmos kaosundan doğduğuna dair birçok efsaneyi de akla getirmektedir. Ejderhalar ve atlar arasındaki bu ilişki yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Her iki hayvan da 13. yüzyılda Anadolu'da Konya'nın Türk hükümdarı olan Alaaddin'in zarifçe oyulmuş türbesinde bulunur. Ejderha benzeri bir atın üzerinde dörtnala koşmanın verdiği heyecan, atın insanlar için cazibesinin her zaman büyük bir parçası olmuştur. Ancak at kültü hızdan ve neredeyse uçmaktan daha fazlasını kapsıyordu.

Atın yüceltilmesi, binicideki bir dönüşüme de işaret eder aynı zamanda. Atlar avdır, avcı değil. Kafalarının yanlarında gözleri ve arkaya dönebilen kulaklarının yanı sıra, saldırmak için değil takipçilerini yok etmek için güçlü bir arka bacak tekmesi geliştirmişlerdir; buna rağmen insanlar onları savaşa sürmektedir. Bu durumda bineğin kaygısı, binicinin kaygısında yankılanır. Budistler atı "insan ruhunun bir görüntüsü" olarak hayal etmişlerdir: korkak, uçarı ama nihayetinde itaat-

kâr. Hayvanın içinde şiddetlenen çatışmaları, içimizde patlak veren çatışmalarla paralellikler olarak görmüşlerdir. 11. yüzyılda yaşamış Tibetli bir bilge olan Milarepa, bu ruhani yolculuğun sunduğu fırsatları şöyle ifade eder:

Göğsümün tapınağında
Zihnimdir at, yel gibi eser.
Sonsuz mutluluk düzlüklerinde dörtnala.
Sebat ederse, muzaffer bir Buda mertebesine yükselir.
Aydınlanmanın zirvesine erişir, atı buysa kişinin.

Bu duygu hem Avesta ilahilerinde hem de Platon'un *Phaidros*'unda yankılanır ve bu metaforun kalıcılığını ve gücünü gösterir.

Bir atı evcilleştirmek, "insan iradesini hayvanlar dünyası üzerinde egemen kılmak" demektir. İnatçı bir ata binen herkes ilk binicilerle aynı korkuların üstesinden gelmek zorundadır, çünkü at kısmen hep yabani kalır. Bu nedenle ata binme eylemi başlıca ritüellerle iç içe geçmiştir. Üzengilerin kullanılmaya başlanmasından önce, yeni yükselmiş bir Türk kağanı eyere atlar ve yanında yaya olarak yürüyen yandaşları tarafından ordugâhın etrafında dolaştırılırdı. Daha sonraki devirlerde Anadolu Türkleri, yeni sultanlar atsız maiyetleriyle birlikte başkentleri Konya'ya doğru günlerce süren bir yolculuk yaptığında, bu törenin daha detaylı bir versiyonunu gerçekleştirdi.

Atının üzerindeki şef, siyasi bir güç figürü olmaktan çok daha fazlasıydı. At, uzayı ve zamanı temsil eden kozmolojik bir sembol haline geldi. Türkler ve Çinliler, tıpkı eski Hunlar gibi savaş atlarını donlarına göre –kırmızı doru, siyah, mavi-gri, beyaz ve palomino– toplamışlardır. Bunlar bozkırın ve Çin kozmolojisinin beş ana yönüne karşılık geliyordu: güney, kuzey, doğu, batı ve merkez. Bu oluşum, süvarileri sembolik olarak dünya hâkimiyetiyle ilişkilendiriyordu.

Binici de zamana hükmediyordu. Bir hükümdar şahlanan siyah ve beyaz bir ata bindiğinde bu renkler, gece ve gündüzün birbirini takip edişini, şiddetli şahlanış kaderin öngörülemezliğini, aygır ise zamanın geçiş hızını temsil ediyordu. Böyle bir ata binme eylemi, binicinin zamanın efendisi haline gelebileceği uğurlu ânı seçecek olan astrologların tavsiyesini beklerdi. Bir 14. yüzyıl Türk şairi olan Mustafa Darir Erzeni, sahneyi şu şekilde tarif etmiştir:

Şah ayağını üzengiye koydu,
Çabucak alaca ata bindi.
Şahın alacasının kişnemesi duyulunca,
*Süvariler onun şehsuvar olduğunu bilirdi.**

Nihayetinde at sadece hanlar ve sultanlar için değil, sıradan insanlar için de zamanı ve doğayı temsil eder hale geldi. Doğal dünyanın herhangi bir parçası gibi at da mevsimlerin ve yılların döngüsünü temsil eder. Kısraklar, otların bol olduğu bahar ya da yaz aylarında yavrular. Daha sonraki kurak kış aylarında kökler ve çalılıklarla beslenerek hayatta kalırlar. Çinliler, bozkır halkları ve Afganların gözlemlerine dayalı on iki yıllık hayvan burçları döngüsünde, At Yılı'nın geleneksel olarak iklim ve insanlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Atlar soğuk havayı sevdikleri için At Yılı sert kışların habercisidir ve atlar savaşla yakından ilişkili oldukları için, At Yılı çatışmaların da habercisidir. At Yılı'nda doğan çocuklar her zaman hareket halinde, savaşta, avda veya seyahatte olacaklardır. İlk altı ayda doğanlar tıpkı at gibi kralların yoldaşı, yakışıklı, cesur ve zeki olacaklardır. Son altı ayda doğanlar ise inatçı

* Emel Esin, "Türk Sanatında At", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde, çev. Nezihe Seyhan, İstanbul, 1995, s. 63.

ve huysuz olurlar. Sayısız nesil bu şekilde atın etkisi altında doğup yaşamıştır.

Binici ve at arasındaki bu duygusal ve çoğu zaman bilinçsiz çağrışımlar, atların kutsal olduğu, ilahi iletişim için bir araç olduğu inancını doğurmuştur. Atın en önemli ve kalıcı rolü, kahramanın öteki dünyaya geçişinde bir araç olmasıydı. Eski Türkler, İskitler gibi ve hatta *İlyada*'daki Akhilleus gibi, ölenlerin cenaze törenlerine atları koyardı. 14. yüzyıl gezgini İbn Battuta, 500 yıl önce İslamı kabul etmiş olan Türklerin ölü gömme âdetleri hakkında şu yorumu yapmıştır:

> Daha sonra öldürülen kağan getirildi ve onun için toprakta derin bir mezar kazıldı, içine çok güzel bir sedir serildi ve kağan silahlarıyla birlikte bunun üzerine yatırıldı. Yanına evindeki tüm altın ve gümüş kapları, dört kadın köleyi, en sevdiği altı memlûkü ve birkaç içki kabını koydular. Daha sonra hepsi kapatıldı ve üzerlerine büyük bir tepe yüksekliğine ulaşıncaya kadar toprak yığıldı. Daha sonra dört at getirdiler ve tepenin dört bir yanında tuttukları atları hareketsiz kalıncaya kadar delik deşik ettiler; sonra tahta bir kazığı hayvanın arkasından sokup boynundan çıkardılar. Bunu toprağa sabitlediler, atları bu şekilde tepeye saplanmış halde bıraktılar.

Anadolu'daki Türkler 14. yüzyıla kadar kahramanları atlarıyla birlikte gömmeye devam etmiştir. Daha sonraki dönemlerde katı İslam şeriatı bu tür törenleri engellediğinde, hükümdarın binicisiz atı, eyeri arkaya dönük olarak cenaze kortejini takip ederdi. Bu gelenek, Amerikan başkanları Lincoln ve Kennedy'nin cenaze kortejleri de dâhil olmak üzere Batı'daki uygulamalara da yansımıştır. Bozkırda, daha ayrıntılı kurban uygulamaları 19. yüzyılın ortalarına kadar

sürmüştür. Yakın zamana kadar, Orta Asya Türkleri kurban edilen atın kuyruğunu ölen kişinin mezarı üzerine dikilen bir direğe monte ederdi; bu tür işaretler* bugün hâlâ görülebilir.

At, Tang'ın ve çağdaşlarının hayallerinde derin bir yer kaplıyordu. At, gökyüzünden yeraltı sularına, ruhtan devlete, tahta çıkmaktan defnedilmeye değin yaşamın kendi yolculuğunu temsil ediyordu. Bu nedenle atı onurlandıranlar, onun özünü yakalamak için büyük çaba sarf etmişlerdir.

Özü Yakalamak

Bozkır halkları için atları anlamak en önemli şeydi. At onların geçim kaynağını, aile gururunu ve siyasi anlamdaki hayatta kalma mücadelelerini temsil ediyordu. At hakkındaki bilgilerinin yerleşik halklarınkine kıyasla üstün olduğuna inanıyorlardı. Yine de bozkır toplulukları içinde bile bazıları diğer halklardan daha çok şey biliyordu. Bunun sonucu olarak bir meslek ortaya çıktı: Atlar hakkında yarı-büyülü içgörülere sahip bireylerin, *synšy*'lerin oluşturduğu bir meslek dalıydı bu. Bu at uzmanları bir taya bakarak yaşını, babasını ve büyüyünce sıradan bir yürüyüşçü mü yoksa dörtnal koşucusu mu olacağını söyleyebilir, hatta kısrağın karnındaki tayın özelliklerini bile tahmin edebilirdi. Ünlü bir *synšy*, gizli yetenekleri olan atları ucuza satın alarak ve sonra onları zafer için yarıştırarak bir servet kazanmıştı. Bir başka *synšy* ise kesilmek üzere olan bir tayı satın almış ve onu ödüllü bir yarışçıya dönüştürmüştür. Bir başka *synšy* altı yıl boyunca kocasının binmesi için bir savaş atı yetiştirmeye çalışmış. Bir gün arkadaşları

* Bu işaretler daha sonra askeri rütbeleri temsil eder hale gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda sultanı, beş ya da altı at kuyruklu sancak takip ederdi. Bir paşa ya da generalin, pozisyonunun önemine göre bir, iki ya da üç at kuyruklu sancağı olabilirdi.

savaşa gitmesi için onu çağırmış. Karısına atının hazır olup olmadığını sormuşlar; o da "Sultanıma [kocasına] söyleyin, at kırk üç gün içinde hazır olacak," demiş ve böylece seferlerini kırk üç gün ertelemişler. Bozkır at uzmanlarının yöntemleri böyleydi.

Çinliler kendi yöntemleriyle atların özünü yakalamaya çalışmışlardır. Bole geleneğine uyarak atın dış görünüşünde doğal güçlerin, yin ve yang dengesinin hissedilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir: "İnsan zayıf bir atın etini, şişman bir atın kemiklerini görebilmelidir." Atın fiziksel yapısında bir tür Platoncu özcülük gözle görülür olmalıdır: "En iyi atın kemikleri kare şeklindedir, sanki bir marangoz tarafından planyadan geçirilmiş gibi kare olması gereken yerde kare, yuvarlak olması gereken yerde ise çömlekçi çarkına atılmış gibi yuvarlaktır."

Bole'nin ardından Tang dönemi sanatçıları bu dinamikleri ipek ya da kâğıt üzerine mürekkeple hayata geçirmeye çalışmıştır. Saray ressamı Han Gan'ın, Xuanzong'un atı Gece Parlayan Beyaz'ın tasviri, arzu edilen farklı nitelikleri iki boyutlu bir düzleme yansıtabilmek için çarpıtılmıştır. Han, öznenin omuzlarındaki ve kalçalarındaki daireleri vurgulayarak bunları atın dış hatlarının tasarlandığı platonik formlar haline getirir. Detaylar da Bole'nin ideal bir at olarak kabul ettiği şeylere uygundur: Kulakları dik, gözleri parlak, göz çukuru yukarıda kavisli ve aşağıda yuvarlak, ağız yukarıda kare ve aşağıda yuvarlak. Han'ın başyapıtı* birçok kez kopyalanmış ve sonraki birçok at ressamına örnek teşkil etmiştir.

Tang dönemi sanatçıları, daha sonraki Avrupalı atlı portre sanatçılarının aksine at sırtındaki binicileri değil, çoğunlukla atları çizmişlerdir. Biniciyi yüceltmeye değil, hayvanın özüne nüfuz etmeye çalışmışlardır. "At resimlerini iyi değerlendirenler, eserin özündeki ruha ve kas gücüne bakarlar," diyordu 11. yüzyılda yaşamış bir at uzmanı ve ünlü bir sanat eleştirmeni olan Liu Daochun. "Temel ruh tamsa duygu ortaya çıkar; kas gücü tamamsa güç ortaya çıkar ve bu ağız, gözler, burun, kulaklar, toynaklar ve eklemlerden başlamalıdır." Tıpkı Taizong'un mozolesini süsleyen kabartma atlarda olduğu gibi, sanatçının amacı yeterli sihirle canlanabilecek bir şey yapmaktır.

Aslında bu dönem için istisnai olarak, sanatçılar konularını yaşamdan almışlardır. Hareket halindeki atın canlılığını ipek ve kâğıt üzerinde sadece Çinli ressamın çabuk kuruyan fırça darbeleri yakalayabilirdi. Tang şairlerinin en büyüğü Du Fu, General Cao'nun bir resim seansını şiirle şöyle anmıştır:

---

* Şu anda New York'taki Metropolitan Sanat Müzesi koleksiyonunda yer almakta.

Merhum imparatorun bir cennet atı vardı,
Alaca Yeşim Çiçeği adı.
Tahtının huzurunda,
Sarayın avlusunda,
Göğe yükselirken size poz verdi.
İmparator, zat-ı şahane tebessümle
Doldurdu ellerinizi altınla.
Atlılarla muhafızlar, uzaktan seyretti kederli
Çırağınız, Han Gan
Sekişler ve hat çizgileriyle gelişti
At ressamlığında üstün yetenekli,
Olağanüstü bir görünüş ustası.
Oysa Han sırf kasları çizdi,
Sen kemik iliği boyarken.
O güzelim at hangi akla hizmet,
silinip gider bırakmadan bir işaret?
General, siz büyük bir resim üstadı,
*Yansıtıyor sanatınız büyük dehayı.**

Bu canlı portre unsuru olmadan, Bole'nin estetik kriterlerinin saf biçimciliği, Tang atlarının sayfadan sıçramasına izin vermezdi.

Her ne kadar uygulamada metafizik unsurlarla bezeli olsa da, ressamların bu istisnai atları resmederken dünyevi bir motivasyonları da vardı: Bu tür tasvirler atın İmparatorluk Ejderha Ahırları'na kabulünü kolaylaştırıyordu. Bir at giriş hakkı kazanırsa, portresini yapan kişi cömert bir şekilde ödüllendiriliyordu. Bu ressamlar, atın umut vaat eden geleceğine ilişkin içgörüler sunarak Çin *synšy*'ler gibi davranıyorlardı.

---

* Diğer imparatorluk hizmetlileri, imparatorun cömertliğinin ressama gitmesini üzüntüyle izlemişlerdi. Görünüşe göre Du Fu, General Cao'yu Han Gan'dan daha iyi bir ressam olarak takdir ediyordu.

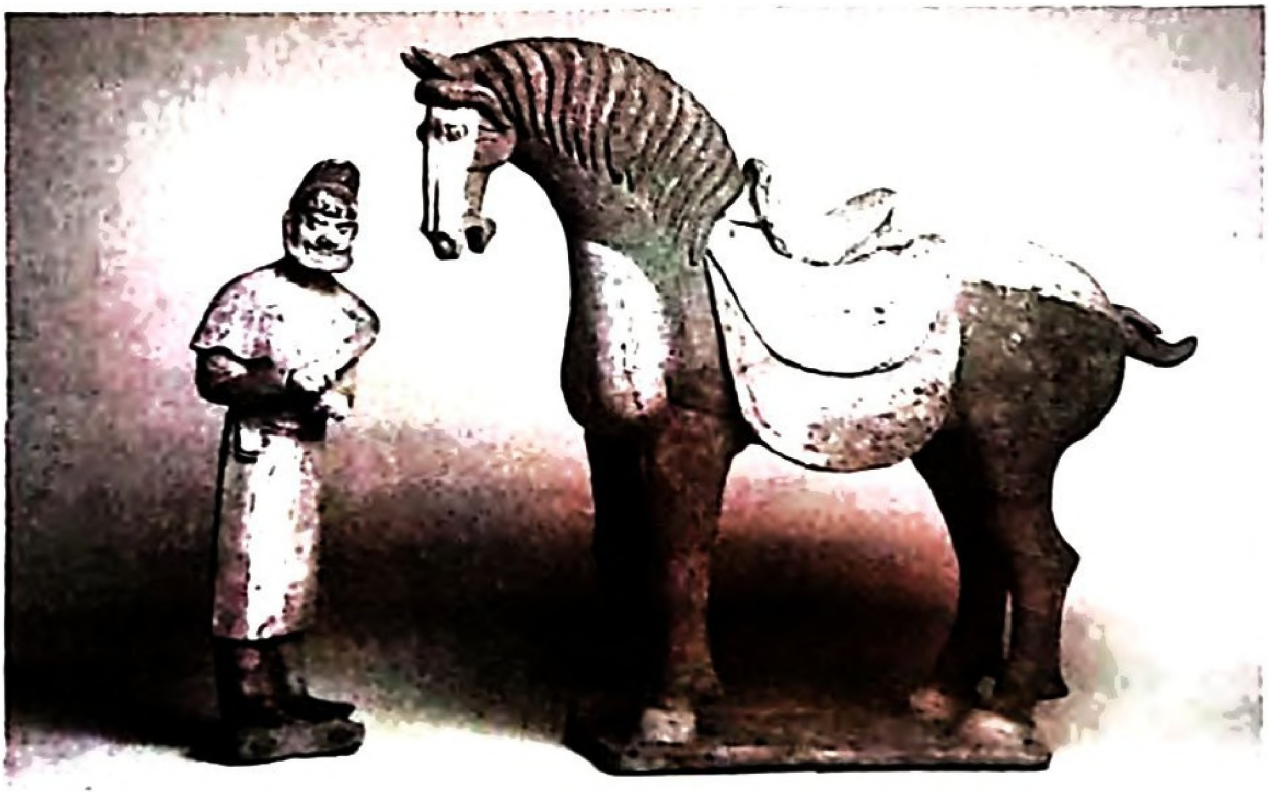
Sadece atları ya da bazen atın yanında seyisleri gösteren çini mürekkebi sulu boyaların aksine, Tang zanaatkârları hem atların hem de binicilerin minyatür modellerini de üretmiştir: Polo oynayan zarif kadınlar, gözü pek avcılar ya da yorgun gezginler. Pişmiş topraktan yapılan bu biblolar yeşil, kahverengi ve sarı (Çincede *san cai* olarak adlandırılır) olmak üzere üç stilize renk elde etmek için dıştan sırlanırdı. Fırınlama işlemi sayesinde, parıldayan sırrın hayvanın şıklığını ve terini canlılıkla yansıtan, son derece gerçekçi figürler ortaya çıkarılmıştır. Sırları dökülmüş, günümüze çıplak pişmiş toprak olarak ulaşmış örneklerde bile, güçlü kaslı bacakları olan bu geniş göğüslü küheylanlar dörtnala koşmaya hazır gibi görünür. Bu arzu nesneleri, öbür dünyada bu saygın atların desteğini sağlamak için Tang ileri gelenlerine mezarlarında da eşlik eder.

Tang sanatçıları ve şairleri, devlet yönetiminde ya da savaş aracı olarak kullanmanın ötesinde atın bir güzellik unsuruna, başlı başına bir arzu nesnesine dönüşmesine kaçınılmaz bir şekilde katkıda bulunmuştur. Tang atlı portreleri yüzyıllar boyunca toplanmış ve Şiraz'dan Delhi'ye kadar, gezginler kopyalarını getirdiğinde ya da daha batıdan gelen ziyaretçi sanatçılar Çin koleksiyonlarını incelediğinde, öykünmelere yol açmıştır. Ancak atı estetize etme alışkanlığı her zaman sağlıklı bir eğilim olmamıştır. Daha sonraki Tang imparatorları, Taizong gibi ata binip ava çıkmak yerine, atlarını hatta atlarının resimlerini hayran hayran seyretmekle zaman harcadı. Xuanzong'un aşırı estetize edilmiş atları, atın kaba kuvvetinden ziyade onun yumuşak gücüne odaklanmanın tehlikesine işaret ediyordu. Yeni çatışmalar hem Tang'ı hem de Türkleri tehdit ederken, Xuanzong'un dans eden atları onun hükümdarlığını kurtaramadı.

Dizginleri Bırakmak

Tang, çalkantılı bozkırın tehlikelerinin geçmişte kaldığı ve Çin'in artık at yetiştiricileri üzerindeki hegemonyasında güven içinde yaşayacağı fikrine kapılarak derin bir gaflet uykusuna daldı. Oysa sadakatine güvenilmez Türklerle dolu bir sarayda bıçak sırtında yaşamak gerekiyordu.

Türk hanları da onyıllar boyunca barış içinde bir arada yaşamanın tadını çıkarmışlardı. İyi binicilik ve saray yarışmalarının giderek lüksleşen yaşam tarzı, kağanları asi çobanlarından yavaş yavaş uzaklaştırdı. Bozkırdan gelen ihtiyatlı sesler, Çin'in sunduğu zevklerin tadını sonuna kadar çıkarmamaları konusunda onları uyarıyordu. Sanki Tang, Çin'in cazibesini bozkır reislerinin dikkatini dağıtmak, onları akınlar düzenleyemeyecek ya da Çin'e karşı komplolar kuramayacak kadar oyalamak için bir silah olarak kullanmıştı. Türkler, Çin'e karşı

Tang atı ve yabancı seyisi, Tang Hanedanlığı, MS 618-907

askeri bir dış tehdit unsuru olmaktan çıkıp içeride maceracı ve entrikacı bir hal aldılar.

755 yılında, en uzun süre hüküm süren Tang imparatoru Xuanzong, Ebedi Gençlik Sarayı'nda aşklarının keyfini sürdüğü sıralar, tam da hayatının daha mükemmel olamayacağına inanmışken, atlarının efendisi An Luşan, sonuçları bakımından onun için ölümcül olan bir isyan başlattı. An Luşan'ın kendisi de doğuştan yarı Türk, yarı İranlıydı. Çok şiddetli çatışmaların ardından Tang, isyanı bastırmayı başardı. Uzun zaman önce ölmüş Taizong imparatorunun mozolesinin muhafızları olan altı at heykelinin, isyancıları bastırmak için büyüyle canlanarak savaş alanında belirdiği söylenir; atların terlediğini ve nefes nefese kaldığını gördüklerini bildirenler bile olmuştur. Gelgelelim o aşamada artık büyü bile Tang'ı kurtaramamıştır.

İsyanın bastırılması Tang'ı bozkırlardan stratejik bir geri çekilme hamlesi yapmaya ve böylece 58 harasının çoğunu terk etmeye zorlamıştır. Çaresiz kalınca, yeterli sayıda binek hayvanı elde etmek için uzaktaki bozkır at yetiştiricilerinden veresiye at satın alırlar. Ardından gelen iflasları, hem Çin Hanedanı'nı hem de bozkırlı müttefiklerini kesin olarak çökertir ve rakip at güçlerinden oluşan bir anarşi ortamı Kuzey Çin'i sarar. Bozkıra sırtını dönen Tang'ın çeşitli halefleri imparatorluğu yeniden kurmak için mücadele eder. Dans eden atlar sınır boylarındaki askeri birliklere, sıradan savaş atlarının arasına dağıtılır. Gerçi, askeri bandonun sesi duyulduğunda hemen dansa başladıkları için diğer atlardan ayırt edilmeleri kolaydır.

Tang'ın çöküşüyle ortaya çıkan çalkantı bütün Asya'da yankılanmıştır. Tibetliler soğuk platolarından dışarı fırlamış, geri çekilen Çinlilerin Orta Asya'da bıraktığı boşluğun çoğunu işgal etmişlerdir. Hizmetleri için büyük Tang pazarını kaybeden diğer bozkır atı yetiştiren klanlar ya alıcı ya da yağma arayışıyla Çin'in içlerine doğru ilerlemiş ya da Tibetlilerden

kaçarak Hindistan, İran, Anadolu ve Doğu Avrupa'da şanslarını denemek üzere batıya doğru yola çıkmışlardır. Yağmalamak için yeni topraklar, ticaret için yeni pazarlar ve yönetmek için yeni krallıklar ararlar.

7

Üstünlük Avı

Avrasya, 900-1200

Ciddi Bir Uğraş

Tang'ın çöküşünü izleyen kargaşada, at yetiştiriciliği yapan halklar hem kârlı pazarlarını hem de Çin'in sağladığı korumayı kaybetmişti. Daha da kötüsü, atalarının otlaklarını rakiplerine kaptırmışlardı. Daha büyük bir servet arayışıyla bazıları Çin'in içlerine doğru göç etti. Diğerleri batıya doğru kaydı.

Nereye giderlerse gitsinler, avlanmaya devam ettiler. Zorunlu sürgünlerinde sürülerini kaybetmiş olsalar bile, kalan atlarıyla bozkırda otlayan binlerce yaban eşekleri ve çevik ceylanları avlayarak aylarca hayatta kalmak mümkündü. Serseri atlılar, yerleşecekleri yeni bölgeleri seçerken, otun mevcudiyeti kadar av hayvanlarının bolluğunu da göz önünde bulundururdu. Gezintileri sona erdiğinde atlılar avlanmaya devam etti.

Yine de avlanmak, çobanlıktan daha tehlikeliydi. İri geyik (*elk*) ya da ayı gibi büyük av hayvanları sık sık takipçilerine saldırırdı. Aslanlar ve kaplanlar gibi, besin zincirinin tepesindeki yırtıcılar da uzun otların arasından bir anda fırlayıp dikkatsiz atların sırtına atlayabiliyordu. At sırtında yapılan avcı-

lığın tehlikeleri, at ile binici arasında daha derin bir bağ kurulmasıyla sonuçlanıyordu. Avcılar arasında da aynı derecede derin bir bağ oluştu ve avcılık onların tutkusu haline geldi.

Tarihi 10. yüzyıla kadar uzanan bir Türk bozkır destanı olan *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin kahramanları başka pek az şey düşünmüşlerdir. "Kardeşler," der biri, "sözlerime kulak verin. O kadar uzun zamandır oturuyoruz ki oturmaktan sırtımız ağrıyor; hareketsizlikten omurgalarımız bozuldu. Haydi ava çıkalım. Okla kuş avlayalım ve geyik peşine düşelim." Av ne kadar uzun sürerse o kadar iyi. Atlılar kalkıp yedi günlük bir av için yola koyuldular. Başka bir yerde *Dede Korkut*, "Üç yüz altmış yiğit ava çıktıklarında aylarca geri dönmediler," diye anlatır. Böyle bir şey mümkündür çünkü kampın rutini, kadınların ve çocukların sürülere bakmasına, kısrakları günde altı kez sağmasına, yavrulatmasına ve iğdiş etmesine bağlıdır. Bunun dışında erkeklerin yapacak başka bir işi yoktu. 13. yüzyılda bozkırı ziyaret eden Marco Polo da bu gerçeğe dikkat çekmiştir.

Büyük bir ava hazırlanırken yerel şef, takipçilerini bir nehir kenarında ya da av hayvanlarının saklanabileceği bir ormanda kamp yeri hazırlamaya gönderirdi. Bu tür yerler evden günlerce uzakta olabilirdi, bu yüzden barınmak için çadırlar getirilirdi. Bazı adamlar parlak renkli ipek çadırları yüksek sandıkların üzerine kurmakla görevlendirilmişti. Diğerleri ise beklenen av eti için pişirme kapları ve şişler hazırlardı. Serin dere suyu, mayalanmış kısrak sütü ve kırmızı şarapla birlikte serinletici olarak kavanozlarda saklanırdı. Av için yapılan hazırlıklar ne kadar özenli olursa, ne kadar çok avcı davet edilirse, avı düzenleyen şefin ünü de o kadar artardı.

Avcılar şafak vakti kalktılar, önlerinde at üstünde dolu dolu geçecek bir gün vardı. *Dede Korkut*, önlerinde "kara ve güzel göğüslü" dağların uzandığı muhteşem güzellikte bir

manzara tasvir eder. Atlılar ve atlar, sabahın erken saatlerinde güneş ışığında yeni açan kır çiçeklerinin kokularıyla adeta sarhoş olur.

Güneş gökyüzünde yükselirken, avcılar avlarını ortaya çıkarma telaşında meydana sürdükleri hayvanlarıyla tozu dumana katarak doğanın huzurunu bozar. Av köpekleri avın kokusunu alınca çılgınca havlamaya başlar. Atların toynaklarının kaldırdığı tozdan gözleri görmeyen biniciler, böğüren tazıların peşinden çılgınca dörtnala koşturur.

Oklarını korumak ve atlarının hızını göstermek için avcılar genellikle kementlerini kaçan hayvanların boyunlarına geçirerek avlarını yakalarlardı. *Dede Korkut*'un kahramanı Begil, geyikleri tuzağa düşürmek için yayının ipini kullanırdı. Eğer hayvan çok zayıf çıkarsa kulağını çentmekle yetinir, böylece yoldaşları Begil'in onu yakaladığını anlardı. Eğer hayvan şişmansa boğazını keser ve kamp yerine geri götürmek için kucağına atardı.

Bazı zengin şefler, atlarının terkisine binen evcilleştirilmiş çitalarla yola çıktılar. Büyük kedi ile at aslında eski düşmanlardı, ama avcı at ondan korkmamayı öğrenmişti. Uyanık çita avını fark ettiğinde, eyerden sıçrayıp bozkırda geyiğin ya da onagerin peşinden koşuyordu. Avcıyı taşıyan at da nal sesleriyle onu takip ediyordu. Asadi Tusi adlı bir şair, antiloplara saldıran çitaları, bir kervana dadanan hırsızlara benzetmiştir. Çitalarla avlanmak, hayvan üstüne hayvan avlamanın ham şiddetini, atlı kovalamacanın sürekli çabasıyla birleştiriyordu.

Tazılar ve büyük kedilerin yanı sıra, diğer atlılar da yırtıcı kuşların şiddetli pençelerine karşı kuvvetli ön kollara gururla tünemiş görkemli şahinlerle* at sürerlerdi. Bunlarla, en keskin gözlü okçular için bile zorlu bir hedef olan göçmen kazları

* Modern Kazakistan ve Kırgızistan'da bu avlanma şekli hâlâ uygulanmaktadır.

avlıyorlardı. Büyük yırtıcı kuşlar efendileri için antilop bile avlardı.

Atlı avcılar da büyük ve tehlikeli avların peşine büyük riskler alarak düşerdi. "Avcı her avlandığında bir çakal yakalayamaz. Bir gün bir leopar avcıyı yiyebilir," diyor Şirazlı Sadi. Özellikle tehlikeli ama aranan bir av, baskın mus geyiğiydi. Bu iri yarı hayvan, çiftleşme mevsiminde dişilerden oluşan bir harem edinir ve kilometrelerce öteye ulaşan olağanüstü bir anırma sesi çıkarır. Avcılar, geyik kafası takarak mus geyiğine yaklaşır ve çiftleşme çağrısını taklit ederek onu öfkelendirirdi. Hızlı ve güçlü, devasa boynuzlarıyla geyik saldırıya geçtiğinde, yayı hızlı ve doğru bir şekilde çekmeyen bir avcı için sonuç ölümcül olabilirdi. Avcılar bu gibi saldırılar karşısında geri çekilmeyi ve eyer üzerinde geriye doğru dönerek peşlerindeki hayvana ok atmayı öğrenmişlerdir. Bu, binicinin hedefle kendisi arasındaki mesafeyi korumasını sağlarken, aynı zamanda hayvanı yere sermek için de onlara bir fırsat sunardı. Savaşta uygulanan aynı teknik "Part" atışı olarak da bilinir. Bu isim eski bir İran hanedanının Roma'ya karşı savaşlarını hatırlatsa da geriye dönük bu atış tüm bozkır halkları tarafından kullanılmış, hem hayvan hem de insan hedeflerine karşı ölümcül sonuçlar doğurmuştur.

Alacakaranlıkta, avcılar atlarını elleriyle ovuşturup akşam serinliğine karşı battaniyelere sarardılar. Kamp ateşinin etrafında renkli sedirlere uzanan avcılar, kımız ya da kırmızı şarapla ferahlar ve taze haşlanmış ya da ızgarada pişirilmiş etle kendilerine bir ziyafet çekerlerdi. Bir ozan diğer avların hikâyelerini anlatarak türküler okurdu.

Bozkır destan geleneğinde av, hem maceraların hem de talihsizliklerin başladığı yerdir ve buna, av yüzünden çıkan kavgalar da dâhildir. *Dede Korkut*'un bir başka bölümünde, Begil'in kıskanç hanlarından biri çevresindekilerin de duya-

cağı şekilde, "Hüner atta mıdır, yoksa insanda mı acep?" diyerek durduk yere ortaya bir soru atar. Orada bulunanlar şöyle der: "Hüner insandadır Han'ım!" Han ısrar eder: "Hayır! At işini yapmazsa adam övünemez. Yetenek attadır." Begil bu hakaret üzerine hanın hizmetinden ayrılır. Kavgalar kan davalarıyla sonuçlanabilir ve rakipler avı bahane ederek diğer katılımcıları vurabilir; ölümleri rahatlıkla vahşi hayvanların saldırılarına bağlanabilirdi. Birçok avcı bu şekilde hayatını kaybetmiştir. Bu arada sadakatsiz eşler kocaları evde yokken onlara karşı komplolar kuruyor, klanın düşmanları avın uzamasından faydalanarak sürülere saldırıyor ve himayelerine almak için kalan kadınları kaçırıyordu. Bu ozan hikâyeleri, hem atlılara hem de şeflere kıskançlıklarını kontrol altında tutmaları için bir uyarı işlevi görüyordu.

Yerel bir şef, atlıları ava davet ederek daha geniş bir takipçi kitlesi oluşturabilirdi. Davet ettiği misafirlerine konukseverlik gösterir, en iyi atışları yapabilmeleri ve en seçkin avı öldürebilmeleri için kafiledeki en iyi pozisyonu almalarını sağlayabilirdi. Zamanla bu hırslı şef, at yetiştiricileri üzerinde liderlik için diğerleriyle yarışabilirdi. Böylelikle av kumpanyaları giderek büyür, 3000 ya da 5000 atlıya varan takipçi sayısına kadar ulaşabilirdi.

Bozkırın dört bir yanına dağılmış binlerce bağlı haneye sahip büyük bir şef için büyük bir av, takipçileriyle dostluk kurmak için bulunmaz bir fırsattı. Şefler, yerel halkla kişisel bağlarını tazelemek için düzenli olarak hâkimiyet alanlarının farklı köşelerinde avlar planlardı. Avın atları ve binicileri birbirine bağlamaya yardımcı olması gibi, zeki şefler de avları, atlıları sancaklarına bağlamak için kullanabilirdi. Hem gücün bir sembolü hem de ittifakları resmileştirmek için kullanışlı bir mekanizma olan avlar, sadece bir gösteri ya da spor etkinliğinden çok daha fazlasıydı. Büyük şefler

avcılığı geniş bozkır imparatorlukları kurmak için kullanmışlardır.

Bir Avcı İmparatorluğu

İpek parşömenler, duvar freskleri ve rustik yaşam tarzlarını kaydetmeye adanmış Kuzey Çayır Ekolü'nün resimleri, bugünkü Moğolistan'da bir 10. yüzyıl bozkır halkı olan Kitanların avlarını tasvir eder. Kitanların resmî tarihleri, büyük hanların eyer ve yay kullanmadaki hünerlerini sergilediği, geniş katılımlı avların bu görsel kaydını doğrulamaktadır. Avcılığı eleştiren Tang saray mensuplarının aksine Kitan hanlarının maiyetleri yalnızca diğer hevesli avcılardan oluşuyordu. Türk *Dede Korkut* hikâyelerinde hiçbir Kitan destanı bize ulaşmamış olsa da, tarihi kayıtları avcılıkla ilgili bilgi ve kurallarla doludur. Ozanları da destansı avları anlatmış olmalıdır. Uluslarının kendisi avdan evrilmiş, av yoluyla kendini sürdürmüş ve savunmuştur.

Kitanlar, Tang imparatorları tarafından avcı ve at yetiştiricisi bir halk olarak biliniyordu; 8. yüzyılda güçlerinin zir-

Avının peşinde bir Kitan avcısı, Huang Zongdao'ya atfedilmiştir, yaklaşık 1120.

vesinde olan at delisi hanedana her yıl güvenilir bir şekilde on binlerce binek hayvanı teslim ediyordu. Kitanlar özellikle iyi atlarıyla Tanglı hamilerini etkilemiş ve bu da onların servetine servet katmıştır. Hizmetlerinin karşılığı olarak Kitan hanları hediyeler ve kulağa hoş gelen Çince ünvanlar aldılar. Ayrıca Tang rejiminin işleyişini ve işlevsizliğini de anlamaya başlamışlardı. Tang isyan ve iflasın ortasında çöktüğünde at ticareti durdu; Cennetin Oğulları ile hanlar arasındaki bağlar yıprandı ve hanların basit at yetiştiricileri üzerindeki güçleri azaldı; klanlar ve gruplar servetlerini büyüyen kaosun içinde aramaya başladı.

907'de, daha önce adı bile geçmeyen bir Kitan şefi olan Abaoji, kaostan yararlanarak yüce kağan ya da kağan olarak seçilmek istedi ve seçimi kazandı. İlginç iskeleti tarihin sisli sayfalarında kaybolmadan önce, bir süreliğine kağanın çadırını süsleyen gerçek, canlı bir ejderhayı vurup öldürdüğü iddiasıyla şöhret kazanmıştı. Sahne sırası ona gelmişti artık. Diğer hanları, uzun süredir devam eden Kitan geleneklerine uygun olarak, özenle hazırlanmış bir avla yükselişini kutlamaya davet etti. Avın başarıyla sonuçlanmasının ardından, Abaoji ve hanlarının kamp ateşlerinin başında neler konuştuğunu tahmin edebiliriz. Tang'dan akan cömertlik olmadan hanlar at yetiştiricilerinin sadakatini nasıl koruyabilirdi? Çin'de hüküm süren anarşi göz önüne alındığında, yağma ve fetih fırsatlarından Kitan halkı değilse kim faydalanacaktı?

Abaoji elini taşın altına sokma cesaretini gösterdi. Kendisini imparator ilan etti; ne Hunların *chanyu*'sunun ne de Türklerin kağanının yapmaya cesaret edebildiği bir şeydi bu. Önce 300 bin, sonra 500 bin ve nihayet 1 milyon süvari askeri topladı. Takipçilerinin çığ gibi büyümesi, yağmaya hevesli at yetiştiricilerinin onun sancakları altında toplanması, askeri başarısının giderek arttığını gösteriyordu. İç Moğolistan boz-

kırında surlarla çevrili bir şehir kurdu ve buraya *Huangdu* ya da İmparatorluk Başkenti gibi iddialı bir isim verdi. Surların hemen dışında, toprak falının beş temel renginde beş sancaklı geniş bir park tasarladı: su ve kuzey ana yönü için siyah, batı ve metal için beyaz, toprak ve merkez için sarı, ateş ve güney için kırmızı, son olarak da doğu ve çimen için mavi. Burası imparatorluk av parkı oldu. Ancak Abaoji'nin hırsları bu yemyeşil alanın çok ötesine uzanıyordu.

Avda ve savaşta kullanılan taktikler birbirine çok benzediğinden, Abaoji'nin avları binicilerin fethe hazırlanırken savaş becerilerini geliştirmelerine olanak tanırdı. Savaşta olduğu gibi avda da sadece avın –ya da düşmanın– üzerine can havliyle koşmak başarılı bir taktik değildi. Av hayvanları –geyik, onager ya da yabani atlar– avcının atı kadar hızlı koşabilir, hatta ondan daha hızlı koşabilir, çünkü hepsi bozkırda hayatta kalma konusunda eşit derecede iyi adapte olmuşlardır. Oysa zorlu bozkır avcıları kaçan avlarını tuzağa düşürmek için acımasız bir kurnazlıkla hareket etmek zorundaydı.

Atlılar yeni tespit edilen avın etrafında geniş, sığ bir yay oluştururlardı. Daha sonra yavaşça ilerler, otlayan av hayvanını mümkünse bir vadiye ya da uçurum gibi bir engele doğru zorlarlardı. Avlarına yaklaştıkça hilal şeklindeki yayı derinleştirir, paniğe yol açmamak için yine de temkinli bir

Bir Kitan hanının sancakları, toprak falının güçlerini çağrıştırır. "Bir Göçmen Flütünden 18 Şarkı" bilinmeyen sanatçı, 15. yüzyıl başları.

şekilde ilerlerlerdi. Ancak çok yaklaştıklarında av hayvanları at, köpek ve insan kokusundan çılgına dönecek kadar yaklaştıklarında çemberi kapatırlardı. Av kaçmak için çılgınca ileri atılsa da artık çok geç olurdu. Çünkü artık tuzak tamamlanırdı. Başlangıçta bir ya da iki hayvanın kaçmasına izin vermek âdettendi, hem diğer avları sahte bir güvenlik duygusuyla kandırmak hem de göstermelik bir merhamet eylemi sergilemek için...

Bu manevra genellikle Moğol tabirinden esinlenerek *nerge* olarak adlandırılır, ancak daha yaygın olarak Batılı yazarlar vurucularla avlanmak için Fransızca terim olan *battue*, yani *sürek avı* terimini kullanır. Bu yanıltıcı olabilir, çünkü Avrupa avlarında vurucular yaya olarak avlanır. Bozkır sürek avında ise tam tersine, hızlı hareket eden binlerce atlı avcı ve buna bağlı olarak vurucularla avlanmaktan çok daha büyük bir organizasyon söz konusudur.

Sürek avı sadece bir kuşatma operasyonu değil, aynı zamanda hem atlar üzerinde kontrol hem de av üzerinde psikolojik hâkimiyet gerektiren bir öz disiplin egzersizidir. İki kanadı organize ve koordine etmek, kovalamacanın heyecanına rağmen her bir atlının arkadaşlarına ayak uydurmak için çatışmaya girmekten geri durmasını gerektirir. Atlar da avın kokusunu aldıklarında heyecanlanır ve dikkatli dizginlenmezlerse çılgınca dörtnal koşuya kolaylıkla geçebilirler.

Sürek avının psikolojik unsuru bozkır ordularının bu taktiği neden sadece düşmanlarını kuşatmak için değil, aynı zamanda cesaretlerini kırmak ve yok etmek için de kullandıklarını açıklar. Bozkır orduları rakiplerinin etrafını sarar, onları uzaktan ok yağmuruna tutar ve manevra alanlarını giderek daraltmaya zorlardı. Kapana kısılmış ve düzeni giderek bozulan ezilmiş düşman, arkalarındaki çemberin açıldığını görürdü. En hızlı atlara sahip olanlar kaçmaya ve kapanmakta

olan tuzaktan dörtnala kurtulmaya çalışırdı. Bu hareket, savaşçı arkadaşlarının direncinin hızla erimesine neden olurdu: Daha hızlı kaçmak için silahlarını ve zırhlarını bırakırlardı. Bozkır saldırganları daha sonra onları acımasızca takip ederek arkalarından vururlardı. Yenilgi eziciydi.

6. yüzyıl Roma imparatoru ve *Strategicon* adlı askeri el kitabının yazarı Mauricius, İskitlerin savaşta bu av taktiğini kullanması nedeniyle Romalıların da sürek avını uygulamaları gerektiğini savunmuştur. Ancak imparator, atlıların deneyimsiz olması durumunda bu avlanma şeklini pratik bulmayacakları konusunda uyarıda bulunur. İskitlerle savaşmak için en iyi tavsiyesi, atları yağlanmadan önce mart ayında onlara saldırmaktır. Maurice'in İskit terimini kullanması tarihi kayıtlarla örtüşmez, zira onun zamanında Romalılar zaten Türk atlılarıyla karşılaşıyordu. Ancak sürek avının zorluğuna ve bu manevranın Romalılar için yarattığı tehlikeye dair analizi ileri görüşlüydü.

Bugün *sürek avını* "çift kullanımlı bir teknoloji" olarak adlandırabiliriz. Çağdaş bir İç Asya uzmanı olan Dan Mureşan, Prusyalı general Clausewitz'in "Savaş, siyasetin farklı araçlarla devamıdır," sözünü yorumlayarak, atlılar için "Savaş, aynı araçlarla avlanmanın devamıdır," demiştir. Abaoji'nin oğlu ve halefi, 10. yüzyıl Kitan hükümdarı Liao İmparatoru Taizong, "Avcılığımız sadece bir zevk arayışı değildir. Savaş için bir alıştırma aracıdır," demiştir. Yüz yıl sonra, Asya'nın diğer ucunda, İranlı bir şair olan Farrokhi, hamisini överken aynı fikri dile getirmiştir: "Sen bir kral avcısısın ve hiçbir kral kalmadığında, zorunlu olarak aslanları avlarsın... avcılık savaşa benzediğinden, savaş tutkusundan, savaştan sonra dinlenirken de düşünceleriniz avlanmaya döner." Bazen bir hanın avı, av hayvanlarının peşinden koşmaktan insan avının peşine düşmeye dönüşürdü. Büyük avlar genellikle askeri

seferlerden hemen önce yapılır ve birlikler için bir tür ısınma görevi görürdü. Nihayetinde Kitanlar sadece av için değil, krallıklar için de ava çıkıyordu.

Bir milyon atlının başında, büyük Tang imparatoruyla aynı taht ismini alan Taizong, yeni kurulan Song Hanedanlığı'ndan Kuzey Çin'i ele geçirdi ve imparatorluk sarayını İç Moğolistan'dan o zamanlar Youzhou yani "Huzurlu Yer" olarak bilinen Pekin'in bulunduğu yere taşıdı.* Taizong daha sonra Song'u daha da güneye doğru avladı. Songlar bozkırdan at tedarik edemedikleri için zaten geri plandaydı ve gösterdikleri direniş Kitanların savaş taktiklerine yenik düştü. Şehirleri çevreleyen duvarlarının arkasına çekildiler ve Kitanların acımasızca kırsalı yakıp yıkmasını izlediler. Ancak Kitan atlıları çok geçmeden Sarı Nehir'in güneyindeki toprakların atlar için elverişli sefer koşulları sağlamadığını keşfetti. Sonunda sıcak ve nemli iklimden iğrenerek, kağanlarına eve döneceklerini söylediler. Yazlarını yaklaşık 160 kilometre doğudaki Yanshan ya da Kırlangıç Dağları'nın serinliğinde geçiren Taizong için Pekin bile çok sıcaktı.

Kitanlar, atlılardan sayıca daha fazla olan bir Çinli nüfusu fethetti. Kitan imparatorları Budizmi destekleyip topraklarının dört bir yanına görkemli stupalar diktiler ve Kitan devleti, uzak Song Hanedanı'nın varlığından habersiz olan batıdaki pek çok halkın hayalinde Han ve Tang'ın yerini aldı. Asya ve Avrupa'nın çoğu Kitanları, "Çin'in kendisi" olarak tanımlamaya başladı. Adlarının bir başka şekli olan Khitai, Rusçaya, bu dilde Çin için kullanılan Китай kelimesine ve birçok Batı diline "Cathay" olarak geçti. Kitanlar güneyde Song Hanedanı'nı kontrol altında tutarak Türk, Tibetli ve Mançuryalı komşularını itaate zorlamışlardır. Kağanların avcılığı başarılı

* Bu, şehrin ilk kez bir imparatorluk başkenti olarak hizmet verdiği zamandı.

olmuştu. Artık yeni sürüleri olan şehirli ve tarımla uğraşan Çinlileri de idareleri altında gütmek zorundaydılar.

At Sırtından Yönetmek

Çin'deki fetihlerine rağmen Kitan hanları başlangıçta bozkır yaşam tarzlarını sürdürdü. Görkemli çadırlı şehirlerde yaşıyorlardı; yaldızlı ve vermilyonlu çadır direkleri, bir yelkenli gemiyi denize indirmeye yetecek kadar ipek kumaşı, ejderha, kaplan ve bulutlarla bezeli spiral desenlerle süslenmiş olarak havada tutuyordu. Barış zamanlarında çadırlar güneşe göre hizalanır, başeşin çadırı doğu ucunda, rütbe sırasına göre birbirini takip eden eşler ise batıda yer alırdı. Savaş zamanlarında çadırlar, Amerikan öncülerinin arabaları gibi, ana çadır merkezde kalacak şekilde bir daire biçiminde kurulurdu. Hayvanlar çadırlardan uzakta otlatılırdı; sadece binek ve süt sağılan atlar çemberin içinde kalırdı.

Büyük hanın başlıca generallerinin de benzer şekilde atanmış ama daha küçük yurtları olurdu; hiyerarşide aşağı yöndeki her bir rütbe daha sade bir şekilde barındırılırdı ve en sonda da sürülerini büyük hanın çadırının yakınında otlatan sıradan bir at yetiştiricisi olurdu. Çadırlardan oluşan bir şehir, Chang'an gibi bir Çin imparatorluk başkentinden çok haftalık bir pazara benziyor ve öyle işlev görüyordu. Gerçekten de bu büyük çadırlı buluşma yerleri tüccarlar ve mallarla, özellikle de hayvanlarla dolup taşıyordu.*

Büyük kağan yolculuğa çıktığında bütün çadır kent toplanır ve yola çıkan kervanın kaldırdığı toz kasırgasının içinde kaybolurdu. Bu hareketlilik kaygısı, Kitanların güçlerinin bir

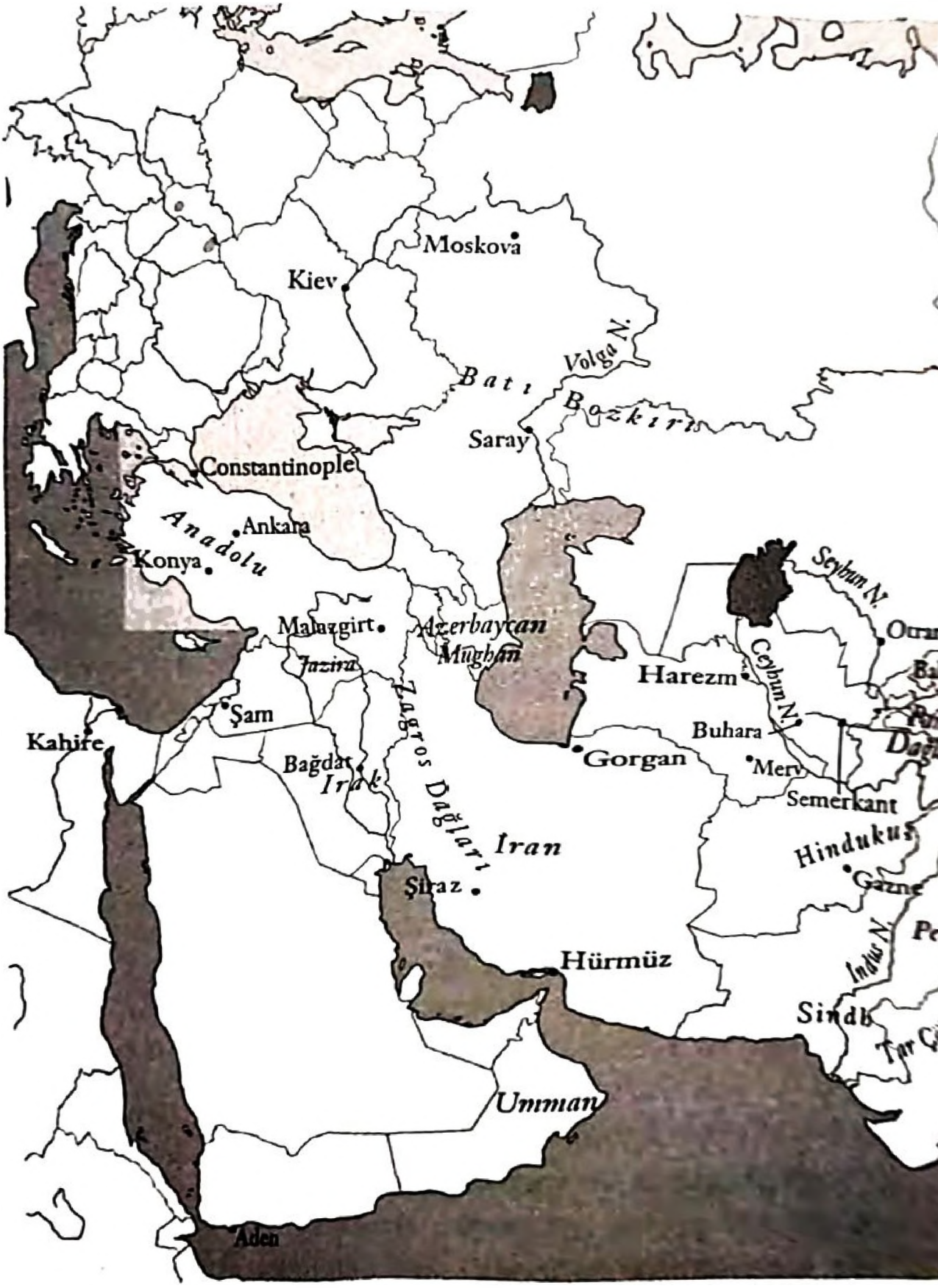
* Günümüzde Ulan Batur'un yurtlardan oluşan banliyöleri vardır; eğer her yerdeki uydu antenleri olmasaydı, bu yerler eski zamanlardaki çadır şehirlerine benzerdi.

atın eyerinden kaynaklandığını kabul ettiklerini gösteriyordu. Sadece bir milyon süvari askeri bulundurarak bozkırın başka yerlerinden gelen rakiplerini savuşturabilir ve Song Hanedanı'nı nehir sınırlarının gerisinde korkutabilirlerdi.

Savaş için her zaman seferber olan, yıkıcı stratejik ve taktik avantajlarıyla Kitanlar, doğrudan askeri meydan okumalardan korkmuyorlardı. Ancak siyasi açıdan durumları sıkıntılıydı. Bir yandan Kitan imparatoru bozkırın kağanıydı. Basit Kitan atı damgası olan *tamgha*, imparatorluk mührü haline gelmişti. At yetiştiricileri üzerindeki gücünü korumak için imparator, her bölge için en iyi mevsime göre büyük avlar düzenleyerek topraklarını dolaştı. Bozkır liderliği hiçbir zaman tartışmasız olmadığından, imparatorun tarihsel olarak uzak ve soyut bir figür olduğu Çin İmparatorluğu tebaasının aksine, doğası gereği eşitlikçi olan at yetiştiricilerinin liderlerini bizzat görmeleri gerekiyordu. Kağan ayrıca çadırlı kampını kurduğu her yerde ortaya çıkan büyük pazarlardan elde ettiği kârı paylaşarak biriktirdiği serveti geri dönüştürmek zorundaydı.

Kitan hükümdarları aynı zamanda Çinli tebaalarının refahından giderek daha fazla sorumlu hissediyorlardı ki bu, atlıların paylaşmadığı bir kaygıydı. Avın kendisi atlılar ve Çinliler arasında bir sürtüşme nedeni haline geldi. Avlarının tarım arazilerine zarar vermesini protesto eden Tang imparatoru gibi, Kitan imparatorları da avcılarını Çin çiftliklerinden uzak tutmaya çalıştı. Tarımı avcılıktan korumak için yasalar çıkardılar ve hasat sırasında avlanmayı tamamen yasakladılar ve bu yasaların düzgün bir şekilde uygulandığını görmek için bizzat denetimler yaptılar. Ayrıca Kitan imparatoru Çin'i ziyaret ettiğinde Cennetin Oğlu'nun görevlerini ve tüm saray ritüellerini yerine getirmek zorundaydı. İlk imparatorlar bu ikili rolü yerine getirmeyi zor buluyorlardı; Taizong kuzey

Bozkır Yerleşik Topraklara Doğru Genişliyor.

Sayan Dağları
Orhun N.
Khentii Dağları
Büyük Hingan Dağl.
Karakurum
Hangay Dağl.
Doğu Bozkırı
Xanadu
Chengde
Pekin
Gobi Çölü
Yumen
Gansu
Sarı N.
Tibet
Platosu
Chang'an
Yangtze N.
Yünnan
Nadia
Pagan
(Burma)

Çin'i fethettikten sonra şu itirafta bulunmuştu: "Avlanmaktan ve et ziyafeti çekmekten zevk alıyorum. Orta Krallık'a ayak bastığım andan itibaren kendimi hiç mutlu hissetmedim."

Ancak yavaş yavaş Kitan hükümdarlarının tercihleri değişti. Pekin'de giderek daha fazla zaman geçirmeye başladılar. Song Çini'ne savaş açmayı bıraktılar. Bozkıra olan heveslerini kaybetmeye başladılar. Atlıların davranışlarını, kokularını ve konuşmalarını kaba ama çekici bulmuyorlardı artık. Oysa örneğin, bir atlının atından inip yere uzanması ve bu sırada arkadaşlarıyla sohbet etmesi gayet alışıldık bir durumdu normalde. Büyük Taizong'dan 150 yıl sonra bu kaba kalabalıktan uzakta, son Kitan imparatoru Tianzuo'nun kötü bir binici olduğu anlatılıyordu.

Giderek daha da Çinlileşen Kitan imparatorları, siyasi olarak yabancılaşan atlılar tarafından yavaş yavaş terk edildi ve artık refahlarını, tüm niyet ve amaçlar için saf bir Çin imparatoru olan bir kağanla özdeşleştirmediler. Song Hanedanlığı ile uzun bir barış dönemine girilmesi ve bunun sonucunda akınların yasaklanması karşısında, atlılar kağana sadakat karşılığında ne elde edeceklerini sordular. 1125 yılında, Mançurya'da at yetiştiren bir ulus olan ve Kitanlara iyi atlar sağlayarak öne çıkan Curçenler, derebeylerine karşı ayaklandılar ve Kitanların iki yüzyıl önceki zaferini tekrarlayarak onları Pekin'den sürdüler. Curçenler de 109 yıl sonra Cengiz Han'ın elinde aynı kaderi paylaşacaktı. Kitanların çöküşü, Song Çinlileri için bir canlanmaya işaret etmiyordu; sadece zayıflayan bir at gücünün yerini daha taze bir at gücünün alması anlamına geliyordu.

Çin'deki Kitan fetihleri, atlıların sadece Çin'de değil, Avrasya'nın dört bir yanında geniş yerleşik topraklara hükmettiği yeni bir dönemi başlattı. Tang, altın çağı boyunca dünyanın gelmiş geçmiş en geniş ve güçlü imparatorluklarından

bazılarını kendine rakip olarak görmüştü: Bağdat Arap Halifeliği, Kuzey Hindistan Pratiharası*, ve Bizans ya da Doğu Roma İmparatorluğu. 907 ve 1071 yılları arasında, bu imparatorlukların hepsi çöktü ya da nispeten küçük at yetiştiricisi grupların akınları yüzünden geri çekildi. Bozkır orduları Çin ve Hindistan'ın kuzey kesimleri ile Roma Anadolu'su da dâhil olmak üzere bütün Ortadoğu'da iktidarı ele geçirdi. Cennetin Oğlu, mihraceler, halife ve vasilyus yavaş yavaş ve sonra aniden güç kaybettiler. Tang Hanedanı bir haberciydi.

At yetiştiricileri ile yerleşik devletler arasında önceki yüzyıllarda yaşanan birliktelik sırasında, yetiştiriciler yerleşik devletlerin içine doğru iyice sızmıştı. Yerleşik imparatorlukların elit tabakası bozkır at yetiştiricileri gibi giyiniyor, onlar gibi savaşıyor, ava onlarla birlikte gidiyor ve çoğu durumda onlardan devşiriliyordu. Dahası binicilikteki başarıları ve çok önemli olan at ticaretini kontrol etmeleri nedeniyle, at yetiştiricileri yerleşik devletlerde tedarik, damızlık yönetimi ve süvari liderliği gibi yüksek mevkiler için kaçınılmaz adaylardı. Bozkır at yetiştiricilerinin, selefleri Hunlar, Kuşanlar ve Gök Türkler gibi sadece bozkıra hükmetmekle yetinmeyi bırakmaları an meselesiydi. Yüzyıllar boyunca Chang'an, Bağdat ve Konstantinopolis'teki imparatorluk saraylarına gidip gelmeleri, Cennetin Oğlu'na, halifeye ve vasilyusa duydukları korkuyla karışık saygıyı azaltmıştı. Bir önceki yüzyılda Tang Çin'inde olduğu gibi, yüksek mevkilerdeki bozkır atlıları birçok Avrasya devletinde sivil iktidarın cilasını da köreltmişti. Sanki yerleşik halklar barbarların gelişini bekliyordu.†

---

* En çok, açıkça erotik ikonografileriyle bilinen Khajuraho tapınaklarını inşa etmeleriyle tanınırlar.

† Çünkü barbarlar bugün geliyor ve imparator, onların liderini karşılamak için bekliyor. Ona sunmak üzere bir tomar bile hazırladı, unvanlarla dolu, görkemli isimlerle bezeli. (Konstantinos Kavafis, *Barbarları Beklerken*, 1904)

Bozkır Çıkışı

Batı bozkırı, Tang'ın çöküşünden kaynaklanan şok dalgalarını gecikmeli olarak yaşadı ve çok sayıda göç eden bozkır halkı İran, Hindistan, Roma ve Kiev topraklarına ulaştı. Bu göçün en büyük etkisi, o zamanlar Bağdat'ın Arap halifeleri tarafından yönetilen İran ve daha sonra Roma Anadolu'su için olmuştur. Her iki toprak da beraberinde getirdiği kültürel ve ekolojik değişimle birlikte milyonlarca ata istemeye istemeye ev sahipliği yapmıştır. Bu durum, Kitanlar ve Curçenler döneminde çok az değişim yaşayan Çin ile tam bir tezat oluşturmaktadır. Doğulu ve Batılı yerleşik halkların farklı kaderleri, iki büyük medeniyetin sınır işareti olan Çin Seddi ve Gürgan Duvarı'nda anlamlı bir şekilde yansıtılmıştır.

Çin Seddi'nin at yetiştiren halkları korkutarak itaat ettirmek için Shanxi eyaletinin tepeleri üzerinde yükselmesi gibi, Gürgan Seddi de Hazar Denizi'nden Sıradağları'na (yani "benekli dağlar"a) kadar 200 kilometre boyunca uzanan açık arazilere hükmederek İran'ın eski şahlarının bozkır halklarını ülkenin kalbinden uzak tutma kararlılığını gösteriyordu. Pişmiş tuğlayla kaplı, yaklaşık 2 metre yüksekliğindeydi ve bazı yerlerde genişliği yaklaşık 10 metreye ulaşıyordu.

Surlar, kurumuş bir hendek üzerinde yaklaşık 5 metre yükseliyordu. Duvarın üstünde aralıklarla 36 kale, süvarilerin de dâhil olduğu 30 bin asker için gözetleme kuleleri ve garnizonlar vardı. Yaklaşık 1,2 kilometre genişliğinde bir barajla birlikte ayrıntılı bir hidrolik sistem, kalelere kesintisiz su sağlıyordu. Zamanında belli ki muazzam bir yapıydı; görkemiyle Hadrianus Duvarı'nı ve Germanya'daki Roma Limes'ini geride bırakan, bir Çin Seddi kadar da heybetli. Bugün de gözle görünür izleri bulunan yapının 5. yüzyılda İran şahı Peroz tarafından akıncı Hunlara karşı savunma amacıyla inşa edilmiş olduğu tahmin ediliyor. Yaklaşık 1000 yıl önce, Büyük

Kyros da İskitlere karşı bundan daha eski bir duvar inşa etmiş olabilir.

Duvar iki farklı ekosistemi birbirinden ayırıyordu. Duvarın güneyinde, Gürgan Nehri'nin söğüt ağaçları, dallarını nehrin hızlı akan sularına bırakıyordu. Güney kıyısında yağmurla beslenen buğday, pamuk ve hatta meşe ağaçlarının yetiştiği toprak parçaları vardı. Duvarın kuzeyinde selenyum açısından zengin deniz börülcesi otlarının bulunduğu bozkır uzanıyordu. Buradaki arazilerin çoğunda yaygın olarak çobanlık yapılıyordu.* Daha sonraki Müslüman geleneği bu duvarın devasa kalıntılarına hayranlık duyacak ve duvarın inşasını, Yecüc ve Mecüc kavimlerini bu bariyerin arkasına kapatan, Tanrı'nın peygamberlerinden biri olarak görülen Büyük İskender'e atfedecekti.

Bu Müslüman tarihçiler Gürgan Duvarı'nı kimin inşa ettiğini ve daha da önemlisi neden inşa edildiğini unutmuşlardı. 8 ve 9. yüzyıllarda Bağdat halifesi, güçlü sınır beylerine güvenerek imparatorluklarının sınırlarını bozkırın içlerine doğru genişletmiş ve bir süreliğine katı bir sınıra olan ihtiyacı azaltmıştı. Buna karşın Çin'de, birbirini izleyen hanedanlar Çin Seddi'ni yenilemiş ve güçlendirmiştir. Kitanlar ve Curçenler bile bozkırı yerleşik topraklardan ayırmak için Çin Seddi'ni korudu. Çin'in bozkır halkını dışlama kabiliyetinin bir sembolü olarak hizmet etmeye başladı, ancak bu genellikle kuraldan ziyade bir istisnaydı. Halifenin bozkırla olan sınırları yeni göçlerin tehdidiyle karşı karşıya kaldığında, kesin sınırların eksikliğinin de bazı sonuçları oldu. Asya medeniyetinin diğer büyük beşikleri olan Çin ve Hindistan'la

* Ve 1930'lara kadar böyle kaldı, o dönemde sulama çalışmaları tarım alanlarının genişlemesine yol açtı. Bununla birlikte duvarın hattı, İran ile Türkmenistan arasındaki modern sınırı yakından takip eder. Burası adeta bir bozkır mirası ülkesidir.

karşılaştırıldığında İran'ın ve bir bütün olarak Batı Asya'nın imrenilmeyecek ayrıcalığı; Batı Afganistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Irak da dâhil olmak üzere bu topraklarda bozkır benzeri kurak, at dostu bölgelerin bulunabilmesiydi. Buralardaki zengin otlaklar ve az da olsa otlanabilen çöller, İskitlerden beri çobanları cezbetmişti. Şimdi Çin sınırlarını terk eden bozkır atlıları bu otlakları keşfetti ve önceleri damla damla, sonraları ise bir sel gibi İran'a göç etmeye başladı.

Böyle bir göç, Kitanlar Türkleri Moğolistan'dan kovaladığında, hatta onları Pekin'den yaklaşık 4000 kilometre uzaklıktaki Kaşgar'dan atmak için 300 bin kişilik bir ordu gönderdiğinde başladı. Bir Türk grubu, bugünkü Kırgızistan'da başkenti Balasagun olan yeni bir Orta Asya imparatorluğu kurmayı başardı. Türk at yetiştiricilerinden oluşan diğer gruplar ise daha uzağa, İran'a kaçmak zorunda kaldı. Kaçış yönü neredeyse her zaman kuzeyden güneye ve doğudan batıya doğru olmuştur, çünkü en büyük otlaklar kuzeyde ve doğudadır (bu da oradaki halklara daha fazla at gücü sağlar), İran'ın zenginliği ise kaçanları cezbetmiştir. Türklerin yeni yerleşik komşuları, bozkır at gücüne Çin'le aynı iştahı duyuyor ve atlılara Tang döneminde sahip olduklarına benzer fırsatlar sağlıyordu.

Türkler İran'a hem seçkin köleler hem de hür insanlar olarak girdiler. Bağdat halifeleri ve onların sınır beyleri genç atlıları köle-asker olarak işe aldı. Çocukluk ve çobanlık dönemlerinde edindikleri binicilik becerilerini tamamlamak için okçuluk ve kılıç kullanma konusunda sıkı bir eğitimden geçiriliyorlardı. Zeki adaylar, orduda ve sarayda yüksek mevkilere yükselmelerini sağlayan edebiyat ve sanat alanlarında daha fazla eğitim aldılar. Ancak sosyal sınıflarının adı olan ve "sahip olunan" anlamına gelen *memlûk*, köleleştirilmiş birey-

ler olarak onlara kökenlerini hatırlatıyordu. Memlûkler çobanlık yapan akrabalarıyla bağlarını koparmadı ve sık sık ailelerini alaylarına aldılar. Güçlü bir haminin memlûkü olmak, akrabalar için iyilikler, ticaret ayrıcalıkları, daha iyi otlaklar ve kıtlık yardımı almayı sağlıyordu. Doğru bağlantıları olan bir memlûk, hizmet karşılığında kendisine verilen topraklara içine doğduğu klanı yerleştirebilirdi. Böylece daha önce Tang Çin'inde olduğu gibi, bozkır siyasetinin askeri elitin içine girmesi ve memlûklerin Bağdat halifesine ve sınır beylerine olan sadakatinin sulandırılması süreci başladı.

Bozkıra nüfuz etmenin diğer yolu, sınır beylerinin tüm klanlardan vergi toplamasıyla ortaya çıktı. Sınırın şu ya da bu kesimini, daha da düşman akıncılara karşı korumaları karşılığında boylara otlaklar veriliyordu. Bu şekilde, az sayıdaki seçkin memlûklere kıyasla çok daha fazla Türkçe konuşan akın etmeye başladı. Göçmenlerin çoğu çaresiz mülteciler olarak geldi. Kuraklık ya da soğuk hava dalgaları çoğu zaman sürülerini tüketti ve onları daha verimli bölgelere sığınmaya zorladı. Bu yerleşime eşlik eden bir kültürleşme süreci oldu. Memlûkler İslam inancıyla yetiştirilirken, özgür bozkır atlıları yeni din için Budist, Maniheist veya Hristiyan pratiklerini yavaş yavaş terk etti. Daha geniş Müslüman topluluğunun bir parçası haline gelmeleri, yıkılmakta olan Gürgan Duvarı'nı aşıp İran'a girdiklerinde, Akdeniz kıyılarına ulaşmadan önce onları durduracak çok az şey olduğunun farkına varmalarını sağladı. Yeni din değiştiren atlılar Türkmen olarak anılmaya başladı; bu etnik isim onları diğer yerleşik, Türkçe konuşan Müslümanlardan da ayırıyordu.*

---

* Atlıların soyundan gelenler şimdi yerleşik hayata geçmiş olsa da hâlâ at yetiştiriyorlar ve bunları, başkenti Günbedkavus'ta yarıştırıyorlar. Atlar, geleneksel olarak onları yetiştiren Yomut ve Goklan klanlarının adlarıyla tanınır.

1035 yılında Selçuklu aşiretine mensup bir Türkmen reisi olan Arslan İsra'il, Doğu İran ya da Horasan hükümdarı Mes'ud'dan sürülerini surun güneyinde otlatmak için izin istedi.

> Dört bin aileyiz. Eğer efendimiz bir kraliyet ilanı yayınlar da nehri geçip Horasan'a yerleşmemize izin verirse, bizim için endişelenmekten kurtulur; hem bozkır halkı olduğumuzdan hem de büyük koyun sürülerimiz olduğu için ülkesinde bizim için bolca yer vardır. Üstelik ordusu için krallığına ek insan gücü de sağlamış oluruz.

Mes'ud'un bu yeni misafirleri kabul etmesiyle pişman olması bir oldu. Kuzeydeki boş bozkırda onlarca yıldır göç eden Türkmenler hiçbir zaman yerleşik halklarla iç içe yaşamamıştı. Kısa sürede surlarla çevrili şehirlerin çeperlerini yağmalamaya başladılar, sürülerinin ekinleri çiğnemesine ve yerleşik hayatın sıkı sıkıya bağlı olduğu sulama işlerinin acil onarımlarını aksatmasına göz yumdular. Bir vakanüvis, "[Türkmenlerin] sürülerinin otlatılmasıyla harap olan o bölge, güzellerin darmadağınık saçlarına ya da âşıkların dertli gözlerine dönüp harap oldu," diye yakınıyordu. Selçuklulara karşı cezalandırma amacıyla yapılan birçok seferinin onları düzene sokmakta başarısız olmasının ardından Mes'ud, 100 bin Memlûk'ten ve hatta Hindistan'dan gelen fillerden oluşan ordusuyla asi atlıları ezmek için harekete geçti. Güçlü atlarıyla Selçuklu okçuları tarafından taciz edilen daha yavaş ve ağır silahlı Horasanlı atlılar, düşmanla başa çıkamadı. Had safhada kurak olan bu bölgede birkaç gün süren savaştan sonra, dayanıklı bozkır atları susuzluğa rakiplerinin atlarından daha iyi dayandı. Mes'ud, bozkır taburu ordusunun etrafını sararken, 100 seçkin atlıdan oluşan bir muhafız birliğiyle kaçarak yakalanmaktan kurtuldu. Selçuklu şefi, Mes'ud'un

terk edilmiş tahtına oturduğunda şansının yaver gittiğine inanamıyordu. O ve kabilesi bundan sonra ne yapacaklarını gerçekten bilmiyorlardı.

Yeni sorumlulukları karşısında bir süre tereddütte kalan Selçuklular, Çin'deki Kitanlar gibi, yerleşik toprakların geleneksel yöneticileri rolünü oynamayı öğrendiler; topraklarında kanun ve düzeni tesis etmeye, tarımı ve yerleşim alanlarını korumaya çalıştılar. Yağmaya dönmek için her bahaneyi kullanan kendi atlılarını dizginleme yolunda durmadan mücadele ettiler. Türkmenler Selçuklu Devleti'nin doğmasına yol açtılar, ama hiçbir zaman onun için varoluşsal bir tehdit olmaktan çıkmadılar. Yarısı at yetiştiricilerinin, diğer yarısı da tarımla uğraşan Çinlilerin kurallarına göre iki bölgeye ve iki yönetime ayrılmış olan Kitan Devleti'nin aksine Selçuklular; İran'ın coğrafyası göz önüne alındığında kendilerini, yağmalamaya ya da yerel prenslerin derebeylerine karşı isyanlarını desteklemeye hazır, topraklarının her tarafına dağılmış kabadayı Türkmenlerle birlikte buldular.

Son büyük Selçuklu Sultanı Sencer, 1097'de tahta çıktı ve bu, klanın İran'ı yönetirken yaşadığı zorlukları gösteren popüler bir masala konu oldu. Kitanlar gibi Selçuklular da keskin birer avcıydı. İran'ın bozkır ve tarım arazilerinin karışık olduğu bölgelerinde bu eğlenceyi icra etmek, avcılarla çiftçileri sık sık karşı karşıya getiriyordu. Böyle bir av sırasında Sultan'ın maiyeti yaşlı bir kadının çiftliğini yağmaladı. Sultan'ı yakınlarda gören kocakarı, atının süslü dizginini yakalamış ve hükümdara küfürler savurmuş. Korumalar onu kılıçlarıyla kesmek için ileri atıldılarsa da Sultan onu korumak için elini havaya kaldırmış. Muhafızlar taş kesilmiş halde bakakalmışlar. Sultan Sencer kocakarıyı dinlemiş ve av partisinin suç işleyen üyelerini idam ettirmiş. İranlılar bu hikâyeyi, devletin ayakta kalmasının adalete bağlı olduğunu hatırlatmak

için bugün bile anlatır. Ancak bu masal ve mutlu son gerçek dünyada çok da fazla yankı bulmadı. Sencer, Türkmenlerin at gücünden yararlanıp onları komşularına savaş açmak için kullansa da nihayetinde onları kontrol edememişti. 1156'da birçok Türkmen isyanından birini bastırmak için çıktığı seferde yakalanıp hapsedildi. Esareti sırasında ülkesi parçalara ayrıldı.

Kitanlarda olduğu gibi Selçuklularda da yeni bir bozkır atlı dalgası Horasan'ı fethetti. Bunlar, Türkmenlerin kuzenleri olan Kıpçak Türkleriydi ve yine bir Memlûk savaş beyi olan Harezmşah'ın önderliğine tabiydiler. Harezmşah daha sonra askeri seferleriyle İran'ı tüketti ve İran ile Moğolların yükselen imparatorluğu arasında tampon görevi görebilecek birkaç eski güç merkezini ortadan kaldırdı.

Türkmen göçü sadece İran'ı etkilemedi. Selçuklular, atlılarını Hristiyan Romalılara, Ermenilere ve Gürcülere akınlar düzenlemeye teşvik etti; din farkı, kârlı bir iş olan köleleştirme için yasal bir gerekçe sağladı. Bu faaliyet aynı zamanda İran'ı sorun çıkaranlardan temizlemek için bir deşarj ventili görevi gördü. Bu dönemde Türkmenler Azerbaycan, Kuzey Irak ve Suriye'ye yerleştiler; torunları bugün hâlâ buralarda yaşamaktadır. Oradan da Roma Anadolu'sunun içlerine doğru ilerlemeye başladılar.

1071 yılında Selçuklu Sultanı Alp Arslan liderliğindeki bir av partisi, Anadolu sınırlarında Roma birliklerinin pususuna düşer. Sadece yüz hizmetkârı olan Sultan direniş gösteremez ve esir alınır. Romalılar onu tanımaz ve kısa süre sonra kaçar. Birkaç gün sonra Sultan ve Roma İmparatoru IV. Romanus, tüm ordularıyla Malazgirt Meydanı'nda karşı karşıya gelir. Selçuklular, Romalıları yavaş yavaş saran geniş bir yay oluşturan geleneksel bir avcı taburu konuşlandırır. Roma'nın kendi Türk paralı askerleri, savaş taktiğine aşina oldukları için

neler olup bittiğini anlayarak taraf değiştirmeye karar verirler. Roma ordusu tuzağa düşer ve Romanus oklarla yaralanarak atından düşürülür. Türkler onu, bir elinde tünemiş bir av şahini ve diğer elinde Romalılara bugünün avının kim olduğunu hatırlatmak için tutulan bir av köpeğinin mücevherli tasmasıyla eyerinde oturan Alp Arslan'ın önüne sürüklerler.

Alp Arslan'ın IV. Romanus'a karşı kazandığı zafer, Anadolu'daki Roma egemenliğini sonsuza dek sona erdirmiştir. Türkmenler bu geniş topraklara dört ayaklı hayvan sürüleriyle akın etti. 20 bin kişilik bir savaşçı grubu 80 bin aile üyesi ile at, deve, koyun ve keçi dâhil 100 bin hayvan getirmişlerdi. Anadolu, Neolitik dönemden o tarihe değin tarımla bir arada var olan küçük ölçekli bir koyun ve keçi çobanlığı ülkesiydi; Türkmenlerin dört başlı çobanlık tarzı orada pek bilinmiyordu. Başlangıçta Türkmenler şehirleri ve çiftlikleri yağmalayarak pazarların kapanmasına ve köleleştiremedikleri çiftçilerin kaçmasına neden oldu. Bu durum tarım için bir felaketti ve şiddet azaldığında bile kırsalda ortaya çıkan bu yeni çiftçilik tarzı araziye zarar verdi. Atlar, koyun ve keçilerden daha fazla yıkıma neden oldu. Terk edilen ve çiğnenen Anadolu'nun tarım arazileri hızla azaldı. İran'da olduğu gibi sözde Selçuklu hükümdarları Türkmenleri dizginlemeye çalıştı, ancak bir tür devlet kontrolü sağlamayı başardıklarında, tarımsal Roma Anadolu'su, at yetiştiren ve Türkçe konuşan büyük bir nüfusla Türkiye olma yolunda ilerliyordu. Bu Türkmen akıncılardan bir yüzyıl kadar sonra Osmanlı Hanedanı doğdu.

İmparator Romanus, Türk atlılarının eline düşen tek Avrupalı hükümdar değildi. Karadeniz'in kuzeyinde, Kiev ve müttefik beylikleri de kendilerini Kıpçak Türklerinin* bozkır

* Ayrıca Peçenekler, Patnizaklar, Polovtsiler, Cumalar ve Kunlar olarak da bilinir.

akınlarına karşı topraklarını savunurken buldular. Bu atlılar, Tang ile Gök Türk ittifakının dağılmasından sonra batıya göç etmiş ve Kiev'e akınlar düzenleyip ticaret yapmışlardı. Bu muazzam müreffeh imparatorluk* daha önce Gök Türkler tarafından yönetilmiş MS 880 civarında İskandinav ve Slav karışımı Ruslar tarafından fethedilmişti. Kiev Rusları, Tang kadar müreffeh olmasalar da Avrupa'nın büyük devletlerinden biri haline gelerek bozkırları çevreleyen geniş topraklara hükmetmeye başladılar. 1185'te Rus prensi Suzdallı İgor, bozkıra gözü kara bir misilleme akını düzenledi ve Kıpçaklar onun kuvvetlerini büyük bir savaşta tuzağa düşürdü. Takipçilerini katlettiler ama prensi canlı ele geçirmeyi de ihmal etmediler. Onu esaret altında eğlendirmek için en sevdikleri eğlence olan avlanmaya davet ettiler ve hatta binmesi için rütbesine uygun, çok iyi bir de at verdiler. Hayvanın hızından faydalanan İgor, Suzdal'a kadar dörtnala gitti.†

Kıpçaklar Kiev prenslikleriyle, Bulgaristan ve Macaristan krallıklarıyla birlikte akınlar düzenlemeye ve ticaret yapmaya devam ederken, paralı asker ve süvari atı tedarikçisi olarak da hizmet ettiler. İran ve Anadolu'daki Türkmenlerin aksine, Avrupa uygun at yetiştirme koşulları sunmadığı için Doğu Avrupa'ya büyük bir nüfusla yerleşmediler.‡ Ne var ki bozkır halkları sonraki yüzyıllarda, özellikle de Kiev prensliklerindekinden çok daha büyük bir miras bırakacaktı geriye.

---

* Ortaçağ Kiev'inin nüfusu 100 bindi, o dönemde Londra'nın nüfusu ise sadece 1500 kişiydi.

† 13. yüzyılın "Prens İgor Destanı"na ve sonrasında Aleksandr Borodin'in "Prens İgor" operasına mutlu bir son sağladı.

‡ İstisnai bir durum olarak, at yetiştiriciliğiyle tanınan Macarlar, Kıpçaklar tarafından batıdan Tuna bozkırlarına sürüldükten sonra bu bölgede yerleşmiş ve Macar Krallığı'nı kurmuşlardır. Binicilik geleneklerini koruyan Macarlar, Avrupa'nın en seçkin süvarilerini –ilk hussar birliklerini– meydana getirmiştir.

Bu arada Türkiye'nin kaderi, Türkmenlerin egemenliği altında kalmak değildi. Osmanlı Hanedanı 14. yüzyılda Balkanlar'ı fethederek imparatorlukları için sağlam bir tarım ve denizcilik temeli sağladı; bu temel atlarla desteklenmiyordu. 16. yüzyılda Osmanlı sultanları, Türkmen isyanlarını Selçukluların asla hayal edemeyeceği bir acımasızlıkla bastırdı. Buna karşılık Türkmenler ve diğer at yetiştiren halklar, 20. yüzyıla kadar İran'a siyasi ve ekolojik olarak hâkim olmaya devam ettiler.

Bozkır atlılarının 10 ve 11. yüzyıllardaki göçlerinin Çin, Ortadoğu ve Avrupa'nın tarımsal nüfusları üzerinde farklı etkileri olmuştur. Ancak Avrasya genelinde, bozkır at gücüne dayalı rejimler benzer yaşam döngüleri yaşadı. Dört ya da beş nesil sonra, bozkır hükümdarları çobanlıkla tarım arasındaki dengeyi kurmakta ustalaştıklarında, barış içinde bir arada yaşamaya iyice alışan eski fatihler mücadele ruhlarını neredeyse kaybetmişti ve sıradan çobanlar ipek giysili liderlerine giderek yabancılaştıklarını hissetti. Bozkır krallıkları daha sonra yeni bir hırslı bozkır fatihleri dalgasının kurbanı oldu.

Ancak Hindistan'da at yetiştiren halklar ne Batı Asya'da olduğu gibi yerleşik halkları ezmiş ne de Çin ve Doğu Avrupa'da olduğu gibi ülke hudutlarına bağımlı kalmıştır. Kurdukları rejim, gelişen bir kültürel sentezle birlikte şaşırtıcı bir şekilde 300 yıl sürdü.

At Tüccarları veya Kutsal Savaşçılar

1020 yılı civarında, Afganistan'daki Çin elçisi, kendisini resmen tanıyan etkileyici Türk savaş ağasını şöyle anlatmıştır:

> Kralın kolları o kadar uzun ki, neredeyse yere değecek. Her biri yaklaşık 1,8 metre boylarında yüz savaş atı var. Gezme-

> ye çıkarken canı hangisine isterse ona biner; yayının ağırlığı birkaç kilo gelir, öyle ki yayın telini beş ila yedi adam birlikte anca büker. At sırtındayken, ağırlığı yaklaşık 23 kiloyu geçen demir bir gürz kullanır. Bütün Afganistan ve Hindistan ondan korkar.

998'den 1030'a kadar otuz yıldan fazla bir süre hüküm süren Gazneli Sultan Mahmud da böyleydi. Halife tarafından Horasan ve Afganistan'ı yağmacı Türkmen ve Kitanlara karşı savunmakla görevlendirilen Memlûk generalleri soyundan geliyordu. Mahmud bu atlıları kendi tarafına çekmeyi ve ordularına katmayı daha kolay buldu. Selçukluların yağmacıları batı komşuları Roma Anadolu'sunu istila etmeye teşvik etmesi gibi, Mahmud da doğu komşusu Hindistan'ın peşine düştü.

Hindistan kuzeydoğudan gelen istilacılar için yumuşak bir hedef oluşturuyordu. Afganistan'ı kim yönetirse yönetsin, at fakiri alt kıtaya savaş atı tedarikini kesebilirdi. Dahası Hindistan, Brahmanların, Budistlerin ve Cainlerin ibadet ettiği sayısız yaldızlı tapınakta saklanan büyük taşınabilir servetiyle cazip bir ödüldü. O dönemde tapınaklar banka işlevi görüyor, tüccarlara ve racalara finansal hizmetler sağlıyordu. Bu da onları, Hint racaları arasındaki pek çok yerel çatışmada olduğu gibi, normal savaş kuralları uyarınca yağma ve talan için meşru hedefler haline getiriyordu. Bu, kaçırılmayacak kadar iyi bir fırsattı.

Sultan Mahmud istila için ordusunu mükemmelleştirdi. Hintli düşmanlarıyla karşılaştırıldığında, hem eğitimli Memlûk süvarileri hem de bozkır at yetiştiricilerinden oluşan Türk ve Afgan leventleriyle at gücünde ezici bir üstünlüğe sahipti. İlki ağır zırhlı şok süvarileri sağlarken, daha hafif atlı ve donanımlı olan ikinci grup, müthiş okçular olduklarını kanıtladılar. Sultan, yalnızca adamlarını savaşa sokmakta değil,

aynı zamanda onlara ikmal sağlamanın ayrıntılarında da ustalaşmış bir askeri dehaydı. Hindistan'a yaptığı akınlar 2250 kilometre uzaklığa kadar ulaşıyordu ve merkez üssünden Hindistan'ın en büyük çölü olan Tar Çölü'yle ayrılan yerlere saldırmayı bile başarmıştı. Düşmanlarını gafil avlamasına şaşmamak gerekir, zira hiçbir süvari ordusunun neredeyse susuz olan bu çölde bu kadar uzun bir yolculuktan sağ çıkması beklenemezdi. Yine de Mahmud, her biri atları için yeterli su ve yemle titizlikle planlanmış bu türden yaklaşık otuz sefer gerçekleştirdi. Bir seferde 30 bin deve, 30 bin süvari ve 54 bin bozkır atlısı için su taşımıştır. Sadece bir kez planları tutmadı ve Tar Çölü'nden düzensiz bir şekilde çıkmak zorunda kaldı.

Mahmud, bu masraflı seferleri finanse etmek, geniş Memlûk teşkilatını tatmin etmek, subaylarının ve bozkır atlılarının sadakatini sağlama almak için onlara cömert ganimetler vaat etti. Akın ve yağma, onlara komplo ya da isyan için zaman bırakmıyordu. Gelgelelim atlılar öncelikle hayvanlarını beslemeyi önemsiyorlardı, bu yüzden fethedilen bölgeleri işgal etmek yerine ordusu her yaz Afganistan'ın serinliğine geri dönüyor ve Hindistan'ı saldırılarının ardından toparlanmaya bırakıyordu.

Orta Hindistan'da sefere çıkmadığı zamanlarda, Mahmud'un maiyeti için düzenlediği avlar Farrokhi tarafından yazılan Farsça şiirlerde anlatılır. Bir destanda Pencap'ın Lakhi ormanında aslan avına çıkışı anlatılır; burada çok iyi gizlenmiş yırtıcılar, atına atlamak için her fırsatı yakalamışlarsa da nihayetinde onun kılıcıyla karşılaşırlar. Bir geyiğin peşine düştüğü bir başka hikâyede, çok sayıda hayvan öldürdüğü için geyik Farsça olarak onu uyarınca, kendisinden hiç beklenmediği üzere avının peşini bırakır. Bu olay vejetaryenliğe geçişin bir işareti olmaktan ziyade, kısa bir süreliğine ava çık-

ma alışkanlığından uzaklaşmasına neden olur. Gerçekten de Sultan her üç ya da dört günde bir ava giderdi. Aynı şekilde Hint akınlarından da asla vazgeçmemiştir.

Mahmud'un saray mensupları onu "Hint putperestliğiyle savaşan kutsal bir savaşçı" diye överler, ancak savaşlarını dini çatışmalar bağlamında değerlendirmek tarihi kayıtlar açısından hataya düşmek anlamına gelir. Hintli muhalifleri hiçbir zaman dini bir husumetten bahsetmemiş, düşmanlarına Türk anlamına gelen "Turuşka" ya da atların efendileri anlamına gelen "Asvakas" demişlerdir. Mahmud'u 500 yıl önce Kuşanların oluşturduğu tehditten farklı bir tehdit olarak görmüyorlardı. Dahası Sultan "Kutsal Savaşçı" ünvanından keyif alsa bile, Türklerin ve Afganların yanı sıra Hintli birlikleri de istihdam ediyordu. Mahmud'un Hintli müttefiklerinin çoğu, bir zamanlar Kuşanların otladığı Pencap'ın çoban halklarından geliyordu. Bu halklardan bazıları, özellikle de Lakhi ormanlarının at yetiştiricileri İslamı benimsedi ancak diğer pek çoğu atalarının inancından vazgeçmedi.

Mahmud eyer üzerinde bir ömür geçirdi, ancak varisleri onun gibi sefer alışkanlıklarını sürdüremedi ve toprakları giderek küçülmeye başladı. Gazneliler 150 yıl sonra eski Afgan müttefiklerinin saldırılarına yenik düştü. Bunun üzerine Afganlar ve Türkler, seçim ya da suikast yoluyla sultan olan Memlûk generallerinin önderliğinde huzursuz edici bir ittifak kurdular. Memlûk sultanları Delhi'de görkemli bir başkent inşa ettiler. Kitanların Pekin'i gibi, yeni şehrin yeri de bozkır sınırına yeterince yakındı ve Memlûklerin gücünün temeli olan atlarla kolayca ikmal edilebiliyordu. Sağlam bir şekilde yerleşen Memlûk sultanları, Hintli tebaalarıyla tıpkı geleneksel, yerleşik hükümdarlar gibi ilgilenmeye başladılar. Bu açıdan onların işi Kitanların, Curçenlerin ya da Selçuklularınkinden daha kolaydı.

Çünkü Memlûk sultanları, diğer hanedanlar gibi fethettikleri yerleşik topraklara at yetiştiren insan toplulukları getirmediler; Hindistan onların sürüleri için hem aşırı sıcaktı hem de pek dost canlısı değildi. Yine de Mahmud ve Memlûk sultanlarının savaşları, Hint ekolojisi ve toplumunda bir değişim yarattı. Alt kıtada Türkler gibi uzun mesafeli çobanlar olmasa da, tepelik ya da çöl benzeri araziler koyun, keçi ya da sığır sürüleri olan çobanlarına yaşam alanları sağladı. Bu gruplardan bazıları artık iklime uygun ve beslenmesi büyük Orta Asya atları kadar zor olmayan dayanıklı midillileri benimsemiştir. Bu süreç Kuşanlar zamanında başlamış olabilir, ancak o dönem hakkında çok daha az şey biliyoruz. Artık kurak bölgelerde, geleneksel güç ve prestij merkezlerinden, Brahman tapınaklarından ve eski mihracelerin saraylarından uzakta süvarilere dayalı yeni güçler ortaya çıktı. Daha önce belirtildiği üzere, Haridwar ve Puşkar'daki gibi at panayırları, kutsal hac vazifesi için yeni yerler haline geldi ve adanmışları daha önceki tapınak alanlarından uzaklaştırdı. Otlakların bulunduğu her yerde yeni askeri başkentler inşa edildi. Daha eski ve yerleşik devletlerin racaları, kuzeyde Afganlar, Orta Hindistan'da Rajputlar ve güneyde Nayaklar gibi at yetiştiren yeni yerel halkları, krallıklarının savunmasız ve kurak sınırlarını denetlemeleri ve istilaya karşı savunma sağlamaları için sık sık teşvik ettiler.* Bu halklar dönüşümlü olarak at tüccarlığı, paralı askerlik ya da sığır hırsızlığı ve kervan soyguncuğu yapıyordu; onları ordulara kaydetmek ve serbest yağmacılık yöntemlerini yönlendirmek Hint devlet yönetiminin önemli bir yönü haline geldi. Elbette pek çok maceraperest kendi başlarına sultan ve raca olmak için zaman kolluyordu.

---

* Bugüne kadar, Hindistan'ın atlı geleneklerinin sert savunucuları olmaya devam etmektedirler.

Bengal bu tür bir *darbenin* klasik bir örneğidir. Saraylıların deyimiyle "yenilmez ve sayısız" süvarilerine yeniden binek sağlamak için mihraceler uzun zamandır Afganları kendi topraklarındaki panayırlara davet ediyorlardı. 1202'de bir pazar günü, önemli bir mihracenin merkezi olan Bengal şehri Nadia'nın merkezine bir Afgan 18 yoldaşıyla sakin bir şekilde at sürdü. Afgan at tüccarları Bengal pazarlarını düzenli olarak ziyaret ettiğinden, halk bu kafileyi hiç yadırgamadı. Atlılar pazarın bir tarafında bulunan mihracenin sarayının önünde toplandılar ve ardından silahlarını kınından çıkardılar. Yaşanan şok ve karışıklık sonrasında atlılar sarayı ele geçirdi, mihrace kaçtı ve at tüccarı kendini hükümdar ilan etti. Daha önce Afganistan'dan gelen gezgin bir maceraperest olan Muhammed Bahtiyar Halaci, bütün Bengal'in tamamını fethetmeye koyuldu. Hatta Tibet'in midillilerine ulaşabilmek için Assam'ı bile işgal etti, zira Delhi'nin Memlûklerinin kendisini Orta Asya atlarından mahrum bırakacağından korkuyordu.

Diğer birçokları da benzer şekilde at ticaretini ve bununla bağlantılı siyasi fırsatları kendi hanedanlıklarını kurmak için kullandılar. Delhi'nin Memlûk sultanlarının en seçkini olan Tuğluk Şah, seleflerinin at efendisi konumundan iktidara yükseldi. Delhi'nin egemenliğini Hindistan'ın büyük bir bölümüne yaydı ve ölümünde, yönetimi altında gerçekleşen İslam ve Hint sanatlarının sentezine işaret eden kırmızı kumtaşı ve beyaz mermerden bir türbeye gömüldü. Bu kabadayı at tüccarlarının siyasi mirası, Hindistan'ı, Delhi'nin en büyük ve en iyi ata binen Memlûk sultanlarıyla rekabet eden, atlı devletlerden oluşan bir dama tahtası olarak yeniden şekillendirmek oldu.

Bu avantajı korumak için at, özellikle de Orta Asya ve Batı Asya'dan Türkler ve Afganlar tarafından ödüllendirilen daha büyük, daha güçlü hayvanların ithal edilmesi gerekiyordu. Kuzeybatı sınırındaki savaş Hindistan'ı kara ticaretinden

mahrum bıraktığında, girişimci denizciler tedarik zincirini Hindistan'a deniz yoluyla sağladılar. Marco Polo, Delhi'nin kuzeyde düşman bir komşuyla karşı karşıya kaldığı 13. yüzyılda da bu ticaretten şöyle bahsetmiştir:

> Ülkenin zenginliğinin büyük bir kısmı at satın almak için heba ediliyor. Size nasıl olduğunu anlatayım. Kish, Hürmüz [her ikisi de Basra Körfezi'nde bulunur], Dhofar [Umman Sahili'nde], Soer [Yemen] ve Aden tüccarları çok sayıda destrier [savaş atı] ve diğer atları toplayıp [Batı Hindistan'daki Gucerat'ın] bu kralına getiriyorlar. Kral çoğu zaman tek seferde iki bin atı birden satın alırdı.

Daha sonraki gözlemciler bu tahmini yıllık 13 bin ata çıkarmıştır. 14. yüzyılın vakanüvislerinden Wassaf, Gujarati'nin Cambay limanına at götürmek için 2 milyon altın dinar (bugünün parasıyla yaklaşık 500 milyon dolar, sanayi öncesi dönemde muazzam bir meblağ) harcandığını ve bunun tapınakların hazineleri ve kutsal fahişeler sayılan *devadasi*'lerden alınan vergiyle karşılandığını iddia etmiştir. Deniz atları Orta Asya atlarından daha pahalıydı; Orta Asya'dan iyi bir at 500 rupiye, sıradan bir at ise 100 rupiye alınabilirken; denizaşırı ülkelerden gelen bir at için alıcıların 1000 rupi ödemesi alışılmadık bir durum değildi. Ancak yüksek maliyete rağmen hem Arap ve İran atlarının prestiji hem de Orta Asya atlarını temin etmenin zorluğu, Arabistan ve Basra Körfezi'ndeki at tüccarlarını yüzyıllar boyunca meşgul etmiştir.*

Memlûk sultanları kendilerine karadan ya da çok daha büyük masraflarla denizden at tedarik edebildikleri sürece, Ku-

* 19. yüzyılda, İranlı ve özellikle Parsi tüccarları, at tedarikindeki eski rollerinin bir yansıması olarak Bombay Turf Club'a hükmederlerdi.

zey ve zaman zaman Orta Hindistan üzerindeki güçleri ciddi bir askeri muhalefetle karşılaşmadı. Bu arada Hint alt kıtası, bu eski bozkır atlılarını hem geçirgen İran'ın hem de hermetik Çin'in yapamadığı şekilde entegre etmeyi başarmıştı. Memlûkler zapturapt altına alınması zor atlıları değil de atları ithal ettiler ve böylece Selçukluları çok rahatsız eden çoban-çiftçi çatışmalarından da kaçınmış oldular. Kültürel olarak tamamen Hintli hale gelseler de daha sonra yozlaşan Kitanların aksine, Memlûk askeri geleneklerini ve binicilikteki ustalıklarını korudular. Bu kendine özgü sentezin bir sonucu olarak, Memlûk sultanlarının rejimi Asya'da yaklaşan Moğol fırtınasında ayakta kalabilen az sayıdaki rejimden biri oldu.

Bu döneme ait resimli kitaplar, duvar resimleri ve ipek parşömenler Kitan kağanlarının, Selçuklu ve Gazneli sultanlarının kraliyet avlarını tasvir eder. Parlak giysili atlılar çiçekli çayırlarda yayılır. Ressamlar hükümdarların hünerlerini, atlarının güzelliğini ve gücünü, koşum takımlarının zarafetini vurgular. Bu idealize edilmiş ve estetik görüntülerin ortasında aslanların, kaplanların ve onagerlerin yaralarından kan akar. Güzellik ve şiddet arasındaki bu zıtlık, avın ikiliklerinden biridir; bir diğeri ise hem spor hem de savaş provası olarak oynadığı roldür. Av aynı zamanda atlılar ve çiftçiler arasındaki geniş kültürel uçurumun da kristalize bir ifadesidir. Bozkır sakinlerinin ata binme nedenlerinden biri olan avcılık, atın kaçma içgüdüsünü bir takip aşkına dönüştürmüştür. Öte yandan çiftçiler, ördek ve kazların da dâhil olduğu bir zamanlar av hayvanı olan hayvanları özenle evcilleştirdiler. Daha büyük avların peşinde, 500 hatta 5000 atlıdan oluşan gruplar halinde toprakları üzerinde dörtnala koşan atlılardan korkuyorlardı. Han dönemine ait ünlü bir Çin şiiri, avlanma karşıtı mandarinler tarafından da onaylanarak alıntılanmış klasik bir nasihati dile getirir:

İşte gene önünde,
Koşmaktan bütün gün dörtnala,
Bitkin düşmüş beden ve ruh,
Yıpranmış hem arabalar hem atlar,
Tükenmiş askerin enerjisi,
Hazineyi çökertmiş,
Cömert hediyelerle değil,
Bencil zevklerle meşgul;
Halkı hiç düşünmeden,
Unutmuş devlet işlerini,
Av kuşları ve tavşanların delisi;
Yapmaz bunu hiçbir erdemli yönetici!

Yerleşik toprakları fetheden bozkır reisleri bu tür tavsiyeleri tamamen göz ardı edemezdi. Bir reis sultan ya da imparator rolünü üstlendiğinde, çiftçilerini avcılığın zararlarından koruması gerekiyordu. Ama aynı zamanda atlılarını avlarla ya da savaşlarla meşgul etmek zorundaydı. Kitanlar atlılarını Çin'den uzak tutuyor ve Türklere karşı savaşıyorlardı. Selçuklular, iç barış karşılığında Türkmenlerini Hristiyanlara saldırtarak oyalamayı çok denediler ama başarısız oldular. Gazneliler ve Delhi Memlûkleri, Orta Hindistan'a akınlar düzenlediler. Konya'dan Pekin'e kadar hepsi benzer dengeleme eylemleri gerçekleştirdiler ancak rejimleri kırılgandı, çünkü gelecek vaat eden yeni bir lider ortaya çıktığında at yetiştiren takipçilerinin sadakatleri değişiyordu. Avda olduğu gibi talih hızla değişebilirdi. Bir gün bir leopar avcıyı yiyebilirdi örneğin. Hanlar ve sultanlar atlılarıyla birlikte avlanırken, Moğolistan'daki olaylar çok geçmeden onları birer av haline getirecekti.

8

Toynaklarımızın Gittiği Yere Kadar

Cengiz Han'ın İmparatorluğu, 1206-1368

Chanyu Efsaneleri (1155-1215)

Olaydan çok sonra hazırlanan resimli bir Moğol tarihi belgesinde Cengiz Han, o zamanlar Zhongdu olarak bilinen "Merkezi Başkent" Pekin'in surları önünde tasvir edilir. Atlılarının eşliğinde, şehrin ana kapısının önünde topuzunu buyurgan bir şekilde sallamaktadır Cengiz Han. Çevresi yaklaşık 14,48 kilometre olan surları savunacak muhafız yoktur. Cengiz Han'ın atlı okçuları surları aşamasa da, kuşatma altındaki garnizonuna ikmal yapmak üzere Curçen Hanı tarafından gönderilen yardım birliklerini geri püskürterek şehri açlığa mahkûm eder. Cengiz Han sabırsızlıkla surların etrafında dolanarak düşmanlarının kaçınılmaz teslimiyetini beklemektedir. 1215'in güzel bir Haziran gününde, açlıktan ölmek üzere olan Curçen muhafızları ana kapıyı açar ve galiplerin, hanlarının hazinesini inceleyip envanterini çıkarması için dışarı çıkarır. Cengiz Han altın, gümüş, sırmalı ipekler ve satenlerin sağlam bir şekilde eline geçtiğine kanaat getirir

getirmez atına atlar ve 1600 kilometre kuzeydeki Orhun Dağları'ndaki otlağına doğru yola çıkar.

Cengiz Han'ın Pekin'i ele geçirmesi ve Orhun Dağları'na geri dönmesi Hunlar, Türkler, Kitanlar ve Curçenler de dâhil olmak üzere Kuzey Çin'in önceki bozkır istilacılarının oyun kurma geleneklerine uygundur. Çağdaşları bu olayı muhtemelen bu tür istilaların sonuncusu olarak görmüşlerdir. Cengiz Han'ın hem bozkır hem de yerleşik halklar üzerinde yaratacağı devrimi ya da öldüğünde dünyanın gelmiş geçmiş en büyük imparatorluğunu kuracağını öngörmek zordu. Cengiz Han'ı, Hunların zaten efsanevi olan *chanyu*'larından ve Gök Türklerin, Kitanların ve Curçenlerin yüce hanlarından ayıran şey, onların başarılarını ve başarısızlıklarını dikkatle inceleyip dersler çıkararak neyi, hangi disiplinle uygulayacağına karar vermesiydi. Cengiz Han bozkırın at gücünü daha önce görülmemiş biçimde harekete geçirdi.

Pekin kuşatmasından yirmi beş yıl önce, o zamanlar Timuçin olarak bilinen, geleceğin Cengiz Han'ın ezeli ve ebedi düşmanları, kendisini hayatta kalmak için bozkırda dağ sıçanı avlayan bir kaçak durumuna düşürmüşlerdi. Bir atı bile yoktu. Timuçin'in önde gelen bir Moğol klanı olan ailesi, "böl ve fethet" politikasıyla kuzey sınırlarında barışı sağlayan Pekin'deki Curçenlerin hanına ayak uyduramayacak kadar güçlenmişti. Curçenlerden Wulu Han, komşu Tatar halkını Timuçin'in klanını zayıflatmaya teşvik etti. Bunun üzerine Tatarlar*

* Tatar" etnonimi zaman içinde anlam değiştirmiştir. İlk olarak hem Türkçe hem de Moğolca konuşan ve Moğolistan'da yaşayan bir grup insanı tanımlıyordu. Daha sonra Doğu Avrupa'daki tüm Türkler ve Moğollar için kullanılmaya başlandı. Premodern Avrupa yazarları, ismi Latince cehennem anlamına gelen "Tartarus" kelimesiyle bağlantılı olarak ek bir "r" harfi ile yazmışlardır; yani "Tartars." Bu isim, Orta Asya'nın eski haritalarında sıkça bulunur. Bugün ise Tatar, Rusya, Ukrayna ve Polonya'daki Türkçe ve Moğolca konuşan Müslümanlar ve Budistler için kullanılmaktadır.

Timuçin'in babasını zehirleyerek annesini, küçük çocukları ve tek bir öküz arabasıyla kaçmaya zorladılar. Daha önceki ve sonraki pek çok bozkır lideri gibi, Timuçin'in bir atı çalması onun ilk savaşçı başarısıydı. Gençliğinin büyük bir kısmı hayvan hırsızlığıyla geçmiş, bu da ona cesur ve yetenekli biri olarak ün kazandırmıştır.

Utanç, gurur, intikam arzusu ve zekâ, Timuçin'i, ailesinin aşağılanmasının ardındaki güçleri araştırmaya itti. O zamanlar Moğolların yazılı bir dili yoktu, ama ozanlar ve hikâye anlatıcıları bozkırları aşıyor, çobanların çadırlarında ağırlanıyor, bir akşamlık eğlence karşılığında gece boyunca besleniyor ve kendilerine yatacak bir yer veriliyordu. Bu ozanlar resitallerine, Homeros'un ozanları gibi bir arpla değil, parşömeni at başı şeklinde oyulmuş ve biri aygırdan diğeri kısraktan olmak üzere özenle seçilmiş ve örülmüş at kıllarından yapılma iki kordonla gerilmiş yaylı bir kemanla eşlik ederlerdi. Aygır kordonunun sesleri dörtnala koşan atın bas notalarını çağrıştırırken, kısrak kordonunun sesleri atın kişnemesini hatırlatıyordu. Timuçin belki de bu tür performanslar sayesinde, bozkırın tarihi ve siyasetine dair bir kavrayış geliştirmiştir.

Timuçin'in dedelerinin zamanında, uzak Çin saraylarında ihtişam ve lüks içinde yaşayan yüce Kitan kağanı, cömertliğini at yetiştiren tebaasıyla paylaşmadı ve bozkırlarda ava çıkmak için Kitan soyundan gelen ricaları görmezden geldi. Atlılardan oluşan ordusu onu terk etti; tabi halklarından biri olan Curçenler ona saldırıp onu esir aldı.

Curçenler Doğu Mançurya'dan gelmişlerdi ve Kitanlar ile Moğolistan'dan gelen diğer halkların aksine su ve ot bulmak için göç etmek zorunda kalmamışlardı. Anavatanlarını sık ormanlar kaplıyordu. Kazançlı at ticareti için hayvan yetiştirmek amacıyla ağaç kesimi yapıyorlardı. Hırslı bir han olan Aguda, başlangıçta Kitanlara Curçen atları sattı, ancak

1117'de Sarı Nehir'in güneyinde Çin'i yöneten Song Hanedanı'nın tedarikçisi olmak için gizli müzakerelere girdi. Curçenler, imparatorlukları onları Song'dan ayıran Kitanların dikkatini çekmemek için bu atları deniz yoluyla Hangzhou'ya gönderdi. Song, Aguda ile doğrudan anlaşmayı kabul ederek Curçen Han'ın otoritesini sağlamlaştırdı ve at yetiştiren klanları kendi bayrağı altında toplamasına yardımcı oldu. Daha sonra zayıf ama gururlu Kitan İmparatoru Tianzu'ya, Curçen bağımsızlığını tanıması için meydan okudu. Bu reddedilince, Aguda Kitan İmparatorluğu'nu istila etti ve imparatorluk kırılan çadır direğinin üzerine çöken bir çadır gibi yıkıldı. Kitan at yetiştiricileri daha şanslı ve cesur olan Aguda'ya hiç tereddüt etmeden ve çekinmeden bağlılıklarını bildirdiler.

1142 yılına gelindiğinde Curçenler en çılgın hayallerinin ötesinde bir başarı elde etmişlerdi. Sadece rakipleri Kitanlar aniden çökmekle kalmadı, aynı zamanda eski hamileri Songlar bile bir anlık zayıflık göstererek Curçenlerin Sarı Nehir'in aşağısındaki geniş toprakları işgal etmesine izin verdi. Bu eski at yetiştiricileri artık eski Tang İmparatorluğu'nun üçte birine hükmediyordu. Pekin bu gezgin hanların üç başkentinden sadece biri haline geldi.

Curçenler, Çin Hanedanı'nının altın anlamına gelen *Jin* adını aldılar. Bozkır halkları buna uygun olarak onları Altın Hanlar olarak adlandırdı. Kitanların başına gelen kaderden kaçınmak için Curçenler bozkırı düzenli olarak ziyaret ettiler ve bozkır siyasetine büyük önem verdiler. Her ne pahasına olursa olsun başka bir Abaoji veya Aguda'nın ortaya çıkmasını önlemek istiyorlardı ve bunu yapmak için bozkır klanları arasında Timuçin'in babasının ölümüne yol açan çatışmaları kışkırttılar.

Timuçin'in gezgin ozanlardan dinlediği hikâye buydu ve onun için çıkarılacak dersler açıktı. Yarı yerleşik Kitanlar Curçenlere yenik düşmüşlerdi. Şimdi Curçenler de kısmen Çin'e

yerleşmişlerdi. Altın Hanlar Çin Seddi'ni güçlendirdiler, at yetiştiren şefleri sadakatleri için ödüllendirdiler ve hırsları için cezalandırdılar. Ama bir noktada Timuçin, Curçen'in bozkırın tüm gücünü toplayacak bir sonraki cennetten kovulmuş hükümdara yenik düşeceğini biliyordu. Mesele sadece bunun ne zaman ve kim tarafından olacağıydı.

"İğdişlerimiz Şişman"

Moğolcada canlılık ve güç anlamına gelen kelime *khii-mor*, yani "rüzgâr" ile "at"tır. Hunlar zamanından beri Moğolistan'ın sakinleri, hızlı atlarıyla rüzgârlı bozkırlarını aşmaktadır. Bu devasa ülkede bulunan yaygın at gücünü çağrıştıran uygun bir ifadedir.

Modern Moğolistan, kabaca Timuçin'in fetih kariyerine başladığı topraklara karşılık gelir. Birleşik Krallık'tan neredeyse altı kat, Teksas'tan ise iki kat daha büyük olan Moğolistan, üç farklı ekosisteme ve çobanlık türüne ev sahipliği yapmaktadır. Batı Moğolistan'daki Altay Dağları ve kuzeydeki ormanlık Khangai ve Khentii Dağları, İran'da olduğu gibi dikey yaylacılığı gerektirir: yazın yüksek rakımlara yapılan zorlu yürüyüşler ve ardından kışın vadilere iniş. Bozkırın hâkim olduğu Orta Moğolistan'da çobanlar taze ot bulmak için mevsimsel olarak kuzey enlemlerinden güney enlemlerine, çoğu zaman 1600 kilometre kadar uzağa seyahat ederler. Kar bir engel değil, daha ziyade bir hedeftir. Güneydoğu Moğolistan'ın misafirperver olmayan Gobi'sinde* sürüler yazın yüksek yerlerde otlar ve iklim elverişsizleştikçe soğuk rüzgârlardan korunmak için çukurlara ve vadilere sığınır.

Bu toprakların bitkisel kaynaklarından faydalanmak için Moğol çobanlar beş baş hayvanın her birini beslemiştir: Ge-

* Gobi Moğolcada "çöl" anlamına gelmektedir.

leneksel öncelik sırasına göre at, deve, sığır, koyun ve keçi (deve daha önceki dört baş hayvana bir ektir). Bu hayvanların hepsi bozkırın hem dağ hem de çöl ekosistemlerinde hayatta kalabilir, ancak yoğunlukları değişkendir. Bozkırda 75 koyun için gereken en az 250 dönümlük alan dağlarda sadece 50, Gobi'de ise sadece 25 koyunu besler. Develer aslında doğal yaşam alanları olan Gobi'yi tercih ederler, çünkü metabolizmaları sodyum açısından zengin otlara ihtiyaç duyar.

Atları gütmek az dokunuş gerektiren bir faaliyetti, çünkü hayvanlar vahşi kuzenlerinden biraz farklı olarak kendi başlarının çaresine bakıyordu. Sürekli hareket eder, yürürken bir şeyler kemirir ve burun deliklerini ot kokusu için geniş tutarlardı. Sürüyü aygırlar yönetirdi; bozkıra gelen bir Orta Çağ Çinli ziyaretçinin gözlemlediği gibi, "Aygır [öndeki kısrağı] ısırır ve onun geri gelmesini sağlar. Eğer başka bir sürünün aygırı gelir ve sürüye izinsiz girerse, sürünün aygırı onu tekmeler, ısırır ve gitmesini sağlar. Her biri kendininkini ayırt eder." Aygır ve kısrak sürüyü su aramaya götürür ve yırtıcı kurtları ve dağ aslanlarını kovalar. Gözlemciler sık sık Moğol midillilerinin, *Przewalski* atına benzediğini belirtmektedir. Bunun nedeni ise birincisinin ikincisinden türemiş olması değil, her ikisinin de aynı habitatta yaşaması ve bu iklime uyum sağlamak zorunda kalmış olmasıdır. Bir biniciyi uzun mesafelerde, ölçülü bir tempoda taşımak için iyidirler ve hayvancılıkla ilgili bilgisiz ya da az bilgili olmak bir sorun değildir.

13. yüzyıl Moğol sürüsünün büyüklüğü, Timuçin'in yükselişi için çok önemliydi. O dönemde atın Moğol hayvan varlığının %30'unu oluşturduğunu gösteren kanıtlar vardır. Moğolların bir başka ortaçağ Çinli gözlemcisi, "Bozkırlarda seyahat ettiğimde hiç yürüyen birini görmedim. Ordunun başındakilere gelince, her adam bir ata biner ve acil bir duruma karşı hazırlıklı olmak için kural olarak peşinde en az beş ya

da altı, hiç değilse üç ya da dört at bulundurur. Fakirlerin bile bir ya da iki atı olmak zorundadır." O dönemin Moğolları, kazançlı at ticareti için hayvan yetiştirdiklerinden, çobanlık, yiyecek ya da ulaşım için ihtiyaç duyduklarından çok daha fazla at besliyorlardı. Moğolların Moğolistan'daki seleflerinin her biri –Hunlar, Türkler ve Kitanlar– onları geçim için yaptıkları çobanlığın ötesine taşımak için bu ticarete bel bağlamıştı. Moğolistan, Mançurya, Gansu ya da Orta Asya'nın aksine hem tarımdan hem de yerleşik şehirlerden yoksundu ve bu yüzden atlar Moğollar için tek zenginlik kaynağıydı. Özellikle Orhun Dağları at ve canlı hayvan ticareti için önemli bir merkezdi. Timuçin'in gençliğinde, Altın Hanlar ve Song Çinlileri arasındaki savaşlar atlara olan talebi artırdı. Altın Han, 200 bin hane arasında paylaştırılmak üzere, bugün yaklaşık 500 milyon ABD doları değerinde olan yıllık 80 bin kadar at ithal etmek zorundaydı. Bu da ortalama bir at yetiştiricisini, Pekin'deki ortalama bir işçiden yaklaşık iki kat daha yüksek bir refah düzeyine taşıyordu.

Görünüşe göre 13. yüzyılın başlarında olduğu gibi, havaların iyi olduğu birbirini izleyen yıllarda sürüler çok kalabalıklaşmıştır. Ortaya çıkan at nüfusuna ilişkin tarihlendirme girişimleri geniş bir zaman aralığına yayılmaktadır, ancak kabaca 3 milyonu baz alabiliriz. Bunların üçte birine tekabül eden bir milyonu, Moğolların geleneksel olarak savaşa sürdükleri olgun iğdişlerdir çünkü kısraklara damızlık olarak, aygırlara ise sürü gütmek için ihtiyaçları vardı. Kısraklar aygırlardan daha dirençli, daha güvenilir ve susuzluğa daha dayanıklıydı; Timuçin bile bir aygıra binmemişti. Ancak bu kadar çok sayıda iyi beslenmiş iğdişin bulunması, Moğolları bir zorlukla karşı karşıya bırakıyordu. Fazlalıkları Altın Han'a satamazlardı. Timuçin'in silah arkadaşlarından biri, "İğdişlerimiz çok şişman," diyerek soruna üstü kapalı bir şekilde

işaret ediyordu. Moğolistan'ın yağmurları, otları ve iğdişleri Cengiz Han'ı yaratmadı ama fetihlerini onlar olmadan anlamak mümkün değildir.

Cengiz Han'ın Fetihleri (1206-1227)

Curçenler Tatarların kanatlarını kırma zamanının geldiğine karar verdiğinde, Timuçin kendi taraflarına çektikleri yerel şeflerden biriydi. Timuçin, babasının öldürülmesini bizzat Pekin'in kışkırttığını bilerek, soyundan gelen düşmanlarını hevesle avladı. Tatarlara karşı yürüttüğü başarılı sefer, Timuçin'in eski rakipleri de dâhil olmak üzere zamanının en başarılı askerlerini etrafında toplamasını sağladı. Timuçin'in kuvvetleriyle daha önceki bir çatışmadan kaçan bir düşman savaşçısı, Timuçin'in en sevdiği atı olan beyaz ağızlı bir kestane atını Part atışıyla (atının krupu üzerinden) vurmuştu. At ölmüş ve savaşçı kaçmıştı. Daha sonra gözcüler onu yakaladı ve yargılamak için Timuçin'in önüne sürükledi. "Senin beyaz ağızlı kestane atını vuran bendim," diye itiraf etti, "ama yaşamama izin verirsen, sana onun gibi birçok at bulurum." Timuçin cevap verdi: "Böyle bir adam bizim tarafımızda olmaya değer. Ona 'Ok' diyeceğim." Sonra Ok en başarılı Moğol generallerinden biri oldu. Bir savaşta, beyaz ağızlıklı birkaç kestane rengi at ele geçirdi ve yeminini yerine getirmek için onları Timuçin'e sundu.

Cengiz Han'ın fetihleri Moğollara sadece ilave atlıları değil, aynı zamanda zengin Kitan ve Curçen şeflerinin daha büyük, depolanmış atlarını da getirdi. Bu sayede seçkin muhafızlarını ağır süvarilere dönüştürebildi. Cengiz Han'ın generali Bo'orchi böylesine coşkulu atlara binme konusunda o kadar deneyimsizdi ki, dünya fatihi onu uyarmak zorunda kaldı: "Kamçıyı sakın kullanma, sadece yelesini kamçının sapıyla okşa."

Savaş alanında kazanılan müttefiklerle birlikte, Timuçin'in Moğolistan'da iktidar için kalan rakiplerini yenmesi on yıl süren bir sefer gerektirdi. Timuçin 1206'da yeni tebaası olan halkları kendisini Cengiz Han ya da "evrensel hükümdar" olarak kabul etmeye ikna etti ve "Hunların *chanyu*'su gibi binlerce yıldır görülmemiş bir imparatorluğa sahip olacağız!" öngörüsünde bulundu. Daha sonraki bir hanedan vakanüvisi, Cengiz Han'ın üstün gücü ele geçirmesini atlı bir metaforla anlatır: "Günlerin Alaca Atı, emirinin uylukları arasında uysaldır," diyerek, bozkır geleneğinde siyah ve beyaz bir atın binicisinin gece ve gündüze, yani zamanın ta kendisine hâkimiyeti sembolize ettiğini hatırlatır.

Gerçekten de Cengiz Han gelecekteki hırslarının işaretini vermek için atların ve renklerinin kozmik sembolizminden yararlandı. Hunlar ve imparatorluk Kitanları örneğini izleyerek, güneyi temsil eden doru atların soluna, kuzeyi temsil eden siyah atların da sağına binmesini emretti. Mavi-gri atlar doğuyu, beyaz atlar ise batıyı temsil ediyordu. Ordusunun merkezinde Cengiz Han sekiz altın palomino kısrağından birine binerdi. Kozmik olarak hizalanmış süvarileri dünya egemenliğini sembolize ederken bir yandan da onu istiyordu.

Yeni Moğol İmparatorluğu'nun geriye kalan en tehlikeli düşmanı, Cengiz Han'ın hegemonyasına meydan okumak için rakipleriyle entrikalar çeviren Altın Han Wanyan Yongji'ydi. Cengiz Han ile babasının kırk yıl önceki ölümünden sorumlu olan bu klan arasında var olan kan davası için harekete geçmenin zamanı gelmişti. Başlangıçta rakibinin topraklarını vergi ödeyen bir tebaa durumuna düşürmek istiyordu, ancak tekrarlanan saldırıları karşısında pek çok Curçen ve Kitan, Altın Han'ı terk ederek güneye kaçtı ve Pekin'i kaderiyle baş başa bıraktı. Moğollar artık Kitanları, Curçenleri ve Kuzey Çinlileri yeni imparatorluklarına katmışlardı.

Cengiz Han'ın olağanüstü genişlemesinin arifesinde, Avrupa ve Asya'nın büyük bir kısmı uzun zamandır at yetiştiren halklar tarafından yönetiliyordu. Bugünkü Batı Rusya, Ukrayna, Moldova ve Romanya'da Kıpçak Türkleri sürülerini otlatıyordu. Eski İskitlerin torunları olan Alanlar, Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki bozkırlarda yaşıyordu.* Anadolu ve İran'da Türkmenler çoğunluktaydı. Afganlar ve Türkler Hindistan'da iktidarı paylaştılar. İç Asya Türk, Tibet ve Moğol uluslarından oluşan bir yamalı bohça gibiydi. Bu geniş bölgede pastoral yaşam tarzının tekdüzeliği, Cengiz Han'ın egemenliğini kabul ettirmesini kolaylaştırdı. Bölgenin önceki yüzyıllarda küçük, savaşan devletlere bölünmüş olması onun fethini kolaylaştırdı.

Cengiz Han batıda, otoritesini tanımayı reddeden Moğol ve Kitan gruplarını takip etti. Balasagun Türkleri akıllıca bir kararla Moğol derebeyliğini savaşmadan kabul etti. Bu, imparatorluğunu o zamanlar Kıpçak kökenli Memlûkler tarafından yönetilen Maveraünnehir sınırına kadar getirdi. Kiev'le aynı dönemde savaşan Kıpçakların yakın kuzenleriydiler ama daha at dostu olan Ortadoğu onlara çok daha büyük bir rol sağladı. Memlûk süvarileri olarak Mısır'a kadar uzanan hükümdarlar tarafından aranan Kıpçaklar, hızla kendi hanedanlık hırslarını geliştirdiler. Vaha şehri Harezm'in (Özbekistan'daki modern Hiva) kontrolünü ele geçirdiler ve yöneticileri eski İranlı Harezm Şahı ünvanını aldı. Hem savaş sanatlarında özenle eğitilmiş Memlûklere hem de bozkırdan gelen Kıpçak atlılarına dayanan güçlü bir ordu kurdular. İki kuşak içinde Harezmşahlar İran'ın hükümdarı olarak Selçukluların yerini aldılar ve Bağdat halifesini yok olmakla tehdit ettiler.

---

* Kıpçaklar ve Alanların yerleşik torunları sırasıyla Moldova'da Gagavuzlar ve Kuzey Kafkasya'da Osetler olarak bilinir.

Bozkırın at gücüne dayanan ve hızla büyüyen iki devlet, Kıpçak ve Moğol, en iyi koşullarda bile bir arada var olmak için mücadele ederdi; yağmalanan kervanlar, kaçan klanlar ve at baskınları gibi çok fazla potansiyel çatışma noktası vardı. Bu Kıpçakların İslamı kabul etmiş olmaları ve bu yüzden şamanist Moğolları ilkel görmeleri bir başka tartışma konusuydu.* Harezm şahı Ala'uddin, Cengiz Han'dan kaçan Türklere ve Kitanlara sığınak vererek bir düşmanlık ortamı yarattı. Şah'ın daha sonra Cengiz Han'ın Orta Asya'daki Otrar kentindeki elçilerini öldürtmesi bardağı taşıran son damla oldu: MS 1218'de savaş patlak verdi.

Bu çatışmanın başlangıcında kazananı tahmin etmek zor olacaktı. Moğollar ve Kıpçaklar, özenle hazırlanmış tam vücut zırhlarıyla korunan güçlü savaş atlarına binmiş seçkin binicilerden ve küçük bozkır midillilerine binmiş daha hafif okçulardan oluşan benzer süvari ordularına sahipti. Cengiz Han Moğolistan ve Kuzey Çin'de, Harezmşah ise Maveraünnehir ve İran'da büyük imparatorluklar kurmak için yaklaşık yirmi beş sene harcamışlardı. Ala'uddin daha önce Çinlileşmiş Kitanların saldırılarını püskürtmüştü, bu yüzden Moğolları da aynı şekilde bertaraf edeceğinden emindi. Yine de Cengiz Han sahada Kıpçaklara karşı galip geldi. Belki de kendi otlaklarından çok uzakta faaliyet gösterdikleri için, Moğol ordusu kendi varlığı için savaşırken, Kıpçak klanları savaşların kendileri için yanlış yöne gittiğini gördüklerinde taraf değiştirebiliyorlardı ve değiştirdiler de.

Maveraünnehir'in büyük şehirleri için ne yazık ki, belediye liderleri Moğolların doğu bozkırlarından gelen bir başka

---

* Doğu Avrupa'da şamanist gelenekleri olan veya bazı durumlarda Ortodoks Hristiyanlığı benimseyen bu akrabalarından farklı olarak o bölgedeki önceki bir Türk nesli olan Hazarlar, Yahudiliği kabul etmişlerdi.

akıncı grubu olduğuna inanmış ve onları duvarlarla çevrili surlarının arkasında beklemeye karar vermişlerdi. Moğol süvari ordusunda Çin'den devşirilmiş kuşatma savaşı uzmanlarının da bulunduğunu çok geç olana kadar fark etmediler. Harezmşah'ın şehirleri Hive, Merv ve Nişabur birer birer düştü. Cengiz Han o zamanlar kabul edilen savaş kanunlarını uygulayarak, direnen tüm şehirlerin sakinlerini kılıçtan geçirdi. Teslim olmak bile şehirleri korkunç sahnelerden kurtaramadı. Buhara kapılarını açtıktan sonra Moğollar atlarını Cuma Camii'ne sürdüler ve burayı bir kraliyet sarayı sandılar. Cami görevlilerine "Atlarımız aç," dediler, "onları besleyin." Caminin kütüphanesindeki kitaplıklar alelacele ters çevrilip yemle doldurularak derme çatma yemlikler haline getirildi. Kutsal kitaplar saman ve pislik içinde yatarken, İslam doktorları Tanrı'nın gazabının iş başında olduğunu gördüler.

Ardından Moğollar yakınlardaki Semerkant'ı harabeye çevirdi; kraliyet mihmandarı Cengiz Han'a teslim olmak için fillerinin üzerinde enkazdan çıktı. "Filler beslenmeli," diye yalvaran mihmandarlar, Cengiz Han'ın onları ordusuna katmaktan memnun olacağını varsayıyordu. Ama filler Cengiz Han'ın derin duygular beslediği bir hayvan değildi. "Onları neyle besliyorsunuz?" diye sordu. Fillerin ot yediği söylenince, hayvanların Semerkant'ın dış mahallelerinde başıboş bırakılmasını emretti ve yeterli yem bulamadıkları için orada açlıktan öldüler. Belki de Han, karnını kendi kendine doyuramayacak bir hayvanı düşünemiyordu.

Harezmşah, atlı ve şehir kayıplarının artmasına rağmen, bir noktada Moğolların uzak vatanlarına geri dönmek zorunda kalacakları umuduna tutunarak boyun eğmeyi reddetti. Cengiz Han'ın dönüşüne izin vermeden önce direnişi ezme kararlılığını hesaba katmamıştı. Harezmşah, hâlâ kendisine

sadık olan memlûkleriyle birlikte, peşindeki Moğolları Orta Asya, Horasan, Afganistan ve Hindistan'a kadar vahşi bir kovalamacaya sürükledi. Böyle bir kafileyi, bugünün asfalt yolları ve motorlu araçlarıyla bile hayal etmek zordur. Moğolistan'dan yukarı Ceyhun'a kadar 4800 kilometre; Ceyhun'dan Cengiz Han'ın mola verdiği İndus'a kadar yaklaşık 2400 kilometre daha... Bu seferin sonraki aşamalarında bile Moğollar en az 100 bin at kullanmışlardır. Modern bir ordu gibi değil de aileler, çadırlar ve sürüler eşliğinde göç eden bir sürü gibi hareket ediyorlardı. Her savaşçı sefere 10 atla başlamıştı: 5 tanesi savaş için, 3 tanesi yemek için ve 2 tanesi de sürü gütmek için. Küçük hayvanlar da dâhil olmak üzere, yanlarında bir milyon çiftlik hayvanı getirmişlerdi. Moğollar günde 8 ila 9 kilometre ilerleyerek hayvanların yol boyunca otlamasına izin veriyordu. Aynı otun çok fazla hayvan tarafından otlatılmamasını sağlamak için yaklaşık 16 kilometre genişliğinde bir cephede hareket ettiler. Bu aynı zamanda ordunun herhangi bir direnişi kuşatma kapasitesine sahip, savaşa hazır bir düzende kalmasını sağladı. Bu büyük at sürüleri için tahıl ve yem ele geçirilmesi kaçınılmaz olarak Moğol ordusuna atfedilen yıkım ve katliamlarla sonuçlandı.

1221 yılında, Harezmşah'ın oğlu ve halefi Celaleddin'in peşinde ve bugünkü Pakistan'da İndus kıyılarında bulunan Cengiz Han, Moğolistan'da bir isyan çıkacağı söylentilerini duydu. Ordu Afganistan ve Maveraünnehir üzerinden geri döndü. Büyük Han'ın Orta Asya'ya dönüş haberi bile Moğolistan'daki isyan eğilimlerini bastırmıştı. Bu arada Celaleddin İran'a kaçtı ve burada Moğol ordularını taciz etmeye devam etti, ama sonunda kervan soyguncuları tarafından öldürüldü. Cengiz Han'ın kişisel fetihleri sona eriyordu, ama çocukları ve torunları bozkırın dört bir yanına seferler düzenlemeye devam ediyordu.

Cengiz Han'ın Devrimi

Cengiz Han'ın çağdaşları ona "Dünya Fatihi" diyordu. Daha önce hiçbir lider ya da ulus Çin, Orta Asya ve Ortadoğu'daki güçlü rakiplerini alt etmeyi başaramamıştı. Kendisini eski Hunların *chanyu*'sunun varisi olarak görse de, aslında bozkır devletçiliğinde bir devrime öncülük etmişti. Yüzyıllar boyunca bozkır at yetiştiricileri, sürekli avcılık ve savaş eğitimleri sayesinde yerleşik devletlere karşı bir dereceye kadar askeri avantaj elde etmişlerdi. Bu sayede komşularına akınlar düzenleyebiliyor; Selçuklular, Kitanlar, Curçenler ve Kıpçakların yaptığı gibi fırsatçı davranarak toprak işgal edebiliyorlardı. Ancak Cengiz Han'ın başarıları başka bir ölçekteydi.

Dünya Fatihi'nin orduları *chanyu*'nun ya da Türklerin kağanının ordularından daha büyüktü. Bazı modern tarihçiler Moğol ordularının sözde büyüklüğünü bir hikâye anlatıcısının coşkulu abartısı olarak değerlendirmiştir, ancak 600 bin savaşçıdan bahseden çağdaş kaynakları göz ardı etmek için iyi bir neden yoktur. At yetiştiricileri silahlanmış bir ulus oluşturuyordu. Moğollar gibi bir milyonluk bir nüfus, 250 bin ila 300 bin arasında sağlam vücutlu, yetişkin erkek toplayabilirdi ve bunların hepsi çobanlık yaşam tarzları itibarıyla sahaya çıkmaya hazırdı. İç ve Orta Asya halkları birleştirildiğinde, 600 bin sayısı bir masal olmaktan çıkıyordu. İnanılmaz ve eşi benzeri görülmemiş olan şey ise Cengiz Han'ın bozkır at yetiştiricilerini nasıl edip de tutarlı bir siyasi ve askeri güç haline getirdiğidir. Bunu yapmak için muazzam zorluklara göğüs germiştir.

At yetiştiricilerinin liderlerinden herhangi biri, onların bozkır coğrafyasına dağılmış yapısının üstesinden gelmek zorundaydı. Birlikte sürü güden birkaç aile orta büyüklükte bir şehir kadar yer kaplıyordu; Cengiz Han'ın Moğolistan'ı

Teksas'ın üç katı büyüklüğündeydi. Bozkır boyunca iletişim kurmak zaman alıyordu. Büyük bir savaşçının ölümü gibi önemli bir olayın müttefiklerine söylenti olarak ulaşması bir ay, resmî olarak teyit edilmesi ise 45 gün sürüyordu.

Müttefikler çağrıldıktan sonra toplanmaları ve ordu haline gelmeleri zaman alıyordu. Tüm atlar için yeterli otlak alanlarının yanı sıra kamp alanlarının da belirlenmesi gerekiyordu. Bu, on binlerce atı ve katarı oluşturan daha da fazla sayıdaki diğer hayvanları barındırmak için toplanma noktasının genellikle bir vilayet büyüklüğünde devasa olması gerektiği anlamına geliyordu. Gözlemciler genellikle bu orduların hareket etme hızına şaşırırlardı, ancak belki de şaşırmamaları gerekirdi; tıpkı köpekbalıkları gibi bu ordular da hayatta kalmak için hareket etmek zorundaydı. Herhangi bir yerde çok uzun süre kalırlarsa, hayvanları için mevcut otlakları çabucak tüketirlerdi.

At yetiştiricisi ordular, atların yağ rezervlerini geri kazandıkları ilkbaharın sonlarından başlayarak ve toprakta yürüyüş sırasında hâlâ yeşil ot varken, dar bir mevsim aralığında at sürmek ve fethetmek zorundaydı. Yaz sonunda otlaklar çıplak kalır ve yağmacı bir orduyu artık besleyemezdi. Kışın, sıklıkla aşırı soğukla birlikte, bazen atlarla diğer hayvanların topluca telefine neden olan korkulu *zuid* meydana gelirdi. Bu tür felaketler müstakbel bir fatihin seferini kalıcı olarak sona erdirebilirdi. Dağılma, mevsimler ve hava koşulları, at yetiştiricilerinin güçlerinin avantajlarını korumak için hızlı ve kararlı bir şekilde saldırmaları gerektiği anlamına geliyordu.

Cengiz Han sadece askerlerini değil, onların ailelerini de yönetmek zorundaydı. Erkekler ön saflarda at sürerken, kadınlar ise çocuklara ve sürülere bakıyordu. Bu, savaş planının başarısına bağlı olarak kampı tehlikeden uzak tutmak; hızla ileri ya da geri hareket etmek; arabaları, kamp alanlarını ve

hayvanları yıllık göçler sırasında yaptıkları gibi verimli bir şekilde organize etmek için usta atlı kadınlar gerektiriyordu. Bazen kadınlar da savaşa katılırdı. Büyük sorumlulukları göz önüne alındığında, kadınlar Moğol toplumunda büyük bir prestije sahipti. Yerleşik toplumlardaki kız kardeşlerinin aksine kadınlar kocalarının yanında at sürüyor, onlarla askeri ve siyasi stratejileri tartışıyorlardı. Cengiz Han'ın sadece erkekleri harekete geçirmeye değil, kadınları da yanında tutmaya ihtiyacı vardı. Annesiyle başkarısı, Moğol zaferleri konusunda büyük övgüyü hak ederler.

Çalkantılı gençliğinde ihanet ve tutarsızlık kurbanı olan Cengiz Han, yakın çevresine katı bir disiplin getirmeye kararlıydı. Diğer bozkır liderleri tekrarlanan ihanetleri genellikle affederken, Cengiz Han emirlerin yerine getirilmemesi veya itaatsizlik için amansız bir cezalandırma politikası uyguladı. Düşman karşısında kaçan birlikler ve savaş alanına ulaşamayan generaller öldürülüyordu.

Cengiz Han kendisine ve fetih girişimine doğrudan kişisel sadakat talep ediyordu. En yakın işbirlikçilerinden "atlarım" diye bahseder, görünüşte içgüdüsel olan sadakatlerinin yanı sıra böyle derken cesaret ve güçlerini de kastederdi. Kendisini, sürüyü bir arada tutmak için ısıran ve tekmeleyen bir aygır gibi görüyordu. Geleneksel reisleri bir kenara itti. Terfileri kesinlikle liyakate göre yapıyordu, böylece düşük soydan gelen ya da soyu belirsiz cesur savaşçılar geleneksel şeflerin oğullarına komuta etmeye talip olabiliyordu.

Cengiz Han, takipçilerinin en değerli ayrıcalıklarını kısıtladı. Kitanlar gibi Moğollar da askeri seferleri avcılıkla birleştirmeyi severdi. Anavatanlarının yakınlarında yapılan kısa seferler için bu bir sorun teşkil etmiyordu. Ancak Cengiz Han'ın öngördüğü uzun fetih seferleri için çok avlanmanın, hem insanları hem de atları yorarak onları karşı saldırılara

karşı savunmasız bırakma tehlikesi vardı. "Sizi yüksek dağların ötesine gönderiyorum. Geniş nehirlerden geçmelisiniz," diye uyardı kuvvetlerini. "Atlarınızı boşa yormamalısınız." Generallerine, birliklerinin vahşi hayvanların peşine takılmalarına ya da sürek avı derdine düşmelerine izin vermemelerini emretti. "Ölçülü avlanın. Bu bir yasadır. Bu yasayı çiğneyen herkes yakalanıp şiddetle cezalandırılacaktır."

Ayrıca orduyu farklı uluslardan karma birlikler olarak düzenleyerek, geleneksel klan sadakati sorunlarını da ele almıştır. Her ne kadar sadakat ve kimlik, güven verici bir akrabalık efsanesini değil de her zaman bir ölçüde siyaseti içeriyor olsa da Cengiz Han birkaç yüzyıldır birbirleriyle savaşan halkları bir araya getirmeyi ve onlardan 100, 1000 ve 10 bin kişilik simetrik olarak düzenlenmiş savaş birlikleri oluşturmayı başardı. Moğolistan'ın çeşitli halkları –Calayir, Naiman, Kerait, Tatarlar ve Cengiz Han'ın kendi halkı– hepsi Moğol oldu artık belirli bir halka değil, onun liderliğindeki devlete atıfta bulunan bir isim. Kendi akrabalarına bir imtiyaz olarak, atalarının yakın soy grubunu Börçigin olarak yeniden adlandırdı ve bu, büyük Moğol devleti içinde bir kraliyet klanı olarak işlev gördü.

Bu yeni karma birimleri daha esnek hale getirmek için onları imparatorluğun uzak noktalarındaki askeri kolonilere yerleştirdi. Örneğin, Moğol Celayir halkının unsurları Irak'a, İskitlerin torunları olan Alanlar ise anavatanları Kafkasya bozkırlarından Pekin'e taşındı. Bu yeniden yerleştirme politikası, işgal altındaki halkları isyan etmek ve hatta kaçmak için gerçekçi bir olasılıktan yoksun bıraktı, çünkü tanımadıkları ve güvenmedikleri insanlar etraflarını sarmıştı. Atalarının otlakları geleneksel liderlerin elinden alındı ve Cengiz Han takipçilerini, onlar için en önemli şey olan ot ve suya erişimi kullanarak gerektiğinde ödüllendirdi ya da cezalan-

dırdı. Muhalifler mera arayışında öylece eriyip gidemezlerdi çünkü bunu yaparlarsa, aynı değerli yemyeşil toprak parçasını talep eden, hâlâ sadık bir rakip grupla mutlaka karşılaşacaklardı.

Herhangi bir rakibe karşı hoşgörüsüzlük Cengiz Han'ın politikalarını şekillendirdi. İki yıl boyunca kara talihli Harezmşah'ın peşinden koşmuştu; bunun nedeni, sürekli yenilen bu düşmanın herhangi bir askeri tehdit oluşturması değil, Evrensel Han'a karşı gelen hiç kimsenin cezasız kalamayacağını herkese göstermekti. Aynı nedenle varisleri daha sonra batı bozkırlarındaki ve Mısır'daki Kıpçakların peşine düştü. Evrensel egemenlik iddiası onu, Çin'in Song imparatorları ve Bağdat halifesi de dâhil olmak üzere vergi ödemekten kaçınan her hükümdara saldırmaya itti. Öte yandan, Delhi'nin Memlûk sultanını uygun bir meblağın ödenmesi üzerine rahat bıraktı.

Rakiplerden arındırılan bozkır, Curçenler Kitanları devirdiğinde Kuzey Çin'de yaşanan sandalye kapmaca oyunlarına bir daha tanık olmayacaktı. Moğol kuvvetleri, kendilerinden önceki Kitanlar, Curçenler ve Gök Türkler gibi Çin kültürüne asimile olmayacaktı. Başkentleri Moğolistan'da kalacaktı. Cengiz Han at yetiştiricilerinin geleneksel uygulamalarını pekiştirerek, onlara fethedilen şehirlerde değil çadırlarda yaşamalarını ve çiftçilik değil hayvancılık yapmalarını emretti. İmparatorluğun gücünün her şeyden önce ata bağlı olduğunu fark etti. Selçukluların aksine atlılarını köle askerlerle değiştirmeye çalışmadı, ama top ateşiyle ölmesi kuvvetle muhtemel birlikler olarak hizmet etmek üzere yerleşik halktan köylü leventler topladı. Dünya Fatihi, bu müthiş savaş makinesiyle dünyanın gelmiş geçmiş en büyük imparatorluğunu yarattı. Ancak belkemiğini at yetiştiricilerinin oluşturduğu bu imparatorluğun ekolojik sınırları çok iyi belirlenmişti.

Bir Çayır İmparatorluğu

Atın yaşam alanı Cengiz Han ve varislerinin bölgesel hırslarını belirledi. Moğol liderleri, askeri hedeflerini kendi atlarının ihtiyaç duyduğu alan açısından tanımladıklarında bunu dolaylı olarak kabul etmiş oluyorlardı. Cengiz Han'ın Doğu Avrupa'daki Kıpçakları fethetmekle görevlendirdiği oğlu Cuci Han, babasının emirlerini şu şekilde yorumlamıştır: "[Biz] Harezm'den [Volga üzerindeki] Bulgar ülkelerine kadar ve bu yönde Moğol atlarının toynaklarının gidebileceği kadar uzun süre yol gideceğiz." Çin'e saldırmakla görevlendirilen bir general olan Bayan, "Atlarımız Yangzi'nin sularını içecek ve nehir kuruyacak," diye övünüyordu. Torun Hülagü, "Azerbaycan'dan Mısır kapılarına kadar bütün ülke Moğol atlarının toynaklarıyla çiğnenecek," diye kehanette bulundu. Dediklerini duyan, çayırdan bir imparatorluğu fethetmeyi hayal edenlerin binicileri değil de atlar olduğunu düşünürdü.

İster fetih iştahı atta yatıyor olsun, ister Dünya Fatihi kendini sürünün aygırı olarak görüyor olsun, Cengiz Han'ın devlet yönetiminin çoğu atlarla ve onların beslenmesiyle takıntılı bir şekilde ilgileniyordu. Yüce gücü ele geçirdikten sonraki ilk icraatlarından biri, en sadık teğmenlerine at çobanlığı sorumluluğunu vermek olmuştu. Kısa sürede 10 bin kişiye ulaşan kişisel muhafızları, imparatorluk harasına ait olan ve giderek büyüyen at sürüleri için çobanlık ve seyislik yapıyordu.

Moğol savaş planları meraların varlığına odaklanıyordu. Moğollar ne zaman yeni bir sefere çıksa, önde gelen general tarafından gönderilen elçilere, istilacı ordunun hayvanlarının otlatılması için kullanılacak olan otlaklardaki tüm hayvanların temizlenmesi emredilirdi. İster tarım amaçlı ister avcılık için olsun, arazinin başka herhangi bir şekilde kullanılması

da yasaklanmıştı. Bir Moğol generalinin dediği gibi, "Ordumuzun başarısızlığının çoğu, sulanmayan ve beslenmeyen hayvanların ölümünden kaynaklanmaktadır." Yeterli su ve yem bulunduğundan emin olmak için generaller kuvvetlerini bölüp önceden belirlenen bir buluşma tarihi ve yeri ile farklı rotalar üzerinden gönderiyorlardı. Arap tarihçi İbnül Esir gibi yerleşik devletlerden gelen yazarlar, Moğol ordusunun lojistik destek almadan hareket ettiğini, çünkü deve ve fillerden oluşan ağır yük katarlarına sahip olmadıklarını düşünüyorlardı. Aslında Moğolların lojistik planlaması çok titizdi. Ordu birlikleri, askerlerinin ve ailelerinin kişisel sürüleriyle birlikte seyahat ediyordu; bu şekilde 17 milyon baş hayvan İran'a taşındı. Bu tür göçler ordu tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilip yürütülüyordu ve aslında generallerin sorumluluklarının bir parçasını oluşturuyordu. Moğollar, toprağı hem fethettikleri hem de işgal ettikleri için, çobanların gelişebileceği herhangi bir bölgeyi güvenli bir şekilde fethedip yönetebilirlerdi.

Mera çoğu zaman bir savaş sebebi olarak görülüyordu. Bir Türk sultanı, komşu Moğol generaline kendisinin ve maiyetinin zengin Mugan otlaklarında (günümüzde İran ve Azerbaycan arasında bölüşülmüştür) kışlamayı planladığını bildirme küstahlığında bulunduğunda, Mugan'ın kendi toprakları içinde olduğunu düşünen Moğollar bunu derhal bir hakaret olarak algıladı ama gereken cevabı hesaplarını iyice yaptıktan sonra verdi. Kendi ordugâhını Mugan'dan kurnazca geri çekip Türklerin sayısız şatafatlı çadırları, piknik yapan mücevherlerle süslü eşleri ve cariyeleriyle araziye yayılmasına müsaade ederken, onları uzaktan izledi. Daha sonra küçük bir Moğol kuvveti, pek de savaşa hazırlıklı görünmeyen kamp alanına baskın düzenleyerek sultanı kaçmaya zorladı ve kadınların çoğunun yanı sıra altınlarını da ele geçirdi. An-

cak asıl büyük ödül, otlakların ta kendisiydi. Moğol generali Mugan'ı en sadık birliklerine tahsis etti.

Mera kontrolü, özellikle at güçleri arttıkça Moğol devletçiliğinin merkezinde yer aldı. Moğollar tarafından kontrol edilen at sayısı, Moğol anavatanındaki 3 milyondan bozkır imparatorluğundaki 10 milyona, yani dünya sürüsünün yansına yükseldi. Aynı zamanda Moğol İmparatorluğu artık kuzey Çin, Orta Asya, İran ve Afganistan'daki büyük yerleşik nüfusları da içeriyordu. Moğolların yerleşik halklar ve çobanlar arasındaki çatışmayı nasıl yönettikleri, yönetimlerinin kalıcılığını belirleyecek ve belki de haksız bir şekilde tarihsel itibarlarını büyük ölçüde etkileyecekti.

Moğollar fethettikleri halklarla ilişkileri konusunda, özellikle de otlağa olan açlıkları göz önünde bulundurulduğunda, hem acımasız hem de kural tanımaz olarak nitelendirilmişlerdir. Bir 14. yüzyıl tarihçisi, "Bazı birliklere Kitan ve Curçen topraklarının sınırlarında ve Moğolistan'ın sınır bölgelerinde ölçüsüz (sınırsız) yerler verdi," diye açıklamıştır. Burada basitçe düşmanlarının topraklarını ilhak etti ve askerlerine verdi. Başka bir seferde Cengiz Han'ın torunu Arık Böke, orta bozkırdaki İli bölgesini işgal etmiştir. Çiftçilerin ürünlerine el koymuş ve bunları kış boyunca atlarını beslemek için kullanmıştır;* çiftçiler açlıktan ölmüştür. Atlar yiyecek için insanlarla rekabet halindeyse, atların önceliği vardı.

Moğolların ordularını yerleştirme konusundaki bu yaklaşımı, istilanın ilk şokundan sonra kapsamlı bir yerleşim planı uygulamamış olan önceki bozkır istilacılarından büyük ölçüde farklıydı. Yüz yıl önce, Selçuklu hükümdarları yakın çev-

* Tahıla el konulması, son derece sert bir önlemdi çünkü bunu atlara vermek kolik yapmalarına sebep olabilirdi. Bu anekdot, Arık Böke'nin otunun tükenmiş olduğunu düşündürmektedir.

releri için ihtiyaç duydukları toprakları ele geçirmiş, ancak onları takip eden at yetiştiricilerini bulabilecekleri herhangi otlağı kullanmak üzere serbest bırakmışlardı. Bu durum Sultan Sencer'in kaçırılması da dâhil olmak üzere pek çok çatışma ve karışıklığa yol açmış; Moğollar İran'a vardığında ise Selçuklu gücü tamamen çökmüştü. Buna karşılık, her Moğol fethinin ardından, komutan general, sürü gütmeye devam eden askerlerine belirli otlaklar tahsis etmiştir. Fransisken bir misyoner olan William de Rubruck, "Her komutan, emrinde az ya da çok sayıda adam olmasına göre, otlaklarının sınırlarını, yaz ve kış, ilkbaharda ve sonbaharda nerede otlamaları gerektiğini bilir," demiştir. İyi organize edilmiş bir hayvancılık, askeri birlikleri fethedilen nüfustan ayrı tutmaya yarıyordu.

Moğollar zaman zaman meraların daha da genişletilmesini öngörmüşlerdir. Cengiz Han Kuzey Çin'i ele geçirip Altın Han'ı devirdiğinde, başlangıçta kuzey ovasındaki tarımı ortadan kaldırmayı ve burayı tamamen Moğol atları için meraya dönüştürmeyi planlamıştı. Bir zamanlar Kuzey Çin'i yönetmiş olan at yetiştiricilerinin soyundan gelen Kitan ve Curçen danışmanları, tarımdan alınan verginin vazgeçilen otlakları telafi etmek için fazlasıyla yeterli olacağından, onu bu soykırım politikasını izlememeye ikna ettiler. Paradoksal olarak, bu karar muhtemelen Moğolların Çin'deki kaderini belirledi; bu, sözü geçen topraklarda her zaman yabancı olacakları anlamına geliyordu. Kuzey Çin'i otlaklara dönüştürmüş olsalardı, belki de hiçbir zaman tahliye edilmeyeceklerdi.

İstedikleri kadar Altın ve Gümüş

Cengiz Han'ın bindiği son at *Josoto Boro*, yani "Kırmızımsı Gri" olarak bilinirdi. Bir yaban eşeği sürüsü avında, imparatorluk avcıları panik haldeki sürünün ortasına düştü ve yaban eşeklerinden biri *Josoto Boro*'ya doğru seğirtti. Şahlanan

at yaşlı kağanı sırtından attı. Bu düşüşten sonra Han, bir daha hiç iyileşemedi. Ölüm döşeğindeki Han, Moğollar arasında cömertliği ve misafirperverliği ile takdir edilen başarılı bir general olan üçüncü oğlu Ögeday'ı halefi olarak seçti.

Ögeday'ı yüce han ilan etmek için toplanan kurultay, ileride babasının fetihlerini yönetmekte karşılaşacağı güçlüklerin açıkça habercisiydi. Karakurum'daki bu kurultaya katılmak için o kadar çok Cengizoğulları aile üyesi, *noyon*, *noker* ve *kurçi* gibi ünvanlara sahip memur, köle ve yancı gelmişti ki, kurultayı düzenleyenlerin yiyeceği tükenmişti; bu da Ögeday'ın hâlihazırda dillere destan olan misafirperverliği açısından şok edici bir eksiklikti. Karakurum'un çevresinde tüm hayvanları beslemeye yetecek kadar mera da yoktu. Kurultay erken dağılmak zorunda kaldı ve birçok katılımcı böyle bir yolculuğu bir daha asla yapmamaya yemin etti. İmparatorluğun genişliği şimdiden bir sorun haline gelmeye başlamıştı. Bu durum Ögeday'ı, Moğol atlılarını İran, Doğu Avrupa, Hindistan, Kore ve Çin'e yeni fetih seferlerine göndermekten alıkoymadı.

Genişleyen bir imparatorluğu yöneten rahat bir mizaca sahip olan Ögeday, muhteşem çadır kentinde her yıl binlerce kilometre dolaşarak tebaasıyla yüz yüze görüşüyordu ki bu, kişisel temasın kanun ve prosedürlerin önüne geçtiği bir çağda devlet yönetiminin önemli bir parçasıydı. Çok uzaklardaki Moğol generallerine talimat vermek ve onlarla görüşmek için hızlı ulak atlarından oluşan bir elçilik ağına güveniyordu. Nihayetinde eski Pers sisteminden esinlenen, *yam* adıyla bilinen Moğol elçileri, Ermenistan'dan Karakurum'a bir mesajı bir ayda ulaştırabiliyordu.

Yam, yoğunluğu ve büyüklüğü nedeniyle bu hızda teslimat yapabiliyordu: Örneğin Ögeday'ın Karakurum'daki başkenti ile Pekin arasında, her 26 kilometrede bir olmak üzere

37 ulak menzili vardı. Marco Polo'ya göre, sistemin tamamında 10 bin ulak menzili ve 200 bin at vardı. Son olarak, dayanıklılıktan ziyade hız için eğitilen özel atlar, bir kuryenin günde 300 kilometre kadar yol almasını sağlıyordu.

Aslında birkaç farklı *yam* ağı vardı: yukarıda anlatılan ağ Avrupa ve Asya arasında acil diplomatik mesajları taşıyordu. İkincisi sadece yönetici aile arasında çok gizli mesajlar taşıyordu. Üçüncüsü ise hediyeler gibi ağır malları yavaş ama güvenli bir hızda taşıyordu. Cengiz soyundan gelen prensler, yerelde ulak sistemini sık sık suiistimal ediyor, atlarını kendi ticari antlaşmaları için kullanıyorlardı. Moğol hükümdarları giderek daha fazla büyük ticaretle uğraşıyordu: Ögeday'ın çadır kentini kurduğu her yerde, normalde boş olan bozkırda canlı hayvan ve lüks mal pazarları ortaya çıkıyordu. Moğollar, bozkırdaki tüm rakip hükümdarları ortadan kaldırıp sınırda tek bir vergi uygulayarak, tüccarların Ögeday'ın sarayına akın etmesini ve maiyetine hem ucuz hem de bol mal tedarik etmesini sağladılar. Moğollar yoksullukla tanışmışlardı ama artık zenginliğin tadını çıkaracaklardı.

Moğol sarayı erken dönemlerde önde gelen tüccarlarla iş ortaklıkları kurmuştu. Bu Orta Asyalı tüccarlardan biri olan Hasan Hacı, Cengiz Han'ın ilk ortaklarından biri olmuş; ona samur ve sincap postu karşılığında batıdan kaliteli atlar satmıştır. Hacı, at tüccarlarının Orta Asya siyasetinde sıklıkla oynadıkları bir rol olan Cengiz Han'ın elçisi ya da casusu olmuş olabilir. Hacının halefleri Ögeday ve ailesi için kârlı ticari merkezler işletiyor, onlardan borç para alıyor ve getirilerinin %70 kadarını patronlarıyla paylaşıyorlardı. Yabancı tüccarlar han aracılığıyla ticaret yapmak, gümüş paralarını Moğol kâğıt parasına çevirmek ve bu kağıt parayı yeniden satmak üzere mal satın almak için kullanmak zorundaydılar.

Bu düzenlemelerin bir sonucu olarak, muazzam zenginlik büyük hanın avuçlarına adeta aktı ve oradan da şaşırtıcı savurganlık gösterileriyle Moğol halkına yağdı. Ögeday herkesi hazinesini ziyaret etmeye, diledikleri kadar altın ve gümüş götürmeye davet ederdi. Han'ın hâlâ altın ve gümüşten çok, hediyelerle güvence altına aldığı atlılarının sadakatine ihtiyacı vardı. Cengiz soyundan gelenlerin ticaretteki bu devrimi, Asya'nın zenginliğini yeniden Moğol halkına yöneltti ve onların hem sadakatini hem de siyasi uyumunu sağlamlaştırdı.

Moğolların yeni keşfedilen zenginliği onları at satıcısından alıcısına dönüştürdü. Moğol seçkinleri Maveraünnehir ve İran'dan hevesle at topluyordu. Batı Asya'nın daha ılıman iklimlerinde yetiştirilen bu atlar doğal olarak Moğolistan'a özgü atlardan daha uzun ve güçlü oluyordu. Tarihi kayıtlar, bu atlardan "異-Yi" yani "olağanüstü atlar" olarak bahseder. Bu atların bir kısmı Moğol vasallarından vergi olarak alınıyordu, ancak güçlü bir tüccar ticareti de devam ediyordu. Bugüne kalan delilleri bölük pörçük olsa da, Asya'da her yıl 500 bin atın ticaretinin yapıldığını ve bu ticaretin bugünün parasıyla 1 milyar ila 3 milyar dolar değerinde olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bu, zengin hanlar tarafından alınan ve daha sonra 1 milyon Moğol arasında paylaşılan büyük bir gelir anlamına geliyordu. Olağanüstü atlara talep o kadar fazlaydı ki, at tüccarları Fransa'dan ağır kemikli savaş atları getiriyordu. Atlar, Moğol İmparatorluğu'nun açık ara en değerli ticaret unsuru olmalıydı. Moğol devrimi, ticarette yerleşik çevreden artık zengin, güçlü ve pasifize edilmiş bozkıra doğru büyük bir yön değişimi yarattı.

Ögeday'ın 1241 yılında destansı bir içki kavgası sırasında ölmesinin ardından iktidar, yeğeni Möngke'ye geçti. Savurgan ve neşeli Ögeday'ın aksine, yeni han geleneksel Moğol at yetiştiricisinin sade bakış açısını korudu. Dürüstlüğünün

bir örneği olarak, *yamın* özel kullanımı için zengin hanların ödeme yapmaları konusunda ısrar etti. Möngke, sahip oldukları tüm refaha rağmen, Moğolların ancak bozkırda kalırlarsa imparatorluklarını bir arada tutabileceklerini; Curçenler, Kitanlar ve Selçukluların yenik düştüğü kaderden yani asimilasyondan kaçınabileceklerini anlamıştı. Moğolların Karakurum'dan yönetmesi ve yerleşik halklardan vergi alması, ancak aralarına yerleşmemesi gerektiğine inanıyordu.

13. yüzyılın ortalarında Möngke, Çin'deki Sarı Nehir'den batıdaki Tuna Nehri'ne, kuzeydeki Volga Nehri'nden güneydeki Pencap'a kadar uzanan 11,7 milyon kilometrekarelik bir alana –yani dünyadaki kara parçalarının %8'ine– hükmediyordu. Yine de Möngke, kardeşleri Hülagü ve Kubilay'ı bu sınırları daha da genişletmeleri için sefere gönderdi.* Bu iki hırslı lideri meşgul etmek politik açıdan iyi olacağından Hülagü Ortadoğu'yu fethetmeye, Kubilay ise artık Güney Çin'e çekilmiş olan Songlarla savaşmaya gönderildi. Her iki fetihçi kardeşin kaderi, çok farklı şekillerde de olsa, Moğol gücünü bozkırın ötesine genişletmenin zorluklarını simgeliyordu.

1258'de Hülagü, bozkır benzeri koşulların Moğol askeri kolonilerinin kurulmasına elverişli olduğu İran'daki Moğol kontrolünü sağlamlaştırdı. Ardından Kahire ve Şam'da Memlûk sultanları olarak hüküm süren bir başka Kıpçak Türk grubuna karşı atalarının kan davasını sürdürmeye karar verdi. Gerekçe, her zaman olduğu gibi, bu Memlûklerin daha önceki Moğol istilalarından kaçan Kıpçak mültecileri teslim etmeyi reddetmeleriydi. Memlûkler, Harezmşah'ın aksine bozkır savaşçıları toplamıyordu. İyi eğitimli adamları, İran ve Arabistan'dan satın alınmış; hepsi de pahalı aygırlardan oluşan daha az sayıda ve daha iyi atlara biniyordu. Moğollar onlarla

* 1279 yılı itibarıyla Moğollar, dünyadaki kara parçalarının %16'sını yönetiyor olacaktı.

boy ölçüşebilmek ya da onları alt edebilmek için nitelikten ziyade niceliğe güvenmek zorunda kalmış, her bir askerine en az 3 ila 4 binek hayvanı sağlamıştı. Ancak Suriye, Moğolların 100 bin atı için yeterli ot ve sudan yoksundu: Moğolların böyle bir gücü desteklemek için günde 5 ila 10 bin dönüm taze otlağa ve 5,5 ton suya ihtiyacı olacaktı. Bunlar yoktu. Sayıca üstünlüklerini kullanamayan Moğollar ağır bir askeri yenilgiye uğradı. Hülagü ve ailesinin birkaç nesil boyunca çadırlı kamplarından yönettiği Doğu Anadolu ve İran'daki otlaklarına geri döndüler. Hülagü, imparatorluğu çevresel sınırlarının ötesine genişletmeyi başaramamıştı.

Ancak Kubilay'ın Çin'deki seferleri, Hülagü'nün Ortadoğu'daki seferlerinden daha başarılı oldu ve Moğol devletini temelden dönüştürdü. Möngke, Kubilay'ı 1251'de Song'a karşı savaşmaya gönderdiğinde, küçük kardeşinin nihayetinde Cengiz Han'ın buyruğunu görmezden geleceğini ve yerleşik bir hayat lehine bozkırı terk edeceğini öngörmesi mümkün değildi.

Xanadu'da Sağım Kısrakları

Pekin'in fethini takip eden onyıllar boyunca Kuzey Çin'deki Moğollar, Song Hanedanı'nın Güney Song olarak bilinen küçük bir devleti yönetmeye devam ettiği Yangtze Nehri'nin güneyindeki yoğun yerleşimli topraklardan uzak ve coğrafi olarak ayrı kaldılar. Yüce han İç Moğolistan'da kamp kurup Karakurum'u gezici sarayının nominal başkenti olarak kullanırken, Çin eyaletlerinden sorumlu Moğol prensi Marco Polo'nun Xanadu'su olan Shengdu'nun serinliğini Pekin'in sıcağına tercih etti.

Ancak hırslı Kubilay, Çin'in tamamen fethedilmesinin kendisini Moğol İmparatorluğu'ndaki en üst pozisyon için açık ara en olası rakip yapacağına karar verdi. Bu doğrultu-

da, yönetimini Xanadu'dan 400 kilometre güneydoğudaki Pekin'e taşıyarak buraya Han'ın şehri anlamına gelen "Hanbalık" adını verdi ve kendisini Yuan Hanedanlığı'nın ilk Çin imparatoru ilan etti. On altı yıl süren savaşlardan sonra nihayet Song İmparatorluğu'nu fethetti. Bu başarısından dolayı, Möngke'nin ölümünün ardından, toplanan yaşlılar 1264 yılında Çin'in fatihini "Yüce Kağan" ilan ettiler. Uzak İran'daki kardeşi Hülagü onu Cengiz Han, Ögeday ve Möngke'nin halefi olarak tanıdı. Ancak Moğolistan'da, Orta Asya'da ve Batı bozkırlarında çoğunlukla at yetiştiricilerini yöneten kuzen hanlar tereddütteydi. Kubilay'ın aynı anda hem Cennetin Oğlu hem de yüce han olma arzusunun işe yaramayacağını ve imparatorluğun birliği için zararlı olacağını öngördüler.

Kubilay, at yetiştirme geleneklerine olan bağlılığını, kısrak sütü içmek de dâhil olmak üzere, bozkır atlılarına gösterişli, Çinli tebaasına ise inanılmaz derecede yabancı gelebilecek gösterilerle alenen sergiledi. Saray Xanadu'nun serinliğinde yaz sıcağından kaçarken, kendi kişisel sürüsünden kısraklar topladı ve sağmak için en semiz olanları seçti. Süt sağma salonu olarak kullanılmak üzere keçeden çadırlar kurdurmuş, burada kendisi ve prensler kısrakların sağılma işlemlerini izleyebilmişlerdir. Kışın, saray Hanbalık'ta toplandığında, süt sağma töreni için Xanadu'dan atlar getirilirdi. Yüksek rütbeli memurlar atları bizzat besler ve imparatorluk süiti için saf süt ve mayalanmış kısrak sütü olan ayrak hazırlardı.*

* Bugünün İç Moğolistan'ındaki aynı otlaklar, şimdi büyük bir kooperatif olan Mengniu (Moğol İneği) tarafından yönetilmektedir. Modern Moğollar, şeker ve meyve aromaları ekleyerek, Çinli hemşerilerini sıvı yoğurt içmeye ikna etmeyi başarmışlardır (Tetra Pak kutusuna gerçekten nüfuz etme konusunda pek başarılı olmayan bir bir pipet aracılığıyla.) Yirmi yıl önce Çinliler neredeyse hiç süt ürünü tüketmiyordu. Bu nedenle Cengiz Han'ın torunları için bu, Çin mutfak alışkanlıkları üzerinde küçük bir zaferi temsil etmektedir.

Kubilay ile bozkırlı kuzenleri arasında baş gösteren çatışma sembollerle değil, kaynaklarla ilgiliydi. Yuan imparatoru-yüce han, Songlara, Korelilere, Japonlara ve hatta Burmalılara karşı masraflı savaşlar açtı. Bu savaşların bedeli, bozkırdaki Moğollarla daha az ganimet paylaşılacağı anlamına geliyordu. Aksine Kubilay onlardan savaş çabaları için at sağlamalarını bekledi ama kâğıt para ile ödeme yapmayı teklif etti, bu da onları daha da yabancılaştıran bir hareketti. Bozkırdaki tebaası Hanbalık'taki şehirli kuzenlerine at tedarik etme hevesini kaybettikçe, Kubilay işbirliği yapmayan Moğol liderlerine baskınlar düzenledi, bazıları boyun eğdi ama ne takipçileri ne de sürüleri vardı. Değerli binek hayvanları kıt kaldı; bir noktada Kubilay yıllık 100 bin at ihtiyacına karşılık yalnızca 70 bin at toplayabilir hale geldi.

Kubilay'ın imparatorluk görevlerine bağlılığı, bazen devletin askeri gücünü koruma ihtiyaçlarıyla çelişiyordu. Günün birinde özel kurultayı kendisine, süvari atlarının otlatılması için Hanbalık banliyölerinde ek arazi tahsis edilmesini önerdi. Kubilay öneriyi kabul etmek üzereyken başeşi Chaabi divana katıldı. Ne önerildiğini anladığında buna karşı çıktı. "Biz Moğollar Hanbalık'ı kurduğumuzda, otlak için bu topraklara ihtiyacımız olsaydı kamulaştırırdık. Şimdi ordu için tahsisler belirlendi. Neden şimdi yeni topraklar ele geçirelim ki?" Bunun üzerine Kubilay öneriyi rafa kaldırdı.

At gücündeki artan eksiklik, Yuan imparatorunu herhangi bir toprak talebi kadar popüler olmayan önlemler almaya zorladı. Song direnişinin atlara erişimini engelleme zorunluluğuyla karşı karşıya kalan imparator, sınır yakınlarında at sahibi olma hakkı konusunda ihracat yasağı ve dışlayıcı önlemler getirdi. Moğollar ata binme hakkına sahipken ve binmeleri beklenirken, birçok Çinli tebaanın ata binmesi bile yasadışı hale geldi: Rahipler, âlimler, imamlar, Uygurlar, Cur-

Yuan İmparatoriçesi Chaabi bir av partisinde, Liu Guando, 1280 yılları.

çenler, Kitanlar, Koreliler, esnaflar, işçiler, avcılar, tüccarlar, şarkıcı kızlar artık ata binmeyecekti. Sadece hükümet mührüne sahip Çinli yetkililer ata binebiliyordu. Muhbirlere ödüller veriliyordu ve herhangi bir ihlalin cezası doğrudan ölümdü. Moğollar, değirmen taşlarının döndürülmesi ve Sarı Nehir boyunca mavnaların çekilmesi gibi atlara bağlı önemli ekonomik faaliyetlerden bile fedakârlık ettiler.

Yuan imparatoru daha sonra Çin'deki tüm atları kayıt altına aldı ve askeri amaçlar için onlara el koydu, bu da çok sayıda atın yeterli otlak olmadan Hanbalık'ta toplanmasına neden oldu. Atlar şehrin çevresindeki çiftçiler için büyük bir baş belası haline geldi. Uygun mahsullerle beslenebilirlerdi,

ancak bu süvari askeri başına, piyade askerinin 5 katı kadar harcama yapılması anlamına geliyordu ve hazineyi tüketiyordu. Atlar Moğol bile olsa, yerleşik bir güç tarafından kolayca seferber edilemezdi.

İmparator ayrıca yabancı kaynaklardan, Tibet ve Yunnan'dan at tedarik etmeyi de denedi. Bunlar Yunnan ve Kuzey Burma Dağları için uygun olan tamamen farklı cinslerdi. Bu karar, Moğolların Güney Çin'i fethetmesine yardımcı oldu ama Burma'daki Pagan krallığı bile Bengal'den ithal edilen atlarla artık direnme kapasitesine sahipti. Her bir Moğol askeri için mevcut at sayısı beşten üçe, sonra da bire düşmüştü. Sonunda Moğol ordusunun büyük bir kısmı hiçbir taktik üstünlüğe sahip olmadan yaya olarak savaşmak zorunda kaldı. Kubilay'ın uzun saltanatının sonunda, 1297'de, Yuan Çin'i sınırsız at gücüne sahip bir bozkır imparatorluğu değil, giderek daha da çok geleneksel bir Çin devleti gibi görünüyordu.

Çok geçmeden Moğolistan Moğolları bozkırdaki atalarının yöntemlerine geri döndüler: Çinlileşmiş kuzenlerinden daha çok ayrıcalık elde etmek için Yuan Çin'ine akınlar düzenlediler. Hanedan kavgaları, mahsul kıtlığı ve cennetin yetkisinin geri alındığına işaret eden bir dizi başka felaketle zayıflayan son Yuan imparatoru, 1368'de büyüyen bir isyan karşısında Hanbalık'tan bozkıra kaçtı. Çin'in kaybı, Cengiz soyundan gelen herhangi birinin artık Yüce Kağan rütbesine talip olmasını imkânsız hale getirmişti. İmparatorluğun işi bitmişti. Çinliler Moğolları İç Moğolistan'a kadar takip ettiler ve Kubilay'ın Xanadu'daki ünlü zevk köşkünü yakıp yıktılar, daha sonra Karakurum'u yağmaladılar. Yerleşik Çin'in içinde, Cengiz soyundan gelenlerin egemenliğinin tüm kalıntılarını ortadan kaldırmak için mümkün olduğunca ilerlediler.

Moğol Mirası

Garip bir şekilde, günümüz Moğolistan'ında Cengiz Han'ın tarihi kalıntıları çok azdır. Karakurum harabeleri dışında, Cengiz soyundan gelenlerin dönemine ait görünür hiçbir anıt yoktur ve çok yakın zamana değin Cengiz Han'a ait hiçbir modern anıt da bulunamamıştır. Mezarının yeri bir sır olarak kalsa da daha sonraki hanedan tarihçileri, ipek elbiseler ve mücevherlerle zengin bir şekilde dizilmiş 40 iğdiş ve 40 gözde cariyenin kalıntılarının da dünya fatihinin yanında yattığını iddia ediyor. Moğol İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Moğolistan yüzyıllar boyunca hüküm sürdüğü koşullara geri döndü. Moğol askeri kolonileri temelinde bir kez daha yeni klanlar ortaya çıktı. Yerel şefler iktidara geldi ve bir zamanlar Curçenlerin onları manipüle ettiği gibi yabancı güçler tarafından manipüle edilerek kendi aralarında savaşlara yol açtı. Paradoksal olarak, Moğollar en kalıcı etkiyi en uzak fetihleri olan İran ve Doğu Avrupa üzerinde yarattılar.

Hülagü'nün 1235'teki İran seferinin ilk sonucu yıkıcıydı. Moğollar, atlar için otlakları yerel nüfusun hayatta kalmasına tercih ederek acımasız seferler düzenlediler; Fransisken misyoner William De Rubruck'un 13. yüzyıla ait anlatımında bize bildirdiği üzere, "Ovada büyükçe kasabalar vardı, ancak Tatarlar [Moğollar olarak adlandırıyordu] orada otlayabilsinler diye çoğu tamamen yok edildi, çünkü bölgenin otlakları çok iyiydi." Hülagü ve soyundan gelenler bozkır kökenlerine sadık kalarak İran'ı, karla kaplı dağların suladığı en iyi otlakların bulunduğu bugünkü Azerbaycan'daki görkemli, çadırlı şehirlerden yönetmişlerdir. Ordularına çevredeki topraklarda otlatma hakkı tanıdılar ve yüce hanın istila için görevlendirdiği Moğol Celayir, Oyrat ve Suldus birlikleri kendilerini bugünkü Türkiye'de, Dicle ve Fırat nehirleri arasında ve Ku-

zey Irak'ta sürü güderken buldular. Tahsis edilen otlakların bazıları bir zamanlar önemli tarımsal üretim merkezleriydi. Tarımsal nüfusun savaş ve hastalık nedeniyle çoktan azalmış olması ve bu nedenle arazinin boş olması mümkündür. Moğolların, eski sakinleri bir kenara itmiş olması da mümkündür.

Moğolların yol açtığı yıkım, Moğol ordusunun büyüklüğü nedeniyle Selçuklularınkini aştı. Selçuklular 4000 aile –belki de 20 bin kişi– ile gelerek Maveraünnehir ve Horasan'daki ekilebilir arazileri otlaklara dönüştürdü. Moğollar İran'a, Moğolistan ve Orta Asya'dan daha çok sayıda at yetiştiricisi getirmiştir. Bir araştırmacı, Moğol vergi kayıtlarına dayanarak, yerleşik nüfus 2,5 milyondan 250 bine düşerken 1 milyon çobanın Moğollar döneminde İran'a göç ettiğini tahmin etmektedir. Yoksul köylüler vergi kayıtlarından düşmüş olabilir, bu nedenle 250 bin rakamı toplam nüfusu tam olarak kapsamamaktadır. Sonraki yüzyıllar için güvenilir nüfus verileri olmamasına rağmen, 18. yüzyıl için yapılan tahminler 400 yıl sonra bile İran'ın 3 milyonluk nüfusunun 1 milyonunun çoban olduğunu göstermektedir.

Bu durum, Azerbaycan'ın (hem bugün İran'da hem de Azerbaycan Cumhuriyeti'nde), Gürgan Bölgesi ve Zagros Dağları'nın bir kısmı da dâhil olmak üzere İran'ın en cazip otlaklara sahip bölgelerinin çoğunun neden Türkçe konuşur hale geldiğini açıklamaktadır. İstilacı ordulardaki Türklerin sayısı, dilleri 13. yüzyılın sonlarında yaygın kullanımdan düşen etnik Moğollardan fazlaydı. Daha sonra İran devletini yönetecek olan Akkoyunlular, Safeviler, Afşarlar ve Kaçarlar da dâhil olmak üzere pek çok grup Azerbaycan kökenlidir. Daha güneyde, Türkçe konuşan Kaşkaylar daha sonra Şiraz siyasetine hâkim oldular. Ancak 20. yüzyılda Türk at yetiştiricileri İran'daki siyasi kontrolü yerleşik, Farsça konuşanlara bıraktı.

Bugün pek çok İranlı, Moğol istilasının tarihlerindeki en travmatik olay olduğunu savunsa da, akademisyenler Moğolların İran'ın tarımsal potansiyeline kalıcı olarak zarar verip vermediği konusunda ikiye bölünmüş durumda. İran kurak bir bölgede yer almaktadır ve tarımsal üretimde sulamaya büyük ölçüde bağımlıdır. Bu nedenle ülke, büyük ölçekli savaşlara eşlik eden sosyal ve ekolojik bozulmalara karşı savunmasızdır. Moğol istilalarının kırılgan sulama altyapısına zarar verdiği ve tarımın daralmasına neden olduğu açıkça görünüyor. At yetiştiricilerinin çölleşmeye doğru daha uzun bir eğilimi güçlendirip güçlendirmediklerini ya da çiftçiler tarafından yavaşça terk edilen marjinal arazilerden faydalanıp faydalanmadıklarını doğru bir şekilde değerlendirmek zordur. Meseleyi daha da karmaşık hale getiren bir başka husus da, ilk şiddetli istilaların ardından tarım topluluklarının yeniden ortaya çıktığına dair anlatılardır.

Örneğin, 1230'larda Maveraünnehir'in Moğol valisi Mes'ud Bey, Cengiz Han'ın ilk istilasında tahrip edilen şehirleri restore etti. Sulama kanallarını yeniden inşa etti, yeni bir para birimi oluşturdu ve at yetiştiricilerinin yağma ve talanlarına son verdi. Bu refahın bir kısmı, 1260 yılında Möngke'nin ölümüyle sonuçlanan bir savaş döneminde tekrar ortadan kalktı. On yıl sonra Maveraünnehir'de iktidar için rekabet eden iki genç han, şehirleri daha fazla yıkımdan korumaları gerektiği konusunda anlaştılar ve "bundan böyle dağlarda ve ovalarda yaşayacaklarına, şehirlerin yakınında kamp kurmayacaklarına, ekili alanlarda hayvanlarını otlatmayacaklarına ve çiftçileri haraca bağlamayacaklarına" dair altın üzerine yemin ettiler. 13. yüzyılın sonlarında Marco Polo, Moğol garnizon birliklerinin "kendilerine tahsis edilen muazzam sığır sürülerinden ve gerekli erzak karşılığında satmak üzere şehirlere gönderdikleri sütten" geçindiklerini kaydetmiştir. Bir arada yaşamak açıkça mümkündü.

Moğollar, yönetimlerini sürdürmek için çiftçilerden ve şehirlerden vergi toplayarak İran'ı yetkin bir şekilde yönetmeyi öğrendiler. Ekilebilir araziler yeniden iskân edildi ve sulama kanalları onarıldı. Moğollar yavaş yavaş yabancı fatihler gibi davranmamaya başladılar. İran'ın yerleşik nüfusu içinde asimile olmadılar, aksine bölgenin mevcut at yetiştiriciliği nüfusu içinde asimile oldular ve onları güçlendirdiler. Son hanın 1357'de gücünü kaybetmesiyle yavaş yavaş birbiriyle çekişen devletçiklere bölünseler de, Moğollar İran'ı her zamankinden daha çok "iyi atların ülkesi, gelecekteki fatihler için tükenmez bir at gücü kaynağı" olarak bıraktılar.

Doğu Avrupa'ya Moğolların mirası hem Çin hem de İran'da olandan farklıydı. Burada ne kovuldular ne de asimile edildiler: At yetiştirme geleneklerini korudular ve fethettikleri tebaadan ayrı kaldılar. Sonuç olarak, bazı hesaplamalara göre 1783 yılına kadar çok daha uzun bir süre hayatta kaldılar.

Başlangıçta Moğollar, Kiev Rus' prensliklerine, Macaristan'a, Polonya'ya ve Bulgaristan'a sığınan kaçak Kıpçakları takip ederek meşhur vahşiliklerini sergileyen acımasız seferler düzenlediler. Moğollar atlarını beslemek için ekinlere ve çiftlik arazilerine el koyduklarından, bu toprakların nüfusunda keskin düşüşler yaşandı. Dahası, Moğollar fethettikleri halklardan yardımcı askerler topladı; örneğin 43 bin Rus, Çin'de savaşmak üzere gönderildi. Doğu Avrupa'nın toparlanması onlarca yıl aldı. Polonya kralları, harap olmuş şehir ve kasabaların yeniden inşasına yardımcı olmak için Batı Avrupa'dan göçü teşvik etti.†

Sonuçta Doğu Avrupalı yöneticiler ağır vergiler ödeyerek Moğolları uzakta tuttu. Her halükârda, fatihler hiçbir zaman

---

* Ruslar, Ukraynalıların, Belaruslıların ve Rusların ortak atalarıdır.

† Bu, daha sonra çok etnikli Polonya'yı karakterize eden Alman ve Yahudi kentsel topluluklarının kökenidir.

fethettikleri halkların arasına yerleşmeyi düşünmediler. Batı bozkırlarında otlamaya devam ettiler; buralarda tabi halklara çok yakındılar ve buradan vergi toplayıp ticaret yapabiliyorlardı. Etnik Moğollar, Türkçe konuşan bu çobanların küçük bir azınlığını oluşturuyordu ve kafa karıştırıcı bir şekilde Tatar olarak biliniyorlardı. Cengiz Han soyundan gelen hükümdarları, bozkırdaki topraklarında beyaz *ipekten* büyük bir çadırda seyahat ederdi; *beyaz* renk onu batının efendisi olarak tanımlıyordu. Han'ın çadırlarından yansıyan güneş, *Altın Orda** adının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Onun yönetimi altında, sayısal olarak az sayıda, belki de 140 bin bozkır atlısı, 4 ila 5 milyonluk çok daha büyük bir yerleşik halk nüfusu için yasaları belirledi. Bu durum ancak Rusların torunları at gücünde ustalaşmayı öğrendiklerinde değişecekti.

Doğu Avrupa'daki Moğol varlığı zamanla yıkıcılığını kaybetti. Yeni bir prenslik olan Moskova'nın refahı, Moğollar tarafından kurulan ticaret ağlarından kaynaklanacaktı. Bu ticari bağlantı, Rus dilindeki Türk-Moğol kelime dağarcığı ile de kanıtlanmaktadır: *denga* (para), *yam* (ulak hizmetleri), *tamgha* (markalar, aynı zamanda gümrük vergisi ve şimdi posta pulları için kullanılan Rusça kelime). Moskova prensleri kısa sürede bu Moğol kurumlarını benimsedi ve nesiller boyunca kullanılınca, insanlar zamanla bunların Moğollardan ithal olduğunu unuttu. Ayrıca Moğolca "at" anlamına gelen *mörin* kelimesini de iğdiş edilmiş atlar için benimsediler.† Nihayetinde Moskova, Moğolların en önemli ardıl devleti haline gelecekti.

---

* Bu isim kamp veya çadır anlamına gelen "ordu" kelimesinden türetilmiştir.

† Benzer şekilde, Fransızcada "kısrak" anlamına gelen hongre kelimesi, aslında bir Macar atını —örneğin, bir bozkır atını— ifade ediyordu.

Ancak Moğolların en önemli mirası, başarılarının büyüklüğünde yatıyordu. Cengiz Han ve onun soyundan gelenler, Hunların ve Türklerin daha önceki imparatorluk hırslarını bilinçli olarak taklit etseler bile, at gücünü daha önceki hiçbir bozkır hükümdarının yapmadığı şekilde harekete geçirdiler. İran, Kiev, Macaristan ve Çin de dâhil olmak üzere büyük yerleşik devletleri fethederek seleflerinden daha büyük bir hâkimiyet elde ettiler. Moğolların elde ettiği muhteşem zenginlik ve sürdürdükleri imrenilecek imparatorluk yaşam tarzı, Moğol yönetimini gelecekteki bozkır hırsları için bir ölçüt haline getirdi. Moğolların çöküşü, daha sonra İran, Çin ve hatta Hindistan'ın yaşayacağı gibi, sonraki nesillerin imparatorluklarını yeniden kurma girişimlerine engel teşkil etmedi.

9

Kasırgalara Hükmetmek

Timur ve onun soyundan gelenler, 1370-1747

At Yarışı

Timurlenk'in süvarileri Ermenistan, Gürcistan, Suriye ve Anadolu'da yedi yıl süren sürekli seferlerin ardından 1404'te Semerkant vahasına geri dönerken, atlar dönüş yolunu koklayarak hızlarını artırmış olabilirler. Timur-i Lang, Farsça adıyla "Topal", nadiren ziyaret ettiği imparatorluk başkentinde dinlenmeyi ve yeniden toplanmayı planladı. Turkuaz mavisi ve perdeli kubbelerin altında, savaş lordu muazzam ganimetini boşalttı ve bir sonraki fethini planladı. Askerleri, Semerkant'ı çevreleyen meyve bahçeleri ve dut ağaçları arasında, "altın akan" Zarafşan Nehri'nin kenarına kurdukları çadırlarında dinleniyor ve ziyafet çekiyorlardı. Aç savaş atları da dönüşleri için toplanan muazzam yem depolarıyla ziyafet çekiyordu. Sivil kalabalıklar, güzel hayvanlara hayran olmak ve askerler için sahne alan ozanların ve şarkıcı kızların müziğinin tadını çıkarmak için ordunun kamplarında geziniyordu.

Timur, sarayı ve Semerkant halkını daha da eğlendirmek için at yarışlarının yapıldığı bir *toy* yani festival düzenledi.

Yarış pisti, Türk-Moğol oyunları için tipik bir şekilde yaklaşık 32 kilometre boyunca uzanıyordu; ufukta zar zor görünen bir yel değirmeni uzak virajı işaretlerken, soylu seyircilerin kürsüsüne yakın bir yerde, yere serilen bir ip bitiş çizgisi olarak hizmet ediyordu. Sonbahar güneşinin altında altın rengini alan düzlük, çınar ağaçlarıyla doluydu. Parıltıda görünmeyen sulama kanalları kırsalı boydan boya katediyordu. Seyirci yığınları parkur boyunca topuklarının üzerine çömelmiş, kazananları yakından görmek için sabırsızlanıyor ve ezilme riskine aldırış etmiyordu. Bitiş çizgisine yakın olanlar öne atılmaya ve hayvanın canlılığının kendilerine de bulaşacağı umuduyla kazanan atın terine ellerini sürmeye hazırdı.

Bu yarışlar prenslerin ve generallerin her büyük buluşmasında ve Nevruz (Yeni Yıl) ve en önemli müslüman bayramı gibi tatil günlerinde düzenlenirdi. İyi bilinen bozkır hikâyelerini anlatan ozanlar, eski kahramanlar tarafından kazanılan ya da kaybedilen ünlü yarışları mutlaka anımsatırlardı. Destansı bir abartıyla anlatılan ünlü bir hikâyede, üç ay süren bir yarıştan bahsedilirdi. Bir başka hikâyede, iki kahraman birbirlerini savaşmakla tehdit eder; kurnaz hanları onları öyle uzun bir yarışa gönderir ki kazanan asla belirlenemez. Bu yarış, Timur'un toplamda 30 yıl süren bitmek bilmez seferleri için bir metafor olabilirdi. Yarışlar tıpkı avcılık gibi, atları savaş formunda tutuyordu. O zamanlar 69 yaşında olan Timur, Semerkant'a döndüğünde bir başka *toy* düzenleyerek ordusuna fetih kariyerinin henüz sona ermediğinin sinyalini verdi.

Ancak *toy* başka bir amaca daha hizmet ediyordu. Timur'un süvarilerinin en iyileri, gümüşle kabartılmış eyerlerin yanı sıra güzel atları da içeren ödüller için yarıştı. Türkler, Tacikler (yerleşik Farsça konuşanlar), Kürtler ve Araplar katılır; her katılımcı kendi ülkesinin atına binerdi. Böylece Ti-

mur'un at gücü seçkin bir izleyici kitlesi önünde sergilenmiş oldu. Farklı ülkelerden gelen elçiler önemli kişilerin oturtulduğu özel bir seyir tribününden, gösterinin tadını çıkardılar ve aralarında Kastilya kralı ile Mısır ve Hindistan'ın Memlûk sultanlarının da bulunduğu yöneticilerine rapor verdiler. Yarış, Timur'un tüm müttefiklerine ve komşularına süvarilerinin yenilmezliğini ilan etmeye yaradı.

Timur, hükümdarına en güçlü mesajı göndermeye niyetli olsa da diplomatik birliğin bir üyesinin yokluğu dikkat çekiciydi. Birkaç ay önce Ming Çin'inden gelen büyükelçi, Timur'a Minglerin Çin'deki Moğol-Yuan Hanedanı'nı yenerek onun yerini aldığını, dolayısıyla da Timur'un eski bir Yuan tebaası olan İran'ın hükümdarı olarak, Ming imparatoru Yongle'ye vergi ödemesi ve onun hâkimiyetini kabul etmesi gerektiğini hatırlatmak üzere Semerkant'a gelmişti. Çin elçisi, Timur'un vergilerini yedi yıl geciktirdiğini de ekledi. Bunun üzerine Timur, Çin elçisinin ve maiyetinin ayaklarından zincire vurulmasını emretti; onları asmakla tehdit etti ve beraberindeki 800 develik kervana el koydu. İki yüzyıl önce İran'ın o zamanki hükümdarı Harezmşah, Cengiz Han tarafından Otrar'a gönderilen elçilere kötü davranmış ve İran'ın Moğollar tarafından fethedilmesiyle sonuçlanan bir savaşa neden olmuştu. Bu benzerlik Timur'u hiç de rahatsız etmemiş gibi görünüyordu.

Çünkü Timur kendini yenilmez hissediyordu. Belki yarım milyon at ile yüz bine yakın süvari asker toplamıştı. Tıpkı at zengini Moğolistan'ın Cengiz Han'a kaynak sağlaması gibi, şimdi de Maveraünnehir ve Afganistan da dâhil olmak üzere İran, Timur'un fetihleri için bir sıçrama tahtası sağlıyordu. Moğolların ve onların tarım arazilerini otlak olarak kullanmalarının bir mirası olarak, İran 14 ve 15. yüzyıllarda bol miktarda ata sahipti. Buzlu kışların sürüleri düzenli ola-

rak azalttığı Moğolistan'dan daha elverişli bir iklime sahipti. Komşu devletler İran'ı kıskanıyor, kendi ahırları ve haraları için hevesle at ithal ediyorlardı. Yalnızca Delhi sultanları her yıl on binlerce at satın alıyordu. Doğu İran'da Moğolca konuşan bir klan olan Nikudari, bu ticaret için 400 bin at yetiştirdi ve bu süreçte o kadar zenginleşip güçlendiler ki karşılaştıkları her derebeyine meydan okudular ama sonunda Timur onları bastırdı. Seçkin atlar Ming imparatorlarının sarayına bile gönderilmiştir. Ünlü Çinli denizci Zheng He'nin Basra Körfezi'nden uzun gemilerinde 100 atla döndüğü söylenir. Moğol sonrası İran bir "at süper gücü" haline gelmişti.

İran atlarının üstünlüğü, modern kavramlar olan seçici yetiştiriciliğe veya soyağacına çok az bağlıydı. Yetiştiriciler soy kütüğü* tutmaz atların baba ve anneleri kaydedilmezdi. Bunun yerine atın arzu edilirliği, bulunduğu ortamdan ve damızlık kadar yetiştiricinin becerisinden de kaynaklanıyordu. Atlar son derece hareketlidir ve doğal olarak melezleşirler; Timur Gürcistan, Kürdistan, Arabistan ve Volga savaşlarından ele geçirdiği atları damızlıklarına katarak saflık veya ırk gözetmeden karışımı zenginleştirmiştir. Ancak at meraklısı süvariler ve tüccarlar, arzu edilen atların geliştirilmesi için toprak ve eğitimin değerinin farkındaydı.

Yetiştiricilerin klan isimleri modern lüks markalar kadar prestijli olmalıydı. Her at, klanının *tamgasını* (kelimenin *tam* anlamıyla "marka") kalçasında taşırdı ve bu da o atın, yetiştiriciye özel kusursuzluğunun bir tür ticari nişanı işlevi görürdü. Yetiştiriciler ilkbaharda genç tayların damgalanmasına eşlik eden şenlikler düzenlerdi. Timur'un zamanındaki tarihçiler, muhtemelen bu atlar sadece onları yetiştiren klanın adını taşıdığı için cinslerden isimleriyle bahsetmemişlerdir.

* Bir "stud book" (soy kaydı), sözde safkan hayvanların yavrularının, atalarının (baba ve anne) kaydedildiği bir defterdir.

Bunun yerine tüccarlar atları kökenlerine göre adlandırmışlardır: Kuzeydoğu İran, Kuzey Afganistan ve Maveraünnehir'den "Türki"; Batı İran'dan "Farsi" veya "Kürdi"; veya o zamanlar Timur'un imparatorluğunun bir parçası olan Irak'tan "Arap". Türki atları öncelikle hız konusunda üstünlük sağlarken, dağlık bölgelerden gelen atlar daha geniş gövdeli olup daha emin adımlarla yürüyorlardı. Cengiz Han'ın süvarilerinin aksine, Timur'un askerleri genellikle aygırlara binerdi; aygırlar daha iri, daha güçlü olsa da onları beslemek iğdişlere göre daha pahalıydı. Sıradışı atlara *arghamak* denirdi; bu Türkçe bir kelimeydi ve Çinliler tarafından Çinceye "uzun küheylanlar" olarak çevrilmişti. Bunlar zaten "en üstün binicilik makineleri" olarak görülebilecek bir sürü içinde üstün bir at sınıfıydı.

Timur'un atlarının son derece idealize görüntüleri, tarihçilerinin muhteşem el yazmalarındaki illüstrasyonlar aracılığıyla bize ulaşmıştır. Hayvanlar, parçalanmış bedenler ve kesilmiş kafalardan oluşan katliam denizinin üstünde, binicilerine itaat halinde narin toynaklarını zarifçe kaldırmış, peri gibi süzülürcesine görünürler. Timur'un subaylarının atlarının renkleri kusursuz tasvir edilmiştir: Alacalı atın beyaz ön ayak bilekleri doru (kızıl); Cengiz Han'ın Josoto Boro'su gibi altın palomino; eski İran kahramanı Siyavuş'un atı gibi simsiyah ve gümüşi mavi-Timur'un kendisi de Semerkant'a dönerken böyle bir ata binmiştir. Sanat tarihçisi Sheila Blair, bu resimlerin gerçek at portrelerini temsil ettiğini ve Babürlü at resimlerinin neredeyse doğaüstü gerçekçiliğinin habercisi olduğunu savunmaktadır. Sanatçılar kompozisyonu ilginç hale getirmek için figürlerinin renklerini değiştirmiş de olabilirler, ancak bu renklerin Timur'un imparatorluğunun genişliğini gösteren ana yönleri temsil ettiği bir kez daha hatırlatılır.

Xanadu'ya Dönüş Yolu

Timur'un doğumla gelen statüsü, onu yüksek liderlik için ne yeterli kıldı ne de diskalifiye etti. Soyu, Cengiz Han zamanında Ceyhun Nehri yakınlarına yerleşmiş olan Moğol at yetiştiricilerinin küçük şeflerine dayanıyordu. Cesurca sürdürülen bir akın sırasında sakatlanmasına rağmen, akınlardaki başarısı ona çok sayıda takipçi kazandırdı. Bu durum, onu kendi siyasi amaçları için kullanmaya başlayan yerel liderlerin dikkatini çekti; onlara itaatkâr bir şekilde hizmet etti, yetkinliği ve zekâsıyla ün kazandı ve yavaş yavaş hem müttefik hem de müşteri çevresini genişletti. Timur, 1350'lerden 1370'e değin, boyun eğmeye ya da sürgüne zorladığı eski patronlarını alt ederek onlara ihanet etti; kısa süre içinde sadece kendi halkını değil, daha geniş bir at yetiştiricileri konfederasyonunu ve Maveraünnehir ile Horasan'da sağlam bir üssü kontrol altına aldı. 1370'ten itibaren önce Orta Asya, Doğu ve Batı İran'daki komşularının fethine girişmek, parçalanmış Moğol ve Türkmen devletçiklerinden Cengiz Han'ın torunu Hülagü'nün İran imparatorluğunu yeniden kurmak için arkasında yeterli yerel at gücüne sahipti.

Kendisinden önceki Cengiz Han gibi o da rakip tanımıyor, kendisine meydan okuyan herkesi alt etmek ya da cezalandırmak için elinden geleni yapıyordu. Bugünkü Rusya ve Ukrayna'nın büyük bölümünü yöneten Altın Orda hanları, Hülagü'nün ve şimdi de Timur'un soyundan gelenlerin Azerbaycan ve Orta Asya üzerindeki hak iddialarına uzun süredir karşı çıkıyorlardı. Altın Orda ve Rus vasalları Timur'un topraklarına saldırdığında, Timur onları kovalamakla yetinmedi; ordusunu batı bozkırının 3200 kilometre içine, neredeyse Moskova kapılarına kadar gönderdi.* Timur'un bugünkü Ka-

* Bazı abartılı anlatılar, Timur'un Moskova'yı yağmaladığını iddia eder. Aslında, bunu yapanlar onun Tatar müttefikleriydi.

zakistan ve Rusya topraklarına yaptığı sefer, Rus prenslerinin Altın Orda'dan bağımsızlıklarını ilan etmelerine vesile oldu, ancak Tatar hanları daha sonra onları tekrar itaate zorladı. Rusya, bozkıra doğru kendi genişlemesini başlatmadan önce bir yüzyıl daha Altın Orda'ya tabi kaldı.

Üssünden uzakta operasyon yapmanın lojistiği göz korkutucuydu. Timur'un ordusu 1391 kışında, atlarının neredeyse karınlarına kadar gelen kar yığınlarının içinden geçti. Bir noktada atları o kadar zayıfladı ki Timur, kalan atların üçte ikisine yeterli yem sağlamak için üçte birini Semerkant'a geri göndermek zorunda kaldı. İzsiz bozkırda Altın Orda ordusunu bulamayınca, aç orduyu doyurmak için muazzam bir avcı

Altın Orda'nun peşinde Emir Timur, Zafername'nin bir kopyasından, 1460

birliği düzenledi. Atlılar şişman onagerleri indiriyor zayıf olanların kaçmasına izin veriyordu. Moralleri daha da yükseltmek için Timur, askerlerin kendisini ve generallerini at takımlarında, silahlarında ve zırhlarında yakutlar, zümrütler ve incilerle parlarken görebilmeleri için dörtnala bir geçit töreni düzenledi. Müzisyenler dörtnala koşan atları ağır davullar ve kulak delici kamış çalgılar eşliğinde teşvik ediyordu. Timur'un tarihçisi Şerafeddin Yezdi, "Cengiz Han'dan bu yana kimse böyle bir ordu görmedi," diyordu.

Timur moral yükseltici gösteriler sunmaktan fazlasını yaptı. Askerlerini ganimet vaadiyle motive etti ve gerçekten de 1391 ile 1395 yılları arasında Rusya'da Altın Orda'ya karşı düzenlediği sefer o kadar çok ganimetle sonuçlandı ki askerleri hepsini geri taşıyamadı. Atların kamulaştırılması Timur'un standart bir uygulamasıydı, çünkü atlar kendi ulaşımlarını sağlıyordu ve bu, düşmanı zayıflatırken orduyu güçlendirmenin de bir yoluydu. Yaya olarak savaşan bazıları sosyal statülerinde büyük bir sıçramayı temsil eden 10 ila 20 atla geri dönmeyi başardı; bir veya iki atla savaşanlar ise 100 atla geri döndü. Timur'un kuvvetleri 1398'de Delhi'yi yağmaladığında, burayı bir harabe yığını olarak bıraktılar ve Semerkant'ın zamanında dünyanın harikalarından biri haline getirilmesini sağlayan hazineyi götürdüler.

Timur, At Yılı olan 1402'de sekizinci Osmanlı Sultanı II. Bayezid'i Ankara yakınlarında mağlup ve esir etti.* Yine de Moğol uygulamalarını takip eden Timur, doğrudan fetihlerini geniş otlak alanlara sahip bölgelerle sınırlandırdı ve bu saye-

* Osmanlıların geleneksel Türkmen süvarilerinin, daha profesyonel olan Timur İmparatorluğu ordusu karşısında aldığı bu yenilgi, Osmanlı Türklerini benzer şekilde ordularını dönüştürmeye ikna etti ve bu dönüşüm, bir asır içinde Orta Avrupa'yı tehdit eden savaş makinesinin oluşmasına yol açtı.

de daha fazla süvari toplayıp muhafaza edebildi. Suriye'deki Mısır Memlûklerini ve Delhi sultanlarını yenilgiye uğratmasına rağmen, onlardan vergi almakla yetindi ve otlak bakımından fakir topraklarını ilhak etmedi.

Timur kendisini Moğol İmparatorluğu'nun restoratörü olarak görüyordu ve kazandığı zaferler Moğollarınkilerle örtüşüyor ya da onları aşıyordu: Ankara, Delhi, Volga üzerindeki Saray ve Bağdat. İran hükümdarı olarak, Cengiz soyundan gelenlerin Moğolistan'ına rakip bir süvari gücüyle eski Moğol İmparatorluğu'nun en zengin eyaletlerinden birini kontrol ediyordu. Maveraünnehir'deki anavatanından, Altay Dağları'nı aşıp Çin'e girmek de dâhil olmak üzere her yöne hızla yürüyebiliyordu. Eylül 1405'te Semerkant'a muzaffer bir şekilde döndüğünde, Cengiz Han veya Kubilay Han gibi yüce hükümdarlık mirasına sahip olabilecek biri varsa o da Pekin'de yeni tahta çıkan Yongle imparatoru değil, Timur'du.

Ming Hanedanı, 1368'de Moğolları Çin'den çıkarmayı başarmış olsa da komşu bozkırları Tang'ın yaptığı gibi kontrol edemedi. Mingler genel olarak Çin Seddi'ni bugün gördüğümüz şekliyle güçlendirip süslemekle ve bozkır sınırındaki statükoyu savaştan çok diplomasi kullanarak korumakla yetindiler. At yetiştiren halklarla etkileşime girmek gibi ileri bir politikaları olmadığından, Timur'dan vergi toplama iddialarına denk bir süvari gücünü muhafaza etmekte zorlandılar. Timur da bunu biliyordu. Ayaklarından prangalı mutsuz Ming elçisine, Çin hükümranlığını neden kabul etmesi gerektiğini sormuş olabilir.* Timur'u Tibet, Gansu ve Moğolistan'ı

* "Süzerenlik", daha güçlü bir devletin, daha zayıf bir devlet üzerinde dolaylı kontrol sağlamasını ifade eder. Örneğin, Tibet bağımsızlığını savunanlar, Çin'in tarihsel olarak Tibet üzerinde sadece süzerenlik hakkına sahip olduğunu öne sürerken, Çinliler ise o ülke üzerinde tam egemenlik iddiasında bulunmaktadır.

yeniden fethetmekten ve Ming'i kendisine bağlı bir devlet haline getirmekten ne alıkoyabilirdi? Timur'un, Kubilay Han'ın on altı yılda tamamladığını kendisinin de bildiği Çin'in kalbini işgal etmeyi ciddi olarak düşündüğüne dair hiçbir kanıt yoktur elimizde. Bununla birlikte, batı bölgelerindeki savaş meydanında alınacak bir yenilgi Ming Hanedanı'nı pekâlâ çökertebilir ya da en azından boyun eğmeye zorlayabilirdi. Timur daha sonra Cengiz Han'ın Song Hanedanı'na uyguladığı gibi vergi alacaktı. Çin'in zenginliği daha da güçlü bir ordu kurulmasına hizmet edecekti. Bir saray tarihçisinin tanımladığı gibi, dünya bir yeni-Moğol İmparatorluğu görecekti: "Japonya'dan Suriye ve Mısır çöllerine kadar, imparatorluk topraklarını bir uçtan diğerine yürüyerek katetmek için bir yıl bile yetmez. Her eyalette prenslerinin sayısız askerleri ve partizanları bulunur, öyle ki dünya onların askerlerinin ve atlarının tamamını alacak kadar geniş değildir."

At gücü Timur'a sadece bir savaş aracı sağlamakla kalmadı, aynı zamanda onu savaşmaya zorladı. Çünkü bozkır ordusu Timur döneminde düşük maliyetli statüsünü kaybetmişti. Bu durum, bozkır at yetiştiricilerinin artık kendilerini adapte ettikleri savaşın giderek teknikleşen doğasını yansıtıyordu. Cengiz Han önceki fatihlere kıyasla yenilikler yapmıştı ama Timur, hepsinin de bedeli yüksek olan başka bir sürü iyileştirme yaptı. Moğol ordusu istilalarını gerçekleştirirken toynakla beslenirken Timur'un ordusu, hayvanları için yem taşıyan develerden oluşan lojistik bir katarla daha modern bir ordu gibi hareket ediyordu. Cengiz Han kendisi için bomboş olan bir bölgeyi fethetmişti ve bir fatih olarak hayvanlarını istediği yerde otlatabilirdi. Timur kendi tebaasına ait topraklardan geçmek zorundaydı. Kuvvetlerine erzak sağlamak için onları vergilendirebilirdi ama Moğolların yaptığı gibi onları otlaklarından kovamazdı. Dahası ordunun atlarına yem sağ-

layarak Timur, seferleri bozkır otlarının varlığına denk gelen Moğolların aksine, yılın on iki ayı seferde kalabiliyordu. Bu artan planlama ve yönetim ihtiyacı, gelecek yüzyıllarda daha belirgin bir şekilde öne çıkacaktı.

Timur'un süvarileri de Cengiz Han'ınkilerden daha profesyoneldi. Her rütbenin sabit sayıda at tedarik etme yükümlülüğü vardı. Sıradan bir askerin 2, bir onbaşının ("bahadır"; Hindistan Ordusu'nda hâlâ kullanılan bir rütbe) 5, bir yüzbaşının ise 10 at toplaması gerekiyordu. Generaller 110 at sağlamakla yükümlüydü. Daha yüksek rütbeliler daha fazla ata ihtiyaç duyuyordu çünkü yanlarında daha fazla teçhizat getiriyorlardı; bir yüzbaşının savaşta bineceği savaş atına, ağır zırh taşımak için yedek bir ata, çadır için de başka bir ata ihtiyacı vardı. Moğollarda olduğu gibi, klan reislerinin yerini liyakate göre atanan subaylar alıyordu. Ancak Moğollardan farklı olarak, ordu her savaşçıya atları için yeterli yem sağlıyordu. Maaşlarına aslında yonca kelimesinden gelen *ulufat* deniyordu. Buna ek olarak, Timur'un ordusu talim yapıyor ve derinden yankılanan *kös* davullarının ritmiyle geleneksel Moğol sürek avının ötesinde manevralar yapmayı öğreniyordu.

Timur'un en görünür yeniliği, topçuları savaş düzenine entegre etmesiydi. Topçuluk, 1398'deki Hindistan istilasının Moğolların 100 yıl önceki girişimlerinin çok ötesinde başarıya ulaşmasını sağladı. Topların Delhi sultanının filleri üzerindeki etkisi yıkıcıydı, çünkü bu hayvanlar yalnızca isabetli top ateşi için büyük hedefler oluşturmakla kalmıyor, aynı zamanda kendi saflarında da koşarak korkunç kayıplara neden oluyorlardı. (Timur'un süvarileri silah sesleriyle başa çıkmayı öğrenmişti.) Lojistik, eğitim ve askeri donanımdaki tüm bu yeniliklerin bedelini ödemek için Timur'un yağma ve vergi peşinde on yıldan on yıla sefer yapmaktan başka seçeneği yoktu.

Timur'un 7 yıl boyunca seferde kalması başka bir amaca daha hizmet etti. Yönetimi altında yakın çevresinden çok az isyan tehdidiyle karşılaştı; aksi takdirde babalarının emekliliğini hızlandırmayı düşünebilecek hırslı oğullarından bile. Herkesi sürekli seferde tutmak Timur'un ordusunun, askerlerinin ve şehzadelerinin yönetimine sadakatini sağladı ve otuz yıllık savaş başarısı Timur'u yeri doldurulamaz bir fatih haline getirdi.

Timur, süvarilerinin Zarafşan'ın yanı başındaki çayırlarda gururla ilerleyişini izlerken çevresindekilere yakında Çin'i istila etmeye hazırlanacaklarını duyurdu. Nihayetinde *toy*, sadece yabancı elçileri etkilemek için değil, aynı zamanda katılımcılara yenilmezliklerine dair büyük bir güven vermek ve onları yedi yıl sürecek yeni bir sefer için bir kez daha motive etmek içindi.

Orduyu toplamak haftalar sürdü. Atlar, samanlar ve arabalar toplandı. Develerin böğürmeleri ve boyunlarında çınlayan çanlar, küfür eden sürücülerin gürültüsüne ekleniyordu. Her asker yanında iki süt ineği ve iki süt keçisi getirmişti; hayvanlar süt vermeyi bıraktığında yenebilirlerdi. Timur, yürüyüş güzergâhı boyunca kamp kuran gönülsüz müttefiklerine orduya yem sağlamaya hazır olmalarını bildirdi. Çobanların atları ve küçükbaş hayvanları için vergi ödemeleri bekleniyordu.

Güzergâhlar ve hava durumu ile ilgili istihbarat özenle toplandı. Timur, şanssız Çin elçisini getiren kervancıları bizzat sorguladı. Bir tüccar, muhtemelen bir at ticareti misyonunun parçası olarak Pekin'de altı ay geçirmişti ve Timur'u Pekin'in, İran'ın eski Moğol başkenti Tebriz'den yirmi kat daha büyük olduğu konusunda uyardı. Ayrıca Ming imparatorunun savaş için yola çıktığında ülkeyi korumak için 400 bin süvariyi yedekte tuttuğunu ve Çin'deki her soylunun 1000 atlı hizmetkârı olduğunu belirtmiştir. Timur bu son bilginin

yanlış olduğunu biliyordu, bu yüzden duydukları onu caydırmadı, ancak gelecekteki zaferlerinin ihtişamını büyütmek için tarihi kayıtlara geçirilmesine izin verdi. Çin'in bozkır sınırındaki barışın kırılgan doğası ve Ming'in at eksikliği göz önüne alındığında, Ming'in istila ve yıkıma karşı savunmasız olduğunu anlamıştı. Ayrıca kendi deneyimlerinden başarının başarıyı doğurduğunu biliyordu ve bu nedenle Çin'in uzun ve geçirgen bozkır sınırında erken zaferler elde edebilirse, kendisine katılmaya hazır bir atlı dalgasının geleceğinden emindi.

Planına göre, kış yağmurlarının son zamanlarda otlakları otla kaplayarak ihtiyaç duyulan yem miktarını azalttığı bozkır boyunca, ordusunu kuzeydoğuya yürütecekti. 1405 yılı mevsim normallerinin dışında soğuk başlamıştı ama ordu kuzeye doğru ilerlerken erken bir bahar umuyorlardı. Semerkant'ın yaklaşık 450 kilometre kuzeydoğusundaki Otrar kasabası yakınlarında kamp kurduklarında da soğuk dinmemişti. Oradan yaklaşık 1000 kilometrelik bir yürüyüş onları batıdan doğudaki bozkıra giden en erişilebilir yol olan Zhungar Dağları'ndan ayırıyordu. Yakında burası savaş atları için mükemmel birer otlak haline gelecekti. Oradan Tarım Havzası'nın kuzey kenarı istilaya açık olacaktı. Bu aşamada Timur Semerkant'tan çok uzakta olsa da, Ming orduları onu durdurmak için atları için daha az elverişli otlaklardan geçerek iki kat daha fazla mesafe katetmek zorunda kalacaktı. Çinliler daha savaşa bile giremeden doğu bozkırlarının büyük bir kısmını ele geçirebilecekti.

Ancak şubat ayında, daha önce görülmemiş türden bir kar fırtınası Timur'un ordusunun üzerine çöktü. Otrar'daki tarlalar mermer ya da Timur'un tarihçilerinin tarif ettiği gibi pamuk kaplanmış gibi oldu. Akarsular kristal damarlar gibi görünüyordu. Çadırlarda oturup buzların çözülmesini

beklemekten başka yapacak bir şey olmadığından, Timur'un yakın çevresi şarkıcılar ve müzisyenler eşliğinde destanı içki âlemlerinin tadını çıkarıyordu. Şarkıcılardan herhangi biri Harezmşah'ın Cengiz Han'ın elçilerini katlettiği Otrar'ın hikâyesini anlatmış mıydı?

Birkaç hafta sonra hava bozdu. Planlanan yürüyüş güzergâhı boyunca kamp kuran at yetiştiricilerinden bazıları baharı yılın ilk taze kımızlarıyla karşıladı. Yaşlı hanları, Timur'u karşılamak zorunda kalmaktan, ordusunun geçişinin otlaklarında yol açacağı tahribattan ve atlarla daha küçük hayvanlar için ödemek zorunda kalacağı vergiler yüzünden çok endişeliydi. Endişe, yaşlı hanın törensel kımızları yere dökmesine neden oldu. Tam o sırada, siyah bir ata binmiş beyaz giysili bir süvari dörtnala geldi. Muhafızlar onun yaşlı hanın çadırına yaklaşmasına engel olamadılar. "Emir Timur öldü!" diye bağırıyordu durmadan. "Dur, bize ayrıntıları anlat!" diye bağırdı han. Ama atlı, peşine takılan yaşlı hanın muhafızlarını geride bırakarak bir sonraki kampa doğru dörtnala ilerledi.

Bozkırın yetmiş yaşındaki efendisi ya çok içmekten ya da zatürreden ölmüştü. Savaş yorgunu varisleri Çin'in işgalini çabucak iptal ettiler. 1419'da Timur'un en sevdiği atı da dâhil olmak üzere iyi atlara sahip bir heyeti Yongle'yle barış yapmak üzere gönderdiler ve Yongle onları yeni inşa edilen yasak kentinde etkileyici bir gösteriyle karşıladı. Timur'un planladığı son istilayı bir kenara bırakan varisleri, onun önceki fetihlerinin meyvelerinden yararlanmayı umuyorlardı. Timur'un imparatorluğunu, oğulları ve torunları arasında paylaştırdılar; bazıları içkiye o kadar düşmüşlerdi ki sonunda şişmanlıktan ata binemez hale geldiler.

Yine de Timur bozkırın gücüyle nelerin başarılabileceğini bir kez daha göstermişti; Çin'in fethi bile göz ardı edilemezdi. Şansını deneyen son kişi o olmayacaktı.

"İyi Atların Olmadığı Bir Ülke"

"Belki Çin'i fethederim," diye düşündü 19 yaşındaki Babür, 1502 yılında, sadık hizmetkârlarıyla birlikte üzgün bir şekilde sürgüne giderken. Timur'un büyük büyük torunu olan Babür, Maveraünnehir'deki Fergana ve Semerkant krallıklarını, Timur'un artık yumuşak ve savaşçı olmayan torunlarının elinden iktidarı almak için, Özbek savaş ağalarının bayrağı altında karşı hücuma geçen 200 bin atlıdan oluşan bir güruha karşı savaşta kaybetmişti. Böyle bir krallığın kaybı çok acı vericiydi. Bu krallık her şeyi sunuyordu: ılıman iklim, sofistike şehirler ve muhteşem otlaklar... Ne de olsa Fergana, kan terleyen atların yurduydu. Timur'un doğru bir şekilde değerlendirdiği gibi, Maveraünnehir hükümdarları batı bozkırının at yetiştiricilerinin çok güçlü olmasına izin veremezlerdi. Halefleri boş boş oturup Altın Orda'nın bir kolu olan Özbeklerin tam da bunu yapmasını izlediler; Maveraünnehir Timurlulara ve İran'a sonsuza dek kaptırıldı. İran daha sonra tekrar birbiriyle çekişen devletçiklere bölündü.

Tahtından mahrum kalan Babür, servetini geri kazanmak ve azalan takipçilerini ödüllendirmek için bir fırsat arayışında dolaşan bir *kazak*, serbest yağmacı bir savaşçı oldu. Çobanlık yapan bir gruptan farklı olarak, otlak aramak için değil yağma için seyahat ediyorlardı; *kazak* aynı zamanda haydut anlamına da geliyordu. Babür anılarında akınlarından *"Kazak Seferleri"* olarak bahseder. Onun soyundan gelen bir prens için, fethedecek uygun bir krallık bulabildiği sürece *Kazak* olarak yaşamakta utanılacak bir şey yoktu. Ne de olsa Özbeklerin kendileri de akıncı olarak yola çıkmışlardı ve ilk sürülerinden bir kol, kendilerine etnik köken olarak Kazak adını seçip gururla taşıyacaktı. Dolayısıyla kariyerinin bu en düşük noktasında bile Babür, Çin'in fethinin söz konusu olmadığı-

nı düşünmüyordu. Bu sadece yeterli sayıda atlı toplamakla ilgili bir meseleydi. Ancak bu arada, sürgünlerden oluşan grubu uzaktaki Hindukuş Dağları'nda peşlerindeki Özbeklerden korunmaya çalışırken, kraliyet sporu için değil, karınlarını doyurmak için avlanıyorlardı. Avlanırken Babür, Kabil Krallığı'nın aradığı uygun fırsat olabileceğini öğrendi. Kabil daha önce amcalarından biri tarafından yönetilmiş, ancak sevilmeyen bir gaspçının eline geçmişti. Timurlu soyundan gelen gücünü kullanarak ve hiçbiri kendisine yardım etmek için parmağını bile kıpırdatmayan güçlü akrabalarını devreye sokarak, Moğol* çapulcularından oluşan ayaktakımını bir araya getirdi ve 1504'te Kabil'i yeni yetme hükümdarın elinden aldı. O andan itibaren Çin'i fethetme hayalleri suya düştü. Babür, bugünkü Doğu ve Güney Afganistan'ın büyük bölümüne denk gelen bu küçük krallığa âşık oldu. Temiz havasını, mükemmel meyvelerini, berrak akan suyunu ve bol av hayvanlarını övdü. Ayrıca burası, Kuşanların Çin'den göç edip at ticareti imparatorluklarını kurdukları günlerden beri at bakımından da zengin bir ülkeydi.

Ancak Babür, Kabil'i ele geçirmek için birçok vaatte bulunmuştu ve bu vaatleri yerine getirmek için daha büyük bir ödüle ihtiyacı vardı; Kabil, kendisine bağlanan reislerin ve 20 bin yandaşının sadakatini korumak için çok küçük bir fetihti. Hindistan'a bir saldırı düzenleyecek olursa, bozkırdan gelen istilacıların izlediği yolu takip ederek yağma için kendisine katılacak Orta Asyalı reislere ve maceraperestlere güvenebileceğini biliyordu. Timur'un zamanında olduğu gibi, istilacı bir

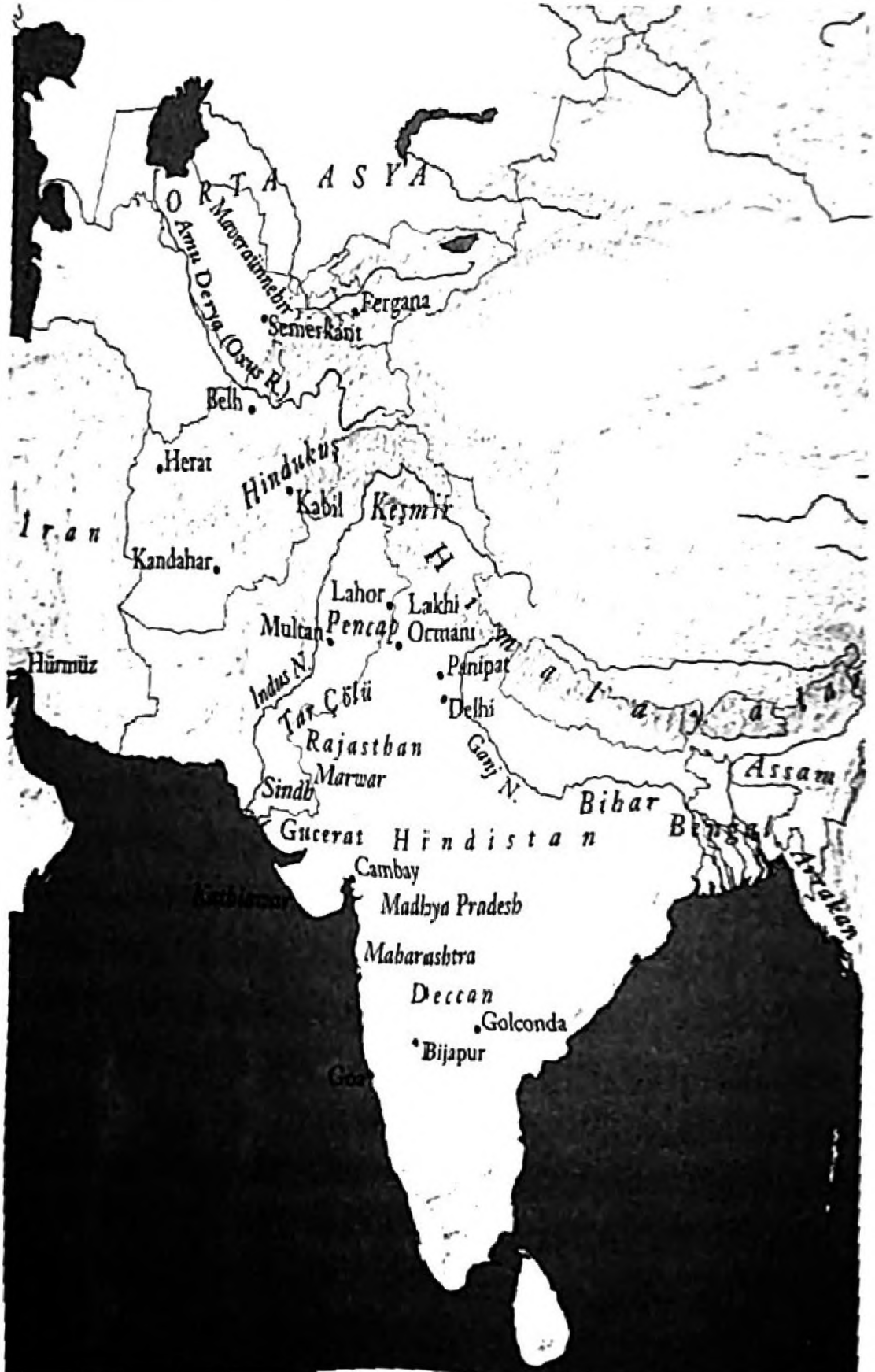
* "Moğol" kelimesi Farsçaya "Mughal" olarak çevrilmiş, buradan da Babür'ün gelecekteki imparatorluğu için Avrupa'da kullanılan isim türetilmiştir. Babür'ün Mughal soyadı ise Timur'un, Cengiz'in soyundan bir prensesle yaptığı evlilik ittifakını yansıtırken, kendilerini "Gurkani" ya da "Damat Olanlar" olarak adlandırmışlardır.

ordu toplamanın bedeli çok yüksek olacaktı ve Babür profesyonel topçular kiralayarak ek masraflar çıkardı. Babür, kendi deyimiyle "iyi atların olmadığı bir ülke" olan Hindistan'ın ovaları için Kabil'i geride bıraktığına pişman olsa da neticede tam da bu yüzden burayı fethetmeyi başardı.

Babür'ün Hindistan'a girmesinin zamanlaması iyiydi, çünkü Kabil'de olduğu gibi Hint-Afgan Lodi Sultanlığı da hizip çatışmalarıyla çalkalanıyordu. 1526'da Babür ve yoldaşları Delhi'nin batısındaki boş arazide, Panipat denilen yerin yakınlarında Lodilerle büyük bir meydan savaşına girişti. Babür, kapsamlı topçularını denetleyen Osmanlı topçu ustalarının varlığıyla önemli bir taktik avantaja sahipti: O dönemde Osmanlılar Asya'daki en profesyonel topçu kuvvetlerine sahipti. Dahası Babür'ün küçük Babürlü savaşçı grubunun kararlılığı, savaşa girmeden önce savaşın nasıl gideceğini görmek için bekleyen Lodilerin, Hint-Afgan generallerinin kararlı olmayan tutumundan daha büyük olduğunu kanıtladı. Lodi sultanı filinin sırtında vurulunca savaş sona erdi. Delhi'nin zenginlikleri Babür'ün eski yandaşlarını ödüllendirmeye, topçulara ödeme yapmaya ve yerel Hint-Afganları Babür'ün davasına döndürmeye yetti. Cengiz Han'ın oğlu Ögeday gibi son derece cömert olan Babür o kadar çok servet dağıttı ki "dilenci" lakabını kazandı.

Kabil kralı ve artık Delhi imparatoru olan Babür, yeni tebaası arasında istikrarsız bir durum olduğunu gördü. Afganistan kökenli birkaç yönetici klan, son birkaç yüzyıl boyunca Kuzey Hindistan'da üstünlük için birbirleriyle savaşmıştı. Atalarının topraklarından her zaman süvari binekleri tedarik etmişlerdi. Kuşanların gerçek torunları olmasa da halefleri olan Afgan at tüccarları, Orta Asya ile Lahor ve Multan pazar şehirleri arasında sürekli olarak kervanlar işletiyor; yılda 100 bin kadar at ithal ediyorlardı. Ticari kârları ve askeri macera-

Hindistan'da Moğollar

cılıkları arasında bu tüccarlardan bazıları kendilerine prenslikler kurmuştu. Himalayalar'ın eteklerindeki anavatanlarından getirdikleri atları yetiştiren Hindistan doğumlu Afganlar arasında bir tür askeri aristokrasi kurdular. (Büyük at pazarı ve Kumbh Mela alanı olan Haridwar bu bölgedeydi.) Bihar ve Bengal'e kadar güç ve nüfuza sahiptiler; Babür yeni krallığını yönetmek için onlarla işbirliği yapmak zorundaydı. Hint-Afganlar Babür'ü hoş gördüler, çünkü şans onun yanındaydı ve artık hem anavatanlarını hem de at ticaretine erişimlerini kontrol ediyordu. Ancak yine de bağımsızlıklarını devam ettirmek için her türlü fırsatı kolluyorlardı.

Babür, 1530'daki ölümünden önce sadece dört yıl boyunca Kabil ve Eski Delhi Sultanlığı'nın birleşik egemenliğini yönetti ve en önemli başarısı, canlı anılarını içeren *Babürname*'yi yazmasıydı. Son derece kusurlu veraset planı göz önüne alındığında, imparatorluğu bir saman alevi olmaktan öteye gidememiş olabilir. En küçük oğlu Kamuran at zengini Kabil'in kralı olurken, büyük ve barışsever Hümayun Delhi'yi aldı. Hümayun daha fazla fetih savaşı planlamadığından, maiyetindekilerin sadakati Delhi sıcağında Kabil buzu gibi eriyip gitti. Hint-Afganlar isyan etti ve Kamuran inatla Kabil atlarını ağabeyinden esirgedi. Sadece ismen imparator olan Hümayun, 1542'de hamile eşini atına bindirip kendisi de bir deveye binerek Rajasthan'ın Tar Çölü'nden kaçtı.

İran'da yeni güçlenen Safevi Hanedanı ona sığınma hakkı verdi. Hem at yetiştiricileri hem de 1000 yıllık refah doktrinine inanan kutsal adamların soyundan gelen Safeviler, Türkmen atlılarını müthiş, azılı bir savaş gücü haline getirdiler. Söylendiğine göre İran süvarilerinin geçişi tam üç gün sürmüştü. Genç ve enerjik yeni Şah Tahmasp*, hükümdar arka-

* Tahmasp, *Şehname*'den bir isim olup "atlar konusunda yetkili" anlamına gelir.

daşının kötü durumundan etkilenerek Hümayun'un tahtını geri almasına yardım edeceğine söz verdi.

Babür'ün zaferleri ve oğlu Hümayun'un bozguna uğratılması, iyi ata binen bir süvari gücünün yerleşik bir bölgeyi ne kadar kolay istila edebileceğini ve aynı şekilde bu fetihlerin, güvenli bir at kaynağı ve takipçilerin sadakatini sürdürecek yeni fetih umutları olmadan bir hükümdarın elinden ne kadar kolay kaçabileceğini bir kez daha gösterdi. Tar Çölü'nde doğan çocuk her ikisini de kurarak Babür'ün Kuzey Hindistan'daki kontrolünü yeniden canlandıracak, daha önce hiçbir Hint hükümdarının başaramadığı ve belki de 7. yüzyılda Tang Hanedanı'nının en büyük hükümdarı Taizong'dan beri hiçbir yerleşik devletin imparatorunun başaramadığı kadar başarılı olacaktı.

"Majesteleri Atlara Düşkündür"

Hümayun'un oğlu Ekber 14 yaşında, sürgündeki kralın Şah Tahmasp'ın süvarilerinin kararlı yardımıyla Delhi tahtına geri getirilmesinden bir yıldan kısa bir süre sonra onun yerine geçti. Ekber, Hindistan'ın en büyük hükümdarlarından biri olduğunu kanıtlayacak; ardında sanat, felsefe ve devlet yönetimi alanlarında kalıcı bir miras bırakacaktır. Sürgünde geçirdiği çalkantılı çocukluk dönemi nedeniyle okuma yazmayı hiç öğrenemedi, ancak doğal dünyaya yoğun bir ilgi duydu ve zengin bir pratik bilgi birikimi edindi. Yeteneklerini, savaş ve hükümet mekanizmalarına hem maceraperest büyükbabasından hem de uysal babasından çok daha fazla uyguladı. Afganistan'ı elinde tutmaya ve ordusunu sürekli sahada tutmaya özen gösterdi. Her şeyden önce at gücüne odaklandı. Başbakanı Ebul Fazl bu meşguliyeti şöyle özetlemiştir:

> Majesteleri atları çok sever, çünkü onların hükümet ve fetih seferleri için büyük önem taşıdığına inanır; onlarda birçok

zahmetten kaçınmanın bir yolunu görür. Majesteleri, kişisel olarak da kemale ermek için neredeyse doğaüstü bir araç olan bu hayvanla ilgili her şeye dikkat eder.

Ekber'in en erken ve en geniş kapsamlı stratejik kararlarından biri, Babürlü ve Hint-Afgan süvarilerine, en sadık takipçileri haline gelen Rajputları eklemekti.

Ekber, Ganj Vadisi'nin güneybatısındaki kurak bölgede, Rajputlar arasında doğmuştu. Burada mihraceler, sert görünümlü, zapt edilemez tepedeki kalelerinden tozlu topraklara hükmediyordu: Mâlvâ, Gwalior, Rathambore. Rajputların kökeni bilimsel tartışmalara konu olmuştur. 19. yüzyıl İngiliz etnologları, at yetiştiren Kuşanların Hint nüfusu karşısında asimile olduktan sonra Rajputları ortaya çıkardığını düşünmüşlerdir. Bu muhtemelen yanlıştır, çünkü at yetiştiriciliği Rajputlara geç gelmiştir ve tarihte ilk olarak on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda sığır ve deve çobanı olarak görülmüşlerdir. Rajasthan at yetiştirmek için doğal otlaklardan yoksundu ve develer Tar Çölü'nü geçmek için daha uygundu. Ancak 13 ve 14. yüzyıllarda Rajputlar tıpkı Arap Bedeviler gibi, daha zengin komşularına baskın yaparken atların develerden daha iyi performans sergilediğini gördüler. En eski Rajput baladları, haydutluk ve at hırsızlığı hikâyelerini anlatır.

Yağmalardan zenginleşen Rajputlar, batıdan Arap ve İran atlarını satın alarak kendi çöl ırklarını yetiştirmeye başlamıştır. Günümüzün Marwari atı, bu kuru ortamın tipik bir örneğidir; kendine özgü lale şeklindeki kulakları çöl mirasını ya da bu ırkı himaye eden Jodhpur mihracelerinin kaprislerini yansıtıyor olabilir. Rajasthan'daki otlakların yetersizliği göz önüne alındığında, bu atlar ahırlarda yetiştirilmiştir. Bunun gerektirdiği maliyete rağmen atın savaş ve ticaretteki değeri

yeni at yetiştiriciliği işini haklı çıkarıyordu. Babürlüler zamanında, daha sonra adı Jaipur olarak değiştirilen Amber gibi Rajput eyaletlerinde, Hindistan'ın toplam sürüsünün büyük bir bölümünü oluşturan 50 bin at bulunuyordu.

Babürlülerin ve daha önceki Orta Asya atlılarının aksine Rajputlar atlı okçuluk yapmaz, savaşta at sürmez, daha çok yaya olarak savaşırlardı. Bozkır savaşçıları kaçmayı bir savaş taktiği olarak kullanırken, Rajputlar sonuna kadar acımasızca savaşmalarıyla ün kazanmışlardı ve savaşta ölmemişlerse kadınları, düşmanın eline geçmektense intihar etmeyi yeğlerlerdi. Ekber bu sert birliklerin değerini gördü ve bir dizi hanedan evliliğiyle Rajput kraliyet ailelerini hızla sarayına ve süvari ordusuna dâhil etti.

Babürlü İmparatorluğu'nun artık üzerinde durabileceği üç ayağı vardı: askeri kariyerlerini sürdürmek için Hindistan'a göç etmeye devam eden Orta Asyalı Babürlüler; yüzyıllardır dağlık bölgeye yerleşmiş olan Afganlar ve çöldeki Rajputlar. Bu sayede Babürlüler güneye, alt kıtaya doğru yavaş yavaş bir dozer gibi ilerleyerek zengin Bengal ve Gucerat'ı fethetmeyi başardılar; bu sayede Babürlülerin pahalı süvarilerinin masraflarını karşıladılar. Babürlülerin ilerlemekte zorlandığı tek yer, Burma sınırındaki tepelik Assam ve ormanlık Arakan'ın fakir at ülkesiydi.

Ekber, Babürlü süvarilerini, atası Timur'un başardığından bile daha profesyonel hale getirdi. Subaylara artık Timur'un zamanında olduğu gibi yağma yoluyla ödeme yapılmıyor, bunun yerine bakımları için tarım arazileri ayrılıyordu. Toprak gelirleri, subayların rütbeleriyle orantılı sayıdaki kendi atlarının bakımını yapmalarını sağlıyordu. 5000 askeri olan bir subay, astlarının atlarına ek olarak yanında 340 at getirmek zorundaydı. Babürlü kanunlarında tanımlanan altı at kategorisinden, yüksek rütbeli subaylar doğru karışıma sahip

olmak zorundaydı. Sıradan askerler en düşük kategorideki atlara binerdi.

Süvariler için yağma yerine toprak gelirinden ödeme yapmak, at gücü toplamanın altında yatan zorluğu değiştirmedi; Babür'ün ya da Timur'un zamanında olduğu gibi Babürlüler hâlâ yeni topraklar fethetmek zorundaydı. Ancak Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu'nun aksine, bu sistem Babürlülerin Hindistan'ı fethederken atlarını yemle beslemelerine izin veriyordu ki bu, pastoralist Moğollar için düşünülemez bir şeydi ve Timur'un kurabildiğinden çok daha büyük bir ölçekte gerçekleştirilmişti.

Ekber, devlet ahırlarını öyle titizlikle düzenlemişti ki, bu durum bize Tang Taizong'u hatırlatır; onunla ilgili anlatıların, Ekber'e Türk-Moğol mirasının bir parçası olarak aktarılmış olması muhtemeldir. Devlete ait tüm atlardan sorumlu olan en yüksek rütbeli general, *atbegi* ya da *atların efendisi* konumundaydı. Onun emrinde *müfettiş* ve *müşrif* adı verilen bir dizi subay; bunlardan daha çok sayıda astsubay, saraç, seyis, veteriner, su taşıyıcı ve süpürgeci, doğuştan gelen zorunluluk kaynaklı bir adanmışlıkla ahırlarla ilgilenirdi. Görevi ihmal edenlere, özellikle de bir at hastalanır ya da ölürse ağır cezalar verilirdi. Atlar da tıpkı subaylar gibi rütbelerine ve hizmet sürelerine göre düzenli olarak teftiş edilir ve buna göre terfi ettirilir ya da rütbeleri indirilirdi. Ekber'in süvarilerine olan saplantılı ilgisi, varisleri Cihangir ve Şah Cihan'a da geçmiştir.

1605-1627 yılları arasında hüküm süren Cihangir, kendi binek atları için özel bir de ahır inşa ettirmiştir. Diğerlerinden ortalama 10 santim kadar uzun olan bu atlar çoğunlukla Batı Asya'dan geliyordu. Bunlar arasında atalarının dostu ve bazen de rakibi olan İran Şahı Büyük Abbas'ın kişisel hediyeleri de vardı. İmparator bunlardan birini, Rajput kayınbiraderi Amber hükümdarı Raja Man Singh'e hediye etti. Raja o kadar

sevinmişti ki İmparator şöyle diyordu: "Eğer ona bir krallık vermiş olsaydım, bu kadar sevineceğini sanmıyorum. Atı getirdiklerinde üç ya da dört yaşındaydı. Moğol ve Rajput saray hizmetkârlarının tamamı, daha önce Irak'tan* Hindistan'a böyle bir at gelmediği konusunda hemfikirdi."

Bu tür atların fiyatı gümüş rupi olarak değil, rupi ile aynı ağırlıkta ama on beş kat daha değerli bir sikke olan altın *mohur* olarak hesaplanırdı. Özellikle arzu edilen bir at 50 *mohur* ederken, ortalama bir atın fiyatı 10 ila 30 *mohur* arasında değişiyordu. Irak atları pahalıydı çünkü imparatorun da belirttiği gibi, değerli kargonun teslimatını hızlandırmak için Hindistan'a deniz yoluyla gönderilmişlerdi. Raja Man Singh'in atı, eğer Raja satmaya karar verseydi, 300 ila 500 altın *mohur*, yani bugünün parasıyla yaklaşık 300.000 ila 500.000 Amerikan doları ederdi. Sadece en yüksek rütbeli generaller böyle bir hediye alırdı.

Bozkırların hediye verme geleneği, Babürlüler tarafından imparatorluk ölçeğinde bürokratik bir verimlilikle tekrarlandı. Her gün 30 şanslı subaya bir at, bir fil ve mücevherli hançer verilirdi ki bu gelenek, günümüze ulaşan yeşim kabzalı ve yakutlarla kaplı Babürlü hançerlerinin çokluğunu açıklamaktadır. Bir yıl içinde bu hançerlerden 10 bin tanesi ve imparatorluk ahırındaki 12 atın tamamı dağıtılmış olurdu. Bu şekilde Babürlüler, kıskanç ve hırslı süvari subaylarının sadakatini güvence altına almış oluyorlardı.

Bu arada atçılık, Babürlü yönetiminin kendisi için bir metafor olarak görülmeye başladı. Aynı Farsça ifade, "riyasat", hem binicilik pratiğini hem de devlet yönetimini tanımlıyordu. Saray mensupları imparatordan "imparatorluk üzengisi" olarak bahseder ve kendileri de saraya katıldıklarında "üzengide hazır bulunurlardı". *Dasara* gibi önemli bayram günle-

* Buradaki "Irak" muhtemelen "Irak el-Acemî"ye atıfta bulunmaktadır, bu da bugünkü İran Kürdistanı anlamına gelir.

rinde tüm süvari birliği sarayın önünde toplanır, bu da hediye vermek için bir başka vesile olurdu. İmparatorun bindiği en prestijli İran atlarından su taşıyıcılarının yerel beygirlerine kadar, at kalitesinin hiyerarşisi Babürlü rejiminin hiyerarşik doğasını yansıtıyor ve belki de haklı çıkarıyordu.

Cihangir'in süvarilerinin toplamda 200 bin kılıcı vardı ve her bir süvari ortalama üç binek kullandığı için bu sayı 600 bin atı temsil ediyor olmalıydı. Bu da Hindistan'da at gücünü korumanın en büyük zorluğunun altını çizmektedir: Atlar boş arazide otlamadığından masraf oluşturuyordu. Tang Hanedanı dönemi Çin'inde olduğu gibi, bu süvarilerin maliyeti muazzamdı ve devlet bütçesinin %50'sini ya da 51 milyon rupiyi temsil ediyordu. Süvariler ayrıca çok fazla yer kaplıyordu. Bir at için ot ve fiğden (bir tür baklagil bitkisi) oluşan yem, 2,5 ila 7,5 dönümlük bir arazi gerektiriyordu. Toplamda Babürlü süvarilerinin yem için yaklaşık 700 kilometrekarelik bir alana, yani bugünkü Delhi Birlik Bölgesi'nin yaklaşık yarısına yani New York şehrinden biraz daha küçük bir alana ve bu mahsulleri yetiştirecek bir çiftçi nüfusuna ihtiyacı vardı. Tang İmparatorluğu'ndan beri Asya'da bu kadar büyük ve iyi ata binen bir süvari ordusuna sahip yerleşik bir devlet görülmemişti.

Babürlüler, Delhi'deki Afgan selefleri gibi, süvarilerini tam güçte tutmak için Orta Asya'dan yoğun bir şekilde at ithal ediyorlardı; kaynaklar her yıl 100 binden fazla attan bahsediyor. Babürlü süvarilerinin belkemiğini oluşturan Türki atları Kalmuk, Kazak ya da Özbek yetiştiriciler tarafından yetiştiriliyor ve Buhara ya da Belh üzerinden bunların ticareti yapılıyordu. Tüccarlar iyi atlar temin ettikleri zaman iyi ödüllendirilirlerdi. Cihangir, Belh'ten ithal edilen bir alaca attan o kadar memnun kalmıştı ki satıcıya Tijarat-i Han, "Tüccarların Hanı" ünvanını vermişti. İyi binek atları, tüm Babürlü atları-

nın başaramadığı ve uzun mesafeleri daha rahat sürmeyi sağlayan, çok takdir edilen bir yürüyüş olan rahvan yürüyüşlüydü. Orta Asya atları rahvan yürüme becerileriyle ünlüydü.

Babür imparatorluk ailesi at ticaretini korudu ve teşvik etti. Cihangir'in eşi Nur Cihan, bir seferde 500 hayvanı barındıracak kervansaraylar inşa ettirdi. Burada tüccarlar, kısmen hırsızlığı önlemek ama aynı zamanda heyecanlı aygırları dövüşmekten caydırmak için geceleri atları ayaklarından bağlıyorlardı. Sunulan imkânlar arasında feraceler, yem ve kervancılar için dansçı kızlar ya da oğlanlar vardı. Bu kervansaraylar "at tüccarları için gecikmeden uygun bir yer bulabilecekleri ve mevsimlerin zorluklarından korunabilecekleri yerler sağlıyordu; bu düzenleme sayesinde hayvanlar şimdiki tüccarlarda görülen kabalık ve açgözlülükten zarar görmeyecekti." Kervancılara biraz rahat nefes aldırmak, atlarının "iyi niyetli tüccarların elinden başkalarının –yani hazır parası olan spekülatörlerin– eline geçmemesini" ve alıcıların mala daha fazla güven duymasını sağladı.

Babürlüler ayrıca daha iyi adapte edilmiş olma avantajına sahip yerli ırkları da satın aldılar. Orta Asya atları Ganj ovalarını yönetme amacına uygundu, ancak Babürlüler güneye doğru ilerledikçe yerel ırklar daha cazip hale geldi. Atçılık tarihçisi Yashaswini Chandra, Babürlülerin süvarilerinde %40'a varan oranda yerel at kullandığını tahmin etmektedir. Yaşlı Ebu Fazl bu noktada *Ekber'in gururunu okşamıştı:* "Tecrübeli ve yetenekli adamlar, alışkanlıkları pek çok yönden insanlarınkine benzeyen bu hassas hayvanın yetiştirilmesine büyük önem verdiler. Kısa bir süre içinde Hindistan atları kalite bakımından Arabistan kökenli atlara üstün gelmişlerdir. Hint atını Arap ya da Irak atından ayırt etmek bile mümkün değildir. Kutch [Kathiawar olarak da bilinir] atlarının en iyileri olduğu söylenir." Babür'ün bu ifadeye katılıp katılmayacağı şüphelidir; imparatorlar yalnızca İran veya Arap atlarına binerlerdi.

Atlarının kaynağı ne olursa olsun, Babürlüler Hindistan ikliminde atları iyi beslemenin ve sağlıklı tutmanın zorlukları hakkında bilgi sahibi olmak zorundaydı. Babürlüler bozkır miraslarından dolayı atlar hakkında herkes kadar bilgi sahibiydiler, ancak yerel beslenme uygulamalarına ve yeni topraklarında atlarda görülen yaygın hastalıklara aşina değillerdi. İklimin hayvanların karaciğerlerini zayıflattığından ve dolayısıyla üremelerini etkileyerek onları bozkırdaki atlarından daha az doğurgan hale getirdiğinden endişe ediyorlardı. Yerel bilgiler ararken, 1000 yıllık Sanskrit tıp ve binicilik el kitaplarını özenle saray ve ordu dili olan Farsçaya çevirdiler. Bu eski kitaplardan, hem Hint hem de Yunan-Arap tıbbında ortak bir kavram olan atın mizacını iyi yönetmek için atları *ghee* (sadeyağ), *jaggery* (rafine edilmemiş şeker) ve bazen kırmızı pul biberle beslemeyi öğrendiler. Bu dönemin Batılı tarihçileri böyle bir diyeti açıklanamaz bulmaktadır. Yağ muhtemelen sadece atların geçit töreninde şişman ve gösterişli görünmesini sağlamaya yarıyordu, ancak hem hevesli bir binici hem de akademik bir tarihçi olan Chandra'ya göre yağın atlara bir zararı olmazdı ve şekerin sadece egzersizle yakılması gerekiyordu. Hint mutfağında çok sevilen ama insanda yemek borusu kanseri konusunda risk faktörü olduğundan kuşkulanılan kırmızı pul biber için ise akademisyenler herhangi bir görüş bildirmiyor. Yine de Babürlü ahırlarının bu diyet programıyla geliştiği görülüyor.

Babürlüler atların renklerinin gizemini çözmek için de büyük çaba sarf etmişlerdir. Yine burada da eski Sanskritçe metinleri tarayarak içgörü elde etmeye çalışmışlardır. Babürlü süvari generallerinden Firuz Cang, Sanskritçe *Aśvashastra*'nın kendi gözlemleri ve Türk-Moğol binicilik bilgisiyle zenginleştirilmiş ve güncellenmiş bir versiyonunu yazdı. Firuz Cang uzun soluklu ve bazen renk konusunda Çinli hipolog Bole kadar anlaşılmaz olabiliyordu:

> Eğer bir atın toynakları siyah ve bacakları beyazsa veya iki bacağı da beyazsa, bu attan kaçınılmalıdır. Üst dudaklarında, testislerinde, toynaklarında, kuyruğunda, başında, gözlerinde ve penisinde siyah, diğer yerlerinde beyaz olan at, krala kayıplar yaşatacaktır.

Öte yandan, inci beyazı bir at uğurludur:

> İranlıların gümüşi, Hinduların "sit baruna" ve Arapların "abyad" dedikleri beyaz, yani inci veya krem gibi veya ay gibi veya kar gibi gümüşi olan beyaz. Beyaz at tek renkse ve kılların yatış yönünün yarattığı helezonlar uyumluysa, o at paha biçilmez, övgüye değer ve uğurludur. Ona sahip olan her evde insanlar memnun ve mutlu olurlar. Savaş vakti o atın sırtında düşmana karşı zafer kazanırsınız.

Firuz Cang'ın görüşleri, Bole'ninkilerde olduğu gibi, kılların yönüyle atın yanal yürüyüş alışkanlıkları ve davranışları arasındaki bağlantıya dair gözlemleri yansıtıyor olabilir. Babürlü imparatorları ve Rajput mihracelerinin elimizdeki atlı portrelerine bakacak olursak, Hintli yöneticiler Firuz Cang'ın tavsiyelerine katılmışlardır. İlginçtir ki Firuz Cang, İran'ın en ünlü atı Rakş'ın doru olmasına rağmen kırmızı taylara karşı da tavsiyede bulunmuştur. Firuz Cang'ın daha pratik tavsiyelerinden biri de savaşa alaca bir atla gitmekten kaçınmaktı. Bunun, alaca rengin uğurlu ya da uğursuz özellikleriyle bir ilgisi yoktu; sadece alaca bir atın bir okçu ya da silahşor için vurulması daha kolay bir hedef olduğu gerçeğiydi. Babürlü imparatorları savaş alanı dışında da alaca atlarının keyfini sürer ve sık sık onlara binerek portre pozları verirlerdi. İran şahı tarafından Cihangir'in oğlu Şah Cihan'a hediye olarak gönderilen yüz attan, pastanın üzerindeki krema ise, Tac Mahal'in mimarı olan Şah Cihan'ın birkaç atlı portresinde yer alan alacalı (benekli) yakışıklı attı.

Atlar ve atçılık konusunda Sanskritçe bir el kitabı olan "Salihotra"dan bir sayfa, Farsçaya "Farasname" adıyla çevrilmiştir, 18. yüzyıl başları.

Saray ressamı Payag'ın yaptığı bu portrelerden birinde Şah Cihan, Arapların çanak gibi yanak kemiklerine ve yılan gibi bir boyuna sahip, ancak Babürlülerin kaslı at eti tercihini yansıtan çok sağlam gövdeli bir ata binerken gösterilmektedir. Yelesi kırmızı ipekten düğümlerle bağlanmıştır, yakut ve zümrüt işlemeli yaldızlı dizgininde sarı renkli bir yak öküzü kuyruğu takılıdır. İşlemeli *şabrak* ya da eyer örtüsü ipek brokardan yapılmıştır. İmparator'un üzengileri kristallerle süslüdür. Yayıyla birlikte kabartmalı bir sadak taşır ama ok taşımaz, aksi takdirde ata binmesi ve inmesi zorlaşabilir. Mücevherli palası birkaç altın kayışla yan tarafına sabitlenmiştir. Bir eliyle dizginleri, diğer eliyle de av mızrağını tutmaktadır. Atlı bir hükümdarın bundan daha güzel bir portresi bulunamaz. Şah Cihan'ın 1628'den 1658'e değin süren saltanatı Babürlü gücünün ve atçılığının zirvesini temsil eder.

Babürlü imparatoru Şah Cihan'ın at üstünde portresi, Payag, 1630.

Tang Çin'inde olduğu gibi Babürlü kadınlar da erkekler gibi atlı sporlardan hoşlanıyordu. Kadınlar ava sık sık eldivenli ve mücevherli zarif bileklerine tünemiş şahinlerle giderlerdi. Seçkin Müslüman kadınlar teoride peçe takmak ve kapalı tahtırevanlarda seyahat etmek zorunda olsalar da, bozkırın kızları gelenekleri çiğneyerek kocalarını, erkek kardeşlerini ve oğullarını taklit edebilirlerdi. Hümayun'un sarayındaki iki *begüm* polo oynamanın yanı sıra atlı okçuluk da yapıyordu. Ancak normalde, erkek hizmetkârlardan oluşan maiyetleri eşliğinde, tepeden tırnağa tül peçelerle örtülü olarak ata binerlerdi.

ran Babürlüler, ipek kumaş ve ipten, saraylar kadar heybetli, yüksek tavanlı ve ışık dolu devasa köşkler inşa ettiler. Eskinin bozkır liderleri gibi Babürlü imparatoru da Agra ya da Delhi'deki Kızıl Kale'de neredeyse hiç kalmıyor, aylarca Hindistan'ı dolaşıyordu. Bu da saraya sık sık piknik yapma ve avlanma fırsatı veriyordu. Babürlülerin yaşam tarzlarına dair günümüze ulaşan tasvirler sadece idealize edilmiş değildi; Babürlüler ideallerini hakikaten yaşıyorlardı.

Sanatları ne kadar rafine olursa olsun, Büyük Babürlüler hiçbir zaman konfor düşkünü bir varoluşa kapılmadılar. Atçılık, Ekber'in tasarladığı gibi özdenetimin nihai sembolü ve siyasi kontrol aracı olarak kaldı: "Büyüklüğü elde etmenin *doğaüstü bir yolu.*"

Gözü pek bir cesaret sergilemek, güzel işlenmiş saraçlar kadar kültürlerinin bir parçasıydı. Ünlü bir olayda, Şah Cihan ve oğulları dikkatsizce savaşan, kızışan savaş fillerinden oluşan bir sergiye yaklaştılar. Fillerden biri rakibinden kurtuldu, kocaman kafasının küçük gözlerini en küçük oğul olan prens Alemgir Şah'ın figürüne sabitledi ve ona saldırdı. Atını tehlikeden uzaklaştırmak yerine, babasının ve imparatorluk sarayının bakışlarının farkında olan on dört yaşındaki çocuk, öfkeli file saldırıp mızrağıyla onu gözünün altından vurdu. Bu gözü pek cesaret gösterisi tüm izleyenleri etkiledi ve Alemgir Şah'ın daha sonra ağabeylerine karşı zafer kazanarak Şah Cihan'ın yerine tahta geçeceğinin habercisi oldu.

Sürekli Hareket Makinesi

Babürlü yönetimi, Afganistan'ın kontrolüne ve sürekli fetihlere bağlıydı; birincisi at tedarikini sağlamak, ikincisi ise atlıları meşgul etmek içindi. İmparatorların tüm eylemleri bu iki zorunluluk etrafında dönüyordu.

Dördüncü Babürlü İmparatoru Cihangir, Afganistan'a olan bağlılığını göstermek için büyük bir güç gösterisi yaptı. Birçok üyesi daha önce Hindukuş Dağları'nın serin havasını hiç deneyimlememiş olan geniş imparatorluk ailesini Kabil'e getirdi ve atası Timur'un tarzına uygun olarak şehrin anacaddesinde bir at yarışı düzenledi. O zamanlar Babürlülerin müttefiki olan Bijapur sultanı Adil Han, doru renkli Arap atıyla yarışı kazandı ve muhtemelen İran ya da Irak'tan gelen paha biçilmez bir başka atı da sürüsüne eklemek üzere uygun bir ödül aldı. Saray özlemle Delhi'nin ovalarına dönerken, İmparator rakiplerine –Özbek, Afgan ve İranlı– atlıların topraklarının kendisine ait olduğunu bildirmişti. Beşinci Babürlü İmparatoru Şah Cihan daha da ileri giderek, atası Babür'ün Özbeklere kaptırdığı toprakları geri almak umuduyla Maveraünnehir'e bir sefer düzenledi.

Ne yazık ki Babürlüler için Afganistan, atlıların Hindistan'ı istila etmeleri için her zaman bir platform olmuş olsa da, Maveraünnehir'i yeniden fethetmeleri için zayıf bir başlangıç noktası teşkil ediyordu. Özbekler çok fazla at gücüne sahipken; Hindukuş, Raju ve İskitler zamanında olduğu gibi 17. yüzyıl Babürlü ordusunun topçuları bir yana, Hint filleri için bile çok büyük bir engel teşkil ediyordu. Şah Cihan ayrıca Batı Afganistan'daki Kandahar'ın kontrolü için zaman zaman İranlı müttefikleriyle de mücadele etmiştir. Tarihçiler Şah Cihan'ın Kandahar için verdiği mücadeleyi bir saplantı, Maveraünnehir'deki iddialarını ise Timur dönemine duyulan nostaljik bir özlem olarak görürler. Ancak bu, İmparator'un öngörüsünü yanlış değerlendirmektir. Hindistan'ın İran ya da Orta Asya'dan istilasını engellemek ve Türki atlarını ithal etmek için Kandahar ve Kabil'e sahip olmanın gerekli olduğunu düşünüyordu. Dünyanın en iyi otlaklarından bazıları, kayıp mirası olarak göz diktiği topraklarda bulunuyordu. Ba-

bürlüler Maveraünnehir'deki seferlerini terk etmek zorunda kaldılar, ancak Şah Cihan'ın saltanatının büyük bölümünde İran ile Kandahar'da mücadele etmeye devam ettiler. İmparator oğullarını bu seferleri yönetmekle görevlendirerek onlan liderliğe başlattı, ancak cesur prens Alemgir bile Kandahar'ı İranlılardan geri almayı başaramadı. Afganlar bu uzun seferlerden, Babürlülerin ikmal hatlarını yağmalamak ve zaman zaman isyan etmek için yararlandılar; bu da daha sonra Babürlüler için ölümcül olacak düzen kaybının habercisiydi.

Şah Cihan ayrıca Bijapur ve Golconda gibi bağımsız sultanlıklar pahasına imparatorluğu güneye doğru genişletmeye devam etti. Babürlülerin Orta Asya atları üzerindeki tekeline rağmen, İran ve Arabistan'dan büyük masraflarla at ithal ederek uzun süre direnmeyi başardılar. Burada Avrupalı bir ulus olan Portekizliler önemli ve genellikle göz ardı edilen bir rol oynamıştır. Babür'ün Hindistan'a girdiği sırada Portekizliler Estado da India'yı* kurmakla; daha önce İranlıların ve Arapların elindeki gelişen at ticaretine el atmakla meşguldü.

Portekizliler genellikle Çin porselenlerini ve Seylan baharatlarını Lizbon ve Anvers'e taşıyan Deniz İpek Yolu'nun oyuncuları olarak düşünülür ve bunu kesinlikle kârlı bir şekilde yapmışlardır. Ancak atlar, Estado da India'nın ve başkenti Goa'nın zenginliğinin ana kaynağıydı. Kral III. Dom João'ya 1527'de gönderilen resmî bir mektupta belirtildiği gibi, "Majestelerinin Hindistan'da sahip olduğu en değerli şey, [Basra Körfezi'ndeki] Hürmüz'den Goa'ya gelen atlardan elde edilen gelirdir." Hindistan Kral naibi Afonso de Albuquerque, Kral'a atların neden bu kadar değerli olduğunu şöyle açıklar: "Bir İran atına sahip olan herkes Dekkan'ın [Güney Hindistan] tamamını yönetebilir." Yerel güçlerin her biri, hem

* Portekiz'in Hindistan ve çevresindeki topraklardaki sömürge yönetimine verilen addır –en.

birbirleriyle savaşmak hem de yaklaşan Babürlü tehdidine karşı kendilerini savunmak için Hint Okyanusu'nun ötesinden at ithal etmek istiyordu. Portekizliler yüklerini en yüksek teklifi verene açık artırmayla satıyordu. Katolik Kilisesi, Hristiyanların dinsizlerle yapılan ticaretten kâr elde etmemesi gerektiğini savunup bu ticareti ahlaka aykırı bularak yasaklamaya çalıştı, ancak *fidalgo*'lar ya da beyler sınıfı bu ticareti vazgeçilemeyecek kadar kârlı buluyordu.

Portekizliler bu ticarette, tüm keşif çağlarını karakterize eden aynı yenilikçilik becerisini sergilediler. Rakip Arap gemileri sadece 70 at taşıyabilirken, onlar bir seferde 400 at taşıyabilen özel gemiler inşa ettiler. Bu yüzen ahırlarda atlar ayakta duracak şekilde bağlanıp darbelere karşı yalıtılmıştı. Zemin, hem atları hem de mürettebatı rahatsız eden kokuları gidermek için dikkatlice temizlenirdi. Portekizliler ayrıca Basra Körfezi'nin ağzında, Hürmüz'deki rıhtımlarda özel amaçlı depolar inşa ettiler. Canlı kargonun hayatta kalma oranı, geleneksel yelkenli tekneler kullanan önceki nakliyecilere kıyasla muhtemelen daha iyiydi. Fiyatları kontrol etmek için Hintli ya da İranlı tüccarlara, tüm atların Goa üzerinden ithal edilmesi şartıyla ticaret izni verdiler. İzni olmayan ya da başka bir limana giden herhangi bir at tüccarı, Portekiz donanması tarafından denizde durdurulursa yükünü kaybederdi.

Şah Cihan, Portekizlilere güneydeki düşmanlarına at tedarik etmeye devam etmeleri halinde onları Hindistan'dan kovacağını açıkça belirtmiştir. Babürlü baskısı altında Portekizlilerin at ticareti azaldı. At ticaretinin gerilemesi Goa'nın altın çağını sona erdirdi, ancak o zamana kadar Aziz Francis Xavier'in büyük türbesini yaldızlamak için Golconda'nın altınlarıyla çoktan ödeme yapılmıştı.

Babürlülere karşı direnen güneyliler, Portekiz ticaretinin azalmasıyla birlikte alternatif at kaynakları aramaya başladılar. Paradoksal olarak, Babürlü seferlerinin kendisi de tıpkı yüz-

yıllar önce Delhi sultanının akınlarında olduğu gibi yerli at yetiştiriciliğinde büyük bir genişlemeyle sonuçlandı. Haydutlar ve akıncılar tarım arazilerinin terk edilmesine neden olurken ve savaşan taraflar binek hayvanları için gene yüksek bedeller öderken, artık boş olan topraklarda at yetiştirmek için yeni aktörler ortaya çıktı. Bu yeni at yetiştiricilerinin en başarılısı Marathalar oldu. Gucerat'tan Mumbai'ye ve oradan da Kerala'ya kadar kıyı boyunca uzanan dağların sırtı boyunca Batı Ghats'ı işgal eden Marathalar, tıpkı Rajputlar gibi başlangıçta atlardan yoksundu. Batı Ghats engebeli ve ormanlıktır, ideal bir at ülkesi değildir; bu nedenle Marathalar daha zengin olan ova komşuları sultan ve mihracelerden at çalarak askeri tarihlerine başlamışlardır. Bu hayvanlardan kalın toynaklı, Ghat'ları aşmak için elverişli ve dayanıklı midilliler üretmeye başladılar. Bunlar Babürlülerin büyük Türki savaş atlarıyla başa baş mücadele edebilecek hayvanlar değildi, ancak Marathalar tarafından gerçekleştirilen ani saldırılar ve baskınlar için mükemmeldi. Süvarileri günde yaklaşık 110 kilometre yol alabilmeleri ve Babürlüler onlara neyin çarptığını anlamadan önce saldırıp ortadan kaybolmalarıyla ün kazanmışlardı. Başlangıçta Babürlüler, Marathaları sıradan haydutlar olarak görüyordu. Ancak at güçleri artmaya başladığında, özellikle de liderleri Shivaji Bhonsle gösterişli bir törenle mihrace tacını giydikten sonra, düşmanları artık onları hafife alamaz oldu.*

Birçok Hintli hükümdar gibi Shivaji Bhonsle de askeri kariyerine diğer yerel savaş ağaları için at tedarik ederek başladı. Zamanla büyük, fetihçi bir devletin hükümdarına uygun kendi süvarilerini organize etti. Kontrol ettiği kalelerin yakınlarında haralar kurdu ve çiftçilere atlarına yem yetiştirmeleri için arazi teklif etti. Muson mevsimi boyunca, askeri seferler

* Mumbai'deki havaalanı ve bir dizi büyük yapı, şimdi onun prestijli ismini taşıyor.

durduğunda, atları bu haralarda boş zamanlarında besleniyordu. Yağmurlar durur durmaz, Dasara festivalinde birliklerini topladı ve Babürlüleri yağmalamak için yola çıktı. Artan zenginliğiyle birlikte haralarına prestijli Arap atları ekledi. Marathalar hâlâ Babürlülerle meydan savaşına giremese de, akınları zengin eyaletleri çorak topraklara çevirdi ve Hindistan'ın büyük bölümünü yönetilemez hale getirdi. Bir Maratha süvari komutanı olan Holkar, Cengiz Han'ın generallerinin sözlerini hatırlatan sözlerle, "Atımın sırtı evim, başının gösterdiği yer de benim ülkemdir," diyordu.

Altıncı ve son Büyük Babürlü olan Alemgir 1658'de tahta çıktığında, Marathaları yatıştırmak için birbiri ardına generaller gönderdi ama başarılı olamadı. Bu cesur atlıların yarattığı tehdit giderek arttı ve Babürlü topraklarının derinliklerine akınlar düzenlemeye başladılar. Alemgir, huzursuz Afganları etkisiz hale getirmek için diplomasi ve hediyeler kullanmaya karar verdi, böylece güneyin nihai fethi için ordusunun tamamını serbest bırakacaktı. Ayrıca bu geleneksel siyasi sorun kaynağından gelebilecek herhangi bir sürprizi önlemek için kaba saba binicilerin atlarıyla Orta Asya'dan Hindistan'a gelmelerini yasakladı. Bir süre için Marathaları ve geriye kalan bağımsız sultan ve mihraceleri egemenliği altına aldı, ancak isyanları bastırmak ve daha önce ele geçirilen kaleleri geri almak hayatının geri kalanını işgal etti. Saray mensuplarının kuzeyin rahat ve göreceli serinliğine dönmek için yalvarmalarına rağmen Delhi'yi bir daha hiç görmedi. Atası Timur gibi Alemgir de ordunun başında sürekli sefer yapmanın iç isyanlara karşı en iyi sigorta poliçesi olduğunu biliyordu. Yine Timur gibi, tüm komşularını uydu devletlere indirgemeye ve rakip askeri güç biriktirmelerini engellemeye çalıştı. Alemgir'in güneydeki seferleri süvariler, kamplar, kervanlar ve kuşatmalarla sürekli hareket eden bir makineyi andırıyordu.

Alemgir, en güney ucu hariç bütün alt kıtayı fethetmeyi başardı. Üniter bir Hindistan onun imparatorluğunun mirasıydı, Britanya İmparatorluğu tarafından kopyalandı ve modern Hindistan'a miras bırakıldı.* Alemgir 1707 yılında doksan yaşındayken atının üstünde öldü. Generalleri, tembellik içinde emekli olmayı umarak rahat bir nefes aldılar. Timur'un 300 yıl önceki halefleri gibi, fetihleri durdurmanın dörtnala koşan bir atı durdurmaya çalışmakla eşit ölçüde tehlikeli olduğunu unuttular.

Alemgir'in varisleri otuz yıl boyunca barışın tadını çıkardılar ancak 300 bin kişilik ordu, Alemgir'in bitmek bilmeyen seferleri sırasında kazandığı uyum ve kondisyonu bu süre zarfında yitirdi. Babürlerin bu nesli Afganistan'ın kontrolünü geri dönüşsüz bir şekilde kaybetti. 1737 yılında, atlıların Hindistan'a asırlık istila yolu olan Kandahar ve Kabil'den, son büyük atlı fatih İranlı Nadir Şah'ın önderliğinde Türkmenler, Özbekler, Afganlar, Kürtler ve Azerilerden oluşan toplam 375 bin kişilik devasa bir düşman kuvveti geldi.

Son Fatih

Cengiz Han, Timur ve Babür gibi Nadir de bir çatışma ve kaos döneminde iktidara geldi. Kandahar'daki asi Afganlar 1722'de zayıflayan Safevi Hanedanı'nını devirerek İran'da bir iktidar boşluğu yaratmıştı. Bir zamanlar şahlarını Mesih'e benzeten İranlı Türkmenler, Kandaharlıların ülkeyi yakıp yıkmasını kayıtsızlıkla izliyordu. Mütevazı bir Türkmen aşiretinde doğan geleceğin fatihi, kariyerine Cengiz Han ve Timur gibi küçük çaplı akınlarla başladı. Cesaretini ve başarısını yerel bir şef,

* Pakistan ve Bangladeş olmadan bile modern Hindistan, hâlâ Babürlü İmparatorluğu'ndan biraz daha büyüktür:
Yaklaşık 3,287 milyon kilometrekareye karşılık yaklaşık 3,108 milyon kilometrekare.

bir süvari generali ve ardından işgalcilere karşı gecikmiş İran direnişini harekete geçirmekten sorumlu başkomutan olmak için kullandı. Onları başarılı bir şekilde İran'dan çıkardıktan sonra Nadir, Türkmen şeflerinin kendisini Nadir Şah ilan etmesini sağladı. Elit ve profesyonel bir savaş gücü geliştirerek Kandahar Afganlarına, Osmanlılara, Ruslara, Özbeklere ve daha sonra da Babürlülere karşı fetih seferleri başlattı.

Nadir'in ordusunun bakımı son derece pahalıydı ve onlara at sağlamak için hazinesini tüketmişti. Babürlü İmparatorluğu'nun 150 milyonluk nüfusunun aksine, Nadir yönetimi sırasında İran'da sadece 6 milyon insan yaşıyordu; bu sayı antik çağdaki bozkır devletleri dönemine kıyasla biraz daha çoktu. Zengin Hindistan'ın Nadir'in ilgisini çekmesine şaşmamalı. İranlı sonradan görme, kendisini durdurmak için gönderilen Babürlü ordusunu bozguna uğrattı ve ardından Delhi'ye girip yağmalayarak Tavuskuşu Tahtı'nı, Koh-i Nur elmasını ve bugünün parasıyla 10 milyar dolar değerinde bir mali tazminatı İran'a geri götürdü.

Babürlü Hindistan'ı asla toparlanamadı ama İran da bundan faydalanamadı.* Nadir Şah kasırgaya binmekten başka bir şey yapmamıştı. Delhi'den gelen ganimet deve yükleriyle sayılsa bile, Nadir'in süvarilerinin ve atlı topçularının maliyeti krallığı iflasa sürükledi. Nadir'in tek çözümü, az sayıdaki tebaasına daha yüksek vergiler koymak ve bitkin askerlerini sonu gelmeyen seferlere sürüklemekti. Onu 1747'de çadırında

* Birkaç onyıl sonra Napolyon Bonapart şöyle yazdı: "Nadir, büyük bir gücü fethetmeyi başardı, düşmanlarını yendi ve görkemli bir şekilde hüküm sürdü. Ancak o, ne şu anı ne de geleceği düşünen o bilgeliğe sahipti. Soyundan gelenler, onun yerini almayı başaramadılar." (İran Şahı Fath Ali Şah Kaçar'a yazılan mektup, Mart 1805; Giorgio Rota tarafından alıntılanmıştır, "Kendi Liginde Mi? Nadir Şah ve İmparatorluğu," *Short-Term Empire*, der. Robert Rollinger, Julian Degen ve Michael Gehler (Wiesbaden: Springer, 2020)).

öldürdüler ve ardından varisleri tahmin edilebileceği gibi birbirlerini öldürdüler. Nadir'in ölümü hem Hindistan'da hem de İran'da yeni bir kaos döneminin başlamasına neden oldu.

Nadir'in öldürüldüğü haberini aldıktan sonra hızlı düşünen süvari komutanı Ahmet Han, Şah'ın hazinesini ele geçirdi ve uzun süredir Powindah at ticaretiyle bağlantılı olan Herat ve Multan'daki sadık Afgan aşiret üyelerini etrafında topladı. Önce Herat, Kandahar ve Kabil'in; ardından da Pencap ve Keşmir'in kontrolünü ele geçirdi. Ahmed Şah *Dürrani* ("nadir inci") olarak taç giydi ve bugünkü Afganistan'ın kurucusu olarak kabul edildi. Yine de Ahmed Şah'ın fetihleri modern bir devletin kurulmasıyla değil, Cengiz Han ve Timur'un zaferlerindeki gibi doğru zamanda doğru şartlarda at sırtında görünen kişiye karşı koşullu bir sadakat durumuyla sonuçlandı. Ahmet Şah'ın ani yükselişi, atlı Asya fatihleri döngüsünün asla durmayacağını gösteriyordu; gerçekten de 19. yüzyılın ilk yirmi yılına kadar da durmadı. Ancak daha şimdiden inisiyatif Orta Asya, İran ve Afganistan'ın at yetiştiren uluslarından büyük, yerleşik imparatorluklara doğru kaymaya başlamıştı.

Timur ve Babür'ün izinde, yeni ilan edilmiş hükümdar Ahmet Şah, huzursuz atlılarını meşgul etmek için Çin'i işgal etmeyi düşündü. O dönemde iktidarda olan Qing Hanedanı'nın at tedariki sorununu seleflerinden daha iyi çözdüğünü anlayan daha sakin kafalar, Kral'ın bu heveslerini kırdı. Çin ile barışçıl ticaretin daha iyi bir seçenek olacağını öne sürdüler. Böylece Ahmet dört *arghamak* atı seçti ve onları bir elçiyle birlikte Pekin'e gönderdi. Qing imparatoru Qianlong için bunlar güzel atlardan fazlasıydı: Tang Hanedanlığı'nın eski "Batı eyaletlerinin" yeniden imparatorluk çatısı altına dönmesinin bir sembolüydü.

10

İmparatorluklar Geri Dönüyor

Çin ve Rusya, 1584-1800

Dört Afgan Atına Hayranlıkla Bakarken

Qing Hanedanı'nın Qianlong İmparatoru, Ahmed Şah'ın elçisi Khwaja Mir Khan'ı Pekin'in kuzeyindeki serin dağlarda bulunan av köşkü Mulan'da kabul etti. Yıl 1763'tü. Khwaja Mir Khan, her biri renkleriyle tanınan uzun atlar olan dört *arghamak*'ı takdim etti: "Chao'er Lu" (yuvarlak çizgili gri), "Lai Yuan Liu" (kırmızı siyah), "Moon Bone Lu" (kırmızı toynaklı sarı beyaz) ve "Ling Kun Bai" (kırmızı toynaklı beyaz). İçlerinden birinin boyunun yaklaşık 2,03 metreye ulaştığı rivayet edilen, ortalamada boyları yaklaşık 1,73 metre olan atlar imparatorun çok hoşuna gitmiştir. Hemen Giuseppe Castiglione'ye, onları uygun bir resimle şereflendirmesini emretti. Binicilik portreleri konusunda uzman olan İtalyan Cizvit, onlarca yıl boyunca resmî ressam olarak görev yapmış hatta imparatorun en sevdiği atları resmedebilmek için Yasak Şehir'deki imparatorluk ahırlarının yakınında yaşamayı seçmiştir. Qianlong, Yüe-çi ve Kuşanların soyundan gelen Ahmed Şah'ın artık uzak Afganistan üzerindeki Qing hükümdarlığını zımnen kabul etmesinden özel bir memnuni-

yet duyuyordu. Buna karşın Qing İmparatoru, el pençe divan durmayan, patavatsızca konuşan ve yemeğini yerken berbat sesler çıkaran Khwaja Mir Khan'ın kaba davranışlarından pek de memnun kalmamıştı.

Aslında imparatorun, Afgan ve diğer bozkır elçilerini Mulan'daki imparatorluk çadırında kabul etmesinin nedeni, bunların çoğunlukla Pekin'de sunulan operalardan ve boğucu saray izleyicilerinden sıkılacak türden açık hava insanları olmasıydı. Burada imparator daha rahat olabilirdi ve kibar olmayan ziyaretçileri protokol için daha az sorun teşkil ediyordu. Av sahaları bu bozkır elçilerine tanıdık bir eğlence sunuyordu. Avlanmaya, ozanların müziğinin tadını çıkarmaya, okçuluk ve güreşteki hünerlerini göstermeye ve günü mayalanmış kısrak sütü içkileriyle bitirmeye teşvik ediliyorlardı. İmparatorun kampı, ana yönleri işaretleyen dört renkli sancak arasına yerleştirilmişti ve atlıların kendilerini hem evlerinde hem de bozkırın yüce hükümdarının huzurunda hissetmesini sağlıyordu.

Tıpkı 7. yüzyılda Tang Hanedanlığı'nın zirve döneminde lider olan ve kendisini açıkça benzettiği Taizong gibi, Qianlong da hem Cennetin Oğlu hem de yüce handı. İmparatorluğu, Sincan eyaletinin kuzey kısmı, Tibet, İç Moğolistan, dış (bugünkü) Moğolistan ve modern Kırgızistan'ın bir kısmı da dâhil olmak üzere Taizong'unkinden daha genişti. Toplamda bugünkü Çin Halk Cumhuriyeti'nden daha büyüktü. Qianlong özel hayatında kendi kendine gözlemler yapıyor ve imparatorluk koleksiyonundaki paha biçilmez antik eserlerin üzerine övgüler karalıyordu. Castiglione'nin 1758 tarihli atlı portresi imparatoru, Diego Velasquez'in 17. yüzyılda İspanya Kralı IV. Felipe'yi resmettiği tablosunu hatırlatırcasına görkemli bir zırh içinde tasvir eder. Gururlu bakışı ve umursamaz pozu, hükümdarın tahtta oturduğu geleneksel imparatorluk portrelerindeki sakin, düşünceli, sabit bakışlardan çok

farklı bir Avrupa monarşi idealini yansıtmaktadır. Hiçbir resim, Qianlong'un kişiliğini daha iyi özetleyemez.

Adil olmak gerekirse, Khwaja Mir Han'ın ziyareti sırasında Qianlong geriye dönüp memnuniyetle otuz yıllık hükümdarlığına bakmayı hak etmişti: Bir zamanlar huzursuz olan bozkır sınırında barışı tesis etmiş ve 2000 yıl önce Hunlar zamanından beri bu toprakları karakterize eden akın döngüsüne bir son vermişti. Bozkır halkına yönelik politikası, her türlü bağımsızlık girişiminin acımasızca bastırılması ve at yetiştiricilerinin yaşam tarzını destekleyip korumak için kapsamlı çabaların bir kombinasyonuna dayanıyordu. Çin tarihinde ilk kez, Qianlong'un liderliği altında, imparatorluk yetkilileri yerleşik nüfusla at yetiştiricileri arasındaki çatışmaları azaltmak için engelleyici önlemler alarak müdahale etti. Qing yönetiminden önce, bozkırdaki kıtlıklar ve çatışmalar yerleşik bölgelere akınlara yol açıyordu. Ancak Qing yönetimi, 18. yüzyılda sıkça görülen yıkıcı don olaylarında yaşanan kıtlık dönemi yardımlarını güvence altına aldı; kimse kötü hava koşulları ya da sığır kaybı nedeniyle açlıktan *ölmeyecekti. Qing yetkilileri, sürüler için kötü zamanlar* beklentisiyle yağışları ve otların boyunu dikkatle izliyordu. 1748'de çok az yağmur yağdı ve Moğollar atlarının %60 ila %70'ini kaybetti; bu da hayatta kalmak için günde iki kâse kısrak sütüne bağımlı olan bir halk için açlık anlamına geliyordu. Ancak bu aynı zamanda Qing ulak servisi, ordusu ve diğer devlet işlevleri için binek atlarının olmaması anlamına da geliyordu.

Qing, Qianlong imparatoru döneminde açlık çeken Moğollara elli beş kez yiyecek ve hayvan desteği sağlamış ve bu cömertliğin bedelini ödemek için Çin'in kaynaklarını seferber etmiştir. 18. yüzyıl Çin'i, önceki hanedanların yapamadığı bir şekilde bozkırı sübvanse edebilecek kadar zengin ve iyi

örgütlenmişti. Bozkır nüfusu 3 ila 5 milyonun üzerine pek çıkmazken, Çin Tang döneminde 50 milyondan, Qing döneminde 200 milyona çıkmıştı. Bu durum hanedana bozkır sınırlarını kontrol etmek için çok daha büyük kaynaklar sağladı. Sonuç olarak, Tang ve Kubilay Han'ın haleflerinin aksine Qing, 1912'de hanedanlığın çöküşüne kadar Çin'e sağlam bir şekilde bağlı kalan bozkır at yetiştiricilerinin desteğini hiçbir zaman kaybetmedi. Bu sayede Qing, daha önceki tüm Çinli ve bozkır kökenli hanedanların başarısız olduğu yerde başarılı oldu. Bozkır atlılarıyla kurdukları bu ittifak sayesinde nüfuzlarını Afganistan sınırlarına kadar genişletmeyi başardılar. Qianlong ve Qing bozkırın nasıl yönetileceğini iyi öğrenmişti. Ne de olsa Qing için bu, söz konusu işi doğru yapmak adına ikinci denemeleriydi.

Altın Hanlar Geri Dönüyor

Qing Hanedanı'nın bozkır atlılarına duyduğu yakınlık onların kökenlerini yansıtıyordu: Cengiz Han'dan önce, 1115'ten 1234'e kadar Pekin'i yöneten Altın Hanları olan Curçen ulusunun soyundan geliyorlardı. Song Hanedanı'nının 1121'de Kitanlar pahasına Curçenleri teşvik etmesi gibi, 14 ila 17. yüzyıllar arasında iktidardaki Ming Hanedanı da nefret edilen Moğolların potansiyel canlanmasına karşı bu at tüccarlarını destekledi. Böylece Curçenler bir kez daha Çin'in başlıca binek atı tedarikçileri haline gelmek üzere gökten zembille inmiş gibiydi. 1570'lerde Nurhaci adında genç bir Curçen, babası ve dedesine Çin'e yaptıkları at ticareti seferlerinde yardım etmiş ve en iyi atları getirmelerinin ödülü olarak onursal Çin ünvanlarını almışlardır. Ming, Nurhaci'nin klanının bugünkü Liaoning eyaletinde at ticareti için bir pazar yeri kurmasına izin verdi. Bu gelişen ticaret kısa sürede Nurhaci'yi zengin ve güçlü bir lidere dönüştürdü.

Zorlu bir diplomat ve stratejist olan Nurhaci, Çinlilerle yakın ilişkilerini sürdürürken aynı zamanda komşu Moğollarla da köprüler kurmuş; ailesiyle Cengiz Han soyundan gelen Borijin prensleri arasında evlilik ittifakları oluşturmuştur. Gelinler ve hediyeler karşılığında Moğollar Nurhaci'ye atlar sağlayarak bozkırdaki nüfuzunu artırdı. Bu artan güç, Nurhaci'nin oğlu ve halefi Hong Taiji'yi 1636'da iktidara geldiğinde imparatorluk ünvanı almaya teşvik etti. Ayrıca halkının Curçen olan adını Mançu olarak değiştirdi; böylece bugün Mançurya'dan, Mançu Hanedanı'ndan ve Mançu halkından bahsediyoruz.

Yeni imparatorluk aslında Moğollar ve Mançulardan oluşan bir müşterek hâkimiyetti. Hong Taiji iki halk arasında sıkı bir eşitlik sağladı. Her biri 10 bin ila 15 bin arasında değişen sekiz sancak ya da tugay, toplamda 200 bin askerden oluşuyordu ki bu, başlangıçta yalnızca günümüz Çin eyaletlerinden İç Moğolistan, Heilongjiang, Jilin ve Liaoning'i kapsayan bir bölge için muazzam bir güçtü. Sancak teşkilatı, Mançu liderliği tarafından at yetiştiricilerinin geleneksel şeflerine olan bağlılıklarını zayıflatmak için kullanılan av partilerinden doğmuştur. Sancakbeyleri, Cengiz Han'ın savaşçılarının disiplinine sahip birinci sınıf bir süvari ordusu oluşturarak yeni imparatoru Çin'in kaderinin zorlu bir hakemi haline getirdi. Ming Hanedanı artık doğal felaketler, kıtlıklar ve bunlara eşlik eden köylü isyanlarıyla kuşatılmıştı. İsyancılar tarafından kuşatılan son Ming imparatoru 1644 yılında Pekin'de intihar ettiğinde, daha sonra Shunzi imparatoru olarak bilinen Hong Taiji'nin genç oğlu imparatorluk başkentine at sürdü, isyancıları kovaladı ve kendisini cennetin yeni oğlu ilan ederek hanedanı için Qing yani "Saf" adını aldı.

Çin bir kez daha, kendilerini iki eski rakip olan Altın Hanlar ve Cengiz Han'ın halefleri olarak gören at yetiştiricileri-

nin egemenliğine boyun eğdi. Dünya Fatihi'nin torunları olan Moğol hanları, yeni imparatora 8 beyaz at ve 1 beyaz deve getirerek bağlılıklarını belgelediler, ayrıca sonsuza kadar her yıl 9 beyaz hayvan daha getirmeyi taahhüt ettiler. Moğol at yetiştiricilerinin bağlılığı, Çin'i yönetme stratejisi Moğol, Curçen ve daha önceki Kitan başarısızlıklarının derslerini içeren yeni Qing rejiminin hırsları ve yöntemleri üzerinde önemli etkilere sahipti. Bu hanedanların hepsi, giderek daha yerleşik hale gelen yönetici sınıf bozkırlı kuzenlerinin sadakatini ve at gücünü kaybettiğinde çöktü. Bu nedenle Qing imparatorları, Çin eyaletleri Ming yasalarıyla yönetilmeye devam ederken, bozkır bölgelerinde geleneksel Moğol ve Mançu yasalarına göre idare ve adalet sağlamaya hizmet edecek devlet organlarını dikkatlice belirledi. Mançu ve Moğol sancakbeyleri ordunun belkemiğini oluştururken, etnik Çinliler arasında da ilave, ikincil sancakbeyleri yetiştirildi. Başlangıçta Qing ordusu sadece süvarilerden oluşuyordu ve Qianlong zamanında hâlâ toplam 200 bin asker vardı. Piyade oranı daha yüksek olan garnizon birlikleri ise 400 bin askere sahipti. Bu, dünyanın en büyük ordusuydu. Sadece Napolyon'un *Grande Armée*'si Haziran 1812'de kısa süreliğine aynı büyüklüğe ulaşmıştı.

Qingler at ihtiyaçlarını karşılamak için bugünkü İç Moğolistan'ın bozkır toprakları üzerindeki kontrollerini yoğun bir şekilde kullandılar ve burada kendi haralarını kurdular. Atları bağımsız çobanlardan temin etmediler, bunun yerine imparatorluk sürülerini yönetmek için Moğol çobanları çiftlik elçileri olarak işe aldılar. Bu sayede, Cengiz'in soyundan gelen kır halkının yaklaşımının aksine, yerel siyaseti işin içine katmadan yeterli miktarda at tedariki sağlamışlardır. Tang'ın devletçi yaklaşımına dönüş mahiyetinde bu at çiftlikleri, imparatorluk harası, imparatorun kişisel kraliyet

harası ve çeşitli sancak alaylarının haraları da dâhil olmak üzere devasa bir bürokrasiyi temsil ediyordu. Her biri 12 bin kısraktan oluşan 40 sürünün otlatılması için 5,5 milyon dönüm ayrılmıştı.

Daha sonra, Qing uzak bozkırlarda askeri seferler düzenlediğinde, Moğolistan'dan at tedarik etmenin pratik olmadığı ortaya çıktı; bu nedenle ordu yaklaşık 2600 kilometre batıdaki Kazaklardan at satın aldı. Bu ticaret, at tüccarlarına karşı karakteristik olarak güvensiz olan devlet tarafından sıkı bir şekilde kontrol ediliyordu. Qing, Urumçi'nin batısında, devletin at alımları sırasında özel tüccarlara kapalı olan bir pazar yeri kurdu. Qing'in at gücüne yaptığı yatırım o kadar büyüktü ki, küresel bir arz sıkıntısı yaratarak fiyatları yükseltti. Bu durum Kazakları önemli ölçüde zenginleştirirken, Hindistan'ın Orta Asya'dan at temin etmesini zorlaştırdı. Qing, Çin'in geleneksel olarak çalkantılı olan hudutlarının artık barışa kavuşacağını umuyordu.

On Ünlü Zaferim

Bu *Pax Sinica* (Çin Barışı) herkesi tatmin etmedi; Qing'in himayesinden faydalanamayacak kadar Çin'den uzakta olan en batıdaki Moğolları yani Oyratları* zayıflattı. Kendi çobanlarının sadakatini korumak için Oyrat hanlarının onlara, ya cazip pazarlara erişim ya da kârlı akın seferlerine katılma fırsatı gibi bir şeyler sunması gerekiyordu. Oyrat hanları bu emellerine ancak çobanları Çin'i tehdit edecek kadar büyük bir grup halinde birleştirirlerse ulaşabilirlerdi. Bu doğrultuda, yüksek Oyrat hanları dönüşümlü olarak yağma için Qing Çin'ine saldırıyor ve on yedi yüzyıl önce Hunların yaptığı gibi pazara

* Eleuthler ve Zhungarlar olarak da bilinen bu halk, her iki adın da şaşırtıcı bir yazım çeşitliliği vardır.

daha iyi erişim için pazarlık yapıyorlardı. Bu akınlar, onları pasifize etmek için batıda kapsamlı seferler düzenleyen Qing imparatorları için tahammül edilemez olduğunu kanıtladı. Oyratlar 1720'lerde 50 bin kişilik bir Qing ordusunu yok etti, Qing'in İç Moğolistan'daki büyük haralarından birini ele geçirdi ve 12 bin atı alıp kaçtı.

Aynı derecede endişe verici olan, Oyratların Ruslarla flört etmesi ve onlardan modern toplar almasıydı. Rusya yüzyıllar boyunca barışçıl bir şekilde Çin çayı karşılığında Sibirya kürkü ticareti yapmış ve Çin'e karşı hiçbir zaman saldırgan bir niyet göstermemişti.* Ancak Qing, Oyratların her an kendilerini Rus tebaası ilan ederek bozkırdaki güç dengesini bozabileceklerini biliyordu. Babürlülerin Afganistan'ı at güçlerinin anahtarı olarak görmeleri gibi, Qing imparatorları da Moğolistan üzerindeki kontrollerine yönelik her türlü tehdidi varoluşsal bir tehdit olarak görüyorlardı. Oyrat sorunu halledilmeliydi.

1735'te tahta çıkan Qianlong, başlangıçta uzlaşmayı denedi. Oyrat liderlerini Mulan'daki yıllık avlarına katılmaya davet ederek Qing sarayının gücünü, Mançu ve Moğol soylularının atlı hünerlerini gösterdi. Ancak at sırtında yaptıkları bu diplomasi oyunu, Oyratları hırslarından vazgeçmeye ikna etmedi. Hanlarından biri, sonbahar avı için pek de isteğe bağlı olmayan bir davete icabet etmeyi reddederek Qianlong'a

---

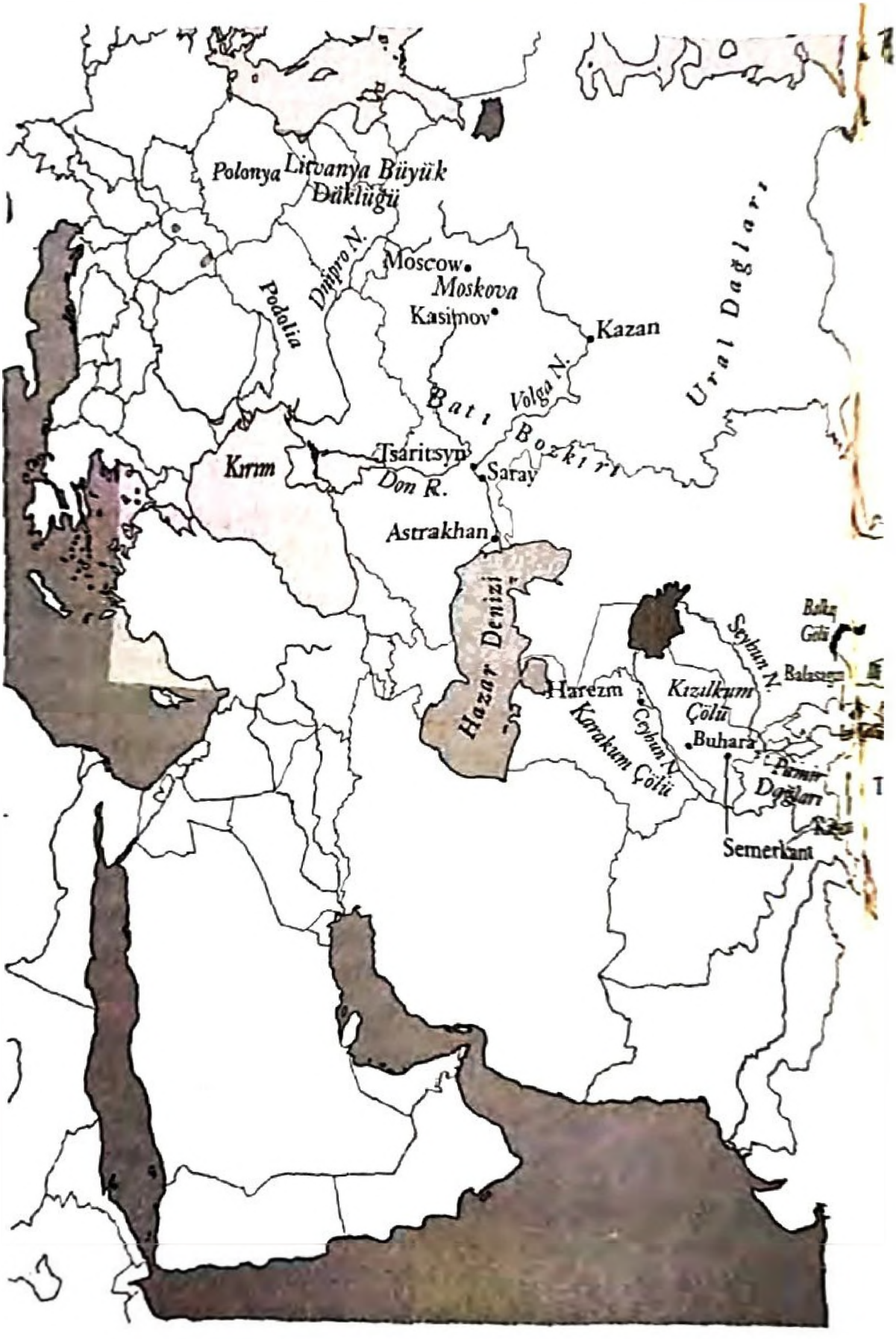
*Rusya ve Çin, IV. Ivan dönemi itibarıyla Sibirya sınırını paylaşmış olsa da ormanlar arasındaki seyahat zorlukları, Sibirya'yı askeri saldırılar için pek uygun bir başlangıç noktası haline getirmemişti. Ancak Rusya, Pasifik Okyanusu'na giden Trans-Sibirya hattını inşa ettikten sonra Moğolistan ve Mançurya'yı ele geçirmeyi istemeye başladı. Sovyet kontrolündeki Moğolistan, daha sonra Çin'den ayrıldı. İlginç bir şekilde, bugün Tayvan'daki Çin Cumhuriyeti, Moğolistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanımazken, Çin Halk Cumhuriyeti Moğolistan'ın bağımsızlığını tanımaktadır.

meydan okudu. Daha da kötüsü, önemli bir at kaynağı olan Tibet'i Qing kontrolünden koparmak için Dalai Lama ile işbirliği yaparak bir komplo kurdu. İmparator bu şefi ve ayrıca Oyrat ulusunu yok etmeye karar verdi.

Qianlong'un Çinli, Moğol ve Mançu bakanları ve savaş konseyi üyeleri, sarayın bir zamanlar kan terleyen atların imparatoru Wudi'ye karşı kullandığı argümanları kullanarak onu uzak bozkırlarda savaşmaktan vazgeçirmeye çalıştılar. Oyrat otlakları yaklaşık 3200 kilometre uzaktaydı, üstelik üstelik arada susuz bir çöl bulunuyordu ve o bölgeyi fethetmekle kazanılacak hiçbir şey yoktu. Saray mensupları imparatora Han Hanedanı'nının MÖ 1. yüzyılda Fergana'dan kan terleyen atları geri getirmek için yaptığı seferde askerlerinin %60 ila 70'ini ve 100 bin atı kaybettiğini hatırlattı. 7. yüzyılda Tang Hanedanı kuzeybatıya doğru agresif bir genişleme hareketi başlatmış, ancak Tang egemenliği burada sadece kısa bir süre için rakipsiz kalmıştır. 10. yüzyıldan 13. yüzyıla değin hüküm süren Song Hanedanı hiçbir zaman bozkıra girmeye cesaret edememişti: Kuzey Çin ovasına yönelik tehditleri savuşturmakta yeterince sorun yaşamışlardı. Ming Hanedanlığı döneminde Yongle imparatoru, 1403'ten 1424'e kadar Moğollara karşı beş büyük başarısız sefer düzenlemiş ve sonuncusunun ortasında ölmüştü. 1449'da bir başka Ming imparatoru Zheng-tong, Pekin'in batısında Oyratlara karşı bizzat sefere çıkmış ve onların esiri olmuştur. Daha yakın zamanlarda, 1690'larda, Qing'in Oyratlara karşı düzenlediği seferlerde bozkırda 90 gün yol aldıktan sonra su tükenmiş, neredeyse bütün orduyu ve atlarını susuzluktan kaybederek geri dönmek zorunda kalmışlardır.

Ama Qianlong caydırılamazdı. Seferinin başarısını garanti altına almak amacıyla Oyratlara yapacağı son saldırı daha önce yapılanların hepsinden daha büyük olacaktı. Qing'in se-

Rusya ve Çin bozkırı paylaşıyor.

Dış Moğolistan
Mançurya
İç Moğolistan
Mulan
Pekin
Xinjiang
Hami
Tanrı Dağları
Yumen Geçidi
Gansu
Sarı N.
Tibet Platosu
Tibet
Guangzhou

lefleri 90 günlük seferler için her biri 30 bin askerden oluşan üç ordu toplamıştı. Bu kez bozkırda bir ya da iki yıl boyunca faaliyet gösterebilecek 50 biner kişilik üç ordu bulundurma planları tamamlanmıştı. Hazırlıklar Rabelais'nin epik hicvi *Gargantua*'dan pasajlar gibiydi: Komiserler yaklaşık 1200 ton tahıl, 1360 ton erişte, 450 ton ekmek ve 12.000 parça koyun eti topladı; 200 bin ton kurutulmuş et elde etmek için 40 bin baş öküz ve 20 bin baş koyun kesildi. Erzak maliyeti, nakliye maliyetinin yanında devede kulak kalıyordu. Ordu, Çin İmparatorluğu'nun ana ticaret arteri olan Büyük Kanal'dan Tarım Havzası'ndaki uzak vaha Hami'ye nakliye için pirinç fiyatından on kat daha fazla para ödedi. Son aşamada, Müslüman olduklarından, Budist Oyratlara dini önyargılarla yabancılaşmış olan yerel Türklerin desteğinden faydalanıyorlardı. Sınırda hem Hami'de hem de daha da yakın olan Turfan'da güvenli bir şekilde depolanan erzakla, Qing süvarilerinin harekât menzili yalnızca yaklaşık 190 kilometre, yani iki veya üç günlük bir yürüyüş olacaktı.

Qianlong'un seferinin lojistik başarıları, çağdaşı Avrupa çabalarının üzerinde yer almaktadır. Louis'nin savaşlarında, Fransız ordusu esasen topraktan geçiniyor, yürüdükleri Almanya ve Hollanda şehirlerini yağmalıyor ve aç bırakıyordu. Herhangi bir yerde kalırlarsa kendilerini besleyemezlerdi, çünkü stratejik depoları yoktu. Napolyon'un 1812'de Rusya'yı işgali de aynı şekilde sürekli bir ilerlemeyi gerektiriyordu, çünkü ordu önüne çıkan her şeyi yiyordu. Napolyon'un bu seferdeki en büyük zayıflığı ve nihai yenilgisinin muhtemel nedeni, atları için yem eksikliğiydi. Moskova'yı ele geçirdiğinde artık süvarisi kalmamıştı. Çin'in Oyratlara düzenlediği seferin en önemli avantajlarından biri, Qing ordusunun 100 bin atının Napolyon'un Moskova'ya yaptığı seferden daha uzun bir mesafeyi katetmek zorunda olmasına rağmen,

yolun bir kısmında otlayabilmesi ve bunun dışında muazzam yiyecek depolarıyla beslenebilmesiydi.

Qianlong'un orduları 1755 ve 1759 yılları arasındaki iki seferde Oyratları yenerek Gansu eyaletindeki Yeşim Kapısı'ndan İli Nehri ve bugünkü Kazakistan'da yer alan Balkaş Gölü'ne kadar tüm doğu bozkırlarını işgal etti. Qianlong imparatoru, karakteristik olarak, son ve kesin zaferi elde ettiğinde Mulan'ın av parkında avlanıyordu:

> Günlerce devam eden törenlerden sonra, Mulan'da geyiklerin kükreme zamanı gelir. Bin atlı ok ve yaylarıyla beklemektedir. Kuzeye doğru gidildikçe soğuk öyle artar ki kaç *kat giyilirse giyilsin ısınmak mümkün olmaz. Atlı haberciler* batıdan iyi haberlerle gelir. İyi bir havadis bırakır. Sonbahar avının yanı sıra, uzaktaki kabileler gelip bana seyis olarak hizmet edeceklerdir.

Daha sonra olanlar göz önüne alındığında, bu kabilelerin nasıl seyis olacakları pek de belli değildi. İmparator, Oyratların bir halk olarak yok edilmesi için kesin emir verdi. Qingler, Oyratlar arasında çiçek hastalığını yaydı. Hastalıktan ölmeyenler ya da sistematik katliamlarda öldürülmeyenler, Mançu ve Moğol sancakbeyleri tarafından köleleştirildi. İmparator'un seferinin sonunda bir milyondan fazla Oyrat'ın öldüğü düşünülmektedir. Bu belki de ilk büyük ölçekli ve tarihsel olarak kanıtlanmış soykırım örneğiydi. Bu olay, at yetiştiren bir halkı isteksiz bir siyasi boyun eğmeye zorlamanın bir yolu olmadığını, ancak Qing Çin'inin sınırsız kaynaklarını tek başına kullanarak onları ortadan kaldırmanın mümkün olduğunu gösterdi. Qingler artık boş olan bozkıra, sadık Moğollar, Kazaklar, etnik Çinliler ve Türkler de dâhil olmak üzere yeni halklar taşıdı. Eski Oyrat topraklarına "Yeni Bölge" anlamında *Xinjiang* adını verdiler. Daha sonra Rus etnologlar

Sincan'da Türkçe konuşanlara, Tang dönemindeki bir krallığa atfen Uygur adını verdiler.

Qianlong'un Oyratlara karşı kazandığı zaferlerin raporları Kanton'daki yabancı tüccarlara ulaşıyordu; karşıt güçlerin büyüklüğü, savaştıkları mesafeler ve savaşların şiddeti tarif edilemez nitelikteydi. Yine de yorulmak bilmeyen Giuseppe Castiglione ve Avrupalı Cizvit ve Çinli ressamlardan oluşan bir ekip, İmparator'un on zaferini kutlamak için yazdığı on şiirden esinlenerek savaş sahnelerini resmetti. Xian yakınlarında gömülü olan Birinci İmparator'un pişmiş topraktan yapılmış ordu figürleri gibi, Castiglione ve ekibinin çizimleri de Qing ordusunun düzinelerce askerini ve süvari generalini tasvir ederek cesaretlerini anıtlaştırıyordu.

Propaganda, devlet yönetiminin önemli bir parçası olduğu için imparator bu zaferleri geniş çapta kutlamak istiyordu. Bu nedenle Fransa Doğu Hindistan Kumpanyası'nın bu çizimlerin bakır gravürlerini yapma teklifine olumlu baktı; bu gravürler daha sonra çoğaltılıp imparatorluğun dört bir yanına ulaştırılabilirdi. Diğer Avrupalı denizci güçlerle birlikte Fransa da zengin Çin'in muazzam pazarlarına daha iyi erişebilmek için Qianlong'un gözüne girmeye hevesliydi. Bizzat Kral XV. Louis tarafından desteklenen Paris'in en büyük gravür sanatçıları, tamamlanması yedi yıldan fazla süren on altı levha üretti. Levhalar 1772 ve 1775 yılları arasında baskı makineleriyle birlikte dikkatlice Guangzhou'ya taşındı ve oradan Pekin'deki saraya sunuldu. Qianlong alışılmadık bakır levha teknolojisinden çok memnun kaldı. XV. Louis, Versailles'da sergilemek üzere bir set sakladı. Bunlar şimdi Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir.

Çin İmparatoru'nun Fetihleri olarak bilinen on altı levhadan onunda Qianlong'un hatıra şiirleri resmedilmiştir. Bir levha, *Arkul Savaşı*, Mançu ve Oyrat süvarilerinin çatışmasına odak-

lanmaktadır. Oyratlar, tüfeklerle donanmış ve eyerden ateş eden atlı ejderhalar kullanmaktadır, ancak Mançular deve sırtındaki toplu topçuların desteğinden yararlanmaktadır. Oyratlar daha sonra eşit olmayan güçlükler karşısında engebeli arazide kaçarlar. İkinci bir levha, 1759'da Oyratların Çin ordusunu Yarkend vahasında sıkıştırmayı başardıkları dramatik bir olayı tasvir etmektedir. Çinli komutan, kompozisyonun merkezinde, ordunun çaresiz durumunu gösteren kayalık dağlar ve bulutlarla çevrili olarak gösterilmiştir. Tepeden tırnağa zırh kuşanmış ve kamçısıyla, kuşatılmış birliklerine el kol hareketleri yaparak sakin tavrıyla onları da sakinleştirir. Ufukta, Çinlilerin kuşatmasını kaldıracak ve Oyratları kaçırtacak takviye kuvvetler görünmektedir. *Oroi Jalatu Muharebesi*'nde Qingler, çadırlarında uyuyan Oyratları basıp onları çırılçıplak soyarak ya esir alırlar ya da götürüp idam ederler. Oyratların nihai teslimiyetinde, İli Nehri'nin kıyısında, dizlerinin üzerine çöktükleri, tüfeklerini uzanmış kollarına aldıkları görülür. Koyunları, sığırları, develeri ve atları bir araya toplanır. Bir grup Budist *lama* teslim olan savaşçılar için araya girmeye çalışırken, bir başka Oyrat grubu da geniş İli Nehri'ni yüzerek geçmeye çalışır. Mançu sancakbeyleri teslim olanları karşılamak üzere tırıs tempoda at sürerler.

Bu baskı koleksiyonu, Qing İmparatorluğu'nun en parlak dönemine ve şimdiye kadar yapılmış en büyük süvari seferine uygun bir saygı duruşu gibidir. Qing'in bozkırdaki zaferleri Çin İmparatorluğu'nun büyüklüğünü iki katına çıkardı ve komşuları yeni, süper büyük Çin karşısında seçeneklerini ölçtükçe Asya'da kalıcı yankılar yarattı. Çin'in gücünden duyulan korku, kısmen iş yapma hevesiyle dengelendi. Afgan Ahmet Şah, Buhara'nın Özbek hanı ve Kazak ordularının hepsi Qing'e süvari atları tedarik ederek kâr elde etmeye çalışıyordu. Qing'in 18. yüzyıl Çin'inin muazzam kaynaklarını

verimli bir şekilde seferber etmesi ve bozkır komşularıyla dönüşümlü olarak cömert ve acımasız ilişkiler kurması, bozkırın bir daha asla Çin'i tehdit etmemesini garanti altına alıyordu. Bunun yerine, imparatorluğa yönelik bir sonraki tehlike tamamen beklenmedik bir yönden geldi ve atlarla hiçbir ilgisi yoktu.

1793 yılında, seksen iki yaşında olan Qianlong hâlâ Mulan'da yeni elçileri ağırlıyor ve onları geniş sarı çadırında kabul ediyordu. Buhara'dan gelen Türkler güzel atlar getirmişlerdi ama aynı gün, deniz yoluyla gelen beklenmeyen bir elçinin de haberi geldi. Atları yoktu ve ticareti Çin Seddi'nden değil, Çin'in limanları üzerinden yapmak istiyorlardı. Kısa ve tuhaf bir karşılamanın ardından yaşlı hükümdar yeni bir ticaret antlaşması yapma taleplerini reddetti. Yabancı diplomatlara verdiği resmî yanıtı, "titreyerek itaat et" sözcüklerini de içeren geleneksel vermilyon yazısıyla imzaladı. Hedeflenen alıcı Büyük Britanya Kralı III. George'du. Bu, İngilizlerin ve daha sonra Fransız ve Amerikalıların Çin pazarına girmeye yönelik hoş karşılanmayan çabalarının ilkiydi. At yetiştiren Mançular, bu genişleyen deniz imparatorluklarını uzakta tutmanın güçlüklerini hafife almışlardı.

Qing Hanedanı, Çin'in her başarılı fethinin kaynağı bozkır olduğundan, sınırlarının savunulmasının hayati önem taşıdığını düşünüyordu. Onlara göre Batılı, denizci uluslar onların varlığı açısından hiçbir zaman tehdit oluşturmayacaktı. Bu yüzden Qingler bozkırda büyük bir askeri tesis kurarak bu toprakları bugüne kadar Çin'in elinde tutmayı başardılar.* Gerçekten de bozkır orduları artık tehdit oluşturmazken, bü-

* İmparator'un Britanya büyükelçisini, Türklerin Tang Hanedanı'na karşı isyanını konu alan bir opera gösterisiyle ağırlaması önemlidir. Bu, onun neyle meşgul olduğunu gösterir. (Bkz. George Staunton, *An Authentic Account of an Embassy from the King of Great Britain to the Emperor of China* (Londra: W. Bulmer, 1797), 2:30.)

yük bir at gücü olan Rusya'nın yayılmacı politikalarına Pekin'in tüm dikkatiyle odaklanması gerekiyordu.

Hazine Odasını Ziyaret

Rusya da Çin gibi 13. yüzyılda Cengiz Han'ın halefleri tarafından fethedilmişti. Ancak Çin'dekinin aksine, Rusların onlara verdiği isimle Altın Orda Tatarları doğrudan bir yönetim uygulamıyordu. Vergi tahsildarı olarak hizmet etmeleri için yerel Rus prenslerini işe aldılar. Bu, yerleşik halkı doğrudan yönetmek ve hatta büyük at sürüleri için elverişsiz olan kuzeydeki ormanlık topraklara göç etmek istemeyen Tatarların işine geliyordu. Rus prensleri Tatarların sadık müttefikleri olarak zenginleştiler ve güçlendiler. Hatta Timur'la yapılan savaşlar da dâhil olmak üzere, Tatarlarla birlikte rakiplerine karşı savaşmak için ordular bile kurdular.

Timur'un 1389'da karla kaplı bozkıra yaptığı cesur seferler Altın Orda'yı ciddi şekilde zayıflattı; Kırımlılar, Nogaylar, Kazaklar, Özbekler ve Türkmenlerden oluşan çok sayıda küçük ordu ve hanlığa bölünmesine yol açtı. Tüm bu gruplar otlakların ve ticaretin kontrolü için birbirleriyle rekabet ediyorlardı. Bu güç boşluğunu, 250 yıllık Tatar vesayetinden sonra bozkır savaşı ve diplomasi sanatında iyi eğitim almış eski vergi tahsildarları olan Moskova prensleri doldurdu.

Atlar en başından beri Moskova'nın devlet yönetiminin merkezinde yer alıyordu. Moğol fethinden 100 yıl sonra Moskova, batı bozkırındaki en büyük at panayırını işletiyordu. Bu fuar Kremlin duvarlarının dışında, Yauza Nehri'nin kıyısında yer alıyordu ve ancak 1911 yılında işlek bir tramvay istasyonuna dönüştü. Moğolistan'daki at yetiştiricilerinin Pekin'le, Afganistan'dakilerin Hindistan'la ticaret yapmak istemesi gibi Tatarlar da atları ve diğer bozkır ürünleri için bir pazar olarak Moskova'ya ihtiyaç duyuyordu.

Çünkü Kremlin duvarlarından sadece birkaç günlük mesafedeki batı bozkırı atlarla dolup taşıyordu. Fransız paralı asker Yüzbaşı Jacques Margeret, Moskova Prensliği'nde yaptığı gezilerde karşılaştığı sürülerden övgüyle söz ediyordu:

> Nogay ... atları yedi ya da sekiz saat boyunca hiç yorulmadan koşabilirler. Çok yabanidirler ve bir *arquebus* [eski bir tüfek] *sesinden korkarlar. Hiç nallanmazlar. Hepsi beyazdır ve* kaplan ya da leopar gibi siyah benekleri vardır, insan onları boyanmış sanabilir. Gürcistan'dan gelen *jennet*'ler [küçük bir eyer atı] de vardır, çok güzeldirler, ancak kısa bir koşu olmadığı sürece hız konusunda nogay'larla *kıyaslanamazlar. Arghamak* [yani çok uzun küheylanlar] dedikleri Türk ve Polonya atları da var. Tüm atlar iğdiş edilmiş.

Margeret her şeyden önce bozkır atlarının değerini takdir ediyordu: "Tataristan'dan ya da Rusya'dan çok güzel ve iyi bir at 20 rubleye satın alınabilir.* Bu at 50, 60, hatta 100 rubleye mal olan bir Türk *arghamak* atından çok iş görecektir."

Pazara getirilen Nogay atlarının sayısı yabancı ziyaretçileri hayrete düşürüyordu. Bir İngiliz tüccar "Tatarlar o kadar çok at yetiştirdiler ki, atları hem binmek hem de yemek için kullanmalarına rağmen her yıl Moskova'ya başka mallarla takas edilmek üzere otuz ya da kırk bin Tatar atı getiriliyor," diye not düşmüştü. Margaret ticaretin iki kat fazla olduğunu tahmin ediyordu. Dolayısıyla Moskova pazarı Hint-Afgan ticaretinin ve Moğol-Çin ticaretinin ya yarısı kadar ya da aynı büyüklükteydi; her iki durumda da o zamanki mütevazı Moskof devletinin büyüklüğüne göre muazzamdı. Moskova prensi sadık hizmeti ödüllendirmek istediğinde, Batı Av-

* İvan'ın dönemindeki bir madeni ruble yaklaşık 6 rupi değerindeydi, bu nedenle kıyasladığında, Moskova'da bir bozkır atı 120 rupiye, Hindistan'da ise 400 rupiye satılıyordu.

rupa'da olduğu gibi tarımsal kiraları değil, atların satışı ve damgalanması üzerinden vergi toplama hakkını verirdi. Atın öneminin bir işareti olarak Moskova, üzerinde mızrakla silahlanmış atlı bir süvari resmi bulunan sikkeler bastırdı. Mızrak Rusçada *kop'ye* (копьё) anlamına geliyordu, bu nedenle sikke *kopek* olarak adlandırılmaya başlandı. Moskova'nın artan gücünün kaynağına dair bu imgeyi herkes cebinde taşıyordu.

Moskova, Tatarlar arasında dost kazanmak ve siyasi nüfuzunu artırmak için at pazarını açtı. Bazı Tatarlara ticari ayrıcalıklar tanıyarak onları, Moskova'nın müttefiki olmaya ve ortak rakiplerine karşı savunmaya teşvik etti; öyle ki yeni kurulan Rus devleti çoğu askeri seferde fazladan 20 bini aşkın müttefik Tatar süvarisi toplayabileceğini hesaba katabiliyordu. Bu, pazarlarda alıcılar ve satıcılar arasında günlük gerginliklerin olmadığı anlamına gelmiyordu. Çin'deki Moğollar ve Hindistan'daki Afganlar gibi, bozkır ticaretinde rol alan taraflar da askeri seferlerdeki gibi davranıyordu. Moskovalılar tarafından "gezici pazarlar" olarak adlandırılan bu gruplar, bir seferde 1000 civarında tüccardan ve 9000 attan oluşuyordu. Atlıları kontrol etmek ve devletin, en iyi atları en uygun fiyatlarla ilk satın alan olmasını sağlamak için sadece Rus hükümet yetkililerinin pazara katılmasına izin verildi; özel tüccarlar yasaklandı. Atlar 100'erlik gruplar halinde ağıla alınırdı, böylece görevliler onları sayabilir ve her ağıldan 4 atlık bir vergi toplayabilirdi. Pazarın yöneticisi olan *kon'iy prikaz*, bu vergilerden kendi özel geliri için 12 milyon Amerikan dolarına eşdeğer bir meblağ elde etti. Çinliler gibi Moskova da barut, silah ve demir aletlerin atlılara satışını kısıtladı, çünkü bireysel Tatar grupları ticaret ortakları olmaktan vazgeçip hızla düşman akıncılar tarafına geçebiliyordu.

Tatarlar için Moskova aynı şekilde hem bir fırsat hem de bir tehdit oluşturuyordu. Onlara fazla atları için bir pazar

sunuyordu ama Rusya'nın artan gücü onların siyasi hareket özgürlüğünü ellerinden alıyordu. Moskova'nın zenginliği ve askeri gücü göz ardı edilemeyecek kadar büyük hale geldiğinde, daha uzak Orta Asya'daki Tatarlar Volga'daki kuzenlerine, geçmişte yaptıkları gibi Moskova'ya ortaklaşa baskın yapmalarını ve Rusları küçültmelerini önerdiler. Artık çok geçti. Volga'daki Tatar hanı kuzenine şöyle dedi: "Sen Buhara ile ticaret yapıyorsun [oradan ta Hindistan'a kadar at satılıyordu]. Ben Moskova ile ticaret yapıyorum. Eğer Moskova'ya savaş açarsam, halkım mahvolur."

Moskova, artan askeri hırslarıyla tutarlı olarak kendi süvarileri için Tatar atları satın aldı. Hükümetin en yüksek rütbeli üyesi, büyük atlı anlamına gelen *kon'iy boyar*'dı. Bu subay, tüm sarayla birlikte her yere at üzerinde gider; hiçbir zaman Tatarlar gibi yaya olarak hareket etmezdi. Süvariler strateji, taktik, hatta silah ve teçhizat bakımından tamamen Tatar çizgisinde örgütlenmişti. Süvari birlikleri Tatar meslektaşları gibi mızrak ve kılıç taşıyordu. Tatar ok ve yayını 17. yüzyıla değin kullandılar; ateşli silahlar daha etkili olduğundan değil de yaydan daha az eğitim gerektirdiğinden bunların yerine yavaş yavaş tabancalara geçtiler. Moskova, Tatarların askeri oluşumlarını da yansıtarak, sol ve sağ kanatlara bölünmüş onlarca, yüzlerce ve binlerce kişilik birlikler konuşlandırdı. Toplam güç 80 bin askerdi ve Timur'un atları gibi çalınan davulun ritmiyle ilerliyorlardı. Piyadeler Moskova birliklerinin sadece küçük bir kısmını oluşturuyordu, çünkü savaşlarda çoğunlukla atlı ordular bozkırda birbirleriyle çarpışıyordu. Moskova batı komşuları olan Polonyalılar ve Litvanyalılarla savaştığında bile, her iki tarafın silahları ve taktikleri bozkır halklarına karşı yıllarca süren savaşları yansıtıyordu. Tüm bu yerleşik grupların orduları, Tatar rakiplerinin görünüm ve hissiyatını paylaşıyordu.

Moskova'nın hem bozkır atlılarıyla olan yakınlığını hem de onları ele geçirmedeki nihai başarısını Kremlin cephaneliğinde saklanan hazinelerden daha iyi yansıtan bir şey yoktur. Moskova prensleri, desteklerini kaybetmemek için komşularından aldıkları değerli hediyeleri burada saklıyorlardı. Bunlar arasında muhtemelen Konstantinopolis'te yapılmış, altınla kaplanmış, soluk mavi turkuaz ve kan kırmızısı yakutlarla süslenmiş ve peygamber çiçeği mavisi örgülü ipekten yapılmış kayışlara asılı bir çift demir üzengi; altın kaplama gümüş niello işinden yapılmış, her plakasında bir mine öğesi veya bir yakut bulunan bir at burun bağı vardı; altın iplikle işlenmiş, lale, sümbül ve karanfillerle damgalanmış kadife bir şabrak; kızıl deriden yapılmış, gümüşle tavlanmış, altın ve gümüş ipliklerle işlenmiş bir ok sadağı; biri turkuaz ve yakutlarla, diğeri inci ve zümrütlerle süslenmiş bir çift eyer.

1580'lerin başında, saltanatının son yıllarında, Moskova'nın hükümdarı "Korkunç" ünvanlı IV. İvan, İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in elçisi Jerome Horsey'i, bozkır atlılarına karşı kazandığı zaferlerin bu somut kanıtlarına hayran kalması için davet etti. Artık kamburu çıkmış olan hükümdar, bu İngiliz'i Kremlin'in ışıltılı depolarında gezdirerek zarif ve şık at takımlarını görmesini sağladı. Qianlong gibi İvan da İngiliz'e hazinelerini gösterirken memnun olacağı çok şey vardı. İvan'ın hükümdarlığı, Moskova'ya Volga Nehri boyunca ticaretin kontrolünü sağlayan Kasimov, Astrahan ve Kazan* da dâhil olmak üzere Altın Orda'nın ardıl hanlıklarının çoğunun fethiyle sonuçlanmıştı. Bu fetihler Rusya'nın büyük bir Asya atlı gücü olarak ortaya çıkmasının temelini attı ve tesadüfen İvan'ın Moskova'sını, Horsey'in Londra'sından önemli ölçüde daha büyük hale getirdi.

* Kızıl Meydan'daki renkli Aziz Basil Katedrali, Kazan'ın düşüşünü anmaktadır.

"Korkunç" Çar IV. İvan, Elçi Horsey'i Kremlin hazine odalarında gezdirirken, Aleksandr Litovchenko, 1875.

Tam bir manevra cambazı olan İvan, siyasi düşmanlarının dengesini bozmak için iki kez tahttan feragat etmişti. İkinci seferinde, Moskova tahtındaki hak iddiası mantığa aykırı bir şekilde Cengiz soyundan gelmesiyle ilişkili Kasimovlu bir Tatar hanı lehine tahttan feragat etti. İvan daha sonra iktidara geri döndü ve Tatar'ı bir manastıra kapattı. İvan kendi meşruiyetini anne tarafından Cengiz Han'ın soyundan geldiğini iddia ederek destekledi; bu şüpheli bir soyağacı olsa da İvan'ın Cengiz Han'ın torunlarının bıraktığı yerden sahneyi devralma hırsını öne çıkarıyordu. Bozkır halkı üzerindeki efendiliğini vurgulamak için 1547'de Çar ünvanını aldı. Bu sadece Rusça "çar" kelimesinin türediği Roma sezarlarını değil, aynı zamanda Rusların Moğol hanlarına atıfta bulunma şeklini de çağrıştırıyordu; örneğin "Çar Cengiz". Onun çağrısı üzerine Tatar hanları ona yazılı olarak "Büyük Beyaz Han" diye hitap etmeye başladılar ve sonraki nesiller boyunca Rusya'nın

çarları ve imparatorları, İran şahları ve Çin'in Qing imparatorları da dâhil olmak üzere Asyalı komşuları tarafından bu şekilde anıldılar. "Beyaz" ne Rusların ırksal bir kategorizasyonuna ne de 19. yüzyıldaki asker üniformalarının rengine atıfta bulunuyordu. Eski bozkır geleneğinde beyaz, batıdaki ana yönlerin rengiydi. Çar İvan, Batı'nın Büyük Hanı olmayı arzuluyordu ve 1584'te öldüğünde bu ünvanla birlikte imparatorluğu da ele geçirmişti.

Kazaklar Kazaklara Karşı

İvan'ın bozkır fetihleri uzun vadede kalıcı olsa da, 17. yüzyılda Moskova'nın etki alanından uzakta bulunan Altın Orda'nın parçalı ama hâlâ güçlü kalıntıları, Rusya'nın bozkır üzerinde artan hegemonyasına karşı çıktı ve hatta Rus topraklarının orman kaplı kalbine uzanan baskınlar düzenledi. Kırım ve Nogay Tatarları birçok kez ahşap yapıların ağırlıklı olduğu Moskova'yı yakıp yıktı. Saldırganlar bir baskın sırasında yaklaşık 1600 kilometre yol katedebiliyor, kısrak sütüyle besleniyor, beklenmedik bir anda ortaya çıkıyor ve Ruslara korku salıyorlardı. Moskova'nın on beş yıl süren "Sorunlar Dönemi" boyunca, İvan'ın varisinin ölümü ve hanedanının 1598'de yok olmasının ardından, Tatar akıncı grupları on binlerce Rus'u köleliğe sürükledi. Budist ve Moğolca konuşan Kazaklar ve Kalmuklar, Volga üzerindeki Rus yerleşimlerini tehdit ediyordu. 1613 yılında yeni Romanov Hanedanı'nın çarı Mihail Fyodoroviç'in acil işlerinden biri, Moskova'nın savunmasını bozkır akıncılarına karşı güçlendirmekti. Ek süvari alayları kurdu ama Tatarların at gücüne yetişemedi. Tahılla beslenen, ahırda tutulan Rus atları bozkırda uzun seferler için dayanıklı değillerdi ve maliyetleri Çar Mihail'in sahaya sürebileceği sayıları sınırlıyordu. Moskova'nın bozkır koşullarına daha uygun, çok daha büyük bir süvari gücü edinmesi gere-

kiyordu. Çar Mihail için bu rol, şans eseri Kazaklar tarafından doldurıldu.

Kazak grupları Altın Orda'nın gerileme döneminde ortaya çıkmıştır. Eski bozkır imparatorluğu çökerken, at yetiştiricileri kendi başlarına ya da küçük gruplar halinde boşalan bölgelere yerleştiler. Babür ve takipçileri gibi onlar da kendilerine "özgür yağmacı" ya da "haydut" anlamında *kazak* diyorlardı. Rusça karşılığı olan *Kazak (казак)*, başlangıçta herhangi bir etnik kökenden maceracıları ve haydutları tanımlıyordu. Şeflerinden memnun olmayan Tatarlar nasıl sürülerini alıp yeni otlaklar arayabiliyorlarsa Polonya, Litvanya ve Moskova'dan kaçak serfler, görevden alınmış rahipler, iflas etmiş toprak ağaları ve görevden alınmış subaylar da eski yöneticilerinin kontrolü dışındaki çorak topraklara kaçıp kendi kendilerini yöneten gruplar kurabiliyorlardı. Kendi kurdukları kanunsuz bölgeye *Ukraïna*, yani "sınır" adı verildi. Burada hayvancılık ve yağmacılıkla geçiniyorlardı.

Kazaklar ve Tatar atlılarının pek çok ortak noktası vardı. Aynı uzun çerkeskaları, geniş pantolonları ve yüksek çizmeleri giyerlerdi. Her iki grup da rakiplerine, kafalarını kesip eyerlerine bağlamaları için meydan okuyan sorguçlar takıyordu. Kazaklar tıpkı Tatarlar gibi at sırtında mızrak ve yaylarla savaşıyordu. Don Nehri atları, Tatarlarınki gibi küçük, sert ve dayanıklıydı. Hatta iki grup birbiriyle evlenmiş ya da en azından birbirlerinin kızlarını kaçırmışlardı.* Gelgelelim Kazaklar Hristiyandı ve kendi Slav dillerini konuşuyorlardı, Tatarlar ise çoğunlukla Türkçe konuşan Müslümanlardı. Kazaklar aslında, sınır bölgeleri olan Ukrayna'ya sahip olmak için savaştıkları Tatarların kardeş düşmanlarıydı.

* Bugün Kırgızistan gelin kaçırma geleneğini ortadan kaldırmaya çalışıyor, ancak bu gelenek ısrarcı bir şekilde devam ediyor.

Kırım Hanları, Kazaklara karşı Tatar direnişine öncülük etmiştir. Altın Orda'nın ardıl devletleri arasında en güçlüsü olan hanlık, hayvancılık ve ticarete dayalı muazzam bir zenginliğe sahipti. Cengiz Han Hanedanı hanları tek başlarına 10 bin ata ve 250 bin diğer çiftlik hayvanına sahipti; en yakın hizmetkârları 50 bin at daha besliyordu. Bu sürülerden Hindistan'a kadar uzanan pazarları besliyorlardı, ama yine de 100 bin atlı topluyorlardı, ki bu da komşularının saygısını kazanmaya yetecek at gücünden çok daha fazlasıydı.

Ne var ki Kırım hanları, kalabalık sürülerini iki cephede korumak zorundaydı. Doğuda, hanların üstünlüğünü kabul etmeyen ve onlara karşı sık sık baskınlar düzenleyen Nogay ve Kalmuk Tatarları vardı. Batıda ise Kazaklar sürekli olarak otlaklarına tecavüz ediyorlardı. Hanlığın direnci zayıfladı. At yetiştiricileri, ilerleyen Kazakların varoluşsal tehdidine tepki olarak hareket etmediler, daha ziyade kendi hanlarının kontrolüne içerlediler. Sürekli isyan ederek 16. yüzyılda on iki hanı, 17. yüzyılda on altı hanı ve 18. yüzyılda on sekiz hanı devirmeyi başardılar. Hanlık, cesur ve saldırgan olmaktan kendi otlaklarını savunmaya geçerken, hanlar takipçilerinin sadakatini yağma yoluyla güvence altına alamazdı. Sadakat ödüle bağlıydı ve Moskova ile Lehistan-Litvanya muhalif klan üyelerine sübvansiyonlar ya da rüşvetler vererek daha cömert davranabiliyordu. Böylece görünüşte olağanüstü at güçlerine rağmen, Kırım hanları kendilerini giderek Hristiyan devletlerin merhametine teslim olmuş halde buldular.

17. yüzyılın başlarında bugünkü Ukrayna'nın büyük bir bölümünü işgal eden Polonyalılar ve Litvanyalılar, başlangıçta Kırım hanlarının zayıflığından en çok yararlananlar oldu ve Don Nehri'ne kadar doğudan Kazakları devşirdiler. Moskova gibi Polonya-Litvanya devletinin de bozkırdaki rakip-

leriyle pek çok ortak noktası vardı; son 300 yılı hem savaşta hem de barışta onlarla sürekli temas halinde geçirmişlerdi. Soyluları *Szlachta*, bugünkü Ukrayna'da bulunan Podolya bozkırında büyük at sürüleri yetiştirirdi. *Szlachta*'lar, 2000 yıl önce aynı bozkırda dolaşan eski İskitlerin soyundan geldikleri efsanesini besleyerek, bölgenin esas varislerinin geri döndüğü kisvesiyle Ukrayna'ya doğru iyice yayıldılar. Ancak bozkırı fethetme hayalleri 1647'de Kazak müttefiklerinin ayaklanması, Szlachta'yı yeni edindikleri topraklardan sürmeleri ve bozkırda kendi han versiyonları olan Hetmanların yönetiminde bağımsız bir güç kurmaya çalışmaları üzerine aniden sona erdi.*

At yetiştiren devletlerin ortak zayıflığı, tebaalarının yöneticilerine olan sadakatinin şartlı niteliğiydi. Atlılar, canları isterse eyerlerine atlayıp şeflerini terk edebiliyorlardı. Otokratik Rusya, bozkırın kontrolü için rakipleri arasında güçlü liderlerin ortaya çıkmamasını sağlamak amacıyla bundan yararlandı. İddiacı hanlar, aşırı gururlu Szlachta soyluları ve anarşik Kazakların hepsi Moskova'nın toprak hırsları karşısında yeterince organize olamadı. Çar Aleksey Mihayloviç, eski Lehistan-Litvanya hamilerine karşı koruma karşılığında 1654 yılında Ukrayna Kazaklarını Rus yönetiminin egemenliğine tabi kıldı. Böylelikle Rusya dünyanın en büyük ülkesi olarak ortaya çıkarken, bağımsız at yetiştiricilerinin sınırı Don Nehri'nden 402,25 kilometre daha doğudaki Volga'ya çekilmiş oldu.

Rusya'nın yerleşik nüfusu, Kazakların izinden giderek yeni toprakları işledi. Çin'de olduğu gibi Rusya'nın 9 milyonluk nüfusunun demografik ağırlığı, sayıları hiçbir zaman

* Bu, Henryk Sienkiewicz'in *Ateş ve Kılıç* adlı romanının bağlamıdır ve bu çatışma sırasında Polonya'daki Yahudi toplumunun başına gelen felaketi anlatır.

yarım milyonu geçmeyen at yetiştiricilerini ezdi. İskitlerin zamanından beri at yetiştiriciliğinin baskın yaşam biçimi olduğu yerde, şimdi tarımsal amaçlarla dönüştürülen bozkır topraklarının son derece verimli olduğu kanıtlandı ve toprağa aç çiftçileri cezbetti. Daha sonra bu topraklar, Rusya ve bugünkü Ukrayna'yı büyük tahıl ihracatçıları haline getirecekti.

Kazaklar, fethettikleri toprakların yanı sıra Rus devletine muazzam ekonomik avantajlar da sağladılar. Özyönetim ayrıcalıkları ve fethedilen kolektif toprakların hibe edilmesi karşılığında, zaten devlet bütçesinin büyük bir kısmını tüketen düzenli ordunun maliyetinin çok altında askeri hizmet ve at sağlıyorlardı. Bozkırda otlayan Kazak atları, tarım arazileri kullanılarak ahır yapılması ve beslenmesi gereken düzenli süvarilere kıyasla esasen bedava bir kaynağı temsil ediyordu. Tatar rakipleri gibi Kazaklar da askeri seferler sırasında otlayabiliyor ve böylece Rusya'nın düzenli süvarilerinin lojistik kısıtlamalarından kurtuluyorlardı. Yine Tatarlar gibi Kazaklar da at yetiştirerek ve bunları Orta Rusya'daki at panayırlarında satarak gelirlerine gelir katıyorlardı. Kazaklar yavaş yavaş Tatarların yerini alırken bile askeri, sivil ve tarımsal işlerde bozkır atlarına hâlâ ihtiyaç duyan Rusya için at yetiştiricileri olarak, onların ekonomik rollerini de üstlendiler.

Moskova'nın imparatorluğu genişletmek için Kazaklara bel bağlaması her zaman sorunsuz bir ilerlemeyle sonuçlanmadı. Kazaklar sık sık isyan ediyor ve hatta bazen çarlara karşı Tatarlarla ortak hareket ediyorlardı. 1670 yılında, Moskova'nın yönetimi altında ezilen bir Kazak savaş beyi olan Stenka Razin, Kazak bağımsızlığını yeniden tesis etmek amacıyla Çar Aleksey'e meydan okumak için Tatarlarla olan mücadelesine ara verdi. 7000 Kazak süvarisinden oluşan ordusuyla Volga üzerindeki iki büyük ticaret şehri olan Tsaritsyn (daha sonra Stalingrad ve şimdi Volgograd) ve Astrakhan'ı ele ge-

çirdi ve Rusya'nın bozkır sınırını herhangi bir Tatar sürüsü kadar acımasızca tahrip etti. Moskova, Razin'i kontrol altına almak ve nihayetinde yenmek için tüm güçlerini seferber etmek zorunda kaldı. İsyan, Razin'in yakalanması ve Kızıl Meydan'da halka açık bir şekilde idam edilmesiyle sona erdi; Moskova daha önce Razin'in komutası altında olan Kazaklarla başa çıkmak için onları bozkırın derinliklerine gönderdi ve böylece imparatorluğun sınırlarını genişletti.

1717'de selefinin politikalarını sürdüren Büyük Petro, Kazakları yaklaşık 2700 kilometre uzaktaki Harezm bozkır vahasına karşı harekete geçirmeye çalıştıysa da, başarısız oldu. Petro'nun Kazakları 1720'de İran'ın Hazar eyaletlerini işgal ettiler (daha sonra Nadir Şah onları buradan kovdu). Ertesi yıl Petro, Slav *çarı* olan ünvanını Latin *imparatoru* olarak değiştirdi ve Rusya'nın bir imparatorluk olduğunu resmen ilan etti; bu onun hırsları için cesur bir duyuruydu.

Rusya Bölünüyor ve Fethediliyor

Petro'nun varisleri döneminde Rusya'nın kuşatması, tıpkı Moğol sürek avlarında olduğu gibi, bozkırın at yetiştiricileri etrafındaki çemberini iyice daralttı. Büyük Katerina, 1783'te Kırım'ın son hanını sürgüne göndererek ve 1795'te bir zamanların güçlü Polonya-Litvanya devletini ortadan kaldırarak Rusya'nın eski bozkır rakiplerini tarihe gömdü. Kazaklar hem bozkırın kuzeyinde, Ural Dağları'nda hem de doğuda, Volga Nehri boyunca bir dizi kale inşa etti. Böylece Ruslar hem meraya aç Kazakları hem de Tatar gruplarla kurdukları fırsatçı ittifakları kullanarak rakiplerinin direnişini birer birer ortadan kaldırdı. Katerina, Volga bölgesini Ren ve Elbe Nehirleri kadar zengin ve kalabalık hale getirmeyi hedeflemiş, hatta buraya yerleşmeleri için Alman tarım kolonicileri ithal etmiştir.

Hayallerinin karşısında Kazak orduları vardı. Kazakları kontrol altına almak için Rusya, güçlü hanlıkları Hazar Denizi'nden Ural Dağları'na kadar uzanan ve hem Moskova'nın hem de Pekin'in başlıca at tedarikçileri olan Budist Kalmuklarla bir ittifak yaptı. Ancak Kalmuklar Kazakları küçülttükten sonra Rusya, Kazakların Kalmukların otlaklarına tecavüz etmesini engelleyemedi. Sonuç olarak, 1771'de Kalmuklar Rus ittifakından vazgeçerek 3218 kilometre doğuya, Sekizinci Dalai Lama'nın Çin imparatoru Qianlong ile kendilerine otlak sağlamak üzere bir antlaşma yaptığı Çin topraklarına göç ettiler. Bütün Kazaklar göç eden Kalmuklara saldırdı ve 130 bin Kalmuktan sadece 60 altı bini gözyaşlarına boğulsa da hayatta kalabildi. Kalmukların yok edilmesiyle Rusya'nın bozkır hegemonyasına yönelik bir tehdit daha ortadan kalkmış oldu. Kalmukların kaçışı, bir bozkır ulusunun tarihteki son büyük göçüydü ve feci sonucu, bağımsız bozkır hanlıkları döneminin sonunu işaret ediyordu.

Artık Kalmuklar tarafından tehdit edilmeyen Kazaklar, hem Katerina'nın Alman tarım kolonistleri hem de uzaktaki Saint Petersburg'da giderek daha da otoriterleşen yönetimi tarafından özgürce dolaşan bozkırın dönüştürülmesine ilişkin kendi endişelerini dile getirdiler. 1773'te Yemelyan Pugaçev, tıpkı Stenka Razin'in bir asır önce yaptığı gibi, Volga Kazaklarını isyana sürükledi. Eski Tatar düşmanlarıyla ittifak kurdu ve 25 bin askerden oluşan bir süvari ordusu kurdu. Ayaklanma Volga boyunca uzanıyor ve eski Kalmuk Hanlığı'nın tüm bölgesini nominal olarak kontrol ediyordu. Bu, imparatorluk Rusya'sının o güne kadar karşılaştığı en tehditkâr siyasi meydan okumaydı. Ancak bir kez daha, Kazak ve Tatar at yetiştiricilerinin anarşik özgürlük talepleri, hareketlerinin sonunu getirdi. Katerina, Kazak grupları arasındaki çekişmelerin zaten zayıflattığı isyancıların ordusunu ezip geçen di-

siplinli ve uyumlu bir orduyu harekete geçirdi ve iki yıl süren şiddetli çatışmaların ardından isyanı bastırdı.

Pugaçev'in isyanından sonra Katerina at yetiştiriciliği yapan tebaasına yönelik yeni ve daha pragmatik politikalar uygulamaya başladı ve bu da Kazakların nihai olarak pasifize edilmesini, öncesindeki kargaşaya kıyasla bir doruk noktası olmasını sağladı. Kalmukların yok edilmesi ve Rusya'nın Kazakları daha sıkı dizginlemesiyle Saint Petersburg, Kazaklara barış ve koruma garantisi verebilirdi. Sürüleri Ukrayna'nın zengin, ekilebilir topraklarında otlayan Kırım Tatarlarının aksine, Kazaklar atalarının bozkırlarının kuraklığı nedeniyle tecavüzden daha iyi korunuyorlardı. Dahası Katerina birçok Kazak'a Kazak statüsü vererek onları doğrudan silahlı kuvvetlere dâhil etti ve bozkır toplumunun esasen askeri karakterini kabul etti. Bu durum Rusya'ya Kafkasya, Türkiye, İran ve Orta Asya'daki sonraki fetihlerinde belirleyici bir avantaj sağladı. Bu seferlerde her 14 Rus askerinden biri hastalıktan ölürken, 200 Kazak'tan sadece biri hastalıktan ölüyordu, çünkü Kazaklar bozkırdaki yaşama alışkındı.

Atlar sayesinde Rus yayılmacılığı kıtanın içlerine doğru ilerlemeye devam etti. 19. yüzyılda İli Nehri'ndeki Kazak filoları, zorlu Qing sancaktarlarını ihtiyatla değerlendiriyordu. Aynı zamanda Ceyhun Nehri'ndeki Rus izciler ve kâşifler, İngilizlerin güneyden istikrarlı bir şekilde ilerlediğini fark ettiler çünkü İngiltere, Hindistan'da Babürlülerin yerini almıştı. *Modern dünya ortaya çıkarken, iki Avrupa imparatorluğu* kendilerini Asya'nın at gücü üzerinde eski bir siyasi oyunda rekabet ederken buldu.

II

Büyük Oyun

İngiliz sömürgesi olarak Hindistan ve Rusya, 1739-1881

Anarşi Zincirlerini Kırınca

Britanya, 1739'da Nadir Şah'ın işgaliyle yıkılan Babürlü İmparatorluğu'nun kaçınılmaz varisi değildi. Nadir'in yağma kervanlarıyla İran'a dönmesi, kuzeyden açgözlü Afganların ve güneyden hırslı Marathaların doldurma telaşına düştüğü bir güç boşluğu bıraktı. Başlangıçta Güneyliler, Delhi'yi ele geçirmeyi ve on üçüncü Babürlü imparatoru Muhammed Şah'ı bir kuklaya dönüştürmeyi başardılar. Ancak 1747'de Afgan Ahmet Şah, Babürlülerin Lahor'unu ele geçirdi ve buradaki büyük gelir tabanını, sayıları 200 bine varan ve sürekli genişleyen süvarilerini beslemek için kullandı. Bu sayede Marathaları geçici olarak Delhi'den kovabildi. Kısa süre sonra güçlü bir şekilde geri döndüler. Rakip ordular 1761'de, Afganistan'dan gelen bir başka istilacı olan Babür'ün yüzyıllar önce Hintli savunucuları yenilgiye uğrattığı Panipat ovalarında boy ölçüştüler.

İkinci Panipat Savaşı, Orta Asya atlarının bir güç kaynağı olarak önemini bir kez daha gözler önüne serdi. Maratha ta-

rafında, Gwalior Mihracesi Scindia, İndore Mihracesi Holkar ve Baroda Mihracesi Gaekwar* "Türkmen cinsi, doğalında dayanıklı ve sürekli egzersizle daha da dayanıklı hale getirilen güçlü atlarla" donatılmış olan Ahmed Şah'ın Afganlarıyla karşılaşmadan önce tereddüt ettiler. Afgan avantajının bilincinde olan Scindia, diğer mihrace arkadaşlarını dikkatli olmaya davet etseler de aceleci kurultaylar üstün geldi ve Afganlar gerçekten de daha hafif atlı Marathaları ezdi. Holkar ve Gaekwar üstün Arap atlarıyla Maratha bozgunundan kurtuldular. Mihrace Mahaji Scindia† Kathiwar kısrağına binerek savaş alandan kaçtı ama bu kez şansı yaver gitmedi. Scindia ne kadar hızlanırsa hızlansın, uzun bir Türkmen atına binmiş iri bir Afgan da ona yetişiyordu. Kathiwar kısrağı aniden hızlanabilirdi ama Türkmen atları uzun koşuda hiç yorulmazdı. Scindia yaklaşık 160 kilometre kaçmayı başardı ama nafile; kısrağı bir hendekte tökezledi. Afgan ona saldırdı, bir savaş baltasıyla dizini parçaladı; mücevherlerini, giysilerini ve kısrağını elinden aldı. Scindia'yı öldürmeyip ömrünün sonuna kadar sakat kalmasına sebep olacak bir halde bırakarak atını sürüp oradan uzaklaşması şaşırtıcıydı.‡

Ahmed Şah'ın Panipat'taki zaferi Marathaların Hindistan İmparatorluğu hayallerine son verdi, ancak Afganlar ödüllerinin tadını uzun süre çıkaramadı. Birkaç yıl sonra, yeni bir atlı güç olan Pencap Sihleri onları Hindistan'ın kuzeybatısından sürdü. Tamamen dini bir hareketten zorlu bir savaş birliğine dönüşen Sihler, hem Babürlülere hem de Afganlara karşı

---

* 18. yüzyıl boyunca Maratha gücü, Shivaji Bhonsle'nin tarzında tek bir hükümdardan, her birinin "maharaja" ünvanını taşıyan bir dizi savaş lordunun oluşturduğu bir konfederasyona dönüştü.

† Ayrıca *Shinde* olarak da yazılır.

‡ Ancak Timur'da olduğu gibi topallık, Scindia'nın Hindistan'ın en önde gelen süvari lideri olmaya devam etmesini engellemedi.

ayaklandılar ve hatta Delhi'den İran'a dönen Nadir Şah'ın yağma mallarla yüklü kargo katarını yağmaladılar. Nadir, yerel valisine bu bazen çıplak, bazen safran cübbeli kutsal adamları neden kontrol edemediğini sorduğunda şöyle dedi: "Onların tek evleri atlarının eyerleridir. Yemek yemeden ve dinlenmeden uzun süre dayanabilirler. At sırtında uyudukları bilinir. Başlarına ödüller koyduk ama sayıları artmaya devam ediyor. Asla umutsuzluğa kapılmazlar, her zaman gururla şarkılarını söylerler." Lakhi midillilerine binen seçkin Sih süvarilerine, vahşiliklerinden dolayı Nihanglar ya da "timsahlar" denirdi.*

Sihler, Maratha yenilgisi ve Ahmed Şah'ın ülkeyi terk etmesiyle ortaya çıkan pek çok rakipten biriydi. Siyasi hırsları olmayan süvari orduları ortaya çıktı; sadece geçim derdiyle savaşıyorlardı. Ya yetiştirici ve tüccar olarak ya da kendi atlarına binerek haydut ve süvari birlikleri olarak para kazanma fırsatı bulan topluluklar, aksi takdirde yoksul topluluklar olarak kalacaklardı. Aracı olarak hareket etmeye her zaman hazır olan Hint-Afganlar, kendilerini ve atlarını en yüksek teklifi verenlere sattılar. Emir Han'ın hikâyesi esasta oldukça tipiktir: On tane takipçisi olan küçük bir haydut olarak işe başlamıştır. Mihrace Scindia onun acımasızlığını takdir etmiş ve onu himayesi altına almıştır. Çok geçmeden 500 askeri olur, sonra 1500, sonra 30 bin. "Meraklı, kurnaz, açgözlü, zalim ve kişisel karizmadan tamamen yoksun" olan Scindia, ayrım gözetmeksizin herkesi yağmalamıştır. Victoria ve Albert Müzesi'ndeki portresinde, alt yarısı kan kırmızısı kınayla parlak bir şekilde boyanmış, güçlü bir atın sırtında, gürbüz görünümlü bir kabadayı şeklinde tasvir edilmiştir. Birlikleri

* Nihang süvarileri, bugün hâlâ kalabalıkları heyecanlandıran bir binicilik tarzını ustaca benimsemişlerdir; tıpkı Fas süvarilerinin daha tanıdık gösterileri gibi.

düzenli savaştan kaçınsa da yük katarlarına saldırmış, düşmanlarına sadık köyleri yakmış ve başıboş birlikleri bir araya toplamıştır. Onyıllar boyunca, bu birlikleri bastıracak kadar güçlü bir güç yoktu, ancak birçok vicdansız lider onları rakiplerine karşı kullanmaktan memnundu.

Gujarat'ın yarı kurak Kathiwar bölgesinde yaşayan Kathi halkı da benzer şekilde at yetiştirme, ticaret yapma ve yağmacılıkta, verimsiz topraklarında tarım yapmaktan daha çok fırsat görüyordu. Bu anarşi döneminde Kathiler atlarından ve hükümetin zayıflığından yararlanarak korkulan kanun kaçakları haline geldiler. Maratha savaş lordlarına askeri hizmetlerini sundular ve önceki nesillerin hayal edebileceğinin ötesinde geliştiler.

Anarşi aynı zamanda Hindistan'ın yerleşik devletlerini, artık kapanın elinde kalan eski Babürlü topraklarını ele geçirme umuduyla süvarilere büyük yatırımlar yapmaya teşvik etti. 18. yüzyılın son yirmi yılında güneydeki Maisur eyaletini yöneten Tipu Sultan, en çok gizli ses kutusundan çıkan şeytani çığlıklar eşliğinde, tahtadan yapılmış bir İngiliz'i yutan gerçek boyutlardaki tahta kaplan oyuncağıyla tanınır. Bugünkü Tamil Nadu eyaletinde iyi otlakların eksikliğini telafi etmek için at yetiştiriciliğini sübvanse etti; bir tayı beslemek için yılda 100 rupi, bir tay için 200 rupi ödedi; iyi bir Türki atının kuzeyde 500 rupiye mal olduğu dönemlerdi. At yetiştiriciliği için yapılan toplam harcama 1,8 milyon rupiye ulaşırken, Maisur'un yıllık vergi geliri sadece 400 bin rupiydi. Sultan aradaki farkı ancak savaşlar kazanarak ve tazminatlar alarak kapatabiliyordu. Başka bir deyişle, Maisur süvarilerinin, düze çıkmak için yılda 1,4 milyon rupi kazanması gerekiyordu. Bu ekonomi, dönemin bitmek bilmeyen savaşlarını çok iyi açıklıyor.

Yeni Hint atlı güçleri arasında en başarılı olanlar Sihler oldu. Sihler 18 ve 19. yüzyılın başlarında Pencap, Keşmir ve

Ladakh'ı kapsayan bir devlet kurdular; bu da Afganistan ve Orta Asya atlarına erişimi kontrol ettikleri anlamına geliyordu. Onlarınki Hindistan'da ve hatta dünyada eyer üzerinde kurulan son devletti. En büyük liderleri Mihrace Ranjit Singh, 1831'de bir İngiliz ziyaretçiye fetihlerini anlatırken şöyle diyordu: "Tüm fetihlerimi kılıçla [yani süvarilerle] yaptım. Piyadelerin ya da topçuların işe yaradığını ömrümde hiç görmedim." Mihrace'nin ahırlarının ihtişamı eski Babürlülerinkine rakipti. Bir elçinin ziyareti vesilesiyle Sih hükümdarı, dizginleri elmas, zümrüt, yakut, turkuaz, inci ve mercanla kaplı, hepsi muhteşem bir şekilde süslenmiş 30 atını teftişten geçirdi. Daha sonra 1851 Kristal Saray Sergisi'nde bu türden iki dizgin gösterildiğinde, on binlerce rupi karşılığında sigortalandılar. Bu hazine taşıyıcıları yanından geçerken, Mihrace her bir atın adını, soyunu ve puanını söyleyebiliyordu.

Hindistan'ın üstünlüğü için mücadele eden rakipler toplamda 600 bin asker toplamıştı; bu askeri gücün yıllık maliyeti 20 milyon rupi değerinde binek ve 80 milyon rupi kadar yemdi ki bu rakam, Babürlülerin süvarileri için harcadıklarının neredeyse iki katıydı. Hindistan bu harcamaların yanı sıra, galip gelenlerin yağma ve haraçtan elde edilen kâr paylarını da ödeyebilirdi. Nadir Şah'ın at gücüne güç yettiremeyen ve demografik olarak gerileyen İran'ın aksine, Hindistan'ın 200 milyonluk ve giderek artan nüfusu, sürekli savaşan süvari ordularını ayakta tutmaya yetecek kadar çok üretiyordu.

Hindistan'ı saran çatışmalar, Babürlü koruması altında ticaret yapan Avrupalı denizci ulusları da etkisi altına aldı. Fransa ve Büyük Britanya, kendi küresel ticaret rekabetlerinin vekilleri olarak bölgesel rakiplerden birini ya da diğerini desteklemeye başladı. Fransızlar, Bengal hükümdarını İngiliz

Hindistan'daki İngiliz Yönetimi ve Düşmanları

tüccarları Kalküta'daki kârlı ticaret merkezlerinden kovmaya teşvik etti. Britanya'nın buna karşılık vermesi ve ardından 1757'deki Plassey Muharebesi'nde Fransızlara ve Bengalli müttefiklerine karşı kazandığı zafer, onları alt kıtanın en zengin bölgelerinin hâkimi haline getirdi ve Britanya'yı Hindistan üzerindeki üstünlük için önemli bir rakip kıldı. Ancak sadece 500 kişilik bir süvariye sahip olan İngilizler henüz büyük bir atlı güç değildi. Eski ticaret ailelerinden gelen saymanlık memurları, süvarileri aristokrasiyle ilişkilendiriyor ve atlıların hem maliyetinden hem de siyasi etkisinden korkuyorlardı. Afganlar, Hint-Afganları, Marathalar ve Maisur İngiliz zenginliği ile yetersiz süvarileri arasındaki uyumsuzluğa ihtiyatla bakıyordu. Maisur'da Tipu Sultan'ın tahta oyuncak kaplanı İngiliz'i yutarken, sultanın kendisi de yabancıları Hindistan'dan kovmayı planlıyordu.

Maliyetli Bir Kuruluş

Maisur ve Marathalar İngilizlere karşı üçer kez savaştı. Bir savaşta Maisur'un müthiş süvarileri İngilizleri alt etti ve hatta İngiliz ordu komutanını esir aldı. Marathalar, Babürlülere karşı kullandıkları taktiklerin aynısını kullanarak İngilizleri bir dizi onur kırıcı yenilgiye uğrattı. Ancak Hindistan'ın büyük atlı güçleri İngilizlerden korktukları kadar birbirlerinden de korkuyorlardı ve ortak düşmanlarına karşı ortak bir cephe oluşturmayı başaramadılar. Marathalar 1799'da Tipu Sultan'ı yenmek için İngilizlerin yanında yer aldı.* Afganlar ve Sihler gibi Marathalar da hançerlerini çekmeye devam ettiler. Marathalar arasında bile Holkarlar ve Scindialar, yabancılar-

* 18. yüzyıl Hindistanı'nın devlet adamlarına haksızlık etmemek gerekirse, Mysore, Marathalar ve Sihler arasında kalıcı bir ittifak kurulması, onlara; NATO ve Avrupa Birliği kurulmadan önce Almanya, Fransa ve İtalya arasında bir ittifak kurulması fikri kadar mantıksız.

la savaştıkları kadar birbirleriyle de savaştılar. Nihayet 1803 yılında, Mahaji'nin evlatlık oğlu Dawlatrao Scindia ve Yashwantrao Holkar, yaklaşık 100 bin süvariyle İngilizlere karşı güçlerini birleştirmeyi kabul etti.

İngilizler at gücündeki eksikliklerini derin cepleriyle telafi ettiler. Farklı güçleri birbirine düşürdüler, çoğu zaman rakip generallere rüşvet vererek firar etmelerini ya da en azından savaşmayı reddetmelerini sağladılar. Paralı süvari kuvvetleri topladılar. Genç Scindia çatışmalara hazırlanırken, yarı İngiliz yarı Hintli bir servet sahibi olan James Skinner, Lord Lake'in İngiliz ordusuna katılmak üzere Scindia'nın hizmetinden kaçtı. Yanında kendi Hintli askerlerini de getirmişti. "Biz sadece Büyük İskender için savaşacağız," diyorlardı ona; soyadını Farsça "Sikander" yani İskender'den alıyorlardı. Lake, Skinner'ın atlılarının taliminden çok etkilenmişti: Kendisi de bir süvari olan Binbaşı Edward Archer, "Atla son sürat giderken yerdeki bir şişeye ateş etme, toprağa gömülü bir çadır kazığını çıkarma, mızrakla teke tek dövüş, kılıçlar ve kalkanlar... Hint tarihi konusunda bilgili birini bile, Skinner'ın atlarının, Timur'un Moğol fatihlerinin torunları olduğuna ikna ederdi," diyor. Skinner'ın Türki atlarına binmiş askerlerinin biniciliği ve kılıç ustalığı, Marathalar üzerinde Ahmed Şah'ın Panipat'taki ordularının yarattığı etkinin aynısını yarattı. Lord Lake önce Scindia'yı, sonra da yavaş hareket eden Holkar'ı mağlup etti. Lake, Cornwallis (daha sonra Yorktown'da yenildi) ve Wellesley'in (daha sonra Waterloo'da galip geldi) askeri dehalarının birkaç darbesi, ustaca diplomasi ve iyi zamanlanmış rüşvetle tamamlanan on beş yıllık çatışmadan sonra İngiltere düşmanlarına üstün geldi. 1818'e gelindiğinde İngilizler ya doğrudan ya da Gwalior, Baroda, Indore, Maisur ve diğerleriyle yaptıkları antlaşmalarla Hindistan'ın büyük bölümünü kontrol ediyordu. Deniz tüccarlığı yapan

İngilizler, Himalayalar'dan alt kıtanın Karnatik ucuna kadar uzanan bir imparatorluğa sahip olan Babürlülerin mirasına konmuşlardı.*

Babürlülerin haleflerine yakışır şekilde, Britanyalılar artık hatırı sayılır bir at gücüne sahipti. Süvarilerinin sayısı 1793'te 500'den 1809'da 6000'e, 1819'da ise 30 bine yükseldi. Tüm bunların bedelini ödemek, Kalküta'daki kâr amacı güden hükümete ağır geliyordu. Marathalar teslim olduktan sonra İngilizler ordunun masraflarını azaltmayı ve barıştan kâr payı elde etmeyi umuyordu. Artık Yarbay olan Skinner'ı emekli ettiler ve alayını dağıttılar.

Ancak kısa süre sonra atların, tüm maliyetlerine rağmen, Hindistan'ı dış istiladan korumak için hâlâ vazgeçilmez olduğuna dair endişeler ortaya çıktı. Sih Mihrace Ranjit Singh'in 30 bin kişilik süvarisi tehdit oluşturuyordu. İran'da başka bir Nadir Şah'ın ya da Afganistan'da başka bir Ahmet Şah'ın ortaya çıkıp çıkmayacağını kim bilebilirdi? Tipu Sultan'a karşı savaşlarda görev almış ve şu anda Hindistan'daki en yüksek rütbeli subay olan Kalküta Askeri Sekreteri General James Salmon da böyle düşünüyordu: "Bu muazzam imparatorluk Pencap'tan, Afganistan'dan, hatta İran'dan ya da Tataristan'dan gelecek yabanıl at sürülerine karşı, süvarilerden elde edecekleri dışında hiçbir korumaya sahip olmayacaktır." İngiltere'nin at yetiştirme faaliyetlerini geliştirmek üzere Londra'dan getirilen veteriner uzmanı William Moorcroft, Hindistan'ın yeterli at gücüne sahip olmaması halinde, "Altın

---

* Britanya'nın Hindistan'daki statüsü, 1784'te William Pitt'in Hindistan Yasası'yla temelde değişti; bu yasa, Britanya hükümetinin dolaylı bir kolu olarak ticaret yapan bir kurumdan dönüşümünü sağladı. Ticaret şirketi olan Doğu Hindistan Kumpanyası'nın kavramı, 1857'ye kadar hayatta kaldı. O yıl, Hindistan hükümeti doğrudan Londra'daki kabineye rapor vermeye başladı ve son Babürlü hükümdarı Burma'ya sürgün edildi.

beklentisi, Tatar süvari ordularını ve atlı Afgan kabilelerini, Britanya Hindistanı'na yönelik barbar saldırılarına teşvik edebilir," uyarısında bulundu.

Hindistan'ın bu geleneksel istilacılarının ötesinde, kuzeyde başka bir tehdit daha belirdi. Büyük Petro zamanından beri Rusya'nın zengin alt kıta üzerinde emelleri vardı. Ruslar 1801'de Hindistan'a karşı bir Kazak işgal gücü gönderdi ve İran'ın yanı sıra Napolyon'un Fransa'sından da destek bekledi. 1807'de Hindistan'ı hedef alan bir başka Rus-Fransız ittifakı kuruldu. Bu planlar boşa çıksa da, Rusya'nın 19. yüzyıl boyunca gerçekleştirdiği bozkır fetihleri Kazak filolarını Ceyhun ve İndus Nehirlerine daha da yaklaştırdı. İngilizler bu tehditleri ciddiye aldı. Kalküta'daki savaş kurmayları Hindistan'ın savunulması için planlar hazırladı ve askeri liderler birer atmaca gibi davranarak Afganistan'da önleyici tedbirler aldı. Bu da Rusları daha hızlı ilerlemeye teşvik etmekten başka bir işe yaramadı. *"Ici il faut agir á l'anglaise, et cela d'autant plus que c'est contre les Anglais qu'on agit."* (1839'da Ceyhun'a başarısız bir sefer düzenleyen General Kont Vasily Alekseevich Perovsky, "Burada İngiliz tarzında [yani cesurca] hareket etmeliyiz, onlara karşı hareket ettiğimiz için daha da belirgin bir zorunluluk bu," diyordu.) Orta Asya'nın kontrolü için iki imparatorluk arasındaki rekabet, durumu tam açıklamasa da "büyük oyun" olarak adlandırıldı.

Yeni Hint imparatorluklarını savunmak için büyük bir süvari gücüne ihtiyaç duydukları argümanı nihayetinde galip gelse de, ekonomik davranma derdindeki İngilizler yüzyıl boyunca uygun maliyetle uygun atlar elde etmek için mücadele etti. Güçleri çok daha küçükken, İngilizler masrafı düşünmeden Londra yakınlarında bulunan Dagenham'daki bir haradan getirdikleri binek atlarını tedarik edebiliyordu. Birçoğu Ümit Burnu çevresini dolaşırken yolculukta telef ol-

duğundan ithal edilmeleri çok pahalıya patlıyordu. İngilizler ayrıca Basra Körfezi'nden Arap ve İran atları da tedarik ediyordu; bunların ithalatı daha ucuza mal oluyor ama İngiliz hayvanlarından daha yüksek fiyatlara satılıyordu. Süvarilerin sayısı arttıkça, Hindistan'ın yeni yöneticileri ithal edilen pahalı atların yerine yerel atları koymaya çalıştılar.

Sadece birkaç kuşak önce 600 bin kadar savaş atıyla dolup taşan bu uçsuz bucaksız bölge birdenbire arz sıkıntısı yaşamaya başladı. 1809'da Hindistan'daki İngiliz Ordusu'nun başkomutanı, Amerikan Devrimi'nin Fransız-İrlandalı gazisi Forbes Champagné, özellikle daha büyük atların eksikliğinden şikâyet ediyordu:

> Süvarilere gelince sayılarını temsil etmesi için ancak çok az güç eklenebilir; Avrupalılar için uygun atlar temin etmenin zorluğu, bu kadar gerekli ve bu kadar zorlu bir silah gücünün, genellikle operasyonlarına çok iyi adapte olmuş bir ülkede büyük ölçüde genişletilmesinin önünde talihsiz ve aşılmaz bir engeldir.

Champagné ve haleflerinin karşısına her türlü engel çıktı. İç barışın başlaması, Hintli yetiştiriciler tarafından yetiştirilen savaş atlarının sayısında ve kalitesinde keskin bir düşüşe neden oldu. Kârlı yerel savaşlar olmadan, Hintli yetiştiricilerin çalkantılı 18. yüzyılda olduğu gibi aynı miktarda savaş atı üretmeleri pek de faydalı değildi. Kathi halkı marjinal topraklarındaki yoksulluktan, son derece sert ve hızlı savaş atları yetiştirerek kurtulmuştu. Şimdi ise bu tür atlara olan talep azalmıştı. Yeniden at bulmakla görevli bir İngiliz subayı olan Yüzbaşı E. Wyatt, 1814'te alaycı bir şekilde şu gözlemini kaleme almıştı: "Aralarında at yetiştiriciliğinin azalması, bir dereceye kadar pişmanlık duyulmayacak bir nedenden kaynaklanıyor; yani çok yakın zamana kadar neredeyse tamamen

geçimlerini sağladıkları yağma gezileri kontrol altına alındı." *Elli yıl sonra bu türün soyu neredeyse tükenmişti.* Veteriner Moorcroft, atların kalitesinin hızla düştüğünü düşünüyor ve yakında "kesin kıtlık gününün geleceğinden" korkuyordu.

Yerel yetiştiriciler tarafından hayal kırıklığına uğratılan İngilizler, Hindistan'da at yetiştiriciliğini kendileri denediler. Hükümet 1793 yılında Himalayalar'ın eteklerindeki Pusa'da bir hara kurdu. Bu cennet gibi ortam, serin havası, yeşilliği ve bol, saf suyuyla İngilizlere evlerini hatırlatıyordu. Ancak bunun Hindistan'ın savunma bütçesine ithalattan daha büyük bir yük olduğu kanıtlandı. On yıllık faaliyetin ardından Pusa 406.427 rupi tüketirken, üretilen hayvanların değeri sadece 262.966 rupiydi. Yıllık işletme masrafları 36.000 rupiyi aşmasına rağmen, harada yılda sadece 30 ila 40 adet süvariye uygun at üretiliyordu ve bu da at başına 1000 rupilik bir maliyete denk geliyordu ki bu rakam tüccarlardan iyi bir savaş atı satın almak için gereken 400 rupiyle karşılaştırıldığında astronomik bir rakamdı. Pusa'nın uzak konumu ve yüksek genel giderler, bu hayal kırıklığı yaratan sonuçlara katkıda bulundu. Başka bir çözüme ihtiyaç duyulduğu su götürmez bir gerçekti.

Buhara'ya Çılgın bir Görev

Moorcroft 1809 yılında Pusa harasının sorumluluğunu üstlendi. İskoç Aydınlanması'nın bir çocuğu olan Moorcroft, at hastalıklarından Tibet yak öküzü yününe kadar her şeyi araştırmaya meraklıydı. Pusa'nın ordu için asla uygun bir at kaynağı olamayacağı sonucuna varan Moorcroft, Babürlülerin yaptığı gibi İngilizlerin de Orta Asya'daki o uzak ve Moorcroft'un zamanında biraz da gizemli vaha şehri Buhara'dan at temin etmesi gerektiğini savundu. Burası Han Wudi'nin kan terleyen atlarının ülkesiydi. Kraliçe I. Elizabeth döneminden

beri hiçbir İngiliz tüccar, Buhara'yı ziyaret etmemişti: Düşman Afganlar, Sihler ve Çinliler yolu kapatmıştı. Bu durum Moorcroft'u yolundan caydırmadı.

Buhara cazip bir fırsat sunuyordu. Hindistan'daki at ticareti bir zamanlar yılda 100 bin ata ulaşmıştı. Portekizlilerin Hint Okyanusu'na gelişi ve ardından İngiliz, Fransız ve Hollandalıların gelişi, kara ticaretinde bir gerilemeye ya da Buhara gibi kervan merkezlerinin yoksullaşmasına yol açmadı; aslında Buhara 19. yüzyıl boyunca gelişti. Efsanevi atlarının daha azı Hindistan'da pazara geliyorsa, bu ticaretin düşüşünü değil, bölgenin işlerinin çoğunu Hindistan'dan uzaklaştıran Qing ve Ruslar arasındaki alıcıların hevesini yansıtıyordu. Moorcroft, Buhara atlarının varış noktası olarak Hindistan'ın üstünlüğünü yeniden tesis etmeyi hayal ediyordu.

İlk adım olarak Moorcroft, Mir İzzatullah adında sağduyulu bir İranlı sekreteri istihbarat toplaması için gönderdi. Diğer ticaret merkezlerinde bir ya da iki panayır kurulurken şehirde haftada dört panayır kurulduğunu öğrendi. Tüccarlar her pazar günü 50 ila 60 Türkmen ve Özbek atı sergiliyordu; bunlardan ilki daha iri ve atak, ikincisi ise daha dayanıklıydı. Kısraklar nadirdi, çünkü sahipleri onları damızlık olarak tutmayı tercih ediyordu. Satıcılar kelle başına 200 ila 300 rupi istiyordu.* Bu fiyatlar cazipti, Hindistan pazarlarında geçerli olanın yaklaşık yarısıydı. Ancak pazarda Moorcroft'un hayal ettiğinden daha az para akışı olduğu ortaya çıktı. Çoğu yetiştiricinin doğrudan Rusya ya da Çin'den tedarik yoluna gitmesi nedeniyle, özellikle tek bir büyük siparişle büyük ölçekte alım yapma girişimleri, arz artırılamadan fiyatların daha

* Kişi başı 10 ila 15 tilla olarak alınıtılanmıştır. Bir tilla, 4,25 gramlık bir miskal altın olup, o dönemdeki altın-gümüş kuru üzerinden 19 gümüş rupisine denk gelmektedir.

da yükselmesi riskini doğuruyordu. Mir İzzatullah ayrıca İngilizlerin aradığı üstün nitelikli atların aslında oldukça nadir bulunduğunu, bu durumun Wudi'nin Orta Asya seferinden beri süregeldiğini vurguladı. Sayıları bir seferde en fazla 10 ya da 15 olan bu atlar hiçbir zaman açık pazarda sergilenmez, ancak 1000 ila 3000 rupi harcamaya istekli bir uzman tarafından davet üzerine bir komisyoncudan satın alınabilirdi. Sözde "Türkmen" atlarının ticaretinin büyük kısmı aslında Meymene ve Belh'ten (bugünkü Mezar-ı Şerif) gelen daha az prestijli Özbek cinsinden oluşuyordu. Tüccarlar genellikle fazla ömrü kalmayan yaşlı atları satın alıyordu, ancak at yeterince iyi görünüyorsa Hindistan'da "Türkmen" veya hatta "Arap" markası altında pazarlanabiliyordu.

Sekreterinin kuşkularına ve üstlerinin at yetiştiriciliğine yoğunlaşması yönündeki ricalarını görmezden gelmesine rağmen Moorcroft arayışında ısrar etti. Kalküta'da kendine, ilgili bir sponsor buldu ve 1819'da efsanevi Buhara'ya bir keşif gezisi düzenlemek için onun belli belirsiz izninden faydalandı. Seyahat tutkusunu tatmin etmek için bu izni mümkün olan en geniş anlamda yorumladı ve görevine başlamadan önce iki yıl boyunca Keşmir, Leh ve Ladakh'ı keşfetti. Lahor'dan İndus Nehri'ni geçerek Hayber Geçidi üzerinden Peşaver'e, oradan da Kabil, Bamiyan ve Buhara'ya gitmeyi planlıyordu. *Bu, eski Kuşanların dönüş yolculuğuydu.*

Lahor'da Moorcoft, Sih krallığından geçiş izni istemek üzere Mihrace Ranjit Singh'e resmî bir ziyarette bulundu. Törensel bir hediye teatisinin ardından Mihrace, İngilizlerin Pencap'ta gözü olması halinde caydırıcı bir güç gösterisi olduğu kadar, at delisi Mihrace'nin kibir egzersizi olarak da tasarlanmış olması muhtemel bir eğlence sundu. Tek bir binici, saray bahçesi içindeki dar bir parkurda birkaç atı adım adım yürüttü. At ve binici dörtnala koşuyor, ancak aniden durup

dönüyor ve ters yönde dörtnala koşuyorlardı. Tuhaf bir şekilde sessiz olan atlar, binicinin ellerinin en ufak işaretlerine kusursuz bir şekilde itaat ediyordu. Bu gösteride Lakhi ve Attock'tan gelen yerel ırkların yanı sıra hükümdarın 1700 rupi ödediği Buhara'dan gelen atlar da yer alıyordu. Moorcroft Buharalı atlar için "Güzel," diyordu, "ama dizlerinin altı çok zayıf." Benzer şekilde 7000 rupiye mal olan bir İran atı da Moorcroft'un dikkatini "kalitesizliği"yle çekmişti. Yine de Ranjit Singh'in Asya'nın en iyi süvarilerine komuta ettiği ve yüzlerce iyi at topladığı konusunda herkes hemfikirdi. Moorcroft'un bildirdiğine göre, "Ülkedeki her Sih, binmeleri veya satmaları için damızlık bir kısrak ve yetiştirilmiş taylar bulundurur; mihrace de bunların en iyilerini hediye olarak alırdı." Belki de Moorcroft, yüzlerce kilometre daha kuzeye yaptığı riskli seferi haklı çıkarmak için Sih atlarını küçümsüyordu.

Ranjit Singh daha sonra Moorcroft'a kendi sağlık durumu hakkında danıştı, çünkü 19. yüzyıl Hindistan'ında Batı tıbbı büyük bir üne sahipti. Mihrace artık eskisi kadar sert içki tüketemediğinden yakınıyordu. Veteriner hekim Moorcroft ilaç reçete etmekten çekinmedi ama Sih'e alkolü bırakmasını tavsiye etmekten de geri durmadı. Mihrace ona hediye olarak bir at vermek istedi ama Britanyalı, bu tür hediyeleri Buhara'dan dönene kadar ertelemesini istedi.

Moorcroft büyük bir soğukkanlılık sergiledi. Kuşanlar ve Babür zamanından daha az yırtıcı olmayan Afgan Veziri klanının topraklarından geçmek için yalnız ve saygıdeğer bir Sufi'nin koruması altına girdi. Yaygın kervan soygunlarından uzakta, kırsal kesimi hayranlıkla seyredecek zaman buldu: "Mart ayındaki ziyaretimiz sırasında çöl, yabani korunganın mor çiçekleri ile kadife çiçeği ve böcek otunun sarı çiçeklerinden oluşan alacalı renklerde zengin bir halıyla kaplıydı."

Ayrıca biri 150, diğeri 200 rupiye olmak üzere iki tane satın aldığı sırım gibi Waziri atlarına da hayran kaldı. "Sonuncusu görünüş olarak tam bir Arap'a benziyordu ve Kalküta'da bir Arap olarak 1000 rupiye satılabilirdi," diyerek övünüyordu. Yerel atlara olan tutkusu, seferinin mesafesi ve artan tehlikesiyle doğru orantılı olarak artıyor gibiydi.

Kabil'de, 20 bin kişilik Afgan süvarilerinin otlakları onun onayını aldı:

> Tohumları için hasat edilen bazı karanfil veya yonca bitkileri vardı, toprağın bu kadar samanla kaplandığını hiç görmemiştim. Tohumlar harmanlandıktan sonra buğday ve arpayla karıştırılan bu samanlar atlara kışlık yem olarak veriliyor. Kabil'deki birlik atlarının neredeyse tamamı Mydan'da [yani *maidan* ya da çayırda] bu yem ve yonca ile kışı geçirince ilkbahara kusursuz bir kondisyonda çıkıyorlar.

Orta Asya süvarilerinin Hint süvarileri karşısındaki üstünlüğünün sırrı ve Panipat'taki Afgan zaferinin anahtarı buradaydı: Büyük, güçlü savaş atları yetiştirmenin onlara maliyeti çok azdı. Moorcroft, Kalküta'ya yazdığı mektupta Afganistan'ın bir İngiliz sömürgesi haline getirilmesini tavsiye etti; bu politika yirmi yıl sonra Birinci İngiliz-Afgan Savaşı'nda felaketle sonuçlandı.

Lahor'dan yola çıktıktan iki yıl sonra Moorcroft nihayet uzun zamandır beklediği yere ulaştı. Buhara Emiri Haydar onu ihtiyatlı bir şekilde karşıladı. Emir, İngiliz entrikalarından korkuyor ve hem Rusya hem de Çin'le olan ticari ilişkilerini tehlikeye atmamak için temkinli davranıyordu. Ne de olsa Ruslar Korkunç İvan zamanından beri, Çin ise kan terleyen atlar döneminden beri Buhara ile ticaret yapıyordu. Emir'in ne itirazı ne de onayı vardı, ama yeni gelen gene de at tedarik etmeye koyuldu. Bu, İranlı sekreterinin onu uyardığı kadar

güç bir işti. Rus ve Çinlilerin büyük ölçekli alımları, halk pazarlarında çok az sayıda iyi atın satışa sunulması anlamına geliyordu. Buna ek olarak, Özbek at yetiştiricilerinin, sözde hükümdarları olan emire karşı ayaklanması, pazara at akışını kesintiye uğrattı. Sinir bozucu alışveriş gezileri arasında zaman geçirmek için sınırsız merakını Ermeni içki imalathanesi, ipek dokumacılığı, ünlü Buhara üzümleri ve narlarının tanımlarını da yazdığı bir günlükte belgeledi. Doğal olarak Moorcroft, Buharalıların ünlü atlarını yetiştirme, besleme ve eğitme yöntemlerini de ayrıntılı olarak kaydetmiştir. Moorcroft'ın belgelerinden çarpıcı bir pasaj, at yetiştiricilerinin atlarının kondisyonunun en iyi durumda olmasını sağlamak için kullandıkları tuhaf yöntemden bahsediyor:

> Bir keçi... hedefe yerleştirilir ve bir işaretle atlılar onu yakalamak için dörtnala ileri atılırlar. Keçiye ilk ulaşan adam eğilerek onu tutar ve eyerinin üzerinden atarak son hızla uzaktaki bir hedefe doğru ilerler ve bu hedefe ulaştıktan sonra aynı eforla başladığı noktaya geri döner.

Bu, buzkaşi oyununun İngilizcedeki ilk tanımıydı.

Ancak Buhara'ya dair merakını gidermek, Moorcroft'ın ödüllü atlar edinme konusundaki başarısızlığını ancak biraz telafi edebildi. Buhara'da geçirdiği beş ayın ardından Moorcroft, Hindistan'a dönüş yolculuğuna yalnızca bir iki atla çıktı; bunların hiçbiri uzun zamandır hayalini kurduğu büyüklükte ya da soyda değildi. Afgan sınırına yaklaşırken, çok daha nadir bulunan Özbek atlarını edinmeye çalıştıysa da başarısız oldu. Cesur veterinerin bu son aksilikler karşısında ne hissettiği bilinmiyor, ama daha sonra ateşli bir hastalığa yakalandı ve Afganistan'ın kuzeyindeki Andkhoy'da aniden öldü.

Başından beri at satın alma planının başarı şansının düşük olması, bazı tarihçilere Moorcroft'un asıl amacının casusluk

olduğunu düşündürmüştür. Ruslar da kesinlikle böyle düşünüyordu; zira İngiltere'nin Ceyhun'a yönelik tasarımlarından, Rusya'nın İndus'a doğru ilerlemesinden korktuğu kadar endişe duyuyorlardı. Veterinerin renkli karakteri göz önüne alındığında, talihsiz keşif gezisi pekâlâ sadece macera sevgisi ve güzel atlara olan tutkusuyla motive edilmiş olabilir. Yine de Moorcroft'un Buhara yolculuğu genellikle Büyük Oyun'un açılış raundu olarak kabul edilir.

Deniz Tarafından Yenilgiye Uğratılan Çin, Bozkır Elinde Tutuyor

Moorcroft'un Orta Asya'nın hazır at gücünü güvence altına alamaması, İngiliz askeri harcamalarını olumsuz etkiledi. Hükümet isteksizce pahalı ithalata ve tatmin edici olmayan Pusa aygırına ödeme yapmaya devam etti. Bu arada Hint ordusu 19. yüzyıl boyunca dış savaşlara katıldı: Birinci ve ikinci Birmanya savaşları, birinci ve ikinci İngiliz-Afgan savaşları ve Qing Çin'ine karşı birinci ve ikinci Afyon savaşları.* İngiltere Burma'yı ilhak etti, Afganistan üzerinde vesayetçi† bir ilişki dayattı ve Qing Çin'inden ticari ayrıcalıklar talep etti.

1793'te Qianlong'a gönderilen İngiliz elçiliği, Qing'in kayda değer bir derin su deniz kuvveti olmamasına rağmen, Çin'de 17.700 kilometre deniz sınırı boyunca savunmasızlık alarmı vermemişti. 1860 yılında, İkinci Afyon Savaşı sırasında, Qing savunmasındaki bu boşluk, 2000 İngiliz ve müttefik Fransız as-

* Bu savaşlar birbirini izledi çünkü her çatışma, sırasıyla Burmalıların, Afganların ve Çinlilerin kalbinde bir düşmanlık bıraktı ve bu da bir sonraki savaşın kaçınılmaz hale gelmesine yol açtı. Ayrıca iki Sih Savaşı ve Britanya'nın, Ranjit Singh'in ölümünün ardından Pencap'ı ilhak etmesi de belirtilmelidir.

† 19. yüzyıl boyunca zaman zaman Britanya, Afganistan'ın dış ilişkilerini kontrol etti ve yöneticilerini seçti.

kerinin Tianjin'de karaya çıkmasını sağladı; burada işgalcileri Yasak Şehir'den sadece birkaç günlük yürüyüş ayırıyordu.

Pekin surlarından 6,5 kilometre uzaklıktaki Sekiz-Li Köprüsü'nde, Castiglione'nin gravürleriyle meşhur olan manzarayla karşılaştılar: Çelik zırhları içinde, mızraklar, kılıçlar ve yaylarla donatılmış yoğun Mançu ve Moğol sancakbeyleri bütün ihtişamıyla karşılarında duruyordu. Avrupalılar 12 bin civarında süvarileri olabileceğini tahmin ediyorlardı. Aslında sayıları 30 bindi. Komutanları Sengge Rinchen, Cengiz Han'ın kardeşinin yirmi altıncı kuşaktan torunuydu. Bozkır atlılarını istilacıları kuşatıp yok etmek üzere tabur düzeninde mevzilendirirken, subayları flamaları kaldırıp indirerek emirler verdiği için sıralı saflarından çıt çıkmıyordu. Atlılar, ölümcül tüfek yaylım ateşlerine karşı tam bir kayıtsızlık göstererek Avrupalıların üzerine yürüdüler. Ancak Sengge Rinchen'in bozkır taktikleri dar cephede ve kanallarla kesişen bataklık arazide hiçbir etki yaratamadı. Manevra yapacak alanları yoktu. Korkunç kayıplar verdikten sonra iyi bir düzen içinde geri çekildiler ve işgalcilerle bir daha çatışmaya girmediler. Müttefiklerin Pekin'e yürüyüşü devam etti. İmparator, Çin'i Batı ticaretine açmak üzere Avrupa'nın diktasını kabul etmesi için kardeşini geride bırakarak Mulan'a kaçtı.

Qing'in at gücü ülkeyi denizlerdeki düşmanlarına karşı savunmaya yetmiyordu. Sengge Rinchen'in saldırısı itibar kurtarıcı bir jest, geri çekilmesi ise soğukkanlı bir gerçekçiliğin yansıması olabilirdi. Afyon Savaşlarının yapıldığı Çin'in kıyı eyaletlerinde atlar hiçbir zaman belirleyici bir rol oynamamıştı. Qing Hanedanı, deniz güçlerine geçici imtiyazlar olarak öngördükleri şeyleri gönülsüzce genişletti –bunlar 85 yıl sürdü– ama bu kez yeni tehditler altında olan bozkır sınırlarını savunmak için sancaktar süvarilerini muhafaza ettiler.

Qinglerin Fransızlar ve İngilizler karşısında yenilgiye uğradığına ilişkin haberler Rusları Sincan'a Kazak akınları düzenlemeye teşvik etti. Aynı zamanda, Timur'un soyundan geldiğini iddia eden Yakub Bey adında birinin kendisini bağımsız bir devletin emiri ilan ettiği Sincan'da isyanlar patlak verdi. Qing generalleri, Qianlong'un bir asır önceki ordularıyla aynı acımasız etkinlik ve kararlılıkla, usta sancaktarlardan oluşan hızlı süvari birlikleri seferber ettiler. Qing ordularının Sincan şehirlerine saldırmadaki başarısı, Rusları Yakub Bey'in rejimini tanımaktan vazgeçirdi. Qing'e karşı direniş kısa sürede azaldı. Petersburg, her iki tarafın asi bozkır tebaasını kontrol etmek için Çin ile ortak bir neden bulmanın, sancakbeylerine karşı sonucu belirsiz bir savaşı göze almaktan daha mantıklı olduğuna karar verdi.

Buna göre, iki güç bozkırda ilk kez resmî bir sınır çizme konusunda anlaştı. Haritalama çalışmaları, eski bir Orta Asya Türk imparatorluğunun başkenti olan Balasagun'un yakınından geçti. Orada, Burana Kulesi'nin kütüğü, eski Türklerden geriye kalan tek izdi. Bir zamanlar, bir günlük yürüyüş mesafesindeki kervanların görebileceği şekilde 45 metre yükseldiğinde, bozkırın dört bir yanından gelen yolcuları cezbetmişti. Kulenin bitişiğindeki uzun otlarla kaplı mera, eski Türk rünleriyle işlenmiş taşlarla doluydu. Bu alan binlerce yıl boyunca bir buluşma noktası ve gömü yeri olarak hizmet etmişti. Şimdi ise Rus-Çin sınır komiserleri, küt tepeli kulenin gölgesinde, 1881'de Petersburg Antlaşması'yla resmîleşen bozkır halklarının siyasi bağımsızlığını gömüyorlardı.

Powindah'nın Alacakaranlığı

Bozkırın Rusya ve Çin arasında bölünmesi, Orta Asya'dan Hindistan'a at akışını yavaşlatmış, bazı yıllarda sadece 1500'e

kadar düşmüştür. Yine de Hintli alıcılar, Moorcroft'un günlerinden beri cazibesi ve gizemi azalmayan bu atları özlemle bekliyordu. Bu talep, kökleri MS 2. yüzyılda Kuşan Kralı Kanişka dönemine kadar uzanan Afgan Powindah'larının iş yapmasını sağladı. Rudyard Kipling'in 1901 tarihli romanı *Kim*, bu efsanevi kuruma yakılmış bir ağıt niteliğindedir. Kipling'in çağrıştırdığı imgenin zamandan bağımsız olması manidardır:

> Tren istasyonunun karşısında, kemerli dehlizlerle çevrili, deve ve at kervanlarının Orta Asya'dan dönüşlerinde konakladıkları büyük bir açık meydan vardır. Burada, bağlı midillilere ve diz çökmüş develere bakan; balyaları ve ot bohçalarını yükleyip boşaltan; gıcırdayan kuyu çıkrıklarından akşam yemeği için su çeken; çığlık atan, vahşi gözlü aygırların önüne ot yığan; huysuz kervan köpeklerini bağlayan; deve sürücülerine ödeme yapan; yeni seyisler alan; küfreden her türden Kuzeyli insan vardı.

Burada, Lahor'un Keşmir Kervansarayı'nın canlı pazarında; Kipling'in genç, yarı İrlandalı, yarı Hintli kahramanı Kim, Paştun* Mahbub Ali'yle tanışır: "At tüccarı, derin, işlemeli Bokhariot kemerini gevşetmiş, bir çift ipek halı heybenin üzerine uzanmış, büyük bir gümüş nargileden tembel tembel tütün içiyordu." Görkemli görünüşü ve Eski Ahit tasvirlerini hatırlatan özellikleri, onun Ghilzai halkının Süleyman Khel (klanı) kabilesine bağlı olduğuna işaret ediyordu. Kipling onu "Pencap'ın en iyi at tüccarlarından biri, kervanları uzak diyarlar da denen Ötelerin Ötesi'ne, yani Orta Asya'ya kadar uzanan zengin ve girişimci bir tüccar" olarak tanımlar. Keşmir Kapısı'nda işgö-

---

* "Pathan", Hintçe ve Urducada "Paştun" anlamına gelir. "Afgan" ise Paştunlar için kullanılan Farsça bir ifadeydi. 1970'lerde Afganistan hükümeti, tüm vatandaşlarının Afgan olarak bilinmesini zorunlu kıldı.

ren bir hayat kadını Mahbub Ali'den pek de etkilenmediğini, *"Kuzey topraklarındaki o ülke eski paltoya üşüşmüş pireler* gibi at tüccarlarıyla dolu," sözleriyle ifade eder. Ama Mahbub Ali başarılı ve iyi bağlantıları olan biridir. İngiliz ordusuna at tedarik etmekte ve oyuna olan tutkuları uğruna borçlanan polo delisi subaylara midilli sağlayarak iyi iş yapmaktadır.

Mahbub Ali, İngilizlerin at fuarlarındaki ticari becerilerini küçümsemektedir. Bir savaşçının hayatını kurtaracak bir at satın alması ile bir binbaşının sabit bütçesi dâhilinde birkaç at için pazarlık yapması arasında fark vardı. İster basit bir *çabuksüvar* (kaba saba binici) isterse bir mihrace olsun, Hintliler satın aldıkları atlar için neredeyse hiç pazarlık etmez; atın doğru değerini bilmeleri beklenirdi. Bir İngiliz gezgin olan Charles Davidson, yerel bir at pazarında karşılaştığı ve kendisini şaşırtan bir alışverişi şöyle anlatır. Hintli alıcı der ki: "Sana doğruyu söyleyeyim *bhai* (kardeşim), sana 100 rupi vereceğim." Kısa bir pazarlıktan sonra taraflar 150 rupiye anlaşır ve parayı bozdurup işlemi tamamlamak için bir banker bulmaya giderler. Buna karşın İngilizler bu gibi pazarlıklarda ucuz olmalarıyla ün salmışlardır. Bir başka İngiliz at uzmanı James Piggott, "Bu atın yerliler tarafından gördüğü büyük saygı ve yüksek değerden dolayı, Avrupalılar nadiren bir Türkmen tedarik ederler ve genellikle bir tüccarın, varlıklı yerliden kolayca elde edebileceği fiyata eşit bir fiyatla onları reddederler," itirafında bulunmuştur. Tüccarlar mallarını İngiliz müşterilere göstererek zaman kaybetmek istemiyorlardı. İngiliz-Hintli alıcılar ve satıcılar pazarlık sırasında sık sık gizli el işaretlerine başvuruyor ya da rakamlar için sözlü bir kod kullanıyorlardı; dolayısıyla sadece bu dili bilen tüccarlar ve müşteriler piyasa fiyatlarını takip edebiliyordu. İngilizlerin açık pazarlardaki beceriksizliği, Mahbub Ali gibi güvenilir bir tüccar için fırsat yaratıyordu.

Eski zamanların kalıntıları olarak algıladıkları bir halka ve kültüre bağımlı olmak, ilerlemeyi düşünen İngilizler için bir hayal kırıklığı kaynağıydı. Afgan at tüccarları, Afganistan ile Hindistan arasında sürekli ve gizemli bir şekilde seyahat ediyorlardı. Büyük Oyun'da Kabil, Buhara, Kalküta ya da Saint Petersburg adına ikili ya da üçlü ajan rolü oynayabiliyorlardı. İngiliz Hindistan'ının 1858'deki adıyla Raj'ın hükümet yetkilileri onlardan korkuyor ve bazen onları bastırmaya çalışıyordu. Kipling'in Mahbub Ali'si gibi, geçmişteki sayısız tüccarın at ticaretini Hindistan'da yüksek bir mevkiye, hatta bir imparatorluğa dönüştürdüğünü biliyorlardı. Ancak bu tüccarlar, Raj'ın vesayet altında tuttuğu Afganistan siyasetine ilişkin değerli bilgiler ve Rusların Ceyhun'a doğru tehditkâr ilerleyişine dair güncel bilgiler sağlamaları açısından vazgeçilmezdi.

Kim, İkinci İngiliz-Afgan Savaşı (1878-1880) sırasında, Rusların Orta Asya'ya doğru ilerleyişinin İngilizlere kâbus yaşattığı bir dönemde geçiyor. Rus genelkurmayından General M. İ. İvanin, 1875 yılında Cengiz Han, Timur ve Nadir Şah'ın seferleri üzerine bir çalışma yayımlayarak bir Orta Asya ordusunun Hindistan'ı nasıl fethedebileceğini gösterdiğinde İngilizlerin korkularını yatıştırmak için çok az şey yaptı. Aynı yıl, Kalküta'daki hükümet, gösterişli Rus General Alexander Skobelev tarafından hazırlanan ve aşağıdaki önerileri içeren bir muhtıradan haberdar oldu:

> Tecavüz ve yağma çığlıklarıyla Hindistan'a öncü olarak gönderilebilecek ve böylece Timur dönemini yeniden başlatacak Asya süvari birlikleri örgütlenmeli. ... Kabil'den yola çıkacak bir Rus birliği operasyonlarını daha sonra ilerletmeli. ... Benares'teki Rus sancaklarının huzurunda operasyonları son bulabilir.

Ağır silahları ve erzaklarıyla modern bir orduyu bozkırdan geçirmenin lojistik zorlukları 30 bin deve gerektirecek

olsa da, Timur'unki gibi bir süvari gücü Hindistan'da fırtına gibi esebilirdi. Kalküta, kuzeyli rakiplerinin kendilerine karşı böylesine cüretkâr bir saldırı başlatmaya cesaret edip edemeyeceğini bilmiyordu ama Rusların Orta Asya atlı gücünün geriye kalan tek bağımsız rezervlerini ele geçirmeyi amaçladığına dair açık işaretler vardı.

Türkmenlerin Son Direnişi

1875 yılında, bozkırın bir bölümü büyük, yerleşik imparatorluklardan bağımsız kaldı: Türkmenistan. Burada, Wudi'nin kan terleyen atları kadar sıradışı atlar Büyük Oyun'un son raundunu başlattı.

Türkmenistan, gezegendeki en yaşanmaz topraklardan bazılarına sahipti. Bir önceki yüzyılda Ceyhun Nehri'nin bir kolu Hazar Denizi'ne ulaşmadan kurumuş ve kilometrelerce uzanan arazinin çorak bir çöle dönüşmesine neden olmuştu. Türkmenler, Harezm hükümdarlarına ya da İran şahlarına vergi ödemekten kaçınmak için bu bölgeyi kendilerine vatan olarak seçmişlerdi. Böyle bir ortamda tek zenginlik kaynakları köle ticaretiydi. Komşu İran'a ya da Rusya'ya at sürüyor, köylüleri kaçırıyor, esirleri atlarının arkasına bağlıyor ve onları, tarımı ve el sanatları büyük ölçüde köleleştirilmiş işçilere dayanan Harezm'deki köle pazarlarına doğru sürüklüyorlardı. Acımasız işlerini yürütmek için Türkmen aşiretlerinin her biri, Ersari, Yomut ve Teke, kendi olağanüstü atlarını yetiştirdiler. Bunların en ünlüsü Ahal Teke atlarıydı.

Orta Asya'ya giden gezginler bu atların Fergana'nın kan terleyen atlarının soyundan geldiğine inanıyordu. İran sınırından çok uzak olmayan Ahal vahasında Teke Türkmenleri tarafından yetiştirilen bu olağanüstü hayvanların, 1860'larda Türk dervişi kılığında bozkırı ziyaret eden Macar kâşif Arminius Vambery'ye göre, "ince burunları, kalın kuyrukları,

Ahal Teke'nin ince yapısı çöl ortamında bile serpilip gelişmesini sağlar.

güzel başları ve boyunları, özel olarak ince ve parlak donları" vardı. Bir Rus binicilik uzmanı daha da ileri gitmiştir: "Çölün saf bir ürünüdürler; asaletleri, hatlarının güzelliği, kusursuz uzuvlarıyla donatılmış gövdeleri, kaslı, 1,52-1,63 civarı uzun boylarıyla eyer vurulduğunda iyi iş çıkarırlar." Parlak donları, uzun hatları ve ince boynuyla birleşince, gözlemcilere her ikisi de av hayvanı olan bir tazı ya da çitayı hatırlatıyordu. Cins yapısal olarak zayıf olduğundan, çok da fazla yiyeceğe ihtiyaç duymuyordu. Sıcaklıkların -29'a kadar düştüğü ve 49 dereceye kadar yükseldiği Karakum Çölü'nün aşırı iklimiyle başa çıkabilirdi. Vambery, aile çadırlarında yetiştirilen atın, "çölün oğlu için karısından, çocuklarından ve canından daha değerli olduğunu" sözlerine ekledi. Sonuç olarak, son derece sosyal olan Ahal Teke binicisine sadıktı. Yaralı bir atın, iki yetişkin biniciyi, kayan kumların üzerinde bile tehlikeden kurtardığına dair hikâyeler anlatılırdı. Bir at yarışında hayvan ısırmaya ve rakip binicileri düşürmeye bile çalışırdı. Ahal

Teke, Türkmenlerin susuz bozkırları aşmasını, Rus veya İran topraklarına girmesini ve kimse onlara yetişemeden esirleriyle birlikte kaçmasını sağlıyordu. Bu, Türkmenlerin böyle bir at yetiştirmek için harcadıkları masraf ve çabayı fazlasıyla telafi ediyordu.*

Türkmenistan çöllerinde sefer yapmanın lojistik zorlukları ve tehlikeleri karşısında Rusya, on yıl devam eden bir tereddüt sürecinin sonunda köle yağmacısı Türkmenlere karşı harekete geçti. İngilizlerin Hindistan'dan ilerleyişiyle ilgili endişeler onları harekete geçirdi. Ruslar, 1873'te bir İngiliz askeri heyetinin, Hindistan süvarilerine daha üstün binekler sağlamak için Teke Türkmenleri üzerinde İngiliz korumasının genişletilmesini açıkça tavsiye ettiğini biliyorlardı. Dahası 1878'de İngiltere'nin İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nda Afganistan'ı işgal etmesi, Ceyhun'da ortaya çıkma olasılıklarını daha da artırdı.

Gösterişli Skobelev'in liderliğindeki 1881 Rus seferi, 19. yüzyıl sömürge savaşları için bile yepyeni vahşet standartlarını ortaya çıkardı. Türkmenlerin son direnişi öyle bir kan gölüne dönmüştü ki, önceki Rus zaferlerinin aslan kahramanı Skobelev komutayı bırakmak zorunda kaldı. Ancak Ruslar amaçlarına ulaştı, son bozkır atı yetiştiricileri bağımsızlıklarını kaybetti; değerli Ahal Teke ve diğer prestijli Türkmen ırkları Rusya'nın eline geçti; Büyük Beyaz Çar, Büyük Oyun'un bu raundunu kazandı.

Bu zaferlerdeki can kaybı ve yüksek maliyet, Rus askeri kurumunu bu zaferleri meşrulaştırmaya zorladı. O zamanlar Rus Türkistanı olarak adlandırılan bölgenin genel valisi Ge-

* Ahal Teke hâlâ dünyanın en çok aranan atlarından biridir. Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping, bu atların Fergana'nın kan ter içinde çalışan atlarının soyundan geldiğine inanan biri olarak, çoğunluğunu Türkmenistan Cumhurbaşkanı tarafından hediye edilmiş olan elli tanesini toplamıştır.

neral Kuroptakin şöyle diyordu: "[Orta Asya] atı, inanıyorum ki Rusya'nın ve ordusunun tacındaki mücevher olacaktır. Avrupa'nın tüm devletleri bizim [Orta Asya] at yetiştiriciliğimize gıpta edecek, çünkü hiçbiri gerçek bir savaş atı için uygun doğal koşullara sahip değil ve ülkemiz şu anda sonsuz bozkırlarla buna bolca sahip." Rusya'nın cesur bozkır kumarlarının Kuropatkin'in beklediği gibi sonuç verip vermeyeceği, İngiltere'nin Hint atları konusundaki inatçı ısrarının kendini amorti edip etmeyeceği, 20. yüzyılı bekleyen sorulardı ve cevapları da çok şaşırtıcı olacaktı.

12

Marş, Tırıs, Dörtnal, Hücum

Beygir gücünün son hamleleri, 1890-1919

Yetiştirme ve Yarış

Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki uzun yıllar boyunca, Avrupa orduları çeşitli silahlanma yarışlarına girmişti: Savaş gemileri, tüfekler, toplar ve elbette atlar, savaşmak ve gücü yansıtmak için hâlâ kesinlikle gerekli olan atlar... Ruslar, Ahal Teke atının ve diğer ünlü Orta Asya ırklarının en iyi süvari yarışında kendilerine avantaj sağlayacağına inanmak istiyorlardı. Bu inanç Rusların, İngiliz alıcıların, İran ve Afganistan'da hevesle Ahal Tekeleri satın aldıklarını gözlemlemeleriyle daha da arttı. Almanlar bile Ahal Teke'ye ilgi duymuş, 1912'de süvarileri için damızlık olarak ödüllü bir aygır edinmişlerdi. Bu durum Rusya'nın ırkı geliştirme konusundaki kararlılığını daha da artırdı. 1917'de imparatorluk harasının şefi, büyük mabeyinci ve Arap atları üzerine bir kitabın yazarı olan Prens Şçerbatov, Asya'da türünün ilk örneği olan Ahal Teke atı hakkında bir damızlık kitabı çıkardı. Rus ordusu, bu kadar kan ve altın harcayarak elde ettikleri değerli ırklarını korumak ve tanıtmak için çok uğraştı, ancak birçok engelle karşılaştılar.

Birincisi, İngilizlerin daha önce Kathiwar akıncılarını bastırırken keşfettikleri gibi, baskılama kaçınılmaz olarak bu ırkların bozulmasına neden oldu. Rusya, Türkmenleri kısmen köle akınlarına son vermek için fethetmişti. Kaçırma fırsatları ortadan kalktığında, bu kadar üstün atlar yetiştirmenin mantığı da ortadan kalktı. Bir Rus yetiştiricilik uzmanı, "Ahal Teke gibi bir at yetiştirmek, sadece yağmacı ve haydutlardan oluşan bir kabilenin işine yarar," diye yazıyordu. "Binicisinin hayatını kurtarabilir. Ona güç, nüfuz ve zenginlik verir. Ancak ülke sakinleştiğinde böyle bir ata ihtiyaç kalmaz."

Ruslar da Orta Asya'dan Avrupa'ya çok fazla at ihraç ediyordu. Demiryolunun gelişi nakliye maliyetlerini düşürdü, böylece 1900 yılına kadar her yıl 360 bin Orta Asya atı Batı'ya gönderildi. Rus at tüccarları yerel pazarların üç katı fiyat teklif ederek birçok hanı en sevdiği atını satmaya ikna etti. Bu büyük talep, iyi bozkır atlarının stoklarını hızla tüketirken, yerel ırkları da mahvetmekle tehdit ediyordu.

Dahası, at yetiştiricilerinin yaşam tarzını korumak için Katerina döneminden kalma politikalara rağmen Rusya'nın 19. yüzyılın sonlarındaki sömürgeci uygulamaları sistematik olarak at yetiştiriciliğinin altını oydu. Rus tarım kolonileri, tıpkı yüz yıl önce Don ve Volga'da olduğu gibi, bozkır topraklarını yavaş yavaş ele geçirdi. Yem fiyatları arttı. Özellikle çok sayıda hayvanın öldüğü kötü bir *zuid* sonrasında, sürülerini besleyemeyen birçok han en iyi atlarını sattı.

Yeni fethedilen ırklara yönelik bu tehditlerle karşı karşıya kalan Rus ordusu, üstün bozkır atlarının sayısını korumak ve hatta artırmak için tasarlanmış ıslah planları geliştirdi. Nadir bulunan Ahal Teke ve diğer Türkmen aygırlarını, sayıları çok daha fazla olan Kazak kısraklarıyla çiftleştirme fikrini benimsediler. Yarı yabani yetiştirilen, küçük, uzun tüylü, kalın boyunlu ve ağır ayaklı bu atlar, Vambery'nin deyimiyle "nadi-

ren beslenmesi gereken, yaz kış otlaklarda kendi kendilerine beslenmeye alışmış" sert Moğol atlarına benziyordu. Ancak Kazak ırkını geliştirmenin pratikte kâğıt üzerinde göründüğünden çok daha zor olduğu ortaya çıktı.

Başlangıçta hükümet Kazaklardan devraldığı arazilerde yetiştirme istasyonları kurdu ve çobanları, kısraklarını getirmeleri konusunda teşvik etti. Ancak bu istasyonlar az sayıda ve birbirinden uzaktı; Kazakların bu kadar uzak mesafelere gitmeye pek hevesli olmamaları şaşırtıcı değildi. Ayrıca geleneksel yöntemlerinden bu kadar farklı bir yetiştirme programı konusunda da çekinceleri vardı. Melez yavruların beslenmesinin daha masraflı ve bunların hastalıklara karşı daha az dirençli olacağından korktuklarından, kısraklarının saf ırk (yani ağır şekilde melezlenmiş) aygırlar tarafından yüklenmesine izin vermekte isteksizdiler. Hükümet, her kısrak için belli bir ücret teklif etmeyi denedi ama pek başarılı olamadı ve ardından yerel hanlara her istasyona sabit sayıda kısrak getirmelerini emretti. Hanlar da ya zaten hamile olan ya da çok genç olan kısrakları getirerek bu talebe uydu. Dahası, kızgınlıktaki kısraklar bir ahırda çiftleşmeye hiç alışkın olmadıklarından, aygırı kabul etmiyorlardı. Bu yetiştirme istasyonlarındaki doğurganlık oranı, açık bozkırdaki %50'ye kıyasla yalnızca %5'ti. Ruslar aygırları yetiştirme istasyonları yerine merada kısraklarla buluşturmaya çalıştığında da aynı derecede başarısız oldular. Açık alana alışkın olmayan ahırda yetiştirilmiş aygırlar birbirleriyle kavga etmiş, ahırın sağladığı yem de olmayınca hızla kilo kaybetmişlerdi. Kazaklar da atlar için kışlık yem getirmeyi reddetti, çünkü bu onların sürüleri yönetmede alışkın oldukları geleneksel yönteme uymuyordu.

Ruslar, bu başarısızlıkları Tatarların "düşük uygarlık seviyesine" bağlayarak acı bir hayal kırıklığına uğradıklarını ifade ettiler. Hükümet bunun yerine Türkmen Yomut atlarına

damızlık olarak el koymaya çalışınca, bu kez Yomutlar ayaklandı ve bugün halen yaşadıkları İran'a kaçtı. Hükümet kısa süre sonra başka bir girişimde bulunarak kendi haralarını kurdu. Bir süvari lideri ve imparatorluk özel konseyi üyesi olan Kont Vorontsov-Daşkov, "Bu ahırların kuruluş amacı, kısrakları uygun aygırlarla eşleştirerek yerel ırkları geliştirmektir. Bu kısraklardan ve Kazakların atlara olan tutkusundan yararlanarak, süvarilerimiz için yeni bir binek kaynağından faydalanmayı bekleyebiliriz," demiştir. Ruslar, kontrolsüz melezleme ve ihracat nedeniyle tehdit altında olan Ahal Teke ırkını korumak için bugünkü Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta bir hara kurdu.

Pamirler'in güneyinde onlarca yıl süren deneyler, İngilizlerin savaş atı yetiştirme programlarıyla ilgili hayal kırıklıklarını daha da derinleştirdi. Bu durum, 19. yüzyıl bilimsel ırkçılığı ile uyumlu bir önyargıyı yansıtıyordu. İngilizler, Thoroughbred atının atçılıkta mükemmelliğin en üst seviyesini temsil ettiğine neredeyse dini bir fanatizmle inanıyordu. Soy kütükleri 18. yüzyıldan beri kapalı olan Thoroughbredlerin, Arap ve Berberi soyundan gelen sadece üç efsanevi yarış atının soyundan geldiğine inanılıyordu. İngilizler, Thoroughbred aygırının güzellik, zekâ ve hız gibi özelliklerini daha dayanıklı kısraklarınkiyle melezleyerek Hackney gibi, günlük işlerde kullanılan atlar üretmiş ve böylece bir doz Thoroughbred kanının her ırkı iyileştirebileceğine inanmışlardır. 19. yüzyıl başlarında ırksal kalıtım teorileri, aktif aygırların pasif kısraklara göre taylara daha çok özellik aktardığını, iyi bir süvari atının sinirli ve zaten sürekli olarak aynı soydan türetilmiş bir babadan ruh kazandığını öğretti. Fransa, Almanya ve hatta Rusya'dan gelen yabancı alıcılar İngiliz ve İrlandalı yarış atları için yüksek fiyatlar ödüyor, bu da İngilizlerin üstünlük duygusunu doğruluyordu.

İngilizler arasındaki eski Hintliler, Sih ve Maratha mihracelerinin atlarını, denizaşırı ülkelerden gelen atlardan hiç de aşağı görmediklerini biliyordu. 1839'da İngiliz Genel Valisi Lord Auckland, hükümet haralarının müfettişi E. Gwatkin'den Sih hükümdarı ve Hindistan'daki en iyi at uzmanlarından biri olan Ranjit Singh için uygun bir hediye bulmasını istedi. Sih ve İngiliz at zevkleri çok farklı olduğu için bu durum Gwatkin'i zora soktu. *Müfettiş, büyük olasılıkla şair bir* süvari subayı olan Sa'adat Yar Han Rengin tarafından 1795'te yazılan popüler *Atlar Kitabı* da dâhil olmak üzere, Hint at bilimi el kitaplarını inceleyerek konuyu araştırdı. Gwatkin, Rengin'in tavsiyelerini derinlemesine düşünmüş olmalı; atlar söz konusu olduğunda farklı ulusların kendilerine özgü tercihleri vardı. Babürlüler alındaki perçemlerin uğursuzluk getirmesinden korkarken, boğazdaki tüyleri çok şanslı görüyorlardı; Rajputlar eyerin altına denk gelen tüylerine göre atlardan hoşlanmazken, Marathalar karnının altında tüy olan bir atı uğursuz sayıyordu. Gerekli talimatları alan Gwatkin, bakımı altındaki haralardan iki at seçti ve Auckland'a atlardan birinin "yerli beyefendilerin çok değer verdiği" tüylere veya burgulara sahip olduğunu açıkladı. Diğer adayda ise "onu değerli kılan, burun deliğinin hemen yanında bir *juwab* [etbeni] vardı." Gwatkin, bu ayrıntılı açıklamalar olmazsa Auckland'ın, iki adayını da diplomatik hediye olarak uygun bulmayacağından korkuyordu; zira (çok dar göğüslü olan) adayları cüsseden yoksundu ve ön ayakları da kısaydı. Sonunda alışılmadık Hint kriterleriyle kafası karışan Auckland, Ranjit Singh'i memnun etmenin en garanti yolunun, pahalı İngiliz araba atlarını sunmak olacağına karar verdi. Sih mihracesi atların büyüklüğünden çok memnun kalmış, onları küçük filleri olarak adlandırmış ve maiyetini, neşeyle gelip onlara hayran kalmaya davet etmiştir. Ancak Hintliler bu egzotik

hediyelerin yenilik değerini takdir etmiş olsalar da, İngilizler Marwari veya Lakhi gibi efsanevi Hint ırklarını takdir etmeyi asla öğrenemediler. Hatta Gwatkin, İngiliz atlarına kıyasla Hint atlarının eksiklikleri olarak algıladığı şeyleri bilimsel bir yayında belgelemiştir. Ranjit Singh'in Lakhi atları üzerinde bir imparatorluk kurmuş olması ironisi ya aklına gelmemiş ya da İngiliz okuyucuları için rahatsız edici olma riski taşımıştır.

Adil olmak gerekirse, Hindistan'da konuşlanmış Avrupa alaylarındaki* tüm rütbeliler gibi İngiliz subaylarının da daha büyük atlara ihtiyacı vardı. Bu biniciler, Hintli atlılardan hem daha iri yapılıydı hem de daha fazla teçhizat taşıyorlardı: Tam teçhizatlı birinci grubun ağırlığı 120 kiloyken, ikinci grubun ağırlığı 90 kilo civarıydı. İngilizler ayrıca at sırtında da uzun pantolon giydiklerinden, ufak bir at üzerinde üzengilerinden sarkan paçaları yere sürtünme riski taşıyordu. Hintli atlılar ise yarış jokeyleri gibi kısa paçalı giydiklerinden atın büyüklüğü çok da önemli değildi. Kendi bineklerini satın almak zorunda olan İngiliz subayları, uygun büyüklükte atlar alabilmek için sıklıkla borçlanıyorlardı. Yılda 273 sterlin kazanan bir İngiliz teğmen, at başına 50 sterlin ya da 800 rupi ödemeyi bekleyebilirdi; çoğu zaman birden çok ata ihtiyacı olurdu. Yeniden oluşturulan Skinner's Horse gibi yerelden devşirilen birlikler için, at yetiştiriciliği geçmişi olan askerler kendi bineklerini getiriyordu; böylece boyut ve maliyet sorunu ortaya çıkmıyordu. Daha ağır, daha masraflı İngiliz alaylarını muhafaza etmek ırkçılıktan ziyade bir güvenlik meselesiydi; ancak bunların varlı-

* Yerel olarak kurulan ancak Britanyalı subaylar tarafından yönetilen yirmiye yakın süvari alayının yanı sıra, Birleşik Krallık'tan dokuz süvari alayı Hindistan'a yerleştirilmişti; aynı zamanda birkaç atlı topçu birliği de bulunuyordu.

ğı Hindistan'ın yerel olarak yetiştirilmiş büyük at eksikliğini sürekli hatırlatıyordu.

19. yüzyıl boyunca Raj yöneticileri Hindistan'a İngiliz esintili iyileştirmeler getirmeye çalıştı, hayvancılık sektörü de bunun dışında değildi. Bir veteriner albay olan J.H.B. Hallen, Bombay'da tehlikeli bir sığır vebasıyla başa çıkmayı başarmıştı. 1876'da Hindistan ordusu onu at yetiştirme operasyonlarının genel müfettişliği görevine atadı ve hâlâ performansı düşük, *maliyetli görünen yetiştirme programını düzeltme* misyonuyla görevlendirdi. Hallan'ın planı tahmin edilebileceği gibi kuzeydeki Ruslarınkini yansıtıyordu. Pusa'da hükümet tarafından işletilen tek haranın yerini, alt kıtaya dağılmış yerel yetiştiricilerden oluşan bir ağ alacaktı. Bu, atları Bihar'daki Pusa'dan uzak alaylara götürmek yerine, çeşitli kantonlara daha yakın atlar sağlama avantajına sahip olacaktı. Örneğin Afgan sınırı, haraya 600 kilometre uzaklıktaydı. Bu yaklaşım aynı zamanda İngilizlerin Kathiwar, Rajasthan'ın Marwari'si ya da Pencap'ın Lakhi'si gibi daha çok sayıda Hint ırkını damızlık kısrak olarak kullanmasına imkân verecekti. Elbette, büyük İngiliz aygırları –Hackney veya Thoroughbred– melezleme için kullanılacak ve Hintli yetiştiricilere ödünç verilecekti.

Bu planın sonuçları yetersiz kaldı. Devletin çiftleşme istasyonlarının yönetiminden sorumlu yerel temsilciler, hangi kısrakların çiftleşmesine izin verileceğine pek dikkat etmiyordu. Önde gelen bir Rajput toprak sahibi, bir süreliğine çiftleşme istasyonunu kiralamak isterse her zaman nüfuzunu kullanabilirdi. Büyük aygırların küçük kısraklarla çiftleştirilmesi Hintli yetiştiricileri endişelendiriyordu; çünkü geleneksel olarak, güvenli bir gebelik olması isteniyorsa kısraktan daha küçük bir aygır tercih edilmeliydi. Dahası İngilizler kalite için artık ödeme yapmayacaktı. Sonuçta Hintlilerden bekledikle-

ri ve hak ettikleri işbirliğini göremediler; yerel yetiştiricilerle çalışma konusundaki heveslerini kaybettiler. Hallen, 1887'de yayınlanan bilimsel bir makalede, her şeyin doğaya karşı girişilmiş kötü bir mücadeleden ibaret olduğunu ve doğanın her zaman kazandığını itiraf etti.

Raj, yıllarca büyük masraflara katlanarak Hindistan'a İngiliz ırkı ithal etmeye devam etti ve verimsiz melezleme çabalarını sürdürdü. Marco Polo'nun 13. yüzyıl gözlemlerindeki, uzun boylu yabancı ataların Hintli yavrularının genellikle orta boylu olduğu gerçeğini hatırlasalardı iyi olurdu. Bu, Hindistan'da uygulanan beslenme ve alıştırma alışkanlıklarının yanı sıra, dönemin veterinerlik bilimi tarafından göz ardı edilen kısrak kalıtımının etkisiydi. İngilizlerin Hindistan ve atları hakkındaki ırkçı varsayımları, Hindistan'ın yerel at gücünden faydalanma çabalarını zorlaştırıyordu.

Bir *equus ex-machina* Raj'ın süvarilerini kurtardı. Daha 1830'larda ordu, Avustralya'nın Yeni Güney Galler eyaletindeki ormancıların, Pencap'ın kurak sınırlarında devriye gezmeye uygun pek çok özelliğe sahip atlar yetiştirdiğini keşfetmişti. Thoroughbred ve Hackneys gibi İngiliz soyundan gelen bu atlar, Yeni Güney Galler'in kalsiyum açısından zengin topraklarında güçlü kemiklere ve uzun süre susuz kalabilme kapasitesine sahipti. Başlangıçta Walerlar, bilindiği gibi, diğer yabancı ırk hayvanlar kadar pahalıya ithal ediliyordu. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında Avustralya ile Hindistan arasındaki buharlı gemi bağlantısı geliştikçe, Walerların güvenilir ve at başına 600-700 rupiyle rekabetçi fiyatlara sahip bir kaynak olduğu kanıtlandı. Özellikle de muhasebe gelişip de devlet damızlık atlarının gerçek maliyetinin at başına 3000 rupiye yakın olduğunu ortaya çıkarınca... Hindistan'a Waler at ithalatı 1870'te sona eren on yıl boyunca yılda binden Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önceki son on yılda

5000'e yükseldi. Avustralya'nın bu uysal atları, uzun yolculuğa çok az şikâyetle, ısırmadan ve tekmelemeden katlandılar. Kıyıya çıktıklarında bukağı vurulmadan, kimseyi ısırmadan huzur içinde beslenebiliyorlardı. Ancak Waler atları sadece beyaz askerler kabul etti; yerel alaylar, belki de Cengiz Han'ın bu tür atlar üzerindeki başarısını göz ardı ederek, erkekliğe yakışmadığını düşündükleri iğdiş edilmiş atlara binmeyi reddetti. Waler atları kısa sürede Hindistan'daki İngiliz süvarilerinin belkemiği haline geldi ve yerel yetiştiriciliğin onlarca yıllık sorunlarını çözdü.

Bir anlamda ırkçı tutumlar olmasa bile Ruslar ve bozkır halkları, İngilizler ve Hintliler at yetiştiriciliğinde her zaman karşı karşıya geleceklerdi. Türkmenler ve Marathalar atlarını uygun buluyorlardı çünkü uzun yürüyüşlerde az yiyecekle idare edebiliyorlardı. Avrupalı süvarilerin bir yürüyüşte bu kadar çok yol alması beklenmiyordu. Ama bir süvarinin kariyerinde neredeyse kutsal sayılan, son süvari hücumunun şoku için ağır, güçlü ve hızlı atlara ihtiyaçları vardı. Aslında süvariler neredeyse hiçbir zaman savunma hattına girmez; ondan ziyade üstün bir güç gösterisi ile savunmanın moralini bozmaya çalışırdı. Bu da ağır atlar ve kusursuz bir hizalanma gerektiriyordu. Avrupa süvarileri ayrıca her alayın yalnızca aynı renkteki atlara binmesi için özen gösterirdi. Bu uygulama hat süvarileri arasında çoktan terk edilmişti ama seçkin birlikler arasında tek tip renkteki binekler, saldıran karşı alaylara doğanın yenilmez bir güç gösterisi gibi görünüyordu. Bir de her zaman büyüklük meselesi vardı. Avrupalılar yaklaşık 1,52 metre boyunda atlar isterken, çoğu Kazak ya da Marwari atı 1,32 metreden kısaydı. Sömürgecilerin Asya'nın at gücünden faydalanma girişimleri, sömürgeciliğin kendisiyle aynı nedenlerden dolayı başarısızlığa uğradı. Sömürgeci güçlerde Kipling'in Mahbub Ali'sinin bilgeliği yoktu:

Akıllı adam atların iyi olduğunu, hepsinden kazanç sağlanabileceğini bilir. Şimdi açıkça ortada, doğduğu yerin kumlu toprağından alınıp Bengal'in batısına götürülen bir Kathiawar kısrağı ya da büyük kuzey çöllerinde bir Belh aygırı ne demektir? Yürekten diyebilirim ki, her birinin ancak kendi ülkesinde değeri vardır.

İmparatorlukta Öğle Vakti

1900 yılında Rusya, Türkmen atlarının pahalıya mal olan fethinin hayal kırıklığı yaratan sonuçlarına rağmen, Asya'nın ve dünyanın halen en önde gelen süvari gücüydü. Yaşadıkları deneyim bu bakımdan, kan terleyen atların peşine düşmesi, daha iyi kısrakları edinmenin taktiksel avantajından çok hegemonya kurma konusundaki kararlılığını gösteren Wudi'ninkinden çok da farklı değildi. Gene de nadir bulunan ve gıpta edilen Ahal Tekelerinin sırtına kusursuz yakışan İmparatorluk Muhafızları'nın süvarilerini gözlemleyen hiç kimse, Rusya'nın süvari gücü hakkında şüphe duyamazdı. Rus İmparatorluğu 200 bin Avrupa süvarisinin yanında, Kazak ve Tatarlardan oluşan bozkır mirasından 200 bin süvari daha toplamıştı. Qianlong, Babürlü Ekber ve Tang'lı Taizong zamanından beri hiç kimsenin bu kadar çok atlı birliği olmamıştı. Düzenli süvari birliklerine yılda 700 bin ata ek olarak, 50 bin atlı daha eklenebiliyordu. Bu sayının, Rusya'nın bozkırların kontrolünü ele geçirmesinden bu yana geçen elli yıl içindeki artışı ikiye katlanmıştı; yani bozkır fetihleri, at uzmanlarının kalite kaybı olarak gördükleri şeyi en azından sayısal olarak telafi etmişti. Rusya'nın en büyük at uzmanlarından biri olan ve kendisi de Cengiz Han'ın soyundan gelen Sultan Kılıç Giray şöyle övünüyordu: "İngiliz kanıyla ıslah edilmiş bozkır atlarımız tüm süvarilerimizi besleyen muhteşem melezler veriyor." Bu, Rus süvari subayları arasında

yaygın olan yenilmezlik fikrini ifade eden bir abartma alışkanlığıydı.

Hindistan'daki İngiliz Ordusu, Büyük Oyun'un büyük bir savaşa dönüşmesi halinde Rusya'nın Afganistan üzerinden nakledilebilecek ezici sayıdaki ordusunu durdurmayı amaçlıyordu. Yaklaşık 60 bin kılıç kuşanmış 100 bin atlı birlikleri vardı ve bunların yaklaşık yarısı Avustralya'dan olmak üzere yılda 10 bin atlı takviyesi yapılıyordu. Süvari birlikleri 29 düzenli, Britanya'ya bağlı alay; Gwalior, Indore, Baroda ve Sih Patiala da dâhil olmak üzere Britanya'nın eski rakipleri tarafından yetiştirilen 20 alay ve çoğunlukla polis operasyonlarında görevlendirilen 20 yardımcı alay şeklinde örgütlenmişti. Bunlara ek olarak, atlı topçu birlikleri ve Hindistan'a dönüşümlü olarak gönderilen İngiliz ya da İrlanda alayları da vardı.

Rus istilasına karşı koyabileceklerinden emin olan Raj'ın İngiliz yöneticileri, 20. yüzyılın başını Babürlü İmparatorluğu'nun mirası üzerinde hak iddia ederek geçirdiler. Yeni imparatorlukla eski imparatorluk arasındaki sürekliliğe dair güçlü bir mesaj vermek için yüz yıllık ihmalin ardından harabeye dönen Tac Mahal'i restore ettiler. Raj'ın başkentini ticari Kalküta'dan Şah Cihan'ın imparatorluk şehri olan Delhi'ye taşıdılar. Son olarak 1911'de Kral V. George'un devlet ziyaretini organize ettiler ve Babürlü tarzı bir saray töreni olan *durbar*'da 300 mihrace ve *nevvab* (Müslüman lider), George'u "Hindistan İmparatoru" olarak selamlamak üzere "üzengide" kendilerini takdim ettiler. Kral İmparator, Şah Cihan'ın Kızıl Kale'sine kömür karası bir Galli at üzerinde girdi. Birçok seyirci, hükümdarın eski Babürlüler gibi bir fil üzerinde geleceğini düşündüğünden girişini kaçırdı. Hint prensleri, İngiliz ordusuna entegre edilmiş ancak bağımsız olarak askere alınmış ve görevlendirilmiş kendi süvari alaylarıyla geldiler.

Aralarında yeniden oluşturulan Skinner's Horse, Holkar'ın Indore Lancers ve Scindia'nın Gwalior Lancers'ının da bulunduğu, "demir zincirli zırhlara bürünmüş ve eski şövalyeler gibi mızrak taşıyan" 10 bin atlı, *durbar* alanının tozunu dumana kattı. Yürüyüş sırasında halk, prenslik süvarilerinin parlak renkli *kurta* gömlekleri ve sarıklarıyla ne kadar güzel göründüklerini hayranlıkla izleme fırsatı buldu. Bu alayların bindiği yerel ırklar, Marwari ya da Lakhi atları; İngiliz birliklerinin bindiği Galli atların tek tip, kestane ya da doru renginin aksine her türden tona sahipti: alacalar, pembe noktalı beyaz atlar ya da beyaz alacalı siyah atlar. Atlıların tamamı tugay düzeninde, kılıçları parlayarak ve mızraklarını sallayarak geçip gidiyordu.

Bu gösterinin ardından, seçkin birimler dörtnala koşarak hem atların hem de binicilerin şeytana pabucunu ters giydirme alışkanlıklarını sergiledi. Bu durum hayati tehlikeye yol açabilecek yaralanmalarla sonuçlanabilirdi ama sonuçta sadece iki atlı tökezledi. Kalabalık, beyaz Marwari atının üzerindeki genç Jodhpur mihracesini yüksek Rajput binicilik tarzıyla alkışladı. Ertesi gün, polo maçları ve at yarışları İngilizlerin görevlendirdiği birliklerle prenslerin atlılarını karşı karşıya getirdi. İngilizler poloda galip geldi ama 3 kilometrelik kır koşusunu Patiala mihracesinin Sih mızrakçılarından bir binici kazandı.

Bu prenslerin atalarının ve atlılarının İngilizlere karşı polo oynamadıkları, aksine onlara karşı birçok kanlı savaşa girdikleri ironisi seyircilerin dikkatinden kaçmadı. Büyük dedesi Dawlatrao Scindia, İngiltere'nin en azılı düşmanı olmasına rağmen şu anki Gwalior mihracesi Scindia, bir İngiliz tümgeneralinin kırmızı üniformasını giyiyordu. Bir imparatorluk yaveri olan *Nevvab* Rampur'un soyu, Babürlü İmparatorluğu'nun Hint-Afgan yağmacılarına dayanıyordu. Atlı-

ları Kral-İmparator George'un önünde geçit töreni yaparken, Baroda'nın Maratha mihracesi Gaekwar aniden hükümdara sırtını dönerek İngiliz yönetimine karşı kızgınlık duyduğunu gösterdi. Raj için bu bir skandaldı ve daha sonra Gaekwar'dan derhal yazılı bir özür talep etti. Ancak Hint halkının giderek artan bir kısmı mihraceye karşı sempati duyuyordu. İngiliz ordusunun Hindistan'a neden 27 milyon rupiye, yani yirmi yıl öncesinin neredeyse iki katına mal olduğunu merak ediyorlardı. Majestelerinin Westminster'daki muhalefetinin deyimiyle "dünyanın en fakir halkı için dünyanın en pahalı ordusu"ydu.* Aynı zamanda İngiltere Başbakanı Arthur Balfour, Büyük Oyun'un sadece bir oyun olduğunu itiraf etti: "Rusya ile Büyük Britanya arasında bir savaşın son derece olanaksız olduğunu düşünüyorum." Belki de Hint halkı bu at gücü gösterisinin ne için yapıldığını merak ediyordu.

Birinci Dünya Savaşı

Yanıtın gelmesi uzun sürmedi. 1914 yılına gelindiğinde Avrupa'daki olaylar Rusya ve İngiltere'yi, saldırgan Almanya ve müttefiki Avusturya'ya karşı bir ittifaka itti. Asya süvarileri Hayber Geçidi'nde birbirlerine karşı değil, Orta Asya'dan çok uzaktaki savaş alanlarında konuşlandırılacaktı: Prusya, Galiçya, Flandre, Irak ve Filistin; son iki harekât alanı Osmanlı Türkiye'sinin Almanya'nın yanında yer almasından kaynaklanıyordu.

Birinci Dünya Savaşı'na giden yıllarda atlar iki imparatorluk için hâlâ büyük değer taşıyordu. Makineli tüfek, taramalı tüfek ya da hızlı ateş eden şarapnel toplarının atı savaş alanından uzaklaştıracağı tahminlerine rağmen, yüzyılın başın-

* Hindistan büyük zenginliğine rağmen, kişi başına düşen gelir açısından o dönemde dünyadaki en yoksul ülkelerden biriydi.

daki savaş deneyimi atların hâlâ bir rolü olacağını gösteriyordu. İngiltere'nin 1899-1902 arası Boerlerle Güney Afrika'da yaptığı savaş ve Rusya'nın 1904-1905 arası Japonya'yla yaptığı savaş, süvarilerin şok birliklerinden ziyade bir hareketlilik aracı olarak savaş alanında hâlâ kararlı bir şekilde hareket edebildiğini göstermişti; askerler silahlarını kullanmak için atlarından iniyordu. Ayrıca topçu ve makineli tüfek kullanan ordulara, cephaneliklerini savaşa çekebilmek için muazzam at kervanına ihtiyaç vardı. 70 bin askerden oluşan bir kolordunun hareket edebilmesi için 21 bin at gerekiyordu.

Sonuç olarak Ruslar 1914'te 1 milyondan fazla atı seferber etti ve bunların yarısından fazlası Kazak yetiştiricilerinden ve eski bozkır topraklarından geliyordu. Bu süvari gücünün büyüklüğü ve içerdiği Tatar askerlerinin sayısı, 700 yıl önceki Moğol istilalarını hatırlayan Berlin ve Viyana'daki muhalif generallere uykusuz geceler yaşattı. Korkuyla "Rus Buharlı Silindiri"nden bahsediyorlardı.

Ruslar Almanları ve Avusturyalıları ezip geçmeyi başaramadılar ama bu, atların suçu değildi. Rusya'nın at gücünün ironisi, Almanya ve Avusturya'ya yapılacak hızlı bir sefer için ideal olmasıydı ama sahaya ulaşması çok uzun sürdü. Rus ordusunun süvarilerini imparatorluğun çok uzağındaki alay depolarından seferber edip Alman sınırına konuşlandırması için haftalar gerekiyordu. Örneğin 1000 atlıdan oluşan bir alayın Volga bölgesinden trenle getirilmesi, bir piyade tümeni ya da 20 bin asker kadar tren vagonu gerektiriyordu. Rusya'nın savaşın başlangıcında Mazovya Gölleri Muharebesi'nde aldığı muhteşem yenilgi, kısmen düşmanı "görmek" için havadan keşif yapılmadan önceki günlerde bir ordunun ihtiyaç duyduğu süvari perdesi mevcut olmadan düşman topraklarına ilerlemelerinden kaynaklanıyordu. Tam teşekküllü alayların bile, hem atlarının hem de binicilerinin savaşa hazır hale

gelmesi için en az altı ay gerekiyordu. Büyük bozkır fatihi Cengiz Han, atları hazır olduğunda savaşa at sürmüştü; Rusya'nın süvarileri artık hazır olduğunda, hızlı bir harekât fırsatı çoktan geçmişti. Daha sonra süvarilerin Büyük Savaş'ta hayal kırıklığı yaratan performanslarının çoğu, uzun süre yedekte tutulmalarından ve bu nedenle gereken fiziksel kondisyona hiç ulaşamamalarından kaynaklandı. Bozkırın aksine Avrupa'da atların beslenmesi çok pahalıydı, hele düzenli egzersiz yaptırılırsa daha da pahalıydı. Savaş zamanı atlara olan talep de fiyatlarını yükseltmiş, Rusya'da ortalama 50 rubleden 2000 rubleye çıkmıştı; bu da süvari kolunu düzgün bir şekilde atlı tutmayı daha da zorlaştırıyordu.

İngiliz Hindistan Ordusu Birinci Dünya Savaşı'nda süvarileriyle biraz daha başarılı oldu. Ordu başlangıçta Hindistan'ı Rus veya Afgan istilasına karşı savunmak için kurulduğundan, başlangıçta bu kuvvetleri alt kıta dışında konuşlandırma planı yoktu. Ancak 1914-1915 kışında Almanya'ya karşı hızlı bir zafer kazanma umutları azalınca, Hint ordusu Fransa'ya süvari birlikleri gönderme talimatı aldı. Almanlar bu keşif kuvvetini bağlamak için Hindistan'a bir Afgan saldırısı düzenlemeye çalışsa da Afganistan'ın Anglofil Emiri Habibullah, İngilizlere düşman gruplar tarafından öldürüldü.

Batı Cephesi zaten yaklaşık 640 kilometre siperler ve dikenli teller, çamur ve yağmurla savunulurken, süvarilerin kaçış alanı sınırlıydı. Birkaç ay süren atsız siper savaşından sonra Hint süvarileri Osmanlı Türkiye'sine karşı Irak ve Filistin'e yeniden konuşlanma emri aldı. Bu iki cephede hem manevra alanı hem de atlar için uygun iklim şartları bulunduğundan, Hint süvarileri son derece faydalı olduklarını kanıtladılar.

En iyi anları ise 1918'de Filistin'de, Hintli ve Avustralyalı süvarilerin Megiddo Savaşı'nda Osmanlı hatlarını yararak 25 kilometre boyunca at sürdükleri, düşmanı kuşattıkları ve za-

ferle Şam'a girdikleri andı. Adını 3000 yıl önce Mısırlıların savaş arabalarıyla kazandığı bir zaferden alan Megiddo, tarihteki *son büyük ve belirleyici süvari çarpışmalarından biriydi* (Armageddon Savaşı olarak da adlandırılır). İmparatorluk süvarilerine ek olarak, İngiliz müttefiki Mekke Emiri Faysal, Albay T.E. Lawrence'ın danışmanlığı ve yardımıyla Türklere karşı keşif, sabotaj ve taciz için hem atlı hem de develi Bedevileri görevlendirmiştir. Bozkır halklarından oluşan eski bir ulus için tuhaf bir şekilde, Türk süvarileri bu seferlerde neredeyse hiç rol oynamadı.

Filistin seferi, bu son süvari muharebesinden çok daha önemli bir olay açısından da dikkate değerdir; Türklere karşı Arap İsyanı'nı yönetmesindeki gibi gene Lawrence'ın parmağının olduğu bir olay, atın savaştaki rolüne son noktayı koyan bir olaydır belki de... Halk arasında Arap kısrağının üzerinde Türk saflarına saldıran bir hayalperest olarak hayal edilse de, "Arabistanlı" Lawrence modern teknolojiye karşı derin bir *hayranlık besliyordu. Düşman hatları üzerinde keşif* yapmak için uçakları da denedi; daha sonra birleşik operasyonlar ya da yıldırım harekâtı olarak bilinen uçak bombardımanı ve süvari hücumlarını eşzamanlı olarak nasıl koordine edeceğini öğrendi. Hatta uçmayı bile öğrendi. Kraliyet Hava Kuvvetleri kendisine belli sayıda uçak tahsis etti. Megiddo Savaşı'ndan sonra Kraliyet Hava Kuvvetleri, kaçan Türklere havadan saldırdı. Türk birliklerinin üzerine 9 ton bomba atıldı. Lawrence anılarını kaleme aldığı *Çölde İsyan* adlı kitabında, "Duman dağıldığında düşman organizasyonunun eriyip gittiği görüldü," diye yazar. "Hayatta kalabilmek için uçsuz bucaksız tepelerin her kıvrımında saklanan, titreyen bireylerden oluşan dağınık bir kalabalıktılar." Yenilikçi Lawrence, Arap Kolordusu'nun bir parçası olarak zırhlı araçlar da kullanıyordu. Modern teknoloji vasıtasıyla bir yıldırım harekâtı gerçekleş-

tirmeyi gerçek dışı kılan yağmur, çamur ve bulutların hâkim olduğu Batı Cephesi'ne kıyasla, çölleri ve mavi gökyüzüyle Filistin'in daha iyi bir yer olduğunu kanıtladı. Lawrence daha sonra imparatorluk güvenliğinden sorumlu Sömürgecilik Dairesi'ne, İngiltere'nin Asya imparatorluğunu denetlemek için kara kuvvetlerinin yerine Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin kullanılmasını önerdi. Yetkililer bunu dikkate aldı.

Hayber Geçidi'ndeki Son Karakol

Skinner'ın Atlıları 1919'da kendilerini, bir asırdan uzun bir süredir ilk kez Hayber Geçidi'nden akın eden Afgan Ghilzai savaşçılarının istilasına karşı savaşırken bulduğunda, Ortadoğu'da silahlar neredeyse hiç susmamıştı. Skinner'ın alayı tam güçte değildi. Fransa ve Irak'ta ağır kayıplar vermelerinin sonucu olarak yeni ve denenmemiş birçok acemi asker içeriyordu. Afganlar bunu biliyordu; tam da bu nedenle hemen harekete geçmeye karar verdiler. Ghilzai savaşçıları öncelikle yağma ve savaşçı kabadayılıklarını gösterme fırsatıyla ilgileniyorlardı. Kabil'de, yeni ilan edilen Afganistan Kralı Emanullah, Asya'nın siyasi haritasını yeniden çizmek için İngiliz Hindistan'ının zayıflığından yararlanmayı ve İngiliz sempatisini hayatıyla ödeyen babası Habibullah'ın kaderinden kaçınmayı umuyordu. Emanullah, Ahmet Şah'ın soyundan gelen şahsının, bir Bolşevik olduğunu büyükelçilerine bildirdiğinde Sovyet Rusya tarafından desteklendi. Afganlar, geleneksel olarak Hayber Geçidi'ne erişimi kontrol eden ve İngilizlerin düzenli kontrolündeki bölgelere baskınlar düzenleyen sınır aşiretlerinin sempatisini kazanmıştı. Ayrıca Afganlar, İngilizlerin emrindeki Afgan kökenli yardımcı birliklerinin, tıpkı atalarının 18. yüzyıl savaşlarında yaptığı gibi taraf değiştireceğini umuyordu. Afgan işgalciler, İngiliz yönetimine karşı genel bir sınır ayaklanmasını tetikleyebilir-

lerse amaçlarına ulaşabileceklerine, Kabil üzerindeki İngiliz nüfuzunu kırabileceklerine, 19. yüzyılda İngilizlere kaybedilen toprakları geri alabileceklerine* ve hatta belki de İngiliz yönetimine karşı Hindistan çapında bir isyanı kışkırtabileceklerine inanıyorlardı.

Skinner'ın Atlısı, Hayber Geçidi'nin 38 kilometre doğusundaki kantonundan çıkarıldı ve Afganlarla çarpışmak üzere ileri atıldı. Kuzeybatı sınırında 100 yıl süren bir istila bekleyişinden sonra, İngiliz Hindistan'ı nihayet Ahmed Şah, Nadir Şah, Babür ve Timur'un torunlarına karşı kendini savunuyordu. Ancak atların rolü, büyük Asyalı fatihlerin zamanından bu yana çok değişmişti.

Afganlar artık durdurulamaz bir dalga gibi Hindistan'a akın edemezdi. Ahmed Şah zamanında 200 bin asker, muhteşem Türkmen atlarının sırtında, hükümdarlarının peşinden ayrılmamıştı. Ancak Rusya'nın Orta Asya'yı ilhakından bu yana, yüzyıllardır at ticaretine dayanan Afgan ticareti ve refahı azalmıştı. Düzenli ordudaki 50 bin askerin sadece yarısı atlıydı ve bu atlar da kalitesizdi. Çoğunlukla yaya olarak savaşıyorlardı. Bu durum Hayber Geçidi'nin dağlık arazisinde anlamlıydı ama düzlüklerde ilerleme umudunu azaltıyordu. Afganlar kırk yıl önceki İkinci İngiliz Afgan Savaşı'ndan beri organize bir düşmana karşı savaşmamışlardı, bu yüzden hem disiplin hem de kondisyon bakımından zayıftı. Afganlar Panipat'taki atalarınınki gibi ezici zaferler elde etmeyi umamazlardı. En iyi sonuç, İngilizlerin ciddi şekilde itibar kaybetmesini sağlamak ve daha geniş çaplı karışıklıkların Raj rejiminin altını oymasını ummak olacaktı. Bunu neredeyse başarıyorlardı.

---

* Daha doğrusu Pencap'ı da içeren Peşaver dâhil olarak bu topraklar, Sihlere kaybedilmiş ve Britanyalılar tarafından alınmıştır. Bu durum, modern Afganistan ile Pakistan arasında hâlâ bir anlaşmazlık konusu olmaktadır.

İngilizler başlangıçta Ghilzai aşiret üyelerini sınırdan geri püskürtmeyi başarsa da ana kampları Hayber Geçidi'nin altında, Afgan ordusunun topçu ateşi yağdırabileceği açık bir konumdaydı. Sıkışan birlikler karşılık veremiyordu ama daha güvenli bir konuma çekilme şansları da yoktu. Prestijleri tehlikedeydi. İngiliz kontrolü altındaki sınır halklarının sadakati sarsılıyordu. İngilizlerin durumu, taktik başarılarına rağmen hâlâ kritikti.

Bu çatışmada zafer için Britanya sadece çeliğe ya da at gücüne güvenmiyordu ancak yine de sonraları, son bir muharebe saldırısı yapmış olmakla övüneceklerdi. Kraliyet Hava Kuvvetleri, T.E. Lawrence'ın tavsiyelerine uyarak Hindistan'a birkaç BE-2* filosu konuşlandırmıştı. Bunlar şimdi Hayber çevresindeki tepelerde açıkta bulunan Afgan gruplarını bombalıyordu. Bombardıman, Kabil hükümetinin Ghilzailere silah dağıtımını sekteye uğrattı ve Ghilzailer daha sonra herhangi bir sayıda toplanmayı reddederek savaştaki etkinliklerini azalttılar. Celalabad'a yapılan ek saldırılar Afganların moralini bozmuştu. Askerler, memurlar ve siviller harap olmuş şehri terk etmişti. Zaman zaman keskin nişancı Afganlar tüfek ateşiyle BE-2'leri düşürmeyi başararak torunlarının Sovyet ve Amerikan helikopterlerine karşı kazanacakları başarıların habercisi oldular. Ancak Afganlar için en kötüsü henüz gelmemişti. Kraliyet Hava Kuvvetleri, üslerinden yaklaşık 480 kilometre uzaklıktaki Kabil üzerinde sortiler yaptı ve kraliyet sarayına bomba yağdırdı.

Bazı Afgan kuvvetleri cephenin diğer noktalarında İngilizlere karşı ilerleme kaydetse de, hava bombardımanı karşısında karşılık vermekten aciz olan Kral Emanullah'ın zihnindeki her şeyi değiştirdi. Bu savaşın amacı kendi prestijini yükseltir-

* BE-2, imparatorluk durbarı yani taç giyme töreni zamanında ilk kez uçan eski bir çift kanatlıdır.

ken, İngilizlerin prestijine zarar vermekti. Oysa şimdi sarayı Kabil halkının gözü önünde alevler içindeydi ve tahtı da risk altındaydı. Kral ve danışmanları ateşkes talep etti. Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı olarak adlandırılacak olan savaşı sona erdiren barış antlaşması çok az siyasi ya da bölgesel değişikliğe yol açtı ancak İngiltere bu sayede, Afgan meselelerinden elini çekti. Afganistan, Dünya Savaşı ve Bolşeviklerin Orta Asya'yı ele geçirmesinden bu yana can çekişen İngiliz Hindistan'ına at ihracatını yasakladı.

Böylece 1920'lere gelindiğinde Lahor'un efsanevi Keşmir Kervansarayı, Kipling'in zamanındaki halinin soluk bir gölgesiydi.* Bu dönemden bir ziyaretçi, Afgan at satıcılarının hâlâ kervansarayın duvarlarının serinliğinde, avluda bağlı at sıralarının yanında oturduğunu, ancak orada sadece yerel cinslerin satıldığını anlatıyordu. Gerçek Mahbub Ali'nin torunlarından biri veterinerlik eğitimi almak üzere Cambridge'e gönderilmiş ve Lahor'daki aile şirketine geri dönmüştü, ancak kısa bir süre sonra aile şirketi iflas etti. Geriye sadece Kipling'in meşhur ettiği aile servetinin kayıp ihtişamına dair hikâyeler kalmıştı.

Yirmi yıl sonra, 1941'de Skinner'ın Atlısı birliği, Hayber Geçidi'nden Burma'ya 3500 kilometre yol katedip atlarına veda ederek yeni, mekanik bir binek olan savaş tankıyla tanıştı. Atlı kuvvetlerin çağı sona ermişti ve artık otlaklar değil de *petrol*, hem imparatorlukları mümkün kılan hem de savunmaları için vazgeçilmez olan stratejik kaynak haline gelmişti. Winston Churchill daha 1912'de, Amirallik Birinci Lordu olarak, İngiliz Donanması'nda kömürün yerine petrolü geçir-

* *Pakistan Today*'e (11 Ocak 2021) göre, burada hâlâ bir pazar bulunmaktadır. Birkaç Afgan ailesi mahallede yaşamaktadır. Orta Asya malları, günümüzün kamyon şoförü Powindah'lar tarafından Karakurum Yolu üzerinden getirilen Çin'in seri üretim ürünleriyle yer değiştirmiştir.

meye karar vermiş ve İngiltere'nin siyasi gücünü dünyanın petrol kaynaklarını kontrol etmeye bağlamıştı. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nda Irak petrollerinin kontrolü için Türklerle savaşmaya, İkinci Dünya Savaşı'nda ise Güneydoğu Asya petrollerini elinde tutmak için Birmanya'yı Japonlara karşı savunmaya kararlıydı. Cengiz Han, Timur ve Nadir Şah birdenbire paleozoik ormanlar kadar uzak görünmeye başladı. Jeologların, yeni çağın siyah altınını Irak, Arabistan, İran, Kazakistan ve Azerbaycan'daki eski bozkır topraklarının altında bulmasında ince bir ironi vardı.

20. yüzyılın çocukları, egemenliği 150 yıldan fazla sürmeyecek gibi görünen petrolden uzak bir geçmişi hayal etmekte zorlanıyor. Biz de benzer şekilde, ata olan 3000 yıllık bağımlılığımızın ortadan kalkmasına eşlik eden kargaşayı tasavvur etmekte zorlanıyoruz. Atlar Pers, Hindistan, Çin ve Rusya imparatorluklarına güç vermişti. At ticareti Avrasya halklarını geniş bir canlı hayvan pazarında birleştirmişti. Asya'nın bir ucundan diğer ucuna kadar çobanlar ve aristokratlar at kültünü paylaşmışlardı. Artık bozkırları aşan kervanların akışı durmuştu. Bir zamanlar zengin bir imparatorluk olan Orta Asya, dünyanın en izole ve yoksul bölgelerinden biri haline geldi. Sultan Kılıç Giray ve Prens Şçerbatov gibi ata binen aristokratların Sovyet Rusya'da hiçbir rolü kalmamıştı. Qing sancakbeyleri Cumhuriyetçi Çin'de bilinmezliğe gömüldü. Hindistan'ın başbakanı İndira Gandi 1971'de, Indore, Gwalior ve Maisur mihracelerini tarihin çöplüğüne gönderecekti. Sadece bir ülkede at toplumsal önemini ve ekonomik değerini korumuştu: Atlılar Ülkesi Afganistan'da...

Sonsöz

Bir kraliyet buzkaşi oyunu, 1950-1973

Afganistan Kralı Zahir Şah, İngiliz tarzı şık general üniformasına rağmen kalın camlı tel çerçeveli gözlükleriyle, tahtını miras aldığı bozkır savaşçılarından çok, Pastör Enstitüsü'nden mezun olmuş birine benziyordu. Kraliyet tribününün ön sırasında oturmuş; etrafı *astrahan* yün şapkalı ve koyu renk gözlüklü saray mensuplarıyla çevrili, gülümseyerek spor sahasına bakıyordu. Diplomasinin seçkin üyeleri eşlerini de beraberlerinde getirmişlerdi; çıplak kolları ve parlak elbiseleri, kraliyet tribünündeki tamamı erkek olan seyircilerin kasvetli paltolarıyla keskin bir tezat oluşturuyordu. Tribünün her iki yanında, her tabakadan Kabilli geniş oyun alanını görebilmek için bariyerlere yığılmıştı. Seyircilerin çoğu geleneksel kıyafetler, bol tunikler ve pantolonlar giyerken, devlet memurları ve öğretmenler tuniklerinin üzerine ceket giymişti. Dört kenarlı dokuma takkesiyle bir Özbek'in arkasında olmak, hacimli katlanmış sarığıyla bir Peştun'un arkasında olmaktan *daha iyiydi.*

Kral tarafından Afganistan'ın kuzeyinden Kabil'e özel olarak getirtilen bir atlı oyunu izliyorlardı. Oyuncuları ve atlarını bozkır ülkesindeki Meymene, Kunduz ve Mezar-ı Şerif'ten taşımak için otobüsler göndermişti. Oyuncuların hepsi, Sovyetler yönetimi ele geçirdikten sonra oyunu ve atları

Zahir Şah at üzerinde, 1940.

memleketleri Buhara'dan getirmiş olan, üstün at yetiştiricisi Özbeklerdi. Kabilliler bu spora yabancıydı, ancak 1950'ler ve 60'larda halka açık eğlenceler az olduğundan ve Kral'ın varlığı prestij kazandırdığından, hevesli seyirciler giriş kapılarını doldurdu. Bu, William Moorcroft'un 130 yıl önce Buhara'da tarif ettiği oyunun aynısıydı: buzkaşi.

Kral binicilik gösterilerini severdi. Kuzeye yaptığı bir kraliyet ziyareti sırasında, bu geleneksel bozkır oyunundan o kadar etkilenmişti ki ekim ayındaki doğum gününü kutlamak için bu yarışmacıları Kabil'e davet etti. Kralın kuzeyde keyif aldığı oyun daha çok yüzlerce atlının bir hayvan leşini, geleneksel olan keçi değil de dana leşini, kontrol etmek için giriştiği şiddetli bir kavgaydı. Bu versiyon seyirciler için uygun değildi, çünkü ne kuralları vardı ne de oyun alanının sınırları çizilmişti. Ödülleri ya da takımları da yoktu. Hangi binicinin

daha güçlü, hangi atın daha mücadeleci olduğunu göstermek için Tepenin Kralı adlı çocuk oyunu gibi oynanırdı.

Polo oyuncusu kral ve sarayı, daha sofistike bir halk tarafından izlenecek ve zevk alınacak bir spor için uygun kurallar geliştirdi. Kabil Golf Kulübü'nün arazisine yerleştirilen oyun alanı, iki futbol sahası büyüklüğünde, yani yaklaşık 8,36 dönüm olarak belirlenmişti. Bir uçta, doğruluk çemberi olarak bilinen, ayak bileği yüksekliğinde taşlardan oluşan bir halka duruyordu. Siyah, kırmızı ve yeşil renklerden oluşan Afganistan bayrağı karşı uçtaki bir direkte dalgalanıyordu. Oyunun amacı, 54 kiloluk bir leşi doğruluk çemberinde yerden almak, leş eyerin üzerine atılmış halde takipçilerinden daha hızlı dörtnala koşmak, bayrağın etrafından dolaşmak ve leşi *doğruluk çemberinin içine bırakarak geri dönmekti. Bu da* sayı demekti. Beşer biniciden oluşan iki takım kırbaçları, atların toynakları ve dişleriyle leşi kapmak için mücadele eder. Her biri kırk beş dakikalık iki bölümden sonra en çok sayı yapan takım kazanan ilan edilir ve kraldan eyer, dizgin ve diğer prenslik at takımları da dâhil olmak üzere güzel ödüller alırdı.

Oyuncular ilk başta bu tuhaf kuralları pek iyi anlamadılar. Bir oyun alanına hapsedilmiş olmak onlara garip geliyordu, çünkü kendi bozkırlarında oyun sınırsız bir şekilde yayılıyordu. Bu nedenle kraliyet oyunu sırasında biniciler, kraliyet görevlileri tarafından kralın ve yabancı ziyaretçilerin gözünde bu davranışın tehlikesi ve çirkinliği konusunda uyarılmalarına rağmen bariyerleri aşıp seyircilerin arasından geçtiler. Biniciler ayrıca üniforma giymekten, hatta bölgesel eğlencelerini oluşturan serbest atışlarda sık sık kıyasıya mücadele ettikleri diğer binicilerle aynı takımda yer almaktan bile rahatsızlık duyuyorlardı.

Sahası, kural kitabı, kıyafetler ve hatta az sayıdaki kadın seyirci bile Zahir Şah'ın gelenek ve modernliği bir araya ge-

tirmedeki başarısını halkına nasıl göstermeyi umduğunu ortaya koymaktadır. 18. yüzyılda Ahmed Şah Dürrani tarafından işgal edilen tahtta, kendisinden önce çoğu çok kısa süreli olmak üzere 21 hükümdar oturmuştu. Bu da keçi inadı gibi şiddetli ve öngörülemez bir siyasi kültürün habercisiydi. Artık kraliyet tahtı, kırsal kesimdeki şeflerin ve dini liderlerin *Afganistan'da hiçbir şeyin değişmemesi* yönündeki ısrarlarıyla pek çok şehirli Kabillinin her şeyin değişmesi gerektiği yönündeki istekleri arasında gidip geliyordu. Kral, buzkaşi oyunu gibi gösteriler aracılığıyla ortak bir zemin, eski bir geçmişe sahip, ancak güzelliği ve cesareti herkes tarafından takdir edilebilecek bir Afganistan vizyonu ortaya koyabilmeyi umuyordu.

Afganlar, kuzeydeki Özbekler dışında hiç kimse tarafından oynanmamış olmasına rağmen buzkaşiyi ulusal oyunları olarak adlandırmaya başladılar. Zahir Şah bu oyunu seçti çünkü 7 dil, dini bölünmeler, aşiret kan davaları ve giderek uzlaşmaz hale gelen siyasi yönelimlerle bu ülkeyi sarsan ve hâlâ sarsmakta olan tüm bölünmelere rağmen at sevgisi Afganları birleştirdi. Ne de olsa Afganlar, tarihsel ve coğrafi en geniş anlamıyla, at efendileri olan eski Asvakalardı. Buzkaşi, 20. yüzyılda bu 2000 yıllık geleneği tek başına ifade etmiştir.

20. yüzyıl jeopolitiği Afganistan'ı izole etmiş ve onu bozkırın at yetiştiricileri için tek sığınak haleme getirmişti. Kabil'in bir zamanlar dillere destan olan pazarları artık Buhara, Turfan ya da Lahor'dan gelen at tüccarlarıyla dolup taşmıyordu. İngilizlerin 1919'da attığı bombalar eski kervansarayları yerle bir etmişti. Ticaret yollarının kendisi de yok olmuştu. Ceyhun *Nehri boyunca Sovyetler, Pamirler boyunca Çin Halk Cumhuriyeti* ve İndus üzerinde Pakistan, Afganistan'la sınırlarını kapatmıştı. Ülke yüzyıllar boyunca göç eden çobanlar, tüccarlar ya da fatihlerle birlikte Hindukuş'u aşmak için atların geç-

tiği bir yol olarak gelişmişti. Afganistan artık izole edilmiş, medeniyet yoksunu bir bölgeye indirgenmişti.

Sınırların kapatılması pastoralizmin bastırılmasına eşlik etti. Yeni Sovyet cumhuriyetleri Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan kendi at yetiştiricilerini yerleşik hayata geçmeye teşvik etti. Hayvan sürüleri devlet malı haline geldi ve sadece birkaç çoban onlara göz kulak oldu. Sovyetler, klan çatışmasının olmadığı bir ortamda sürü başına bu kadar çok çobana gerek olmadığına inanıyordu. Diğer eski çobanların yeni, iddialı sulama projelerinde çalışması,ya da nakde dönüştürebilecekleri pamuk gibi mahsuller yetiştirmesi gerekiyordu. Bu da kesime gönderilen atlara duyulan ihtiyacı ortadan kaldırdı. At yetiştiren aileler, daha önce kimsenin bir yere ulaşmak için yaya olarak gitmediği yerlerde atsız yaşamayı öğrenmek zorunda kaldı. Sovyetlerin kolektifleştirme deneyi, genel olarak tarımda olduğu gibi pastoralizm için de kötü sonuç verdi. Kendi ailesinin sürülerini koruyan atlı çobanın dikkatli gözleri olmayınca hayvanlar kaybolmaya başladı. Kurtlar onları yedi. Sovyet-Amerikan antropolog Anatoly Khazanov, dört kamyonla büyük bir sürüyü göç ettirmeyi başardıkları için ödül alan bir Kazak çalışma grubunu anlatıyor. Khazanov ustabaşına, kolektifleştirmeden önceki günlerde aynı büyüklükteki bir sürünün tek bir atlı ve oğlu tarafından yönetildiğini hatırlatır. Ustabaşı gözünü bile kırpmadan, "Ama o günlerde sürü atlıya aitti," diye cevap verir. Artık hayvanlar herkese ait olduğu ve dolayısıyla kimseye ait olmadığı için, çobanlar da atları et için kesiyorlardı.

Yeterli at olmadan geleneksel göç yollarını takip etmenin zorluğu da kitlesel hayvan kayıplarına yol açtı ve bir *zuid* sonrasında yeni sürüleri oluşturacak güç yoktu. Kazakistan'ın toplam hayvan varlığı 1928'de 36 milyonken 1932'de

3 milyona düştü. Sovyet danışmanlar sayesinde Moğolistan da benzer bir deneyim yaşadı. Orta Asya'nın at ırkları Kırgız, Türkmen, Ahal Teke ve Karabayır, hem sayı hem de kalite bakımından dramatik bir düşüş yaşadı ve genel bir ilgisizliğe maruz kaldı. İran'da, İranlı milliyetçiler tarafından kurulan yeni rejim de aynı şekilde, kolektifleştirmeyi dayatmak için değil ama siyasi güçlerini kırmak için at yetiştiricilerini yerleşik hayata zorlamaya çalıştı. Hanlar tutuklandı, at yetiştiricilerinin silahlarına el kondu ve fakir tarım arazileri sürmeleri için aceleyle çoban ailelere tahsis edildi. Sonuçlar Sovyetler Birliği'nin yaşadıklarına benziyordu. Çobanlar yoksullaştı ve İran hayvancılık endüstrisini kaybetti. Türkmenler İran'dan ve Sovyetler Birliği'nden kaçtı; Özbekler ve Kırgızlar Sovyetler Birliği'nden ve Çin'den kaçtı. Afganistan onlara bir sığınak sundu.

Burada bahsedilen ülkeler arasında 1978'deki Komünist devrime kadar kırsal kesimde herhangi bir sosyal mühendislik uygulamayan sadece Afganistan'dır. Sınır vilayetlerinde kralın hükmü çok hafifti. Mülteci Özbekler, atlı arkadaşlarını Kuzey Afganistan bozkırlarına yerleştirilmiş olarak buldular ve burada hoş karşılandılar. Değerli atlarını da yanlarında getirerek, onları yetiştirip eğiterek geçimlerini sağladılar.

Alıcılar artık Hint mihraceleri değil de Afganistan'ın yeni gelişen modern ekonomisiyle giderek daha da zenginleşen, ancak iyi atların daha çok bozkır geleneklerinin değerli bir hatırlatıcısı olarak hizmet ettiği zengin toprak sahipleri, hanlar ve beylerdi. Kuzeydeki en zengin adamlar, kimin en iyi atları yetiştirebileceğini görmek için yarışıyordu. Bu atlar, 1860'larda Vambery tarafından övülen Türkmen atlarına benziyordu. Boyları 1,83-1,93 metreyi bulan, gerçek devler gibiydiler. Bu atların fiyatları 100.000 rupiye (1960'larda yaklaşık 20.000 dolar; 2018'de 100.000 dolara kadar çıktı) kadar

yükseldi. Zengin yetiştiricilerin böyle 100 atının olması nadir görülen bir durum değildi. Wudi'nin efsanevi kan terleyen atları gibi, Ahal Teke gibi, bu atlar da sevgi dolu bir ailenin çocukları gibi şımartılırdı. Kendini işine adamış bir *syce* yani seyis onları her gün egzersize götürür, beslenmelerine dikkat eder, yorucu antrenmanlardan sonra onları serinletir ve savaştan sonra sinirlerini yatıştırırdı.

Chapandaz ya da buzkaşi oyuncusu, atlarını bir futbol antrenörünün oyuncularını eğittiği kadar titizlikle ve aynı yöntemlerle eğitirdi. Atlar çalım atmaya, dönmeye, savunmaya ve saldırmaya çalışırdı. Bazen *chapandaz*'lar atlarını dörtnala bir çalılığa sokar ve onları ağaçlara saldırmaya zorlar; bir sola, bir sağa döndürerek sadece son saniyede çarpışmadan kaçınırlardı. Atlar yirmi yıla kadar gösteri yapmadan önce yedi yıllık bir hazırlık sürecinden geçerdi. (Bir sporcu olarak, kırk yaşındaki *chapandaz*'ın kariyerinin zirvesinde kabul edilmesi de sıradışıydı.) İlkbahar ve yaz boyunca atlar yağlanır ve az binilirdi. Sonbaharda, kaslarını sertleştirmek için sıkı bir diyete ve yüksek kalori yakan, günde dört saatlik bir antrenmana geçtiler. Antrenmandan sonra tamamen soğuyana kadar hiçbir şey yiyip içmiyorlardı. Bu hazırlık, oyunu *chapandaz*'larıyla aynı yoğunlukta ve kazanma arzusuyla oynayan son derece atletik atlar üretti.

Buzkaşi, Zahir Şah'ın 1973'teki sürgününden, 1979'daki Sovyet işgalinden, 2001'deki Amerikan işgalinden ve 2022'de Taliban'ın dönüşünden sağ çıkmıştır. Atlıların ülkesinde buzkaşi atı, *arghamak*, kan terleyen at ve kimi diğer seçkin atlar, geri kalanımızın hayal etmekte zorlandığı bir şekilde insanlarla derinden bağlar kurmaya devam ediyor. Afgan atçılığını yakından deneyimlemeyi bile hayal edebiliriz, ama bunu söylemek yapmaktan daha kolaydır. Eğer bir Batılı size Afganistan'da buzkaşi oynadığını söylüyorsa, büyük ihtimalle

oyunun oynanışını sadece izlemiştir. Kırsal kesimde saha ve doğruluk çemberi olmadığından, oyunu izlemenin tek yolu at sırtında seyirci olarak oyuna katılmaktır. Seyirci ile oyuncu arasındaki fark, leşe ne kadar yaklaştıklarıdır. Fırtınanın gözünde, yaklaşık 450 kiloluk atlar ısırarak ve tekmeleyerek size doğru fırlarken, öfkeli biniciler birbirlerine ve diğer atlara örülmüş deri kamçılarıyla vururlar. Oyunun bu versiyonunda amaç, karkası olan binicinin, karkası yere bırakarak zaferini ilan etmeden önce dörtnala koşarak takipçilerinden kurtulmasıdır. Oyun, biniciler eyerde kaldığı sürece, saatler hatta birkaç gün boyunca devam eder. Yabancılar bu hızlı atlılara ayak uyduramadıkları için yarışmacıların leşle birlikte ufukta kayboluşunu, parlayan toynakların, toz bulutlarının ve şaklayan kamçıların oluşturduğu kasırganın dönerek sınırsız bozkırın özgürlüğünde kayboluşunu izlemek zorunda kalırlar.

Teşekkür

Öncelikle Peter ve Amy Bernstein'a bu projeyi ilk aşamalarından itibaren desteklemeye devam ettikleri için, ayrıca bunun değerli bir kitap olacağını ilk kez ifade eden Peter Gordon'a ve yazım tarzım için Charles Doughty'ye kanalize olmamı engelleyen Richard Bernstein'a teşekkür etmek isterim. Jamie Greenbaum, Julie Sullivan, Luo Qi, Daniel Potts ve Wheeler Thackston Çince ve Farsça metinler ayrıca tarih konusunda desteklerini esirgemediler. Alexander Morrison, Rusya'nın Orta Asya'daki genişlemesi hakkındaki görüşlerini paylaştı. Mike Barry bana Afganistan'ın "atlıların ülkesi" anlamına geldiğini hatırlattı. Laerke Recht, Katherine Kanne ve Igor Çeçuşkov Bronz Çağı atlarına; Araz İmamov, Ömer Karabey ve Ayako Kaiho ise bugün bindikleri atlara duydukları heyecanı paylaştılar. Özenli okurlar ve düşünceli eleştirmenler arasında Joe Kolman, Charles Trueheart, George Foy, Wiley Wood da yer aldı ve kendi projelerinden zaman ayırıp özenli eleştirilerde bulundular. British Library, Lizbon'daki Fundação de Oriente, Boulac (Paris), Bibliothéque nationale de France ve Paris'teki Amerikan Kütüphanesi'ndeki kütüphaneciler, kütüphanecilerin ustalıkla yaptığı şeyi yaptılar; doğru kitapları bulmamıza yardımcı oldular. 2018'de Sincan'a yaptığımız gezi sırasında *Royal Society of Asian Affairs* üyeleri de dâhil olmak üzere bilgili yol arkadaşlarım olduğu

için şanslıydım. Bazı yol arkadaşlarım artık yok: Orta Asya'yı birlikte keşfetmeyi umduğum Tang Vakfı'nın kurucusu Roger Covey; Azerbaycan ve Özbekistan'ın yorulmak bilmez gezgini Derrick Wong; en dokunaklısı da *hayattaki can yoldaşım* Marguerite Yates...

Ek: Para Üzerine Bir Not

Dünyanın en büyük at pazarlarından biri olan Hindistan'da, her biri yaklaşık 10 gram (0,35 ons) gelen gümüş rupi yüzyıllarca bir satın alma aracı olarak kullanılmıştır. Alelade bir at için 200 rupi değer biçiliyorsa bunun anlamı;

- 2 kilo (70 ons) gümüş,
- Kitabın yazıldığı dönemin gümüş fiyatları üzerinden 1400 Amerikan doları,
- Eski çağlarda kentli bir işçi ailesinin senelik kazancının iki katının azıcık eksiği (1200 gram gümüş), demekti.

Bugünün Hindistan'ında bir hane halkının satın alma gücünün eşdeğeri açısından düşünülürse, sıradan bir at yaklaşık 5000 Amerikan doları değerinde olacaktır.

Tang dönemi Çin'inde, at satın almada ipek kullanılırdı. Artık standartlaşmış ipeğin yirmi topuyla alelade bir at satın alınırdı. Ama bir top ipeğin ayrıca madeni, parasal bir karşılığı da vardı ve o da yaklaşık 20 gram gümüş ediyordu. Dolayısıyla *Çin'deki atın değeri;*

- 400 gram (14 ons) gümüş,
- Güncel gümüş fiyatlarına çevrildiğinde 276 Amerikan doları,
- Kentli bir işçi ailesinin senelik kazancının yarısından biraz daha fazla (744 gram gümüş), anlamına geliyordu.

Çin'de parasal gelirler Hindistan'dakine kıyasla çok düşüktü, bu sebeple de Çin'de bir at daha ucuz olsa da daha değerliydi. Bugünün Çin'inde bir hanenin satın alma gücüyle alelade bir at 4400 Amerikan doları ederdi.

16. yüzyıl Rusya'sında bir atın fiyatı 20 rubleydi, o dönemde bir ruble 68 gram gümüş içeriyordu. Dolayısıyla;

- 1360 gram (48 ons) gümüş,
- Güncel gümüş fiyatlarıyla 947 Amerikan doları,
- Kentli bir esnaf ailesinin bir senelik kazancı, anlamına geliyordu. Bu da yaklaşık 10.000 ila 12.000 Amerikan dolarının satın alma gücüne eşdeğer olacaktır.

Kaynakça

Ban Gu, *Food and Money in Ancient China: The Earliest Economic History of China to A.D. 25*. Çev. Nancy Lee Swann (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1950).

Haider, Najaf. "Prices and Wages in India (1200–1800): Source Material, Historiography and New Directions." Paper presented at Towards a Global History of Prices and Wages, Utrecht, Ağustos 2004 (New Delhi, 2004). Bkz. http://www.iisg .nl/hpw/papers/haider/pdf . 2004.

Mironov, Boris N. "Wages and Prices in Imperial Russia, 1703–1913." *Russian Review 69*, no. 1 (Ocak 2010): 47–72.

Naqvi, Hamida Khatoon. "A Study of Urban Centres and Industries in the Central Provinces of the Mughal Empire Between 1556 and 1803." PhD diss., University of London, School of Oriental and African Studies, 1965. ProQuest Dissertations Publishing; https://doi .org/10 .25501/SOAS .00033929.

van Leeuwen, Bas, Jieli van Leeuwen-Li, and Reinhard Pirngruber. "The Standard of Living in Ancient Societies: A

Comparison Between the Han Empire, the Roman Empire, and Babylonia." Working Papers, Utrecht University, Centre for Global Economic History, 0045. 2013.

Zaman Çizelgesi

		Batı Bozkırı	Alt Kıta	Doğu Bozkırı	Atlar
MÖ 20.000	*Buzul çağı*	*Equus gallicus* Batı Avrupa civarında gezinir			1,12-1,15 m (11 el) boylarında, daha çok bir antilop gibi, kır (boz) renkli
MÖ 5000	*Neolitik Dönem*	Bozkırda atlar avlanır			
MÖ 2500	*Bronz Çağı*	Atlar evcilleştirilir			Atların don renkleri değişir, Y haploid genlerinde azalma
MÖ 1800	*Bronz Çağı*	Atlı savaş arabaları ortaya çıkar			1,22-1,32 m (12-13 el) boyunda atlar
MÖ 1200	*Demir Çağı*	Atlı okçular		Shang Hanedanı atlı savaş arabaları sürer	
MÖ 700	*İlk İmparatorluklar*	Medler ve İskitler, Asurluların hizmetinde	İskitler Kuzeybatı Hindistan'a yerleşir	Dog Rong Zhou Hanedanlığı'yla savaşır	
MÖ 500	*İlk İmparatorluklar*	Pers Kyros, Batı Asya'yı fetheder			1,42 m (14 el) boyunda, ahırda yetiştirme, savaş atları, binicilik sanatı
MÖ 400	*İlk İmparatorluklar*	Pers İmparatorluğu	Maurya İmparatorluğu	İskitler Savaşan Devletler'in içine sızar	
MÖ 200	*İlk İmparatorluklar*			İlk imparator Çin'i birleştirir	
MÖ 100	*İlk Bozkır İmparatorluğu*			Han ve Hunlar karşı karşıya	

		Batı Bozkırı	Ait Kıta	Doğu Bozkırı	Atlar
MS 100	İpek Yolu		Kuşanlar ticaret imparatorluğunu kurar		1.63 m (16 el) boyunda, özel yetiştirme, Y haploid gruplarında azalma (seçilmiş eril ırklar)
MS 700	*Büyük Yerleşik İmparatorluklar*	Bağdat halifeleri Batı Asya'nın çoğuna hükmeder	Pratihara İmparatorluğu Hindistan'a hükmeder	Tang Çin'i Gök Türklere hükmeder	Sert eyerler, metal üzengiler
1000	*Bozkır Fethi*	Türkler, İran ve Anadolu'ya yerleşir; Selçuk hükümranlığını tesis eder	Gaznelıler, Türkler, Afganlar Kuzey Hindistan'a hükmeder	Kitanlar Kuzey Çin'e hükmeder, Türkleri batıya doğru sürer	
1200	*Moğol İmparatorluğu*	Moğollar İran, Anadolu ve Avrupa'nın doğusunu fetheder	Memlûk sultanları Moğolları geri püskürtür	Moğollar Curçeleri, sonra da Songları fetheder	Y haploid gruplarının daha da azalması
1368	*Moğol Ardılları*	Moğol ardılı eyaletler yavaş yavaş dağılır		Ming Hanedanlığı Moğolları sürer	
1400	*Moğol Ardılları*	Timur batıda yeni bir Moğol İmparatorluğu kurar ve Altın Orda'yı yok eder	Memlûk sultanları Timur'a bağlılıklarını bildirir	Ming, Moğol saldırılarını savuşturur	
1500	*Barut Çağı*	Moskova, Altın Orda pahasına büyüyor	Babürlü İmparatorluğu Semerkant'ı kaybeder; Kabil'i, ardından da Delhi'yi alır		
1600	*Barut Çağı*	Moskova, Kazakları genişleme programına ortak ediyor	Büyük Babürlü İmparatorluğu Hindistan'ı fetheder	Moğollarla ittifak kuran Mançu halkı Ming'i alaşağı edip yeni bir bozkır imparatorluğu kurar	
1700	*Son Bozkır Fatihleri*	İranlı Şah Nadir, Rusya, Türkiye ve Orta Asya'ya fetihler düzenler	Şah Nadir, Babürlü İmparatorluğu'na ölümcül darbeyi indirir	Qing Hanedanı Oyratlarla çatışır	

		Batı Bozkırı	All Kıta	Doğu Bozkırı	Atlar
1800	*Kolonyal Fetihler*	Rusya, batı bozkırları fetheder	Britanya Krallığı, Hindistan'da Raj rejimini tesis eder	Qing Hanedanı doğu bozkırını fetheder	Modern at ırklarının orijini; Arap, Ahal-Teke, Karabayır
1900	*Emperyalizm Çağı*		Rusya ve Britanya, Afganistan konusunda çekişir	Qing yabancı donanma gücüne yenik düşer	
1914	*I. Dünya Savaşı*	Rus süvari birlikleri savaşı kazanamaz	Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı'nda süvarilerin savaş meydanlarındaki rolü sona eder	Moğolistan bir Sovyet uydusu haline gelir	
1963	*Günümüz*		Afganistan Kralı, Kabil'de ilk kez Buzkaşi Turnuvası düzenler		

Sözlükler

Önemli Yerler

Ahal: Türkmenistan'da, Teke Türkmenlerinin ünlü Ahal Teke atlarını yetiştirdiği yer.

Aksu: Tarım Havzası'nın "altı şehrinden" biri.

Altay: Batı ve doğu bozkırını ayıran dağ zinciri. Bugünkü Kırgızistan, Kazakistan, Çin sınırı.

Altı Şehir: Geleneksel olarak Tarım Havzası'nın altı şehri: Kaşgar, Hotan, Yarkand, Kuç, Aksu ve Turfan.

Amu Derya: Yunan coğrafyacıların Oxus'u, bugünkü Ceyhun Nehri. Pamirler'den Aral Denizi'ne akan bir nehir. Bkz. Transoxiana.

Anadolu: Asya'yı Akdeniz dünyasına doğru genişleten yarımada; Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı pastoralizm için doğal bir yaşam alanıdır.

Anyang: Sarı Nehir yakınlarında bulunan arkeolojik alan.

Aşkabad: Türkmenistan'da bir şehir.

Azerbaycan: Hem Azerbaycan Cumhuriyeti'ni hem de İran'ın aynı adı taşıyan eyaletini içeren tarihi bölge.

Bağdat: Abbasi Halifeliği'nin başkenti; İslam öncesi İran da dâhil olmak üzere daha önceki birçok başkent yakınlardadır.

Bahçesaray: Kırım Tatar hanlarının başkenti.

Balasagun: Kırgızistan'da, çeşitli halkların eski bozkır başkenti, Burana Kulesi'nin bulunduğu yer.

Baelh/Belh: Afganistan'ın kuzeyindeki antik kent.

Bamiyan: Hindukuş Vadisi, dev taş Buda'ların bulunduğu yer.

Batı Bozkırı: Ukrayna, Güney Rusya ve Batı Kazakistan, Pontik Bozkırı (Karadeniz'in kuzeyi ve Kıpçak Bozkırı, Volga; Altaylar'a kadar uzanır).

Bengal: Ganj ve Brahmaputra, burayı özellikle zengin bir eyalet haline getirmiştir; şimdi Hindistan ve Bangladeş arasında bölünmüştür.

Bihar: Bengal'in tarihi eyaleti, şimdi Hindistan Birliği'nde bir eyalet.

Bijapur: Dekkan Sultanlığı, şimdi Karnataka eyaletinde

Buhara: Maveraünnehir şehri, 16. yüzyılda bölgesel başkent olarak Semerkant'ın yerini aldı.

Burana: Balasungun'da kule veya minare.

Büyük Hingan: Moğolistan'ın kuzeyindeki dağ silsilesi.

Cambay: Gucerat, Batı Hindistan'da Modern Khambat.

Celalabad: Afganistan'ın doğusunda Hayber Geçidi'ne giden yol üzerindeki şehir.

Cezire: Modern Türkiye'de, Dicle ve Fırat nehirlerinin yukarı kesimleri.

Chang'an: Modern Xi'an; Shaanxi eyaletinde, Qin, Han ve Tang hanedanlarının başkentlerinin bulunduğu yer.

Chengde: Qing yazlık başkenti, o zamanki adıyla Jehol.

***Deşt-i* Kavir:** İran'ın merkezindeki tuz çölü olup, dünyanın en büyük yirmi dördüncü çölüdür. Daşt sözcüğü ise çöl anlamına gelir.

***Deşt-i* Lut:** İran'ın merkezinde yer alan tuz çölü, dünyanın en büyük otuz üçüncü çölü.

Datong: Çin Seddi'nin bir parçası olarak büyüyen bir Çin şehri.

Dekkan: Kelimenin tam anlamıyla, Hindistan'ın "güneyi", Hindustan ve Bengal'in karşıtı.

Delhi: Memlûk sultanlarının başkenti, Babürlülerin ara sıra başkenti, Raj 1911'de buraya taşındı.

Dinyeper: Karadeniz'e dökülen nehir; birçok at yetiştiricisine, en son Kazaklara ev sahipliği yapmaktadır.

Doğu Bozkırı: Moğolistan, Çin eyaletlerini içerir: İç Moğolistan, Sincan ve Gansu.

Efrasiyab: Semerkant'ın dışında yer alan, MS 7. yüzyıldan kalma arkeolojik alan.

Fars: Güneybatı İran'da bir vilayet.

Fergana: Tiyanşan ve Pamirler arasındaki vadi, şimdi çoğunlukla Özbekistan'da.

Gansu: Han Çin'inin en batıdaki eyaleti, Hanların batı bölgelerine yaptıkları seferlerin başlangıç noktası.

Gazne: Eski imparatorluk başkenti, Afganistan'ın güneybatısında bir kasaba.

Gilan: İran'da Hazar Denizi kıyısındaki eyalet.

Göktepe: Türkmenistan'da şehir.

Golkonda: Telegana eyaletinde, bugünkü Haydarabad yakınlarında Dekkan Sultanlığı.

Gürgan: İran'ın Türkmenistan sınırındaki eyaleti.

Gujarat: İran ve Basra Körfezi'yle yoğun ticari ilişkileri olan Batı Hindistan eyaleti.

Hajipur: Bihar'da bir at pazarı ve hac yeri.

Halçayan: Özbekistan'da arkeolojik sit alanı, Kuşan dönemi.

Hanbalık: Kubilay Han'ın Pekin'e verdiği isim.

Hangay Dağları: Orta Moğolistan'daki dağ silsilesi.

Hentiy: Moğolistan'ın kuzeydoğusundaki dağ silsilesi.

Hami: Tarım Havzası'nın altı şehrinden biri.

Harezm: Amu Derya üzerindeki antik kent, modern Hiva.

Haridwar: Ganj'ın Himalayalar'dan çıktığı yer, eskiden önemli bir hayvan pazarı, şimdi ise bir hac yeri.

Hastinapur: Mahabharatta'da adı geçen antik yerleşim, "Filler Şehri".

Helmand Nehri: Afganistan'ın güneyindeki nehir.

Herat: Batı Afganistan'da geleneksel olarak önemli bir canlı hayvan pazarı olan şehir.

Hindukuş: Afganistan'a hâkim olan dağ zinciri.

Hindustan: Geleneksel olarak Kuzey Hindistan'ı ifade eder.

Hiva: Amu Derya üzerindeki antik şehir, antik Harezm.

Horasan: "Yükselen Güneşin Ülkesi"; hem Batı Afganistan'ı hem de sınırdaki İran eyaletini ifade eder.

Hotan: Tarım Havzası'nın altı şehrinden biri.

Hürmüz: Basra Körfezi'ndeki ada, önemli ticaret merkezi.

Irak: Hem modern Irak devletini hem de bir zamanlar "Pers Irak'ı" olarak bilinen güneybatı İran'ı ve İran Kürdistan'ını ifade eder.

Issık Göl: Kırgızistan'daki göl.

İli Nehri: Sibirya'da nehir.

İndraprastha: Mahabharatta'da bahsedilen, modern Delhi yakınlarındaki antik yerleşim.

İç Asya: Tipik olarak Batı Çin, Moğolistan, Tibet, yani Altaylar'ın doğusundaki bozkır topraklarını ifade eder; bkz. Doğu Bozkırı

Jaxartes: Siri Derya, çoğunlukla Özbekistan'dan akan bir nehir.

Jehol: Qing Hanedanlığı'nın yazlık başkenti, Pekin'in yüz mil kuzeyinde, modern Chengde.

Jodhpur: Rajasthan'da bir şehir, bir Maharajah'ın merkezi, Marwari atına ev sahipliği yapıyor.

Kabilistan: Kabil'in tarihi bölgesi, Hindukuş.

Karakum: Türkmenistan'daki çöl.

Karakurum: Moğolların başkenti.

Karam *Kum*: İran ile Ceyhun Nehri arasındaki Karakum Çölü.

Kaşgar: Tarım Havzası'nın altı şehrinden biri

Kathiavar: Gucerat'ın bir yarımadası ve bir at ırkına ev sahipliği yapıyor.

Kazan: Yukarı Volga Nehri üzerinde, resmî olarak bir Tatar kalesi olan şehir.

Keşmir: Alt kıtanın en kuzeyinde, tarihsel olarak İç Asya ve Çin'e giden önemli bir ticaret yolu olan bölge.

Kirmanşah: Batı İran'da şehir.

Konstantinopolis: Doğu Roma İmparatorluğu'nun ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti, günümüzde İstanbul.

Khujarao: Orta Hindistan'da Pratihara Hanedanı tarafından inşa edilen tapınak.

Kijv: Gök Türkler tarafından kurulan şehir; Rusların eski başkenti Kiev.

Konya: Batı Anadolu'da, Anadolu Selçuklularının başkenti olan şehir.

Kopet *Dağları:* İran ve Türkmenistan arasındaki dağ silsilesi.

Kunlun: Tibet'i Tarım Havzası'ndan ayıran "Bulut" Dağları.

Kızıl *Kum:* Ceyhun ve Seyhan Nehirleri arasındaki "Kızıl Kumlar" Çölü.

Ladakh: Sih İmparatorluğu'nun bir parçası olan Himalaya krallığı.

Lahor: Pencap'ın kültürel ve ekonomik başkenti.

Lakhi Ormanı: *Pencap'ta bir zamanlar at yetiştiriciliği ile* ünlü çalılık bölge.

Luoyang: Çin'in Sarı Nehir üzerindeki dört antik başkentinden biri.

Madhya Pradesh: Orta Hindistan'da bir eyalet.

Maharashtra: Hindistan'ın batısında, Marathaların anavatanı olan bir eyalet.

Meymene: Kuzey Afganistan'da şehir.

Mançurya: Çin'in kuzeydoğusundaki ormanlık, tepelik bölge.

Malazgirt: Doğu Anadolu'da bir yer.

Marwar: Rajasthan'da atlarıyla ünlü bir bölge; Jodhpur olarak da adlandırılır.

Megiddo: İncil'de "Armageddon" olarak geçen savaşın yapıldığı yer.

Merv: Amu Derya üzerindeki antik kent.

Mughan: Azerbaycan'da zengin otlaklar.

Mulan: Qing İmparatorluğu'nun av parkı, Jehol yakınlarında, modern Chengde.

Multan: Pencap'taki önemli at ticareti merkezi, Ahmed Şah'ın klanının merkezi.

Murgap: Afganistan'ın kuzeyindeki nehir.

Maisur: Hindistan'ın güneyinde, bugünkü Karnataka eyaletinde bulunan sultanlık.

Orkhon: Moğolistan'da nehir.

Orta Asya: Genellikle Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Afganistan, Kırgızistan, Tacikistan.

Otrar: Özbekistan'da şehir.

Oxus Nehri: Bkz. Amu Derya

Pamir Dağları: Tarım Havzası'nı Hint alt kıtasından ayıran bir dağ sırası.

Panipat: Delhi'nin doğusundaki bölge.

Pazırık: Ural Dağları'nda 2 ile 4. yüzyıldan kalma bir arkeolojik alan.

Pencap: İndus'a dökülen beş nehir, bugün Hindistan ve Pakistan arasında bölünmüş olan bu bölgeyi tanımlamaktadır.

Pusa: Eskiden Himalayalar'ın eteklerindeki İngiliz at yetiştirme çiftliğinin bulunduğu yer, daha sonra bir tarımsal bilimsel araştırma merkezi.

Pushkar: Rajasthan'ın çoğunlukla kurak bölgesinde, eskiden önemli bir hayvan pazarı olan, şimdi ise bir hac yeri olan bir göl.

Puszta: Orta Macaristan'da bozkır.

Qinhai Platosu: Bugünkü Tibet Özerk Bölgesi ile Sechuan eyaleti arasında, yak çobanlığı yapılan geniş bir yayla bölgesi.

Racastan: Orta Hindistan'da Rajputların anavatanı olan bir eyalet.

Registan: Afganistan'ın güneydoğusundaki çöl.

Saray: Altın Orda hanlarının başkenti, aşağı Volga üzerinde, Timur tarafından yıkıldı ve yerine modern Astrahan kuruldu.

Sarı Nehir: Çince'de Huang He, tarımsal Çin ile pastoralist İç Asya arasında tarihi bir sınır.

Sayan: Moğolistan'daki dağlar.

Semerkant: Timur'un başkenti Maveraünnehir'in antik kenti, şimdi Özbekistan'da.

Shengdu: Kubilay Han'ın Marco Polo tarafından Xanadu olarak adlandırılan yazlık başkenti.

Sindh: Adını içinden geçen Sindh/Indus Nehri'nden alan eyalet, modern Pakistan.

Sintaşta: Ural Dağları'nın hemen güneyinde MÖ 2. binyıldan kalma bir arkeolojik alan.

Sirkeci: İstanbul'un ana tren istasyonu, Bizans polo sahası.

Sistan: Doğu İran, Pakistan sınırı, antik Sakastan, İskitlerin ülkesi.

Solutré: Fransa'nın Saône et Loire bölgesinde arkeolojik sit alanı.

Somnath: Gazneli Sultan Mahmud tarafından hazinesine göz dikilen Gucerat'taki bir tapınak.

Sir-i *Derya:* Yunan coğrafyacıların Jaxartes'i, Seyhan Nehri, Tiyanşan Dağları'ndan Aral Denizi'ne akan bir nehir.

Taklamakan: Tarım Havzası'ndaki çöl bölgesi.

Tarım Havzası: Tiyanşan ve Pamir Sıradağları arasındaki çöküntü, Altı Şahr ve Taklamakan Çölü'nün bulunduğu yer.

Thar Çölü: Modern Rajasthan eyaletinin büyük bölümünü kaplayan bir çöl.

Tianshan: Xingjian eyaletinde, Tarım Havzası'nı Zhungaria'dan ayıran dağ silsilesi.

Topkapı: İstanbul'daki Osmanlı sultan sarayı.

Torugart: Kırgızistan ve Çin arasındaki Altay dağ geçidi.

Transoxiana/Maveraünnehir: Ceyhun ya da Amu Derya nehrinin ötesindeki topraklar, bugünkü Özbekistan.

Tuna Nehri: Avrupa'nın en uzun nehri. Hunlar, Avarlar, Macarlar, Kıpçaklar ve Moğollar da dâhil olmak üzere bozkır uluslarının Avrupa'ya girmesi için uzun süre bir yol görevi görmüştür.

Turfan: Tarım Havzası'nın altı şehrinden biri.

Ulan Batur: Moğolistan'ın modern başkenti.

Urgenç: Özbekistan'da şehir, nüfus merkezi olarak Hiva'nın yerini aldı.

Xi'An: Chang'an'ın modern adı.

Yanyou: Pekin için eski bir isim.

Yarkand: Tarım Havzası'nın altı şehrinden biri.

Yeni Hisar: Tarım Havzası'nın altı şehrinden biri.

Yuhuangmiao: Pekin yakınlarındaki arkeolojik alan, Savaşan Devletler Dönemi.

Yumen: Yeşim Kapısı, Gansu eyaletindeki Han sınır savunmasının bir parçası.

Zabulistan: İran'ın antik bölgesi, modern Afganistan'da Gazne'nin yeri.

Zagros: İran'ın güneybatısındaki dağ silsilesi.

Zerefşan: Pamirler'den Semerkant ve Buhara'ya akan nehir; eskiden Oxus'un bir kolu.

Zhongdu: Pekin'in eski adı, "Merkezi Başkent".

Metinde Bahsi Geçen Kişiler

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Abaoji	İlk Kitan imparatoru	MS 916–26	A poa chi, Taizu of Liao
Efrasiyab	*Şehname*'nin efsanevi Turan kralı		
Afşarlar	Kuzeydoğu İran'daki Türkmen halkı, Şah Nadir de bu halktandır		
Aguda	İlk Cürçen imparatoru	1115–23	A ku ta, Jin Taizu
Ahmed Şah	Afganistan'ın ilk kralı	1747–77	Ahmed Baba, Durr-e Dürrani
Akbar/Ekber	3. Babürlü imparatoru	1556–1605	
Alanlar	6. yüzyıl İskit soyundan gelenler		
Alaaddin	Anadolu şehri Konya'daki 13. yüzyıl Selçuk hükümdarı		Keykubat
Alaaddin Harezm Şah	Harezm'in 6. Kıpçak Memlûk hükümdarı, Cengiz Han'ı, İran'ı işgale kışkırtmasıyla ünlüdür	1200–20	
Alp Arslan	Selçukların İran'daki 2. sultanı	1063–72	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Emanullah	Afganistan kralı	1919-29	
An Lushan	Tang Hanedanlığı'nı yıkan Xuanzong'a karşı isyanın lideri	MS 703–57	
Arık Böke Han	Moğolların kısa süreliğine 6. yüce hanı	1259–66	
Aşkenaz	İskitlerin İncil'deki İbranice karşılığı		
As'vaghosa	Hint şair	MS 1. yüzyıl	
Atkinson, Thomas	İngiliz kâşif, ressam	1799–1861	
Evrengzib	6. ve son büyük Babürlü	1658–1707	Alemgir
Avarlar	Avrupa'yı işgal eden ve Şarlman ile çarpışan bozkır atlıları	MS 8. yüzyıl	
Babür	İlk Babürlü imparatoru	1526–30	
Bahtiyariler	Zagros Dağları'nın İranlı çobanları		
Bahtiyar Khalji, Muhammed	Bengal'in 13. yüzyıl fatihi	1203–06	Khilji
sancaktarlar	Mançu süvari birlikleri		
Begil	Dede Korkut hikâyelerinden bir halkada adı geçen efsanevi kahraman		
Bole	Efsanevi Çin at uzmanı	MÖ 7. yüzyıl	Sun Yan
Börçiginler	Cengiz Han'ın kları		

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Bulgarlar	Volga'dan Tuna boylarına göç eden bir Türk halkı	MS 7. yüzyıl	
Burnes, Alexander	İngiliz kâşif, diplomat	1805–1841	
Castiglione, Giuseppe	Cizvit, Qing imparatorlarının saray ressamı	1688–1766	
Büyük Katerina	Rus imparatoriçesi	1762–1796	
Gök(sel) Türkler	Tang'ın çağdaşları olan, 6. yüzyılda bozkır hükümdarlarından oluşan bir hanedan		Mavi ya da Gök Türkler
Çandragupta	Mauryaların ilk imparatoru	MÖ 324–295	
Kazaklar	Serbest yağmacı atlılar, daha sonraları Rus ordusunda görev alan düzensiz süvari birlikleri		
Kırım Tatarları	Altın Orda soyundan gelen son devlet	1441–1783	
Kyros	I. Pers Krallar Kralı	MÖ559–30	
Dede Korkut	Efsanevi Türk hikâyecisi		
Di Rong	Çin'in kuzeybatısında at yetiştiren bir halk	MÖ 1. binyılın ikinci yarısı	
Du Fu	Tang Hanedanlığı şairi	MS 712–770	
Dürrani	Ahmed Şah tarafından kurulan hanedanlık	1747–1863	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Ersari	Türkmenlerin bir kolu		
Firuz Cenk	Babürlü generali	1649–1710	Feyruz Cang
Gaekwad	Gucerat'taki Baroda'nın Maratha mihraceleri	1721–1949	
Gagavuz	Romanya, Moldova ve Ukrayna'da yaşayan modern bir Kıpçak halkı		
Cengiz Han	I. Moğol yüce hanı	1206–27	Cingiz Han, Timuçin
Cengizid/ Cengizoğulları	Cengiz Han'ın soyundan gelenler		
Ghilzai	Peştun halkından biri		
Giray, Sultan Kılıç	Rus İmparatorluğu süvarilerinde uzman, Kırım hanlarının soyundan gelir.	1880–1947	
Guangwu	Doğu Han'ın ikinci imparatoru	MS 25–57	
Habibullah	Afganistan hükümdarı	1901–19	
Han Wudi	Han'ın "Savaş İmparatoru"	MÖ 141–87	Wu ti, İmparator Wu
Herodotos	Yunan tarihçi	MS 484–425	
Holkar	Bugünkü Madhya Pradeş eyaletinde bulunan Indore'nin Maratha mihraceleri	1732–1950	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Hu	Batı bölgelerindeki çobanlara verilen Çince isim		
Hülagü Han	Cengiz Han'ın torunu, İran ve Ortadoğu fatihi	1256–65	
Hümayun	II. Babürlü İmparatoru	1530–40 ve 1555–56	Homayun
Hunlar	At yetiştiren eski bir halk		Xiongnu, Hsiung-nu
İbn-ül Esir	Moğol istilaları alanında uzman Arap tarihçi, *Al-Kamil fi al-tarikh* (Eksiksiz Tarih) kitabının yazarı	1160–1233	
İbn Batuta	Faslı hukukçu, gezgin	1304–69	
Korkunç İvan	Rusya'nın 1. çarı	1547–84	IV. İvan
Cihangir	IV. Babürlü imparatoru	1605–27	Salim, Selim
Jalayir, Celayirler	Azerbaycan'da yerleşik kökeni Moğollara uzanan bir halk, daha sonraları Türk-Moğol grubu		
Cemşid	Avesta ve *Şehname*'de adı geçen efsanevi İran kralı		
Jin	Kuzey Çin'deki Cürçen imparatorlarının hanedanlık adı	1115–1234	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Jochi Han	Cengiz Han'ın en büyük oğlu, Batı Bozkırı fatihi	1182–1227	
Curçenler	Kuzeydoğu Çin'de at yetiştiren bir halk		
Kalidasa	Hint şair, *Raghuvamsa*'nın yazarı	MS 4 ila 5. yüzyıllar	
Kalmuklar	Volga'da 17. yüzyılda kurulan Oyrat/Moğol kökenli at yetiştiricisi halk		Torgutlar/ Turgutlar
Kanişka	Kuşan krallarının en büyüğü	MS100?–150?	
Kanthaka	Tarihte Buda olarak bilinen Prens Sidarta Gautama'nın atı		
Kaşgarlı Mahmud	Tarihte Türklere ilişkin en eski eserlerden birinin yazarı olan bilgin		
Kautilya	Çandragupta bakanı	MÖ 375–283	Çanakya
Kazaklar	Altın Orda'nın 17 ve 18. yüzyıllarda kendi hanlıklarını kuran bir kolu		
Keraitler	Cengiz Han zamanında Moğolistan'da yaşayan bir halk		
Khalji	Bengal'de kurulmuş bir Türk-Afgan hanedanı	1290–1320	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Hazarlar	Volga üzerinde kurulmuş, 6. yüzyıla ait bir Türk ulusu		
Kitanlar	Moğolistan'ın at yetiştiren bir halkı, Liao Hanedanlığı'nın kurucuları		
el-Kuttali, Hizam	Abbasi at uzmanı	MS 9. yüzyıl	
Kikkuli	Savaş arabası at eğitmeni	MÖ 1400	
Kıpçak	Türklerin Batı Bozkırları'nda ve Doğu Avrupa'da kurulmuş bir kolu		
Kubilay Han	Moğolların 5. büyük imparatoru, İlk Yuan imparatoru	1264–94	Qublai
Kuşanlar	MS 1. yüzyılda Kuzey Hindistan ve Orta Asya hükümdarları; Yüe-çi'lerin torunları, Afganların ataları		
Kırgızlar	Eski bir Türk halkı; bu isim 19. yüzyıldaki Kazaklara ve modern Kırgızistan halkına atıfta bulunur		

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Li Guangli	Han Hanedanlığı'nın MÖ 104 yılında Tarım Havzası'na düzenlediği seferin lideri	MÖ 88'de ölür	
Liao	Kuzey Çin'de Kitanların kurduğu bir hanedanlık	916–1125	
Lodi	Kuzey Hindistan'daki bir Afgan at tüccarları hanedanlığı, Babür tarafından çökertilmiştir	1451–1526	
Ma Yuan	Han generali	MÖ 14-MS 49	Wen Yuan
Mahbub Ali	Kipling'in *Kim* adlı eserindeki hayali Pathan at satıcısı	*1880 civarı*	
Mahmud	Gaznelilerin ilk sultanı; modern Afganistan ve Pakistan'ın çoğuna hükmetmiştir	998–1030	
Memlûkler	Müslüman dünyasında seçkin askerler olarak eğitilen, köleleştirilmiş bozkır atlıları		
Mançular	Mançurya sakinleri, daha önce Curçenler olarak bilinirlerdi		
Marathalar	Batı Hindistan'da yaşayan bir halk, Hindistan'ın büyük bölümünde Babürlülerin halefleri		

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Mas'ud Beg, Mesud Bey	Maveraünnehir'in Moğol valisi	MS 13. yüzyıl	
Maurya	Çandragupta tarafından Kautilya'nın yanı sıra Pers ve İskit paralı askerlerinin yardımıyla kurulan, erken dönem Hint imparatorluğu	MÖ 332–184	
Mikhail Fyodoroviç	Rusya'nın ilk Roman çarı	1613–45	Michael
Mitanni	Yukarı Dicle ve Fırat'ta yaşayan savaş arabası savaşçısı bir halk	MÖ 2. binyıl ortaları	
Mitra	Hem İran Avesta'sında hem de Hint Rig Veda'sında adı geçen tanrı		
Modun	Hunların ilk çanyusu	MÖ 209–174	Motun
Möngke Han	Moğolların dördüncü yüce kağanı	1251–59	
Moğollar	Aslen Cengiz Han'ın halkı; terim artık Moğolca konuşan insanlar için geçerlidir		
Moorcroft, William	İngiliz kâşif, at uzmanı	1767–1825	
Muravyev, N. N.	Rus diplomat ve kâşif	1794–1866	Muraviev-Karsky
el-Mutanabbi	Arap şair ve maceracı	MS 915–965	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Nadir Şah	İranlı savaş lideri, kısa süreli şah	1736–47	
Naymanlar	Cengiz Han zamanında Moğolistan'da yaşayan, Türkçe konuşan bir halk		
Nogaylar	Altın Orda'nın Moskova ile yakın ilişki içinde olan bir kolu		
Nurhaci	Mançu devletinin kurucusu, Cürçen hanı	1616–26	
Ögeday Han	Moğolların ikinci yüce kağanı	1229–41	
Oyratlar	En batıdaki Moğollar	17 ve 18. yüzyıllar	Jungarlar, Zhungarlar, Dzungarlar, Eleuthlar
Osetler	Kuzey Kafkasya'da yaşayan İskitlerin ve Alanların günümüzdeki torunları		
Paştunlar/ Peştunlar	Afganistan ve Pakistan'ın Hayber-Pahtunhva eyaletinin baskın etnik grubu		
Patanlar	Peştunlar için Hintçe ve Urduca eşanlamlı kelimeler		
(Büyük) Petro	I. Rus imparatoru	1682–1725	
Polo, Marco	Venedikli tacir, gezgin	1254–1324	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Pratihara	Erken Hint Hanedanlığı		
Pugachev, Yemelyan	Büyük Katerina'ya karşı çıkan bir isyanın Kazak lideri	1742–1775	
Qajars	Hanları İran'ın son bozkır hükümdarları olan bir Türkmen aşireti	1799–1923	
Qianlong	Beşinci ve en büyük Qing imparatoru	1735–96	
Qing	Çin'in Mançu imparatorlarının hanedan adı	1636–1912	Ch'ing
Raghu	Efsanevi Hint kralı		
Rajput	Orta Hindistan'da at yetiştiren savaşçı bir halk		
Rakş	*Şehname*'nin kahramanı Rüstem'in efsanevi atı		
Ranjit Singh	Sih imparatoru; Pencap, Keşmir ve bugün Pakistan'ın Hayber Pakhtunkhwa eyaleti olan bölgeyi yönetti	1801–39	
Raşidüddin	Cengiz Han dönemi tarihi kayıtlarını içeren *Câmiu't-Tevârîh*'in yazarı	1247–1318	
Razin, Stenka	Romanovlara karşı bir isyanın Kazak lideri	1630–71	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
IV. Romen Diyojen	Roma imparatoru	1068–72	
Rong	Batı bölgesinin at yetiştiren halkları için Çince bir takma ad		
Rubruck, William de	Moğollara giden Fransisken elçisi	etk. 1248–55	
Rus	Bugünkü Belarus, Ukrayna ve Moldova'da bir devlet kuran Slav ve İskandinavların bir kombinasyonu	MS 9 ila 13. yüzyıllar	
Rüstem	*Şehname*'nin İranlı efsanevi kahramanı		
Safeviler	Timur İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra İran'ı yeniden birleştiren hanedan	1501–1736	
Saka	İskitlerin İran ve Hint dillerindeki karşılığı		
Sancar	İran Selçuklularının dokuzuncu sultanı	1097–1118	Ahmed Sancar
Scindia	Modern Madhya Pradeş'te bulunan Gwalior'un Maratha mihraceleri	1731–1948	Shinde
Scudra	İskitlerin son adı		

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Scythian	Hunların gelişine kadar Batı Bozkırları'na hâkim olan at yetiştiricisi halk için kullanılan Yunanca takma ad		
Sei	İskitlerin Çince eski adı		
Selçuklar	İran, Irak ve Anadolu'yu yöneten bir Türk aşireti	1037–1194	
Sengge Rinchen	İkinci Afyon Savaşı'nda sancakbeyi general	1811–1865	
Sennacherib	Asur kralı	MÖ 705–681	
Şah Abbas	İran'ın beşinci Safevi Şahı	1588–1629	
Şah Cihan	V. Babürlü İmparatoru	1628–58	
Şah Tahmasp	İran'ın ikinci Safevi Şahı	1524–76	
Şahin Giray	Kırım'ın son Tatar hanı	1777–83	
Shang/Şang	Birinci tarihi Çin Hanedanı	MÖ 1600–1045	
Şçerbatov/ Şerbatov, Nikolai Borisoviç	Rus prensi, siyasi figür ve at yetiştiricisi	1868–1943	
Shi Huangdi	Kısa ömürlü Qin Hanedanı'nın birinci Çin imparatoru	MÖ 221–10	Zhao Zheng
Shivaji Bhonsle	Maratha İmparatorluğu'nun kurucusu	1674–80	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Sigynnae	Bulgaristan'da yerleşik eski İskit halkı, Herodotos da bahseder		
Sima Qian	Han Hanedanı tarihçisi, *Shiji*'nin ("Tarihi Kayıtlar") yazarı	MÖ 145–86	Seema Chien
Siyavuş	İranlı efsanevi kahraman		
Skobelev, Mikhail	Rus general, Türkmenistan fatihi	1843–82	
Strabon	1. yüzyıl Yunan coğrafyacısı	MÖ 64–MS 24	
Sulduş/Süldüs	Cengiz Han zamanında Moğolistan'da yaşayan bir halk		
Taizong	İkinci Tang İmparatoru	MS 626–49	T'ai tsung
Tacikler	Tarihsel olarak Maveraünnehir'de yerleşik Farsça konuşanlara atıfta bulunur		
Tatarlar	Aslen Moğolistan'ın Türkçe konuşan halkı		
Teke	Türkmen halkının bir kolu		
Tianzuo	Son Kitan İmparatoru	1101–25	Tien tsuo
Tipu Sultan	Güney Hindistan'da Maisur sultanı; İngiliz düşmanı	1782–91	Tipoo, Tipo

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Tokharianlar	Eski Orta Asya'nın esrarengiz, yerleşik bir ulusu		
Tomris	İskit Kraliçesi, Herodotos da bahseder	MÖ 6. yüzyıl	
Tughlugh Asia, Tuğluk Asya	Türk ya da Tokhar	1320–25	
Turanlılar	*Şehname*'de İç Asya halklarına verilen isim, Türk ya da Tokhar		
Türkmen	Bir Türk halkı; 10 ve 11. yüzyıllarda Maveraünnehir, İran, Irak ve Anadolu'ya yerleştiler		
Uygurlar	Tarım Havzası'nın eski bir yerleşik Türk halkı; Çin'in Sincan eyaletinde Türkçe konuşanların modern adı		
Özbekler	Altın Orda'nın 16. yüzyılda Maveraünnehir'i fetheden bir kolu		
Vámbéry, Arminius	Macar kâşif ve dilbilimci	1832–1913	
Vorontsov-Daşkov, Illarion İvanoviç	Rus imparatorluk süvari generali, imparatorluk harasının başı	1837–1916	

İsim	Tanımı	Tarihler	Bilinen Diğer Adı
Wuling of Zhao	Zhao devletinin bir hükümdarı, Zhou'nun nominal vasalları	MÖ 325–299	
Xenophon, Ksenofon	Atinalı general	MÖ 430–354	
Xuanzong	7. Tang İmparatoru	MS 713–56	Hsuen tsu
Yakup Bey	Qing Hanedanı'na karşı başlatılan bir Türk isyanının lideri	1865–77	
Yama	Avesta'da Cemşid'e karşılık gelen Rig Veda'nın bir tanrısı		
Yomut	Türkmen halkının bir kolu		
Yongle	Ming Hanedanlığı'nın en büyük imparatoru	1402–24	Yung Lo
Yüe-çi	Çin sınırından Afganistan'a göç eden İskit halkı; bkz. Kuşanlar		
Zahir Şah	Afganistan'ın son kralı	1933–73	
Zimri-Lin	Eski bir Mezopotamya eyaleti olan Mari Kralı	MÖ 1775–61	

Metinde Geçen Yabancı Terimler

Terim	Kaynak Dil	Açıklama
arghamak	Türkçe	üstün at
Arthashastra	Sanskrit	MÖ 3. yüzyıl yöneticileri için el kitabı, Çanakya'ya atfedilir
asp	Farsça	at
assa	Hititçe	at, Hint-Aryan Aspa'dan
assussani	Hititçe	at efendisi
as'va	Sanskrit	at
As'vaka	Sanskrit	"At efendisi", Afgan etniminin olası kökeni
Avesta		Zerdüşt kutsal metinlerinin en eski bölümü
ayraq, kumis, kımız	Moğolca / Türkçe	fermente edilmiş kısrak sütü
Babürname	Farsça	İmparator Babür'ün hatıratı
battue	Fransızca	kuşatma avı, sürek avı
bottines	Fransızca	kısa botlar, potin
buzkaşi	Farsça	"Keçi Sürükleme", Afganistan *milli oyunu*
Çabuk süvar	Türkçe/Farsça	sert/hızlı süvari
çanyu	Hunca	ilk Hun imparatorluğunun şefinin ünvanı
çapandaz	Farsça	buzkaşi oyuncusu
dağ/dagh	Türkçe	dağ
Dasara	Sanskrit	Hindistan'da bir sonbahar festivali
daşt/deşt	Farsça	çöl
durbar	Farsça	(kraliyet) sarayı ve törenleri
Equus	Latince	at

Terim	Kaynak Dil	Açıklama
Equus gallicus	Latince	Pleistosen çağında Batı Avrupa'da yaşamış küçük bir at
fei	Çince	uçan küheylan
fidalgos	Portekizce	Portekizce *hidalgos*, "beyefendiler"
guilloché	Fransızca	metal oymada kullanılan bir teknik
İrani diller		İskitçe, Osetçe ve Peştuca gibi dilleri içerir
Jin	Çince	altın; Cürçen Hanedanı'nın adı
Kamboja	Sanskritçe	Başlangıçta İran'a, daha sonra Kamboçya'ya atıfta bulunur
Karabair/ Karabayır	Türkçe	Buhara'dan bir Özbek atı cinsi
Kazaklık	Türkçe	"Dönen Kazak," haydutluk
Kazaklar	Türkçe	aslen "haydutlar", Kazaklar
kağan	Türkçe	yüce kağan; qa'an, qağan olarak da yazılır
khane bedûş	Farsça	"evi sırtında", bir göçebe
kökbörü, kökpar	Türkçe	buzkaşiye benzer bir bozkır sporu
Kuçi	Farsça	"gezip dolaşan kişi", bir göçebe
kumis, ayraq	Türkçe / Moğolca	fermente kısrak sütü
li	Çince	bir mesafe ölçüsü; yaklaşık bir milin üçte bir*

* Yaklaşık 530 metre–ç.n.

Terim	Kaynak Dil	Açıklama
Lipizzane	Almanca	İberya kökenli, Habsburglar tarafından tercih edilen bir at cinsi
mörin	Moğolca	iğdiş
nawab	Farsça / Arapça	Hindistan'da kullanılan bir prenslik ünvanı
nerge	Moğolca	kuşatma avı, sürek avı, battue
nişan	Farsça	hayvan markası; bkz. tamgha
noker	Moğolca	han maiyetinin bir üyesi
onager	İngilizce	yabani eşek
ordu	Moğolca	sürü, ordu, kamp, saray
ovoo	Moğolca	yığıntı; genellikle at kafatasları ve dua amaçlı çaputların bağlandığı bir tapınak
Powindalar	Farsça / Peştuca	uzun mesafe tüccarları
Przewalski	Lehçe	19. yüzyılda Rus hizmetindeki Polonyalı bir subayın adını taşıyan yabani veya vahşi bir at cinsi
qurchis	Moğolca	hanın kişisel muhafızları
ratha	Sanskrit	tekerlek, savaş arabası, Hint satrancında kale
riyasat	Arapça	atçılık, hükümet
saksaul		develerin sevdiği dikenli bir çalı veya küçük ağaç
şabrak	Türkçe	büyük eyer battaniyesi
Shiji	Çince	"Tarihi Kayıtlar," Sima Qian'ın çalışması
siyaset	Arapça	atçılık, siyaset

Terim	Kaynak Dil	Açıklama
synšy	Türkçe	at uzmanı
szlachta	Lehçe	Polonya soyluları
tamgha	Türkçe	atlar için bir damga; buna bağlı olarak, bir klan veya han için hanedan sembolü
tianma	Çince	cennet atları
toy	Türkçe, Moğolca	at yarışı, festival
Turki	Türkçe / Farsça	Orta Asya'nın atlarının yanı sıra dilini de ifade eder
vezir, vizier	Arapça / Farsça	vezir, başbakan
xiangma	Çince	at fizyognomisi
yabgu	İskitçe	Yüe-çi ve Göktürkler arasında kullanılan bir prenslik ünvanı
yabusame	Japonca	atlı okçuluk
zuid	Moğolca	don, kıtlık; zud ve dzud olarak da yazılır

Notlar

Önsöz

s. 14 **Sırf Londra'da 1870'lerde:** Jürgen Osterhammel, *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2014), 303.

s. 15 **sadece birkaç nesil içinde**: Andrew Curry, "Horse Nations," *Science* 379, no. 6639 (2023): 1288–93.

s. 16 **"devlet çöküşe sürüklenir":** Tang Shu, 36 3718d, Edward H. Schafer, *The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics* (Berkeley: University of California Press, 1985), 58.

s. 16 **"hiçbir kuvvetli hükümdar":** R. B. Azad Choudhary, "Mughal and Late Mughal Equine Veterinary Literature: *Tarjamah-i-Saloter-i-Asban and FarasNama-i-Rangin*," *Social Scientist* 45, no. 7–8 (Temmuz-Ağustos 2017): 60.

s. 18 **"gökyüzündeki yıldızlara"**: Commandant Émile Bouillane de Lacoste, *Au pays sacré des anciens Turcs et Mongols* (Paris: Émile Paul, 1911), excerpted in *Le Voyage en Asie Central et au Tibet*, ed. Michel Jan (Paris: Robert Laffont, 1992), 1048.

Bölüm 1: Sütün Evcilleştirilmesi

s. 22 **Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası'nın iklimleri**: Atların tarih öncesine ilişkin güzel özetler sunan eserler arasında; Jean-Pierre Digard, *Une histoire du cheval: Art, techniques, société* (Arles: Actes Sud, 2004), ve Susanna Forrest, *The Age of the Horse: An Equine Journey Through Human History* (New York: Atlantic, 2017).

s. 23 **güzelliklerine ve hızlarına hayranlık**: Digard, *Une histoire du cheval*, 15, 18.

s. 23 **beslenme açısından da sağlam bir temel**: Marsha A. Levine, "Eating Horses: The Evolutionary Significance of Hippophagy," *Antiquity* (Mart 1998). Ayrıca bkz. Carole Ferret, "Les avatars du cheval iakoute," *Études mongoles et sibériennes, centrasiatiques et tibétaines* (2010): 42.

s. 23 **eski pagan ritüellerinin bir parçası olarak**: Thomas Rowsell, "Riding to the Afterlife: The Role of Horses in Early Medieval North-Western Europe" (master's diss., University College Londra, 2012), 7.

s. 23 **katledilmiş 10 bin atın iskeleti**: Digard, *Une histoire du cheval*, 25.

s. 24 **günümüz atlarından**: Véra Eisenmann, "L'évolution des équidés," *Études centrasiatiques et tibétaines*, 41 (2010): 11.

s. 24 **ne İberya'da ne de Anadolu'da ortaya çıktı**:Ludovic Orlando, "Ancient Genomes Reveal Unexpected Horse Domestication and Management Dynamics," *Bioessays-journal.com* (2019): 3.

s. 24 **permafrost hattı kuzeye doğru hareket etti**: Pablo Librado ve diğerleri, "The Evolutionary Origin and Genetic Makeup of Domestic Horses," *Genetics* 20, no. 4 (Ekim 2, 2016): 423–34.

s. 24 **yeni, doğal sığınaklarında çoğaldılar**: Vera Warmuth vd. "Reconstructing the Origin and Spread of Horse Domestication in the Eurasian Steppe," *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 109, no. 2 (22 Mayıs, 2012): 8202–06.

s. 25 **hangi alanların avcılığı, hangilerinin ağılları yansıttığı**: Marsha A. Levine, "Botai and the Origins of Horse Domestication," *Journal of Anthropological Archaeology* 18 (1999): 29–78. David Anthony vd. *Horses and Humans: The Origins of Human-Equine Relationships* (Oxford: Archaeopress, 2006) içinde yayınlanan "Early Horseback Riding and Warfare, the Importance of the Magpie Around the Neck," başlıklı çalışmalarında Levine'in çıkarımlarına meydan okurlar. Akademisyenler halen evcilleştirmeye ilişkin kanıtların MÖ 3000'lere tarihlendiği konusunda tartışmaya devam etmektedir.

s. 25 **başlangıçta daha ziyade yüzeysel ve kolayca geri döndürülebilir**: Digard, *Une histoire du cheval*, 13.

s. 25 **vahşi yetişkinlerin yokluğunda:** Anatoly M. Khazanov, *Nomads and the Outside World* (Madison: University of Wisconsin Press, 1994), 28.

s. 26 **yarı ejderha yaratıklar sudan çıkar:** Türk-İran destanı *Koroğlu*'nun büyülü tayı işte böyle doğdu. Bkz. Alexander Chodzko, *Specimens of the Popular Poetry of Persia* (Londra: W. H. Allen, 1842), 14.

s. 26 **hızının kuşlarınkine eşdeğer olduğuna dair:** "The Horse in Turkic Art," *Central Asiatic Journal* 10, no. 3–4 (1965): 92.

s. 26 **yabani kısrakların evcilleştirilmiş sürülere katılımı:** Martha Levine, George Bailey, K. E. Whitwell, Leo B. Jeffcott, "Palaeopathology and Horse Domestication: The Case of Some Iron Age Horses from the Altai Mountains, Siberia," in *Human Ecodynamics: Symposia of the Association for Environmental Archaeology*, ed. George Bailey (Barnsley: Oxbow, 2000), 123–33, and Fiona B. Marshall, Keith Dobney, Tim Denham, and José M. Capriles, "Evaluating the Roles of Directed Breeding and Gene Flow in Animal Domestication," *Proceedings of the National Academy of Sciences* 111, no.17 (29 Nisan, 2014): 6153–58. Ludovic Orlando tarafından yapılan daha yeni bir araştırma, modern atların küçük bir vahşi atalar grubundan geldiğini öne sürmektedir. Bu durumda sürü dışındaki aygırlar vahşi değil de yabani olabilir.

s. 26 **Moğolistan'daki doğal yaşam alanları:** A. Türk: "A Scientific and Historical Investigation on Mongolian Horses," *История: факты и символы* [History: Facts and symbols] 2, no.11 (2017): Türk, yanlışlıkla Przewalski atlarının Moğol atlarının atası olduğunu iddia etmektedir.

s. 26 **Modern atın vahşi ya da yabani kuzeni:** Charleen Gaunitz vd., "Ancient Genomes Revisit the Ancestry of Domestic and Przewalski's Horses," *Science* 360. no. 6384 (2018):111–14, ve Orlando, "Ancient Genomes," 2. Orlando'nun en son araştırması, Przewalski atının, 4. sayfanın son notunda ("hangi alanların avcılığı, hangilerinin avlanmayı yansıttığı.") bahsedilen Botai yerleşimi ile bağlantılı olarak, daha önceki bir at evcilleştirme girişiminden gelen yabani bir torun olduğunu savunmaktadır.

Bkz. aynı yazarın eseri olan *La conquête du cheval* (Paris: Odile Jacob, 2023), 30.

s. 27 insanlarla sosyalleşme istekleri: Piet Witt ve Inge Bouman, *The Tale of Przevalski's Horse: Coming Home to Mongolia* (Utrecht: KNNV, 2006).

s. 27 sütleri için de kısraklardan yararlanma: William Timothy Treal Taylor vd., "Early Pastoral Economies and Herding Transitions in Eastern Eurasia," *Scientific Reports* 10, no. 1001 (2022); Shevan Wilkin vd., "Dairying Enabled Early Bronze Age Yamnaya Steppe Expansions," *Nature* 598 (15 Eylül, 2021): 629–33 İnsan ile at arasındaki karşılıklı bağımlılığına dair daha kapsamlı bir tartışma için Gala Argent ve Jeannette Vaught'a bkz., "Introduction: Humans and Horses in the Relational Arena," in *The Relational Horse* (Leiden: Brill 2022).

s. 28 anne sütünden: Ewa Jastrzębska vd., "Nutritional Value and Health-Promoting Properties of Mare's Milk: A Review," *Czech Journal of Animal Science* 62, no. 12 (2017): 512, and Massimo Malacarne, "Protein and Fat Composition of Mare's Milk: Some Nutritional Remarks with Reference to Human and Cow's Milk," *International Dairy Journal* 12 (2002): S75–S75.

s. 28 altı ila on kısrağa bir aygır: İğdiş edilen aygırlar konusunun gelişimi hakkında bkz. William Taylor, "Horse Demography and Use in Bronze Age Mongolia," *Quaternary International* (2016): 10, and Marsha Levine, "The Origins of Horse Husbandry on the Eurasian Steppe," in *Prehistoric Steppe Adaptation and the Horse*, ed. Marsha Levine, Colin Renfrew, and Katherine V. Boyle (Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2003), 22.

s. 28-29 daha çok oksitosin üretmiştir: Orlando, "Ancient Genomes," 6.

s. 29 onlarla avı paylaşmamızdan: At-insan ilişkisinin yoğunluğu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Laerke Recht, *The Spirited Horse: Equid–Human Relations in the Bronze Age Middle East* (Londra: Bloomsbury, 2022). Köpekler konusunda bkz. s. 27.

s. 29 insanlarla bu tür bağlar kurabilirler: Recht, *The Spirited Horse*, 32–33.

s. 29 **ikisi arasındaki bağ, her iki türün refahı için gerekli hale gelmiştir:** Gala Argent, "Watching the Horses: The Impact of Horses on Early Pastoralists' Sociality and Political Ethos in Inner Asia," in *Hybrid Communities Biosocial Approaches to Domestication and Other Trans-species Relationship*, ed. Charles Stépanoff and Jean-Denis Vigne (Milton Park, Abingdon: Routledge, 2018), 145.

s. 30 **atın sindirim sistemi:** Paul Sharpe and Laura B. Kenny, "Grazing Behavior, Feed Intake, and Feed Choices," Paul Sharpe'ın *Horse Pasture Management* içinde (New York: Academic Press, 2019), 126.

s. 32 **altta yatan otlara:**: Khazanov, *Nomads and the Outside World*, 46.

s. 32 **sürülerin lideri:** Taylor, "Early Pastoral Economies."

s. 32 **modern zamanlarda da halen devam eden:** *Complexity of Interaction Along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium AD*, ed. Jan Bemmann and Michael Schmauder (Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, 2015), 17, içinde Nikolai Kradin, "Nomadic Empires in Inner Asia."

s. 33 **birçok otlağın çölleşmesi:** Joel Berger, Bayarbaatar Buuveibaatar, and Charudutt Mishra, "Globalization of the Cashmere Market and the Decline of Large Mammals in Central Asia," *Conservation Biology* 27, no. 4 (Ağustos 2013): 684.

s. 33 **çiftçi topluluklarla bir arada yaşadıklarını:** Natalia M. Vinogradova and Giovanna Lombardo, "Farming Sites of the Late Bronze and Early Iron Ages in Southern Tajikistan," *East and West* 52, nos. 1–4 (Aralık 2002): 100.

s. 33 **bozkırın derinliklerine:** Philip L. Kohl, "The Early Integration of the Eurasian Steppes with the Ancient Near East: Movements and Transformations in the Caucasus and Central Asia," in *Beyond the Steppe and the Sown*, ed. David Peterson, Laura Popova, ve Adam T. Smith (Leiden: Brill, 2006), 15.

s. 33 **arzu edilir yada hatta uygulanabilir:** Khazanov, *Nomads and the Outside World*, 38.

s. 34 **onları gütmenin son derece zor olduğudur:** Levine, "The Origins of Horse Husbandry."

s. 34 **muhtemelen çocuktular:** Harold B. Barclay, "Another Look at the Origins of Horse Riding," *Anthropos* 77 (1982): 245.

s. 35 **MÖ 3000 ila 2500 yıllarında henüz yeni yeni evcilleştirilmiş atlar:** Martin Trautmann, Alin Frînculeasa, Bianca Preda-Bălănică, Marta Petruneac, Marin Focșa'neanu, Stefan Alexandrov, Nadezhda Atanassova, vd. "First Bioanthropological Evidence for Yamnaya Horsemanship," *Science Advances* 9, no. 9 (2023). Bu yeni makale, bozkırlardaki at çobanlığı kültürlerinin yayılmasını erken dönem binicilikle ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Yazarlar, "Bu yayılmanın gelişmiş ulaşım biçimleri olmadan nasıl gerçekleşmiş olabileceğini tasavvur etmek zordur," demektedir. Gelişmiş ulaşım aracı at değildi. Bu ilk çobanlar, ev eşyalarını taşıdıkları arabalarla hareket ediyorlardı. Atlar o zamanlar yük hayvanı olarak kullanılmıyordu. Dahası makalenin de belirttiği gibi, iskelet kalıntılarından sadece birkaçında ata binildiğine dair izlere rastlanmıştır. Bu da ata binmenin daha sonraki çoban gruplarında olduğu gibi her yerde yaygın olmadığı anlamına gelmektedir. Biniciler muhtemelen at sürülerinden sorumlu kişilerdi, çünkü ata binmeden at gütmek zordur. Atın evcilleştirilmesi, çobanlık yapan insanların bozkırda büyük bir yayılma göstermesine neden olmuştur, ancak bunun nedeni binicilik değildir. Daha ziyade atların çevresel gereksinimleri –zira atlar otlamak için, geviş getiren hayvanlara kıyasla çok daha fazla alana ihtiyaç duyarlar– insanları onları takip etmeye zorlanmıştır. Sonunda bu, biniciliğin yaygınlaşmasına ve genişlemesine yol açmıştır ancak bu da 1000 yıl gibi uzun bir zaman almıştır. Bu makalenin iyi bir incelemesi için bkz. *The Language Log* (5 Mart, 2023 @ 10:40 am) içinde Victor Mair, "The Earliest Horse Riders."

s. 36 **MÖ 3000 ila 2500 yılları arasında atların yoğun bir şekilde sağılması:** Wilkin vd., "Dairying." Ludovic Orlando, antik pişirme kaplarındaki süt yağlarının tarihlendirilmesinin hatalı olabileceğine işaret ediyor ve atların artan uysallığını süt sağmanın değil, yetiştirmenin açıklayabileceğini savunuyor. Bkz. *Conquête*, 60, 75.

s. 36 **bu yeni olguya pek dikkat:** E. T. Shev, "The Introduction of the Domesticated Horse in Southwest Asia," *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia* 44, no. 1 (2016): 133. Ianir Milevski and Liora Kolska Horwitz, "Domestication of the Donkey (*Equus asi-*

nus) in the Southern Levant: Archaeozoology, Iconography and Economy," in *Animals and Human Society in Asia*, ed. R. Kowner ve arkadaşları. (New York: Springer, 2019).

s. 36 **dönemin farklı yazı dillerinde:** Joachim Marzahn, "Training Instructions for Horses from Cuneiform Texts," in *Furusiyya*, ed. David Alexander (Riyadh: King Abdulaziz Public Library, 1996), 1:22.

s. 36 **ata binmenin ilk ortaya çıkışının ne zaman olduğu:** Yukarıda belirtildiği gibi, Anthony erken evcilleştirme ve biniciliği, Levine ise daha sonraki bir gelişmeyi savunmaktadır. Benim için asıl önemli olan nokta, geniş çaplı biniciliğin savaş arabası kullanımından sonraya kadar ortaya çıkmamış olmasıdır. *Early Riders: The Beginnings of Mounted Warfare in Asia and Europe* (New York: Routledge, 2004) eserinde Robert Drews'ın görüşü budur.

s. 36-37 **hayvanlarda ve binicilerde:** Marsha Levine, G. Bailey, K. E. Whitwell, ve arkadaşları, "Palaeopathology and Horse Domestication: The Case of Some Iron Age Horses Horn the Altai Mountains, Siberia," in *Human Ecodynamics: Symposia of the Association for Environmental Archaeology*, ed. G. Bailey, R. Charles, ve N. Winder (Barnsley: Oxbow, 2000), 125.

s. 37 **bir ölüm kalım meselesi:** Diana K. Davis, "Power, Knowledge, and Environmental History in the Middle East and North Africa," *International Journal of Middle East Studies* 42, no. 4 (November 2010): 657–59, and Mehdi Ghorbani ve arkadaşları, "The Role of Indigenous Ecological Knowledge in Managing Rangelands Sustainably in Northern Iran," *Ecology and Society* 18, no. 2 (Haziran 2013): 1.

s. 38 **ya da içilecek su:** Sharpe ve Kenny, "Grazing Behavior," 130.

s. 39 **Karadeniz ve Hazar'ın kuzeyindeki asıl anavatanları:** Wilkin ve arkadaşları. "Dairying," 632; P. Librado, N. Khan, A. Fages, ve arkadaşları, "The Origins and Spread of Domestic Horses from the Western Eurasian Steppes," *Nature* 21 (Ekim 2021). Orlando (*Conquête*, 55) çobanların ilk evcilleştirmeden sonra iki yüz yıl *içinde Orta Avrupa'ya, beş yüz yıl içinde de Çin'e ulaştığını* tahmin etmektedir ki bu gerçekten de çok hızlı bir geçiştir.

s. 39 **Altay Dağları ve Moğolistan'ın kar ve buzu:** Philip L. Kohl, *The*

Making of Bronze Age Eurasia (Cambridge: Cambridge University Press 2007), 159; Wilkin ve arkadaşları, "Dairying," 629; Philip L. Kohl, "Culture History on a Grand Scale: Connecting the Eurasian Steppes with the Ancient Near East ca. 3600–1900 BC," in *Beyond the Steppe and the Sown*, ed. David Peterson, Laura Popova, and Adam T. Smith (Leiden: Brill 2006), 27.

s. 40 **at yetiştiricilerinin ülkesi**: E. N. Chernykh, "Formation of the Eurasian 'Steppe Belt' of Stockbreeding Cultures: Viewed Through the Prism of Archaeometallurgy and Radiocarbon Dating," *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia* 35, no. 3 (2008): 49–50.

s. 41 **mevsime göre**: Laurent Touchart, "La steppe russe," in *Les milieux naturels de la Russie: Une biogéographie de l'immensité* (Paris: L'Harmattan, 2010), 30.

s. 41 **ahırdaki atların yem torbalarındakilerinden**: Bkz. Recht, *The Spirited Horse*, 137.

s. 41 **hızlanma sırasında kanın oksijenlenmesine yardımcı olan**: Alexandra Bröhm, "The World Map of a Trace Element," *Horizons: The Swiss Research Magazine*, 4 Mart, 2017.

s. 42 **Asya'daki en çeşitli flora ve fauna**: D. M. Olson ve arkadaşları, "Terrestrial Ecoregions of the World: A New Map of Life on Earth," *Bioscience* 51, no. 11 (2001): 934.

s. 43 **her yöne doğru kilometrelerce**: Robert N. Taaffe, "The Geographic Setting," in *The Cambridge History of Early Inner Asia*, ed. Denis Sinor (Cambridge: Cambridge University Press 1990), 20.

s. 43 **ektiği her tahıla karşılık**: Strabo, The Geography, trans. Horace Leonard Jones (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1924), cilt. 3, kitap 7, bölüm 4, paragraf 6. Ayrıca bkz. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Strabo/7D*.html.

s. 43 **Karadeniz'e dökülen**: J. M. Suttie, S. G. Reynolds, C. Batello, *Grasslands of the World* (Rome: FAO, 2005), 1111.

s. 46 **Avrupa'daki bozkır, Macar ovası**: Hortobágy National Park Directorate, "Grazing Animal Husbandry on the Puszta," https://www.hnp.hu/en/szervezeti-egyseg/CONSERVATION/oldal/grazing-animal-husbandry-on-the-puszta-i.

s. 46 **at nüfusu üzerinde büyük bir etkisi olduğunu:** Emily Kwong, "The Deadly Winters That Have Transformed Life for Herders in Mongolia," *Morning Edition, National Public Radio*, 29 Temmuz, 2019.

s. 46 **aşina simgelerle doluydu:** Seïtkassym Aouelbekov ve Carole Ferret, "Quand une institution en cache une autre . . . Abigéat et mise à sac chez les Kazakhs," *Études mon goles et sibériennes, centrasiatiques et tibétaines* 41 (2010): 13.

s 47 **taş yığınlarından saygıyla ovoo diye:** Charlotte Marchina, "The Skull on the Hill: Anthropological and Osteological Investigation of Contemporary Horse Skull Ritual Practices in Central Mongolia," *Anthropozoologica* 52, no. 2 (Aralık 2017): 174.

s. 47 **Bu uygulama çok eski:** László Bartosiewicz, "Ex Oriente Equus: A Brief History o Horses Between the Early Bronze Age and the Middle Ages," *Studia Archaeologica* 12 (2011): 2, 6.

s. 47 **"taylarıyla ünlü":** Ryan Platt, "Hades' Famous Foals and the Prehistory of Homeric Horse Formulas," *Oral Tradition* 29, no. 1 (2014): 139.

s. 47 **insanların atlara duyduğu saygı:** William Taylor ve arkadaşları, "Horse Sacrifice and Butchery in Bronze Age Mongolia," *Journal of Archaeological Science: Reports 31* (Haziran 2020). Victoria Peemot'un Tuva halkı arasında yaptığı araştırma, kişinin hem belirli bir ata bağlanabileceğini hem de onu yerken kendini iyi hissedebileceğini gösteriyor. V. Peemot, "Emplacing Herder-Horse Bonds in Ak-Erik, South Tyva," in *Multispecies Households in the Saian Mountains: Ecology at the Russia-Mongolia Border*, ed. Alex Oehler and Anna Varfolomeeva (Cheltenham, UK: Rowman and Littlefield, 2019), 162. Ayrıca bkz. Argent, "Watching the Horses," 150.

s. 47 **"evcilleştirilmiş ile vahşi arasındaki":** Philippe Swennen, "L'as vamedha de Rā ma a-t-il échoué?," in *Équidés: Le cheval, l'âne et la mule dans les empires de l'Orient ancien*, Delphine Poinsot ve Margaux Spruyt (Paris: Routes d'Oriente Actes, 2022), 222.

s. 48 **insan gömüsünün üzerindeki:** Laura Battini, "Le cheval, 2e partie," *Sociétés humaines du Proche-Orient ancien* (12 Kasım, 2018).

s. 48 **bir Moğol destanının kahramanı:** Veronika Veit, "The Mongols and Their Magic Horses: Some Remarks on the Role of the Horse in Mongol Epic Tales," in *Pferde in Asien: Geschichte, Handel und Kultur / Horses in Asia: History, Trade and Culture*, ed. Bernd Fragner ve arkadaşları. (Wien: Österreiche Akademie der Wissenschaften, 2009), 101.

s. 48 **sanki bozkır ölüyü yutmuş gibi:** John Andrew Boyle, "Form of Horse Sacrifice Amongst the 13th-and 14th-Century Mongols," *Central Asiatic Journal* 10, nos. 3–4 (Aralık 1965): 46.

s. 49 **bozkırın uçsuz bucaksızlığı:** Thomas William Atkinson, *Travels in the Region of the Upper and Lower Amur* (Londra: Murray, 1860), loc. 1142, Kindle; Fridrik Thordar-son, "Bäx Fäldisi.n," *Encyclopaedia Iranica Online*, http://dx.doi.org/10.1163/2330-4804_EIRO_COM_6744.

Bölüm 2: Kahramanlara Yaraşır Atlar

s. 51 **"Efendimiz ata binmemeli":** Recht, *The Spirited Horse*, 115.

s. 51 **at-eşek melezi canlılar en azından görkemli ve güvenli bir binek hayvanı olarak görülüyordu:** Recht'in (*The Spirited Horse*, 109–10) eşeklerin, katırların ve kungaların (eşek ve onager melezleri) sağlamlığı ve güvenilirliği hakkında söyleyecek çok şeyi vardır. Ayrıca bkz. Cécile Michel, "The Perdum-Mule, a Mount for Distinguished Persons in Mesopotamia During the First Half of the Second Millennium BC," *Man and Animal in Antiquity: Proceedings of the Conference at the Swedish Institute in Rome* (9-12 Eylül, 2002).

s. 52 **Ur kraliyet sancağı,** *MÖ 2500 yılına tarihlenen:* British Museum, museum no. EA 121201.

s. 52 **binek hayvanı olarak kullanıldıysa da pek başarılı olamadılar:** Drews, *Early Riders*, 36, and Recht, *The Spirited Horse*, 93.

s. 53 **kancayla tutturulmuş birer çeki demiriyle:** *Avesta*, Mithra Hymn XXXII, Vendidad, chapter 2, lines 1–20, trans. James Darmesteter (New York: Christian Literature Company, 1898).

s. 53 **bozkır sınırında,** *MÖ 2200 yılına tarihlenen:* Julio Bensezu-Sarmiento, "Funerary Rituals and Archaeothanatological Data from

BMAC Graves at Ulug Depe (Turkmenistan) and Dzharkutan (Uzbekistan)," in *The World of the Oxus Civilization*, ed. Bertille Lyonnet and Nadezhda A. Dubova (Londra: Routledge, 2021), 405.

s. 53 **tekerlek başına sekiz ya da on:** Louvre'un koleksiyonlarında, İran'daki MÖ 2000 Sukkalmah'tan kalma böyle bir çerçeve bulunur; envanter no. SB 6829.

s. 53 **atların ağırlığını orta direk boyunca:** David W. Anthony and Nikolai B. Vinogradov, "Birth of the Chariot," *Archaeology* 48, no. 2 (Mart–Nisan 1995): 36–41.

s. 54 **öncekinden yirmi kat daha hafif:** Gian Luca Bonora, "The Oxus Civilisation and the Northern Steppe," in *The World of the Oxus Civilisation* (New York: Routledge, 2020), 752.

s. 54 **arabanın yönünü sabit tutarken:** Savaş arabasından avlanma konusunda bkz. Recht, *The Spirited Horse*, 92, ve Esther Jacobson-Tepfer, "The Image of the Wheeled Vehicle in the Mongolian Altai: Instability and Ambiguity," *Silk Road* 10 (2012): 3.

s. 55 **at sırtında savaşmamışlardır:** Bu içgörü için Kate Kanne ve Igor V. Chechuskov'un özel yazışmalarına teşekkür borçluyum. Kanne'nin Macaristan'daki erken dönem atlı çobanlar üzerine yaptığı araştırmada savaşa dair hiçbir kanıt bulunamamıştır.

s. 55 **atları yönlendirmek ya da yavaşlatmak için daha hassas araçlar:** Gail Brownrigg, "Harnessing the Chariot Horse," içinde *Equids and Wheeled Vehicles in the Ancient World*, ed. Peter Raulwing, Katheryn M. Linduff, and Joost H. Crouwel (Oxford: BAR, 2019), 85.

s. 56 **at üstünde savaşabilmek için gerekli olan:** Bkz. Recht, *The Spirited Horse*, 77, 119, 137. Recht, uzun mesafeli sürüşler için eyer takımının gerekli olmadığını ancak savaşta tekerlekli araçlar için çok önemli olduğunu belirtiyor.

s. 56 **antik savaş arabası atlarının 110-120 santimden daha yüksek olmadığı:** Jean Spruytte, *Attelages antiques libyens* (Paris: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme 1996), http://books.openedition.org/editionsmsh/6368.

s. 57 **"kurbanda ve sahadaki hizmetlerde kullanılmak üzere":** Edward L. Shaughnessy, "Historical Perspectives on the Introdu-

ction of the Chariot into China," *Harvard Journal of Asiatic Studies* 48, no. 1 (Haziran 1988): 189–237.

s. 57 **"barbar bölgelerine boyun eğdirmesi için":** Xiang Wan, "The Horse in Pre-Imperial China" (doktora tezi, University of Pennsylvania, 2013), 80, http://repository.upenn.edu/edissertations/720.

s. 58 **Çok daha sonra geliştirilen bir hız olan:** Atlar doğaları gereği *(üç toynak yerde, tek toynak havada) yürür veya (yerden dört* toynak havada) dörtnala koşar. Tırıs ve rahvan (yerden iki toynak havada) biniciler için daha rahattır. Tüm atlar dörtnala koşamaz. Dörtnala giden savaş arabası atları hakkında bkz. Igor V. Chechushkov ve Andrei V. Epimakhov, "Eurasian Steppe Chariots and Social Complexity During the Bronze Age," *Journal of World Prehistory* 31 (2018): 473.

s. 59 **"onların neşesi bizi cesaretlendirsin":** Rig Veda 1.163.1, 5, 6, 8–13; ayrıca bkz. Wendy Doniger O'Flaherty, *The Rig Veda* (Londra: Penguin, 1981), 26, and David Anthony ve Nikolai Vinogradov, "Birth of the Chariot," *Archaeology* 48, no. 2 (Mart–Nisan 1995): 36–41.

s. 60 **Troya surları altındaki:** V. A. Dergachev, О скипетрах,о лошадях, о войне: Этюды в защиту миграционной концепции М.Гимбутас [On scepters, on horses, on war: *Studies in the defense of the migration concepts of M. Gimbutas*] (St. Petersburg: Institute of Cultural Heritage of the Moldavian Republic, 2007), 143. Asaların tarih öncesi Avrupa'nın savaş arabası kullanan aristokrasisine atfedilmesine başta Robert Drews olmak üzere başka araştırmacılar da karşı çıkmaktadır.

s. 61 **atları *assa* olarak adlandırır:** "Eşek" sözcüğümüz Latince *asinus*'tan gelir ve Hint-Avrupa kökenli olmayan bir kaynaktan, belki de Sümerce *anšu*'dan türetilmiştir; oysa *equus, hippos* ve arkaik İngilizce *eh* dâhil olmak üzere Avrupa dillerinde at için kullanılan pek çok sözcük, Avestaca *aspa* ve Rig Vedikçe *aś va* ile ilişkilidir.

s. 61 **Sanskrit dilinde "at öğretmeni" anlamına gelen aśva-śana:** Daniel Potts, Hurrice ve Hititçedeki alıntı sözcükler ve sözde Hint

tanrıları meselesinin tam bir mayın tarlası olduğunu belirtmektedir.

s. 61 **yarış veya savaşta kullanılan atların ısınma hareketleri:** Modern at eğitmenleri, pratik olup olmadığını değerlendirmek için Kikkuli' nin tavsiyelerini denemişlerdir. Kikkuli'nin aralıklı antrenman ve aşırı (pik) yükleme tavsiyelerini şaşırtıcı derecede mantıklı buldular. Örneğin, bir yarıştan sonra hayvanlarda elektrolit dengesini sağlamak için bira tavsiye etmiştir. Recht, *The Spirited Horse*, 124.

s. 64 **istihdam biçiminin gerçekten de yaygın bir olgu olduğunu:** Recht, *The Spirited Horse*, 98.

s. 64 **yerleşik halkların çoğu zaman hakir gördüğü üzere:** Benjamin S. Arbuckle ve Emily L. Hammer, "The Rise of Pastoralism," *Ancient Near East Journal of Archaeological Research* 27, no. 3 (2019): 391–449.

s. 65 **Verimli Hilal:** Xiang Wan, "The Horse in Pre-Imperial China," 33.

s. 66 **büyük olasılıkla bir patlama şeklinde:** Shaughnessy, "Historical Perspectives," 190.

s. 66 **bozkır kökenli hanedanlar:** Christopher I. Beckwith, *The Scythian Empire* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2023), 254; petroglifler konusunda bkz. Shaughnessy, "Historical Perspectives," 202.

s. 67 **modern tanklara eşdeğer:** Shaughnessy, "Historical Perspectives," 211.

s. 68 **ya da araçlarını devirebilecek:** III. Darius'un Gaugamela'da yaptığı gibi.Bkz. Lloyd Llewellyn-Jones, *The Persians* (New York: Basic Books, 2022), 364.

s. 68 **Prens Yang alandan taşınmak zorunda kalır:** Tsung-Tung Chang, "A New View of King Wuding," *Monumenta Serica* 37 (1986–87): 1–12; ayrıca bkz. Shaughnessy, "Historical Perspectives," 189–237.

s. 68 **o döneme ait bir savaş arabası modeli:** Şimdi British Museum'da, 1880'lerde karanlık koşullarda elde edilen Oxus Hazinesi koleksiyonunun bir parçası. Envanter no. 123908.

s. 69 **klan lideri olarak kendisinin yerini:** John Colarusso ve Tamirlan Salbiev, eds., *Tales of the Narts: Ancient Myths and Legends of*

the Ossetians, çevirmen Walter May (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016), 48.

s. 71 **bacak kemikleri daha önceki atlardan daha güçlüydü:** Markku Niskanen, "The Prehistoric Origins of the Domestic Horse and Horseback Riding," *Bulletins et mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris* 35, no. 1 (2023): paragraph 42; https://doi.org/10.4000/bmsap.11881.

s. 71 **iğdiş etmek kaçınılmaz bir uygulamadır:** Amerikalı ve İngiliz at sahipleri günümüzde aygır kabul edecek bir ahır bulmanın zorluğundan sık sık şikâyet etmektedir. Diğer atlar ve ahır çalışanları için tehlike o kadar büyük ki, buna karşı sigorta yaptırmak ya da riske girmeye istekli personeli elde tutmak zor.

s. 72 **genetik olarak çeşitliliklerini:** Thomas Jansen, "Mitochondrial DNA and the Origins of the Domestic Horse," *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 99, no. 16 (6 Ağustos, 2002): 10905–10.

s. 72 **birkaç temel aygıra dayalı yoğun seçilimin bilinmediğini:** Orlando, "Ancient Genomes," 4.

s. 72 **yakın akraba bireylerle:** Gaunitz ve arkadaşları, "Ancient Genomes Revisit the Ancestry."

s. 72 **avlanan atalarının ürkekliğinden:** Julio Bendezu-Sarmiento, "Horse Domestication History in Turkmenistan and Other Regions of Asia," *Miras* 1 (2021): 22.

s. 73 **at-insan ilişkisini benzersiz kılar:** Gala Argent, "Do the Clothes Make the Horse? Relationality, Roles and Statuses in Iron Age Inner Asia," *World Archaeology* 42, no. 2 (2010): 157–74.

s. 73 **yaralansa bile yoluna devam etmez:** Argent, "Do the Clothes Make the Horse?," 18. Bir atın binicisini kurtarmak için ateşin ya da suyun içinden geçtiği bölümlerin sayısı için ayrıca bkz. Samra Azarnouche, "Miracles, oracles et augures: Essai sur la symbolique du cheval dans l'Iran ancien et médiéval," içinde *Équidés: Le cheval, l'âne et la mule dans les empire de l'Orient ancien*, ed. Margaux Spruyt and Delphine Poinsot (Paris: Route de l'Orient Actes, 2022).

s. 73 **gürültü ve su gibi engellere:** James F. Downs, "The Origin and Spread of Riding in the Near East and Central Asia," *American Anthropologist*, n.s., 63, no. 6 (Aralık 1961): 1194.

s. 73 **bu uygulamalarla birlikte yavaş yavaş ortaya çıkmıştır:** Digard, *Une histoire du cheval* (173–74), biniciliğin uzun bir zaman dilimi içinde geliştiğini ve bugünkü halini ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında aldığını vurgulamaktadır.

s. 74 **binicilik için kullandıkları atları yemek:** Natasha Fijn, "In the Land of the Horse," içinde *Living with Herds* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

s. 74 **"sevgi dolu bir aile bireyi gibi":** Atkinson, Travels, loc. 4698.

s. 74 **kendi başlarına:** Argent, "Do the Clothes Make the Horse?," 168.

s. 75 **bir atın kaçmasına neden olacağından:** Argent, "Do the Clothes Make the Horse?," 157–74.

s. 75 **binicinin uylukları ve kuyruk sokumu:** Digard, *Une histoire de cheval*, 74.

s. 75 **at binme ekipmanına gemi de eklemişlerdir:** Robert Drews, *Early Riders*, 139–42.

s. 76 **ata binmek bilhassa atlar için çok yorucu ve tehlikeliydi:** Argent, "Watching the Horses," 153.

s. 76 **okçuluk uzmanı:** Mike Loades, "Scythian Archery," içinde *Masters of the Steppe: The Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia*, ed. Svetlana Pankova and St. John Simpson (Oxford: Archaeopress, 2021), 258–60.

s. 77 **yayı itinayla hazırlamayı:** Bu efsane, bağıran çağıran yaralı ağabeylerin mizahi bir şekilde ele alındığı altın bir şarap sürahisi üzerinde tasvir edilir. MÖ dördüncü yüzyıla ait olan Kırım'da bulunan sürahi, Petersburg'daki Devlet Ermitaj Müzesi'nde (envanter no. KO 11) bulunur.

s. 77 **uzaktan, oklarla:** *Marco Polo: Le devisement du monde*, ed. René Kappler (Paris: Imprimerie Nationale, 2004), section LXX, p. 81.

s. 77 **Bozkır gömü yerlerinde bulunan insan kalıntıları:** Marina Daragan, "Scythian Archers of the 4th Century BC," *Masters of the Steppe*, 122.

s. 77 **Aşkenaz:** Aşkenaz terimi İbranicede Avrupa'yı ifade eden sözcük haline geldi ve daha sonra da Avrupalı Yahudilerin etnik adı oldu.

s. 78 **Doğuda Gansu eyaleti:** Beckwith, *İskit İmparatorluğu* adlı provokatif kitabında bunun aksini savunmaktadır (xi).

s. 78 **sadağından bir ok**: Natasha Fijn, "Human-Horse Sensory Engagement Through Horse Archery," *Australian Journal of Anthropology* 32 (2021): 67.

s. 78 **erken bozkır tarihi konusunda başlıca kaynaklarımızdan biri**: Sima Qian [Eskiden Ssu-Ma Ch'ien olarak romanize edilen, Shiji'si Shih Chi olarak romanize edilmiştir.], Records of the Grand Historian of China, çeviren Burton Watson (New York: Columbia University Press, 1961), cilt. II, kısım 2, bölüm 110, s. 155. Sima Qian, Çin tarihini kendi zamanına kadar, MÖ 94 civarında özetlemiştir. İlk at yetiştiricilerini anlamamız açısından Herodotos ya da Strabon'un Çin'deki karşılığıdır.

Yirmi yıl içerisinde 824.925 adet kısrak sürüsü: *İşte hesaplama."*

nesil	dişi yavrular	birinci neslin yaşı	birinci neslin ömründeki kuluçka yılları
1	850	3	20
2	5.950	6	14
3	32.725	9	11
4	130.900	12	8
5	327.250	15	5
6	327.250	18	2
Toplam	824.925		

Elbette, her nesildeki yavru sayısı artmaya devam edecektir; ancak bu tablo yalnızca orijinal kısrakların ömrü içinde doğan 5. ve 6. nesil yavrularını göstermektedir. 6. nesil daha fazla dişi yavruya sahip olacaktır, fakat bu yalnızca ilk kısraklar yaşamını yitirdikten sonra mümkün olacaktır

s. 80 **yürüyüşte daha sesiz**: Strabo, *The Geography*, cilt. 3, kitap 7, bölüm 4, paragraf 8.

s. 81 **doğuştan binici**: Robin Archer, "Chariotry to Cavalry: Developments in the Early First Millennium," in *New Perspectives on Ancient Warfare*, ed. Garrett Fagan ve Matthew Trundle (Leiden: Brill, 2010), 78. Archer, yerleşik devletlerin süvarilerini bağımsız olarak geliştirdiklerini savunur ancak bu, Medlerin *Asur İmparatorluğu'ndaki rolünü göz ardı eder.*

s. 81 **bir süvari ordusu kurarak eğitilmelerini sağlar:** Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, bölüm 2, kısım 110, s. 159.

s. 82 **binici pantolonlarının kullanılmaya başlandığı:** Bu gibi örnekler için bkz. British Museum, envanter no. 1945,1017.201.

s. 82 **10 bin süvari askerini savaşa:** Zhi Dao, *History of Military System in China* (DeepLogic, n.d.), sayfası belli değil.

s. 82 **ölüm anında bile farklı ve Çinli olmayan kimliklerinin:** Sophia-Karin Psarras, "Han and Xiongnu: A Re-examination of Cultural and Political Relations," *Monumenta Serica* 51 (2003): 70. Christopher Beckwith, Zhao Wuling'in İskit olduğunu iddia edecek kadar ileri gider. Bkz. aynı yazarın eseri *The Scythian Empire*, 210.

Bölüm 3: İmparatorluğun İtici Güçleri

s. 85 **"savaşa hazır, karşısına":** Jeremiah 50:42.

s. 86 **sürekli genişleyen toprak edinme hırsıyla hareket eden çok uluslu büyük devletler:** Kees van der Pijl, "Imperial Universalism and the Nomad Counterpoint," içinde *Nomads, Empires, States* (Londra: Pluto, 2007), 64. Dominic Lieven, *In the Shadow of the Gods: The Emperor in World History* (Londra: Penguin, 2022), 20–29. Savaş arabacıları ve imparatorluklar arasındaki bağlantı Peter Turchin'in "A Theory for Formation of Large Empires," makalesinin de konusudur, *Journal of Global History* 4, no. 2 (2009): 191–217.

s. 86 **bozkırdaki İskitlerle yakın akraba:** Daniel Potts, "Horse and Pasture in Pre-Islamic Iran" (Jean ve Denis Sinor Faculty Fellowship Lecture, Indiana University, Bloomington, 9 Nisan, 2019). Christopher Beckwith, gene bir adım daha ileri giderek Medlerin de İskit olduğunu iddia eder.

s. 87 **Asurluların süvarileri olmasa da:** Robin Archer, "Chariotry to Cavalry," 70.

s. 88 **Med atları onların eşi benzeri görülmemiş yayılmalarını güçlendirecekti:** Potts, "Horse and Pasture in Pre-Islamic Iran," ve Karen Radner, "An Assyrian View on the Medes,"

içinde *Continuity of Empire (?): Assyria, Media, Persia*, ed. G. B. Lanfranchi, M. Road, R. Rollinger (Padova: Sargon, 2003).

s. 87 **muhteşem atlarıyla Asur kralının huzuruna çıkarlar:** Ashurbanipal British Museum'da görülebilir; envanter no. BM 124876. Medler Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir; envanter no. AO 19887.

s. 87 **krupiyeler eyer örtülerini sabitler:** Luristani'nin birleştirilmiş *hafif gemlerine dikkat edin.* **Louvre** *Müzesi, envanter no.* AO 25002.

s. 87 **kendi imparatorluklarını kurarlar:** Herodotos, *Histories*, çeviri. A. D. Godley (Londra: Heinemann, 1920), 1.103.

s. 88 **"Her Pers çocuğunun öğrendiği ilk şey":** Herodotos, *Histories*, 1.136.

s. 88 **"iyi atların ülkesi":** Livius'taki Ahameniş Kraliyet Yazıtlarına bakınız: https://www.livius.org/sources/content/achaemenid-royal-inscriptions/dpd/. Christopher Tuplin, "All the Kings Horses," içinde Fagan ve Trundle, *New Perspectives on Ancient Warfare*, 101–82, ve Beckwith, *The Scythian Empire*, 176, Perslerin Medlerden daha az at delisi olduklarını, ancak imparatorluğu ele geçirdikçe atçılığa olan bağlılıklarının arttığını savunur. Ayrıca bkz. Pierre Briant, "L'eau du grand roi," içinde 17-19 Mayıs 1990 tarihinde Roma'da düzenlenen bir sempozyumun bildirileri, *Drinking in Ancient Societies: History and Culture of Drinks in the Ancient Near East*, ed. Lucio Milano, History of the Ancient Near East Studies 6 (Padua: Sargon, 1994). Bu referanslar için Dan Potts'a teşekkür borçluyum.

s. 88 **siyah savaş atlarına binen:** Azarnouche, "Miracles, oracles et augures," in Spruyt and Poinsot, *Équidés*, 241.

s. 89 **seyisler ve büyük masraflarla hasat edilen yemler:** Tuplin, "All the King's Horses," 117.

s. 90 **sağlam yapılı ve yaklaşık 450 kilo ağırlığında:** Ahmed Afşar ve Judith Lerner, "The Horses of the Ancient Persian Empire at Persepolis," *Antiquity* 53, no. 207 (March 1979): 44–47. Bu boyutlar ve ağırlıklar Sandor Bökönyi tarafından doğrulanmıştır, "Analysis of Ancient Horse Burials in Western Iran," David Stronach tarafından alıntılanmıştır, "Riding in Achaemenid Iran,

New Perspectives," *Archaeological, Historical and Geographical Studies* (2009): 216-37. Ayrıca bkz. Marcel Gabrielli, *Le cheval dans l'Empire achéménide, Studia ad Orientem Antiquum Pertinentia*'nın 1. cildi (İstanbul: Ege Yayınları 2006).

s. 90 **binicinin ağırlığına:** Shing Müller, "Horse of the Xianbei 300–600 AD: A Brief History," içinde Fragner ve arkadaşları, *Pferde in Asien*, 187.

s. 91 **yayan gidilecek olsa doksan gün:** Herodotos, *Histories*, 5.50–5.5. Archaeological corroboration is provided in the Persepolis fortification archive; see Richard T. Hallock, Persepolis Fortification Tablets (Chicago: University of Chicago Press, 1969), 6, and Daniel T. Potts, "Medes in the Desert: Some Thoughts on the Mounted Archers of Tayna," in *Klänge der Archaeologie*: Festschrift für Ricardo Eichmann, ed. Claudia Bührig ve diğerleri (Wiesbaden: Hassarowitz, 2021), 339.

s. 91 **Pers ve daha sonraki imparatorluklarda önemi büyüktür:** Erin Almagor, "The Horse and the Lion in Achaemenid Persia: Representations of a Duality" *Arts* 10, no. 3 (2021): 41.

s. 91 **yönetmek için bütün bir bürokrasinin seferber olması gerekiyordu:** Hallock *Persepolis Fortification Tablets*, 47–48. Yonca için bkz. R. Heyer, "Pû, Spreu als Pferdefutter," *Baghdader Mitteilungen* 12 (1981): 82–83. Recht (*The Spirited Horse*, 12) Eski Ortadoğu devletlerinin bürokratik çabalarını tartışır.

s. 94 **süvari birliğinde sadece altı yüz elli at vardı:** J.A.S. Evans, "Cavalry About the Time of the Persian Wars: A Speculative Essay," *Classical Journal* 82, no. 2 (Aralık 1986–Ocak 1987): 101.

s. 94 **ilahi bir sunu olmaya layık:** Stronach, "Riding in Achaemenid Iran," 216–37.

s. 94 **bağımsız İskit destek kuvvetleri:** Xenophon, *Life of Cyrus the Great*, çeviri. Walter Miller (Londra: Heinemann 1914), VIII:3.

s. 95 **bir avuç denebilecek süvariler:** Ksenofon, *Cyropaedia*, çev. Walter Miller (Londra: Heinemann, 1914) VIII:3.

s. 96 **at terbiyesi yarışmalarında yapılan:** Evans, "Cavalry About the Time of the Persian Wars," 100.

s. 97 **üstün savaş atının timsalidir:** Ebul Kasım Firdevsi, *Şehname*: *The Persian Book of Kings*, çev. Dick Davis (New York: Viking, 2006), 132; bkz. Mazenderan 16. kısım içindeki Key Kavosh bölümü.

s. 97 **"sahibinden de zekidir"**: Atkinson, *Travels*, loc. 4707. Oset halk hikâyelerinden birinde at saldırganları uyarır: "Bizi rahat bırakın. Eğer sahibim uyanırsa pişman olursunuz." (Colarusso and Salbiev, *Tales of the Narts*, 49).

s. 98 **yaklaşık 100 bin hayvanın yetiştirilmesi ve beslenmesi**: *Artakserkses Mısır'ı fethettiğinde 30 bin süvari getirmişti;* bu sayı muhtemelen asker başına iki ya da üç binek hayvanı içeriyordu. (Tuplin, "All the Kings Horses," 150). Ayrıca bkz. Jérémy Clément, "L'élevage des chevaux de guerre dans le royaume séleucide," Spruyt ve Poinsot, *Équidés* içinde, 127–29.

s. 98 **at sırtında akrobasi**: Marina Vialloni, "Un rare mors de cheval sassanide et son caveçon conservés au Metropolitan Museum of Art," in Spruyt and Poinsot, *Équidés*, bölüm 6.

s. 98 **uzun bir sefer söz konusu olduğunda bu yönteme süresiz güvenerek**: Evans, "Cavalry About the Time of the Persian Wars," 103.

s. 100 **ödül üstüne ödül kazanır**: Carole Ferret and Ahmet Toqtabaev, "Le choix et l'entraînement du cheval de course chez les Kazakhs," *Études mongoles et sibériennes, centrasiatiques et tibétaines* 41 (2010): 4.

s. 100 **onları göksel sembolizmle ilişkilendirmişlerdir**: Azarnouche, "Miracles, oracles et augures," Spruyt and Poinsot, *Équidés* içinde, 245.

s. 100 **geceleri çalınma olasılığını güçleştirdiği**: Orlando, "Ancient Genomes," 6.

s. 101 **iğdiş edilmiş sıradan atlar**: Carole Ferret, "Des chevaux pour l'empire," içinde *Le Turkestan russe: Une colonie comme les autres?, special issue of Cahiers d'Asie centrale* 17–18. (2009): 220. Ferret, Pazırık mezarlarında hem sıradan hem de seçkin atlar tespit etmiştir.

s. 101 **"Yere değmez" ve "Hızlı ceylan"**: Günümüz Kırgız at isimleri çoğunlukla atların fiziksel özelliklerini yansıtır, ancak bu isimler çok eskidir. Zh. A. Tokosheva, "Application of Horse Names in Modern Kyrgyz Language from the Works of Mahmud Kashgari, 'Divan-i-Lugat At-Turk,'" Наука, Новые Технологии и Инновации Кыргызстана [Science, new technologies and innovation in Kyrgyzstan] 7 (2020) [in Kyrghyz].

s. 102 **ya tarihte kayıtlı ya da özlemini duydukları:** Lâtife Summerer, "Picturing Persian Victory: The Painted Battle Scene on the Munich Wood," *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 13 (2005): 3–30. Yağmalanan mezar parçaları şimdi Münih'te.

s. 102 **üslerinden uzaklaşır:** Herodotos, *Histories*, 1.202. Metinde Araxes Nehri'nden bahsedilmektedir ve bu nehir Kafkasya'daki Aras Nehri ile karıştırılabilir. İçerik nehrin Orta Asya'da olduğunu açıkça ortaya koymaktadır, ancak Oxus (modern Amu Derya/Ceyhun) ya da Jaxartes (Syr Derya/Seyhan) olabilir.

s. 103 **bozkır halklarına karşı ve onların saldırılarını bekleyerek:** Frantz Grenet, "Types of Town Planning in Ancient Iranian Cities, New Considerations," içinde *The History and Culture of Iran and Central Asia from the Pre-Islamic to the Islamic Period*, ed. D. G. Tor ve Minoru Inaba (South Bend, IN: University of Notre Dame, 2022), 15.

s. 104 **savaş arabacıları ve piyadeler:** Firdevsi, *Şehname*, 699.

s. 105 **Hindistan'daki Muson döngüsünü:** Irfan Habib, "The Geographical Background" içinde *The Cambridge Economic History of India*, ed. T. Raychaudhuri and I. Habib (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 1–13.

s. 105 **atlar seçici yiyicilerdir:** Sharpe and Kenny, "Grazing Behavior," 126.

s. 105 **hayati minerallerden, özellikle de selenyumdan:** Bkz. Bröhm, "The World Map of a Trace Element."

s 105 **pek çok yerinde atlar sayıca azdır:** Wendy Doniger, *Winged Stallions and Wicked Mares* (Charlottesville: University of Virginia Press, 2021), 13.

s. 105 **sık ormanların olduğu bölgeler:** Lawrence S. Leshnik, "Pastoral Nomadism in the Archaeology of India and Pakistan," *World Archaeology* 4, no. 2 (Oct 1972): 14.

s. 106 **sadece 9 kilo civarındadır:** Thomas Trautman, *Elephants and Kings: An Environmental History* (Chicago: University of Chicago Press, 2015), 56.

s. 107 **büyük süvari kuvvetlerinin manevra yapamadığı:** Trautman, *Elephants*, 290.

s. 107 illerin hepsi açlıktan ölünce: Bu anekdot, Cengiz Han'ın Buhara'yı fethiyle ilgili olarak anlatılır; bkz. 8. bölüm.

s. 107 filli rakiplerinin aşırı özgüvenine: Simon Digby. "*Warhorse and* Elephant in the Delhi Sultanate: A Study of Military Supplies," *Oxford Monographs* (1971): 51.

s. 107 esaret altında iyi üreyemediklerinden: Trautman, *Elephants*, 86.

s. 109 dayanıklı midilli ırkları gelişir: Yashaswini Chandra, *The Tale of the Horse: A History of India on Horseback* (Delhi: Picador, 2021), 71. Bu coğrafi farklılıklar 1947 yılında Hindistan ve Pakistan'ın İngiltere'den bağımsızlıklarını kazanmalarıyla ön plana çıkmıştır. Pakistan, iyi at yetiştiricisi bölgelerin çoğunun yanı sıra atlar için en iyi yemleri de miras almıştı. Bombay ve Kalküta'daki zengin çim meraklıları, Sindh veya Pencap'taki haralarını artık ziyaret edemeyecekleri bir dünyada at yarışlarının geleceğinden endişe ediyorlardı. Hindistan hükümeti yarışçıların at ve yem ithal etmesini giderek kolaylaştırdı. 1950'lerin Hindistan'ında hayal etmesi bile güç olan küreselleşme bugün artık, Mumbai'deki lüks bir ahırın İngiltere ya da Dubai'den üst düzey bir antrenörün ihtiyaç duyabileceği her türlü donanıma sahip olduğu anlamına geliyor. Coğrafya artık kader değil, ancak önceki binyılda durum büyük ölçüde böyleydi.

s. 109 ilk binyıl ortalarında: Jos J. L. Gommans, *Mughal Warfare: Indian Frontiers and High Roads to Empire*, 1500–1700 (Londra: Routledge, 2002), 114.

s. 109 Hindistan'ın süvari devrimini ateşleyecekti: Jayarava Attwood, "Possible Iranian Origins for the s'akyas and Aspects of Buddhism," *Journal of the Oxford Centre for Buddhist Studies* 3 (2012): 58. Beckwith ayrıca Buda'nın bir İskit olduğunu da iddia etmektedir. *The Scythian Empire* (İskit İmparatorluğu) adlı kitabına bkz., 242. Hint imparatorluklarının başlangıcında bozkır atlılarının etkisini görmek için bu argümanları kabul etmek gerekmez.

s. 109 3000 savaş filine ek olarak: Ranabir Chakravarti, "Equestrian Demand and Dealers: The Early Indian Scenario: Trade and Traders in Early Indian Society," içinde Fragner vd., *Pferde in Asien*, 150.

s. 110 **Pencap'ın kuzey ovaları:** Kautilya, *Arthashastra*, çev. R. Shamasastry (Mysore: 1915), 191.

s. 110 **yalnız, antisosyal ve kumanda edilmesi zor:** Kautilya, *Arthashastra*, 188.

s. 111 **sadeyağlı koyun eti veriliyordu:** Kautilya, *Arthashastra*, 191. Daha önce Pers kralları atlarını şarapla beslemişlerdi.

s. 111 **Hintli binici ve yazar Yaşaswini Çandra:** Chandra, *Tale of the Horse*, 104.

s. 112 **"İnsanı yarış atına dönüştüren şey":** Doniger, *Winged Stallions*, 46.

s. 112 **tutkuyla körleşen:** Vatsyayana, *Kamasutra*, çev. Richard Burton (Londra: Sacred Books of the East, 1883), bölüm 7.

s. 113 **at gücünün fil gücüne kıyasla daha büyük ölçekte:** Plutarch, *Life of Alexander*, III. kitap, bölüm 62, 2. kısım.

s. 114 **bozkır istilasına karşı bir siper:** Ranabir Chakravarti, "Equestrian Demand and Dealers," 151. Ayrıca bkz. Romila Thapar, *A History of India* (Harmondsworth, UK: Penguin, 1966), 1:138.

s. 114 **alt kıtaya yaptıkları akınlarına devam etmişlerdir:** Bimal Kanti Majumdar, "Military Pursuits and National Defence Under the Second Magadhan Empire," *Proceedings of the Indian History Congress* 12 (1949): 108.

Bölüm 4: Muhteşem Atların Umutsuz Arayışı

s. 115 **bozkıra geri dönmeye geldiğinde kılarını bile kıpırdatmazlar:** Feng Menglong, *Kingdoms in Peril: A Novel of the Ancient Chinese World at War*, çev. Olivia Milburn (Oakland: University of California Press, 2021), 69. Feng'in kitabı, 17. yüzyılda Zhou Hanedanı'nın çöküşünün kurgusal bir anlatımı olmasına rağmen, antik Çin'i gerçekçi bir şekilde yansıttığı için uzun zamandır hayranlık uyandırmaktadır.

s. 116 **belirli, tanımlanabilir bir etnik köken:** Beckwith, *The Scythian Empire*, 128.

s. 117 **İskit etnik adıyla aynı anlama gelen "yay çekenler" olarak adlandırıyorlardı:** Nicola Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 171.

s. 117 **Yaygaracı Barbarlar ya da Xiongnu**: Eski Çin telaffuzunda bu isim muhtemelen kulağa daha çok "Khona" gibi geliyordu. Bazı araştırmacılar Xiongnuları, Moğolların ya da Türklerin ataları olarak görmektedir. Beckwith (*The Scythian Empire*, 180) onları İskitler olarak tanımlar, ancak bir miktar "kreolizasyon" (onun terimi) geçirmişlerdir. Mezarları üzerinde yapılan son DNA analizleri, onların hem Batılıların hem de Doğuluların ya da Avrupalı ve Moğol tiplerinin bir karışımı olduğunu göstermektedir. Bkz. Christine Lee ve Zhang Linhu, "Xiongnu Population History in Relation to China, Manchuria, and the Western Regions," in *Xiongnu Archaeology: Multidisciplinary Perspectives of the First Steppe Empire in Inner Asia*, ed. Ursula Brosseder ve Bryan K. Miller (Freiburg: Vor und Frühgeschichte Archäologe Press, Universität Bonn, 2011), 48.

s. 117 **aşinalık adına**: Étienne de la Vaissière, "Central Asia and the Silk Road" içinde *The Oxford Handbook of Late Antiquity*, ed. Scott Fitzgerald Johnson (Oxford: Oxford University Press, 2012), 147. La Vaissière, Çin'in eski düşmanlarının kategorik olarak daha sonraki İran ve Roma tarihindeki Hunlarla aynı olduğunu belirtmektedir.

s. 117 **otlaklarına ren geyiği petroglifleri yerleştirmişlerdir**: Christine Lee, "Who Were the Mongols (1100–1400 CE)? An Examination of Their Population History," *Current Archaeological Research in Mongolia* (Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, 2009), 583.

s. 117 **atlar karşılığında alınan**: Nicola Di Cosmo, "Aristocratic Elites in the Xiongnu Empire as Seen from Historical and Archaeological Evidence," içinde *Nomad Aristocrats in a World of Empires*, ed. Jürgen Paul (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2013), 3.

s. 120 **bozkır halklarıyla olan ilişkilerinde**: Di Cosmo, *Ancient China*, 148.

s. 120 **"geleneklerinin [...] bozkır halklarınınkine çok benzediğini"**: Feng, *Kingdoms in Peril*, 76.

s. 120 **at tedarik ettiği**: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. I, kısım 5, pp. 3–4.

s. 122 **pişmiş toprak rengine:** Ladislav Kesner. "Likeness of No One: (Re)presenting the First Emperor's Army," *Art Bulletin* 77, no. 1 (Mart 1995): 115–32.

s. 122 **kendine özgü "S" şeklinde bir yanak parçası:** Pamela Kyle Crossley, "Flank Contact, Social Contexts, and Riding Patterns in Eurasia, 500–1500," içinde *How Mongolia Matters: War, Law, and Society*, ed. Morris Rossabi (Leiden: Brill, 2017), 14. Yanak parçaları için bkz. Annette L. Juliano, "The Warring States Period—the State of Qin, Yan, Chu, and Pazyryk: A Historical Footnote," *Notes in the History of Art* 10, no. 4 (1991): 28.

s. 123 **Shang ve Zhou Hanedanlarının cenaze töreni uygulamaları:** Xiang Wan, "The Horse in Pre-Imperial China," 62. Ayrıca bkz. Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 28, s. 30.

s. 123 **at ve insan kurbanları:** Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. I, kısım 6, s. 63.

s. 123 **artık gerçek boyutlarda olmayan ama büyük canlılığa sahip:** Uygulamalar Sima Qian tarafından açıklanmıştır, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 28, s. 67.

s. 123 **dikkatle izlenen seyisler:** Xiang Wan, "The Horse in Pre-Imperial China," 119.

s. 124 **sayısız meralar müdürlüğü:** Ruth I. Meserve, "Chinese Hippology and Hippiatry: Government Bureaucracy and Inner Asian Influence," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 148, no. 2 (1998): 283.

s. 124 **bozkır halklarından devşiriliyordu:** H. G. Creel, "The Role of the Horse in Chinese History," *American Historical Review* 70, no. 3 (Nisan 1965): 670.

s. 125 **"öküz arabalarına binmek zorunda kalmıştı":** Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 30, s. 79.

s. 126 **"kadınları öldürür":** Yu Xin, "Étude sur la physiognomonie du cheval sous les dynasties des Han et des Tang (IIIe siècle av. è. c.–Xe siècle) à partir de documents archéologiques," *Cahiers d'Extrême-Asie* 25 (2016): 270.

s. 127 **kazalara neden olabilecek:** Jack Murphy and Sean Arkins, "Facial Hair Whorls (Trichoglyphs) and the Incidence of Motor

Laterality in the Horse," *Behavioural Processes* 79, no. 1 (2008): 7–12; *Journal of Equine Veterinary Science* dergisindeki birkaç makale de renk, kıvrımlar, davranış ve lateralite arasındaki korelasyonları doğrulamaktadır.

s. 127 **savaşta pratik olarak işe yaramazlar:** Morris Rossabi, *From Yuan to Modern China and Mongolia* (Leiden: Brill 2015), 61. Denis Sinor, "Horse and Pasture in Inner Asian History," *Oriens Extremus* 19, nos. 1–2 (Aralık 1972): 172.

s. 128 **"Buna benzeyen daha çok at":** Ban Gu [daha önceleri Pan Ku], *The History of the Former Han Dynasty* [汉书, Han Shu], Homer H. Dubs, ve arkadaşları tarafından çevrilmiştir. (Baltimore: Waverly, 1938), 290. Ayrıca online: https://xtf.lib.virginia.edu/xtf/view?docId=2003_Q4/uvaGenText/tei/z000000037.xml;query=;brand=default

s. 128 **"atları evcilleştiren prens":** Wolfgang Kubin, "Vom Roß zum Schindmähre," Fragner vd., *Pferde in Asien* içinde, 196.

s. 128 **ama kolayca elde edilemeyen:** "Wu Wei" olarak bilinen Gansu'nun Uçan Atı, 武威, 1969 yılı kazılarında çıkarılmıştır ve şu anda Gansu Eyalet Müzesi'nde sergilenmektedir. Çinli akademisyenler bu atın doğrudan Ma Yuan'dan esinlendiğine inanmaktadır. bkz. Yu Xin, "Étude sur la physiognomonie du cheval," 292.

s. 129 **dolayısıyla otlardan:** Guo-Xin Sun vd., "Distribution of Soil Selenium in China Is Potentially Controlled by Deposition and Volatilization?," *Scientific Reports* 6, no. 20953 (2016): 2.

s. 130 **bin altın:** Madeline K. Spring, "Fabulous Horses and Worthy Scholars in Ninth-Century China," *T'oung Pao*, 2nd ser., 74, nos. 4–5 (1988): 189.

s. 130 **"Hunlarınkiyle kıyaslanamaz":** Creel, "The Role of the Horse," 657.

s. 130 **ahırdaki atlara kıyasla [...] daha az korkarlar:** Sid Gustavson, "Equine Behavior Through Time," *Horseman's News* (1 Aralık 2022).

s. 130 **"marazi ve hastalıklı olduğunu düşündüm":** Spring, "Fabulous Horses," 190.

s. 131 **genellikle hayal kırıklığı yaratıyordu:** Ban Gu, *Food and Money in Ancient China: The Earliest Economic History of China to A.D. 25*,

çev. Nancy Lee Swann (Eastford, CT: Martino Publishing, 2013), 24B:26a / 1–2.

s. 131 **araziyi ekime açmak için:** Ban Gu, *Han Shu*, çev. Burton Watson (New York: Columbia University Press, 1974), 177–78.

s. 131 **süvarilerini yeterli atlarla takviye etmeyi asla başaramadı:** Di Cosmo, *Ancient China*, 132–35.

s. 132 **"Kemiklerini ejderhanın kaynağına attım dostum":** Spring, "Fabulous Horses," 29. Çince metin şöyle: 傷我馬詞: 風雨孤征, 簡書之威。俾予弗顧, 我馬瘏 依。屑屑其勞也, 非德而何? 予至武陵, 居沅水傍。或逾月未嘗跨焉, 以故莫得伸其所長。踯 顧望兮, 頓其鎖絏。飲齕日削兮, 精耗神傷。寒慄蹇蹇兮, 瘁毛蒼涼。路阻蹉跌兮, 逸氣勝 驤。朔雲深分邊草遠, 意欲往兮聲不揚。然自不得其所而死, 故其嗟也兼常。初, 元宗嗣大 宛而盡有其名馬, 命典牧以時起居。洎西幸蜀, 往往民間得其種而蕃焉。故良毛色者率非中土類也。稽是毛物, 豈祖於宛歟。漢之歌曰: 龍為友。武陵有水曰龍泉, 遂歸骨於是川。且 弔之曰: 生於磧鄂善馳走, 萬里南來困邱阜。青蒐寒菽非適口, 病聞北風猶舉首。金台已平 骨空朽, 投之龍淵從爾友.

s. 133 **daha uzaktaki ama daha verimli yetiştiriciler:** Di Cosmo, *Ancient China*, 133.

s. 134 **iyi ailelere doğmuş gelinler:** Di Cosmo, *Ancient China*, 195.

s. 134 **sık sık şiddet ve kargaşaya neden oluyordu:** David Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, cilt. 2, *Inner Eurasia from the Mongol Empire to Today*, 1260–2000 (Hoboken: Wiley Blackwell, 2017), 2:65.

s. 134 **"hediye bahanesiyle":** Armin Selbitschka, "Early Chinese Diplomacy: Realpolitik Versus the So-Called Tributary System," *Academia Sinica*, 3rd ser., 28, no. 1 (2015): 99, *Han Shu* alıntısıyla, 94A, 3886. 今悔過来, 而無親屬 貴人, 奉獻者皆行賈賤人, 欲通貨市買, 獻為名.

s. 135 **Gümüş aynalar, lake ve ipek kumaş gibi bir sürü Çin ürünleri:** Di Cosmo, *Ancient China*, 94. Yuri Pines, "Beasts or Humans: Pre-Imperial Origins of the Sino-Barbarian Dichotomy," in *Mongols, Turks, and Others, Eurasian Nomads and the Sedentary World*, ed. Reuven Amitai and Michael Biran (Brill: Leiden 2005), 80.

s. 135 bu değerli ve kolayca taşınabilen nesneler: Thomas Barfield, "The Hsiung-nu Imperial Confederacy: Organization and Foreign Policy," *Journal of Asian Studies* 41, no. 1 (Kasım 1981): 56.

s. 135 siyasi sadakatlerini satın almak için: William Honeychurch, "Alternative Complexities: The Archaeology of Pastoral Nomadic States," *Journal of Archaeological Research* 22, no. 4 (Aralık 2014): 308.

s. 136 savaş için kullanılabilirdi ve hatta kullanılmak zorundaydı: Sinor, "Horse and Pasture," 177.

s. 136 at yetiştiricileri Çin'e ambargo uyguladı: Sinor, "Horse and Pasture," 173.

s. 136 binlerce kilometre uzakta: Beckwith (*The Scythian Empire*, 128) Modun'un kendisinin Bagatwan adında bir İskit olduğunu iddia etmektedir.

s. 137 ve son olarak, babasını: Y Yü, "The Hsiung-nu," içinde *The Cambridge History of Early Inner Asia*, ed. Denis Sinor (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 120.

s. 138 imparatorun kendisi kadar güçlü ve şaşaalı: William Honeychurch, "Alternative Complexities: The Archaeology of Pastoral Nomadic States," *Journal of Archaeological Research* 22, no. 4 (Aralık 2014): 287. Psarras, "Han ve Xiongnu: A Re-examination" başlıklı makalesinde de aynı şekilde chanyu ve Çin imparatorunun eşit olduğunu düşünmektedir.

s. 138 daha sonraki kağan terimine eşdeğer: Beckwith (*The Scythian Empire*, 193) Cengiz ile bir karşılaştırma yapar ve "Okyanus" veya "Evrensel" hükümdar anlamına geldiğini öne sürer.

s. 138 bugünkü Moğolistan'da: Barfield, "The Hsiung-nu," 48.

s. 138 toplam nüfusu sadece bir milyon olan: Barfield, "The Hsiung-nu," 54.

s. 138 güçlerini yerel olarak yoğunlaştırma: Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, 2:12.

s. 138 böyle bir ordu için dünya hâkimiyeti kehanetinde bulundu: Helmut Nickel, "Steppe Nomad Warriors, Their Horses and Their Weapons," içinde Alexander, *Furusiyya*, 1:45. Ana yönlere karşılık gelen don renkleri Moğolistan'daki permafrost

kazılarında bulunmuştur. Ayrıca bkz. Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 110, pp. 165–66.

s. 139 **"eksikliği gidermek için"**: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 30, s. 87.

s. 139 **"imparatorluğa büyük bir katkı sağlamayacaktır"**: Ban Gu, *Han Shu* (çev. Watson), 179.

s. 140 **Hunlarınkinden dört kat daha fazladır**: Psarras, "Han and Xiongnu: A Re-examination," 132.

s. 140 **pahalı hediyenin transferi**: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 110, pp. 170–72.

s. 141 **Han Hanedanlığı'ndan zenginlik elde etmek**: New York'taki Metropolitan Müzesi'nde, John Pierpont Morgan'ın hediyesi olarak gönderilen bazı güzel ve temsili parçalar bulunmaktadır.

s. 142 **"kuzeybatıdan çıkacağı"**: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 123, s. 240.

s. 142 **Bunun üzerine bir saray şairi**: 太一貺天馬下,沾赤汗,沫流赭, 志俶儻,精權 奇,籋踰浮雲,唶上馳,體容與,迣萬里, from 藝文類聚 [Sınıflandırılmış bir edebi yazı koleksiyonu]. Bu referans ve bu bölümdeki diğer Çince şiirlerin çevirilerindeki yardımları için Jamie Greenbaum'a teşekkürü borç bilirim.

s. 143 **bu sıradışı atların harika özellikleri**: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 123, s. 240.

s. 143 **"rüzgârdan hastalanmamak"**: Liu Xiang alıntısıyla, *Traditions of Exemplary Women*, bölüm 6, ek 5. ayrıca http://www2.iath.virginia.edu/exist/cocoon/xwomen/texts/hanshu/d2.29/1/0/bilingual.

s. 144 **eli boş geri gönderildi**: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 123, s. 232.

s. 144 **başarıya ulaşmaları halinde**: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 123, s. 242.

s. 145 **ve intikam yemini etti**: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 123, s. 246.

s. 145 **çok sayıda küçük yük hayvanı**: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 123, s. 247.

s. 145 **macera dolu hayatlarının**: bkz. Paul Pelliot, *Carnets de Route, 1906–1908* (Paris: Guimet Museum, 2008), 416.

s. 146 "bol miktarda su ve ot": E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources: Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century* (Strassburg: Trübner, 1888), 63.

s. 148 "sadece bir sülünden yapılan yahni": Muhammad Zahiruddin Babur, *The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor*, çev. Wheeler M. Thackston (New York: Modern Library, 2002), 85.

s. 148 günümüzde bile: Zhu Yanshi and Liu Tao, "Looking for the City of the Horse: Mingtepa During the Time of Dayuan Kingdom," in *The World of the Ancient Silk Road*, ed. Xinru Liu (Londra: Routledge, 2023), 204. Bu iki bilim adamı, General Li tarafından kuşatılan kale olarak tanımladıkları Mingtepa'da yaptıkları kazıda, burasın halen yonca bakımından zengin olduğunu fark ettiler. Sima Qian bu gerçeğe dikkat çekmiştir: *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 123, s. 245.

s. 148 3000 üstün at: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 123, s. 250.

s. 148 kutlama dizeleriyle: 天馬徠,從西極,涉流沙,九夷服。天馬徠,出泉水,虎脊兩,化若鬼。天馬徠,歷無草,徑千里,循東道。天馬徠,執徐時,將搖舉,誰與期?天馬徠,開 遠門,竦予身,逝昆侖。天馬徠,龍之媒,游閶闔,觀玉臺. Bu şiir Sima Qian, *Shiji*, cilt.1, bölüm 4, kısım 56'da alıntılanmıştır; Çince Metin Projesi web sitesindeki Çince metinden yazarın çevirisi: https://ctext.org/shiji.

s. 151 atlar üzerindeki Hun tekeli: Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 110, s. 168.

s. 151 şehrini yağmalamamaya: Çin Hunlarının Avrupa Hunları ile özdeşleştirilmesi 18. yüzyıldan beri bilim adamlarını kızdırmaktadır. Yakın tarihli bir özet Alexander Savelyev ve Choongwon Jeong makalesi "Early Nomads of the Eastern Steppe and Their Tentative Connections in the West," Evolutionary Human Sciences 2, E20 (2020): 1–17'da bulunabilir.

Bölüm 5: İpek Yolu mu, At Yolu mu?

s. 153 derler: Liu Xinru, "Migration and Settlement of the Yuezhi-Kushan: Interaction and Interdependence of Nomadic and

Sedentary Societies," *Journal of World History* 12, no. 2 (Sonbahar 2001): 273.

s. 153 **"düşmanı bastırıp mağlup etti":** Ban Gu, *Han Shu* (çev. Watson), kitap 94A, satır 3757. Ayrıca bkz. Sima Qian, *Records of the Grand Historian of China*, cilt. II, kısım 110, s.168.

s. 155 **hesaba katılması gereken bir güç:** Henry Falk, "Five Yabgu of the Yuezhi," *Bulletin of the Asia Institute*, new ser., 28 (2014): 36.

s. 155 **"kemikleri ejderha kanadı":** alıntı Schafer, *Golden Peaches*, 137.

s. 156 **girişimci at yetiştiricileri için:** Chakravarti, "Equestrian Demand and Dealers," 7.

s. 156 **450 metre yüksekliğindeki geçit:** Jason Neelis, "Passages to India: Saka and Kushan Migrations in Historical Contexts," in *On the Cusp of an Era: Art in the Pre Kusā na World*, ed. Doris Meth Srinivasan (Leiden: Brill, 2007), 62. Karl Jettmar, "Exploration in Baltistan," *South Asian Archaeology* 9, no. 2 (1990): 808.

s. 157 **pazardan uzak:** Müller, "Horses," içinde Fragner ve arkadaşları, *Pferde in Asien*, 189.

s. 160 **"atlara fısıldayan":** Liu Xinru, "Migration and Settlement," 290; Trautman, *Elephants*, 126. Asvaghosa bir gün kraliyet şehrindeki bir kalabalığa şarkılar eşliğinde dharma ilkelerini öğretirken kral, halkın Aśvaghosa'nın öğretisine tepkisini görmek için önlerinde yedi aç ata yiyecek sundu. Atlar açlıktan dolayı sıkıntılıydı ama yemeğe dokunmak yerine Asvaghosa'nın vaazını dinlediler.

s. 160 **Çin'e ilk kez:** Liu Xinru, "Migration and Settlement," 290.

s. 160 **çerkeskaları ve büyük çizmeleriyle:** bkz. Paris'teki Guimet Museum'un Kuşan sanat koleksiyonu, envanter no AO, 29071 and D-1790; Kanishka'nın heykelinin daha iyi bilinen bir versiyonu Mathura'daki Hükümet Müzesi'nde bulunmaktadır. Khalchayan için, bkz. Galina A. Pugachenkova, *Skul'ptura Khalchaiana* [The sculpture of Khalchayan] (Moscow: Iskusstvo,1971).

s. 161 **Hint ve Çin pazarlarında satılmak üzere:** Ulf Jaeger, "Some Remarks on the Silk Road," in Fragner vd., *Pferde in Asien*, 78. Ayrıca bkz. Orlando, *Conquête*, 122.

s. 161 **savaşlarda at zırhının:** Müller, "Horses" in Fragner vd., *Pferde in Asien*, 187.

s. 161 özenle koreografisi yapılmış gösteriler: Thomas Druml, "Functional Traits in Early Horse Breeders of Mongolia, India and China from the Perspective of Animal Breeding," in Fragner vd., *Pferde in Asien*, 11.

s. 161 çöl iklimine uygun, az su tüketen: Atların "temsili" (daha sonra *arghamak* olarak adlandırılacak), "yayla koşucuları" ve dayanıklı midilliler olarak üçe ayrılması Druml'dan gelmektedir. "Functional Traits," in Fragner vd., *Pferde in Asien*, 10–11.

s. 161 ilk farklı ırk yaratma: Orlando, "Ancient Genomes," 4–5. Naveed Khan, "The Genomic Origins of Modern Horses Revealed by Ancient DNA: From Early Domestication to Modern Breeding" (Doktora tezi, Natural History Museum of Denmark, 2019), 59.

s. 161 alıcılar için önemli bir kriterdi: Arne Ludwig ve arkadaşları, "Coat Color Variation at the Beginning of Horse Domestication," *Science* 324, no. 24 (Nisan 2009): 485.

s. 161 ırkların yaratılmasında: Gerçekten de daha iyi kalitede bir yetiştiricilik tek renkli donlar yaratma eğilimindedir. D. Bennet and R. S. Hoffman, "Equus caballus Linnaeus," *Mammalian Species* 628 (1999): 2–3.

s. 162 vahşi kuzenleri gibi: Moğol atları aşırı bir yetiştiricilik sürecinden geçmemiştir: Moğol ırkında bilinen hemen hemen her renk çeşidi bulunabilir. Bununla birlikte, Moğolistan'daki at nüfusunun yüzde 56,7'si tarihsel tercihler nedeniyle koyu renkli kalmıştır; A. Turk, "A Scientific and Historical Investigation."

s. 162 tek bir rastgele mutasyon: Orlando, *Conquête*, 146.

s. 162-63 modern özelliklerini kazanmaya başladığını: Orlando, "Ancient Genomes," 3–4.

s. 163 kaybolmalarından yüzyıllar sonra: Emel Esin, "The Horse in Turkic Art," *Central Asiatic Journal* 10, no. 3–4 (1965): 170.

s. 164 Kuşanların soyundan geldiği: Johnny Cheung, "On the Origin of the Name Afghan and Pashtun (Again)," *Studia Philologica Iranica Gherardo Gnoli Memorial Volume* içinde, ed. Enrico Morano vd. (Rome: Scienze e Lettere, 2017). Cheung bunun halk dilinden kaynaklandığına inanmaktadır, ancak Michael Barry (kişisel iletişim yoluyla) şiddetle bunun aksini iddia etmektedir.

s. 164 **Çin'e olan yolculuklarına bir yıl daha ekledi**ler: Dilnoza Duturaeva, *Qarakhanid Roads to China: A History of Sino-Turkic Relations* (Leiden: Brill, 2022), 67.

s. 164 **profesyonel tüccar değillerdi:** Khazanov, "Steppe Nomads in the Eurasian Trade," *Chungara Revista de Antropología Chilena* 51, no. 1 (2019): 88.

s. 165 **"hayvan denizi":** Joseph Kessel, *Le jeu du roi: Reportage en Afghanistan* (Paris: Arthaud, 2022), 150. Yazarın çevirisi.

s. 165 **geçitlerden geçen tüccarlar:** Bu durum 6. yüzyıl ve 16. yüzyıl belgelerinde tekrar tekrar dile getirilmiş, 19. yüzyılda İngilizler tarafından da doğrulanmıştır. Frantz Grenet, "The Nomadic Element in the Kushan Empire (1st–3rd century AD)," *Journal of Central Eurasian Studies* 3 (2012): 9.

s. 166 **"seyahat edenler":** Jos J. L. Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire* c. 1710– 1780 (New Delhi: Manohar, 2019), 21.

s. 167 **bu zahmetli fuarlar:** Hilda Ecsedy, "Trade-and-War Relations Between the Turks and China in the Second Half of the 6th Century," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 21, no. 2 (1968): 141.

s. 167 **yüzyıllar boyunca büyük bir iş:** Chakravarti, "Equestrian Demand and Dealers," 12–15.

s. 167 **alt kıtanın dört bir yanındaki [...] alanlar:** Gommans, "Warhorse and Post-Nomadic Empire in Asia, c. 1000–1800," *Journal of Global History* (2007): 10.

s. 168 **zaten bedelini ödeyemezsiniz:** Bu tanımlama kendi deneyimlerime dayanmaktadır ve C.J.C. Davidson tarafından da desteklenmektedir, *Diary of Travels and Adventures in Upper India* (Londra: Henry Colburn, 1843), 1:94.

s. 169-70 **yaşamak için yılda [...] gümüş:** Bas van Leeuwen vd., "The Standard of Living in Ancient Societies: A Comparison Between the Han Empire, the Roman Empire and Babylonia," *Centre for Global Economic History*, Working Paper 45 (University of Utrecht 2013): 8–11.

s. 170 **sıska atlar [...] onları şişmanlatıp:** Bunu Afganistan'da atları yeniden satmam gerektiğinde bizzat keşfettim. Yoğun kar yağışına hazırlıksız yakalanmıştık ve artık atlarımız için yem bulamıyor-

duk; atlarımız binilemeyecek kadar zayıflamış, kelimenin tam anlamıyla zarar edeceğimiz mallara dönüşmüştü. Onlara bindikçe değerleri de bir o kadar azaldı ve sonunda onları büyük bir zararla satmak zorunda kaldık. Onları satın alan Powindah'lar, binilmezlerse kışı atlatabileceklerini düşünmüşlerdi. Bahar otlarıyla beslendikten sonra, onları iyi bir kârla satacaklardı.

s. 170 **Haridwar ve çevresinde:** Canlı hayvan pazarı canlı olsa da artık pazarda çok az at satışa sunuluyor. Powindah'ların yerini artık dini görevliler aldı. COVID-19'a rağmen 2021'de festivale dokuz milyon hacı katıldı.

s. 170 **Hindistan'ın ruhani haritası:** Jos J. L. Gommans, *The Indian Frontier: Horse and War-band in the Making of Empire* (Londra: Routledge, 2017), Bölüm 3.

s. 171 **MS 1000 civarında [...] para:** Syed Ejaz Hussain, "Silver Flow and Horse Supply to Sultanate Bengal with Special Reference to Trans-Himalayan Trade (13th–16th Centuries)," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 56, no. 2 (2013): 265.

s. 172 **diplomatik veya ticari alışverişlerin:** Bugünkü Afganistan'ın kuzeyinde erkekler halen gümüş, yeşil, kırmızı ve diğer yanardöner renklerle göz kamaştıran bu sert ipek cübbeleri omuzlarına atmayı severler. Afganistan eski devlet başkanı Hamid Karzai, kendine özgü kuzu yünü şapkasıyla birlikte her zaman böyle bir cübbe giyerdi.

s. 172 **ısıran böcekleri, özellikle tahtakurularını uzaklaştırdığına:** Saglar Bougdaeva, çev., *Jangar: The Epic of the Kalmyk Nomads* (Oakland: University of California Press, 2022), 12.

s. 172 **Asya ticaretinin merkezi:** Khodadad Rezakhani, "The Road That Never Was: The Silk Road and Trans-Eurasian Exchange," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 30, no. 3 (2010): 429.

s. 172 **bu uzak pazarlara:** Tim Williams, "Mapping the Silk Roads," içinde *The Silk Road: Interwoven History* (Paris: UNESCO, 2015), 7.

s. 172 **başkent Chang'an'dan:** Étienne de la Vaissière, "Trans-Asian Trade, or the Silk Road Deconstructed (Antiquity, Middle Ages)," içinde *The Cambridge History of Capitalism* (Cambridge:

Cambridge University Press, 2014), 1:114–15; also Di Cosimo, *Ancient China*, 183.

s. 173 **değil de At Yolu:** Ulf Jaeger, "Some Remarks," in Fragner vd., *Pferde in Asien*, 82.

s. 173 **yerel tüketim için:** David Christian, "Silk Roads or Steppe Roads? The Silk Roads in World History," *Journal of World History* 11, no. 1 (İlkbahar 2000): 7.

s. 174 **lüks tüketim malları da, bu hayati ticaretin sırtına binmiş oldu:** Duturaeva, *Qarakhanid Roads*, 196; La Vaissière, "Trans-Asian Trade," 113.

s. 174 **ithal atlara harcadığını:** Christopher I. Beckwith, "The Impact of the Horse and Silk Trade on the Economies of T'ang China and the Uighur Empire," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 34, no. 2 (1991): 194.

s. 175 **ve oradan Çin'e:** Suchandra Ghosh, "The Route of Horse Trade Early in India (up to c. 500 AD)," *Proceedings of the Indian History Congress*, cilt. 61, bölüm 1 (2000–2001), 128.

s. 175 **tüccar değil diplomat olmasından:** Khazanov, "Steppe Nomads in the Eurasian Trade," 96.

s. 175 **günümüz Afganistan'ı veya Tacikistan'ı:** Khazanov, "Steppe Nomads in the Eurasian Trade," 88; Ursula Brosseder, "A Study on the Complexity and Dynamics of Interaction and Exchange in Late Iron Age Eurasia," içinde Bemmann ve Schmauder, *Complexity of Interaction Along the Eurasian Steppe Zone*, 208.

s. 175 **standart bir ağırlıkta:** Helen Wang, "Textiles as Money on the Silk Road?" *Journal of the Royal Asiatic Society* 23, no. 2 (2013): 167.

s. 176 **bir at için [...] ipek:** Tan Mei Ah, "Exonerating the Horse Trade for the Shortage of Silk: Yuan Zhen's 'Yin Mountain Route,' *Journal of Chinese Studies* 57, no. 47 (2013): 64.

s. 176 **bire on:** Tan, "Exonerating the Horse Trade," 64.

s. 176 **Çin'in tekelinden çıkmıştır:** Berit Hildebrandt, "Roman Silk Trade and Markets," içinde Liu Xinru, *The World of the Ancient Silk Road*, 499.

s. 176 **İran'dan Çin'e:** Liu Xinru, "Regional Study," içinde *A World with States, Empires and Networks, 1200 BCE–900 CE*, ed. Craig Benjamin (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 4:466.

s. 176 **teklif edilen ürünü satın almaları:** Hildebrandt, "Roman Silk," içinde Liu, *The World of the Ancient Silk Road*, 499.

s. 177 **ipeği dokumak için [...] kadın parmağı:** Tan, "Exonerating the Horse Trade," 54.

s. 177 **dut ağaçları ve ipekböcekleri:** Chen Zhonghai (陈忠海), "The Southern Song's Tea and Horse Agency," çev. Peter Micic, Tea Horse Road Project, https://teahorseroadproject.wordpress.com/tag/tea-and-horse-agency/ .

s. 177 **dayanıklı Himalaya midillileri:** Jeff Fuchs, "The Tea Horse Road," *Silk Road* 6, no. 1 (Summer 2008): 63. Tibetliler bozkırdaki komşularından oldukça farklıydı. Ne at sütü içiyor ne de at eti yiyorlardı. Aksine Bedeviler gibi, atları taşımacılığın yanı sıra prestij ve akıncılık için de yetiştiriyorlardı. Bkz. Suttie, Reynolds ve Batello, *Grasslands*, 956. Hali vakti yerinde bir çoban ailesi 380 geviş getiren hayvan ve 18 yak için 4 at besliyordu.

Bölüm 6: At Çılgınlığı

s. 179 **seçkin atları dans etmeleri için eğitmesiyle:** Paul W. Kroll, "The Dancing Horses of T'ang," *T'oung Pao*, 2nd ser., 67, nos. 3–5 (1981): 243.

s. 180 **seyircilerin önünde:** Thomas O. Höllmann, "On the Road Again: Diplomacy and Trade from a Chinese Perspective," içinde *Bemmann and Schmauder, Complexity of Interaction Along the Eurasian Steppe Zone*, 562.

s. 180 **ordunun en önde gelen kolu:** Jonathan Karam Skaff, "Straddling Steppe andSown: Tang China's Relations with the Nomads of Inner Asia (640–756)" (Doktora tezi, University of Michigan, 1998), 36; Höllmann, "On the Road Again," 561.

s. 180 **"devlet yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır":** bkz. Curry, "Horse Nations," 1288–93.

s. 182 **"göz ardı edilemez":** Zizhi Tongjian, 195 ve 192. bölümler, alıntı Jack W. Chen, *The Poetics of Sovereignty: On Emperor Taizong of the Tang Dynasty* (Leiden: Brill, 2020), 35.

s. 182 **isteksizce de olsa bu dileğini kabul etmeye zorladı:** Li Jinxiu, "The Square Matrix, Elite Cavalry and the Modao: On the

Military Tactics for Combat with the Türks Adopted by the Sui and Tang Empires," *Eurasian Studies* 2 (2014): 69.

s. 182 **yılda 40 bin ila 50 bin binek atı:** Jonathan Karam Skaff, *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors: Culture, Power, and Connections, 580–800* (New York: Oxford University Press, 2012), 259.

s. 183 **köken kları:** Peter B. Golden, "The Türk Imperial Tradition in the Pre-Chinggisid Era," içinde *Imperial Statecraft*, ed. David Sneath (Bellingham: Western Washington University Press, 2006), 31.

s. 183 **seyis ya da süvari olarak:** Schafer, *Golden Peaches*, 148, and Skaff, "Straddling Steppe and Sown," 183–84.

s. 186 **hazır olma durumlarını belgelemek:** Jonathan Karam Skaff, "Tang China's Horse Power: The Borderland Breeding Ranch System," içinde *Eurasian Empires in Antiquity and the Early Middle Ages: Contact and Exchange Between the Graeco-Roman World, Inner Asia and China*, ed. H. Kim, F. Vervaet, and S. Adali (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 38.

s. 186 **imparatorun emirleri için her zaman hazır:** Kroll, "The Dancing Horses of T'ang," 182.

s. 187 **beş tayın da atası:** Xiuqin Zhou, "Zhaoling: The Mausoleum of Emperor Tang Taizong," *Sino Platonic Papers* 187 (Nisan 2009): 174.

s. 188 **gerçek atların:** Schafer, *Golden Peaches*, 155.

s. 188 **büyü sonucunda tekrar hayata dönebileceklerini:** Zhou, "Zhaoling," 137.

s. 189 **binicilik yarışmalarına:** Gerçekten de yabancı bir sarayda onurlandırılmak kendi ülkesinde olduğundan daha kolay gibidir. Roma imparatorunun bir danışmanı şu uyarıda bulunmuştur: "Kendi topraklarında kraliyet soyundan gelmeyen yabancıları fazlaca onurlandırmayın ve yüksek makamları onlara emanet etmeyin; çünkü böyle yaparsanız hem kendinize hem de memurlarınız olan Romalılara zarar verirsiniz."; Charlotte Mary Roueche, "Defining the Foreign in Kekaumenos," *Strangers to Themselves: the Byzantine Outsider*'den alıntı (Farnham: Ashgate Variorum, 2000), 209.

s. 189 eyer kaltağını [...] icat ettiğini: Irina Dmitrievna Tkac'enko, "Riding Horse Tack Among the Cattle-Breeders of Central Asia and Southern Siberia in the First and Second Millennia CE," *Études mongoles et sibériennes, centrasiatiques et tibétaines* 41 (2010): 210.

s. 189 Türk-Moğol eyerine karakteristik kova şeklini: Digard, *Une histoire du cheval*, 74.

s. 191 paralı asker ve yardımcı olarak kullandıkları: Thomas Salman, "Combattre à cheval pendant les guerres byzantino-perses," in Spruyt and Poinsot, *Équidés*, 164.

s. 191 Çin'de olduğu gibi Doğu Avrupa'da da hüküm sürmüştür: Bartosiewicz, "Ex Oriente Equus," 3.

s. 191 düşman tarafından kullanılan: Daniel T. Potts, "The Antiquity and Nature of Horseshoeing in Iran" (yayınlanmamış elyazması), 5.

s. 193 Siyavoş'un Şabgir'i: Yves Porter, "Rakhsh et Shabdiz, chevaux héroïques de la littérature persane," içinde *Chevaux et cavaliers arabes dans les arts d'Orient et d'Occident*, ed. Jean-Pierre Digard (Paris: Gallimard, 2002), 205.

s. 193 macera ve kahramanlık: Johannes Preiser-Kapeller, "Heroes, Traitors and Horses: Mobile Elite Warriors in Byzantium and Beyond, 500–1100 CE" (Columbia Üniversitesi'nde verilen ders, 25 Kasım, 2013). Ayrıca: Skaff, *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors*, 75 and 104, and Vitomir Mitevski, "The Akritic Hero in Byzantine and Macedonian Epic Poetry," *Colloquia Humanistica* 7 (2018).

s. 193 polo oyunlarında [...] terbiyelerini: Thomas Allsen, *The Royal Hunt in Eurasian History* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006), 223–26; Matthew P. Canepa, *The Two Eyes of the Earth* (Oakland: University of California Press, 2017), 174–82; V. L. Bower and C. MacKenzie, "Polo: The Emperor of Games," *Asian Games: The Art of Contest* (New York: Asia Society, 2004), 223–303; V. L. Bower, "Polo in Tang China: Sport and Art," *Asian Art* 4, no. 3 (1991): 23–45; James T. C. Liu, "Polo and Cultural Change: From T'ang to Sung China," *Harvard Journal of Asiatic Studies* 45, no. 1 (1985): 203–24.

s. 193 **eyalet valisi:** Joel Thomas Walker, *The Legend of Mar Qardagh: Narrative and Christian Heroism in Late Antique Iraq* (Berkeley: University of California Press, 2006), 128.

s. 193 **"Türkler topu alsın":** Firdevsi, *Şehname*, 248. Bu metin benim çevirimdir.

s. 194 **Sirkeci tren istasyonu:** Matthew P. Canepa, "Distant Displays of Power: Understanding the Cross-Cultural Interactions Among the Elites of Rome, Sasanian Iran and Sui-Tang China," *Ars Orientalis* 38 (2010): 137.

s. 194 **havada süzülüyormuş gibi:** Höllmann, "On the Road Again," 561.

s. 195 **yaralanmaları azaltmak için:** Hu Songmei, Yaowu Hu, Junkai Yang, Miaomiao Yang, Pianpian Wei, Yemao Hou, and Fiona B. Marshall, "From Pack Animals to Polo: Donkeys from the Ninth-Century Tang Tomb of an Elite Lady in Xi'an, China," *Antiquity* 94, no. 374 (2020): 455–72. Ayrıca bkz. Yin Hung Young, *The Horses of China* (Paramus, NJ: Homa & Sekey, 2021), 87. Young, Çin'in tek kadın hükümdarı olan İmparatoriçe Wu Zetian'ın kırmızı saten ve altın rengi kıyafetler giymiş, tamamı kadınlardan oluşan kendi ekibini nasıl kurduğunu anlatıyor.

s. 195 **siyasi düşmanlarını öldürtmek:** Liu, "Polo and Cultural Change," 203–24.

s. 196 **bineklerine herhangi bir yanal hareket:** Crossley, "Flank Contact," in Rossabi, *How Mongolia Matters*, 139.

s. 196 **ipin ucundaki bir top:** John Masson Smith Jr., "From Pasture to Manger: The Evolution of Mongol Cavalry Logistics in Yuan China and Its Consequences," in Fragner vd., *Pferde in Asien*, 68. 140.

s. 197 **"at ve mızrak":** al-Mutanabbi, *Poems of al-Mutanabbi*, çev. ve ed. A. J. Arberry (Cambridge: Cambridge University Press, 1967), 73 (poem 12, line 22).

s. 197 **akınlarda ani hızlanmalar için:** Bedevi biniciliğ uygulamalarının tam bir açıklaması için bkz. Comte Waclaw Seweryn Rzewuski, *Impressions d'Orient et d'Arabie* (Paris: José Corti, 2002), 455–80.

s. 198 **farklı at ırkları:** Bunların açıklaması konusunda bkz. Digard, *Une histoire du cheval*, 101. Ayrıca bkz. Digard, "Les cultures équ-

estre à l'origine de l'équitation arabe," içinde *Chevaux et cavaliers arabes*, 25.

s. 198 prenslik heveslisi ve at âşığı *Mubarak Qasim Zaugi*: Esin, "The Horse in Turkic Art," 180.

s. 198 Bağdat halifesine hediye olarak: Halife Hişam'la ilgili kayıtlar, onun bir seferde 4000 atlının katıldığı at yarışları düzenlediğini anlatır. Alastair Northedge, "Horse Racing at Samarra," içinde Alexander, *Furusiyya*, 1:106.

s. 199 Arapça konuşulan coğrafyalardaki: Abû Abdallah Ibn Akhî Hizâm al-Khuttalîl, *Chevaux et Hippiatrie*, çev. Abdelkrim El Kasri et Jamal Hossaini-Hilali (Rabat: Association du Salon du Cheval d'El Jadida, 2018).

s. 200 bu hız kültünü şöyle dile getirmiştir: Emel Esin, "At Mitleri," https://www.zdergisi.istanbul/makale/at-mitleri-304.

s. 201 bizzat Cengiz Han'a: Walther Heissig, "A Note on the Custom of Seterlekü, *Harvard Ukrainian Studies* 3–4, part 1 (1979–80): 394–98.

s. 201 Ejderhalar ve atlar [...] yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Azarnouche, "Miracles, oracles et augures," içinde Spruyt and Poinsot, *Équidés*, 241.

s. 202 "aydınlanmanın zirvesine": Tsangnyön Heruka, *The Life of Milarepa*, çev. Andrew Quintman (Londra: Penguin, 2010), 151–52.

s. 202 bu metaforun kalıcılığını ve gücünü: Azarnouche, "Miracles, oracles et augures," içinde Spruyt and Poinsot, *Équidés*, 240.

s. 202 başkentleri Konya'ya: Esin, "The Horse in Turkish Art," 172.

s. 202 güney, kuzey, doğu, batı ve merkez: Fijn, "In the Land of the Horse," 151.

s. 203 "Ordu bilir ki, kraliyet atlısıdır": alıntı Esin, "The Horse in Turkish Art," 172.

s. 203 kökler ve çalılıklarla beslenerek: M. N. Mouraviev, *Voyage en Turcomanie et à Khiva, Fait en 1819 et 1820* (Paris: Louis Tenré, 1823), 246.

s. 204 inatçı ve huysuz: Esin, "The Horse in Turkish Art," 169.

s. 204 atları bu şekilde tepeye saplanmış halde bıraktılar: Ibn Battuta, *The Travels*, çev. Samuel Lee (Londra: Oriental Translation Committee, 1828), 238.

s. 204 **Amerikan başkanları Lincoln ve Kennedy:** Bkz. Robert Hillenbrand, *The Great Mongol Şehname* (Londra: Hali, 2023), 205.

s. 205 **ödüllü bir yarışçıya:** Ferret and Toqtabaev, "Le choix et l'entraînement du cheval de course chez les Kazakhs," 4–6.

s. 205-6 **kırk üç gün:** Berdali Ospan, Почему казахи так хорошо знают коней? [*Kazaklar atları neden bu kadar iyi tanıyor?*], İran'ın meşhur eşkıya türküsü Kuroğlu'nda, kahramanın babası bir synšy, kral için bir tay seçer. Tay o kadar çirkindir ki, kral şanssız at uzmanını idam ettirir. Yaslı oğul, zorlu bir savaş atına dönüşen taya binip kaçar. Daha sonra kralın ve maiyetinin işini kısa sürede bitirirler. Bkz. Alexander Chodzko, *Specimens of the Popular Poetry of Persia, as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, The Bandit-Minstrel of Northern Persia; and in the Songs of the People Inhabiting the Shores of the Caspian Sea. Orally Collected and Translated, with Philological and Historical Notes* (Londra: W. H. Allen, 1842).

s. 206 **"çömlekçi çarkına":** Robert E. Harrist Jr. "The Legacy of Bole: Physiognomy and Horses in Chinese Painting," *Artibus Asiae* 57, no. 1–2 (1997): 151.

s. 206 **ipek ya da kâğıt üzerine mürekkeple:** Kubin, "Vom Roß zum Schindmäre," in Fragner vd., *Pferde in Asien*, 199.

s. 207 **"toynaklar ve eklemler":** Harrist, "The Legacy," 152.

s. 208 **"Yansıtıyor sanatınız büyük dehayı":** Du Fu, "A Painting Song for General Cao Ba," *300 Tang Poems: A New Translation*, ed. Yuan-zhong Xu ve diğerleri (Hong Kong: Commercial Press, 1987), poem no. 61. The Chinese text, 丹青引, 贈曹將軍霸, şu linkten ulaşılabilir: http://wengu.tartarie.com/wg/wengu.php?l=Tangshi&no=61.

s. 209 **Çin koleksiyonlarını incelediğinde:** Siyah Kalem (Siyah Fırça) olarak bilinen anonim sanatçının Çin esintileri taşıyan ve şu anda İstanbul'daki Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan eskiz defterinde atlar da yer alıyor.

s. 210 **Çin'in sunduğu zevklerin:** E. Denison Ross, "The Orkhon Inscriptions: Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's Final Danish Rendering," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 5, no. 4 (1930): 862.

s. 211 ölümcül olan bir isyan başlattı: Bu, klasik Çin operasının başlangıç noktasıdır. *The Palace of Eternal Youth*, Hong Sheng eseri.

s. 211 *uzaktaki bozkır at yetiştiricilerinden:* Schafer, *Golden Peaches*, 145.

s. 211 askeri bandonun sesi: Schafer, *Golden Peaches*, 152.

Bölüm 7: Üstünlük Avı

s. 214 "okla kuş avlayalım ve geyik peşine düşelim": Geoffrey Lewis, çev., *The Book of Dede Korkut* (Londra: Penguin, 2011), 43.

s. 214 "aylarca geri dönmediler": Allsen, *The Royal Hunt*, 21.

s. 214 kısrakları günde altı kez sağmasına: Suttie, Reynolds, ve Batello, *Grasslands*, 852.

s. 214 13. yüzyılda: Marco Polo, *Devisement*, kısım CXXI, s. 130.

s. 215 kamp yerine geri götürmek Lewis, *The Book of Dede Korkut*, 152.

s. 215 kervana dadanan hırsızlar: Asadi Tusi, *Garshaspname*, kısımlar 26–29.

s. 216 "avcıyı yiyebilir": Sadi Şirazi, *Gülistan*, çev. Wheeler M. Thackston Bethesda (MD: Ibex, 2008), 96 " صیاد نه هر بار شگالی ببرد * افتد که یکی روز پلنگش بدرد" ("Avcılar her seferinde bir çakal yakalayamazlar, ama bazen de bir leoparın onlardan birini parçaladığı olur.")

s. 217 "yetenek atta": Faruk Sümer, Ahmet Uysal, ve Warren Walker, çev., *The Book of Dede Korkut* (Austin: University of Texas Press, 1991), 136.

s. 217 vahşi hayvanların saldırıları: Allsen, *The Royal Hunt*, 131. Ayrıca bkz. Lewis, *The Book of Dede Korkut*, 35.

s. 217 daha geniş bir takipçi kitlesi oluşturabilir: Allsen, *The Royal Hunt*, 219.

s. 217 3000 ya da 5000 atlı: Wang Bo and Zhang Renjiang, "Brief Analysis on Hunting Procedures and Culture of Liao Dynasty Through Zhuoxie Figures," *International Journal of Literature and Arts* 9, no. 4 (2021): 168–72.

s. 217 yerel halkla kişisel bağlar Allsen, *The Royal Hunt*, 192–93.

s. 218 Avcılığı eleştiren Tang saray mensuplarının aksine: Patricia Ebrey, "Remonstrating Against Royal Extravagance in Imperial

China," içinde *The Dynastic Centre and the Provinces: Agents and Interactions*, ed. Jeroen Duindam ve Sabine Dabringhaus (Leiden: Brill, 2014), 132.

s. 218 **8. yüzyılda gücünün zirvesine ulaştı:** Cai Meibiao, "Khitan Tribal Organization and the Birth of the Khitan State," in *Chinese Scholars on Inner Asia*, ed. Luo Xin ve Roger Covey (Bloomington: University of Indiana Press, 2012), 256–59, ve Shiba Yoshinobu, "Sung Foreign Trade: Its Scope and Organization," içinde *China Among Equals: The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10th–14th Centuries*, ed. Morris Rossabi (Berkeley: University of California Press, 1983), 267.

s. 218 **büyüyen kaos:** Denis C. Twitchett ve Klaus-Peter Tietze, "The Liao," içnde *The Cambridge History of China*, cilt. 6, *Alien Regimes ve Border States, 907–1368*, ed. Herbert Franke and Denis Twitchett (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 6:53.

s. 219 ***tarihin sisli sayfalarında kaybolmadan:*** "In 920 AD, What Was the 'Dragon' Shot by Yelu Abaoji, the Founder of the Liao Dynasty?," iNEWS, 17 Ekim, 2023, https://inf.news/en/history/27471d968e41ebc9dbdfe8bc5f7ee395.html.

s. 220 **doğu ve çimen için mavi:** Alfred Schinz, *The Magic Square: Cities in Ancient China* (Stuttgart: Edition Axel Menges, 1996), 272.

s. 221 **tuzak tamamlanmıştır:** Thomas William Atkinson, *Travels*, loc. 5065.

s. 221 **vurucularla avlanmaktan çok daha büyük:** Bkz. Kohchahar E. Chuluu, "The Encircling Hunt of Mongolia" (konferans notları, New Directions in Central and Inner Asian History, Harvard University, 2015).

s. 222 **arkalarından vururlardı:** Allsen, *The Royal Hunt*, 216.

s. 222 **atları yağlanmadan önce:** Maurice, *Strategikon*, çev. George T. Dennis (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1984), 95.

s. 222 **savaş, siyasetin farklı araçlarla devamıdır:** Dan Muresan, "Un empire à cheval," içinde *Histoire monde, jeux d'échelles et espaces connecté* (Paris: Sorbonne, 2016), 62.

s. 222 **"Savaş için bir alıştırma aracıdır":** Liao Shih [The annals of the Liao dynasty], Timothy May alıntısıyla 565. satır, "The Training

of an Inner Asian Nomad Army in the Pre-Modern Period," *Journal of Military History* 70, no. 3 (Temmuz 2006): 662; ayrıca bkz. Karl A. Wittfogel ve Fêng Chia-Shêng, "History of Chinese Society: The Liao (907–1125)," *Transactions of the American Philosophical Society* 36 (1946): 56.

s. 222 **"düşünceleriniz avlanmaya döner"**: https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/ghasidefk/sh36.

چونکه لختی جنگراماند شکار، از حرص جنگ
چون بیاسایی ز جنگ، آید ترا رای شکار
تا شکار شیر بینی کم گرایی سوی رنگ
آن شکار اختیارست این شکار اضطرار

s. 223 **birlikler için bir tür ısınma**: Allsen, *The Royal Hunt*, 222–23.

s. 223 **160 kilometre doğudaki**: Twitchett ve Tietze, "The Liao," 74.

s. 223 **Kitanları, "Çin'in kendisi"**: Giovanni da Pian del Carpini bu ismi kullanan ilk Avrupalı olabilir. Bkz. Henry Yule, *Cathay and the Way Thither* (Londra: Hakluyt Society, 1866), 1:23.

s. 223 **bir çok Batı diline Çathay**: Duturaeva, *Qarakhanid Roads*, 17.

s. 224 **çemberin içinde**: Wittfogel ve Chia-Shêng, "History of Chinese Society: The Liao," 267; ayrıca bkz. Christopher P. Atwood, "Imperial Itinerance and Mobile Pastoralism: The State and Mobility in Medieval Inner Asia," *Inner Asia 17*, no. 2 (2015): 293–349.

s. 225 **bu yasaların düzgün bir şekilde uygulandığını görmek için**: Wittfogel ve Chia-Shêng, "History of Chinese Society: The Liao," 119.

s. 228 **"Orta Krallık'a ayak bastığım andan itibaren kendimi hiç mutlu hissetmedim"**: Sergey A. Vasyutin, "The Model of the Political Transformation of the Da Liao as an Alternative to the Evolution of the Structures of Authority in the Early Medieval Pastoral Empires of Mongolia," içinde Bemmann ve Schmauder, *Complexity of Interaction Along the Eurasian Steppe Zone*, 419.

s. 228 **Kitanlara iyi atlar sağlayarak**: Aslında Tang zaten Curçenleri iyi at yetiştiricileri olarak biliyordu. James K. Chin, "Negotiation and Bartering on the Frontier: Horse Trade in Song China," içinde Fragner ve arkadaşları, *Pferde in Asien*, 206.

s. 230 **Germanya'daki Roma Limes'ini:** Jebrael Nokandeh, Eberhard W. Sauer, Hamid Omrani Rekavandi, Tony Wilkinson, Ghorban Ali Abbasi, Jean-Luc Schweninger, Majid Mahmoudi, vd., "Linear Barriers of Northern Iran: The Great Wall of Gorgan and the Wall of Tammisheh," *Iran* 44, no. 1 (2006): 121.

s. 231 **buradaki arazilerin çoğunda:** Xavier de Planhol, "Geography ii: Human geography," *Encyclopaedia Iranica Online* (New York: Columbia University, 2020).

s. 232 **Gürcistan ve Irak:** Keith Edward Abbott, *Cities and Trade: Consul Abbott on the Economy and Society of Iran, 1847–1866* (Londra: Ithaca, 1983). Tebriz'deki İngiliz konsolosu şöyle yazmıştır:

> İran'ın şartları diğer birçok ülkeninkinden farklıdır; ikliminin doğası, coğrafi özellikleri ve halkın genel alışkanlıkları dolayısıyla hem dağlık bölgelerin hem de düzlük ovaların değişimlerine ayak uydurabilen ve yerleşik halkın büyük ölçüde mahrum kaldığı yaşam kaynaklarından yararlanma becerisi geliştirebilen bir nüfusa sahip olması gerekir. Şehirlerin ve ovaların nüfusunun neredeyse tamamı, sürülerin hayvan yemi, İran'da çok tüketilen tereyağı, peynir ve diğer süt ürünleriyle hem tarlada hem de şehirde üretilen çeşitli kaba ama yararlı yünlü ve diğer ürünlerin değiş tokuş edildiği bu büyük kırsal topluluklara bağlıdır. Kabileler, ticari mallar için en uzak bölgelere ucuz bir taşıma aracı sağlayan deve sürüleri nedeniyle ülke için daha da avantajlıdır; ancak kabileler göçebe durumlarından vazgeçmeye zorlandıklarında bu avantajlar büyük ölçüde ülke adına kaybolur. Pers hükümetinin, büyük göçebe kabilelerini sabit bir halk haline getirmeye çalışmasının mantıksız olduğunu düşünüyorum. Ayrıca bkz. Suttie, Reynolds, ve Batello, *Grasslands*, 1263.

s. 232 **İran'ın zenginliği ise kaçanları cezbetmiştir:** Jürgen Paul, "Nomads and Bukhara: A Study in Nomad Migrations, Pasture, and Climate Change (11th Century CE)," *Der Islam 93, no. 2* (2016): 506.

s. 232 **köle-asker olarak:** Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization* (Chicago: University of Chicago Press, 2009) 2:33.

s. 234 **"ordusu için krallığına ek insan gücü":** 11. yüzyıl İranlı tarihçi Ebu Said Gardizi, A. Sevim ve C. E. Bosworth'ta alıntılamıştır,

"The Seljuqs and the Khwarazm Shahs," *History of Central Asia* (Paris: UNESCO, 1992), 4:154.

s. 234 **yerleşik halklarla iç içe:** Hodgson, *Venture*, 2:43.

s. 234 **"[Türkmenlerin] sürülerinin otlatılmasıyla harap olan":** 15. yüzyıl tarihçisi Mirkhwand, Richard Nelson Frye alıntılamıştır, *The Cambridge History of Iran* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975), 4:193.

s. 235 **yağmaya geri dönmek için her bahaneyi:** Hodgson, *Venture*, 2:43.

s. 236 **İran'ı sorun çıkaranlardan temizlemek için bir deşarj ventili:** Hodgson, *Venture*, 2:44.

s. 236 **ve kısa süre sonra kaçar:** Erdoğan Merçil, "Selçuklularda Av" [Hunting practices of the Seljuks], *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (2018): 138.

s. 237 **at, deve, koyun ve keçi dâhil:** Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century* (Berkeley: University of California Press, 1971), 258.

s. 238 **paralı asker ve süvari atı tedarikçisi:** Aleksander Paron, *The Pechenegs: Nomads in the Political and Cultural Landscape of Medieval Europe* (Leiden: Brill, 2021), 380. Kıpçaklar ayrıca Macaristan, Mısır ve hatta Gürcistan Krallığı'nda paralı asker olarak görev yapmışlardır. Bkz. Christopher Baumer, *History of the Caucasus* (Londra: Bloomsbury, 2023), 2:16.

s. 239 **"Bütün Afganistan ve Hindistan ondan korkar":** Duturaeva, *Qarakhanid Roads*, 130.

s. 240 **bu atlıları kendi tarafına çekmeyi ve ordularına katmayı:** Duturaeva, *Qarakhanid Roads*, 21.

s. 241 **çok sayıda hayvan öldürdüğü:** Mahmud'un aslan avı konusunda bkz. Abul-Fazl Bayhaqi, *Tarikh-e Bayhaqi* [The histories of Bayhaqi], ed. Ali Akbar Qiyaz (Tehran: Iranshahr, 1350/1972), 134–35; geyiğin hikayesi babası Sebük tegin için de anlatılır (225–26).

s. 241 **ava her üç ya da dört günde bir giderdi:** Duturaeva, *Qarakhanid Roads*, 127.

s. 242 **atların efendileri anlamına gelen "Asvakas":** Audrey Truschke, *The Language of History: Sanskrit Narratives of Indo-Muslim Rule* (New York: Columbia University Press, 2021), 11.

s. 242 Türklerin ve Afganların yanı sıra: Bkz. Bayhaqi, *Tarikh-e Bayhaqi*, 681.

s. 242 *Memlûklerin gücünün temeli:* Jos Gommans, "The Warband in the Making of Eurasian Empires," *Prince, Pen, ve Sword: Eurasian Perspectives*, ed. Maaike van Berkel ve Jeroen Duindam (Leiden: Brill, 2018), 10.

s. 243 adanmışları daha önceki tapınak alanlarından uzaklaştırdı: Jos J. L. Gommans, "The Silent Frontier of South Asia, c. A.D. 1100–1800," *Journal of World History* 9, no. 1 (İlkbahar 1998): 9–10; ve Thapar, *A History of India*, 260.

s. 243 kendi başlarına sultan ve raca: Gommans, "Warhorse and Post-Nomadic Empire," 10.

s. 244 Orta Asya atlarından mahrum: Chakravarti, "Equestrian Demand and Dealers," 16.

s. 245 "Tek seferde iki bin at": Marco Polo, *Devisement*, kısım CLXXV, p. 178.

s. 245 bu tahmini yıllık on üç bin ata: Iftikhar Ahmad Khan, "The Import of Persian Horses in India 13–17th Centuries," *Proceedings of the Indian History Congress* 45 (1984): 346–51.

s. 245 sıradan bir at ise 100 rupiye: Ali Bahrami Pour, "The Trade in Horses Between Khorasan and India in the 13th–17th Centuries," *Silk Road* 11 (2013): 130.

s. 247 "Yapmaz bunu hiçbir erdemli yönetici!": Sima Xiangru, 天子游獵賦 [Fu imparatorun avlanında]. Bu uzun şiirin Çince metni Cai Zong Qi'de yer almaktadır, ed., *How to Read Chinese Poetry* (New York: Columbia University Press, 2008), 61.

Bölüm 8: Toynaklarımızın Çittiği Yere Kadar

s. 249 şehrin ana kapısının önünde: Rashiduddin, *Camiʿu't-tevarih*, Fransa Milli Kütüphanesi'nde, Supplément persan 1113, 65v.

s. 250 1600 kilometre kuzeyde: Igor de Rachelwiltz, çev., *The Secret History of the Mongols* (Leiden: Brill, 2015), 169.

s. 251 cesur ve yetenekli biri olarak ün kazanmıştır: Cengiz Han'ın gençliğinin renkli bir tasviri Rachelwiltz tarafından yapılmıştır, *The Secret History of the Mongols*, 13–21. Altın Han'ın Moğollar

üzerindeki zulmü için bkz. Reşidüddin, *Compendium of Chronicles: A History of the Mongols*, çev. Wheeler M. Thackston, cilt 1, bölüm 1, kısım 2 (Cambridge, MA: Harvard University, 1998), 33.

s. 251 **kazançlı ticareti için hayvan yetiştirmek amacıyla**: Robert T. Turley, "Climatic and Economic Conditions of Northern Manchuria," *Geographical Journal* 40, no. 1 (1912): 57–59.

s. 252 **onları Song'dan ayıran:** Chin, "Negotiation and Bartering on the Frontier," in Fragner vd., *Pferde in Asien*, 206.

s. 253 **kışın vadilere:** Suttie, Reynolds ve Batello, *Grasslands*, 856; Yazarlar aslında beş bölge tanımlıyor, ancak ben bunu basitleştirdim.

s. 253 **çukurlara ve vadilere:** P. Nick Kardulias, ed. *The Ecology of Pastoralism* (Denver: University Press of Colorado, 2015), 54. Ayrıca bkz. Suttie, Reynolds ve Batello, *Grasslands*, 866.

s. 254 **sodyum açısından zengin otlar:** Knut Schmidt-Nielsen ve Bodil Schmidt-Nielsen, "Water Metabolism of Desert Mammals," *Physiological Reviews* 32, no. 2 (1952): 158.

s. 254 **"her biri kendininkini ayırt eder"**: S. Jagchid ve C. R. Bawden, "Some Notes on the Horse-Policy of the Yüan Dynasty," *Central Asian Journal* 10, nos. 3–4 (Aralık 1965): 250.

s. 254 **Moğol hayvan varlığının yüzde 30'u:** Mureşan, "Un empire," 56.

s. 255 **"Fakirlerin bile bir ya da iki atı"**: Jagchid ve Bawden, "Some Notes," 250.

s. 256 **at ve canlı hayvan ticareti için önemli bir merkez:** Marie Favereau, *The Horde: How the Mongols Changed the World* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2021), 35.

s. 255 **13. yüzyılın ilk yıllarındaki durum:** Neil Pederson, Amy E. Hessl, Nachin Baatarbileg, Kevin J. Anchukaitis, ve Nicola Di Cosmo, "Pluvials, Droughts, the Mongol Empire, and Modern Mongolia," *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 111, no. 12 (2014): 4375–79.

s. 255 **fazlalıkları Altın Han'a satamadı:** Denis Sinor, Horse and Pasture adlı kitabında, at yetiştiricilerinin fazla atlarını ya satmak ya da savaş için kullanmak zorunda kaldıklarına dikkat çeken ilk kişi olmuştur.

s. 255 **soruna üstü kapalı şekilde:** Rachelwiltz, *The Secret History of the Mongols*, 106.

s. 256 **ama fetihlerini onlar olmadan anlamak mümkün değildir:** Bkz. Argent, "Watching the Horses," 145. Atların insanlar üzerinde çoğunlukla barışçıl bir etkisi olduğunu savunurken, "türler arasındaki etkinin çift yönlü olduğunu ve ... atların yalnızca insan yapılarını değil, aynı zamanda siyasi ahlakı da etkilediğini ... insanların atların varoluş biçimlerini taklit ettiğini" kabul etmektedir. Yani bu durumda hem insanların hem de atların yaşam alanına *(lebensraum)* ihtiyacı vardı ve bu da tüm vahim sonuçları beraberinde getiriyordu.

s. 256 **başarılı Moğol generalleri:** Rashiduddin, *Cami'u't-tevarih*, cilt 1, kısım 1, bölüm 4, kısım 2, s. 77.

s. 256 **yeminini yerine getirmek için:** Ata-Malik Juwayni, *The History of the World-Conqueror* [*Tarikh-i Jahangusha*], çev. John Andrew Boyle (Manchester, UK: Manchester University Press, 1958), 1:141.

s. 256 **"kamçının sapı":** Rashiduddin, *Cami'u't-tevarih*, cilt 2, bölüm 2, kısım 2, s. 127.

s. 257 **"binlerce yıldır":** Mureşan, "Un empire," 57.

s. 257 **zamanın ta kendisine hâkimiyet:** Juwayni, *History of the World-Conqueror*, 1:68.

s. 257 **dünya egemenliğini:** Fijn, "In the Land of the Horse," 157.

s. 260 **"Onları besleyin":** Mureşan, "Un empire," 66. Hikâye Reşidüddin tarafından anlatılmıştır, Cami'u't-tevarih, bölüm 2, kısım 2, bölüm 2, s. 173.

s. 262 ***600 bin sayısı bir masal olmaktan çıkıyordu:*** John Masson Smith Jr., "Mongol Manpower and Persian Population," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18, no. 3 (Ekim 1975): 271–99.

s. 263 **hayatta kalmak için hareket etmek:** Smith, "From Pasture to Manger," 65.

s. 263 **müstakbel bir fatih:** Khazanov, *Nomads and the Outside World*, 73.

s. 264 **onlarla askeri ve siyasi stratejileri tartışıyorlardı:** Favereau, *The Horde*, 121–25.

s. 264 **geleneksel şeflerin oğulları:** May, "The Training of an Inner Asian Nomad Army," 635.

s. 265 **"yakalanıp şiddetle cezalandırılacaktır"**: Rachelwiltz, *The Secret History of the Mongols*, 120.

s. 265 **hepsi Moğol oldu**: Rashiduddin, *Cami'u't-tevarih*, tome 1, bölüm 1, bölüm 2, s. 32.

s. 266 **batı bozkırlarındaki ve Mısır'daki**: Favereau, *The Horde*, 47.

s. 267 **çayırdan bir imparatorluğu fethetmek**: Peter Jackson, *The Mongols in the West*, 1221–1410 (Londra: Routledge, 2005), 125; Bayan için, bkz. Mureşan, "Un empire," 65.

s. 267-268 **kullanılması da yasaklanmıştı**: Sinor, "Horse and Pasture," 177.

s. 268 **"sulanmayan ve beslenmeyen"**: Rashiduddin, *Cami'u't-tevarih*, bölüm 2, kısım 2, bölüm 17, s. 511.

s. 268 **önceden belirlenen buluşma tarihi ve yeri**: Denis Sinor, "The Mongols in the West," *Journal of Asian History* 33, no. 1 (1999): 6.

s. 268 **deve ve fillerden oluşan ağır yük katarları**: Ibn Athir, *Al-Kamil fi al-Tarikh* [Tamamlanmış Tarih], ed. Samir Shams (Dar Sader, 2009), 12:177.

s. 268 **Moğolların lojistik planlaması çok titizdi**: Favereau, *The Horde*, 86.

s. 269 **General Muğan'ı en sadık birliklerine tahsis etti**: Bayarsaikhan Dashdondog, *The Mongols and the Armenians* (Leiden: Brill, 2011), 61. Ermenilerin Moğollardan "okçu bir millet" olarak bahsetmesi, hem Hunları hem de İskitleri hatırlatması açısından ilginçtir.

s. 269 **"Moğolistan'ın sınır bölgelerinde"**: Juwayni, *History of the World-Conqueror*, 2:257.

s. 269 **açlıktan ölmüştür**: Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, 2:27.

s. 270 **"yaz ve kış, ilkbahar aylarında, ilkbahar ve sonbaharda"**: Willem van Ruysbroeck, *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World*, 1253–55, kendi anlatımıyla, ed. William Woodville Rockhill (Londra: Hakluyt Society, 1900), 53.

s. 271 **tüm hayvanları beslemeye**: Juwayni, *History of the World-Conqueror*, 2:248–51.

s. 271 **her 26 kilometrede bir**: Reşidüddin, Cami'u't-tevarih, cilt 1, kısım 2, bölüm 2, kısım 4, s. 233. Marco Polo, *Devisement*, kısım XCIX, 111–13.

s. 272 artık zenginliğin tadını çıkaracaklardı: Juwayni, *History of the World-Conqueror*, 2:194.

s. 272 Moğol kâğıt parası: bkz. https://www.mongolbank.mn/en/p/1390. Zorla kâğıda dönüştürme konusunda bkz. J. W. Dardess, "Shun-ti and the End of Yuan Rule in China," Franke ve Twitchett, The Cambridge History of China, 6:585.

s. 273 diledikleri kadar: Juwayni, *History of the World-Conqueror*, 2:159–60.

s. 274 Kahire ve Şam'da Memlûk sultanları olarak hüküm süren: Favereau, *The Horde*, 144.

s. 277 yıllık 100 bin at ihtiyacına karşılık: Jagchid and Bawden, "Some Notes," 262.

s. 277 öneriyi rafa kaldırdı: Morris Rossabi, "The Reign of Kublai Khan," in Franke and Twitchett, *The Cambridge History of China*, 6:416.

s. 278 Sarı Nehir boyunca mavnalar: Jagchid and Bawden, "Some Notes," 257.

s. 279 hazineyi tüketiyordu: Sinor, "Horse and Pasture," 176.

s. 280 ipek elbiseler ve mücevherlerle zengin bir şekilde dizilmiş: Juwayni, *History of the World-Conqueror*, 2:241. Çevirmen Boyle, mezar yerinin keşfedilmesinin zor olduğunu, çünkü toprağın sıkıştırılarak çevredeki bozkırdan tamamen ayırt edilemez hale getirildiğini ileri sürmektedir-bkz. Boyle, "Form of Horse Sacrifice," 46.

s. 280 "bölgenin otlakları çok iyiydi": Ruysbroeck, *The Journey of William of Rubruck*, 140.

s. 281 eski sakinleri bir kenara itmiş: Reşidüddin, *Cami'u't-tevarih*, bölüm 2, kısım 2, bölüm 17, s. 511.

s. 281 Moğollar döneminde İran'a göç ettiğini: Bu da 17 tümen, 170.000 savaşçı ve toplamda 1 milyon eder. Tahminler Smith, "Mongol Manpower," 278'den alınmıştır.

s. 281 13. yüzyılın sonlarında: Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, 2:35.

s. 281 Şiraz siyaseti: Reuven Amitai, "Did the Mongols in the Middle East Remain Pastoral Nomads?" (seminer, Max Planck Enstitüsü, Halle, Germany, 2019), 16.

s. 282 **sulamaya büyük ölçüde bağımlı:** Gommans, "Warhorse and Post-Nomadic Empire," 6; Xavier de Planhol, *Fondements géographiques de l'histoire de l'Islam* (Paris: Flammarion 1968), 210–12; Peter Christensen, *The Decline of Iranshahr: Irrigation and Environment in the Middle East, 500 B.C.–A.D. 1500* (Londra: Bloomsbury, 2015), 324.

s. 282 **1259'da Möngke'nin ölümüyle:** Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, 2:31–32.

s. 282 **"ve çiftçileri haraca bağlamayacaklarına":** Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, 2:31.

s. 282 **"gerekli erzak karşılığında":** Marco Polo, *Devisement*, section LXXVIII, p. 89.

s. 283 **Macaristan'a, Polonya'ya ve Bulgaristan'a:** Favereau, *The Horde*, 74.

s. 283 **Çin'de savaşmak üzere gönderildi:** Smith, "Mongol Manpower," 289.

s. 284 **vergi toplayıp ticaret yapabiliyorlardı:** Carlos Quiles, "The Genetic and Cultural Barrier of the Pontic-Caspian Steppe–Forest-Steppe Ecotone," *Indo-European.eu* (4 Şubat, 2019).

s. 284 **Türkçe konuşan bu çobanların küçük bir azınlığı:** René Grousset, *L'empire des steppes* (Paris: Payot, 1980), 468.

s. 284 **Altın Orda adının ortaya çıkmasına neden olmuştur:** Favereau, *The Horde*, 100.

s. 284 **4 ila 5 milyonluk çok daha büyük bir yerleşik halk nüfusu:** Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, 2:36.

Bölüm 9: Kasırgalara Hükmetmek

s. 287 **askerler için sahne alan:** Maulana Sharafuddin Ali Yazdi, *Zafername* [Farsça], ed. Muhammad Abbasi (Amir Kabir, 1336/1957), 2:419.

s. 288 ***hayvanın canlılığının:*** *Bu durum modern Moğol at yarışı* Naadam'da da görülür. Bkz. Fijn, "Human-Horse Sensory Engagement Through Horse Archery," 68.

s. 288 **kazanan asla belirlenemez:** Geleneksel Türk at yarışları konusunda, bkz. Abdullah Özen, "Equestrian Games in Turkish History," *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 26, no. 3 (2012):

197–202; ayrıca bkz. Yaprak Pelin Uluışık ve Kara Mehmet, "Türk destanlarındaki toy geleneğinde at yarışı: Hakas destanı altın taycı örneği", *Sanat ve Dil Araştırmaları Enstitüsü* 42, no. 7 (2018): 99–105.

s. 288 gümüş kabartmalı: Yazdi, 2:442.

s. 289 Kastilya kralı ile Mısır ve Hindistan'ın Memlûk sultanları: González de Clavijo, *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the Court of Timour, at Samarkand, A.D. 1403–6*, çev. Clements R. Markham (Londra: Hakluyt Society, 1859), 135; Yazdi, 2:449.

s. 289 Ming imparatoru Yongle'nin hâkimiyetini kabul etmesi: Morris Rossabi, "Chengho and Timur: Any Relation?," *Oriens Extremus 20*, no. 2 (Aralık 1973): 131–32.

s. 289 800 develik kervana: Clavijo, *Narrative of the Embassy*, 291.

s. 289 Timur'un fetihleri için bir sıçrama tahtası: Cengiz Han gibi Timur da tarım arazilerini otlaklara çevirmiştir. Bkz. Baumer, *History of the Caucasus*, 2:76.

s. 290 kendi ahırları ve haraları için: Bkz. Marco Polo, *Devisement*, kısım XXXIII, s. 55; Jean Chardin, *Voyages du Chevalier Chardin en Perse et autres lieux d'orient* (Paris: Langlès, 1811), 263.

s. 290 uzun gemilerinde 100 atla: Ralph Kautz, "Horse Exports from the Persian Gulf," Fragner vd., *Pferde in Asien*, 130.

s. 290 İran bir at süper gücü haline gelmişti: Bahrami Pour, "The Trade in Horses," 128; Adam Olearius, Thomas Dring, Johann Albrecht von Mandelson, ve John Davies, *The Voyages & Travels of the Ambassadors from the Duke of Holstein, to the Great Duke of Muscovy, and the King of Persia* (Londra: Thomas Dring and John Starkey, 1662), 309.

s. 290 modern kavramlar olan: A. Soltani Gondfaramarzi, "ASB iii: In Islamic Times," *Encyclopædia Iranica* 2, no. 7 (30 Aralık 2012): 731–36.

s. 290 seçici yetiştiriciliğe veya soyağacına çok az bağlıydı: "Timurlenk, Çin ve Hindistan, İran ve Türkiye'deki fetihlerinden bu uzak ülkelerin en iyi atlarını başkenti Semerkant'a ve doğduğu ve komşu şehri Shuhr Subz'a getirdi. Şimdi tam da bu

civarda, Özbek kabilesi Karabeer'in elinde Doğu'nun en eşsiz atlarını buluyoruz." Alexander Burnes, *Travels into Bokhara; Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary, and Persia;* ayrıca, *Narrative of a Voyage on the Indus, from the Sea to Lahore, with Presents from the King of Great Britain; Performed Under the Orders of the Supreme Government of India, in the Years 1831, 1832, and 1833* (Londra: John Murray, 1834), 3:235.

s. 290 **yetiştiricilerin kan isimleri:** Fransız akademisyen Carole Ferret, atların kendilerini yetiştiren halkları yansıtma eğiliminde olduğuna dikkat çekiyor; bkz. kendi çalışması "À chacun son cheval! Identités nationales et races équines en ex-URSS (à partir des exemples turkmène, kirghize et iakoute)," *Cahiers d'Asie centrale* 19–20 (2011): 405–58.

s. 291 **Semerkant'a dönerken:** Bkz. *Zafername* (recto: "Samarqand receives the prince and his troops"; verso: "Timur's entry into Samarqand"), National Museum of Asian Art, Smithsonian Institute, inventory no. F1948.18.

s. 291 **Babürlü at resimlerinin neredeyse doğaüstü gerçekçiliği:** Sheila Canby. "Persian Horse Portraits and Their Cousins," in Alexander, *Furusiyya*, 1:190–95.

s. 291 **Cengiz Han zamanında Ceyhun Nehri yakınlarında:** Rütbesi *nokar*'dı, yani bir kağanın can yoldaşıydı. Marie E. Subtelny, *Timurids in Transition* (Leiden: Brill, 2007), 23.

s. 292 **Maveraünnehir ile Horasan'da sağlam bir üssü:** Beatrice Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 45.

s. 293 **atların neredeyse karınlarına kadar gelen:** Yazdi, 1:332.

s. 293 **kalan atların üçte ikisine:** Yazdi, 1:360.

s. 293 **aç orduyu doyurmak için:** Yazdi, 1:331.

s. 294 **Timur'un tarihçisi Şerafeddin Yezdi:** Yazdi, 1:360.

s. 294 **yaya olarak savaşan bazıları:** Rus subay ve tarihçi Mikhail Ignatiev Ivanin, Timur'un piyadelerinin savaş alanına atla gittiğine dikkat çeker. Mikhail Ignatiev Ivanin, О военном искусстве и завоеваниях монголо-татар и средне азиатских народов при Чингис-Хане и Тамерлане [Savaş sanatı ve Tatar-

Moğollar ile Cengiz Han ve Timurlenk yönetimindeki Orta Asya halklarının fetihleri üzerine] (St. Petersburg: Obshchestvennaya Pol'za, 1875), 147.

s. 295 Timur'dan vergi toplama iddiaları: Clavijo, *Narrative of the Embassy*, 133.

s. 296 "askerlerinin ve atlarının": Rashiduddin, *Introduction à l'histoire des Mongols*, ed. Edgard Blochet (Leiden: Brill, 1910), 139.

s. 296 Timur döneminde: S.A.M. Adshead, *Central Asia in World History* (Londra: Palgrave Macmillan, 1993), 88.

s. 297 çadır için de bir başka ata: Gergely Csiky, "*The Tuzukat-i Timuri* Askeri Tarih için bir kaynak olarak," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 59, no. 4 (2006): 478. Tuzukat'ın anakronizmlerle dolu, 16. yüzyıldan kalma bir intihal olduğu artık genel olarak kabul edilmektedir, ancak anlatılan bazı uygulamalar Timur'un zamanına kadar uzanıyor olabilir. Bkz. Ahat Andican, "*Tüzukat-i Timuri*: Sahte mi Gerçek mi," bölüm 2, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras* (İstanbul: Selenge Yayınları 2019) [Türkçe].

s. 297 yonca kelimesinden: Csiky, "*The Tuzukat-i Timuri*," 472.

s. 298 yeri doldurulamaz bir fatih: Manz, *Rise and Rule of Tamerlane*, 84.

s. 298 süt vermeyi bıraktığında yenebilirdi: Muhammad Haydar Dughlât, *Tarikh-i Rashidi*, Wheeler M. Thackston, cilt. 33 of *Sources of Oriental Languages and Literatures, Central Asian Sources* (Cambridge, MA: Harvard University, 2012).

s. 298-299 1000 atlı hizmetkârı: Clavijo, *Narrative of the Embassy*, 174.

s. 299 Timur'un tarihçilerinin tarif ettiği gibi: Yazdi, *Zafernama*, 2:452.

s. 300 yaşlı hanın muhafızları: Dughlât, *Tarikh-i Rashidi*, 19.

s. 300 yeni inşa edilen Yasak Kenti'nde: Morris Rossabi, "From Chen Cheng 陳誠 to Ma Wensheng 馬文升: Changing Chinese Visions of Central Asia," *Crossroads* 1–2 (Eylül 2010): 25; Ghiyathuddin Naqqash, "Report to Mirza Baysunghur on the Timürid Legation to the Ming Court at Peking," çev. Wheeler M. Thackston, *A Century of Princes: Sources on Timürid History and Art* içinde (Cambridge, MA: Aga Khan Program for Islamic Architecture at Harvard University and the Massachusetts Institute of Technology, 1989).

s. 301 **sadık hizmetkârlarıyla birlikte üzgün bir şekilde sürgüne:** Babur, *Babürname*, 138.

s. 301 **otlak aramak için değil, yağma için:** Joo-Yup Lee, *Qazaqlïq, or Ambitious Brigandage, and the Formation of the Qazaqs' State and Identity in Post-Mongol Central Eurasia* (Leiden: Brill, 2023), 18–19.

s. 301 **akınlarından "Kazak Seferleri" olarak bahseder:** Babur, *Babürname*, 108.

s. 302 **karınlarını doyurmak için:** Babur, 123.

s. 302 **ve bol av hayvanlarını:** Babur, 143.

s. 302 **tam da bu yüzden burayı fethetmeyi başardı:** Babur, 244.

s. 303 **Asya'daki en profesyonel topçu birliklerine:** Kaushik Roy, *Military Transition in Early Modern Asia, 1400–1750: Cavalry, Guns, Governments and Ships* (Londra: Bloomsbury, 2014), 45.

s. 303 **"Dilenci" lakabını kazandı:** Gulbadan Begum, *The History of Hümayun*, çev. Annette S. Beveridge (Royal Asiatic Society, 1902), 6.

s. 303 **yılda 300 bin at:** Bahrami Pour, "The Trade in Horses," 130.

s. 305 **Himalayalar'ın eteklerinde:** Richard M. Eaton, *India in the Persianate Age* (Londra: Penguin, 2020), 72.

s. 305 **gözden geçirmeden geçmek:** Niccolao Manucci, *Storia do Mogor*, çev. William Irvine (Londra: John Murray, 1907), 1:30.

s. 307 **"kişisel olarak da kemale ermesi":** Abul Fazl Allami, *Ain-i Akbari*, çev. H. Blochmann (Asiatic Society of Bengal, 1873), 1:133.

s. 307 **haydutluk ve at hırsızlığı:** Chandra, *Tale of the Horse*, 128.

s. 308 **Hindistan'ın toplam sürüsünün büyük bir bölümünü:** Chandra, *Tale of the Horse*, 148.

s. 308 **savaşta at sürmez, daha çok yaya olarak:** Cizvit rahip Monserrate tarafından bildirildiği üzere, Chandra'da alıntılanmıştır, *Tale of the Horse*, 143.

s. 309 **en düşük kategorideki atlara :** Abul Fazl, *Ain-i Akbari*, 1:137–40.

s. 309 **buna göre terfi ettirilir ya da rütbeleri indirilirdi:** Abul Fazl, *Ain-i Akbari*, 1:137–40.

s. 310 **"Irak'tan Hindistan'a":** Jahangir, *Tuzuk-i Jahangiri*, çev. Alexander Rodgers (Londra: Royal Asiatic Society, 1909), 151.

s. 310 **10 ila 30 mohur arasında değişmektedir:** Trautman, *Elephants*, 179.

s. 310 **bürokratik bir verimlilikle:** Jagjeet Lally, "Empires and Equines: The Horse in Art and Exchange in South Asia, ca. 1600–ca. 1850," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 35, no. 1 (2015): 99.

s. 310 **dağıtılmış olurdu:** Sistem Abul Fazl, Ain-i Akbari'de şöyle anlatılır: "Atlar daima içeri giriyor, bu yüzden her gün hediye olarak dışarı çıkan başkaları da var." (1:149).

s. 310 **hem binicilik pratiğini hem de devlet yönetimini:** Gommans, "Warhorse and Post-Nomadic Empire," 3.

s. 311 **devlet bütçesinin yüzde 50'si veya 51 milyon rupi:** Chandra, *Tale of the Horse*, 18.

s. 311 **bu mahsulleri yetiştirecek:** Gommans, *Mughal Warfare*, 133.

s. 311 **Orta Asya'dan yoğun bir şekilde at ithal ediliyordu:** Ebu Fazl gururla "Orta Asya ve İran'dan araba üstüne araba geldiğini" bildirir: Ayn-ı Ekberî, 1:132.

s. 311 **her yıl 100 binden fazla at:** Manucci, *Storia do Mogor*, 2:390.

s. 311 **"Tüccarlar'ın Hanı":** Jahangir, *Tuzuk-i Jahangir*, 111.

s. 312 **kervancılar için dansçı kızlar ya da oğlanlar:** Chandra, *Tale of the Horse*, 35.

s. 312 **mala daha fazla güven duyma:** Abul Fazl, *Ain-i Akbari*, 1:133.

s. 312 **süvarilerindeki yerel atlar:** Chandra, *Tale of the Horse page*, 33.

s. 312 **"en iyileri olduğu söyleniyor":** Abul Fazl, *Ain-i Akbari*, 1:133.

s. 313 **saray ve ordu:** Choudhary, "Mughal and Late Mughal Equine Veterinary Literature," 59.

s. 313 **sadece egzersiz yoluyla yakılması:** Chandra, *Tale of the Horse*, 104.

s. 313 **insanlarda yemek borusu kanseri konusunda bir risk faktörü:** M. Nagabhushan and S. V. Bhide, "Nonmutagenicity of Curcumin and Its Antimutagenic Action Versus Chili and Capsaicin," *Nutrition and Cancer* 8, no. 3 (1986): 201–10.

s. 314 **"düşmana karşı zafer":** Monica Meadows, "The Horse: Conspicuous Consumption of Embodied Masculinity in South Asia, 1600–1850" (doktora tezi, University of Washington, 2014), 36. İlginç bir şekilde, at renkleri üzerine 11. yüzyıl polimatı Ömer Hayyam'a atfedilen bir risale de dâhil olmak üzere Orta Çağ

Farsça metinleri de vardı. Bkz. Azarnouche, "Miracles, oracles et augures," Spruyt and Poinsot, *Équidés* içinde, 247.

s. 304 **davranışları arasındaki bağlantı:** Jack Murphy and Sean Arkins, "Facial Hair Whorls (Trichoglyphs) and the Incidence of Motor Laterality in the Horse," *Behavioural Processes* 79, no. 1 (2008): 7–12.

s. 314 **bir okçu ya da silahşör için vurulması:** Meadows, "The Horse: Conspicuous Consumption," 35.

s. 314 **Tac Mahal'in mimarı olan Şah Cihan'ın birkaç atlı portresi:** Chandra, *Tale of the Horse*, 127.

s. 315 **kaslı at eti:** Bu resim Windsor Kalesi koleksiyonunda yer almaktadır, RCIN 1005025.

s. 316 **atlı sporlardan hoşlanıyordu:** Lally, "Empires and Equines," 98.

s. 316 **polo oynamanın yanı sıra:** Gulbadan Begum, *History of Hümayun*, 120.

s. 316 **tepeden tırnağa tül peçelerle örtülü:** Bkz. *The Akbarnama*, Chester Beatty Library, object 03.25.

s. 319 **atası Babür'ün Özbeklere kaptırdığı:** Gommans, *Mughal Warfare*, 179.

s. 319 **17. yüzyıl Babürlü ordusu:** Lieven, *In the Shadow of Gods*, 268.

s. 319 **Timur dönemine duyulan nostaljik özlem:** Eaton, *India in the Persianate Age*, 185.

s. 319 **Türki atlarını ithal etmek:** Abul Fazl der ki, "Eski zamanların bilgeleri Kabil ve Kandahar'ı, biri Türkistan'a diğeri İran'a açılan, Hindistan'ın ikiz kapıları olarak görüyorlardı. Bu otoyolların muhafazası Hindistan'ı yabancı istilacılardan korumuştur ve aynı şekilde yabancı seyahatler için de uygun kapılardır." Abul Fazl, *Ain-i Akbari*, çev. H. S. Jarrett (Royal Asiatic Society, 1891), 2:404.

s. 320 **"[Basra Körfezi'ndeki] Hürmüz'den Goa'ya":** Rui Manuel Loureiro, "Portuguese Involvement in the Sixteenth Century Horse Trade Through the Arabia Sea," içinde Fragner vd., *Pferde in Asien*, 137–43. Hindistan genel valisi Afonso de Albuquerque, bu ticarette para kazanmanın çok kolay olduğunu itiraf eder: *"O trato dos cavalos é um ganho desordenado, porque se ganha*

trezentos por cento, e quatrocentos por cento, e quinhentos por cento d'Ormuz e da costa d'Arábia a Goa afora os direitos que pagam os cavalos na Índia" ("At ticareti çılgın kârlar getiren bir iştir, çünkü Hürmüz ile Arap Kıyısı ve Goa arasında, Hindistan'daki atların vergilerini ödedikten sonra yüzde 300, yüzde 400, yüzde 500 kâr elde edilir.") Henrique Lopes de Mendonça e Raimundo António Bulhão Pato, eds., *Cartas de Afonso de Albuquerque e documentos que as elucidam* [Afonso de Albuquerque'nin yazışmaları ve açıklayıcı belgeler] (Lisbon: Academia das Ciências de Lisboa, 1884–1935), 1:410.

s. 320 **"Dekkan'ın [Güney Hindistan] tamamını":** Loureriro, "Portuguese Involvement," 139.

s. 321 **Arap gemileri sadece 70 at taşıyabilirken:** Al-Salimi, Abdul Rahman, and Eric Staples, Reflections of a Muslim-Portuguese Maritime World in a Sixteenth-Century Portuguese Source," *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* içinde (Archaeopress, 2015), 322.

s. 322 **Tıpkı Rajputlar gibi:** Bkz. Chandra, *Tale of the Horse*, 85, and Eaton, *India in the Persianate Age*, 198.

s. 323 **Babürlüleri yağmalamak için:** Chandra, *Tale of the Horse*, 86.

s. 323 **"benim ülkem":** Sözlü Marathi geleneği.

s. 323 ***bu geleneksel siyasi sorun kaynağından:*** Gommans, "Warhorse and Post-Nomadic Empire," 10.

s. 323 **iç isyana karşı en iyi sigorta:** Eaton, *India in the Persianate Age*, 203.

s. 325 **işgalcilere karşı gecikmiş İran direnişini harekete geçirmek:** Giorgio Rota, "In a League of Its Own? Nader Shah and His Empire," in *Short-Term Empire*, ed. Robert Rollinger, Julian Degen, and Michael Gehler (Wiesbaden: Springer, 2020), 215–18.

s. 325 **onlara at sağlamak için hazinesini tüketmişti:** Michael Axworthy, "The Army of Nader Shah," *Iranian Studies* 40, no. 5 (Dec 2007): 644.

s. 325 **sonu gelmeyen seferlere:** Rota, "In a League of Its Own," in Rollinger, Degen, and Gehler, *Short-Term Empire*, 220.

s. 326 **bir elçiyle birlikte Pekin'e:** Angela Schottenhammer, "Horses in Late Imperial China and Maritime East Asia: An Introduction

into Trade, Distribution, and Other Aspects (c. Sixteenth to Eighteenth Centuries)," in Fragner vd., *Pferde in Asien*, 12.

Bölüm 10: İmparatorluklar Geri Dönüyor

s. 327 **imparatorun en sevdiği atlar:** Schottenhammer, "Horses in Late Imperial China," in Fragner vd., *Pferde in Asien*, 4 ve 16.

s. 327 **yemeğini yerken berbat sesler çıkaran:** Lin Shih Hsuan, 玉質純素。隱有青文 [Purejade, hidden purity], *National Palace Museum Monthly of Chinese Art* 391 (Ekim 2015).

s. 328 **bozkırın yüce hükümdarı:** Ayrıca bkz. Hou Ching-Lang and Michèle Pirazzoli, "Les chasses d'automne de l'empereur Qianlong à Mulan," *T'oung Pao*, 2nd ser., 65 nos. 1–3 (1979): 40.

s. 328 **hem Cennetin Oğlu hem de yüce handı:** Schottenhammer, "Horses in Late Imperial China," Fragner vd., *Pferde in Asien* içinde, 5.

s. 328 **imparatorluk koleksiyonundaki paha biçilmez antik eserler:** Bkz. Taipei'deki Ulusal Saray Müzesi'nde bulunan eşyalar üzerindeki notları. "Tien-lu-lin-lang Library: The Ch'ien-Lung Emperor's Treasures of Rare Books, Exhibition" (1 Aralık, 2007, 30 Mayıs'a 2008'e kadar.)

s. 329 **hayatta kalmak için günde iki kâse kısrat sütü:** David A. Bello, "Relieving Mongols of Their Pastoral Identity: Disaster Management on the Eighteenth-Century Qing China Steppe," *Environmental History* 19, no. 3 (July 2014): 489–90.

s. 329 **bu cömertliğin bedelini ödemek için Çin kaynaklarını seferber etmiş:** Bello, "Relieving Mongols," 481.

s. 330 **onursal Çin ünvanları almışlar:** Seonmin Kim, *Ginseng and Borderlands* (Oakland: University of California Press, 2017), 26–27.

s. 331 **ve Mançu halkı:** Mark C. Elliott, *The Manchu Way* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2001), 47.

s. 331 **iki halk arasında sıkı bir eşitlik:** Pamela Kyle Crossley, "The Conquest Elite of the Ch'ing Empire," in *The Cambridge History of China*, cilt. 9, bölüm 1, The Ch'ing Dynasty to 1800, ed. Willard J. Peterson (Cambridge: Cambridge University Press, 2002) 9:318.

s. 332 **sonsuza kadar her yıl 9 beyaz hayvan:** Evariste Régis Huc, *Travels in Tartary, Thibet, and China: During the Years 1844–5–6*, çev. William Hazlitt (Londra: Office of the National Illustrated Library, 1852), 241; Veronika Veit, *Moğolların beyaz atları sihirli* olarak gördüklerine dikkat çekmektedir; bkz. "The Mongols and Their Magic Horses", Fragner vd., *Pferde in Asien*, 102.

s. 332 **dünyanın en büyük ordusu:** Yingcong Dai, "Qing Military Institutions and Their Effects on Government, Economy, and Society, 1640–1800," *Journal of Chinese History* 1, no. 2 (2017): 329–30.

s. 332 **imparatorluk sürülerini yönetmek için:** Schottenhammer, "Horses in Late Imperial China," in Fragner ve diğerleri. Pferde in Asien, 25.

s. 333 **12 bin kısrak:** Schottenhammer, "Horses in Late Imperial China," Fragner ve arkadaşları, *Pferde in Asien* içinde, 6. Cizvit kâşif Evariste Huc sayıları biraz daha farklı bildirmiştir: Her biri 1.200 attan oluşan 360 sürü. Huc, *Travels in Tartary*, 46.

s. 333 **devlet at alımları sırasında:** Schottenhammer, "Horses in Late Imperial China," in Fragner vd., *Pferde in Asien*, 12.

s. 334 **modern toplar:** Nicola Di Cosmo, "The Extension of Ch'ing Rule over Mongolia, Sinkiang, and Tibet, 1636–1800," in *The Cambridge History of China*, cilt. 9, bölüm 2, *The Ch'ing Dynasty to 1800*, ed. Willard J. Peterson (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 9:126. 250

s. 334 **varoluşsal bir tehdit:** Schottenhammer, "Horses in Late Imperial China," in Fragner vd., *Pferde in Asien*, 7.

s. 335 **neredeyse tüm orduyu ve atlarını:** Thomas Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China*, 221 B.C. to A.D. 1757 (Cambridge: Blackwell, 1989), 56.

s. 338 **Tarım Havzası'ndaki uzak vaha Hami:** Peter C. Perdue, "Military Mobilization in Seventeenth and Eighteenth-Century China, Russia, and Mongolia," Modern Asian Studies 30, no. 4 (1996): 777–78.

s. 338 **stratejik depoları yoktu:** Perdue, "Military Mobilization," 779.

s. 338 **Moskova'yı ele geçirdiğinde artık süvarisi kalmamıştı:** Dominic Lieven, "Mobilizing Russian Horsepower in 1812," History

96, no. 322 (2011): 152; see also Dominic Lieven, Russia Against Napoleon (Londra: Allen Lane, 2009), 252.

s. 338 **"bana seyis olarak hizmet edecekler":** Qianlong on dördüncü şiiri, 平定回部獻俘. [İsyanı bastıran ordu, esirlerini takdim ederek geri döner] bkz. Paul Peliot, "Les conquêtes de l'empereur de la Chine," *T'oung Pao*, 2nd ser., 20 nos. 3–4 (Ağustos 1920–Ağustos 1921): 261.

s. 339 **öldüğü düşünülüyor:** Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, 2:191.

s. 340 **tarif edilemez nitelikteydi:** Avrupa bu savaşlara büyük ilgi gösterdi; bkz. "Monument de la conquête des Eleuths [Oirats]," *Mémoires concernant l'histoire, les sciences, les arts, les moeurs, les usages, &c. des chinois* (Paris: Nyon 1776–91).

s. 340 **şimdi Louvre Müzesi'nde:** Pascal Torres-Guardiola, "À la gloire de l'Empire de Chine," *Grande Galerie: Le journal du Louvre 7* (Mart–Mayıs 2009): 24–25.

s. 343 **Timur'la yapılan savaşlar da dahil:** Yazdi, *Zafername*, 1:331.

s. 343 **ve diğer bozkır ürünleri:** Mikhail Khodarkovsky, *Russia's Steppe Frontier* (Bloomington: Indiana University Press, 2002), 27.

s 344 **"50, 60 hatta 100 rubleye kadar":** Capitaine [Jacques] Margeret, *Estat de l'empire de Russie et grand duché de moscovie* (Paris: Poitier, 1855), 56–57.

s. 344 **ticaretin iki kat fazla olduğunu tahmin ediyordu:** Giles Fletcher, *Of the Rus Commonwealth* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1966), 97; ayrıca bkz. Margeret, *Estat de l'empire*, 36.

s. 345 **atların satışı ve damgalanması üzerinden:** Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, 2:87.

s. 345 **20 bini aşkın müttefik Tatar süvarisi:** Margeret, *Estat de l'empire*, 50.

s. 345 **her ağıldan dört atlık bir vergi:** Khodarkovsky, *Russia's Steppe Frontier*, 26.

s. 345 **kendi özel geliri için:** Fletcher, *Of the Rus Commonwealth*, 41.

s. 345 **"halkım mahvolur":** Khodarkovsky, *Russia's Steppe Frontier*, 26.

s. 346 **Tatarlar gibi yaya olarak hareket etmezdi:** Sigismund von Herberstein, *Notes upon Russia*, çev. R. H. Major (Londra: Hakluyt Society 1852), 108.

s. 346 **sol ve sağ kanatlara bölünmüş:** Margeret, *Estat de l'empire*, 43; ayrıca bkz. Diane L. Smith, "Muscovite Logistics, 1462–1598," *Slavonic and East European Review* (1993): 37.

s. 346 **çalınan davulun ritmiyle:** Fletcher, *Of the Rus Commonwealth*, 77.

s. 346 **bozkırda birbirleriyle çarpışıyordu:** Smith, "Muscovite Logistics," 38.

s. 346 **Tatar rakiplerinin görünüm ve hissiyatı:** "Nalsız ve çok hafif dizginleri olan küçük iğdiş edilmiş atları vardır ve eyerleri, herhangi bir engelle karşılaşmadan herhangi bir yöne dönebilecekleri ve yay çekebilecekleri şekilde ayarlanmıştır. At sırtında ayaklarını o kadar yukarı çekmiş olarak otururlar ki, bir mızrak ya da cirit darbesinden daha fazla dayanamazlar. Çok azı mahmuz kullanır, ama çoğu kırbaç kullanır; bu kırbaç her zaman sağ elin küçük parmağından sarkar, böylece onu tutabilir ve ihtiyaç duydukları sıklıkta kullanabilirler." (Herberstein, *Notes upon Russia*, 96).

s. 347 **inci ve zümrütlerle süslenmiş:** João Carvalho Dias, ed., Os czares e o Oriente, sergi kataloğu, 28 Şubat –18 Mayıs, 2014 (Lisbon: Museu Calouste Gulbenkian, 2014).

s. 347 **bozkır atlılarına karşı kazandığı zaferler:** Jerome Horsey'in ziyareti konusunda Alexander Litvochenko'nun 1875 tarihli, *Korkunç İvan Hazinelerini İngiliz Büyükelçi Horsey'e Gösteriyor*, adlı tablosuna bakınız. Mikhailovsky Sarayı, St. Petersburg. Margeret ayrıca *Estat de l'empire*, 37'de Kremlin hazinelerini anlatmaktadır.

s. 348 **Cengiz soyundan gelmesi:** Donald Ostrowski, "Simeon Bekbulatovich's Remarkable Career as Tatar Khan, Grand Prince of Rus', and Monastic Elder," *Russian History* 39, no. 3 (2012): 272.

s. 349 **bu ünvanla birlikte imparatorluğu da ele geçirmişti:** Charles J. Halperin, "Ivan IV and Chinggis Khan," *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 4 (2003): 497.

s. 349 **Ruslara korku salıyorlardı:** Smith, "Moscovite Logistics," 42.

s. 349 **Tatarların at gücüne erişemedi:** Margeret, *Estat de l'empire*, 47.

s. 350 **herhangi bir etnik kökenden maceracıları ve haydutları:** Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, 2:63.

Ayrıca bkz. Lee, *Qazaqlïq*, 23 ve 59: "Vakanüvisler de Ukraynaca *kozak* kelimesini çeşitli anlamlarda kullanmaya başladılar ve bu da muhtemelen terimin çağdaş Tatar kullanımını yansıtıyordu. Jan Dlugosz, 1469'da Polonya'ya yapılan Tatar akını hakkında yazarken, Tatar ordusunun 'kendi dillerinde *kozak* dedikleri kaçaklardan, sürgünlerden ve soyguncılardan toplandığını' belirtmiştir (*exercitus ex fugitivis, predonibus et exulibus, quos sua lingua Kozakos appellant*)" (43).

s. 350 **kafalarını kesip eyerlerine bağlamaları:** Lee, *Qazaqlïq*, 84. Türk göçebelerin Ukrayna Kazakları üzerindeki kültürel etkisi hakkında bkz. J. Kočubej, "Les éléments orientaux dans la culture et dans la vie quotidienne des cosaques ukrainiens," in *Les Cosaques de l'Ukraine: Rôle historique, représentations littéraires et artistiques*, ed. Michel Cadot ve Emile Kruba (Paris: Presses de la Sorbonne Nouvelle, 1995), 117–24, and Omeljan Pritsak, "Das erste türkisch-ukrainische Bündniss (1648)," *Oriens* 6 (1953): 266–98.

s. 351 **50 bin at daha:** Halil İnalcık, "The Khan and the Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate Under Sahib Giray I," *Harvard Ukrainian Studies*, vols. 3–4, part 1 (1979–80): 463.

s. 351 **komşularının saygısını kazanmaya:** Roy, *Military Transition in Early Modern Asia*, 46–47. Atlarını ihraç etme konusunda bkz. *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, 2:278.

s. 351 **onlara karşı sık sık baskınlar düzenleyen:** İnalcık, "The Khan and the Tribal Aristocracy," 463.

s. 351 **kendi hanlarının kontrolüne içerlediler:** İnalcık, "The Khan and the Tribal Aristocracy," 449.

s. 351 **muhalif klan üyelerine sübvansiyonlar ya da rüşvetler:** Christian Noack, "The Western Steppe: The Volga-Ural Region, Siberia and the Crimea Under Russian Rule," içinde *The Cambridge History of Inner Asia*, ed. Nicola Di Cosmo, Allen J. Frank, and Peter B. Golden (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 2:318.

s. 351 **bugünkü Ukrayna'nın:** Austėja Braisünaitė, "Stud Farm of the Grand Duke of Lithuania: Traditions and the Importance of the Horse in Warfare and Messenger Service 14–16 Century," in *Las*

caballerizas reales y el mundo del caballo, ed. Juan Aranda Doncel and José Martínez Millán (Cordoba: Instituto Universitario "La Corte en Europa" y Córdoba Ecuestre, 2016)

s. 352 **bölgenin esas vârislerinin döndüğü kisvesiyle:** Janusz Maciejewski, "Sarmatyzm jako formacja kulturowa: Geneza i główne cechy wyodrębniające" [Kültürel bir fenomen olarak *Sarmatizm: Doğuşu ve ayırt edici özellikleri*], içinde *Teksty: Teoria literatury, krytyka, interpretacja* 4 [Metinler: Edebiyat teorisi, eleştiri ve yorumlama] 4, no. 16 (1974): 13–42. Bu Polonyalılar, İskit ulusunun batıdaki bir kolu olan eski Sarmatlar ile kendileri arasında akrabalıklar aradılar.

s. 352 **bozkırın kontrolü:** Noack, "The Western Steppe," in Di Cosmo, Frank, and Golden, *The Cambridge History of Inner Asia*, 2:318.

s. 352 **sayıları hiçbir zaman yarım milyonu geçmeyen:** Our World Data. "Крымское ханство" [Kırım Hanlığı], Большая Российская Энциклопедия [The great Russian encyclopedia]; https://old.bigenc.ru . Rusya nüfus artışı konusunda bkz. Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, 2:217.

s. 353 **toprağa aç çiftçiler:** Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, 2:163.

s. 355 **Hayallerinin karşısında Kazak orduları vardı:** Gulbanu Bolatovna Izbassarova, "On the Character of Mutual Relations of the Kazakhs and Bashkirs in 18th Century," *Oriente Moderno*, new ser., 96, no. 1 (2016): 158.

s. 355 **hem Moskova'nın hem de Pekin'in:** Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire*, 30.

s. 355 **Kalmukların otlakları:** Michael Khodarkovsky, "Russian Peasant and Kalmyk Nomad: A Tragic Encounter in the Middle of the Eighteenth Century," *Russian History* 15, no. 1 (1988): 46.

s. 355 **Rusya'nın bozkır hegemonyasına yönelik bir tehdit daha ortadan kalmış oldu:** Bu olay Avrupa'da büyük ilgi gördü. Thomas De Quincey konuya ilişkin bir broşür yayımladı: "The Revolt of the Tartars," *Blackwood's Edinburgh Magazine* 42 (Temmuz–Aralık 1837): 89.

s. 356 **atalarının bozkırlarının kuraklığı:** Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, 2:274.

Bölüm 11: Büyük Oyun

s. 357 **sayıları 200 bine varan:** Jagjeet Lally, "Beyond 'Tribal Breakout': Afghans in the History of Empire, ca. 1747–1818," *Journal of World History* 29, no. 3 (Eylül 2018): 378.

s. 357 **bir güç kaynağı olarak:** Chandra, *Tale of the Horse*, 88.
"sürekli egzersizle daha da güçlendirildi": James Baillie Fraser, *Military Memoirs of Lt. Colonel James Skinner* (Londra: Edler & Smith, 1851), 1:10.

s. 358 **öldürmeyip hayatının sonuna kadar sakat:** Fraser, *Military Memoirs of Lt. Colonel James Skinner*, 1:17. Bu anekdot, Phillott'un Rangin'in *Farasname* ya da *The Book of the Horse* adlı eserinin çevirisinde de anlatılmaktadır (Londra: Bernard Quaritch, 1911), 11. Rudyard Kipling'in *Poems: Inclusive Edition* içindeki "With Scindia to Delhi" adlı şiirinde de geçer, (Garden City, NY: Doubleday, 1921), 28.

s. 359 **"her zaman gururla şarkılarını söylerler":** Ratan Singh Bhangu, *Pracheen Panth Prakash*, çev. Kulwant Singh (Chandigarh: Institute of Sih Studies, 2010) 2:xxv.

s. 359 **sadece geçim derdiyle savaşıyorlardı:** Fraser, *Military Memoirs of Lt. Colonel James Skinner*, 1:85.

s. 359 **ayrım gözetmeksizin herkesi yağmaladı:** Fraser, *Military Memoirs of Lt. Colonel James Skinner* 2:69.

s. 359 **kan kırmızısı kınayla parlak bir şekilde boyanmış:** Victoria ve Albert Müzesi, envanter no. IS.143–1952.

s. 360 **dönemin bitmek bilmeyen savaşlarını:** Robert Greville, *The Provincial and Revenue Establishments of Tipoo Sultaun and of Mohamedan and British Conquerors in Hindustan* (Londra:Faulder, 1795), I:56.

s. 360 **yeni Hint at güçleri:** Shahamat Ali, *The Sikhs and Afghans* (Londra: Murray, 1847), 24.

s. 361 **"topçuların işe yaradığını":** William Moorcroft and George Trebeck, *Travels in the Himalayan Provinces of Hindustan and the Panjab* (Londra: John Murray, 1841), 1:98.

s. 361 **atın adını, soyunu ve puanını:** Burnes, *Travels into Bokhara*, 1:108.

s. 361 **süvarileri için harcadıklarının:** Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire*, 87.

s. 361 **savaşan süvari orduları:** Gommans, "Warhorse and Post-Nomadic Empire," 5.

s. 363 **atlıların hem maliyetinden hem de siyasi etkisinden:** A. T. Yarwood, *Waler: Australian Horses Abroad* (Melbourne: Melbourne University Press, 1989), 26.

s. 363 **Babürlülere karşı kullandıkları:** G. J. Bryant, "The Cavalry Problem in the Early British Indian Army, 1750–1785," *War in History* 2, no. 1 (1995): 2.

s. 363 **ortak düşmanlarına karşı ortak bir cephe oluşturmayı başaramadılar:** William Dalrymple, *The Anarchy* (Londra: Bloomsbury, 2019), 257.

s. 364 **paralı süvari birlikleri topladılar:** Bryant, "Cavalry Problem," 3.

s. 364 **soyadını Farsça "Sikander" yani İskender'den alıyorlardı:** Fraser, *Military Memoirs of Lt. Colonel James Skinner*, 2:258.

s. 364 **"Timur'un Moğol fatihlerinin torunları":** Edward Archer, *Tours in Upper India and in Parts of the Himalaya Mountains*, 1:375.

s. 364 **düşmanlarına üstün geldi:** Lepel Griffin, *Ranjit Singh* (Oxford: Clarendon,1905), 14. İmparatorluğun bu yüksek rütbeli yöneticisi, Britanya İmparatorluğu'nun hileyle ya da zorla kazanıldığını gözlemlemiştir.

s. 365 **1819'da ise 30 bine:** Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire*, 85.

s. 365 **barıştan kâr payı elde etme:** Bryant, "Cavalry Problem," 4. Bu savaşların İngilizler üzerindeki etkisi için bkz. *The Anarchy*, 389.

s. 365 **Ranjit Singh'in 30 bin kişilik süvarisi:** Lally, "Empires and Equines," 97. Lally, 18 yüzyılın alt kıtada bir piyade devrimine yol açtığını söyleyen düşünce ekolünün aksine, süvarilerin siyasi gücün ana kaynağı olmaya devam ettiğine işaret etmektedir. Hint süvarilerinin düşüşü, Hindistan'daki talep azalmasından ziyade Orta Asya'daki arz sıkıntısını yansıtmaktadır.

s. 365 **"süvarilerden elde edecekleri":** G. J. Alder, "The Origins of 'the Pusa Experiment': The East India Company and Horse-Breeding in Bengal, 1793–1808," alıntıyla *Bengal Past and Present: The Journal of the Calcutta Historical Society* 98 (1979): 28.

s. 366 **"Britanya Hindistan'ına yönelik barbar saldırılarına":** G. J. Alder, "Standing Alone: William Moorcroft Plays the Great Game, 1808–1825," *International History Review* 2, no. 2 (1980): 193.

s. 366 **zengin alt kıta üzerinde:** Fernand Hue, *Les Russes et les Anglais dans l'Afghanistan* (Paris: E. Dentu, 1885). Ayrıca bkz. H. Sutherland Edwards, *Russian Projects Against India from the Czar Peter to General Skobeleff* (Londra: Remington, 1885), 285.

s. 366 **bu tehditleri ciddiye aldı:** Bkz. Burnes, *Travels into Bokhara*, 2:26: "Tarih bize birçok ordunun bu çölde savaştığını ve bu çölü geçtiğini söyler, ancak bunlar hızlı hareket edebilen hafif süvari ordularından oluşuyordu. Hafif atlar böyle bir çölü bölük bölük ve ayrı ayrı yollardan geçebilir, çünkü Merv'e giden yüksek yolun yanı sıra hem doğuya hem de batıya giden bir yol vardır. Suyun kara yüzeyinin on metre derininden aktığı yerlerde bile enerjik bir komutan isteklerine çözümler üretebilir, zira Orgunje Han'ın Murgap kıyıları boyunca ilerlediği sefer bize bunun bir örneğini gösterir."

s. 366 **1839'da Ceyhun'a başarısız bir sefer:** Alexander Morrison, "The Russian Conquest of Central Asia and the Myth of the 'Great Game' " (webinar, Royal Society for Asian Affairs, 1 Temmuz, 2020). On dokuzuncu yüzyılın başlarında Rus üst düzey yetkililerin kendilerini sıklıkla Fransızca ifade ettiklerini, çünkü tüm meslektaşlarının Rusçayı düzgün bir şekilde okuyup yazamadıklarını unutmayın.

s. 367 **İngiliz hayvanlarından:** Basra Körfezi'nden yapılan taşımacılıkta at başına 588 rupi ödendi. Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire*, 85.

s. 367 **"operasyonlarına çok iyi adapte olmuş":** Champagné quoted in Alder, "Standing Alone," 178.

s. 367 **"neredeyse tamamen geçimlerini sağladıkları":** Based on National Archives of India, New Delhi, Military Department Proceedings, 14 Haziran, 1814, no. 76, "Report E. Wyatt," fols. 75r-83r. Quoted in Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire*, 92. Wyatt'ın İran'dan da at temin ettiği, Basra Körfezi'ndeki Buşire'de ikamet eden İngilizlere yazdığı özenle kaleme alınmış mektuptan anlaşılmaktadır: https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100040046184.0x000064.

s. 368 **"kesin katlık gününün geleceğinden":** Moorcroft alıntısı Alder'da, "Standing Alone," 178.

s. 368 tüccarlardan iyi bir savaş atı satın almak: Garry Alder, *Beyond Bokhara: The Life of William Moorcroft, Asian Explorer and Pioneer Veterinary Surgeon, 1767–1825* (Londra: Century, 1985), 103–05; ayrıca bkz. Saurabh Mishra, "The Economics of Reproduction: Horse-Breeding in Early Colonial India, 1790–1840," *Modern Asian Studies* 46, no. 5 (2012). 400 rupi karşılığında bakınız Lally, *Introduction to Gommans, The Rise of the Indo-Afghan Empire*, xxix.

s. 369 Buhara 19. yüzyıl boyunca gelişti: Jagjeet Lally, "Beyond 'Tribal Breakout,' 393, ve Lally, Gommans'a giriş, *The Rise of the Indo-Afghan Empire*, xxvii. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında İran'ın nüfusu 7 milyon, Afganistan'ın nüfusu 4 milyon iken Buhara'nın nüfusu 3 milyondu. Bkz. https://www.statista.com/statistics/1066934/population-iran-historical/ve https://www.statista.com /statistics/1066644/total-population-afghanistan-1813-2020/. Ayrıca bkz. Scott Levi, "India, Russia and the Eighteenth-Century Transformation of the Central Asian Caravan Trade," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 42, no. 4 (1999): 522. Levi'ye göre Orta Asya'da *kentsel* gerileme vardı ama *ekonomik* gerileme yoktu. Örneğin Afganistan'daki Belh harabeye dönerken, bu antik kentin etrafındaki tarım arazileri daha kârlı olan at yetiştiriciliğine verildi.

s. 369 Hindistan'dan uzaklaştıran: Lally; Gommans'a giriş, *The Rise of the Indo-Afghan Empire*, xxvii.

s. 370 1000 ila 3000 rupi harcamaya: [Mir Izzatullah Khan], *Travels in Central Asia by Meer Izzut-ollah in the Years 1812–1813*, çev. Captain Henderson (Calcutta: Foreign Department Press, 1872), 58.

s. 370 Belh'ten (bugünkü Mezarı Şerif): Mir Izzatullah, *Travels in Central Asia*, 62.

s. 371 bunların en iyilerini hediye olarak: Moorcroft ve Trebeck, *Travels*, 1:100.

s. 371 Afgan Veziri kları: G. T. Vigne, *A Personal Narrative of Ghuzni Kabul and Afghanistan* (Londra: Routledge, 1843), 82.

s. 372 "1000 rupiye satılabilirdi": Moorcroft and Trebeck, *Travels*, 1:343.

s. 372 **20 bin kişilik Afgan süvarilerinin:** Mishra, "Economics of Reproduction," 1122.

s. 372 **ilkbahara kusursuz bir kondisyonda:** Moorcroft ve Trebeck, *Travels*, 2:383.

s. 373 **pazara at akışı:** "Mr. Moorcroft," *Asiatic Journal*, 714. Moorcroft bu açıklamayı, Çinli ve Rus alıcıların ticaret sisteminin üzerindeki yapısal etkisi yerine, arzda meydana gelen sadece geçici bir azalma olarak kabul ederdi.

s. 373 **"başladığı noktaya geri döner":** Günlük kayıtlarının "MSS. Eur.D. 254-Buhara ve Buhara'dan Dönüş" başlığı altında listelendiği British Library'deki Moorcroft arşivi, Janet Rizvi ve Dan Jantzen tarafından dijital ortama aktarılmıştır.

s. 374 **Rusya'nın İndus'a doğru ilerlemesi:** Devendra Kaushik, "British Designs in Central Asia in the Nineteenth Century," *Proceedings of the Indian History Congress*, cilt. 29, bölüm II (1967): 242.

s. 374 **Büyük Oyun'un açılış raundu:** Peter Hopkirk, *The Great Game* (Londra: John Murray, 1990). Hopkirk, Moorcroft'un keşif gezisine iki bölüm ayırmıştır.

s. 374 **kayda değer bir derin su deniz kuvveti olmaması:** Chung Yam Po, "Conceptualizing the Blue Frontier: The Great Qing and the Maritime World in the Long Eighteenth Century" (doktora tezi, Heidelberg Universität, 2015). Po, 19. yüzyıl ortalarında Çin'in 100 bin kişilik bir donanmaya sahip olduğunu, ancak bunun bir nehir donanması olduğunu, mavi su donanması olmadığını ve bu nedenle Avrupalıların zırhlı gambotlarına karşı pek savunma değeri taşımadığını belirtmektedir.

s. 375 **aslında sayıları 30 bindi:** *Expédition des armées françaises en Chine, 1857–1860* (Paris: Librairie des Villes et des Campagnes, 1874), xx.

s. 376 **Sincan'a Kazak akınları:** Peter Waldron, "Przheval'skii, Asia and Empire," *Slavonic and East European Review* 88, nos. 1–2 (Ocak–Nisan 2010): 321–22; Bu makale, vahşi ata adını veren kaşif Nikolai Przevalski'nin emperyalist hırslarını detaylandırmaktadır.

s. 376 **Rusları Yakub Bey'in rejimini tanımaktan vazgeçirdi:** Demetrius Charles Boulger, *The Life of Yakub Beg* (Londra: W. H. Allen, 1878), 247.

s. 376 **sancakbeylerine karşı sonucu belirsiz savaş:** S.C.M. Paine, *Imperial Rivals* (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1996), 119–20.

s. 376 **bazı yıllar 1500:** Lally, introduction to Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire*, xxix.

s. 377 **"yeni seyisler alan":** Rudyard Kipling, *Kim* (Project Gutenberg e-book, 2000), 36.

s. 377 **"Ötelerin Ötesi":** Kipling, *Kim*, 46.

s. 378 **"eski paltoya üşüşmüş pireler gibi":** Kipling, *Kim*, 50.

s. 378 **işlemi tamamlamak:** Davidson, *Diary of Travels*, 94.

s. 378 **"varlıklı yerliden kolayca elde edebileceği":** John Pelling Pigott, *A Treatise on the Horses of India* (Calcutta: James White, 1794), x.

s. 378 **mallarını İngiliz müşterilerine:** Mishra, "Economics of Reproduction," 1119.

s. 378 **piyasa fiyatlarını takip:** Phillott, *Farasnama*, 43–44.

s. 378 **Mahbub Ali gibi güvenilir bir tüccar:** Kipling'in Mahbub Ali'yi, o zamanlar da şimdi olduğu gibi Doğu Afganistan sınırında yaşayan güçlü bir halk olan Süleyman Khel klanından biri olarak düşünmesi tesadüf değildir. Hem 2014-21 yılları arasında Afganistan'ın cumhurbaşkanı hem de Taliban'ın lider kadrosu Süleyman Khel'den geliyordu. Kipling aslında karakterini, 1886 ve 1887 yıllarında Lahor'da çalışan bir muhabirken genç yazarla arkadaş olan gerçek bir Afgan at tüccarından esinlenerek yaratmıştı. Gerçek Mahbub Ali ne zaman kervan seferlerinden birinden dönse Kipling'i çağırır ve ona Hayber Geçidi'nin ötesinde dönen entrikaların hikâyelerini anlatırdı. Mahbub Ali'nin babası Kabil'de bir at tüccarıydı ama Birinci İngiliz-Afgan Savaşı sırasında İngiliz tarafını desteklemiş ve İngiliz yenilgisinin ardından ailesiyle birlikte ülkeden kaçmak zorunda kalmıştı. Daha sonra da ailecek Lahor'da yerleştiler. Bkz. Omar S. K. Tarin, "My Quest for Mahbub Ali," Kipling *Society Journal* 82, no. 3 (26 Nisan 2008), ve Peter Hopkirk, *The Quest for Kim* (Londra: John Murray, 1996).

s. 379 eski zamanların kalıntıları olarak algıladıkları: Mishra, "Economics of Reproduction," 1127.

s. 379 ve bazen onları bastırmaya çalışıyordu: Lally, Gommans'a Giriş, *The Rise of the Indo-Afghan Empire*, xlviii.

s. 379 at ticaretini Hindistan'a yüksek bir mevkiye: Jagjeet Lally, "Beyond 'Tribal Breakout,'" 376.

s. 379 bir Orta Asya ordusunun Hindistan'ı nasıl fethedebileceğini: Ivanin, О военном искусстве [On the art of war], 237.

s. 379 "Benares'teki Rus sancaklarının huzurunda operayonları son bulabilir": *Russian Monthly Historical Review* (Aralık 1883), sayısında yayınlandı, alıntı Edwards, *Russian Projects Against India*, 281.

s. 380 büyük ölçüde köleleştirilmiş işçiler: N. M. Mouraviev, *Voyage en Turcomanie*, 115.

s. 380 Fergana'nın kan terleyen atları: Ferret, *Des chevaux*, 224.

s. 381 "özel olarak ince ve parlak donları": Arminius Vámbéry, *Travels in Central Asia* (Londra: John Murray, 1864), 422.

s. 381 "eyer vurulduğunda iyi iş çıkarırlar": "*Onlar saf çöl hayvanlarıdır. Teke atları asaletleri, güzel hatları, orantılı vücutları ve mükemmel uzuvlarıyla ayırt edilirler; sert, oldukça büyük (1.5 metre ve 13-18 cm uzunluğunda) ve eyer altında çok iyi çalışırlar. Bu hayvanların gençlik döneminde yetersiz beslenme ve bir yaşından itibaren ehlileştirilmeleri nedeniyle kaynaklanan kusurları vardır: sığ bir göğüs ve biraz düz bir kuyruk. Doğru bir beslenme ve eğitim ile bu kusurlar ortadan kalkar.*"; alıntı Ferret, "Des chevaux," 225.

s. 381 rakip binicileri yere düşürmeye: Araz Imamov, Kişisel iletişim. Araz Bey, Azerbaycan Ahal-Teke Derneği'nin başkanıdır.

s. 382 Hindistan süvarilerine daha üstün binekler: Ferret, "Des chevaux," 226. Ayrıca bkz. British intentions to procure Turkmen horses: Valentine Baker, *Clouds in the East* (Londra: Clowes, 1876), 366.

s. 382 Ceyhun'da ortaya çıkmalarını büyük olasılıkla: Aslında pek çok İngiliz gizli görevi vardı ve bunlardan bazıları, tıpkı *Görevimiz Tehlike* filmi görevlerinde olduğu gibi, ortaya çıkarıldıklarında Hindistan Ofisi tarafından reddedildi. Kaushik, "British Designs," 241.

s. 382 Rus askeri kurumunu bu zaferi meşrulaştırmaya zorladı: Bölgelerden elde edilen gelir 1868-1878 yılları arasında 32 milyon rubleye ulaşırken, yeni bölgeleri işletmenin maliyeti 99 milyondu; bkz. Paine, Imperial Rivals, 115.

s. 383 "sonsuz bozkırlarla buna bolca sahip": alıntı Ferret, "Des chevaux," 219.

Bölüm 12: Marş, Tırıs, Dörtnal, Hücum

s. 386 bir Rus yetiştiricilik uzmanı: G . Krivcov, "Туркестанская выставка плодов и овощей, коневодство в Кульдже / Exposition de fruits et de légumes du Turkestan, l'élevage du cheval à Kouldja" [Türkistan meyve ve sebzelerinin sergilenmesi, Kul'ja'da at yetiştiriciliği], Всемирная иллюстрация, Туркестанский сборник [International illustrated, Turkestan collection] 43 (1873): 241–42, alıntı Ferret, "Des chevaux," 235.

s. 386 Orta Asya'dan Avrupa'ya: Ferret, "Des chevaux," 214.

s. 386 Orta Asya atı batıya gönderildi: Ferret, "Des chevaux," 244.

s. 386 Vámbéry'nin deyimiyle: Vámbéry, *Travels*, 422.

s. 387 hastalıklara karşı daha az dirençli: Ferret, "Des chevaux," 215.

s. 387 açık bozkırdaki yüzde 50'ye kıyasla: Ferret, "Des chevaux," 215.

s. 387 sürüleri yönetmenin geleneksel yolu: Ferret, "Des chevaux," 215.

s. 387 Tatarların "düşük uygarlık seviyesi": Ferret, "Des chevaux," 216.

s. 388 bugün halen yaşadıkları İran'a: Ferret, "Des chevaux," 234.

s. 388 *"Süvarilerimiz için yeni bir binek kaynağı":* *Ferret, "Des chevaux,"* 213.

s. 389 karnının altında tüy olan bir atı uğursuz sayıyordu: Sa'adat Yar Khan Rangin, *The Farasnama-i Rangin*, or *The Book of the Horse*, çev. D. C. Phillott (Londra: Bernard Quaritch, 1911), 2–4 ve 8–9. Rangin incelemesi için Monica Meadows'un tezine bakınız: "At: Conspicuous Consumption of Embodied Masculinity in South Asia, 1600-1850," 93.

s. 389 ön ayakları da kısaydı: Lally, "Empires and Equines," 111.

s. 390 **gelip onlara hayran kalmaya:** Burnes, *Travels into Bokhara*, 1:108. Fayton atlarının hediye edilmesi birkaç yıl önce gerçekleştiğinden buradaki kronolojide bazı değişiklikler yaptım.

s. 390 **bilimsel bir yayında:** "Doğu Hindistan Kumpanyasının Kuzey Hindistan'daki Damızlıklarının Müfettişi Binbaşı Gwatkin"'in mektubu C. H. Smith'in *Natural History of Horses* (Calcutta: Asiatic Society, 1842) için tamamlayıcı olarak yayınlanmıştır.

s. 390 **ikinci grubun ağırlığı 90 kilo:** Yarwood, *Walers*, 69.

s. 390 **atın büyüklüğü çok da önemli değildi:** Yarwood, *Walers*, 70.

s. 390 **kendi bineklerini getiriyordu:** Yarwood, *Walers*, 65.

s. 392 **doğanın her zaman kazandığı:** Hallen'in makalesi Walter Gibley, *Horse Breeding in England and India, and Army Horses Abroad* (Londra: Vinton, 1906), 62'de yer almaktadır.

s. 392 **uzun süre susuz kalabilme:** Yarwood, *Walers*, 17.

s. 392 **rekabetçi fiyatlara sahip bir kaynak :** Amit Sarwal, "Australian Waler Horses in India," SBS Hindi,5 Mart, 2016; https://www.sbs.com.au/language/hindi/en/podcast-episode/australian-waler-horses-in-india/84esyglc0.

s. 392 **kişi başına 3000 rupiye yakın:** Yarwood, *Walers*, 86.

s. 393 **Cengiz Han'ın bu tür atlar üzerindeki başarısı:** Yarwood, *Walers*, 74–77.

s. 393 **doğanın yenilmez güç gösterisi:** Ferret, "Des chevaux," 222.

s. 393 **her zaman büyüklük meselesi vardı:** Ferret, "Des chevaux," 227.

s. 394 **"her birinin ancak kendi ülkesinde değeri vardı":** Kipling, *Kim*, 309.

s. 395 **büyük bir savaşa dönüşmesi:** Christopher M. Wyatt, "Change and Discontinuity: War and Afghanistan, 1904–1924," *Asian Affairs* 47, no. 3 (2016): 371.

s. 395 **Rus istilasına karşı koyabileceklerinden:** Wyatt, "Change and Discontinuity," 372.

s. 395 **Babürlü İmparatorluğu'nun mirası üzerinde hak iddia ederek:** Charles Tupper, Our Indian Protectorate (Londra: Longman, 1893), aktaran Thomas R Metcalf, "Ideologies of the Raj," Cambridge History of India (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 4:196.

s. 395 **girişini kaçırdı:** Yarwood, *Waters*, 7.

s. 396 **İngiliz birliklerinin bindiği:** Phillott, Rangin'e giriş, *Farasnamc-i*, s. xvii.

s. 397 **Mihraceye karşı sempati duyuyordu:** Charles W. Nuckolls, "The Durbar Incident," *Modern Asian Studies* 24, no. 3 (1990): 536–37.

s. 397 **"dünyanın en fakir halkı":** "Military Expenditure of the Indian Empire," *Hansard Commons Debate* (26 Şubat, 1903), sayı. 118, sütun. 977–96.

s. 397 **"son derece olanaksız":** Arthur Balfour'un, Kral'ın Konuşması sırasında yaptığı müdahale, 4 Şubat 1903, Hansard Parliamentary *Debates, cilt* 118.

s. 398 **silahlarını kullanmak için:** Gervase Phillips, "Scapegoat Arm: Twentieth-Century Cavalry in Anglophone Historiography," *Journal of Military History* 71, no. 1 (Ocak 2007): 37–74.

s. 398 **ve eski bozkır toprakları:** Ferret, "Des chevaux," 217.

s. 400 **zaferle Şam'a girdikleri andı:** Jean Bou, "Cavalry, Firepower, and Swords: The Australian Light Horse and the Tactical Lessons of Cavalry Operations in Palestine, 1916–1918," *Journal of Military History* 71, no. 1 (Ocak 2007): 121. Hintli mızraklıların başarısı için bkz. s. 118.

s. 400 **"uçsuz bucaksız tepelerin her kıvrımında":** T. E. Lawrence, *Revolt in the Desert* (Londra: Cape, 1927), 392.

s. 401 **yıldırım harekâtı düzenlemeyi gerçekdışı kılan:** Gregory A. Daddis, *Armageddon's Lost Lessons* (Maxwell Air Force Base, AL: Air University Press, 2005).

s. 401 **18. yüzyıl savaşlarında:** Genelkurmay Garnizonu, Ordu Karargâhı, Hindistan, *The Third Afghan War 1919: Official Account* (Calcutta: Government of India, 1926), 132.

s. 402 **at ticareti azalmıştı:** Gommans, *The Rise of the Indo-Afghan Empire*, 180.

s. 403 **son bir muharebe saldırısı:** Genelkurmay Garnizonu, *Third Afghan War*, 134.

s. 402 **Hayber Geçidi'nin dağlık arazisi:** Genelkurmay Garnizonu, *Third Afghan War*, 133.

s. 404 **Afgan meselelerinden elini çekti:** Afganistan'ın tam bağımsızlığını kazanmasının ardından V. George 1927 yılında Emanullah'ı

resmî olarak davet etti. Afgan kralı ev sahibine, Firuz Cang'ın hippoloji üzerine Farsça risalesini hediye etti. Bkz. Lally, Gommans'a giriş, *The Rise of the Indo-Afghan Empire*, xlvii.

s. 404 **Kipling'in meşhur ettiği:** "Some Kipling Originals," *Argus* (Melbourne), 17 Eylül, 1927.

Sonsöz

s. 407 **hacimli katlanmış sarığıyla:** Bu tanımlama büyük ölçüde Fransız gazeteci Joseph Kessel'in *Le jeu du roi* (Paris: Gallimard, 1956) adlı oyun notlarına dayanmaktadır. Kessel bu tanımlamayı *Les cavaliers* (Paris: Gallimard, 1967) adlı popüler romanında yeniden kullanmış ve bu roman Ömer Şerif ve Jack Palance'ın oynadığı *The Horsemen* (1971) adlı bir filme dönüştürülmüştür.

s. 409 **daha sofistike bir halk:** Kessel, *Le jeu du roi*, 271.

s. 410 **kuzeydeki Özbekler:** G. Whitney Azoy, *Buzkashi: Game and Power in Afghanistan* (Long Grove, IL: Waveland, 2003), 64.

s. 411 **"Sürü atlıya aitti":** Khazanov, *Nomads and the Outside World*, iii.

s. 411 **1932 yılında üç milyon:** Martha Brill Olcott, "The Collectivization Drive in Kazakhstan," *Russian Review 40*, no. 2 (Nisan 1981): 122.

s. 412 **Sovyetler Birliği'nden ve Çin'den kaçtı:** Amantur Žaparov, "L'élevage du cheval au Kirghizstan," Études mongoles et sibériennes, centrasiatiques et tibétaines 41 (2010): 7.

s. 412 **kimin en iyi atları yetiştirebildiğini:** Azoy, *Buzkashi*, 12.

s. 412 **100.000 dolara kadar çıktı:** Agence France-Presse, "Afghanistan's Buzkashi Horses Prepare for a Game of Courage," 17 Ocak, 2018.

s. 413 **2022'de Taliban'ın dönüşünden:** Bu tür oyunların geleceği hakkında Simone de Boer'in düşündürücü analizine bakınız, "Dynamics of Perpetuity: Kırgızistan'da Geleneksel At Oyunları," *Memory and Commemoration Across Central Asia* (Leiden: Brill, 2023), 177-97.

Seçilmiş Kaynakça

Ebul Fazl Allami, *Ayn-i Ekber*. H. Blochman vd. Kalküta: Asiatic Society of Bengal, 1873-1907.

Alder, Garry. *Beyond Bokhara: The Life of William Moorcroft, Asian Explorer and Pioneer Veterinary Surgeon, 1767–1825*. Londra: Century, 1985.

Alexander, David, der. *Furusiyya*. 2 cilt. Riyad: King Abdulaziz Public Library, 1996.

Allsen, Thomas. *The Royal Hunt in Eurasian History*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006.

Amitai, Reuven ve Michal Biran. *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World*. Leiden: Brill, 2005.

Anthony, David. *The Horse, the Wheel and Language*. Princeton: Princeton University Press, 2007.

Atkinson, Thomas William. *Travels in the Region of the Upper and Lower Amur*. Londra: Murray, 1860.

Atwood, Christopher Pratt. *Encyclopedia of Mongolian and the Mongol Empire*. New York: Facts on File, 2004.

Azoy, G. Whitney. *Buzkashi: Game and Power in Afghanistan*. Long Grove, IL: Waveland, 2003.

Babur, Muhammed Zahiruddin. *Baburname, Memoirs of Babur, Prince and Emperor*. Çev. Wheeler M. Thackston. New York: Modern Library, 2002.

Barfield, Thomas J. ve Nikolai N. Kradin. *Nomadic Pathways in Social Evolution*. Lac Beauport, QC: Russian Academy of Sciences, 2003.

Beckwith, Christopher I. *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009.

———. *The Scythian Empire*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2023.

Burnes, Alexander. *Travels into Bokhara; Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary, and Persia; also, Narrative of a Voyage on the Indus, from the Sea to Lahore, with Presents from the King of Great Britain; Performed Under the Orders of the Supreme Government of India, in the Years 1831, 1832, and 1833*. Londra: John Murray, 1834.

Chandra, Yashaswini. *The Tale of the Horse: A History of India on Horseback*. Delhi: Picador, 2021.

Christian, David. *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*. Cilt 2, *Inner Eurasia from the Mongol Empire to Today, 1260–2000*. Hoboken: Wiley Blackwell, 2017.

Clavijo, González de. *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the Court of Timour, at Samarcand, A.D. 1403–6*. Çev. Clements R. Markham. Londra: Hakluyt Society, 1859.

Colarusso, John ve Tamirlan Salbiev, der. *Tales of the Narts: Ancient Myths and Legends of the Ossetians*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016.

De Quincey, Thomas. "The Revolt of the Tartars." *Blackwood's Edinburgh Magazine* 42 (Temmuz- Aralık 1837).

Di Cosmo, Nicola. *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Digard, Jean-Pierre, der. *Chevaux et cavaliers arabes dans les arts d'orient et d'occident*. Paris: Gallimard, 2002.

Digard, Jean-Pierre. *Une histoire du cheval: Art, techniques, société*. Arles: Actes Sud, 2004.

Doniger, Wendy. *Winged Stallions and Wicked Mares: Horses in Indian Myth and History*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2021.

Drews, Robert. *Early Riders: The Beginnings of Mounted Warfare in Asia and Europe*. New York: Routledge, 2004.

Dughlât, Muhammad Haydar. *Tarikh-i Rashidi*. Çeviren Wheeler M. Thackston. cilt. 33, *Sources of Oriental Languages and Literatures, Central Asian Sources*. Cambridge, MA: Harvard University, 2012.

Duturaeva, Dilnoza. *Qarakhanid Roads to China*. Leiden: Brill, 2022.

Eaton, Richard M. *India in the Persianate Age*. Londra: Penguin, 2020.

Elliot, Mark C. *The Manchu Way*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2001.

Favereau, Marie. *The Horde: How the Mongols Changed the World*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2021.

Feng Menglong. *Kingdoms in Peril: A Novel of the Ancient Chinese World at War*. Çev. Olivia Milburn. Oakland: University of California Press, 2022.

Ferret, Carole, der. *Le cheval: Monture, nourriture et figure. Centre d'Études Mongoles & Sibériennes* özel sayısı, Paris: École Pratique des Hautes Études, 2010.

Ferret, Carole. *Une civilisation du cheval: Les usages de l'équidé de la steppe à la taïga*. Leipzig: Belin, 2009.

Ferdowsi, Abolqasem. *Shahnameh: The Persian Book of Kings*. Çev. Dick Davis. New York: Viking, 2006.

Fletcher, Giles ve Jerome Horsey. *Russia at the Close of the Sixteenth Century, Comprising the Treatise of the Russe Common Wealth and the Travels of Sir Jerome Horsey*. Der. Edward A. Bond. Londra: Hakluyt Society, 1856.

Forrest, Susanna. *The Age of the Horse: An Equine Journey Through Human History*. New York: Atlantic, 2017.

Fragner, Bert G. ve Ralph Kauz, Roderich Ptak, Angela Schottenhammer, der. *Pferde in Asien: Geschichte, Handel und Kultur / Horses in Asia: History, Trade and Culture*. Viyana: Österreiche Akademie der Wissenschaften, 2009.

Fraser, James Baillie. *Military Memoirs of Lt. Colonel James Skinner*. Londra: Edler & Smith, 1851.

General Staff Branch, Army Headquarters, India. *The Third Afghan War 1919: Official Account*. Calcutta, 1926.

Gommans, Jos J.L. *The Indian Frontier: Horse and Warband in the Making of Empire*. Londra: Routledge, 2017.

———. *Mughal Warfare: Indian Frontiers and Highroads to Empire 1500–1700*. New York: Routledge, 2002.

———. *The Rise of the Indo-Afghan Empire c. 1710–1780*. New Delhi: Manohar, 2019.

Gorshenina, Svetlana ve Sergeij Abašin, der. *Le Turkestan russe: Une colonie comme les autres? Cahiers de l'Asie centrale* sayı 17-18. Paris: Petra, 2009.

Gulbadan Begum. *The History of Huma¯yu¯n (Huma¯yu¯n-Na¯ma).* Çev. Annette S. Beveridge. Calcutta: Royal Asiatic Society, 1902.

Halperin, Charles. *Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History.* Bloomington: Indiana University Press, 1987.

Herberstain, Sigmund Freyherr zu. *Moscovia, der Hauptstat in Reissen.* Wien, 1557.

Herodotosus. *The Persian Wars.* Çev. A.D. Godley. cilt 8. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.

Hodgson, Marshall. *The Venture of Islam.* cilt 2. Chicago: University of Chicago Press, 1974.

Hopkirk, Peter. *The Great Game.* Londra: John Murray, 1990.

Ibn Battuta. *Travels in Asia and Africa, 1325–1354.* Çev. H.A.R. Gibb. Londra: Routledge, 1953.

Jackson, Peter. *The Mongols in the West, 1221–1410.* Londra: Routledge, 2005.

Juwayni, Ata-Malik. *The History of the World-Conqueror [Tarikh-i Jahangusha].* Çev. John Andrew Boyle. Manchester, UK: Manchester University Press, 1958.

Kautilya [atfedilen]. *Arthashastra.* Çev. R. Shamasastry. Mysore, 1915.

Kessel, Joseph. *Le jeu du roi: Reportage en Afghanistan.* 1956. Yeniden baskı: Paris: Arthaud, 2022.

Khazanov, Anatoly M. *Nomads and the Outside World.* Madison: University of Wisconsin Press, 1994.

Khodarkovsky, Mikhail. *Russia's Steppe Frontier.* Bloomington: Indiana University Press, 2002.

Kipling, Rudyard. *Kim.* Londra: Penguin, 2011.

Lee, Joo-Yup. *Qazaqlïq, or Ambitious Brigandage, and the Formation of the Qazaqs State and Identity in Post-Mongol Central Eurasia.* Leiden: Brill, 2023.

Lewis, Geoffrey, çev. *The Book of Dede Korkut.* Londra: Penguin, 2011.

Liu, Xinru, der. *The World of the Ancient Silk Road.* New York: Routledge, 2023.

Margeret, Capitaine Jacques. *Estat de l'empire de Russie et du grand duché de moscovie.* Paris: Poitier, 1855.

Moorcroft, William ve George Trebeck. *Travels in the Himalayan Provinces of Hindustan and the Panjab; in Ladakh and Kashmir; in Peshawar, Kabul, Kunduz, and Bokhara.* Londra: John Murray, 1841.

Morrison, Alexander. *The Russian Conquest of Central Asia: A Study in Imperial Expansion, 1814–1914.* Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

Mouraviev, M[onsieur]. N. [Nikolai Nikolaevich Muraviev-Karsky]. *Voyage en Turcomanie et à Khiva, fait en 1819 et 1820.* Paris: Louis Tenré, 1823.

Orlando, Ludovic. *La conquête du cheval.* Paris: Odile Jacob, 2023.

Pankova, Svetlana ve St. John Simpson, der. *Masters of the Steppe: The Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia.* Oxford: Archaeopress, 2021.

Paron, Aleksander. *The Pechenegs: Nomads in the Political and Cultural Landscape of Medieval Europe.* Leiden: Brill, 2021.

Perdue, Peter. *China Marches West.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005.

Poinsot, Delphine ve Margaux Spruyt, der. *Équidés: Le cheval, l'âne et la mule, dans les empires de l'orient ancien.* Paris: Routes de l'Orient, 2022.

Polo, Marco. *The Description of the World.* Çev. A.C. Moule ve Paul Pelliot. Londra: Routledge, 1938.

———.Marco Polo: *Le devisement du monde.* Der. René Kappler. Paris: Imprimerie Nationale, 2004.

Potts, Daniel. *Nomadism in Iran: From Antiquity to the Modern Era.* Oxford: University of Oxford Press, 2014.

Psarras, Sophia-Karin. *Chinois et Xiongnu à l'époque Han: Rapports culturels, rapports politiques.* Paris: Université de Paris 7, 1989.

Qazwini, Muhammad Amin. *Padshahnamah.* Çev. John Dowson. Londra: Trubner, 1867–77.

Rachelwiltz, Igor de, çev. *The Secret History of the Mongols.* Leiden: Brill, 2015.

Rangin, Sa'adat Yar Khan. *The Faras-nama-e Rangin, or The Book of the Horse.* Çev. D.C. Phillott. Londra: Bernard Quaritch, 1911.

Rashiduddin, Fazlullah. *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles: A History of the Mongols.* Çev. Wheeler M. Thackston. cilt. 45, *Sources*

of Oriental Languages and Literatures. Cambridge, MA: Harvard University, 1998.

Recht, Laerke. *The Spirited Horse: Equid–Human Relations in the Bronze Age Middle East.* Londra: Bloomsbury, 2022.

Rossabi, Morris, der. *How Mongolia Matters: War, Law, and Society.* Leiden: Brill, 2022.

Ruysbroeck, Willem van. *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World, 1253–55, as Narrated by Himself.* Der. William Woodville Rockhill. Londra: Hakluyt Society, 1900.

Schafer, Edward H. *The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics.* Berkeley: University of California Press, 1985.

[Sima Qian.] *Records of the Grand Historian of China [the Shiji].* Çev. Burton Watson. 2 cilt. New York: Columbia University Press, 1961.

Skaff, Jonathan Karam. *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors: Culture, Power, and Connections, 580–800.* New York: Oxford University Press, 2012.

Strabo. *The Geography,* cilt 3. Çev. Horace Leonard Jones. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1924.

Suttie, J.M., S.G. Reynolds ve C. Batello, der. *Grasslands.* Roma: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2005.

Tapper, Richard. *Frontier Nomads of Iran: A Political and Social History of the Shahsevan.* Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Trautman, Thomas. *Elephants and Kings: An Environmental History.* Chicago: University of Chicago Press, 2015.

Wittfogel, Karl A. ve Fêng Chia-Shêng. *History of Chinese Society: The Liao (907–1125).* Philadelphia: American Philosophical Society, 1946.

Xenophon. *Cyropaedia.* Çev. Walter Miller. Londra: Heinemann, 1914.

Yarwood, A.T. Walers: *Australian Horses Abroad.* Melbourne: Melbourne University Press, 1989.

Yazdi, Maulana Sharafuddin Ali. *Zafarnameh.* [Farsça.] Editör Muhammad Abbasi. Tahran: Amir Kabir, 1336/1957.

Görsellerin Alındığı Kaynaklar

Atın Evrimi. MCY Jerry.

Kırgızistan'da karda otlayan bir at. Jamie Greenbaum.

Moğolistan'da MÖ 14 ve 15. yüzyıllara tarihlenen ve Çinlilerin taşıt için kullandıkları simgeyi andıran bozkır at arabası petroglifleri. Esther Jacobson-Tepfer, 2012, fig. 5.

Atlarla filleri savaşırken tasvir eden bir kabartma. Mayur Sherkhane / Alamy.

Gupta yarış atı ve jokeyi. Chicago Sanat Enstitüsü.

İlk İmparator'un mezarındaki pişmiş topraktan atlar. MÖ 1. yüzyıl, Xi'an, Shaanxi. Gary Lee Todd.

Han Hanedanlığı'ndan kalma bronz at arabası. Henan. Gary Lee Todd.

Bole tarafından hazırlanan hippoloji şeması. CPA Media Pte Ltd. / Alamy.

Gansu'nun Uçan Atı. Gary Lee Todd.

Orlat Tabletlerinde tasvir edilen cenk halindeki Yuezhi. Nadeem Ahmad.

İmparator Taizong'un en sevdiği savaş atı. Zhaoling Mozolesi, Shaanxi. Gary Lee Todd.

Altın kaplama, Türk usulü eyer. Nasser D. Khalili İslam Sanatı Koleksiyonu (MTW 795).

Han Gan'ın *Gece Parlayan Beyaz* adlı eseri. Metropolitan Sanat Müzesi.

Tang atı ve yabancı seyisi, Tang Hanedanlığı. Hollanda'daki Vanderven Doğu Sanatı Koleksiyonu.

Avının peşinde bir Kitan avcısı. Metropolitan Sanat Müzesi.

Bir Kitan hanının bayrakları. Metropolitan Sanat Müzesi.

Yuan İmparatoriçesi Chaabi bir av partisinde. Wikimedia.

Altın Orda'nun peşinde Emir Timur. John Work Garrett Kütüphanesi, Sheridan Kütüphaneleri, Johns Hopkins Üniversitesi.

Salihotra adlı eserden bir sayfa. Nasser D. Khalili İslam Sanatı Koleksiyonu (MSS 475).

Babürlü İmparatoru Şah Cihan'ın at üstündeki portresi. Metropolitan Sanat Müzesi.

Birlikte at süren bir Moğol çift. Metropolitan Sanat Müzesi.

"*Korkunç*" *Çar IV. İvan, Elçi Horsey'i Kremlin hazine odalarında gezdirirken*. Mihailovski Sarayı.

Ahal Teke atı. Irina Kazaridi.

Zahir Şah at üzerinde. Universal Images Group North America, LLC / Alamy.

İnsanlık tarihinde atın oynadığı rolün hikâyesi geniş Avrasya bozkırlarında başladı. Binek hayvanı olarak kullanılması çok önemli bir stratejik varlık olmasını sağladı; Hunlar, Göktürkler, Kuşanlar gibi at binicileri bozkırda akınlar düzenleyerek ilk bozkır imparatorluklarını kurdu. Zamanla İran, Afganistan, Çin, Hindistan ve daha sonra Rusya'da güçlü imparatorluklar ortaya çıktı. Eski Asurlular ve Persler*den 17. yüzyıl Babürlülerine, 20. yüzyılın* başlarında sömürgeciliğin doruk noktasına kadar, at yetiştiriciliği fetihler ve devlet yönetimi için vazgeçilmez hale geldi.

Ancak atlar imparatorluk kurucularının silahları olmaktan fazlasıydı. At sırtında yaşamak destansı avlar, at yarışları, coşkulu seyircileri yerlerine çivileyen atlı sporlar demekti. Atlar ve binicileri, şiirlere, ressamlara, destanlara konu oldu. Süslenen, kendilerine özel maskeler yaptırılan atlar, kimi zaman binicilerine mezarda bile eşlik etti.

David Chaffetz, *Akıncılar, Hükümdarlar ve Tacirler*'de, antik dönem devlet oluşumunu, yerleşik ve göçebe medeniyetler arasındaki ilişkileri inceliyor. Atın siyasi dinamiklerdeki belirleyici rolünü gözler önüne seriyor.

" ... geniş bir coğrafyaya ve zamana yayılan karmaşık tarihi süreçleri, bozkırda kurulmuş bütün eski Türk devletleri ve bozkır halkları için doğal bir unsura dönüşmüş at kültürü üzerinden ele alması bakımından önemli bir kaynak."

—Prof. Dr. Ahmet Taşağıl

İnternet satış
saykitap.com

ISBN 978-605-02-1204-4

SAY YAYINLARI

sayyayincilik.com
facebook.com/sayyayinlari
x.com/sayyayinlari
instagram.com/sayyayinlari